ЛУКА ЋЕЛОВИЋ
БЕОГРАД
LUKA ĆELOVIĆ
BELGRAD

ТЕШКИ ДАНИ

ПРИЧА С МОРА

(СВРШЕТАК)

Кад је изишао и последњи вод из брода, учини ми се као да сам се од једном нашао у другом свету. Беше ми, као оно човеку, кад се иза дугог затвора у апсани, види у сред пространа зелена поља. Ходао сам по крову с краја на крај небројено пута, као да сам хтео да се одштетим за толико седење у препуном броду, па кад сам се заморио, легао сам у дугу наслоњачу и почео да разгледам околину. На обали блештаху куће од Јемена; густа гомила зидина без кровова, која је гледана издаље, личила на развалине негдашње вароши. Читава варош беше опасана зидом, који тешко да би се могао назвати утврђење, јер је на више места био испроваљиван. Јемачно га уздигоше да чува оне, што станују у «граду» од — чиста ваздуха.

У ствари Јемен и није ништа друго до једна рушевина из прошлости: гледећи данашњу запуштеност тога места, ко би рекао, да је то негдашња, голема индустријска варош Ходејида у пространој држави Калифа? Још се на гдекојој згради виде трагови дивотне архитектуре старо-арапске, али ни цигле једне целе зграде не може се видети из онога доба: све је то разрушила освајачка обест, па из рушевина скрпила нову варош туркоманског укуса. Становништво се арапско, не имајући од чега да живи, разбегло. Простране радионице, у којима су дивотни ћилимови излазили испод вредних руку њихових, и красили читав исток, преместише се

у Техеран и у Смирну, а штавнице одоше у Кордован и у Мароко. Светски бродови, који су негда гомилама пристајали и отуд преносили један део багдадске робе ка западу, престаше долазити; лука се засу песком па одагна и мање бродове из околине далеко од вароши, те од негдашњег главног трга на југу Црвенога мора, постаде под туђинском управом једна очајна пустолина. Данас је Јемен последња војничка ведета пространог отоманског царства на југу; он је неки тропски „Сибир», куда се шаљу туђа племена да се боре, и немиле личности да подржавају ауктoритет државни, а у ствари и једни и други, да што пре угину од, жеге од глади, од мухâ и комараца[1]).

До вечера сијала се „Калипсо“ од чистоте; на њојзи није остала ни једна дашчица неопрана. Простори, где су становали војници, беху скрупулозно дезинфиковани и кад смо се с вечера прикупили на зидани узвишени кров брода, овај ми изгледаше као да је неки други брод, лепши и пространији од онога, што нас је довезао. Али је наше задовољство било помућено тешким путем, што је био пред нама, и наше нерасположење не могаше да разагна ни добар чај ни дуван. Капетан је ћутао и тек по гдешто промумлао би што кроза зубе, а први официр био је тако погружен, као да су га послали на епитимију. Обојица су вероватно имали своје мрнарске разлоге, да буду забринути; што се мене тиче, ја сам ствар гледао са свога гледишта: ја сам налазио, да је већа опасност за живот бити у окуженом броду, но на таласима срдита океана, па уздајући се у добра ребра «Калипсина», и у њезине четири катарке добро снадбевене једрима, а поглавито у ваљаност нашег капетана и мрнара наших, који су провели живот, једрећи по свима водама — био сам веселији од осталих.

[1]) Гледао сам у оним странама Европљане крајње изнурене од тих ноћних крвопија, што им не дају ноћу ока свести.

А што би ми ваљдила туга или зловоља? Њима не би ојачао махину брода, ни поравнао валове океана! Мени, шта више беше пријатно, да их једном погледам из близа, и тај драж новости с једне стране, а с друге непознавање опасности таквога стања, соколише ме и подржаваше у мени добро расположење

Још истога вечера беху начињена четири сплава и погођени људи да чисте брод од траве. У мору је бујан живот; за месец-два дана обложе се бокови од брода, колико су у води, густом травуљином и нахвата се за њих безброј ситних шкољака. У истом размеру, у ком се множе ови организми на дуваровима брода, губи се његова брзина зарад јачега трења у води, те се један део снаге од махине губи на савлађивање те препреке. Како је «Калипсо» и тако имала сразмерно слабу махину, морађаше се економисати с њезином снагом, и с тога је капетан наредио да се чисти. То чишћење бива обично у арсеналу у доку, зарад чега се брод мора повремено слати у њ; али овде не беше дока на далеко, но место тога бејаше овде умешна света, који знађаше да чисти и без дока. У јутру рано разбудила ме граја Арапа около брода. Кад изађох на кров, угледах на сваком сплаву по једну гомилу у пливаћим гаћама, у једној руци гвоздену лопарицу, а у другој четку, где наизменце скачу у море. Нема ту гњурачкога звона; они се уздају у своја плућа и могу необично дуго да издрже под водом. Пре но што се загњуре, уздахну дубоко, а кад су у води, пуштају ваздух по мало из плућа, те се около брода виде сами кључеви. Гледећи их озго кроза бистру воду, како гамижу около брода, чињаху ми се као неки особени род амфибија. До вечери «Калипсо» је била чиста, као да је изишла из дока, а Арапи су били весели, што су осим добре наднице напунили сваки своју, од палмовог лишћа плетену торбицу, највећим шкољкама, што су се биле слепиле за брод[1].)

[1]) Та је врста шкољака по све слична нашим речним шкољкама, само је мања и црне љуске, и дају, зготовљене, укусно јело.

Док се ово свршавало с поља, изнутра су механичари прегледали махину; крпили су, и мазали ваздан, а кад смо се у вече прикупили на обед, инџињер јави, да је machina pronta! Ја сам очекивао, да ћемо те ноћи још остати у луци, да се народ мало поодмори од трудна рада, и с тога ме изненади заповест командантова, да ложачи отпочну свој посао. И одиста видех за мало, како се задими црн одак «Калипсин», и у махини поче све јаче да се чује оно пштање и брујање, кад се у њојзи почне пара да прикупља. Кад је почела ноћ да пада, брод је већ окретао леђа Јемену, и на нашу велику жалост управио свој кљун правце југу. Тога вечера, разуме се, није било шале на мосту, као обично; сваки је ћутао, а нико није покушавао да прекине то ћутање, јер сваки беше заузет својим мислима. Кад сам у легању запитао капетана, што није до сутра остао у Јемену, он ми рече:

— Која вајда трошити вријеме — ја и тако не бих могао сву ноћ спавати, а и други не би. Овако има сваки окупацион, па се јад заборави.

Имао је право. Ја сам једини на броду сад био без «окупациона», па сам се преметао сву драгу ноћ, не могав очију да сведем. Навалише неке мисли, сам не знам од куд, док се нису толико наројиле, да ми се чињаше као да сам у некој вреви. Чини ми се да су ми те ноћи моји познаници и живи и мртви учинили своју посету. Пред зору једва се умирих, али сам тада пао у неки летаргичан сан, и нисам дуго могао из јутра да се разаберем.

Кад сам чуо где звецкају тањири у салону, дигао сам се и погледао на часовник — било је 9 сахати већ превалило. На моме сахату који је показивао време на дому, било је шест и по.

На доручку се продужило синоћње ћутање — нигда још нисам имао на мору суморнијег дана од овог. И највећу невољу на мору, мрнари умеју шалом да зачине;

али овога дана беше пала чáма на све. Бегао сам од официра, и тражио да од њих бар чујем коју веселу реч, али узалуд: све беше занемило. Веле да људи предосећају кад ће да их снађе несрећа; ја не знам о томе предосећању ништа да причам.

Кад смо ушли у теснац од Баб-ел- Мандеба, опазио сам да је атмосфера по све друкчија, но што сам је гледао до сад. Острва у томе делу Црвенога мора махом су гола, али се њихове црвенкасто-мрке боје у даљини, смешане с атмосферским модрилом, преливаху у безбројне тонове. Сад су ми изгледали, као да је где-год иза њих олуја натерала на њих облак од прашине. То беше особена врста магле, у коју се губљаху даљи предели, а кад је брод ушао у ту атмосферу, учини ми се да су зраци сунца постали блеђи. Читаво осветљење беше се променило: некаква сумпорна боја, куд год се окренем. Високих гора око Адена, које се иначе отуд виђаху, беше нестало, и кад смо ушли у аденски залив, и обале се мало размакоше, чињаше ми се као да смо већ у Океану, јер се нигде не могаше видети стална тачка. Још нисмо ни преполовили пут што дели излаз Црвенога мора од Адена, а ја сам већ могао приметити, како се «Калипсо» уздиже и спушта правилно, као оно листак, кад се нађе на усколебаној води. И ако је одавде до излаза из залива више од 350 миља, ипак се могаше опазити да је, као што мрнари веле, „на двору[1]) фурија."

Рано у јутру били смо у Адену. И ту је било другачије но до сад. Околна брда сва у магли, а у луци омарина, какву нигда још нисам осетио. Капетан је наредио, да се сваки депо напуни угљеном, колико год може да прими, и још поврх тога, наслагао га где је могао. Брод нам беше празан, па да би му бар колико дао сталности у бури, натоварио га је угљеном, не имајући што друго да укрца.

[1]) На пољу — на отвореном мору.

У таквим приликама прими се роба за пренос (кара̑г) буд за што, али те не беше за Индију, а наш капетан не хтеде трошити време и новац, да укрцава баласт без вредности, те је сав наш терет био угљен и вода, а тај не беше голем за толики брод, те тако је «Калипсо» пливала по води као празна тиква.

Аденска лука, где у сухој половини године врве бродови што улазе и залазе, била је празна и суморна. Осим белога енглеског монитора, што ту држи стражу, били су у њој још 2—3 омања параброда, који су се склонили од непогоде на Океану. На обали беше све пусто, јер је лука била празна, — само неколико Јевреја дођоше на брод с њиховим врећицама о врату и нуђаху пролазећима нојево перје.

Док смо стајали у луци, дође големи поштански Steamer (пароброд) из Индије[1]). По њему смо већ видели, шта нас чека у Океану. Оцак му беше бео као да је намазан кредом. То је со̑ што се искупи на њему од морске воде, што га је прскала. Мрнари већ знају, шта то значи, кад се оцак бели — или како они веле — кад фабрикује со. Пароброд бејаше пун путника, али су ови били махом у мизерном стању, судећи по њиховој прилично деранжираној тоалети. Од женскиња на крову не беше ни трага. На пропитивање сазнадосмо, да је Steamer путовао из Бомбаја пуних 9 дана, дакле је закаснио више од два дана. Док је он товарио угљен, разиђоше му се пасажери по Адену и пивнице оживеше за час. Чак и звуци некога проблематичног оркестра допираху до нас. Вероватно се путници, иза толико дана луђања, беху зажелели тврде земље, и кад су се пред вече враћали на брод, опазио сам на њиховом ходу, да су били јако весели, што су тежак свој пут срећно прометнули преко главе.

[1]) То су големи бродови с необично јаком махином, који су обвезани у пркос сваком времену бродити и преносити пошту недељно из Бомбаја у Суец.

Пред вече је «Калипсо» почела да труби, и Енглез јој је секундирао дебелим својим гласом, као да је полазио из каквог семафора, а кад је сунце залазило, оба брода изађоше из луке, али се на изласку одвојише и пођоше на противне стране.

Стајао сам по крми и гледао за својим суседом, који ми још беше близак, али који ће кад се сунце роди из нова, бити око 300 морских миља удаљен од мене. Па ће да плови, као галеб, по морској води, а ја — ја ћу с «Колипсом» да играм баш као што чича Нептун засвира. Гледао сам за њим дуго, дуго, док се не изгуби у мраку и магли. За тим сам сишао у салон и узео књигу, моју редовну разбибригу, кад ме попадну којекакве мисли. Али ни с читањем не иђаше како ваља; често бих устајао и погледао кроз прозор на море. Ноћ је била мрачна; на небу се виђаше мало звезда — густа је пара застрла оне мање, што не имађаху доста светлости да је пробију. Која ли је међу њима моја звезда? Да ли и она сија, или се је угасила....? Море је било глатко, као упеглано, али гледећи га са стране, могаху се на њему опазити широке бразде — у дну је било покренуто. Такве плитке а широке таласе, са глатком површином, мрнари зову мртво море или марета.

Кад сам се у јутру дигао, таласи су били исто тако широки, али много дубљи, и «Калипсо» је на њима свакога тренута поносито дизала и спуштала своју главу. Обале од Арабије и централне Африке, беху се за ноћ одмакле и зарад густога ваздуха ишчезле; ипак смо знали, да смо с југа још под закриљем Афричке обале, јер смо још били у заветрини. Оно јес да је ветар почео дувати, и да је било ситних таласа, али то је све ништа за велики брод. Ја се окуражих мислећи, да ту неће ни бити много јачега љуљања, али истога дана у вече сазнао сам, каква је разлика између валова једног залива, и отвореног Океана. Кад је брод прешао једну извесну линију, почеше таласи с десна да запљускују десни му

бок, и «Калипсо» која се до сад љуљала уздуж. отпоче да се ваља с десна у лево. Е тада се већ више не шета по броду, него се тражи столица, те се намести уз какав дувар и наслони с леђа на њега. па се чека у тој пријатној ситуацији, шта ће даље да буде.

Даље је — разуме се — бивало све горе; кад би се навалио брод на лево, ја сам седећи с десне стране из седећег положаја дошао у лежећи, налеђице, а кад би се брод нагнуо на десно, ја сам се са столицом заједно клањао, баш онолико, колико је валу било драго. Али кад се брод појаче заљуља, кад му врх утоне, а крма се издигне, столица се моја вазда померала напред док нисам дошао до краја дувара, и онда сам морао опет да је пренесем на старо место. Тако је то ишло, док ме сан није савладао. У тој невољи он је још једини пријатељ, јер занесе човека, као да је у колевци, па му се вазда дрема.

Кад сам се у јутру пробудио, осетио сам већ удар вала о десни бок брода. Он се повторавао, кад год би брод, љуљајући се пошао му на сусрет, а то се дешавало свака 2—3 минута. Тада се осети јак потрес у читавом броду, и дрвенарија крцка у њему. Разуме се, да у овом стању нисам баш грабио да устанем: кад већ не могу да се шећем, онда је најбоље да лежим. Зажмурим па опет заспим, у нади да ће бити боље, кад се опет пробудим. У Средиземном мору дешавало ми се по чешће, — тамо у јонским водама море је местимице веома бурно, па кад брод уђе у заветрину од каквог острва, плови се даље као на реци, и то време се обично употреби за тоалету. Чудноватим начином изгледао сам да ће и овде тако бити, и ако сам знао, да ту већ више до Бомбаја нема заветрине. Од тада знам, шта то значи, хватати се за сламку.

Али најзад не беше куда, морало се устати. Кад сам се дигао, учини ми се у оној тесној кабини, као да сам у неком бурету које се ваља. Посртао сам с десна

у лево, с преда назад, и кад већ видех, да се овако не може облачити, продужим своју тоалету — седећке. На срећу се у оној врућини нема много облачити, један таван одеће па је тоалета готова. За десет минута био сам на крову.

Али какав призор! Сунце се беше изгубило у неку нажуту маглу; облаци су великом брзином прелетали преко брода, и чињаху се тако ниски, да их можеш руком дохватити; свакога часа прскао је вал по крову, и мени не беше могуће остати у тој сланој киши. Одем на мост. Официри су сви били на њему и сваки је с неком радозналошћу гледао у даљину. На горњем попречном мосту стајао је капетан раскорачено и држао се рукама за гвоздену ограду пред собом; ветар му се играше с дугом плавом брадом, а доглед му је био упрт на једну тачку према југо-западу. Очевидно је тражио афричку обалу, али је не могаше уочити. Кад ме је спазио, рече с осмејком:

— Дотуре, сад ћеш да видиш, che vuol dire навигати.[1])

— Вала ја мислим, да већ грђега и неће бити — рекох му посрћући.

— Пацијенца! Ми смо још у бунаци[2]) од Сокотре; ово мало марете је од канала између шкоља и кава[3]).

И одиста се након час-два море мало стишало, и ми могасмо како-тако у миру доручковати. Кад кажем у миру то значи, да се нисмо морали наслонити на дувар, подупрети се коленима о утврђени сто и држати тањир у руци. Истина су тањири мало мрдали по трпези, али пасти не могаху, јер су на трпези биле пред сваким утврђене ограде. Само флаше и чаше морале су лежати крај ограде на оној страни, куда је брод више нагињао. Чудноватим начином друштво за трпезом беше анимирано; ударисмо из нова у шалу, задиркивасмо првог

[1]) Шта то значи пловити по мору!

[2]) Bunazza — мирно море.

[3]) Шкољ-острво (Сокотра) Каво-сар од Гвардафуји источно прибрежје централне Африке.

А. Б. 6
30
РПІ
46
УНИВ. БИБЛИОТЕКА
И. Бр. 45858

ОТАЏБИНА

КЊИЖЕВНОСТ, НАУКА, ДРУШТВЕНИ ЖИВОТ

ВЛАСНИК И УРЕДНИК

Владан Ђорђевић

Лука Ћеловић

БЕОГРАД

Luka Ćelović

BEOGRAD

ГОДИНА ДЕВЕТА

КЊИГА ДВАДЕСЕТ ШЕСТА

СВЕСКА 101, 102, 103 и 104-та

У БЕОГРАДУ

У ШТАМПАРИЈИ КРАЉЕВИНЕ СРБИЈЕ

1890.

Шта има у овој књизи и где је што?

I ЛЕПА КЊИЖЕВНОСТ

1. Песме лирске, епске и драмске

Војислав: Мојој музи, стр. 23 — Соломоново проклетство, стр. 61 — Обућар и његов син, стр. 174. — Љубавна трка, стр. 195. — Данаја, стр. 208. — Лорелај, стр. 583.

Владимир М. Јовановић, Из самачког живота, једанаест лирских песама стр. 34—49.

Милутин Ј. Илијћ, Са села, V. Заход сунца, стр. 81.

Чедо Поповић, На гробу великог српског песника, стр. 100.

С. Д. Мијалковић, Тако моје лице бледи... стр. 121. — Њен анђео, стр. 496.

Драгутин Ј. Илијћ, Из књиге „успомена": I. На чуну, стр. 350 — II. Очарани Замак, стр. 351.—III. Хајдучка пећина, стр. 557. —

Риста Ј. Одавић, А за што је месечина? Стр. 377. — Сан (М. Лермонтов) стр. 518 — Весталка (слободно по руском), стр. 519 —

Мић. М. Градиштанац, Прва проповед, стр. 397. —

Јосиф Ечегарај, Зар то-лудило? Драма у три чина. Са шпањолског оригинала превео *Хајим С. Давичо.* Трећи чин. Стр. 81. —

Борко Брђанин, Ускоци, драма у пет чинова. Трећи чин. Стр. 538.

2. Приповетке новеле, романи, путничке црте

Др. Милан Јовановић, Тешки дани, прича с мора, стр. 1.

Лудвик Алеви, Сан, приповетка, с франц. превела *** — стр. 111.

Лав Толстој, Ана Карењина, роман, стр. 122, 290, и 425. —

Хајим С. Давичо, Веридба на таласима, новела, стр. 174. —

Ж. Меј, Ђована, приповетка, превео *Др. Ј. Величковић,* стр. 245. —

Др. Милан Савић, Даша Ђонић, приповетка из живота једног спадала, стр. 328, 481. —

Александар Челанд, Битка на Ватерлу, прича, превео *Душан Л. Ђокић,* стр. 352. —

Риста Ј. Одавић. У читаоници, новела, стр. 519.

II НАУКА

Расправе, чланци, беседе, предавања

Др. Владан Ђорђевић, Прилози за историју спољне политике нове српске државе. VI: Туђински утицаји у Србији, стр. 24.

† Пуковник **Борисављевић,** Са Јавора, подаци за нашу ратну историју (наставак), стр. 62, 208. 381, и 561.

Алекса Радуловић. Државо-правни и међународно правни односи бив. Краља Милана у Србији и изван Србије, стр. 101. — Кривична дела у старој царевини и новој краљевини српској, стр. 140, 222, 418.

Један српски државник, Одношај Србије према црквеном питању Бугарском пре 20 година, стр. 321.

Милић Ј. Радовановић, Један поглед на економију као науку, стр. 408.

Д-р Павле А. Падејски, Важност земљописне наставе и оцена разних метода, стр. 497.

Шар- Планинац, Грчке мисли о етнографији Балканског полуострва, пети (завршни) чланак, стр. 595. —

III ДРУШТВЕНИ ЖИВОТ

1. Политички

Д-р. Владан Ђорђевић, Моје Министровање, успомене и белешке, стр. 49, 161. и 584. — Горњи Дом Србије, рад великог уставотворног одбора, стр. 125, 271, и 438.

М. Цукић, Окружне, среске и општинске финансије у Србији за 1889 годину, стр. 197 и 397.

2. Привредни

Наш привредни програм. Предлог за закон о устројству трговачке школе, стр. 150. — Пројекат за закон о потпомагању народне фабричке индустрије, стр. 234. — Пројекат закона о индустријским школама стр. 236. - Пројекат закона о укидању сеоских дућана, стр. 237. — Предлог за закон о радњама, стр. 471. —

Проф. **Андра Ђорђевић,** Приложак „Нашем привредном програму", стр. 238.

Милутин М. Савић, Речи или дела ? — Стр. 466.

3. Књижевни

Проф. **Момчило Иванић,** реферат о драми Драг. Ј. Илијћа „За веру и слободу" — Стр. 153. 312.

Д-р. Миленко Р. Веснић, Једно „горуће" питање, стр. 297, 631.

официра с Туркињама, и подметасмо му, да је он крив, што је Миралај оставио читав вод на броду, да их чува; преговорисмо му што је својом неодмереном пажњом према њима уздрмао поверење наших турских гостију према нама осталима, и обрукао нас полицијским надзором. Фрања је мирно слушао и јео, а кад му је већ догрдило, он се стави у позитуру, као да је на предикаоници, па ће од једном:

— Ви галиоти[1]) имате још образа да ми правите рекриминациони[2])? Стој атенто, да ви ја речем: Питајте ону колтрину[3]) тамо, што сте је сад усукали, за што је била разапета на читавом вијацу до Јемена, хе? Мислите ли ви да је Фране лудо дијете, па не види ваше манипулациони хе?

— Па што, ладовина је тамо, рећи ће капетан.

— Si Signor, ладовина ја како! Па баш за то, што је ладовина —

А све живо прште у смех, а Фрања капу под мишку, па корачаше гравитетно из салона, као оно глумац, кад пође с позорнице уверен, да је оставио ефекта за собом.

Место које беше поменуо, то је задњи полукружни део салона, у дну којега су пространи дивани, а спреда су два широка и дебела застора, који могу у средини да се склопе и да затворе читав простор. У томе куту обично се одмарасмо ја и капетан после ручка, па да не би било зазорно пасажирима, држали смо засторе затворене. Разуме се дакле, да се оптужба Фрањова тицала нас двојице, и друштво је то умело достојно да оцени.

— Па што ниси и ти дошао, полтроне, но се бојиш Турака, ка' женетина. —

— Не бојим се баш нимало, али — не спава ми се у хладовини, ессо! Па оде из салона као Цезар триумфатор

[1]) Обешењаци (од галије где су злочинци морали да веслају).

[2]) Оптужбе.

[3]) Застор у дну салона.

У Адену се беху укрцали неки индијски Мусулмани, који су трговали по Арабији с филдишом, па их је рђаво годишње време затекло у оним странама. Осим њих, који су били на крову, не имађасмо на броду никаквих пасажира, јер за време монсуна, ко не мора да путује, седи где се нађе; само из Индије путују у ово доба Европејци, који се у послу тамо закасне. Док траје монсун, прекине се саобраћај са свима пристаништима на западној обали Индије, осим Бомбаја, јер је у то време улазак у луке веома опасан с тога, што је обала плитка, а валови који долазе с југоистока на њојзи највећи. Мене су занимали ови индијски Мусулмани са њихова спокојства; беху заузели коридор, где не прска море, и ту су наизменце лежали, пушили из наргиле од кокоса, сркали каву и држали своје молитве — све остало, море и брод и људи на њему не могаше им измамити баш нимало пажње. С тим спокојством њиховим чудновато је контрастовао немир на лицима наших мрнара, од капетана па до последњег матроза. Сваки је брижљиво погледао најпре у даљину, а за тим преда се. Узрок је овом неспокојству њиховом био веома прост, али мени до тада непознат. Небо је било застрто густим облацима, који су необично брзо прелетали преко нас. На таквом је времену опсервација сунца немогућа, а тада није могуће одредити положај брода ни по висини ни по ширини географској, но се иде просто оним путем, који је означен у карти. Али такво пловљење није поуздано, јер на Океану има струја, јачих и слабијих, које као на реци померавају брод у десно или у лево. Опсервација ће тачно да каже, колико је брод померио са свога пута, а кад ње нема, путује се од ока, и диференција ће се сазнати тек онда, кад се дође до какве сталне тачке. Брод је наш био на висини источног прибрежја Сокотре; ми га нисмо видели, јер је ваздух био мутан, али смо по валовима знали, да га нисмо прешли; кад га пређемо, тада до Индије нема сталне тачке, а то од-

стојање износи 1600 миља. По магнетској игли може се са ове тачке управити кљун од брода правце на Бомбаји, али ако брод дневно скрене само за један минут града на страну, брод ће се на индијској обали наћи 15—20 миља десно или лево од оне тачке, куд је пошао, а тада није лако *познати* обалу, и ако на картама има тачно израђених профила читаве малабарске обале; није лако с тога, што је ваздух мутан, и што се тај профил мења с положајем брода. Ето од куд је потицао немир на лицу наших мрнара. О свему томе ја онда нисам ништа знао, али ми беше суђено тога пута да научим.

Пред вече од једном осетих у салону да се наш брод несразмерно јаче љуља и роља. Изађем на поље и попнем се на горњи кров. Сад сам тек сазнао шта је то бити у «бунаци од школа».[1]) И до сад су били валови големи, али су им брда била обла; сад су тројином већи, а брда су им заоштрена и на гребену пенушна. Они су долазили с десне стране и нешто позади брода, и кад би који већи ударио о брод, он би га најпре из основа затресао, па би се тада успео на бокове његове и већим делом излио се преко парапета на кров. У тој ломњави ветар би ухватио његову горњу ивицу, па би је силовито пребацио преко брода, и кога ухвати тај пљусак, томе није потреба да се стара за купало. Наш је брод био празан, и с тога висок на води; кад је товаран и низак, прелије се половина, а гдешто и читав вал преко њега, и сплачи у море све што нађе на крову. Тада на крову не остаје ништа, што није добро утврђено, а човека — ту «сламку међу вихорове», однесе с крова, као оно бујица један иверак. И ако у повратку «Калипсо» није имала ни пуне две трећине терета, који може да понесе, ипак се на кров није смео жив човек помолити, а да не ризикује свој живот, и ко би морао да излази, претрчао би у брзо и то одмах, пошто је већи вал прелио брод, а други још није доспео. Старији мр-

[1]) У заветрини од острва.

нари познају из далека вал, који ће да покрије брод, па се за времена склањају у вис на катарку, а кад пређе, они редовно — пљуну за њим.

Како се тога вечера ручало — па како се јело од тада — то је и жалосно и комично. Јело се кад је море што оставило. Лонци су на огњишту укљештени; у њима је мало хране, јер ће љуљањем да се проспе; па и то мало, тешко се задржи у лонцу. Било је дана, кад су валови поплавили кухину, утулили огањ у огњишту, те није ни било могуће зготовити што за јело. (Са те непогоде конструјисани су нови бродови тако, да се на њима кува паром, коју не може море да угаси). То је жалосно, а комично је, кад дође време да се поједе оно мало, што се како тако зготови. Чанак и не може да стоји на трпези, него га собар држи у руци; сваки свој тањир држи у руци и прима седећке свој оброк. Догађа се и то, да се и собар и чанак откотрљају до у какав угао од салона, и тада је једно јело пропало, ако није што у кухини претекло; догађа се и то, да из тањира, док сечемо месо на њему, исцури сав «софт», и остане сухо месо; — да се откотрља лежећа бутеља с једне стране ограде на другу и ту разбије — и што је најкомичније, догађа се, да се који око трпезе, ако се није добро подупр'о, навали с тањиром заједно на свога суседа, па прелије и себе и њега — — једном речи: јад и чемер! На срећу, човек у таквом стању и не осећа потребу за јелом, а и оно мало што једе, по готову једе на силу; покашто залогај баш застане, па неће ни напред ни натраг. Ко хоће да се вежба испаштању, боље школе неће наћи од ове.

Тако је то ишло два три дана, са зла на горе, јер је брод свакога дана био даље од Африке, а тиме таласи све већи. Најзад се проводило време већином у лежању с књигом у руци. Како није било сунца, врућина није била голема, и по њој могло би се добро схватити што се чита, али љуљање успављује, и како се мало по-

легне, дође сан. Кад се пробудиш, наставиш читање опет за мало, па изнова заспиш, и то све тако од јутра до мрака — али ноћу — ох те ноћи — ала су дуге! Кабина крцка, постеља се љуља; чело главе свећа у обешеном свећњаку балансира, а кугла од свећњака звекеће; папуче се шећу од једног дувара кабине до другог, на чивилуку клати се одећа као шеталица на сахату, — све се то миче, све то живи, па ти не да ока да сведеш. Па сад, кад навале још мисли на мене патника; кад ми почну излазити слике мојих милих на дому, једна за другом, а све бледе, престрављене — ух! О томе нећу да вам причам!

Као што рекох, тако је то ишло са зла на горе, док једнога дана не загрди. Беше то после доручка, око подне. Лежим ја у дну салона с једне стране, а капетан с друге. Обојица смо заспали. Док од једном чујем кроз сан неки јак звекет, мени још непознат шум, а одмах за тим стаде махина. Ђипим на ноге, сам не знам како, Капетан је већ јурио из салона на поље. Ја потрчим за њим. На вратима притрчи нам инжињер, блед као крпа с узвиком: Machina rotta![1]) И Јелчић је мало променио боју у лицу, али су црте остале мирне, као да су изрезане од камена.

— Известите ме потанко шта се збило, рече инжињеру.

Овај је мућајући испричао догађај у махини. Један силовити вал ударио је о пропелер по зади брода, баш кад је овај, љуљањем брода био поврх воде. Удар је био тако жесток, да се спровео кроз осовину до махине, и ту произвео отпор, који је сломио држак од чепа у великом цилиндру. Услед тога је махина наравно, одмах стала. Да се не би догодила већа несрећа, одмах је пуштена пара, и кад смо се нас тројица срели на врати, шуштала је из малога оцака, као да смо већ срећно стигли у приста-

[1]) Макина је сломљена.

ниште. А ми смо сад на сред Океана, а по рачуну наших официра 750 миља удаљени од индијске обале.

Капетан се мало замисли, па ће рећи, видећи инжињера пресгрављена, мирним гласом: «идите доле, чините што је потребно, а за остало не брините се».

Кад оде Талијанац, он се окрете к мени и рече нешто, што не могу да кажем, а за тим пође мирним и поузданим кроком горе уза степенице на мост. Брод беше престанком махине застао, па је почео окретати кљун ветру, а то је знак, да крма није већ могла да га одржи у правцу.

— Хиса флок![1]) Зачу се са моста громки глас капетанов, и за час почеше једра на кљуну да се шире, једно за другим. — Синистра![2]) окрете се думенцији, и ја опазих према правцу таласа, како се брод за мало одиста поче кретати у лево. Кад је дошао у свој правац, капетан позва инжињера на мост.

— Може ли мали цилиндар да креће осовину?

— Сумњам. Али тада би морали дезармирати велики.

— Покушајте са свом снагом да се то изврши; даћу вам за то све своје момке.

— Va bene![3]) и оде на посао.

За мало се размилеше четири млада махиниста с алатом између полуга од махине, и почеше комад по комад скидати. За њима на команду потрчаше мрнари с чекрцима и конопима. Чекрке везаше о такелажу над махином, а конопе обавише око њих. па како се који комад о махине расклањка, опашу га најпре конопом, па га онда скидају. Ово је био рад, који се може назвати титанским — још таквога нисам видео. Било је ту комада и од више стотина кила тежине: како се који одвоји од махине, он већ виси о чекрк, али — како се

[1]) Хиса значи дижи; флок се зове дугуљасто троугло једро на кљуну од брода. Велики бродови имају по 2—3.

[2]) Лево.

[3]) Значи што и наше „разумем".

брод љуља, он почиње да се њиха, као какво колосално клатно. Ако у њихању стисне кога о гвоздени дувар од махине, боље би му било да га је с крова сплачило море. Дршћући као прут гледао сам овај страхотан призор. Али су мрнари вични на те мобилне терете. У пристаништу им је главни посао на парном чекрку, којим се гдешто товаре огромни терети. Како се одвоји који комад од махине, већ су га опасали с десна и с лева, и он мора да иде горе мирно, као укроћени звер. — Четири пуна сахата трајао је овај рад, и најзад дође ред и на последњи, највећи део, који имађаше да се извади, а то је чеп из цилиндра. Чекрци се удвојише са две стране, и кад се колосални пистон помоли из своје кутије, ја сам побегао с крова и гледао оздо, како се клати у ваздуху. Кад га спустише на кров, скиде ми се са срца баш толики терет, као и сâм што беше.

Међу тим је брод готово стајао на једном месту и љуљао се уздуж и попреко. Оно мало једра не могаху кретати такав колос; јер пропелер задржава кретање. — Да би се брод могао кретати под једрима, мора се пропелер или вртити или скидати, јер кад стоји, онда је то исто. као кад се врти натрашке: тада и крма мора обратно да ради; а тада не би стигли ни за месец дана у Индију.

Наша је судбина сад била у рукама инжињеровим. Ако успе да покрене осовину с малим цилиндром, само толико, да пропелер не смета пловидби, онда смо на коњу. ако не — онда?

Док су махинисте радиле свој посао, официри се беху прикупили у салон на савет. По закону командант је дужан у тешким приликама да се светује са својим официрима, и тада се обично углави, шта се има чинити; али мњење већине није обавезно за њега, ако неће да га усвоји, а то је с тога, што он, и само он, носи одговорност за све. Кад је изнео питање, шта да се чини, први је официр лаконично слегао раменима и рекао:

— Да се окрене ветру леђа и иде.

— Али куда?

— Па да видимо куда — и поче преметати по картама. Ево, Сурат лежи право sotto vento.[1])

Један од млађих официра приметиће уздржљиво:

— Па тамо ћемо морати стајати док не прође Монсун, па се тада ремућати[2]) у Бомбају, јер тамо нам нема ко поправити махину.

— Па шта ћу им ја? (Ту је мислио дирекцију). Нека не шаљу овакве бродове у Монсун.

— Али — усуди се онај

— Али, али — ако ти је мучно шест мјесеци не вићети жене, а ти немој навигати. — Ваља ми приметити, да је наш први официр био garçon.

Јелчић је мучао и прегледао карте; ја како чух за Сурат, узех наутични лексикон да видим шта каже о њему. Право да речем и мени се нешто допадаше идеја «да окренемо ветру леђа». У књизи стајаше, да за време Монсуна не гори фаро, јер је улазак у пристаниште опасан зарад спрудова и банака око порта. Кад сам прочитао што сам нашао, Фране се почеша иза уха. И одиста ићи сад у Сурат, значило би ићи у пропаст.

— Па тражимо које друго мјесто — скренимо пут Басоре.[3])

— Није но — прекиде га Јелчић, хтевши му нешто рећи. За тим ће мирно и присебно:

— Господо, ја мислим да нам ваља ићи, куда смо пошли. Ако пођемо другде и пострадамо, рећи ће нам: — право им било, што су ишли куд не треба. Наша је заповјест за Бомбаји; ја мним тамо нам ваља ићи, па ако не одемо, погинућемо на свом путу, на капији од Бомбаја

— Тако је, рећи ће одважно млађи официр, онај исти, који је био љубимац Миралајове — сапутнице. Фране

[1]) Низ ветар. [2]) Реморкирати. [3]) У персијском заливу.

се опет почеше иза уха, али не имаде куда. Тако се савет сврши.

У махини је међу тим трајала врева; куцкало се и викало по њојзи, али од силнога ветра ми не могасмо ништа разабрати. Површина мора беше се задимила од валова, али ми сада нисмо их ни опазили, нити нам је сметало љуљање брода; ми смо стајали на крову као заливени. Чудо, како невоља мења човека!

Док смо ми ћутећки тако стојали, помоли се из магле један брод. Он иђаше у правцу Адена, и беше близу нас, али зарад магле чињаше се да је далеко. Командант нареди, да се дигну сигнали.[1]) Јависмо: «Махина оштећена». — Наш морски колега не само да нас није ни за што упитао, него није нас удостојио ни оном заставом, што се зове «Intelligenza» (Разумем). Он је био Енглез, и држао се своје девизе «Time is monney», па како му из даљине не могасмо пружити новца, он је прошао мимо нас с џентлменским ћутањем. Ја сам се једном расрдио на једног врло ваљаног капетана, што није хтео да одговори на сигнале једнога Енглеза у суецком заливу; сад сам га разумео и извинио му се у себи.

Међу тим је почела ноћ да пада, а наш брод стајао је на сред Океана, дочекивао и испраћао валове, који су га витлали по безграничној површини морској. До сад се љуљао у борби са валовима, и његов шумски трепет био је знак отпора, који у души мрнаревој губи енергију све то више, што је отпор јачи; сад је био безвољно оруђе валова, и ћутећки се покоравао њиховој ломњави, а та тишина његова утрнула је енергију у души и њима је овладала нека мртва чама. Сваки је тражио да буде сам, да може ићи за својим мислима, па и мрнари, који се иначе највише одмарају у групама, ишли су по крову сваки за се и тешто би се један другоме

[1]) По закону поморском, сваки брод мора имати једнаке сигнале. Барјаци од разно поређаних боја значе сваки по једно слово; три до четири слова састављају одмах читаву реченицу.

одазивао. У тешким тренутима човек као да се враћа у себе, и искључиво бави собом. Ја сам се повукао у своју кабину и изгубио у своје мисли. Из грозне садашњости повлачио сам се све више у прошлост, док нисам дошао до свога детињства, и чудноватим начином не могох се њега растати. Свака је слика из мога детињства пролазила живо мимо мене, и ја сам је гледао са задовољством и пратио је очима, док није ишчезла у даљину. За тим се опет почех ближити садашњости, и кад сам понова ушао у њу, ћипио сам механично са своје постеље. Једна цигла мисао диже ме с ње: ваља се спремити! Уђем у салон и нађем капетана заривена у посао; пред њиме стајаше хрпа од хартија, а он је писао. Није ме ни опазио кад сам ушао. Ја седнем на други крај трпезе, и почнем писати најпре својој мајци, па жени, па детету (да чита кад дорасте), па једноме пријатељу од детињства, па — често сам прекидао писање, јер су ми сметале сузе, и тада би крио своје лице од Јелчића у диму од цигарете, и чисто ми беше мило, што је и он тако густо задимио...

Не знам које је доба било, јер није ми пало на ум да погледам на часовник. Кад сам све довршио и написао и ону чудновату спроводницу на енглески, која отпочиње са «умољавају се индобританске власти» и т. д. а завршује са «ову хришћанску дужност», — уђем у своју кабину, стрпам свој прстен у дететово писмо, завијем ова писма у једну ролу, обавијем све у комад мушеме и метнем у кутију од лима, пошто сам из ње извадио нојева перја, што бејах купио у Адену, заиштем мало кита и затворим херметично оба заклопца. Кад сам то свршио, изиђем лагано на кров да ме не опази капетан, који је још седео за својим послом. Кљун нашега брода љуљао се у бледој светлости, која је са истока почела пробијати кроз облаке; ветар је свирао кроз јаруге своју обичну песму, само ми се учини, да је жалоснија но што је слушах до сада.... Из махине чујах

гдешто по који узвик, по који клепет, а са крова по који дубоки уздах.... Од једном осетих у души неки неисказани бол. Вратим се натраг у кабину и бацим се на своју постељу. Ту сам лежао у неком заносу; тишина на броду беше ми несносна; хоћу да бежим а не знам куда — погледам на прозор, дан у велико — шта ли ће овај дан да донесе?

Од једном чух покрет пропелера у води, као оно кад се проба махина пре поласка; ђипим с постеље и станем укочено прислушкивати. Нéма тишина; само се валови ритмично ломили о брод. Још један покрет, и — опет застаде. Ја сам знао шта значи тај покрет и сва се моја чула беху стекла у ушима, а живот као да је почео да се буди у мени. — И још један покрет, али сад већ не застаде. Пропелер је учинио цео обрт, и сад поче у лаганом ритму да се врти....

Не знам кад сам изишао на кров, али кад се видех на мосту, пробуди ме на крову громко «хурах» наших матроза. Јелчић је стајао на горњем мосту и мерио пажљиво, колико се брод покреће напред, па кад виде како стоји, он узвикну на мрнаре, која једра да дижу и сад — дивнога призора, — поче «Калипсо» да шири своја четири крила, а кад год би које више раширила, кљун од брода би запенушио кроз талас, цепајући га на двоје — брод је у том јаком ветру пловио већом брзином, но што му га могаше дати цела махина. Пропелер се међутим вртио без икакве снаге, само толико да не смета пловидби и крми.

— Знао сам ја, — окрете се капетан нама смејући се, да «Калипсо» више вриједи под једром но са махином!

— Што ти вриједи махина без карбуна[1]); на мору је ветар цар,— избаци Фране сентенциозно.

На мост се попе инџињер сав гарав и умашћен: са чела му је липтио зној, а лице му се сијаше од ра-

[1]) Угљен.

дости. Капетан му пође на сусрет, пружи му руку, и рече само: Bravo maestro!

Инџиньер је скромно захвалио, бришући зној са чела а Фране ће патетично:

— Фурбо[1]) је он! Помиловао је своју махину како ваља. Неће, шјор, да се топи: ово му је први вијаџ поптo се оженио.

Млади талијанац заруди мало, па ће с осмејком: ви немате кога да плаче за вама, а овђе има очева ситне ђеце.

— Chi sa![2]) можда сте и ви међу њима.

На лицу се Јелчићеву за тренут појави неописана туга; он се нагло окрете и оде на горњи мост. Махиниста је дирнуо једну нежну струну у њему, коју сам ја тек касније чуо у пуном јеку њезином.

Трећега дана у јутру «Калипсо» је била пред малабарским приморјем. На плиткој води његовој валови су се уздизали у пенушне витице и котрљали према обали. У даљини изгледаху као неки чопор говеда, који се примиче крају. Официри су с догледима испитивали конформацију брда: сви су били мњења, да смо бачени на југ од Бомбаја, што се из планова и потврдило. Окренемо пут севера дуж прибрежја, гледећи опрезно сваку промену на обали. Тек око 11 часова угледамо сигнал од Котера, како се на хоризонту љуља, као шеталица у Мецловом метроному. Сад смо знали да нас је море бацило 30 миља јужно од Бомбаја. За 2 сата били смо према Котеру. Пилот нам у големој барци изађе на сусрет и ми га са огромних валова морађасмо чекрком дићи на брод. Кад је стао на кров он командира: спуштај једра!

— Охо! Па како ћемо у луку?

— Па махином.

— Ми немамо махине.

— Шта-а-а? — и Енглез је расколутао очи као шилинге. — Ех, ја не умем да маневришем једрима, рећи ће најзад.

[1]) Лукав. [2]) Ко зна.

— Али ја умем — умемо ми сви, рећи ће капетан мирно. — Ви ћете имати доброту да командујете правац, а ја ћу маневру.

И сад ја добих први пут прилику да се мало упознам са оном големом вештином која је потекла из онога маленог одељка у физици, што се зове «деоба снаге». При свакој промени брода према ветру једра су морала заузети други положај и та промена вршила се тако брзо и поуздано, да пилот није имао времена да смањи своје сиве британске очи. Капетан у успомени на своја једрила од некад, стајао је поносно на сред моста, и заповедао звучним својим гласом; мрнари у успомени на маневре с којима су одрасли, као да су се махом подмладили, па скачу као тигрови а веру се као мачке. Никад нећу заборавити овај дивотни призор! «Калипсо» је поносито с пуним једрима улазила у бомбајски залив и тај понос њезин делио је сваки на броду, па чини ми се на крају и сâм пилот. Био је веома учтив и снисходљив, кад је по маневри пио свој коњак у салону.

У луци нас дочека мали пароброд, да нас реморкира у док. Ваљало је оправљати махину, а лука је немирна. Болница оболелог брода зове се док; кад смо пролазили кроз стенску капију његову, ми смо опет, као негда збијали шале на мосту, ругајући се «нашки" како неспретно маневришу «махински мрнари» по плиткој води, јер наша је «Калипсо» иза све муке ушла у док с једним сломљеним крилом од пропелера.

Пошто привезаше брод уз обалу, и ја ућох у своју кабину, учини ми се да то није она иста кабина, где сам боравио ову недељу дана иза Адена. Овде је све стално и непомично, патос и дуварови и светњак и одећа на чивилуку — све је то мирно, умрло. — У то уће Јелчић и стаде преда мном.

— Шта радиш доктуре?

— Ето, пипам се за нос, да видим јесам ли одиста то ја у овоме мирноме, безопасноме доку. —

Он се тихо насмеши. — И јес чудо, рећи ће најзад замишљено — како дођосмо и како уђосмо. И сад додаде с необично меким гласом, који још нигда не чух на њему. — Божја воља је то, доктуре; *за нас су се на дому молили анђели.*

За тим паде на диван и покри лице, — његов дивски труп тресао се као прут. Ја сам га за часак гледао зачуђено, па — па — ни сам не знам како сам се нашао крај њега, и — али сад је све прошло. Ово се само прича.

Хтедох само да покажем своме читаоцу какав је мрнар у дну срца, па сад нека га сам гледа.

МОЈОЈ МУЗИ

С небесне висине своје, к'о светли ђеније мира,
Ти си ми пружила лиру. И колебљиви дух
Прёну се од гласа твога, и гордо потресе лира
Мој очаран слух.
И препорођен тако, под заставом слободе,
Мој дух се глупости смеј'о на њеном шареном трону,
И грубој сокачкој луди, и робу салонске моде,
Нарцису — фанфарону.
Векови минуше тако. Древни се идоли скрише,
А разврат једнако живи и груба сила с њим,
И ја се колебам с нова, и ја се не смејем више,
Над смрадним гробом тим.
Спустивши клонулу главу на своје уморне руке,
На развалинама духа ја нађох изворе туге;
Но глуви за речи твоје, не чуше небесне звуке
Ни власници, ни слуге.
И сад не тужим више. Застор је подигнут свети,
И кип Саиса древног обнажен сад је тек:
Живот је оргија гнусна над којом без трага лети
За веком мрачни век.

Војислав

ПРИЛОЗИ ЗА ИСТОРИЈУ
СПОЉНЕ ПОЛИТИКЕ НОВЕ СРПСКЕ ДРЖАВЕ

VI
Туђински утицаји у Србији.
(1839—1859)

(НАСТАВАК)

На ову масу тужаба «уставобранитељи» поднели су Комисару своје одбране: «Србија је — вели Вучић у својој одбрани — царска земља; *Књаз је само повереник Султанов, а не владалац књажевства*, и по томе сви морамо слушати заповести из Цариграда.» Сам Нил Попов [1]) признаје да је Вучић само таквим напуштањем главних народних права могао очекивати потпору *обојих* дворова, Турске и Русије...

Комисар Портин позва к себи све скупштинаре, па им изјави да «Књаз Милош никада ни под каквим околностима не може се вратити у Србију. Ово је решење Високе Порте, а шта ће вам рећи Русија, ево упитајте г. Вашченка".

Руски консул потврдио је да Русија неће никада допустити да се Књаз Милош врати у Србију.

Што се тиче незадовољника и комисар и руски консул објавише да се не могу прогонити из земље, него да се предаду редовним судовима.

Скупштинари обећаше говорити о томе с Књазом.

Књаз се састао услед тога са комисаром и решено је за седам побуњених саветника саставити суд од апелационаца и председника свију окружних судова, а остале предати обичном суду.

[1]) l. c. II, стр. 75 „при такомъ взглядѣ на отношенія Сербіи къ Портѣ, Вучичь и Петроніевичь скорѣе всего могли надѣяться на поддержку *обоихъ дворовъ*".

То је објављено нарочитом књажеском прокламацијом и кривци су позвани да предстану својим судовима. Они су на то одговарали поругама.

Међутим Вашченко се постарао да себи осигура српску стајаћу војску и «статскій совѣтникъ *русской службы* И. К. Даниловичь утвержденъ начальникомъ княжескаго гарнизоннаго воинства».[1])

Тек после тога добио је Муса-ефендија одлучни одговор Порте у коме «*Порта заједно са Русијом налази да су чиновници, који су се уклонили у град, потпуно невини*, и ако Књаз неће да их опет прими у службу, то нека дођу заједно са комисаром у Цариград, а нижи чиновници нека се настане у Видину.»

Портин комисар заједно са руским консулом оде у конак и пред свима попечитељима и саветницима, захтеваше *последњи пут* од Књаза, да прими натраг у службу уставобранитеље, кад оба цара решише да су они невини. Књаз одговори, да то не може и неће учинити. Комисар затражи да им се бар редовно издаје плата док дворови ту ствар не сврше; Књаз је одбио и тај захтев. Сада већ не остајаше Портином комисару ништа друго, до да иште од Књаза гарантију, да породицама «уставобранитеља» које остају у Србији, неће бити ништа, што је Књаз врло радо обећао.

Сутра дан је комисар са 37 «уставобранитеља» на две лађе отпутовао из Београда. Кад су се лађе кретале испод града, Вучић је скинуо фес и кликнуо Турцима на бедему: «хвала вам, *браћо Турци*, што сте нас, које Срби гоне *због устава*, тако братски примили и чували!»[2])

Чим стигоше вође бунтовничке у Цариград, одмах стадоше и велики везир и отправник послова у руском посланству В. П. Титов, који беше о томе добио нарочите инструкције из Петрбурга, писати писма књазу Михаилу, да врати

[1]) Нил Попов, II. стр. 88. а на стр. 100 исте књиге имају ове врсте „теперь уже народъ не могъ болѣе волновать ся; войско отдано въ строгія руки новаго начальника; чрезъ ето правительство лишило себя той силы, опираясь на которою оно успѣло отбить требованія Порти“.

[2]) Нил Попов, II. стр. 102.

«уставобранитеље» у Србију. Београдски руски консул није пропустио ни једну прилику, у којој је могао говорити с Књазом, а да га не наговара на «помирење»; најзад Књаз изнесе ствар пред савет и решено је, да свима бунтовницима изда *опроштај* и да се сви, *осем три главара њихова*, могу слободно вратити у отаџбину, као и то да се бившим саветницима издаје пенсија од онога дана до ког су плату примили. Руска је влада одмах послала у Крагујевац нарочитог комисара, Флигељ-ађутанта царевог барона *Ливена*, који је изјавио Књазу Михаилу, да *о опроштају* или амнестији *не може бити ни речи, јер они људи нису отишли из Србије по његовој заповести, нити по пресуди судској*; и према томе нема шта да им се прашта; него Књаз има да изда прокламацију: како се повратио мир и поредак у земљи, то сад он (књаз) може да се брине и о оним Србима, који су изван отаџбине, и за то је изјавио блистателној Порти и Императорско-руској мисији у Цариграду *своју жељу*, да се они Срби врате у отаџбину. Та *његова* представка добила је њихово *благонаклоно одобрење*, при чему је блистателна *Порта* нашла за добро, да се нека лица још за неко време не враћају у отаџбину. Остали могу бити уверени да ће, вративши се у отаџбину, наћи заштиту земаљских закона, службе, пенсије итд.

Пресија барона Ливена била је тако јака, да је књаз Михаило 24 марта морао овакву прокламацију потписати.

Али ни толико понижење српског владаоца не беше њима довољно. Порта је изјавила да се свима бегунцима, који се врате у отаџбину, морају одмах вратити њихове службе, да се за она три главара мора одредити рок, до кога се они имају вратити кућама. Српски бегунци у Видину, који се беху већ спремили за полазак, охрабрени Портом, сад изјавише, да им не треба путни трошак од српске владе. Порта је захтевала, да јој српска влада плати 50.000 гроша, што је на издржавање српских бегунаца потрошила.

Књаз Михаило је морао на све то пристати. Он се надао задобити своје противнике добротом, у којој је ишао тако далеко, да је Александра Карађорђевића поставио за свог ађутанта.

Међутим Србима поче свањивати, они почеше разумевати, шта су то «браћа Руси" и шта значи «Руско покровитељство». Ево шта се писало онда у «Срп. Народним Новинама :»

«Чисто је непојамно како је књаз Милош, у пркос своје необразованости, тачно видео шта се крије иза завеса браства, православља итд. и како се удалио од севера, и ако је због тога пропао Да је Милош хтео само да буде оруђе у рукама покровитељства, он би не само остао књаз, него би се могао играти с уставом као Лутер са папином «булом». — — Ја признајем да Рус воли Србина, али само као господин свога слугу, о коме је уверен да ће сваки његов миг послушати. Русија је до сада преко Србије вршила свој план за ослабљење Турске. који је срачунат на векове, и кад њен орао није могао да кљуцне у тороњ св. Софије, то се задовољио са покровитељством од Црног мора до Авале, али таквим, које је половина господарења у тим земљама. Од тога доба Србија има два Господара, и ако се кадгод покрене *питање о независности српској, то ће Србима лакше бити ослободити се од турскога јарма, него од рускога пријатељства.* Време, ти ћеш ми ово потврдити!...» [1])

Ово пророштво српског новинара од 1841 потврдило је време. У Сан-Стефану и у Берлину поступала је Русија спрам Србије горе од Аустрије, а на прокламовање српскога краљевства одговорила је — цетињском свадбом!

Али да се вратимо догађајима онога времена.

«Уставобранитељи» вратише се у Србију, пошто је књаз Михаило платио Порти за ту милост још 137.000 гроша (осем оних првих 50.000) бајаги за њихово издржавање у Видину и Цариграду.

[1]) Српске Народне Новине за 1841, бр. 66—94. Цитат Нила Попова.

Порта је слала своје комисаре за сваку ситницу. Командант београдског града правио је српској влади не само тешкоће у набављању олова за муницију, него се мешао чак у репертоар београдског позоришта, протестујући, кад год се одигра какво историјско парче, које није за Турке пријатно. Руски консул утркивао се с аустријским консулом у Београду и са генералима у Земуну, ко ће већи утицај у српске послове задобити. «Уставобранитељи» почеше онога дана, када су се вратили у отаџбину, радити на томе, да дочепају сву власт у своје руке. Али сада су били много мудрији. Најпре успеше да увере књаза Милоша, како и они увиђају да нема другога спаса Србији, него да се *он* врати на владу, и да су они готови подићи народ у његову корист, ако им он помогне. Добивши од књаза Милоша 15.000 дуката (преко Здравковића Ресавца, сина Милосављевог), они са *његовим* новцем и у *његово* име, обећавши уз то смањити порезу од пет на четири талира, стадоше спремати буну против књаза Михаила!

Таман је српска влада ухватила Ресавца и Милоја Цоцића и код њих нашла писмене доказе за ову заверу, кад у Београд стиже 13 августа 1842 нов Портин комисар *Шекиб-ефендија*, који се дотле борио у Букурешту са руским комисаром пуковником Дигамелом и руским консулом Дашковим, и победивши Русе, беше збацио влашкога књаза. Дошавши у Београд захтевао је да књаз одмах отпусти своје министре Протића, Радичевића и Рајевића, да се српска војска употребљава само за полицију, а не да се вежба као војска, јер оних 6 топова што је султан Махмуд поклонио књазу Милошу, даровани су само за шенлук о парадама, а ако би књазу затребала војска, то је он може у свако доба добити од београдског и околних паша турских. Кад се српска влада позвала на права у хатишерифима, Шекиб-ефендија одговорио је, да је та права дао Султан који их може и одузети.

Књаз је морао пристати да отпусти своја три министра и да њихова места попуни цариградлијама, али пре него што су ти укази обнародовани, 19 августа стиже извешће начелника окр. смедеревског, да је букнула буна. А ево како је то било:

Чим је Шекиб-ефендија стигао у Београд, чим се сазнало да читав пук редифа има кроз који дан ући у Србију, бајаги да смени гарнизон београдскога града, Вучић је прешао у Земун, одатле у Панчево, а у очи 19-ог августа одвезао се на турском чамцу, са једним официром и једним кавазом београдског паше под смедеревски град, где га је дочекао Паун Јанковић, са спремним колима, на којима је Вучић одјурио Крагујевцу.

Пред вече 19-ог августа кренуо се књаз Михаило са двема ротама пешака, са председником и неколико чланова савета противу бунтовника. Куда год је књаз пролазио пристајаше народ уз њега, хватајући и убијајући бунтовнике.

Међутим Вучић беше са својима заузео Крагујевац, војску која се ту десила, и што је главно, заузео је све топове (27 оруђа), којих у књажевој војсци није било, и утврдио се на Метином брду. Кад је књаз са својима ушао у варош Крагујевац, Вучић је послао повећу гомилу својих присталица, да се бајаги предаду, и пуцао је за њима (ћорфишецима) као да су бегунци из његове војске. Кад су сутра дан књажеве две чете војника са гомилом народа пошле на Метино брдо Вучић их је дочекао топовским картечом, а његови јучерашњи «бегунци» осуше ватру из пушака на књажеве људе. Које морално дејство топова, које ова издаја, учинише да су сељаци који беху пристали уз књаза, прснули куд који. Књаз беше принуђен да се повуче у Жабаре, али ту га стиже Вучић и са топовима растера и ону шаку војника која беше с књазом.

Књаз Михаило дође са својим стричевима и два саветника у Топчидер, где му је руски консул саветовао

или да ступи у преговоре са партијом Вучићевом, или да се склони у град, али књаз нити је хтео да преговара са бунтовницима, ни да тражи спаса у српских непријатеља, већ 25-ог августа пређе у Земун.

27 августа стигао је Вучић са 7000 људи у Београд, поздрављен турским пашом паљбом из топова и титулом «предводитељ народа".

1-ог Септембра 1842 цела гомила која се беше искупила око Вучићевог шатора на Врачару и под запаљеним фитиљима његових топова, изабрала је за књаза Александра Карађорђевића. Београдски паша и ванредни Портин комисар Шекиб-ефєндија, одмах одобрише овај избор народа «под Вучићевим топовима».

Ми нећемо описивати варварства која је Вучић починио са својим приврженицима по Србији; она су и сувише позната.

26 октобра 1842 прочитан је на Калемегдану овакав султански берат:

«Да би се и српски народ користио благословима мира, био сам му поставио за књаза Михаила Обреновића. Но како је он нашао за добро поступати противно мојој вољи и противно законима које сам даровао народу, то сам био принуђен *збацити га* и *лишити га тога достојанства.* Старешине и цео српски народ од највећег до најмањег изабрали су међу великодостојницима хришћанског народа за књаза Александра Карађорђевића, изјавивши да је он за то способан и молећи да се он у том достојанству потврди. С тога га ја и потврђујем.

Вучић беше победио. Он беше успео да једну своју лутку постави за књаза.

Али баш тиме изгуби своју дотадашњу највећу заштитницу Русију, којој није ишло никако у рачун да у Србији буде *један* Господар, па макар то био и њен љубимац Вучић. Не само да београдски руски консул није хтео признати ново стање ствари, него је сам цар руски Никола I писао Султану својом руком писмо, у коме

врло фино, али врло енергично, захтеваше да се уништи све што је у Србији урађено и јавља, да у том циљу шаље на ново у Србију ђенерал-мајора барона Ливена

Међутим Вучић није седео скрштених руку. Пославши свога књаза да путује по Србији и да спрема терен за народну скупштину, он је широм отворио државну благајну, па узевши себи 15.000 талира за два месеца што је вршио књажеску дужност до потврђења Карађорђевића, посла 10.000 дуката на дар Султану, 30.000 дуката портиним министрима, 5000 дуката београдском паши, портином комисару Емин-ефендији 2600 дуката, а Шекиб-ефендији 2000 дуката. За тим је распустио стајаћу војску, а окружио се најамницима које је добро плаћао.

Али то све није помогло. Русија је својим ултиматумом натерала Порту да од Карађорђевића иште оставку, *за то што није изабран у присуству руског консула* [1]) и да се зове народна скупштина, која ће да *бира* на ново књаза. Уставобранитељи одмах огласише у своме органу «Српском улаку» [2]) да је тај нови избор проста формалност само да се задовољи Русија, која има право (?) да тражи да њен представник присуствује избору српскога књаза. Али то нимало не обвезује Србе да бирају кога Обреновића. «Улак» напротив увераваше да се *Русија договорила с Портом, да се из новог избора искључе Обреновићи*

«Любопитно — вели Нил Попов [3]) — что русскій консулъ не напечаталъ опроверженія етой статьи».

Ми не налазимо да је то тако интересантно, јер је за нас са свим јасно, за што је Русија тражила нов избор књаза.

6-ог маја 1843 у тајној седници савета, на којој су били сви попечитељи, пошто су сви положили заклетву да ће чувати тајну, донесене су ове одлуке: 1. борити се оружаном руком до крајности противу привр-

[1]) Нил Попов, l. c. II, стр. 219.
[2]) бр. 9. од год. 1843.
[3]) l. c. II, стр. 220.

женика књаза Михаила. 2. умножити страже дуж Саве и Дунава и пуцати на сваког Обреновићевца, који би покушао да пређе у Србију [1]). 3. писати књазу Александру да остане у Крагујевцу докле га год савет не позове, 4. наредити да сваки окружни и срески начелник састави чету од 50 најамника, са којима ће свакога који би се изјаснио за Обреновиће, као бунтовника убити, не очекујући ни од кога никаква настављења. Осем тога заказати свима општинским судовима да сваки Србин мора за 24 сахата оружан доћи среском начелнику, да брани књаза и народна права. Ко то не би послушао, одмах да се убије. 5 скупити у Београд 3000 људи под командом Вучићевом, у Крагујевцу 3000 људи под командом Книћаниновом, и у Ћуприји 3000 људи под командом Богдана Ђорђевића. 6. ако би се у скупштини образовале две партије, једна за Александра а друга за Михаила, то не гледајући на руске и турске комисаре, сви Александровци одмах да пуцају на Михаиловце, па нека буде књаз чија партија победи. 7. да се скупи хране за војску у поменутим местима. 8. Вучића и Петронијевића никако не издавати, па макар цареви захтевали да се они уклоне из Србије, јер тога нема у уставу, а они су толико исто скривили колико и остали».

Одмах сутра дан почели су извршивати ове оддуке.

11-ог маја 1843 стигао је руски курир у Цариград са писмом рускога цара у коме се вели да он «никако не жели да се Александар Карађорђевић искључи из избора, *јер Срби имају право на основу трактата да слободно бирају себи књаза*. С друге стране, цар руски жели да се књаз Михаило због своје велике младости и још неких *разлога са свим искључи из избора* [2]). У томе смислу посла и Порта ферман београдском паши Хафису с тим, да се књаз бира пред бароном Ливеном, који се одмах кре-

[1]) Њих је стотинама било у Земуну и Н. Саду.

[2]) Нил Попов, II, стр. 223.

нуо за Београд. Међутим уставобранитељи скупише 30.000 потписа за свога кандидата

15 јуна 1843 уставобранитељска скупштина, под терором Вучићевим изабра на ново Александра Карађорђевића за књаза. Али Русија није била задовољена ни са таквом сатисфакцијом, него је захтевала да се Вучић и Петронијевић, који су се усудили бунити се без нарочитог овлашћења из Петрбурга, уклоне из Србпје, и претила је да ће задржати берат у Цариграду, док се то не изврши.

Вучић и Петронијевић одоше у Видин, где им је Порта давала по 20.000 гроша месечне плате свакоме — наравно знајући да ће се све то наплатити из српске државне благајне.

Пошто је Русија тако показала Србима шта то значи «покровитељ» и пошто су њени некадашњи љубимци провели годину дана у Видину, живећи од онако сиротињске пенсије турске — она им је великодушно опростила и вратила их у Србију, јер тамо већ изгледаше као да ће свет, малаксав од толико година политичке трзавице, да се смири и да сваки гледа своја посла, а руској дипломацији никако није ишла у рачун мирна Србија.

И доиста чим се Вучић и Петронијевић вратише у Србију, ваљало је опет угушивати једну буну, тако звану «катанску буну» од септембра 1844. Вучић је то мајсторски урадио

У награду за то Вучић постаде «кабинетски саветник» и ако такога чуда од титуле не беше ни у руском уставу, ни у каквом закону Србије.

Сада се ваљало захвалити Порти на толикој љубави. Како од зулума турског беше пребегло много хиљада Срба и Бугара у Србију, то их је уставобранитељска влада претерала натраг, а оне из нишког пашалука одвео је и предао један државни саветник лично. У томе је влада била тако ревносна, да је изгонила Србе из Босне и Старе Србије, који се беху већ пре 10—15 година на-

селили и окућили у Србији, који дакле већ беху српски држављани. Колико се ова српска влада разликовала од владе књаза Михаила поменућемо само да је за време покоља у Нишком пашалуку 11.000 Срба из старе Србије са 10.000 волова, 46.000 оваца и 1000 коња пребегло у Србију, где је књаз Михаило тих 11 000 Срба не само братски дочекао, но им је доцније израдио од Порте помиловање тако да су се после враћали својим кућама кад је који хтео.

(Наставиће се)

ИЗ САМАЧКОГ ЖИВОТА

ПЕСМЕ

Вл. М. Јовановића

(Свршетак)

XXXIV Утеха старог архивара.

Сиромах сам, носим калут стари
Без промене неколико лета,
Знам, да за ме баш нико не мари —
Ал, баш и ја не тражим тог света!
Живим за се, самохран и бедан,
По кашто ме тек праља посети,
Узаман сам послушан и вредан,
Кад се неће старији да сети.
Ал и боље, што сам тако ост'о —
Бар никоме није на ме жао!
Да сам, од куд, пре министром пост'о,
Сад би рекли, да сам народ крао.
Чујеш, море, зовни тог младића....
Донеси ми за грош ћевапчића!

А шта знадем.... оскудно се храним —
Никад нисам ни знао за боље!
Нека имам тек да се исхраним —
Где је човек био без невоље?
Оно, јесам заслужио давно,
Да постанем баш и што год веће —
Ох, ала би онда било славно.....
Али.... шта ћеш.... када немам среће!
Но и боље, што сам тако ост'о —
Бар никоме није на ме жао!

Да сам, од куд, пре министром пост'о,
Сад би рекли, да сам народ крао.
Него.... чујеш.... зар не знаш, шта треба?
Донеси ми једно парче хлеба!

Заман радим; заман читко пишем;
Заман знадем и да концептирам;
Заман брзо сваки акт препишем;
Заман знадем, да фасцикулирам;
Заман тачно своја акта ређам;
Заман увек брзо региструјем;
Заман никад никога не вређам —
Кад не умем још да агитујем.
А: и боље, што сам тако ост'о —
Бар никоме није на ме жао!
Да сам, од куд, пре министром пост'о
Сад би рекли, да сам народ крао.
Ej, ти, море, зар не чујеш вику?
Донеси ми сланик и папр ку!

Да сам знао да угађам власти,
Ја бих сада другачије био —
Живео бих у сили и части —
Многоме бих био драг и мио.
Да сам знао свет на збор да зовем,
И да друге на гласање водим,
Сад бих срцу могао да говем —
Да уживам и да се проводим.
Ал и боље, што сам тако ост'о —
Бар никоме није на ме жао!
Да сам, од куд, пре министром пост'о,
Сад би рекли, да сам народ крао,
Него.... чујеш.... баш није на ино —
Донеси ми једно црно вино!

А шта знадем.... није ми ни ружно —
Ако патим ја се вином блажим!
Нека имам само, што је нужно,
Нека само од другог не тражим!
Ако когод сам усхтедне дати,
Што му тражим акта по архиви —
Захвали ћу, ал нећу искати —
Нисам жељан, да ме ко окриви.
Па, и боље, што сам тако ост'о —
Бар никоме није на ме жао!
Да сам, од куд, пре министром пост'о,
Сад би рекли. да сам народ крао.
Него.... чујеш.... зовни тог младића...
Донеси ми још грош невапчића!

Деце немам, сам ћу и умрети —
Нема никог да наследство тражи —

А ја у гроб не могу понети....
Па, шта, онда, богаство и важи?
Сиромах сам, на рад сам већ свик'о,
Сиромах ћу и у раку лећи —
Ал, кад умрем, неће моћи нико
Ништа ружно после мене рећи.
Па, и боље, што сам тако ост'о —
Бар никоме није на ме жао!
Да сам, од куд, пре министром пост'о,
Сад би рекли, да сам народ крао.
Него.... чујеш.... баш није на ино —
Донеси ми још'те једно вино!

XXXV Заљубљени телеграфиста.

Ох, чудна је служба моја;
Ох, чудни су дани моји!
Целом свету гласе шаљем,
Све у мојој власти стоји —
Али само љубав жарку,
Из ватрених својих груди,
Не смем ником да искажем —
И ако ми срце жуди.
Ох, то није пос'о лак —
Цак-цак-цак!

Шаљем гласе свој Јевропи;
Шаљем гласе сваком граду;
Шаљем радост, шаљем тугу,
Шаљем срећу, шаљем наду,
Само себи.... само себи....
Још не могу гласник бити —
Само своју милу Зорку
Нисам кадар поздравити.
Ох, то није пос'о лак —
Цак-цак-цак!

Заман са мном, под тастером,
Свет у вечној вези стоји,
Кад не могу да дам израз
Осећају груди свој'.
Ето, сад баш примам нешто,
Да њезином дому јавим —
Али, заман, кад јој не смем
Своју љубав да изјавим.
Ох, то није пос'о лак —
Цак-цак-цак!

Отац јој је, доста пута,
Преко мене гласе слао;

А и ја сам њему, опет,
Многе гласе достављао.
Али оно.... али оно....
За чим срце давно жуди,
То је још'те, непрестано,
Мила тајна мојих груди.
Није исказ пос'о лак —
Цак-цак-цак!

Кад је видим на улици,
У мени се љубав стреми,
А срце се за изјаву
И за исказ, часом, спреми.
Ал, кад крај ње близу будем, —
Нехотно се с пута склоним —
Само јој се, са уздахом,
Ћутом јавим и поклоним.
Није исказ пос'о лак —
Цак-цак-цак!

И на селу и забави
С њом сам доста пута био,
Ал јој још'те никад нисам
О љубави говорио.
Милина ме нека узме,
На срцу се жеље слажу,
Али само.... али само ...
Не могу се да искажу.
Ох, то није пос'о лак —
Цак-цак-цак!

А љубим је.... а љубим је....
Кол'ко ми је она мила —
Толико ми и сва њена
Породица омилила.
Кад јој видим малог брата,
Свакада му дадем пара —
Чисто бих га каткад пит'о:
Шта се Зорка разговара?
Ал то није пос'о лак —
Цак-цак-цак!

Доста пута тужан шетам,
Па до њеног дома слазим —
Не би ли се догодило,
Да је видим ил опазим.
По некад бих, чисто, хтео,
Да унићем, да све кажем.....
Ал се, опет, натраг вратим —
Све се плашим, све одлажем.
Ох, то није пос'о лак —
Цак-цак-цак!

Рад би био, најпре, знати
Какве она жеље гаји:
Да л' спрам мене жарку љубав
Или, можда, мржњу таји.
Ох, све знадем, шта где бива,
Све је јавна тајна за ме —
Само.... само.... још не знам,
Да ли она мари за ме
Ал то није постиг лак —
Цак-цак-цак!

А, док за то не уздознам,
Како ћу јој смети рећи:
Како моје срце жели,
Да је љуби и усрећи?
Без њезине речи миле
И осмеха њена бајна —
То ће вечно да остане
Само моја слатка тајна.
Није исказ пос'о лак —
Цак-цак-цак!

Ох чудна је служба моја;
Ох, чудни су дани моји!
Целом свету гласе шаљем,
Све у мојој власти стоји —
Али само љубав жарку,
Из ватрених својих груди,
Не смем ником да искажем —
И ако ми срце жуди.
Ох то није пос'о лак —
Цак-цак-цак!

XXXVI **Пасторка.**

На стрмном брегу немирне реке
Девојка једна снуждена седи,
Погледа вале блиске, далеке,
Па тужним гласом сузна беседи:

„За што да живим на овом свету?
Зар само јаде вечно да снивам?
Да сносим, тужна, судбину клету?
Да само патим и не уживам?

Зар моје срце вечно да жуди'?
Зар само тужне песме да пева?
Зар да се вечно, из мојих груди,
Уздисај тешки само разлева?

На што ми труди и дани моји?
Зар да с очајем само другујем,
И да, са тугом песама својих,
И сретне једим и растужујем?

За ким ми срце одавна жуди,
За тога никад не могу поћи —
Сутра, чим зора рујна заруди,
Њему ће свати весели доћи.

Ја две године потајно жудим,
Да ме он води кући и срећи —
Доста се пута с њега узбудих,
Али не смедох никад изрећи.

И он се сада са другом жени;
Другој се мило, с осмехом, јавља;
Другој угађа, а тужној мени —
Само уздахе вечне оставља

И још ме гоне, да с другим живим,
За кога нема у срцу места —
С тебе, немајко, судбину кривим,
Што ми у срцу радости неста!

За свој се пород једино бринеш,
А спрам мене си вечито љута —
Гледаш ме само с врата да скинеш,
Да ти се кћери уклоним с пута.

А отац само у тебе гледа,
Па слуша твоје клевете на ме;
А мени никад за право не да,
Као да нема милоште за ме

Заман ти, оче, благо и двори;
Заман уза ме богаство спремаш;
Кад пушташ, да ме туга умори —
Кад према мени милости немаш!

На што ми дари, што их припремам,
На што лепота, што је подгајим,
Кад се недрагом плачући спремам —
Када ме прате свуд уздисаји?

Овакав живот муке не вреди,
Кад му бољитка и лека нема —
Умукни, срце, тој вечној беди
Треба свршетак да се припрема!«

Устаде нагло, подиже очи,
На небо своје мисли пренесе,
Па, са уздахом, у реку скочи,
А вал је бурни у гроб однесе.

XXXVII **Молба за премештај**

Огрејан сам сунцем људске славе —
Министар сам правде и наставе.
Имам блага, имам пријатеља,
Имам дружбе, имам и весеља,
Ал ми срце неће ништа више —
Најрадије на само уздише.
Остао сам, к'о дрво у гори,
Кад га време у сушик претвори:
Нити тера листове ни гране —
Чека само да сикира мане.
Још ми само једна жеља траје —
Да другима ублажавам ваје.
Читам молбе, па несретне тражим,
Да их тешим, да им јаде блажим.
И твом јаду, моја Јелка драга,
Никад више неће бити трага.

Ох, сећам се оних милих дана,
Кад си још'те била не удана!
Имала си очи црне, вране,
Чудном неком ватром обасјане;
Имала си лице бело, мило —
Шесн'ест ти је тек година било —
Имала си мала, рујна, уста
А коса ти беше дуга, густа.
Као да је сада гледам пусту —
Вић'о сам те често о распусту.
Долажах ти увек с братом кући,
Те уживах у те гледајући.
И сад гледам у мислима на те —
Све ћу Јелка учинити за те!
Твога јада неће више бити —
Одмах ћу ти молбу испунити.

Нисам суров, к'о твој отац стари,
Што за мене не хтеде да мари;
Нисам суров, к'о његове речи —
Моје срце јаде само лечи.
Знам, како је, када очај тишти;
Знам, како је, кад срце запишти;
Знам, како је у јаду и беди,
Кад те нико неће да погледи.

Памтим, како мени некад беше,
Кад ми његов одговор донеше —
Кад прочитах оне речи кобне,
Речи кобне, горке, оштре, злобне!
»Шта си? Писар! Ниси према мени!
Сиромах си — сиротом се жени!«
Ох, ја нећу тако суров бити —
Ја ћу твоју молбу испунити.

Ох, да знадеш какве сносих јаде,
Кад ти, Јелка, другом руку даде.
Отац ти се богаташем звао,
Па те, охол, богатом и дао.
Он за себе лако нађе зета,
Ал у мени оста јад и сета.
Оста туга, да до гроба траје,
Да никада више не престаје.
Оставих те, па по свету зађох,
Али срцу утехе не нађох.
Наука ми сва утеха беше —
Милине ме њезине занеше.
И сад, још ге, у њојзи уживам,
Кад ми дође да сузе проливам....
Ал ја другом не дам сузе лити —
Рад сам сваком молбу испунити.

Свак ме сретним и честитим зове,
Свак ме штује, свак ми брижно гове,
Дошао сам до чина висока —
Ал је рана у срцу дубока....
Свак ми шешир с уваженьем скида —
Ал је нико не може да вида;
Спасти је се никада не могу —
С њом ћу ићи на истину Богу.
Вечито ћу своју судбу клети,
Што те, тужан, не могох узети;
Што са тебе не бих века сретна,
И што и ти постаде несретна —
Што те отац благом не усрећи,
Већ на старост чекаш у несрећи.
Ал не бој се, немој сузе лити —
Ја ћу теби жељу испунити.

И ако си жалосна и сетна —
Нећеш бити до века несретна.
Имаш децу — рећи ће ти хвала —
Смиљану си на науке дала,
Те не оста назадна ни бедна
Него поста наставница вредна.
И сад има своје парче хлеба —
Још јој само лепо место треба,

Па да мирно своју срећу чека;
Да у селу не тужи до века;
Да јој нико о злу не поради;
Да јој нико злобом не досади;
Да не буде простом свету крива —
Што данашњу слободу ужива.
Немој, Јелка, горке сузе лити —
Одмах ћу ти ћерку преместити.

Оно сам јој лепо место дао,
У ком сам се с тобом упознао.
Нек онамо српску децу учи,
Где ја књигу некада изучи';
Нек онамо буде собом сретна,
Где ти са мном бејаше несретна;
Па, кад уз њу рекнеш због ом сети,
Ти се, Јелка, и на мене сети.
Као што се и ја тебе сетим,
Кад год мишљу у прошлост полетим.
Ја се никад оцем звати нећу —
Туђин ће ми запалити свећу,
Кад на смрти склопим очи своје,
Да свет носи пусто благо моје.
Ох, ја никад нећу сретан бити —
Ал, бар, тебе могу усрећити.

Празник иде.... свак се вес'о спрема;
Сваки радост свом дому припрема;
Свак се нада; сваки жуди, жели,
Са својима да се провесели,
А ја само своје жеље штедим,
Па, несретан, туђу срећу гледим....
Ја ћу празник суморно провести —
Осамљен ћу за трпезу сести;
Служиће ме келнери и слуге —
Ал их нећу видети од туге....
А тебе ће, покрај твоје Смиље,
Обузети родитељско миље.
Ти, бар, можеш у њој сретна бити
— Ја ћу теби молбу испунити —
Али мени, у мојој самоћи,
Ни Бог сами не може помоћи.

XXXVIII **Меланхолик**

Чудиш ми се, моја сестро мила,
Што, почесто, тужне песме пишем —
Не чуди се... судба ме убила,
Па, почесто, морам да уздишем.

Куда год се по свету окренем,
Све ме сећа на пропале наде;
Не могу се никад да осмехем —
За тугу ми само срце знаде
А колико јада срце слама —
Толико је у њему песама.

Ил се сетим на детињске дане,
У којим сам некад био сретан;
Ил на своје драге разуздане,
Са којих сам тужан и несретан;
Ил' погледо на младићске жеље.
Којих сам се одрекао давно;
Ил погледо сретне родитеље —
Ја узданем на само ил јавно
А кол'ко ми јада срце слама —
Толико је у њему песама.

Тек, кад дођу смртни часи моји,
Па се свега мораднем одрећи;
Тек, кад видим, да смрт спремна стоји,
Да ми каже, кад ћу у гроб лећи,
Па престанем свету да се дивим;
Тек, кад срце престане да пуца,
Што у сретном свету тужно живим —
И песми ће издах да откуца.
Док је јада, који срце слама,
Дотле мора бити и песама.

XXXIX **Материна жртва**

Ох, животе, несретни и худи,
Где су моје замисли и жуди?
Где су, где су моји снови мили?
У неврат су давно одлетили!
Век проведох у сети и јаду —
Мануо сам осмехе и наду;
Остао сам као листак свео;
Остао сам тужан невесео.
Многој сласти морах због ом рећи;
Многих жеља морах се одрећи.
Не могох се никад сретним звати —
Требало је матер послушати.

Кад сам био у скамији ђаком;
Кад се, чио, називах дечаком,
И ја бејах пун несташних жеља,
Бејах жељан игре и весеља,
Ал се нисам поиграти смео —
Морах бити сетан, невесео.

Чим се винем, да пркосим сети,
Одмах мати у бризи долети,
Па ме зове, да код куће седим,
Да пред њоме све у књигу гледим.
Не могох се никад сретним звати —
Требало је матер послушати.

Опростих се од детињских жуди,
Нове жеље испунише груди —
Нове жеље ал и нови боли.
Бејах први на Великој Школи —
Бејах први, кад се пос'о ради,
Ал последњи, кад се живот слади.
Све ми друштво пироваше ноћу,
А ја сносих покој и самоћу.
Годих мајци са потајним болом —
Да ме не би свет назвао „ломом".
Не могох се никад сретним звати —
Требало је матер послушати.

Сврших школу, па ми ора дође,
Да ми срце за жељама пође:
Хтедох, да се винем белим светом,
Да полетим ужељеним летом;
Жељах, да се узвисим и дигнем;
Жељах своје снове да постигнем.
И сунце ми лепе среће грану —
Држава ме шиљаше на страну,
Ал ми мати стаде сузе лити —
Те је нисам мог'о оставити.
Не могох се никад сретним звати —
Требало је матер послушати.

Дође доба да се бујан женим;
Дође доба да живот променим —
И љубав ми, на своме уранку,
Замилова једну сиротанку.
Беше красна, својтљива и мила —
Дража ми је од очију била.
Ал ми мати не хте за њу чути —
Те морадох без ње останути.
Остах тужан у јаду без лека —
Остах тужан нежењен до века.
Не могох се никад сретним звати —
Требало је матер послушати.

И сад живим к'о тица на грани —
Пребијам се сетан по кавани.
Нити имам огњишта ни дома —
Потуцам се к'о убог сирома'.
Заман благо на штедњу опремам —

Кад никога украј срца немам;
Кад за добро никад нисам знао;
Кад сам своје жеље покопао;
Кад се морах одрећи милина —
Књига ми је још сладост једина.
Не могох се никад сретним звати —
Требало је матер послушати

Целом свету вес'о божић иде —
Весели се и божјаци виде;
Свак радостан хита, ради, спрема,
Да му кућа оскудице нема;
Сви очеви печенице носе,
Да се деца диче и поносе;
А ја самац, као какав сужан,
Божји празник дочекујем тужан.
Судбу кунем. чезнем и јадујем —
Немам с киме да се обрадујем.
Не могох се никад сретним звати —
Требало је матер послушати.

Мајко моја, душа ти проклета —
Што сам тужан сред весела света!
Кад ти не бй моја срећа мила —
За што си ме на свет и родила?
Што да познам сласти и милине,
Па да живим пун вечне горчине?
Сад ме гледаш, па све сузе рониш —
Хоћеш, да ме на женидбу склониш!
Заман мајко, заман пусте жеље —
Минуло је доба за весеље!
Некада се могох сретним звати —
Ал ја хтедох тебе послушати!

XL **Стари момак**

Шта би хтела, душо мила,
Што примичеш уста своја?
Мани ме се, лепо дете,
Јер су горка уста моја!
Тужно гледа поглед на те —
Нисам за те.

Не гледај ме тако мило —
И онако јадим јаде!
Није мени до ђаволства,
Ни до тебе тако младе.
Тужно гледе очи на те —
Нисам за те.

Дигни руке с врата мога!
Окани се, злато мило,
И онако — срце моје
Тек што није искочило!
С тугом бацам поглед на те —
Нисам за те.

Што те, велиш, не бих уз'о,
Да те љубим и усрећим?....
Ох, та, за то, што те волим —
Нећу да те унесрећим.
С уздахом ја гледам на те —
Нисам за те.

Ох, мани ме, не љуби ме,
Не скидај ми прстен с руке!
Што ће теби моји јади —
Што ће теби моје муке?
Са тугом ја гледам на те —
Нисам за те.

Тражи другог, дете моје,
Тражи момче сретно, чило —
Па, кад будеш с њиме сретна,
И мени ће бити мило!
А сад тужно гледам на те —
Нисам за те.

XLI Грешница

Не знам, јадна, шта ћу сада,
Несносна је судба моја —
Нит налазим где утехе,
Нити мира и покоја.
Грех ме тешки љуто мори —
Сваки дан ме горе тишти,
Па, када се стида сетим,
Срце хоће да пропишти.
Ох, кад би ми, Боже, сада
Каква срећа од куд дошла —
Чини ми се.... чини ми се....
За седог бих старца пошла!

Сироче сам тужно била,
И без мајке и без оца,
А на стану бејах дуго
Код једнога стараоца.
Жена му је била ружна,
Ал ја млада бејах мила —
Камо среће да га нисам
Ни познала ни видила....
Ох, кад би ми, Боже, сада
Каква срећа од куд дошла —
Чини ми се ... чини ми се....
За седог бих старца пошла!

Вол'о ме је, ал је крио
Своју љубав, своје јаде,
Док му жена једног дана
У постељу болна паде,
Те се нађох око њега,
Па му годих свакој жељи —
И ручак му ја издавах
И простирах по постељи....
Ох, кад би ми, Боже, сада
Каква срећа од куд дошла —
Чини ми се.... чини ми се....
За седог бих старца пошла!

Већ је, скоро, шест месеци,
Од како му жељи годим —
Већ је, скоро, по године,
Како љубав с њим проводим.
Жена му је оздравила,
Ал он на њу сад не гледи —
Она само тек уздане,
А у мене.... лице бледи.
Ох, кад би ми, Боже, сада
Каква срећа од куд дошла —
Чини ми се ... чини ми се....
За седог бих старца пошла!

Већ све живо на ме гледа
— К'о да знаде тајне моје —
Неки дан ми једна баба
Понудила знање своје.
Каже: „кћери, ја се с[illegible]
Што у тебе лице вене —
Ако ти се штогод деси,
А ти само зовни мене!....“
Ох, кад би ми, Боже, сада
Каква срећа од куд дошла —
Чини ми се.... чини ми се....
За седог бих старца пошла!

XLII Уседелица

Кол'ко ме туга с моје судбе мори,
Тол'ко ми, још'те, много теже бива,
Кад гле ам, тужна, шта младеж твори —
Како то свако по вољи ужива.

А ја, док бејах несташна и млада,
Никуд ми мати не даде изаћи,
И, најзад, мину моја лепа нада —
Прилика за ме не може се наћи.
Докле се друге виђаху међ' светом,
Те им се свуда сазнаваху дражи,
Дотле ја свенух у постиду клетом —
Те ме већ више нико и не тражи.
Судба ми је немила —
Чисто бих се убила.

Некад ми лице беше врло дивно,
А сад је бледо, ружно, смежурано,
Изгледам бедно, јадно, жалостивно —
Већ сам к'о неко рухо похабано.
Узаман дражи и лепоту желим;
Узаман косу у тајности враним;
Заман се правим; узаман се белим —
Већ се не могу од бора да браним.
И ово рухо, што на себи носим,
Не стоји више, к'о што некад стоја,
Ни њим се више срце не поноси —
Давно је прошла сва милина моја.
Судба ми је немила —
Чисто бих се убила.

Кад сад тужна где у друштво ступим,
Нико се више не окреће на ме;
Нико ми сетној неће да приступи —
Нит се ко брине нити мари за ме.
Кад коло игра, све весело кличе —
Сваки се радо међ' девојке хвата,
Ал за ме... за ме.... никог се не тиче —
Зло још да немам рођенога брата!
Приспеле млађе и све њима лети
— Свак воли цветак из пролетњих дана —
А мене неће нико да се сети —
Остаћу, јадна, вечно неудана.
Судба ми је немила —
Чисто бих се убила.

LXIII Удавача

Умори ме дуга чежња,
Подлегла сам некој сети —
Та, да ми је да бар дознам:
Да ли ће ме најзад хтети.
Отишла је кума Наста
— Она здраво воли мене —
Да његовој старој мајци,
Као уз реч, напомене....
Не знам, шта ће стара рећи —
Да ли ће ме снахом звати....
Али то ће мени одмах
Моје карте показати.

Отвараћу у три пута,
  Па, ако ће што год бити,
Оне ће се у тренутку,
  Без застоја, отворити.

На њега сам наменила...
  И... гле само — шта прецени':
Млади момак са љубављу —
  Ох, ал ми се нада крепи!
Гледај, само, како иду...
  Иду, теку, као вода —
К'о да неће бити сметње,
  Од његовог милог рода!
Свега два пут, што отворих,
  Па, већ, карти скоро неста —
Бог и душа.... к'о да ће ме
  Испросити одмах, с места!
Све се карте отворише
  — Не хтедоше нигде стати —
К'о да ће ми... к'о да ће ми...
  Још вечерас прстен дати!

XLIV Ђурађ Срацимировић [1])

(МОНОЛОГ ИЗ ЈЕДНЕ ПРОЈЕКТОВАНЕ ДРАМЕ)

Од како, Јело, тебе угледах —
А ја на земљи у рај загледах
Те видех божјег анђела мила,
И познах, шта је анђелска сила!
Одавно људи иду по свету,
Па, како ступе у кршну Зету,
Причају људи о твоме бају...
И ја сам, дуго, био у вају,
Докле не видех лепоту твоју —
Док не испуних пожуду своју.
Ал онда видех, на твом осмеху,
Да приче људске ништавне беху.
Спрам твога лица и твоје дражи —
Китњаст збор људски ништа не важи.
Јеси још дете, ал ће дан доћи —
И ти ћеш моћи за мене поћи.
Како те видех, све сам у сети —
Морам те, Јело, најзад узети!

Штујем ти оца, кнеза Лазара,
Пун је јуначког плама и жара;
Пун је пожуде, да Српство споји —
Да га се опет душманин боји.
Српске су земље познале јаде
— Душман их разби све на комаде —
Ал, заман покор са њима чини,
Опет ће Српство да се сједини.
Опет ће оно за добро знати;
Опет ће оно у слави сјати.

[1]) Ђурађ Срацимировић Балшић (у народним песмама Страхинић Бан) био је владалац зетски (црногорски) за време кнеза Лазара, и узео је његову кћер Јелу, која је у историјским споменицима оставила лепога спомена као „госпођа Јела Балшићка".

Србија за се снуждено гледи
— И Зета, сама, много не вреди —
Ал, кад у сродство и савез ступе,
Нека душмани само приступе —
Па ће памтити, шта Срби чине,
Кад се удруже, кад се сједине....
Нестаће трага јаду и сети —
Морам те, Јело, морам узети!

МОЈЕ МИНИСТРОВАЊЕ

(НАСТАВАК)

IV

Финансије и привреда

Тек што изађох из канције Министарства народне привреде, сретох једног момка из Мин. унутр. послова који ми предаде једно писамце.

У њему председник Министарства зове ме к себи, у седницу, за вечерас.

Ја одмах одох у кабинет председников.

Ту затекох све колеге.

— Сутра је, господо, — рече чича — народни празник Цвети. Краљ ће присуствовати служби Божјој у дворској капели. Ми ћемо се овде искупити, па одавде заједно отићи у Саборну цркву. Ако буде лепо време ићи ће литија из цркве у град, и ми с њоме. Ако због времена не могне бити светковина у граду, ми ћемо из цркве доћи у двор да Њ. Величанству честитамо празник! —

— Мене, молим, да извините — рече ђенерал Протић — бар што се тиче цркве. Сутра ваља ићи у цркву у свечаном оделу, а ја га још немам. У блузи не могу ићи на парад. Ја ћу вас дочекати код Краља! —

Неки од колега погледаше Министра војног. Ја, који сам градио хаљине код Тилера, знао сам да ђенералски мундир није могао бити готов за два дана, за то нисам ни мало сумњао, за што ђенерал неће на Цвети у цркву.

— Осем тога — настави председник — ја држим да би са свим умјестно било, ако би кабинет сутрашњи народни празник, који је уједно династична слава владајућега дома, честитао и Њеном Величанству Краљици и Његовом Височанству Краљевићу Престолонаследнику, у толико пре, што се они сада налазе у иностранству!—

— То се по себи разуме — рече ђенерал.

— Онда изволте потписати депешу, коју сам спремио за Њ. В. Краљицу! —

Сви се потписасмо.

За време потписивања водио се и овај кратки разговор:

— Не знам да л'ће Краљу бити по вољи ова наша депеша Краљици? —

— Он нема ништа против. Само је рекао да сумња, да ће нам Краљица одговорити! —

— Ми чинимо своју дужност, а она нека ради како јој је воља! —

Сутрадан, 17 априла, пре него што бих отишао на састанак са друговима, свратио сам у Мин. просвете да видим, има ли што хитно, што не би могло чекати до сутра.

Од чиновника никог не нађох, али на празник и не морају долазити.

На моме столу неколико приватних писама. Један «лични» пријатељ из либералне странке честита ми «положај државника, који сам пре неки дан заузео» па онда вели:

«Ја знам, а и сви знамо, да си ти могао и раније бити то, што си данас, и по томе сви би се зачудили: од куд сад доктор са чича Николом?

«Али рачунајући на твоју памет, и прешност једне овакове владе, после онаких цилитања радикалских, правдамо улазак твој у овај кабинет само патриотизмом.

«Са гледишта тога ја ти честитам тај, не толико ласкави, колико тежак положај и желим да сву своју

неисцрпну снагу заложиш на добро земље и круне, којима служиш».

Друго писмо беше честитка од једног лекара чак у Франкфурту на Мајни, са којим сам радио у једној болници за време француско-немачког рата.

Треће ме је писмо подсетило на једну епизоду после српско-бугарског рата. Беше у Нишу за време примирија. Мој домаћин, који ми беше уступио своју најлепшу собу, спремио некаквог ванредног шарана за вечеру и позвао неколико наших заједничких пријатеља и другова (без разлике партија) да заједно вечерамо. Шаран је био врло папрен, а неготинско вино врло јако и врло питко, те тако није чудо што смо скоро сву ноћ врло ватрено политизирали. Десило се да су сви напали на мене. Сви су они доказивали, да Србији нема другога спаса него «влада *гвоздене руке*» и да у тој влади мора бити и — моја маленкост. Ја сам доказивао да је за владу гвоздене руке у Србији — сувише доцкан, да је просвећени деспотизам кнеза Михаила једини могао извести Србију на прави пут, али пошто су превратни елементи насилно прекинули владавину кнеза Михаила, пошто су либерали завели какву-такву уставност, пошто су напредњаци дали маси народној, да окуси нешто и од праве уставности, после свега тога — назад се више не може, сада се *мора* напред. Они су ми износили све познате разлоге, да је права уставност у земљи, која тек излази из патријархалног стања, прави апсурдум, јер у земљи, у којој нема ни толико образованих, а материјално независних, људи, колико треба за саму Народну Скупштину, просто је детињарија помишљати на правилну самоуправу итд. На то сам их ја подсетио на факт, да су напредњаци, разочарани дејством, које су постигли великим слободама, пробали да се врате назад, али да је та проба довела до буне у земљи, до једнога стања у коме се, кад је дошао бугарски рат, није смела извести сва војска на границу итд. Ја, никакви разлози

не помагаху. Ја побегох у моју собу и легох да спавам. Цело друштво за мном и — око мојега кревета доказиваше даље, да нема другог спаса, него «влада гвоздене руке». Ја сам ћутао докле ме најзад не оставише на миру.

Двојица из тога друштва, један либерал и један напредњак, обојица врло угледни људи у својим партијама, сада ми пишу ово.

«Вредни В.

«Ми теби не честитамо ту министарску столицу, за коју си ти поодавно дорастао био, већ честитамо себи, што је у наш програм *гвоздене руке* ушао и Др.В. па се чак са том руком и загрлио, а код печеног шарана уз чашу Неготинца ти нам сву ноћ опозицију тераше. Баш си мајстор! Живео (овде руком напредњака додато «*са друговима*») Твоји лични пријатељи (потписи).

Ах! они мисле да сам се ја онда претварао, да сам био «мајстор». Они не верују да сам ја онда из душе говорио, да и сада тако мислим! Наравно они не знају за «запете револвере»....

Светковину и наше параде немам кад описивати. Оне су тако једнаке сваке године, да чак и уредник службених «Српских Новина» из године у годину штампа један извештај о њима, који је Бог зна кад написан. Тако је у опис данашњега празника у службеним новинама казато, да је у Саборној цркви био и Њ. В. Краљ, и ако то није истина итд. Записаћу само да ми је Краљ приликом подворења после цркве обратио пажњу на један допис у Пештанском «Лојду». у коме се каже да је Краљ показао много великодушности, што је писца «Сливнице» узео за Министра. Ја потврдих да је то одиста врло великодушно....

Кад се у вече састадосмо код председника, он нам показа депешу Њенога Величанства Краљице, којом благодари за нашу синоћну честитку.

18 априла

Знајући да после празника у свима канцеларијама има посла за два дана, отишао сам раније у Мин. просвете.

И одиста тог дана пре подне морао сам два пута да примим г. Ђају на реферисање. Ево шта ми је први пут изнео:

Државна штампарија јавља, да је књижар у Лозници уредан човек и да има све што треба да има у књижари. Како је овај извештај потекао услед једног питања консисторије београдске, то јој га посласмо на «увиђај».

Један сељак из Ковачевца жали се на своју општину, јер му је она самовласно отела 50 хвати земље за цркву, поред оних 5 хвати што их је он поклонио општини за тај циљ. Наредих консисторији да извиди шта је у ствари.

Суд Нишки јавља да је осудио свештеника П. П. на 15 дана затвора, што је венчао малолетног П. С. К.

Један сељак тужи учитеља, што туче ђаке, те их тиме отпађује од школе. Посласмо начелству да тражи изјашњење и од тог учитеља и од школског одбора те општине.

Молба за ослобођење од школовања због сиромаштва родитеља. Упитасмо начелство о њиховом имовном стању.

Једно село моли да се одвоји од другог, са којим саставља општину и да сазида за себе школу. Наредисмо начелству, да среска власт сазове збор, да га саслуша и о тој жељи и о средствима за зидање школе, па ако одиста хоће и могу, да се одреди комисија за грађење те школе.

Један државни питомац подноси опширан извештај о своме раду, читаву студију. Оставих је на страну да прочитам — кад стигнем.

Професор један тражи 10 дана одсуства. Одобрисмо.

Управник основних школа у једној среској *варошици* предлаже: да се новчана казна, која се наплаћује од родитеља, кад не шаљу уредно своју децу у школу, може заменити апсом. Одговорено му је да се казна мора наплатити, иначе да се казни општински председник. Тако је по закону.

Поднесен ми је 43 бр. «*Видела*» и у њему забележена нотица под насловом «*Вандализам у школи*», у којој се јавља да је г. С..... учитељ теразијске основне школе варварски злоставио једно дете. Наредих да се узме изјашњење од тог учитеља, па ако се докаже да је нотица истинита, послати акта гл. просв. савету и упитати га за мишљење: може ли такав човек остати учитељ?

Један ђак у другом разреду *основне* школе стављен је под суд за покушај убиства!... Наредисмо да се испише из школе.

Кад сврших са г. Ђајом, зазвоних за референта црквених послова.

Г. Иван Павловић уђе, ако је могућно, још елегантнији но што је обично.

— Изволели сте наредити, да вам поднесем своје мишљење по предмету тужбе неколиких ученика Богословије, против управе тога завода.

— Јесам. Дакле?

— Моје је мишљење: да је тужба у свему и у појединостима неоснована. То се види из извештаја управиног, из свију акта вођеног испитивања и из саме природе ствари. Ту је тужбу потписало њих неколико из обести, неколико из поводљивости, а остали су преварени. У првој категорији има их девет. Њима је повод за тужбу: 1. Њихова лична разузданост. 2. Наговарање с поља. 3. Рђав склад међу самим наставницима Богословије, који производи осећај да «има нечег трулог у томе заводу» 4. Обилажење закона од стране надзорне власти тога завода, дакле од стране г. Митрополита и г. Министра

у питањима примања у Богословију појединих кандидата без прописне квалификације. Пошто се из протокола саслушања многих потписника ове тужбе види, да су тако жалосног васпитања и срца, да се без сузбијања не би могли трпети ни међу мирјанима, то сам мишљења, у интересу реда и рада школског, као и у интересу свештеничког реда, да би требало истерати из Богословије на свагда овога (он му каза име), даље искључити на годину дана без права на полагање испита ову осморицу (прочита и њихова имена), а ових четрнаест искључити на годину дана, са правом на полагање испита. Ова искључења требало би рачунати и за идућу годину, јер је садашња школска година на измаку. Школски савет могао би се овластити, да према олакшавајућим или отежавајућим околностима код појединих ученика поједине стави из једне врсте казни у другу. За све остале потписнике мњења сам, да се казне са по десет дана строгог затвора чак и они, који тврде да су обманути. Нека гледају на што се потписују! —

— Ви сте врло строг г. Павловићу. С друге стране морам признати да је смирени богословски завод, у коме се овакве ствари дешавају, прави апсурд, и да богословске бунтовнике ваља примерно казнити. Казну треба да изрече професорски савет Богословије. Вратите сва акта г Ректору с тим, да су казне, које сте ви назначили за поједине групе потписника на овој тужби *максимум казни*, за који савет може рачунати да ћу га ја одобрити!—

Г. Павловић оде, а Марко уђе.

— Г. комисар телеграфски моли да га примите!—

— Нек уђе! —

Мора да је нешто хитно, кад не може да чека до после подне на реферисање.

— Шта је то тако хитно г. Анто? — упитах г. Јовановића кад уђе.

— Наредили сте г. Министре да Ивањица и Ужице одржавају непрекидну службу!

— Да. То смо још прекјуче потписали.

— Али Пожешка штација отвара линију како за Ивањицу тако и за Ужице. Кад Пожега не би обдржавала непрекидну службу, онда се посао не би могао брзо и поуздано свршавати.

— Наредите непрекидну службу и за Пожегу! —

— Ја сам то већ урадио. Молим да ми одобрите поступак. Депешу ћу вам донети после подне на потпис! —

— Одобравам. Известите и г. председника Министарства о овој наредби.

— Учинио сам г. Министре!

Бадава! Ништа над војнички дресираним чиновником!

Чим изађе г. Јовановић унесе Марко неколико писама, и једну депешу.

Ваљда нису опет саме честитке?

Депеша јегласила «Са Златибора честита Тоша». Који Тоша? Једва се сетих да је то онај, коме сам пред бугарски рат обећао поставити га за ректора Богословије, ако кадгод постанем Министар. Шта ћу сад, кукавац сињи, ако ме буде терао да испуним обећање?

Једно писмо беше од једног пријатеља из Будапеште, мађарског племића. У њему овакав пасаж: „Ја честитам омладини Србије. Дао би Бог да останете дуго на томе месту, те да спремите једну генерацију *зрелу* за слободу, јер ја само у томе видим гарантију за опстанак Србије». Сиромах! Он мисли да и у Србији као у Мађарској једна влада има по десетак година на расположењу да изврши свој програм!...

Друго беше од једног пријатеља из Чачка. Из њега да наведем само ово неколико врста: «Брзојав о вашем постављењу за Министра, дејствовао је као гром из ведра неба на — поплашене овце. Само сам му се ја обрадовао, јер вас знам из санитета. Допустите да вам обратим пажњу на рђаве школске зграде у овом округу. И сам Чачак има основну школу, која би се пре могла на-

звати јазбина. Подизање школа иде тешко у овоме крају, не само с тога што општине немају довољно пара, него и за то што су поцепане у себи, без енергије, без разумевања оног великог задатка, што га имају хигијенски добре школе за будућност једног народа. Док сама држава не узме у своје руке зидање свију школа, или док не би погодила са каквим великим предузимачким друштвом да оно сазида колико треба школа на отплату — дотле неће у Србији бити школа каквих треба. А међутим ширење јектике напредује и слободно се може рећи, да је 25% овамошњег становништва туберкулозно. По селима је још горе. Ко је видео оне голе ђачиће, како са комадом проје у руци гацају по блату, ко је за њима ушао у оне јазбине што се зову сеоске школе, тај ће се са дубоким уздахом сећати своје младости и са страхом помишљати на будућност српског народа. Ту не вреди ништа «питати народ», на тај се начин неће доћи ни до чега. Ту треба енергично радити. не питајући никога. — Осем школа наш народни подмладак тамане и они луди постови. Ако можете истргните бар нејач до 15 година испод те калуђерске средњевековне хигијенске тираније. То би се могло постићи у споразуму с Архијерејским сабором, јер кад има свештеника, који траже да се попови могу по други пут женити, ваља да ће се наћи и какав српски Јан Хус, да реформише постове у једном народу, који се и онако рђаво храни.» —

Е мој пријатељу! За школе зар ћу нешто и моћи урадити, ако ми српијански политички вулкан остави довољно времена — али за постове слабо Бога ми. (Пробао сам ја то озбиљно још као начелник санитета па не иде)...

Треће писмо беше од једног учитеља из П. Он се јако обрадовао, чим је «кроз народ *прозујао* глас о доласку Вашем на просветну управу», а обрадовао се, јер је он ђаком у мене послуживао, па се нада да ћу га ја сада преместити на боље место.

«Школа ми је влажна — вели он у писму — а дуварови мемљиви, тесна и ниска, и по уверавању лекара платићу главом, ако овде останем. Само у овој години лежао сам четири пута опасно. Жена ми једва остала жива. Избавите ме из ове несреће, учините ми милост сад, као што сте ми као ђаку чинили, преместите ме у село Б.... тамо је школа нова и на здраву месту. Једног од тамошњих учитеља преместите овамо, они су самци, немају фамилије итд.»

Страшна ли је борба за опстанак! Овај учитељ и не види колико је бездушан, када ме моли да другог учитеља, ни крива ни дужна, осудим на смрт, само да њега спасем, јер је он «послуживао» код мене... Овај педагог из учитељске школе и не помишља, да преко стотину деце пропада у тој истој мемљивој «школи», он не предлаже да се та несрећа од школе у опште затвори — он само гледа да себе спасе!... Ах лепа педагогијо српска! Ти си до сад више лиферовала полутанских политичара, него народних учитеља...

Као да ми није било доста с овим писмима, Марко унесе још једно и рече да човек, који га је донео, чека у предсобљу. Наредих да га пусти.

Писмо је гласило

«Драги В.

Овај Д. П. из П. због тога што је напредњак, био је линчован у периоди народног одисаја. Њему би се помогло, кад би му управа фондова дала одобрени му зајам у *обвезницама*. Стева Р. Поповић уставио је то издавање. Али би се оно могло бар, у овако изузетним случајевима одобрити. Промисли па учини, ако нађеш да можеш, а човек заслужује. Твој....»

Ја нађох да је Стева Р. Поповић врло добро урадио што је уставио издавање тих обвезница. Нисам морао ни мало да се «промислим», него сам одмах рекао да то не може бити ни у овако «изузетном» случају.

Таман експедирах тога «линчованога», уђе опет г. Ђаја с актима.

— Овде имамо извештај начелства ваљевског по тужби Мил. И. противу свештеника што му је двоје деце некрштено умрло... —

— А што их поп није крстио? —

— Био је на скупштини посланик.

— Ко је учитељ у томе месту? Он ми рече име учитељево.

— Извештај у акта. Учитељу пишите да се окане овакових ћоравих послова, иначе ће га ђаво однети. Није његово да пресуђује, хоће ли попови дангубити у скупштини или не.

Врата црквеног одељења ошкринуше се врло дискретно и г. Ива провири.

— Шта желите г. Павловићу? —

— Имао бих неколико акта за реферисање... —

— Звађу вас чим свршим са г. начелником. Продужите г. начелниче. —

— Једна учитељица моли да се изврши казна над родитељима што не шаљу децу у школу! —

— Наредите начелству да казни председника општинског, што не врши чл. 39. закона о основним школама.

— Овде је промена у распореду часова једне гимнасије, довољно мотивисан.

— Одобрите —

— Један испис из школе. Доказана крајња сиротиња родитеља. —

— Одобрите. —

— Молба г. Петра М. Врбице за предавача језика у каквој средњој школи. —

— Је л' то Машов са Цетиња? —

— Јесте. Свршио терезијанум у Бечу... —

— Хвала Богу те и оџаковићи могу да буду професори. Упутите гл. просветном савету да оцени квалификацију, па ћемо га драге воље поставити.

— Поднет нам је превод зоологије Пола Бера за школску књигу. —

— Нека просв. савет оцени вала ли. —

— Готови су «наставнички листови» што их је Андра измислио за бољу кондуиту наставничког особља. Кад сваки професор буде испунио сваку рубрику овог кестионера, онда ћемо тачно знати, не само на што се ко од њих може најбоље употребити, него шта би ко од њих лично желео, те се при грађењу годишњег распореда може водити рачун и од тих жеља, у колико се могу сложити са захтевима службе.

— То се Андра добро сетио. Разашљите те „наставничке листове» свима средњим заводима.

— Једна општина хтела би да брата и сестру, кад су обоје учитељи, сматрају као мужа и жену односно квартирине и огрева. Ја држим да се члан 22. закона о основним школама не може тако разумети.

Ја загледах у закон.

— Разуме се да не може. —

— Молба за испис из школе због ђакових година. Да тражимо крштеницу? —

— Добро —

— Опет испис из школе, због болести. Има лекарска сведоџба уредна —

— Одобрите. —

— Предлог да се оправи једна школа.

— Зар сад при крају школске године? Одобрите али да се изврши о распусту.

— Једно село жали се по други пут на свог учитеља. —

— Начелству да саслуша и тужиоце и сведоке њихове и учитеља, па све да нам пошље.

— Le mot de la fin. Један учитељ предлаже да се сви његови ђаци из I-ог разреда отпусте кућама, јер *«немају ни појма о науци»*.

— Е, та му је славна. Пишите му да је он баш за то и постављен за, учитеља, да деци, која немају ни појма о науци, даде тај појам! —

— Ја сам готов. Имате шта да наредите? —

— Да. Приметио сам да персонал овога Министарства после подне не долази у канцеларије. Наредите да сваки мора бити на своме месту од 3 до 6. сах. после подне. —

И тако је ишло на изменце до подне. Те некакав игуман моли да му се «дело кривице оконча", а да дотле седи у своме манастиру и да му се врати задржана плата; те састављај комисију за извиђај кривица једног свештеника; те један свештеник из Ниша подноси документа, по којима извесни трговци дугују позамашне суме покојном владици деда Виктору, те план за Пироманску цркву, те упућуј акта брачних парница преко Министра спољних послова у иностранство; те да се попаша манастира Раковице изда под аренду итд. итд.

И подне превали, и при свем том што сам непрекидно радио — шта сам урадио? Зар је то посао за Министра?

(Наставиће се)

СОЛОМОНОВО ПРОКЛЕСТВО

На царски, велики сабор, пред своје владарско лице,
Соломон гласнике посла и позва безбројне тице
И тице дођоше одмах. И већ се седница спрема,
Но ласте још̀те нема.

И тако кад сабор скоро и царско весеље прође,
Уморна, са дањег пута, и ласта пред цара дође
И за трпезу седе. А кад се најела жита,
Онда је Соломон пита:

Где је толико била? А ласта овако рече:
„Тамо где вечно — благо зорица освиће рана,
И бујна Палмира цвета и река весело тече
Под небом Суристана.
Тамо је пролеће вечно. По миру и самоћи,
Ту звучна сантура звони у плавој, чудесној ноћи,
И многи фењери светле и бледа кандила горе.
К'о разнобојне искре, к'о сиње огњено море.„

*

Цару се учини криво и ласту осуди тада,
Да путник вечити буде у земље, где магла влада,
И снег покрива равни. К'о весник топлијих дана,
Да вечно летети мора
Са древних ливанских гора,
И цветних, раскошних поља топлога Суристана —
У пуста и влажна поља, где киша јесења пада,
И Борej с леденог трона поноћним земљама влада.

Војислав

СА ЈАВОРА

ПОДАЦИ ЗА РАТНУ ИСТОРИЈУ

ИЗ НАШЕГ РАТА СА ТУРЦИМА 1876. ГОД.

(НАСТАВАК)

Одступање с Јавора.

Ноћу између 26. и 27. јула 1876. год.

Око 9 часова кренемо се друмом низ Јавор.

Нашем невичном оку учини се ово ноћно одступање такви кркљанац, да га је немогуће, ни причом, ни сликом представити. Артилерија, кола са стварима, ишла су друмом, и како су раније кренути, добро су и измакли били. Пешадија када је пристигла, она је и около пута ишла, где су кола задржата случајном сметњом. Овако, управо гмижући, овим јединим путем, одступала је сва комора са пртљагом, око 40 топова ар-

тилерије са својим принадлежностима, штабови, коњица, санитет и пешадија. Ноћна помрчина, киша и магла, и иначе блатав пут, још више погоршаваху. При том пут је тако узак био, да се кола нису могла обићи, нити мимоићи.

Но како беше већина коморе, штабова и санитета у првом реду измакла, то се сад гушила артилерија, коњица и пешадија. Кад једна кола застану, или што се заглибила у блато, или што им је пукао заворањ или штранга итд., сва колона озад морала је застати и чекати, док се предњи крену, па онда да продужи. Пешаци су по негде и обилазили, као што рекосмо; али то само веругајући се с горње стране или чепутајући с доње стране, и то све један за другим. Коњаници ограбе по гдегде место и обију кола, па се опет уреде путем.

Кад стигосмо највећу гомилу код Радоњина гроба, где беше капетан Срб са тешким топовима, одјахасмо с коња, те се провлачисмо поред кола, тобож помажући по нешто; возисмо се на колима помало; слушасмо шта се војници разговараху. Овако застајкивајући кретасмо се и милијасмо низ планину. Војници се суђаху, падаху и блатаваху око пута, кола и коњаници никуд мрднути с пута нису могли; но опет другог застоја не бијаше.

Напомена. Војници разговараху скоро непрестано о данашњој борби; како је јунаштво тај и тај учинио, «вала и јест јунак» причаше: «како је четовођа Марко из Сокца убио три заставника турска на Вучјој пољани, па потрчао да четвртога посијече и зграби заставу, њега тад Турци убију, а синовац му потрчи да му сабљу скине, те и он погине». Неки говораху: «навали сила брате, напас, има их ка на гори листа». У овој мешавини и помрчини нико никога не могаше познати сем по гласу. И при свој тешкоћи чињаше се да ником не беше тешко ићи —. Само мучно беше слушати рањенике, који се ношаху на коњима и колима, како из дубине јече и ȳчȳ.

Овако гамижући изиђосмо из планине, на утрину, под путом, више Павловића кућа. Ту се беше по доста војника искупило, поседали те се одмарају, пуше дуван и причају —. Одатле настаје понаниж, те кола одујмише, и ми онако гомилом како ко може и хоће продужисмо. Под Укоченицом стигоше нам коњи, те појахасмо и са гомилом војника стигосмо Судорници на Кушићима у 11½ час.

Ово је тако очајна ноћ била да је може знати, чини нам се, само онај, који ју је низ Јавор пропраћао; али опет цела ова теретна гомила одушила је до пред зору, а имало их је прилично, који су стигли чак и у Ивањицу.

Дошав на Кушиће запитамо за команданта и штаб. Рекоше нам да су отишли на Опаљеник; а са њима и остала одељења, сем телеграфског особља и апарата са Кушића, које је такође све било спаковано и натоварено на кола за одилаз. То бијаху телеграфисти Ранко Аранђеловић и Љубомир његов помоћник. Задржасмо их на ризик. Ту поставимо стражу да зауставља долазеће војнике.

Око 12 часова стиже командант чачанске бригаде, капетан Мишковић, разабра за команданта војске и оде за овим на Опаљеник.

Око 1 часа дође капетан Илић, пита за команданта војске и за Мишковића; каза да је наредио шта треба за крајње одступање; и, да ће гледати да поседне Поглед. Међу тим закључисмо да војнике што пре и што више искупљамо и команде формирамо, ради даље одбране. После овог разговора и одмора оде Илић к заштитници на Јавор.

Поглед на битку на Доловима и пад Јавора.

Као што смо видели, Турци су предузели одсечну офансиву против нашег левог крила 24 јула. Ми смо били у распореду и припремама за офансиву. Из офан-

сивног распореда прећи у дефансивни тешко. А и немадосмо времена са целом војском за ово, е нам Турци надбише Чачанску бригаду и добровољце, и бацише их у правцу ка Ковиљу, место да су одступили ка посади на Јавору.

Као што смо чули Дервиш-паша је управљао овом офансивом. За извршење имао је доста и добре војске.

Због овог умањења снаге и моралног унижења, посада Јаворска била је слабија у битци 26 јула, него што би била да није било губитка 24-тог истог.

Офансивом на Долове и претећим очекивањем турске војске са Огоријевца и Калипоља, под командом Мехмед-Али-паше и доцнијом акцијом и ове доведена је посада на Доловима у доста тежак положај. Но, у опште, можемо ипак рећи да се добро борила. У њој је било половина батаљона, који су већ учествовали у борби и чарци 24 и 25 јула, на левом боку.

Неспремљен положај за овако одсудну одбрану, тј. неутврђен савршено; дугачка линија поседања спрам силе на расположењу; шумовитост и гора због чега се ток борбе није могао јасно пратити; оскудица главне резерве; и, у опште недовољна спрема, како војника тако и старешина наших спрам непријатељских, узроци су због којих изгубисмо Јавор.

Овоме долази у ред да се напомене: да за цело време трајања борбе са уводном и раскрштењем т. ј. од $9^1/_2$ пре до $7^1/_2$ часова у вече, а то је за 10 часова мерења са непријатељем, ми не видесмо никога меродавног од главне команде. Нама се види, да се није погодио начин, да се прати ток боја, намере и предузећа непријатељска; па да се према потреби и снага распоређује и будним оком резултат тражи. Опсерваторија није своје чинила, а ни осматрање као да није довољно вршено. Ово нарочито закључујемо из оне заповести командантове: да се пошљу, са Долова из борбе, два батаљона на центрум, због тога што Турци нападају уз

Ограђенике, са којих су обе батерије одступиле ———. Те је тако последњи батаљон резерве из борбе одузет, место да је резерва у борбу овде послата. При том нама није познато, где је била и шта је радила главна резерва, у коју рачунамо особито чачанску бригаду, која је била доведена са Ковиља.

Можда би имали успеха да смо прешли у напад са резервом између 5 и $7^1/_2$ часова, када су Турци били дошли на наше непрегледно и непознато им земљиште, на ком не би имали прегледности за распореде и одвећ јак отпор.

И при свему томе, кад узмемо у рачун моћ непријатељску у сравњење са нашом, мислимо, да би морали напуштати Јавор, ако не 26 јула а оно у току 2—3 дана, ако би Турци продужили напад, као што посигурно изгледаше —; али, онда би нам платили Јавор са ценом колико вреди, а овако нису.

На Кушићима.

Наша војска потиснута са Јавора изгубила је равнотежу. Мучно је било казати, шта ће даље бити.

На реду је било да се концентришемо, али где —, то се не знађаше. Назад јест али где? Ко то треба да каже. Старешине на разним местима ; војска раштркана; све у одступању и неизвесности.

27 јула на Кушићима.

Видели смо како се дошло на Кушиће, да је наређено, да се војници заустављају туна кроз ноћ —; а са највећим нестрпљењем очекивасмо свануће.

Штација телеграфска поднесе питање по депеши из Ивањице одаслатој у 1 час. 45 мин. пре подне : «Јавите ми, да ли је дошао са Јавора г. Борисављевић и са колико војске? Шта је било тамо после мога одласка».

Прив. ком. Ибар. војске
потпуковник.
Чолак-Антић.

Борисављевић одговори, да је дошао, а војска ће се тек искупити; моли да се пошље лекар за рањенике, 2 ескадрона коњаника да се задрже, и да се врате из Ивањице две батерије — А како свану нареди:

Да оно комораца и војника, што се беше искупило и имадијаше шаторе, ове разапиње испред општинске сударнице и то што брже и што више; исто тако да што више ватру ложе, како би војници, који одступаху и тумараху по околини, видели да је ту *на Кушићима логор*; да трубачи и добошари изиђу на висове и свирају «збор». Многи одступаху низ Грабовицу, те посласмо коњичке патроле на Грабовицу испод села Јованчевића, да тамо стражаре, војнике задржавају и упућују у логор на Кушиће, гласећи их да је командант на Кушићима и да је тамо логор.

Ложисмо ватре и дизасмо шаторе, ово да наше прибирамо и куражимо, а Турке застрашимо, кад изађу на Јавор, одакле све виде шта се овамо ради.

Рањеника из јучерашње битке беше се доста искупило, помоћи скоро никакве, санитет отишао у Ивањицу. Др М. Марковић дође са Јавора и оде на Опаљеник; др. Порубовић дође са Опаљеника и измаче на Поглед.

Напомена. Ово беше ојађен призор. Рањеници нешто од бола рана, а нешто страшећи се да их непријатељ не стигне и овде, јаукаху и мољаху за помоћ Давасмо им ракије; нешто пртљаше и завијаше им ране—, докле дође Порубовић и даље предузе шта требаше. Нејач бежаше из села, и гоњаше стоку у позадност Кушића, нарочито тешко беше гледати жене, како носе и воде децу по једно и опет терају коју краву или овцу.

У брзо почеше долазити разна питања од војних старешина: с Погледи, Чемернице, Ковиља и Опаљеника; а заповести и питања из Ивањице

Положај у ком се налажасмо беше мучан и неодређен. Још не знадијасмо, где ћемо се концентрисати и

за одбрану спремити. Мишљења, погледи и схваћања о месту одбране и скупљању војске, бијаху код појединих старешина врло разна, као што ћемо из даљег навођења видети. Спреша беше да већа не могаше бити, да се ово што брже реши и најенергичније даље ради.

Ево радње овог решавајућег дана, на коју особену пажњу обраћамо, а депеше и писма, у оригиналу наведена овде, изложиће јасно разна мишљења дотичних.

Тако у $6^1/_2$ часова пре подне доби ужички бригадир следећу важну депешу из Ивањице, предату штацији Ивањичкој 27|7 у 5 часова и 45 мин. пре а примљену у кушићској телег. штацији у 6 час. 7 мин. пре подне истог дана под № 380:

«Капетану П. Борисављевићу Кушиће.»

«Старајте се свакојако да под заштитом аријергарде, коју одржава г. Илић, заузмете положај на Опаљенику са $1^1/_2$ до 2 батаљона, исто тако упутите прикупљене трупе и на Катиће, те да се и та позиција заузме. — Топова колико буде потребно за оба положаја задржите од батерија одступајућих, *све остало преко овога шиљите у Ивањицу*, преко Кушића и преко Катића. За Катиће прикупите ако је могуће $2^1/_2$ до 2 батаљона. Два ескадрона, за које питате, задржите их за прибирање људи. Споразумите се и са г. Илићем и учините нужне распореде. Шиљите извешћа што чешћа Пошљите 1 вод коњаника у Ковиље и издајте налог у договору са г. Мишковићем, да се добро држе на положају код Ковиља. Код Ковиља се налазе 2 батаљона Дучићева и нешто од III-ће класе. За то наредите да се г. Панта (ср. начел). чврсто држи у положају. Наредио сам да г. Докић остави 1 лекара са пољ. апотеком за дочекивање рањеника у Кушићу, за то потражите то привијалиште и упућујте тамо рањенике.»

Званично

Прив. команд. ибарске војске
Потпуковник
Чолак-Антић.

Бригадир одговори: *никако нисам за то, да одступамо чак у Иванъицу одмах*, но да се бранимо уз цео пут, а не само на Опаљенику (са 2 батаљона) и захтева једну тешку и једну лаку батерију, пошто беху одступиле у Иванъицу——— Одговора нити одобреља не доби.

Између 7—8 часова пре подне доби бригадир следеће писмо:

«Одаслато 27-га Јула час 6 пре. Место одашиљања Кушић. Г. капетану Борисављевићу, команданту ужичке бригаде».

«Што сам твојих могао искупити, ево их шаљем по Дамњану; на једно 150 војника моравских (т. ј. моравичког батаљона) заостало је по мом налогу синоћ као последња посада Јавора и механе».

«Ако Ариљце нађеш и обе класе, хоћу да пошљеш на теснац испод Мучња, али су Ариљци махом побегли».

«Док се ја будем борио данас са Турцима на Јавору и путем ка Опаљенику, дотле ти организуј линију одбране *на Опаљенику*; ево ти шиљем и на 400 (све) мојих војника».

«Још ми је остало 7 чета II кл. руднич. које није било у борби (разуме јуче) и с којима мислим извршити одбрану путем к теби. Војнике не пуштај никуда, но само скупљај и ја ћу то радити овамо.»

капетан
М. Н. Илић.

На Кушићима беше главни посао искупљање војника, који су се били размилили и ницаху са свију страна.

Борбе код заштитнице нема.

Непријатељ не наступа.

Бригадиру дође писмо са Опаљеника:

Колега,

«Ово нешто војника што имам, није расположено за бој, него готово за бегање. За то *одступите одма на*

Опаљеник, да би се концентрисали а и иначе да вас не би Турци с лева одсекли. Обратите пажњу на леву страну.»

Твој
Јов. Мишковић.

Одговора на предње мњење не беше од команданта војске. Одобрења нема да се задржимо. Нама беше очигледно штетно да напуштамо толико планинско земљиште, које се може бранити на сваком кораку: па да одступамо у Ивањицу за концентрацију. Нисмо налазили за корисно ни на Опаљеник сву војску да повлачимо, без великог зора и морања. А као што из предња три писма видимо и командант и капетан Илић и капетан Мишковић хоће концентрацију даље назад на Опаљеник и у Ивањицу.

Пошто командант заповедаше, то смо сматрали за најпрече: да њега убедимо, да је боље да што ближе извршимо концентрацију, да нам одобри да останемо и са снагом непријатеља у очима држимо. А ми смо познавали прилике и рачунали смо на очевидну корист, ако овако учинимо а не онако како командант налаже и у том циљу замолимо команданта, да би дошао у телегр. штацију у Ивањици, те да се здоговоримо опширно и разумемо.

Командант не дође у штацију, него место њега јави се капетан Милутин Гарашанин.

После претходног разговора, мало о ситуацији, и неодступном горњем мњењу бригадировом, он постави питања у главном:

Мислиш ли ти да према блискости непријатеља можеш концентрисати растројене батаљоне на Опаљенику, пре него што непријатељ стигне да то осујети? Мислиш ли даље, да ће се Илић у бољем поретку од нас повући? Мислиш ли најпосле на то, да пехота може као и досад напустити артилерију а непријатеља и недочекати? Моје лично мњење то је: да све позиције бра-

нимо, али тако да не рескирамо нигде, да онако као јуче растројени будемо. По чему одбрана позиција да има за циљ, да се добро концентришемо до Чачка и ту последњу игру да одиграмо.»

Колико имате скупљене војске? И из којих је батаљона и бригада? Треба ли и колико послати ране? Шта је са Илићем? Какав је морал у његовој војсци? Ко је од официра погинуо.»

На ово је одговорено преко кап. Гарашанина команданту одмах такође телеграфом:

Мислим овде концентрисати ужичке бригаде, а остало на Опаљенику, и да ћу стићи да непријатељ не осујети, ако се баш не могне све, онда колко се могне. Илић, држим да неће у бољем реду одступити, а моје ће га трупе прихваћати. Пешадија не држим да ће се боље одржати, али је и непријатељ уморан, па неће моћи сувише нагло наступати, а можда ће и остати на Јавору. И у самој Ивањици не држим да ће се пеш. боље држати, јер ужичке бригаде клонуће и растурити се. Прорачунати се не може, у ком ће се ступњу бити растројено. Концентрацијом до Чачка тешко да што боље постигнемо, при том то нам не гине. За рану употребићемо многи пексимит, који имамо, и месо. Илић је на Јавору и враћа моја два батаљона одавде, сигурно да се држи дуже. Морал његове војске не знам. али није добар, већина се повукла овамо коју и тражи. Од официра погинуо је мој шеф штаба арт. поручик Андрејевић. Остало о броју војске одговорити се одмах не може. У опште сав пртљаг ја спроводим на Опаљеник, а одатле ће у Ивањицу. Ком. кап. Борисављевић.

Напомена. Ствари је много било са станица: Јаворске и Кушићске, нарочито пексимита, конзерве, муниције...; а немаше ни начелника станице ни ђумругџије, ни латова, — и сав рад и овог експедирања паде на нас. што и вршисмо, разуме се, како се могаше.

Штаб наше гл. команде дакле имаше са свим други поглед на ствар него ми. Овоме је поред осталог принело то, што није гледао очима своју војску, земљиште није потпуно познавао, а удаљен је био 6 часова и од непријатеља.

Шаљући Илићу два батаљона, додато му је, да би нужно било да се здоговоримо кроз ноћ о даљем раду.

Базирајући се на томе: да треба радити оно што је очевидно корисније, особито у овако огромној ствари, а у време кад зависи цео један крај од решења за останак или одступање —, ми рескирасмо да останемо, и ако одобрења немамо за ово, па да доцније бранимо наш поступак, ма ово било и пред војним судом.

Продужисмо најбрижљивије скупљање батаљона и упућивање војника, где је коме био батаљон и бригадир. На Кушићима искупљене војнике улогорисмо по батаљонима на одређеним местима око сударнице. Одмах наредисмо, те се разапињаше шатори, колико их год имаше и ложиште ватре.

Око 11 час. пре подне дође од команданта заштитнице следеће писмо:

«Одаслато: 27 јула час. 10 и 10 минута».

«Место одашиљања Јавор».

«Г. капетану Борисављевићу, Кушићи — Опаљеник».

Не пропуштајте никако да трупе осем пионира икако иду мимо Опаљеника. Ту да се држимо. Имамо пуну масу од 10 батаљона, који су се ноћас сакупили на Јавору. Имамо ми добрих батаљона". «Јавор сам морао напустити, јер су трупе као с . . . . оставиле га и одступиле. Једини Вукосављевић остао је са 1 батаљоном да учини част последњу нашем Јавору. Организирам одбрану на Погледу; за тим на Кушићу, и остаћу изједна с непријатељем у додиру. Ти с трупама гледај да Опаљеник што можеш утврдиш те, да тамо нађемо уређену позицију. Не брини се, ја имадем за аријергарду нешто трупа.»

«Моје пушке чућеш.»

«Милош (мислио је Андрејевића који јуче погибе) је сиромах однесен, као што сам чуо, но опет послао сам сеиза с једним коњаником да га потражи.»

«Да се ноћас састанемо на разговор.»

«Ја сам слабо посео Чемерницу. На Катиће послао сам на 300 рудн. војника. За Катиће треба послати једну брд. батерију.»

Капетан,
М. Н. Илић.

Чачане и Ужичане II. кл., сем Моравичког и Ариљског батаљона упућивасмо на Опаљеник.

Јависмо мајору Приљеви на Опаљенику, где држасмо да је, да се утврђује и спрема позицију.

Ужичане целе бригаде I. кл. искупљасмо, са Моравичким и Ариљским батаљоном, II. кл., на Кушићима, ради ближе помоћи аријергарди. И, спремасмо да се ту утврђујемо. Ради овога прибирасмо алат: сикире, будаке и мотике од оближњих сеоских кућа. О овоме је јављено Илићу, као и то да ће наћи бригадира на Кушићима довече.

Дође вест: «Команданту ужич. бриг. I. кл.»

«Наредба, коју сте сад по овом коњанику, послали, односно утврђивања Опаљеника (пошто) нема ни једног атресанта, ја је предадох г. Јови Мишковићу, а он ми рече: ја сам односно Опаљеника писао г. Илићу и г. Пери Борисављевићу, па нека раде по моме писму.»

«Ја вам јављам да је артилерија сва рано прошла преко Калуша у Иванићу, а овде нема нимало кавалерије; пешака тешко да има једна чета, и много пешака оде у Иванићу.»

27|7 876 год.
Опаљеник.

Понизни
А. Ђ. Поповић.

Ово је писмо раније писано, те је овако мало војника — 1 чета — представљено, они су се доцније прикупили. Или је писац погрешио, не видев све пешаке. Но ипак оно доста добро карактерише ситуацију, и објашњава тешко стање, у коме бејасмо.

Непријатељ се тек око 11 часова појавио на Јавору, да га ми одовуд видимо.

Он није овог дана нападао на заштитницу ни гоњење предузимао. То је било врло корисно по нас, те целог дана прикупљасмо војнике, формирасмо батаљоне, снабдесмо се са храном и муницијом колико толико: приправисмо се за отпор и логоре на Кушићима уредисмо.

И тако 27 јула пред вече овако стајасмо:

Ариљски батаљон 1. кл. под командом Вукосављевића, а друге кл. под командом Миладина Стојановића, под којим је и остало II. кл. било и оно око 300 рудничана одредисмо да чува Чемерницу и пролаз испод Мучња за Катиће. Илић задржа заштитницу, као што смо пре видели. Остало ужичке бриг. I. кл. и нешто Моравичана II. кл. на Кушићима.

Чачани и остатак Ужичана II. кл. искупи се на Опаљенику.

Број прикупљених војника по батаљонима био је различан, рачунали смо да стојимо између 3—500 бораца у сваком батаљону. И бијасмо при свој тешкоћи положаја и са овим бројем задовољни.

Дан прође без борбе и доста се користисмо овом паузом, те стајасмо много боље него изјутра.

Илић дође на конак и разговор на Кушиће.

Он је испричао ужич. бригадиру, који је био командант на Кушићима, како је посео Поглед и храбрио се да је то јака позиција. Бригадир му је опет казао, шта је учинио, како је команданту одговорио, да не одступамо у Иванићу, да се пошљу батерије итд. даље, како намерава да се овде утврђује и одбрану спрема — — —. Један другом урађено одобрише, и здоговорише се за

потпомагање у случају напада турског, како ће командант са Кушића шиљати команданту аријергарде — команданту посаде на Погледи — на сваки 20 минута по један батаљон да Турци виде, и да помоћ буде јака.

Јавор, сад турска позиција, знатно надвишаваше наш положај. Ми из низине гледасмо Турке на висини. Они нас доминираху, али и огорчаваху против себе, те нам Јавор постаде жива жеља, и све нам се поче врсти по глави, да опет наш бити мора. Но сад беше први посао спремити јаку одбрану. Сагласисмо се да ми утврђујемо Кушиће, и како у главном; а Илић оде заштитници рано.

28 јула на Кушићима.

Већ не бијасмо лабави као јуче, то беше добар знак.

Дође депеша од команданта Ибар. војске: да се нареди војводи Жарку и поручику Ковачевићу, да пошљу у Златар (планина изнад Нове Вароши) и ка Беранима чете да проматрају, нарочито шта ће бити са војском Дервиш-пашином. То им је наређено, како бијаху на Чемерници с батаљоном добровољаца. Они одговорише: да ће послати у Златар Јована Глушчевића; а Маринка Лековца к Беранима, што је Глушћевић и извршио.

Командант Кушића посла 28 јула у 7 часова пре подне следећу депешу у Ивањицу:

«*Команданту Ибарске војске.*

Турска војска нигде не навалује границом, неколико чаркаша палили су до синоћ по Васиљевићима, Цмиљевцу и Равној-Гори почели. Послао сам две чете онамошњих војника да их врате. Моје су трупе: на Кушићу 4 батаљона и једна чета Моравичког, остало овог по граници пази на Турке. Оба Ариљска батаљона на Катићу да пазе и бране пролаз испод Мучња. Остатак II

кл. на Опаљенику. Пртљаг се постепено спроводи у Ивањицу. Као што сам и јуче казао, никако нисам за то, према свима околностима, да одступамо без нужде чак у Ивањицу, пошто се можемо држати сигурно и дуго по овом врлетном и шумовитом пределу, за то опет понављам, да ми требају две батерије, једна лака-рудна. — која је на Опаљенику и цела тешка да се пошље из Ивањице, мало су ова два топа, и да дођу на Кушиће, а не на Опаљенику да остану. Међутим ви утврђујте околину градине, Дивљаку и Лису (ово зато што је било јављено да ће да утврђују Ариље и Лису). У овом пределу овамо треба Герйлу развити, те непријатеља задржати и овај предео чувати до крајње нужде. Моравичани се сами нуде да бране пролазе и могуће је. Ми ћемо се, ја и г. Илић утврђивати на Кушићу шумама до Опаљеника и Опаљенику. Ништа ново.

Командант бригаде
Капетан
П. Борисављевић.

Многе депеше, и кореспонденције немамо, са тога ову депешу сматрамо за врло важну, што може у неколико место оних које немамо послужити, а које су писане у овом духу, односно распореда војске, утврђивања положаја, и захтева помоћи.

Командант војске послао је два тешка топа из Ивањице, на предњи захтев и молбу да се пошљу две батерије. Ова два топа упућена су из Ивањице на Опаљеник. Ми смо наредили да се доведу на Кушиће.

Командант Кушића доби депешу, одаслату из Ивањице у 8 часова пре подне 28|7 №396. «Команданту ужичке бригаде на Кушићима. Јавите одмах, колико сте војске тамо прикупили, колико Мишковић а колико је Илић прикупио и где се налази Илић на положају. Има ли наше војске на Катићима, које бригаде, колико и под чијом командом».

Заступ. ком. Ибар. војске
Потпуковник
Чолак-Антић.

У предњој бригадировој депеши, јављено је команданту у главном о ужичким бригадама обе класе. Као допуну и одговор на ово питање одговорио је следеће:

«Команданту Ибарске војске Иванъица

«На Катићима су оба ариљска батаљона под командом капетана Вукосављевића. Пред њим од Мучња к Јавору један руднички батаљон; од Погледи довде око 3 рудничка батаљона и 2 чете Моравичана II кл. Бројно стање захтевао сам од Мишковића, а Илић је на Погледи, кад сазнам и његов број, јавићу за све. Овде су она 2 топа.»

Капетан, командант
П. Борисављевић.

«Г. Кап. Мишковићу Опаљеник».

Командант дивизије депешом, поред осталог, пита и колико сте ви искупили трупа туна? Одговорите ми или сами одатле можете јавити.

Послато у 10 ч. и 20. мин. пре подне

потписао
П. Борисављевић.

Ова је кореспонденција вршена у време саме борбе, као што ћемо сад и видети.

Овог дана сваки час се надасмо нападу и гоњењу непријатељском, као год и јуче.

Приметили смо комешање војске турске по Јавору око 9 часова. У ово време Турци обично и предузимаху акцију, пошто једу и сигурно се спреме. Припремили смо се, и чекасмо пазећи дурбином на њих, а шума сметаше прегледу. Сваког момента чекасмо да оспу пушке. А, по здоговору, да шиљемо батаљон по батаљон заштитници, на 20 минута одстојања времена, ради помоћи. Док, око 10 часова пре подне стаде прасак пушака по планини испод Јавора, а у правцу друма од Погледи на

више. И топови турски отворише ватру са Јавора на нашу заштитницу.

Ми дадосмо знак «узбуне» и наредисмо да су све трупе спремне за полаз у борбу.

Јависмо команданту у Ивањици: да су Турци почели наступати, борбу води заштитница, помоћ јој стоји спремна.

Од заштитнице донесе курир писамце бригадиру:

«Пошљи ми одмах неколико сандука муниције за II класу.»

«Буди опрезан, Турци ће од Тисовице већу силу да развију. Пошљи ми и Качерски батаљон II класе.“

М. Н. Илић. (т. ј. **Илић**).

Ово се једва могло прочитати, као да је идући писао.

Посласмо му 2 товара муниције и батаљон.

Пошто смо рачунали на већу и дужу борбу, одмах написасмо на Опаљеник:

«28/7 Капетану Мишковићу Опаљеник»·

„Галоп“

«10 товара гринове муниције **најбрже** пошљи. Борба траје око Јавора. Доцније опет 20».

П. Борисављевић.

Мишковић одговара:

Шиљем ти 19 сандука (т. ј. $9^1/_2$ товара), више нема, промени батаљоне, који имају другу муницију. Шиљем у Ивањицу за гринову муницију. Захтевај и ти депешом.

Јов. Мишковић.

Борба се већма развијаше, пушке учесташе, топови турски пуцаху са дрвеног шанца и Василијиног врха.

Илићу јависмо, ако му турски топови сувише досађују, могао би се мало повући на вис Погледи, те да их избегне, што Турци нису имали места да их ближе поставе од шуме. Он одговори:

«Одаслато у 12½ час 28. јула».

Г. капетану Борисављевићу Кушићи».

«Није ми могуће ићи натраг, јер губим положај, и људи ће се деморалисати. Топови ми не чине квара, јер не могу да потреве».

«Наредио сам да ми дођу ближе испод брда оба батаљона из Кушића, настојавај ти преко кога твога, да ми они у реду дођу, те да их за 20 м. (тј. минути) ако треба изведем горе на највећи ћувик.»

Капетан
М. Н. Илић.

Оба батаљона прилазила су у путним батаљоним колонама од Кушића к Погледу. Ми гледамо шта раде Турци по Јавору. Они гледају наше трупе: на Погледи, Кушићима, Опаљенику, Катићима и Чемерници. Све смо и ми у главном могли видети с ове стране Јавора шта раде. Али они су још боље могли видети нашу војску с Јаворских висина.

Борба трајаше непрестано, час чешће час ређе, пушке пуцаху. У 1 час по подне сручи се јака пушчана ватра по врх Тисовице, још неколико плотуна пуче, дим се велики разви; али као да Турци не напредоваху даље, и не развијаху се више са Јавора.

О овоме известисмо команданта војске.

Око 2 часа по подне, примисмо депешу Н 404 послату у 1 ч. 35 м. по подне 28|7

«*Команданту ужичке бригаде на Кушићима.*

«Старајте се живо и препоручите команданту аријергарде да јуначки одбије Турке, изјављујем му захвалност као и његовој храброј трупи, тако исто и вама и вашој трупи. Нека командант аријергарде по свршеном боју, телеграфом престави све храбре, да им одличија, медаље за храброст, пошљем. То исто учините и ви за оне, који су се у последњим бојевима одликовали. Ја-

вите резултат борбе одма. Позовите лекара са болничарима са Опаљеника.»

Заступ. ком. Ибар. војске
Пуковник
Чолак-Антић.

Командант је војске извештаван о току борбе, која се стишаваше; Турци узмицаху. Ово беше за нас велика радост.

Тако јависмо и одговорисмо:

Команданту Ибар. војске Иванића.

«Око $2^1|_2$ часа борба престаде. Али пре г. Илић захтева, те му послах један његов батаљон на двојку путова (т. ј. под Укоченицу), а један мој за резерву, јер се вели Турци с већим трупама развијају. Барут му шиљем и помоћ. Наредите да нам се пошље најбрже 100 сандука гринове муниције у Опаљеник.»

«$4^1|_2$ часа још ватре нема — још ватре нема. Уступити вечерас стопе нећемо.

Командант
Борисављевић.

Рањеници долазише и лекар Порубовић примаше их и ране им завијаше.

У скоро се борба сврши. — Турци одступише.

О овоме известисмо команданта војске. И како по Иванићи беше паника, — почело се к себи долазити, кад су чули да су узбијени Турци.

У овом судару са непријатељем имали смо 17 рањених и 3 мртва. Непријатељски губитак не знадосмо, али рачунасмо да је већи, што су наши тукли иза заклона, и Турци морали се назад повући. Међу нашим рањеницима био је један тешко рањен гранатом преко обе ноге; бол је јак осећао и молио — да се не мучи, и престао се мучити после $^1/_2$ часа.

При свем том што бијасмо одступањем са Јавора изгубили равнотежу, ипак се осетисмо овог вечера прилично стабилни.

(Наставиће се)

С А С Е Л А

V

ЗАХОД СУНЦА

Свуд весели жагор чујеш,
— Престала је дневна жега —
Златне зраке озго баца,
Сунце тамо иза брега.

Дође време и растанку
— Дан и ноћ се већем љубе —
Још'те мало, само мало,
Па хитају не дангубе.

Иза села сунце седа —
А унуци баба Марте,
Чобанчићи код оваца
Играју се тихо — карте!

М. Ј. Илић.

ЗАР ТО — ЛУДИЛО?....

ДРАМА У ТРИ ЧИНА

ЈОСИФА ЕЧЕГАРАЈА

ПРЕВЕО СА ШПАЊОЛСКОГ ОРИГИНАЛА Х. С. ДАВИЧО

(СВРШЕТАК)

ТРЕЋИ ЧИН

Иста декорација као и у ранијим чиновима. Вечерњи сутон.

I СЦЕНА

Паулина, д. Леандро и д. Мзтијас

(Паулина проматра на дну.)

Леандро. А Анђела?

Паулина. Силази и пење се непрестано на степеницама чекајући да се Гонзало врати. Сирота пријатељице! Са таке среће, пасти у толику несрећу!

Матијас. А Гонзало, шта ли је с њим?

Леандро. Ко ће то знати, где је свуда бављао, и шта је све радио, одкад је из куће изишао? Али говоримо искрено, држите ли ви, да има наде и да се он може излечити?

Матијас. Од сваких природних живчаних болести, можемо се свачега бојати, али и свему надати. Може време.... а може и криза....

Леандро. Јелте, Анђелу мора да савест јако гризе?

Паулина. Дон Леандре!

Леандро. Не бојте се, не иде. У осталом ја је не оптужујем. Сирота Анђело!

Матијас. Јако је жалим.

Леандро. Сви је жалимо. Мрзи кривицу, али имај саучешћа према кривцу! То мислим, да је морао неко казати.

Паулина. Да, хиљаду пута!

Леандро. С тога кажем и ја то исто.

Паулина. Анђела је најневинија жртва; ја бих се смела за то опкладити.

Матијас. Да је жртва, у томе се сви слажемо, али што се тиче најневиније, ту сте се мало пребацили.

Леандро. Са упоредним придевима, то увек бива.

Паулина. Зла коб је гони.... а не њена кривица! О кад би Гонзало знао!

Леандро. Ах, Гонзало! Ако овај дође к себи, њему предстоји само једна дужност, али та не треба шевртања. Глас народа тражи, да се он бије с Енриком и да се разведе од Анђеле. То је жалосно, али ту нема друга лека. Или ће се поштовати друштвени закони или неће! Ако овај случај не даје повода двобоју и разводу ја не знам, на што су онда двобоји и разводи!. Видећемо.

Паулина. И ви држите, да ће два мача или два пиштоља да исправе све?

Леандро. То не велим, јер знам да се њима могу често да богаље само неки врло важни удови тела. Није ли тако?

Матијас. Тако је.

Леандро. Али двобојем је очувана спољашност.

Матијас. Наравно, он би морао имати двобој кад оздрави. Но ко зна, шта још може да наступи. Гонзалу може још да позли.

Леандро. Савршено тако, с тога не треба да се удалимо из ове куће, (*Д. Матијасу*) а нарочито ви. Да, господине, ви треба да останете; јер кад лекар није за случајеве скопчане с опасношћу живота, на што је онда?

Матијас. Било у случајевима, да болесници оздраве, или издану, наше је да вршимо савесно своју дужност.

Леандро. Сви је морамо испунити. Ви ако Гонзалу позли, а ја ако дође к себи и тражи да опере своју част. Могу му затребати девери за двобој.... Је ли тако?

Матијас. Тако је.

Паулина. Дакле, само сам ја једина овде излишна, и не остаје ми ништа друго, до да оплакујем горку судбу моје Анђеле.

Леандро. Ево је где иде; можете одма започети с вашим нарицањем.

II СЦЕНА

Паулина, Леандро, Матијас и Анђела улазе на дно.

Анђела. Ах, њих двоје!. О, то је да човек полуди!

Паулина. Долази ли?

Анђела. (На дно посматрајући) Долази!.

Матијас. Иде ли сам?

Леандро. Иде ли с оцем?

Анђела. Не! С Енриком.... увек с Енриком!.

Матијас. Био је худе среће.... и срео га је.

Леандро. А сирома дон Анзелмо, тражи га међутим свуда, и не може да га нађе.

Анђела. (у очајању) А, ево их! Иду овамо! Нећу да их видим! Не, нећу да иду заједно!. Раздвојте их!.

Паулина. Анђело!

Леандро. Тако ти Бога, Анђело!

Анђела. Одите, одите и помозите ми!

Паулина. Али Анђело!

Леандро. Али кћери моја!

Анђела. Преклињем вас, похитајте!.... Оди, Паулино!....

Леандро. Ајдмо, докторе, песлушајмо ову сироту жену! Бојим се.

Матијас. Да, ајдмо!

Анђела. Ха, ево их! Боже мој, Боже мој! И снага има своје границе и болови могу само донекле!. Али бити тако мучена без икакве своје кривице, то се не може сносити! Паулино, то није могуће више сносити!.

Леандро. Далеко од нас да је така несрећа! (Излазе сви)

III СЦЕНА

Улазе на дно Гонзало и Енрико, (Гонзало води Енрика чисто силом)

Гонзало. Оди, оди са мном! Зар хоћеш да ме оставиш, неблагодарниче! Избиј себи то из главе!. Не бегај!. Ми се никад, разумеш ли, никад нећемо раставити!.

Енрико. Пусти ме, Гонзало!. Сад ти је боље... не требаш ме више!.

Гонзало. Требаш ми. Сад сам мирнији.... Ноћ је пријатна и ветрић.,.. ветрић је тако мио, кад нам чело горе ,.. Говоре људи, да је ваздух насељен утварама, што нас љубе понекад њиховим влажним и нежним уснама.... Видиш, теби сад требају ова миловања вечерњег поветарца, више но мени. Јер кад ме срете и руку ми даде, осетих, да ти је рука као усијана.... А кад овамо пођосмо, нисам се ја на тебе ослањао, него ти на мене!. Веруј ми, то је истина права! Ја сам поштен човек и нисам кадар да варам таког пријатеља, као што си ми ти! Ја никад не лажем!. Болесник си ти, а не ја!

Енрико. Истина је, па баш с тога, пусти ме, да идем!

Гонзало. То не допуштам. (Зграби га) Зашто да идеш? Зашто да тражиш другог лекара, да те лечи, кад имамо ту једног при руци.... Нарочито, кад сва ова госпола, сви ови пријатељи, што ми пуне кућу, знаду на чему су. Сад те не пуштам никако! Они су мене досад жалили, али сад треба да се разувере, па да тебе жале, а не мене!.

Енрико, Гонзало!

Гонзало. Тебе, да! При томе остајем! Тебе, а не мене! Ко си ти?. А, шта мислиш, ко си ти? Човек који улива сажаљења.

Енрико. Онда не мучи ме више, кад ме тако жалиш!.

Гонзало. Али је тако пријатно мучити пријатеља!

Енрико. Преклињем те, пусти ме!

Гонзало. Не! како да те пустим у таквом стању? Зар не видиш, да си болан преболан, драги мој Енрико!. А твоју болест!. О, познајем је, случајно је дознадох. (удари га у груди) Болест твоја је ту!

Енрико. Шта кажеш?

Гонзало. Кажем, да је ту унутра.... Кад долажасмо, осетих, како ти срце бије, па још како бије! Никад не бих рекао, да срце може тако да лупа!. Али да.... сећам се.... знаш ли, чега се сећам?. Оног дана ... не, оне вечери!. бејасмо деца и купасмо се заједно у нашој сеоској реци.... Тебе, који увек бејаше слабуњав и грчавичав, бејаше вода однела до вртаче.. . и у мало, што се не удави, да нисам похитао и извео те пливајући на поље. Ала бејах жесток пливач!.... Како си се био припио уз моје тело!.... Бејасмо голи, а твоје месо додириваше моју снагу и ја осетих оне вечери то исто, што н ове вечери, како твоје срце неуморно лупаше пун! пун! пун!. Ах, али је дивно срце, које уме да каже: ево ме, ту сам!.

Енрико. Ћути, Гонзало, ћути! Не помињи то! Не буди успомене!. О, успомене убијају! (пада на софу).

Гонзало. Јадни Енрико, како се живо сећа нашег детињства!. Ја нећу да се мучиш!. Ти си увек био тако слаб, а ја напротив тако снажан!. И данас се осећам снажнији но икад! Кога ли ћу то ухватити својим рукама?. Хтео бих да те загрлим, али бојим се, да те не удавим!. Па ни Анђелу нећу да обгрлим, јер је слаба, нежња као цвет.... а цвет који бих ја ухватио.... сломио би се.... а лишће ветар носи!. Као ону гранчицу!. Са свим као ону гранчицу!. Сећаш ли се оне гранчице, што сам купио Анђели на нашем путу?. Ја не знам, да ли сам то сањао у врућици своје болести, али то стоји, да сам се сурвао у црно ждрело, држећи у руци гранчицу.... и да се на гранчици ломило лишће и лепршало око мене, пратећи ме у мом паду.... Тако бива кад човечије тело пада у јаз, а његова очарања претварају се у листиће од ружа, од камелија и љубичица и у зелено лишће, док се његово модро и очајно место спушта све силнијом брзином. Јеси ли икад видео тако што? Мора, да си видео! Кад си се оно наслонио на прозорче, знаш?. Да, ти си чуо, кад цикнух; видео си моје тело где јури у бездан!. Да, па си још при излазу згазио лишће, што се превргало по земљи!.

Енрико. О, мене бедника!. Да, све то видех, и још већих несрећа био сам сведок!

Гонзало. Као да има Бог зна шта да се види на овом свету!. Оно јест.... има доста.... само треба ставити се у извесно одстојање. Они који посматрају.... чините им места!, А они који су посматрани.... пустите их преко!. Знаш, као они, што смо мало час, срели на улици. Они нас посматраху.... а ми, ми бејасмо посматрани! Али кад би све било помешано, не би се ништа могло посматрати. С тога је нужно, да влада ред; јер би иначе наступила васионска узбуна и метеж. Кад би се оптуженици дружили са судијама; осуђеници мешали међу светином, која јури да види њихову срамоту и присуствује њиховом вешању; кад би најзад друштво примало у своју средину, онај бешчастни, лупешки измет, који он избацује; кад би клеветници ишли под руку са жртвама опорочења; кад би сатанске чете летеле са коровима анђела, ми би се онда вратили у првобитни хаос, у ком иђаху упоредно, добро и зло, дрољци сенке, са зрачним снопом светлости и видели би, кроз све векове, где крвави џелат иде раме уз раме са вечитим превратом, гађајући у груди племенитог мученика!

Енрико. Гонзало, због ом!

Гонзало. Што се тако журиш да ме се опростиш?. Јеси неблагодаран! А јесам ли се ја раздвајао од Енрика, кад бејасмо

деца? Не, с тобом сам се најрадије играо!. Јесам ли се удалио од тебе, кад бесмо одрасли младићи? Не, с тобом сам најрадије учио! Јесам ли те оставио, кад сам пошао на пут? Нисам, него сам те скоро на силу, собом повео!. Јесам ли се од тебе одвојио, кад се оно твоја сенка повлачила по понору?. Не, и ја сам се устремио за њом!. А ти, мислиш да си доста учинио, што си ме тражио по Мадриду и отпратио до куће!. Али то није доста, не, драги Енрико!. Прати ме и даље.... Сад, кад ми се сви смеју и ругају, треба да си уз мене, да делиш са мном овај подсмех и ово ругање. Кад смо заједно играли се, заједно се учили, треба као добри пријатељи, као браћа, која се љубе, да делимо и болове и муке! Моје ће мишице бити као окови, у које ћу те бацити, ако хтеднеш да умакнеш.... Ја сам те спасао из плаховите речне бујице, сад спаси ти мене из брлога!.

Енрико. Не могу више!

Гонзало. Зар ни за то ниси?. Какав си ти мекушац и страшљивац!

Енрико. Мекушац и страшљивац, како ти је воља; ја ћу учинити што могу!

Гонзало. Што можеш! Ја сам могао све, јер сам ти живот спасао. С тога и тражим сад све, све, чујеш ли, Енриче, све!.

Енрико. Добро, нек ти буде све. Хоћеш ли мој живот? Узми га!

Гонзало. Толико? Не, то није нужно! Зашто би жртвовао живот?. А.... да је извесно оно што видех у бунилу.... онда.... онда, би ми га морао дати! И кад ми га не би хтео да даш, ја бих те преклињао да то учиниш, па кад би ме одбио, ишчупао бих га из срца твог!. Али оно је било.... лудило.... Оно што видех, док железница јураше, није било истина!. Помрчина је била густа као тесто, а љубомора моја оштра као ножице, те сецках по њој привиђења, као што вајар гради из блатног теста облике, а ова привиђења пришуњаваху се кроз моје очи и савијаху ми се у грудима.... Али ја ћу их изагнати одавде! (грува се у прса) Ако не иде друкчије, а оно својом крвљу!.

Енрико. Да би их се лакше опростио, пусти ме да бегам из твоје близине за навек.

Гонзало. О, то нећемо!

Енрико. Мора бити!

Гонзало. Али ја не дам!

Енрико. Онда ћу и против твоје воље!

Гонзало. Нећеш, Енрико, кажем ти да нећеш!. Једно од оних привиђења што ми се угнездише ту, има кушљаву косу, као у Фурија, и кад се мало узбуди, његова замршена грива, пење ми се

уз душник, а прамени те косе замотавају ми грло, и ја не могу да их раскинем (зграби га). То је, да очајавам, да полудим!

Енрико. Гонзало, смилуј се, смилуј се на ме!.

Гонзало. Шта је то? Ти си блед и обамираш! Не, ја нећу, да умреш! Идем одмах по лекара и он ће доћи и видећеш.... он ће нас излечити и повратити нам радост и весеље.

Енрико. Да, али иди одмах по њега!

Гонзало. Ићи ћу, не бој се, ићи ћу! (Устеже се) Ах, али ти ћеш ми умаћи! О, ти хоћеш да бегаш! Не, то не иде тако лако! Вараш се, ако мислиш, да се титраш са мном!. (Иде на десно) Анђело! Анђело, оди овамо брзо!

Енрико. Гонзало!

Гонзало. Да се ниси макао! Анђело! А, ево је једном!

IV СЦЕНА

Претходни и Анђела

Анђела. Чух твој глас. (Држи се да не падне) Он је то био!

Гонзало. Да, ходи. Овај хоће да бега. Пази на њега. Не пуштај га, ма га морала везати.... само да из ове куће не изађе.

Анђела. Али куда ћеш ти?

Гонзало. Он већ зна.... ја се не сећам. Зар зна човек куд иде?! Ни он, ни ти, ни ја!. Али треба да идем.... да идем.... увек да идем, и с тога одлазим! (излази)

V СЦЕНА

Анђела, Енрико, за тим Анзелмо.

Енрико. Хоћете ли да бегам из ове куће, или претпостављате, да останем док се Анзелмо не врати?. Ја то питам.... јер ми је претио смрћу.

Анђела. Изиђите!.

Енрико. Послушаћу вас.... ах, доцкан је!. дон Анзелмо!.

Анзелмо. (улази на дно) Мој Гонзало, мој син!. Шта урадисте од мог сина! Где је?. Говорите брзо!

Анђела. Не бојте се за њега, унутра је.

Енрико. И пријатељи га чувају.

Анзелмо. А његова жена напушта га његовим пријатељима (Показујући на Енрика) Срећом, те није и овај међ њима!. Добро је, што се бар невере и издајници повукоше овде, да их ја могох изненадити и затворити (затвара врата), па да одавде не изађу, док мој гњев не измисли за њих какву освету, или ми Бог улије какву казну!

Анђела. То и ја желим, оче, освету или казну!

Енрико. Нека буде што већ мора бити; само брзо дон Анзелмо!

Анзелмо. Доћи ће брже, но што и мислите, господине мој!. За свако вероломство има судија. Не узмогне ли то бити Гонзало, бићу ја!

Енрико. Пристајем.

Анзелмо. Хтео бих да видим, да не пристајете!. Али сад пустите ме, да оданем. Око слепих очију осећам неки бол, као да их сврдлом буше, у ушима чујем лом страшног суда, а глава ми је тако ровита!. Боже мој, па како не би!. Где да нађем толико снаге, за тако горке болове!. Ишао сам по целом Мадриду за литијом, која носаше срамоту мога сина!. Није било нужно, да питам, којим је шором прошао мој Гонзало!. Не, господине, није било нужно, јер се тај скандал разлегаше свуда!. Где пролажах, прекидаше се на једанпут разговор.... Познаници ме поздрављаху с изразом саучешћа на лицу, а пријатељи. не усуђиваху се, да застану, већ пролажаху брзо поред мене, не знајући шта да ми кажу..., Сретах гомиле доколника, који при мом пролазу шаптаху: „то му је отац!.» Безобразници неки, имадоше дрскости да ме зауставе, да се упусте са мном у дугачак разговор, не би л' што од мене докучили!. Радозналост, безобразлук, сажаљење, саучешће, све брежуљке срама морадох због вас прећи, да стигнем у свој дом, па да ту видим, своју зеницу, своје драго дете, разапето на крст лудила!.

Анђела. Немате право, дон Анзелмо, видећете, да немате право!

Анзелмо. А зашто да будем праведан? Је ли Гонзалу учињена правда? Васпитах га, да буде веран и одан, па шта је имао од тога? Доживео је то, да га ниткови и неверe осрамоте мислећи зар: «овом веселнику улио је његов ћаћа таке плесниве назоре о правичности, и пустио га у свет с таком густом копреном на очима, да је таман добро дошао за играчку бесавесних хуља». О, признајем, да сам згрешио, и зато морам сам да исправим погрешку.

Анђела. Чекамо ваше наредбе.

Енрико. Да, чекамо их.

Анзелмо. Ја сам тако збуњен, да ми сад не пада ништа на памет. Зар ви мислите, да бисте тако дуго морали чекати, да сам се већ одлучио?. Не могу ништа да нађем!. Ах, жалосна старачка главо, ни у часовима, где се о твојој части ради, не можеш, да нађеш јасне, брзе и мушке одлуке!

Анђела. Ја ћу вам помоћи!

Анзелмо. Не треба ми твоје помоћи!. Више од једног излаза нема. Сад ми се расветљује ум!. Пре свега морам настати, да ми

син оздрави, па онда нек освети своју част. Не, то не! То нисам хтео!. Зар сам полудео да то допустим!. Зар прво да оздрави, па онда, да се свети!. Не, ја ћу се осветити, па после нек он оздрави!.

Енрико. Боље је тако! О, само с Гонзалом не!

Анзелмо. Наравно, да вам се тако боље свиди!. О, разумем вас, ви мислите, да је лакше изићи на крај са погуреним старцем, него са тако страховитим противником, као што је мој син!.

Енрико. Дон Анзелмо!. Ах, све то заслужујем!. Говорите даље.

Анзелмо. Да, све заслужујете, и све ће вас снаћи! Али немојте се много уздати у немоћ једног старца, ни у тромост његове руке, ни у његове мутне очи, јер кад у срцу узбукти плам, који у једном тренутку прождире животну снагу за много година, онда, господине мој, из очију скачу муње, кроз дамаре завитла вихор снаге, и неодољивом силом заошијава десницу, која се маши за мач, да опере своју част!,

Енрико. Знам то!

Анђела. Оче!

Анзелмо. Па онда, шта мари, ако и са свим сустанем.

Енрико. Неће до тога доћи.

Анзелмо. Да, господине, доћи ће! Јер да неће, зашто би вам ту толико говорио? Издајници лажу, и ја нисам то!. Шта је нужно, да се увреда освети?. Да има увреде, а она је ту!. С тога треба сад само одредити место и време. Два мача и два човека довољни су. Остало што рекох, излишно је, али ја то рекох, јер сам стар, те морадох речима распалити гњев свог срца, да буде јаче од вашег; јер кад год спомињем име сина свог, узмути ми се крв, а кад се сетим вашег питковлука, распаљујем се више, па кад још помислим на срамоту и несрећу, у коју бацисте моју породицу, срце ми у недрима бесни!. Као што је она локомотива, која је одвукла неверну жену и пријатеља издајника, док се Гонзало сурваваше у понор, заустављала своју брзину, да нагомила парну снагу, пре но што се стала пењати уз брдо, тако и ја скупљам крваву пару.... Ми смо старци лукави, али неумитни!. А, тако ми живог Бога, сад осећам довољно снаге да вас убијем!.. Изиђимо!

Анђела. Зар пре но што сазнаш истину, оче мој?

Анзелмо. А зар је не знам?

Енрико. Не знате је, дон Анзелмо, и чујте је, јер сам уверен, да ће вам она улити више снаге, но што је потребно.

Анзелмо. То је губитак времена.

Анђела. Није, оче мој, и допустите ми, да вас тако назовем!

Анзелмо. Овако ме зове Гонзало!. Имаш ли права, да ме и ти тако називаш?

Анђела. Мислим да имам. (жалостиво) У осталом пресудите сами.

Анзелмо. Пресудио сам! Али не мари, говори, али у кратко!

Анђела. Хоћу да Енрико пред вама, као да је његова савест пред Богом, одговори на моја питања.

Енрико. Одговорићу.

Анђела. Хоћу прво да ми кажете, јесам ли ичим заслужила несрећу, што ме је снашла?

Енрико. Ви заслужујете сву срећу, које сам вас лишио.

Анзелмо. Шта би Енрико могао друго и одговорити? Тако би одговорио, по старом калупу, сваки развратник!

Анђела. Преклињем вас, оче мој, допустите ми, да довршим!

Анзелмо. Пустићу те, али ме убеди, да, хоћу да ме убедиш!

Анђ. (Енрику). Јесте ли икад могли и помислити, да не љубим Гонзала свом душом?

Енр. Баш што бејах сведок тако безграничне љубави, падох у неизмерно очајање, које је учинило од мене.... ово што сам.... а од вас, оно што хтедох да сте... Ах, да га само нисте тако жарко љубили!.... То, дон Анзелмо, нећете сматрати, да је по старом калупу развратника?....

Анз. Ја ништа не кажем. Судија саслушава, па одма решава.

Анђ. Јесам ли ја могла слутити.... какве су ваше мисли?

Енр. Трудио сам се доста да кријем своју страст.

Анђ. Не говорите о страсти; ја вас питам о вашим мислима!

Енр. Нисте их никако могли слутити.

Анз. Зар да жена не слути.... да је неко у њу заљубљен?.... Чудо нечувено!

Анђ. Ја то нисам слутила! Чули сте.... Била сам као слепа. За мене Енрико, као и да не бејаше жив! Он је био само оруђе моје љубоморе.... Гонзало ми бејаше све! Али ви ми не верујете, дон Анзелмо! Боже, свеблаги Боже, шта да радим, па да ми верујете?

Енр. Ви не можете ништа, али ја могу све! Показаћу се дон Анзелму онакав, какав сам. Не, да се хвалишем својом кривицом, већ да пустим глас своје савести нек говори.

Анз. Да чујем тај глас.

Енр. Онда чујте. Она је казала да је била као слепа.... а то је истина. Јер та слепоћа, та равнодушност, то презирање, упропастиште нас.... Ја бих јој све друго опростио, само да није била тако равнодушна према мени.... Жудех, да Анђела помишља и на мене, ма и с мржњом било: гинух да живим у њеним мислима као и Гонзало, ма она њега љубила и обожавала, а мене клела и мрзела, али тек да сам упоредо с њим, да освојим њена осећања....

Анз. (уздржава се да не плане). Да освојите!.... Али продужите!....

Енр. Тражах дакле за њега бескрајну срећу, а за себе неизмерну мржњу. У тој жудњи сустизаху се глас моје савести са мојим очајањем. Са тих жудња узвикујем често, луђе и помамније него и Гонзало сам: „за чим жуђах испунило се! Никад, никад више неће Анђела моћи помишљати на њега, а да се и мене не сећа! Њена мржња према мени, већа је од љубави према њему! Победих га, јер је мржња велики освајач, несита хала, и вечитија од љубави!....»

Анђ. Чујете ли га?

Анз. Ћути! А за што се усуђујете, да ми то све кажете?

Енр. Прво с тога, што сам дужан да дâм Анђели, у колико је то могуће, неку накнаду; после с тога, што тиме отпочиње моје пожртвовање и моја казна, а поглавито с тога, што се у мом пожртвовању.... ја то називам пожртвовањем, и ако знам, да се ви томе противите.... што се при мом пожртвовању пробуђују у мени неке наде....

Анђ. Зар баш наде?

Анз. И ви имате још каквих нада?

Енр. Оне никад не гину! Да, ја их гајим, с тога бисте се и ви, Анђело, могли надати.... Ја се надам, да ћу тиме умирити своју грижу савести; надам се, да нећу морати више видети Гонзала!.... А кад буде прешла ова опасност, у којој лебдите, и ви будете мирни и без претеривања неизбежног у часовима раздражености, упоредили оно што учиних у тренутку лудила, са оним што чиним и што ћу учинити при чистој, непомућеној свести, надам се, Анђело, надам се, дон Анзелмо, да ће се пробудити у вашој доброј, племенитој души, нећу да кажем наклоност и опроштај, али нешто што није тако свирепо, тако ужасно, као што су равнодушност, одвратност и презирање, које вам уливам у овом часу.... Зар ви мислите да ја ништа не трпим?.... Кад Анђела, која је невина, толико трпи, како не бих ја, као кривац, трпео много више?

Анђ. (Анзелму). Не верујте му, он се претвара! Сад се претвара да се каје, као што се пре претварао, да је веран ... Преваром и притворством силовао је тело лажју и притворном смерношћу, хоће сад да похара душу!....

Анз. (Анђели). Доста већ!.... Испијмо на искап горку чашу!.... Не питај га више, него говори ти сама!....

Анђ. Оче мој, Гонзалово лудило није лудило, него сушта стварност! Његову срамоту.... признајем је!.... Ако га моје признање и моја исповест могу спасти, ево, признајем, оче мој, да је он осрамоћен!....

Анз. Размисли добро шта кажеш!.... Тиче се, истина, његовог спаса, али и твој живот о кончићу виси!...

Анђ. Његов је спас пречи од мог живота!

Анз. Очинске ми вере, добро говориш! ... Али ти ме ужасаваш!... Знао сам за твоју срамоту, али никад не бих помислио да ће она смети да пређе преко твојих усана!.... У мојим је мислима била ужасна, али у твојим уснама.... у твојим уснама!.... Зашто си окаљала уста?.... Његова би исповест била довољна! ...

Енр. Анђело!

Анђ. (Енрику). Да се нисте макли!

Енр. Не бојте се, причекаћу до краја.

Анз. (Енрику). То ми је мило. (Анђели). Кад си већ почела, доврши!

Анђ. Чујте ме! Била сам љубоморна на Гонзала, јер га љубљах, како само жена љубити може. Била је то луда, неоснована љубомора, али тек љубомора!....

Анз. Је ли Енрико подбадао и распиривао љубомору?

Анђ. Није, била сам сама довољно заслепљена љубомором. Енрико није за ме ни постојао....

Енр. Кад је већ куцнуо час исповедању, онда знајте, дон Анзелмо, и то, да сам уживао у њеној љубомори, и да сам намерно пропуштао све, да јој је избијем из главе.

Анз. Хуљо!

Енр. Није то хватање злочинца, већ помоћ коју вам пружам, мамузајући ваш гњев, да бисте што брже прикупили снаге.

Анз. (Енрику). Бићу вам захвалан. (Анђели). Продужи!

Анђ. Гонзало је требао да изађе из Мадрида....

Енр. Претварао се....

Анђ. Шта то мари!.... Не тражим да извиним своје лакомишље и своју несрећу.... Овај овде, одведе ме у неку кућу, одакле сам ухађала свога мужа.... Отишла сам с њим, држећи. да идем с најбољим Гонзаловим другом, као што би изашла са рођеним братом; као што би пошла с вама....

Анз. Ах, он те је дакле одвео?

Анђ. Јесте. Кад видех Гонзала где улази..., јер сам га збиља видела где уђе у Јулијин стан, помислих, да ми је он неверан!... А он, јадник, није, ја сам му једина љубав!.... О, не сумњајте, сад то знам, али тада нисам знала....

Анз. Доврши, јер крв хоће да ме угуши!....

Анђ. Као онда мене!.... Сва ми је крв била јурнула у главу, сва, сва, и она из најдаљих жилица!.... И та проклета, издајничка крв убила ми вољу да се браним, а није ми одузела и живот, да барем моја лешина буде заседа моје части!.... Сад вас питам, има

ли кривице онде, где нема воље, где разум обуставља свој рад, где свест спава мртвим сном и где је и живот мртав?

Анз. Шта кажеш? Шта рече?.... Шта чух!.... Не, не, не чух ништа! Ви?!.... Али, да није који други то?!.... Боже, или је то све истина, или је Гонзалова лудост прешла и на ову сироту жену!.... Небо, и она је луда!....

Енр. Погледајте ме, зар вас моје стрпљење, моја преданост, моја скрушеност не уверавају, да је истину говорила?

Анз. Нејасан ми је смисао пола ре́чи!....

Енр. Зар бих ја био тако понизан и стрпљив, да се не осећам крив, и да не стрепим?

Анз. Дакле је истина!.... Повтори још једном, јесте или није?!

Енр. Онда свршите једном са распламћивањем вашег гњева: јесте, истина је!

Анз. (залети се на Енрика и зграби га за раме). Ах!

Анђ. Оче! (Тек што није пала у несвест).

Анз. Ах, ниткове, преваром и издајством силовао си ову жену!.... О, сад те имам у својим рукама!....

Енр. Само брзо, дон Анзелмо!

Анђ. Боже мој, Боже мој!.... Немој оче, смилуј се!

Енр. Погледајте Анђелу, тек што се није стропоштала на земљу! Ја јој не могу притећи, ја не смем да додирнем ову жену....

Анз. (пушта Енрика). Анђело!

Анђ. (дон Анзелму, који јој прилази). Немојте ме ни ви дирнути!.... Беспрекорни поштењаци, као што сте ви, треба да избегавају сваки додир са осрамоћеном женом, као што сам ја! (Мала почивка, Анђела и Анзелмо погледају се како им инспирација диктира).

Анз. Али отац може да загрли и заштити своју кћер!

Анђ. Јаој, оче мој!

Анз. (загрљени). Анђело, онога пустих, само да те придржим; али сад већ неће више дуго чекати!

Анђ. Не, преклињем те, немој! Пусти га нек се уклони, па да га наше очи више не виде!

Анз. Није могуће!

Енр. Потчињавам се свему што будете решили. Изићи ћу да се више никад не вратим, или ћу остати да исплатим свој дуг....

Анз. А ја решавам да останете!... Ви би и да бегате? Дивота Бога ми! Обешчастили сте једну жену; задали сте смртну рану најбољем другу; окаљали сте за навек чисто име једне породице, па бисте још хтели да нам замажете очи вашим: „признајем као витез, своју погрешку, кајем се и смерно молим за извињење, јер тако је ред код образованих људи"; па да се извучете само са ва-

шим: »опростите ми, то учиних у часу лудила!....« О, варате се! Овога пута не помаже вам ваше кајање и ваше извињење!.... Ви нећете више започињати »часове лудила», док се ваше жртве гуше у сузама и очајању!.... Не, нећете више полудети, па се извињавати! Нећете, то вам се заклињем именом, које носим, и здрављем мога сина!

Енр. Немам ништа против тога, ја се ничему не противим, само нећу да трпим више нове увреде, јер и ако признајем, да их заслужујем, може опет лако да изветри оно, што ви називате мојим кајањем и мојом учтивошћу.

Анз. Ах, да достојанствена витеза!.... Досадне су његовом меком образу, речи једног старца, а овамо хоће да ми трпимо отрован подсмех због јунаштва, које је он извршио кукавички у мраку!

Енр. Дон Анзелмо!

Анђ. Доста оче, ако Бога знаш! Ја, која имам највише права на освету, не тражим је! Једино што желим и од Бога молим, то је, да никад више не видим тог човека!....

Анз. И нећеш га више видети!.,.. (Енрику). Мрак се хвата, али имаћемо још пола сата светлости.

Енр. Хоће ли то довољно бити?

Анз. За кажњавање није нужно више; за ваш нитковлук нисте ни толико требали!

Енр. Онда нек буде!

Анз. У суседном стану нашег пријатеља, доктора, има велика соба за борење и пространа градина. Бирајте где хоћете....

Анђ. Не, то не! Свемогућим вас Богом преклињем!

Анз. Узалуд молиш!.... Анђела је казала, да су унутра наши пријатељи; ту сте ви, а ево и мене!.... Дакле.... шта чекамо?

Енр. Чекам ваше налоге!

Анз. Онда, хајдмо!

Анђ. Јаој, оче мој!.... Шта учиних у лудилу?!.... Ах, куд ме је очајна мржња завела!

Анз. Учинила си, што си требала да учиниш, с тога те волим више но икада. Али и ја морам да учиним што ми дужност налаже, а не само ти.... (Отима се из њеног загрљаја).

Анђ. Не, дон Анзелмо! На што освета, кад ће га наша мржња, наше гнушање, а поглавито наш заборав, већма заболети?

Анз. Зашто?.... Да би могао излазити с тобом у свет међу људе! Јер се пеге, као и породични грбови, облагорођују само онда, кад су прекрштене крвавим пругама.

Анђ. Јаој, Боже, срце ће да ми препукне!

Анз. (иде на десно и више). Гонзало, Гонзало!

Анђ. (оће да пође за њим). Оче!

Енр. (прилази јој и задржи је тихим гласом). Не бојте се, госпођо, живот овога старца није у опасности!

Анђ. (покрије лице и пада на софу), Исусе, Боже, Боже мој!

Енр. (на страну, усхићен). Ах, најзад, као да почиње уздати се у мене!

Анз. Гонзало, дођи, дођи брзо!

VI СЦЕНА

Пређашњи и Гонзало с десна

Гонз. Ко ме зове?

Анз. Ја.

Гонз. Да се разговарамо, је ли?..,. Сви би хтели да говоре са мном!.... Људи, ноје сретох на путу, и они што ме шћаху да уморе њиховом љубазношћу.... па сад и ти!.... Зашто? Одкуд ова зебња?.... Шта мислите да бих имао да вам кажем, кад немам шта да кажем; кад *нећу* да вам ишта кажем?

Анз. Није због тога.... Звао сам те да останеш овде са Анђелом.

Гонз. А ти?

Анз. Ја идем са Енриком....

Гонз. С Енриком?.... Зашто? (на ухо) Оћете ли да пронађете заједнички тајну мог лудила?...· За то ли идете заједно?....

Анз. Да, зато!

Гонз. Онда идите, идите одмах!.... Ја сам на препреден начин сазнао од доктора и Леандра, неки мали део истине, али је и они не знаду целу!....

Анз. Дакле, причекај нас овде.

Гонз. Причекаћу вас.

Анз. (на страну Гонзалу), Дај ми руку! Оди да те загрлим! Позајми ми твоју снагу, и за један тренутак само твоју чилу младост и твоју снажну десницу, а ја ћу ти за њих дати остатак мог живота!

Гонз. Све што имам, твоје је, и моја снага и моја младост! Зар ми их ти не даде?.... Ја не одричем никад дугове по крви!

Анз. Ни ја!.... (Енрику). Ајдмо!

Енр. (на страну Гонзалу). Због ом, Гонзало!... Дај ми руку!.... Нек овај стисак сатре у мени сву снагу и убије сваку помисао на спас!.... Ајдмо сад!

Анз. А сад, ако има на небу правде, Боже мој, пошљи ми је!.... Енрико чекај нас! (Излазе њих двоје на десно).

VII СЦЕНА

Анђела и Гонзало

Гонз. (приближи се Анђели) Куд иду?.... Зашто ли је то призвао мој отац небеску правду?... Зашто је Енрикова рука била хладна као лед?

Анђ. Јер те твој отац љуби свом душом и бди над твојим животом и твојом чашћу!

Гонз Мој живот? Мој је живот овде у теби, Анђело! А моју част чуваш ти, њу ми чува моја Анђела!....

Анђ. Али твоја Анђела није била добар чувар.

Гонз. Ах, и ти си њихов саучесник!.... И они ми хтедоше тако нешто пришанути и уверити ме, да моја привиђења нису лудило, да њих не рађа машта моје врућице, већ да су сушта истина!.... О, веруј ми, ја нисам тако луд, као што они мисле.... Овај вечерњи ветрић умирио ме је много.... Моје мисли не сажижу ме више, већ ме хладе....

Анђ. Је ли могуће?.... Је ли истина да ти разум оздравља?!....

Гонз. Али, несретницо, зар се ти томе радујеш?

Анђ. Радујем се, јер на овом свету ти си ми све и сва!

Гонз. И ти си то Гонзалу!.... Али баш за то нећу да оздравим!.... Зашто се жури тако мој разум?.... Не требам га, проклињем га!

Анђ. Нек је благословен, па ма ме он и живота стао!

Гонз. И шта ће ти, сирота жено!.... Али што си се ти тако узјогунила да те мрзим, да те презирем, да те у комаде распарчам?! Та твоје је лудило веће од мог!

Анђ. Па ипак, па ипак!

Гонз. Да, сад је ред на мене да се веселим!.... Ах, кад би само знао, шта се збива у мом мозгу!.... Сад не трпим као пре.... Видим сиње море, оивичено чудноватим обалама, на које хитају таласи, једни светли као кристал, а други црни као ноћ.... Кад се пење провидан талас, видим све јасно, а кад га стиже црни вал, помрачи ми се пред очима.... Тако се мичу напред час бели, час црни вали.... Љуљушкају се .. Сад је горе сребраст вал.... а, ево, већ га стиже мрачни талас!.. . Пустите ме.... Нека иду својим током.... О, како је он складан! Како је мио! Како је тих!.... Анђело, Анђело, ако је то срећа, зашто хоћеш да ми је одузмеш?.... Не буди ме!....

Анђ. Не, то не!.... Хоћу да те пробудим, ма ме шта стало! Отреси се овог лудила, Гонзало!.... Љубав те твоја зове! Част те твоја позива! Анђела те твоја дозива!

Гонз. Шта хоће они од мене?

Анђ. Разумеш ли моје речи! Можеш ли да прибереш своје мисли?

Гонз. Могу, мислим да могу!

Анђ. Онда, чујме!.... Енрико је издајник, неверан, подла хуља, хтео је да га љубим....

Гонз. (страховитим гласом). Ти?!

Анђ. Да, твоја Анђела!

Гонз. Чудо! Та то стоји до *твоје* воље.

Анђ. Што се не да постићи вољом, постизава се силом!

Гонз. Силом! Шта кажеш?.... Зар има те силе која може да продре у мозак? Силом?! Али, да, сила је скотска, сила је слепа, сила је зверско чудовиште!.... Ја могу да те пригњавим својим рукама! Тебе, тако лепог, тако нежног, тако чистог створа!.... Да, могу једним загрљајем да ти задам смрт, да те претворим у грудву земље!.... А то ћу и учинити, ако ми одмах не кажеш, да је лаж што сам сад чуо!....

Анђ. Истина је!

Гонз. Зар моја жена, она, коју сам примио на дан свадбе у овој соби; она, којој сам на белом челу добацио пољубац, из пристојног одстојања, јер је не смедох додирнути својим уснама; жена, којој сам на дну своје душе подигао олтар, ка коме нико, сем Бога и мене не прилажаше, зар она да је оскрнављена туђим, а не мојим дахом?.... То си ми казала, је ли?.... Тако што схваћам добро! Је ли, то си казала? Повтори!

Анђ. Јест, оскрнављена сам; али сам невина; то ти се кунем!

Гонз. Оскрнављена и непорочна; окаљана и пречиста, неверна и верна! То нек разуме ко хоће, ја не разумем!.... Једно или друго!.... Ја видим шта је, ти хоћеш да ме збуниш тим глупостима; али се мој разум њима опире и одбацује их као бесмислене, јер је он здрав и не да се тако лако помести.

Анђ. Да, овај поглед није више онај други!

Гонз. Али је тај Гонзало онај стари!.... На рукама сам те довео у ову собу оне свадбене ноћи, кад си се заклела, да ћеш ми бити верна сапутница у животу.... на рукама (показује балкон) ћу те сад из ње избацити, ако ми не кажеш да си слагала! (Одведе је на лево).

Анђ. Нисам слагала!

Гонз. Ниси! Промисли се добро!

Анђ. (Гледа му у очи). Је ли, ти ниси више у лудилу!

Гонз. Не знам! Али последњи ти пут кажем, закуни ми се да си лагала!

Анђ. Како можеш тражити да се криво кунем?

Гонз. Добро, онда хајде са мном!

Анђ. Гонзало, смилуј се!

Гонз. Не, нема милости!.... Јеси ли била моја жена; јеси ли се заклела да ћеш делити моју судбу? Онда следуј ми! Ја знам како падају телеса у поноре!.. Ја сам једном пао; сад је на тебе ред!...

Анђ. Гонзало!

Гонз. Ноћас се твоја сенка провлачила понору, да ти покаже пут, сад ће твоје тело да учини то исто.... само.... што овог пута.... нећеш са Енриком, већ самном!

Анђела. Гонзало.

VIII СЦЕНА

Анђела, Гонзало и Паулина (дојури усплахирена)

Паулина. Анђело! Анђело! Гонзало!

Гонзало. Ко иде?. Хоћете да је спасете? Хоћете да ми је истргнете из руку? Не дам, не дам, она је моја!

Паулина. Није то, Гонзало! Дошла сам, да вам кажем, да се дон Анзелмо и Енрико.... О, Боже мој!

Гонзало. Мој отац! Шта је?!

Паулина. Бију се на живот и смрт!

Гонзало. Смрт!

Паулина. Да!

Анђела. Је ли ко пао, кажи, ко?

Гонзало. Да није мој отац?

Паулина. Није он, већ Енрико.

Анђела. (пада на софу) Он!. Одржао је реч! Тако је божја воља била!

Гонзало. Онда све, све што ме опкољава, ради и мисли цигло око једне исте мисли!. Њена исповест! Енриков нитковлук, његова казна, све се то сређује и свезује, све се то узајамно објашњује!. Али мога оца још нема!. Да ме нисте обманули?. Где је он.

Анзелмо. (унутра) Гонзало!

Гонзало. Да, ево га! Оче! (појури оцу у наручја)

IX СЦЕНА

Анђела, Паулина, Гонзало, дон Анзелмо, затим д. Леандро.

(Дон Анзелмо срета се при улазу са Гонзалом и падају један другом у наручја)

Гонзало. Оче!

Анзелмо. Сине мој, Гонзало!. Било је неизбежно! Тако је морало бити! Нек нам Бог свима опрости!. Он, Енрико, био је

слеп, јурнуо је као слеп; јер ја не знам иначе како је то могло да буде!. Тек што му пружих врх мача, чекајући га одважно, а он салети не као нападач, него као да га је неко џиновском снагом, гурно остраг, у врх мог мача, тако. да ми се учинило, да га је невидљива рука вечите правде, зграбила за рамена и натакла на шиљасто гвожђе!.

Анђела. Боже!

Анзелмо. Тако је морало да буде! И Богу је то било право! Ти немаш шта да себи пребациш.... Ако дође грижа савести, доћи ће мени.... Нека!. Шта је било, било је!. Сад можеш да загрлиш своју жену. (Анђела диже главу и гледа га прекињућим погледом).

Гонзало. Стани, пусти ме, да приберем мисли! Енрико, дакле Енрико!.

Анзелмо. Не мисли више на њ, већ само на њу, јер те чека у њена наручја.

Гонзало. У њена наручја!. Али она ме не пушта, јер вели да сам осрамоћен, да се свуд разглашује моја срамота! Ја се бојим, драги оче! Први пут у свом животу осећам страх! (Крије се на очевим грудима, као да тражи заштите).

Анзелмо. А ја, који сам.... што сам, који знам шта је част, кажем ти, да је ова жена честита супруга! Тако чиста у души, као што је била моја жена; као што ти је била мати!

Гонзало. Шта кажеш?. Глава ми је ровита и пуна болова; тело ми је малаксало!.... Пре имађах толико снаге. а сад, сад!.... Ја те не разумем, ја те не разумем!. Ти захтеваш од мене, да љубим Анђелу. Али ја је љубим више но свој живот!.

Анзелмо. Онда!

Гонзало. Али они (показујући на Леандра и Паулину) и сви они које сретох, шта ће они мислити о мени?. Ти желиш да јој опростим.

Анзелмо. Не треба јој милост, него правда!

Гонзало. И да излазим с њом на улицу, да се покажем у друштву, да јавно вичем као телал своју срамоту! Оче, оче мој, је си ли на то помислио?!

Леандро. Оздравио је!

Паулина. Сирота Анђело!

Анђела. (Очајно) То нисам заслужила!. Али не мари, јер хвала, хвала по сто пута свемогућем Богу, он је оздравио!

Анзелмо. Чујеш ли је? Погледај је! (Показујући на Анђелу) Одлучи се, јер оћу да знам. јесам ли одранио сина без срца!

Гонзало. Без срца?! Не! (Прибере сву своју снагу) Јер где би онда биле жиле моје љубави?... Па онда, зар она није моја Анђела, а ја њен Гонзало?. Ах, какве мисли пробуђују се сад у мени!....

Како ме силно потресају! Ха, шта је то?. Шта бунцате ви о мојој лудости и разборитости?.... Зашто тврдите, да нисам више луд? Зар што сам падао, што сам хуља, што се бојим од света, што хоћу да је напустим?! Због тих врлина држите, да сам се опаметио?! Ах, кад је тако, онда, људски здрави разуме, ти гнездо ситничарија, подлости и саможивости, не требаш ми!. Ја се враћам свом лудилу; враћам се својој љубави! Анђело врати се и ти у моја наручја!.

Анђела. Гонзало, Гонзало, мој Гонзало! (Полети му страсно у наручија).

Леандро. То је био само један светао трепутак, Гонзало је поново пао у лудило.

Паулина. Сиромах!

Гонзало. О, ја вас презирем, ја вас чујем!.... Чујем све обешењаклуке, сва опорочавања, којима ме часте из једног до другог краја вароши!. Као да их слушам где говоре! Тек што се био опаметио, а он је већ поново полудео!.... „Али" нека и будем луд, кад у лудилу осећам троструку снагу; кад ми оно даје срчаности, оживљује моју бујну крв, очеличава душу и срце, да свима тим снагама, станем на браник своје Анђеле!.... Тако ми живог Бога, ја ћу сваког оног сравнити са земљом, који не буде ову жену пресрео с највећим поштовањем, који јој се не буде дубоко поклонио или се буде усудио, ма и у мислима, да се осмехне за њом!.... Тешко оном паметном, који се буде титрао са чашћу луда, као што сам ја!.... Анђело, ја сам твој муж, имај вере у мене!

Анзелмо. Анђело, ја сам твој отац, уздај се у мене!.... Одсад можеш ићи с подигнутом главом и ведрим челом; јер поред твога супруга, и твог оца, не може бити станка за срамоту!

(Завеса пада)

НА ГРОБУ
ВЕЛИКОГ СРПСКОГ ПЕСНИКА

Умка се једна за другом ниже,
На једној од њих спомен се диже,
Споменик бедан за дела славна,
Знак признања — награда јавна,
Којом потомство заслуге цени,
И даје пошту заслужног сени.

Горак ти живот од увек беше,
Не памтим никад слаткога мира,
— Јер ти га силни срамно отеше,
Озбиљно кад ти затрепти лира.

На бојном пољу, у диму, страви,
Српско ти срце куцаше јако,
А српско уво у горкој јави
Чуло је рода вајкање свако.

Љубио људе, нељуде глао,
И речју оштром и оштрим пером,
Што си већ песмом и стварним делом,
— Горким животом јасно осветлао.

На гробу сада коров ти ниче,
У дивној песми наш бесмртниче,
И сваки стручак као да кличе:
»Бедан си, бедан, врли песниче!«

Ах, тужно данас кроз душу јече
Истинске речи што некад рече:
„Никад добро јутро, никад добро вече,
Никада ми данак мирно не протече!“

Душа ти оде у списе твоје,
Који ће многе дане да броје,
Да славе Српством име ти славно,
Коме је ретко у свету равно,
А жарку љубав гроб ето скрива,
Где жудни покој — тек сад ужива....

Неда Поповић

ДРЖАВО-ПРАВНИ И МЕЂУНАРОДНО-ПРАВНИ ОДНОСИ
БИВШЕГ КРАЉА МИЛАНА У СРБИЈИ И ИЗВАН СРБИЈЕ

Скоро изгледа да је већ скинуто са дневнога реда у политици питање о државоправним односима некадашњег господара Србије, бив. краља Милана. Политика преко својих гласила решетала је ово питање и кроз крупно

и кроз ситно решето, а и земаљски судови казали своје мишљење у овом питању. Па кад је већ извршена генерална секција у сваком могућем правцу, сада је ред на правној одлуци да каже своје. Докле је политика руковођена тренутним расположењем расправљала ово питање у оном правцу, који годи гледиштима и назорима поједине политичке струје, јер једна политичка странка не сме никад давати маха да је противна струја лакше и живље напада, дотле правна наука, далеко од сваке политичке борбе оснива своје гледиште на оној истини, која је изнађена као непоколебљиви ресултат дуготрајне борбе. Нас се дакле у овом питању не тиче ништа политика, а само ћемо тако и моћи расправити ово питање на основу науке и на основу позитивних земаљских закона.

Државно право наше немајући за основу никакав други писани закон сем земаљског устава, који никада не може да обухвати све могуће случајеве, који се могу појављивати у заједничком животу владаоца и његова народа, мора свакада имати тако осетних празнина, које није могуће законом попунити, ни законским путем протумачити, те је за то тумачење тих празнина дужност правне науке. Међународно право пак нема ни толико свог писаног закона, но је све то право скуп правних међународних и међудржавних обичаја, који су у низу подужег времена а живим настојавањем научника на томе пољу правне науке, усвајани. Данас је наука о државном и наука о међународном праву поставила безброј правила, која државнику, политичару и научнику служе као путовођа кроз онај хаос од празнине, услед немања писаних закона У тим нормама наћи ћемо и ми сигурног ослонца за решење постављеног задатка, у колико нам за решавање недостају закони наше земље.

Ради правилног решења овог задатка морамо с научног гледишта решити ова три питања:

1. Спада ли бив. краљ Милан у краљевски дом према нашем земаљском уставу?

2. Је ли личност бив. краља Милана неприкосновена и ако јесте, каква је та неприкосновеност?

3. Какву титулу може данас да чоси бив. краљ Милан у нашој земљи, а да не дође у сукоб са земаљским уставом?

Решење ових питања показаће нам у светлости правне науке државно правни положај Краља оца у нашој земљи.

1. Да ли б. Краљ Милан спада у Краљевски дом према нашем земаљском уставу.

Видели смо у каквим се разним правцима расправљало ово питање у политици, а имали смо прилике да чујемо и разна мњења наших судова, па и највишега суда, који у име Краља исказује правду. Правној науци није тешко решити ово питање, јер оно се даје ласно расправити на основу наших позитивних закона.

Краљ Милан дошао је на престо Србије легитимним путем и право је његово признато уставом од 29 јуна 1869. а и данашњи устав од 22. дец. 1888. године, признао је легитимност суверених права краља Милана у чл. 57. устава, који гласи: «У Србији влада краљ Милан I из династије Обреновића четврти». Оставком својом он је легитимним путем предао Краљевска права своме сину Краљу Александру, а тиме и личну сувереност, која по основним појмовима државног и међународног права за њега престаје. Али са губитком личне суверености он не може изгубити и своја породична права, која су у неколико ујемчена уставом, и у главном уређена прописима нашег грађанског законика. Краљ Милан поред оних права, која су му уставом призната, има још и сва она лична права, која су сваком грађанину дата грађанским законником. Ограничити Краља Милана само на онај уски обим уставом ујемчених права, значило би лишити

га оног, на што сваки Србин има права. То се дакле не може оспорити бив. Краљу Милану; а када грађански закон у свему свом пространству вреди и за бив. Краља Милана, јер су се прописи грађанског закона простирали на њега и у оном времену, када је био поглавар Србије (§. 20. грађ. зак.), онда се и његова лична права имају расправити по овом закону, у колико му устав није дао какво нарочито овлашћење.

Чудни су и неразложни (а већ о законитости нема ни помена) они појмови многих наших правника, који не знам како изнађоше, да бив. Краљ Милан не спада у Краљевски дом. Ти су појмови противни нашем грађанском законику и по томе сви судски закључци, донесени на основу оваких појмова, морају бити незакони.

Краљевски дом састављају чланови Краљевске породице. Ово није потребно доказивати, јер ми то нико неће ни моћи ни хтети оспорити. Кад је то тако, онда сам наш грађански законик јасно и опредељено казује, да бив. Краљ Милан као отац, спада у породицу, дакле у Краљевски дом Краља Александра. Ево о томе доказа у пропису §. 55. грађ. зак. где законодавац изреком одређује, ко све спада у породицу. Тај законски пропис гласи:

«Под именом родбине (*породице*, фамилије) разумевају се *предци са свима својим потомцима*, били они у заједини или одељени.»

Према овоме, кад је изван сваке дискусије да је бив. Краљ Милан предак Краљу Александру, онда се по себи мора разумети, да бив Краљ Милан према поменутом пропису §. 55. грађ. зак. долази у Краљевску породицу, а по томе и у Краљевски дом Обреновића. По томе и бив. Краљ Милан је члан оног Краљевског дома, који се помиње у чл. 22. земаљског устава.

Оволико са гледишта наших позитивних закона, а да би ове изнете доказе још више утврдили, ми ћемо

овде поставити неколико доказа из науке о државном и међународном праву.

У чл. 22. земаљског устава уставодавац узео је под нарочиту заштиту Краља и Краљевски дом, као и стране владаоце са њиховим домовима, не допуштајући да се на њих вређајућим изразима напада. Но да би могли изнаћи, ко то све долази у дом страних владалаца, морамо се послужити оним нормама, које је усвојила или сама створила наука о државном и међународном праву. Ове норме, доказаће нам, да и код страних Краљевских домова улазе очеви и мајке у састав Краљевских домова, па за то и бив. Краљ Милан у Србији мора бити члан Краљевског дома Краља Александра.

Познати научник на пољу државног права Мозер у своме делу о државном праву Staatsrecht XX. 352) признаје свима члановима породице владаочеве у наследним монархијама, да имају *известан удео* у оним преимућствима, која припадају самоме владаоцу. Па и сама удовица умрлог владара задржава ранг и своју титулу, коју је уживала за живота њена мужа, само што овака удовица у том случају, ако је нови Краљ ожењен, по дворским церемонијалним прописима, не може заузимати прво место, но то место припада новој Краљици. То исто утврђује и научник Клибер (Klüber : das öffentliche Recht des deutschen Rundesstaates) а признаје и знаменити писац на пољу међународног права Хефтер (Dr. A. W. Heffter, Das europäische Völkerrecht der Gegenwart).

Државо-правни и међународно-правни обичаји створили су свима члановима владалачких домова строго одређене титуле. Ти обичаји замењују и морају да попуњавају празнину законску, а непризнавање тог обичајног права значило би непризнавање обичајем створеног реда у држави. Једном задобивену титулу чланови владалачких домова не губе, шта више они их задржавају и онда, када би женски чланови, услед удаје, требало да мењају своје титуле. Обичај је ту тако строг, да

удати члан задржава своју пређашњу титулу, или здружује је са мужевљом, али се најрадије служи и овлашћена је да се служи на првом месту својом пређашњом титулом, ако је она већа од мужевљеве титуле. (Moser Hofrecht I. 593. исти Staatsrecht XX. 353).

Када је дакле као што видесмо државоправни и међународно правни обичај признао удовицама умрлих владалаца чланство, ранг и титулу, коју је она уживала за живота мужевљева, онда куд и камо пре̂че право на чланство, ранг и титулу може имати Краљ отац, који по својој вољи одступа са управе и предаје престо своме сину. Овај је обичај вековима утврђен, њега не оспорава ни наука о државном, ни наука о међународном праву, но га на против признаје у лицу својих представника, у лицу научника светског значаја. За то не смемо и не можемо ни ми да оспоравамо оно, што је овако признато. Врло су ретки истина случајеви, да оцеви још за живота предају престо синовима, но их ипак има, и још никад није наступио случај, да је народ или да је наука оспоравала оцу право на чланство владалачког дома, на ранг и на тутулу.

Наш устав, који на мпогим местима расправља доста незнатне ствари, не говори изрично ништа о оваком случају, али се из појединих тачака даје извести логичан заклучак, да уставотворац не само што није ни помишљао да ће моћи ма ко, а нарочито земаљски судови, оспоравати Краљу оцу чланство Краљевскога дома, но је имао у виду да Краљ отац, не губећи ни чланство, ни своју титулу, заузима у Краљевском дому одмах после свога сина, владајућег Краља, њему доликујуће место, припадајући му ранг. Тако на прилику одредбе члана 70. по коме се Краљу оцу признаје право наименовања намесника; одредбе чл. 72. по коме се Краљу оцу признаје право васпитања мололетнога Краља. Све нам ово даје доказа, да и сам уставотворац пређутно признаје Краљу оцу чланство Краљевског дома, титулу и ранг.

Осим свега тога доказује нам да је бив. Краљ Милан члан дома Краља Александра, да је и по одступању задржао титулу и приличећи му ранг, још и то, што је он при одступању задржао у неколико право давања ордена и што му је то право ћутећки признато, јер по чл. 48. устава ово право припада искључиво Краљу.

Овим смо доказали да бив. Краљ Милан као отац Краља Александра и по прописима нашег грађанског законика и по начелима утврђеним у науци о државном и међународном праву, а и по самом земаљском уставу, има право на чланство краљевског дома и да има право на титулу и на ранг, који му по правном обичају и по дворским церемонијалним прописима припада.

2. Је ли личност бив. Краља Милана неприкосновена и ако јесте, каква је та неприкосновеност?

Није се чудити политичарима и новинарима, што су до сада површно и криво расправљали ово питање, јер политичар пре свега не мора бити правник, не мора знати строго тумачити и примењивати закон, пошто већ сами његови назори хоће, да свако питање само једнострано и то са свога гледишта решава. Али се човек мора више чудити судијама, као правницима, које при решавању ког питања не треба и не сме да руководи политичарска једностраност и који овака питања ни са чисто правничког гледишта не смеју површно расправљати, но онде где примете законску празнину, да се послуже јединим својим алатом, — правном науком. Досадања површна решења овога питања доказују нам, како дотични судија није нашао за потребно да малко прелиста по делима признатих научара, пре но што ће изрећи свој суд, или ако је то учинио, да он писце није разумео; а понајпре ће бити, да он за њих и не зна, но је дохватио наш кривични законик и устав, загледао у два параграфа, па кад тамо ништа није нашао о бившим Краљевима српским, он је донео своје ре-

шење, да је бивши Краљ постао обичан грађанин, да не спада у Краљевски дом, да се на њега не односи чл. 22. устава; а ако њега ко увреди, нека поднесе тужбу и прилепи 10 дин. таксе!

Кад прочитамо земаљски устав, наћи ћемо у чл. 40. да је у Србији само Краљева личност неприкосновена. То је тако и право, јер он је у држави једини суверен. Но неприкосновеност владајућега Краља по уставу узима се у најширем смислу те речи, а онај који не би хтео поштовати овај пропис устава, огрешиће се о прописе § § 91. *а.* 91. *б.* и 91. *в.* крив. закона. Но осим ове неприкосновености у најширем смислу, стоји у уставу призната још једна врста неприкосновености, која је сведена на врло малени круг, али који ипак заштићује чланове Краљевскога дома. Та неприкосновеност у најужем тако рећи у одређеном обиму, изречена је у чл. 22. земаљског устава. У овом члану уставотворац не допушта, да се путем штампе нападају и вређају чланови Краљевскога дома и одмах у том истом чланку изрекао је и казну за оног, који би учинио противно овом уставном наређењу, а то је конфискација листа. Оваку скучену неприкосновеност ужива по земаљском уставу и бив. Краљ Милан, јер га је уставотворац само у толико узео у заштиту, остављајући оно остало законодавцу. Но у оно време, када су донесене измене § 91. *а. б. в.* кривич. закона (24. октобра 1870 год). српски се Краљевски (тада Књажевски) дом састојао из врло маленог броја чланова, па се није ни помишљало, на какве ће се незгоде наићи, ако се број чланова Краљевског Дома повећа, за то се у тим параграфима узимају под законску заштиту само Краљ, Краљица и престолонаследник. Није се помишљало колико ће неприлике изазвати случај, ако владајући Краљ, осим престолонаследника буде имао још деце, па та деца буду изложена опасности, да их неко из ма каквих разлога вређа, а за увреде да им судови досуђују правду само тако, ако се Краљев-

ска деца појаве као приватни тужитељи. Пре свега ваља знати, да се Краљевска деца не појављују као тужитељи, а за тим ваља знати, да је родитељу свако дете подједнако мило, па га треба подједнако и заштићавати. Но у колико је живот државни тешње скопчан са животом наследника престола, у толико треба његова личност да је у неколико заштићенија, али и остала деца Краљевска не смеју се оставити незаштићена. Ту празнину мораће наш законодавац попунити.

Па као што је уставотворац узео у заштиту личност бив. Краља Милана, тако сада законодавац треба и мора узети у заштиту сваког члана Краљевскога дома, дакле и личност бив. Краља Милана, а то ће учинити, ако допуни прописе параграфа 91 крив. закона. Ако законодавац пропусти ово учинити, он ће учинити веће зло, но што би могло постићи појединца, који би се огрешио противу таког законског прописа; јер пре свега ваља знати, да природна веза између сина и оца ствара поштовање и љубав синовљу, да син исто тако осећа увреду нанету своме оцу, као и сам отац, па каткад још и више и по томе да се вређањем оца вређа и син. Тиме ће законодавац дати маха безразложним и излишним вређањима, која ће и у сину створити уверење, да ће и са њим исто тако поступити, ако би са ма каквог узрока напустио свој престо. Још нешто више, непопуњавањем поменутог параграфа у изложеном духу, даћемо доказа целом свету, да је Србин толико осветољубив, да данас каља оно, што је јуче називао Величанством. Тако далеко не смемо отићи.

Овим смо дакле доказали, да је личност бив Краља Милана по уставу земаљском *неприкосновена*, али само у оном узаном обиму, који је означен у чл. 22. устава, дакле у погледу увреде, која би му се наносила путем штампе. Према томе, а како смо у првој тачци доказали, да бив. Краљ Милан одиста спада у Краљевски дом, то је свако решење судско, које налази да се бив.

Краљ Милан може вређати путем штампе, не само погрешно, но и противно уставу. Само што за писца таког чланка нема у крив. закону никакве одређене казне, докле се год кривични закон не допуни, а надамо се, да законодавац ово неће пропустити. Сва казна која данас може да постигне писца, то је конфискација дотичног списа, а по знато је, да конфискација сама за се ретко је кад казна, но је већином нека морална добит, јер се таки забрањени списи кришом у велико протурају, продају и читају.

3. Какву титулу може данас да носи бив. Краљ Милан у нашој земљи, а да не дође у сукоб са земаљским уставом?

Краљ Милан, уступајући свој престо сину своме Краљу Александру, престао је бити владар у Србији, јер је сва своја уставна права пренео на сина. Сад нам настаје законска празнина, јер се, ни у уставу, ни у другом ком закону, не казује, какву титулу и какав ранг заузимље онај Краљ, који за живота предаје Краљевска права своме сину. Ту празнину мора нам допунити наука о државном и међународном праву. Напред у првој тачци напоменули смо, да је обичај створио право и да су таким правним обичајем од старина признате сваком члану владалачког дома извесне титуле и предикати. Ове једном задобивене титуле члан владајућег дома не губи и ако му се измења у неколико лични његов положај. Тако ћерке владаочеве не губе своје веће титуле, ако се удаду за човека са мањом титулом; удовица умрлог владаоца не губи титулу, коју је уживала за живота њена мужа, а тако ни владалац, који је одступио са престола у корист свога сина или другог ког рођака, не губи своју титулу, но је и даље задржава. Он је и даље властан да се назива Краљем, само што у самој ствари није владајући Краљ исто тако, као што има обичних Кнезова и владајућих Кнезова у једној и истој земљи. Краљ Милан са губитком личне суверености није могао по праву да изгуби и своју законим путем задобивену титулу.

Краљевска титула у овом случају није истоветна са племићском титулом и по томе Краљ Милан, задржавајући своју титулу, никако не долази у сукоб са чл. 8. устава земаљског, којим се племићске титуле у земљи не признају. Погрешно је мишљење оних судова, који налазе, да је Краљ Милан оставком својом дошао у ред грађана и да се у свему према њему има поступати као са сваким грађанином. То није тако. Краљ Милан није обичан грађанин, а није ни српски племић ; он не носи ни грађанску, ни племићску титулу, већ носи ону титулу, коју је земаљским законима задобио

Овим смо у најкраћим потезима изнели правне односе бив. Краља Милана у земљи, а ван ове утврђени су његови односи било по правилима постојећих дворских церемонијалних прописа, било по уобичајеном праву. Па када бив. Краљу Милану државно и међународно право не спори припадајућа му права, онда то ваљада у будуће неће оспоравити ни српски правници, ни српске судије. Да би се пак разбила свака сумња и свако погрешно тумачење, ваљало би дворским правилима тачно одредити ранг и титулу Краља Милана, ако то већ није учињено.

А. Радуловић.

САН

усниo

Лудовик Алеви

Прекјуче се женио мој пријатељ Раул. Венчање је било у цркви св. Клотилде. Одем и ја у цркву. Било је веома много света и венчање се беше већ отпочело. Поп је говорио своју обичну беседу и заврши је овим речима :

«Будите састављени овде на земљи док се вечно не саставите на небу.»

То ме је веома изненадило! Та Раул се не жени девојком; он узима умиљату грофицу Јованку Шармељеву, удовицу мог пријатеља Гастона Шармеља. Тој лепој госпи било је суђено да усрећи моје пријатеље, прво Гастона па Раула. Овде, на земљи, ништа лакше. Нестало је Гастона, остао је Раул; али горе на небу биће их за вечно састављање двојица: Гастон и Раул, први и други муж!

Почео сам о томе озбиљно размишљати. Та реченица, којом је свештеник св. Клотилде завршио венчање, била је наравно уобичајена при сваком венчању. Мора бити да су пре пет година то исто обећали Гастону; сигурно су му рекли: ако узаживи и умре као прави хришћанин — наћи ће своју Јованчицу у рају међу анђелима, арханђелима, тако рећи међу свима божјим угодницима.

Међу тим чујем око себе неки жагор, гурање. Венчање се већ свршило. Оргуље засвираше Менделсонов марш. Пођем с оном гомилом, која ме готово понесе к олтару. Честитају млади, честитају младожењи. Ја им не рекох ни речи. И добро сам учинио, јер ми је била једна глупост на врх језика; чини ми се, не бих могао отрпети, да не рекнем Раулу: «Је си ли добро чуо и јеси ли добро разумео шта рече поп о вечном састављању? Биће вас двојица драги мој, за вечно састављање!»

Изиђем из цркве, учиним две три походе; после одем кући, уседнем на коња и изјашем у поље. Ручам с пријатељима, одем у оперу, а непрестано ми се врзе по глави: «Како ли ће се то разрачунати Раул и Гастон на ономе свету?»

Легнем и заспим, и сад почиње мој сан. Оно је прави сан, кад остане дуго у памети.

Нађох се као у рају на железничкој станици. Навалило сила возова; неки одлазе празни и враћају се мање више пуни. Шеф станице беше св. Тома. Почнем

се с њим разговарати. Он ми стаде веома услужно казивати како је уређена та небеска железница.

— Видите, казиваше ми он, возови се крену са земље, сврате у пакао, прођу кроз чистилиште, па се зауставе у рају. Овде сад имамо света, много света. Мало су намучили св. оца папу последњих година; било је као неког малог верозаконског гоњења, што је слаботиње ојачало, а немарне нагнало да буду прегаоци. Црквени је сабор врло добра ствар и он нам веома много помаже. Еле, ми смо задовољни, врло задовољни; од неколико месеци јако се увећао број путника за у рај; сваки дан при поласку са земље морамо додати још који вагон. На сваки начин оволикој навали помажу много болести, а још више помаже појачање у вери. У осталом ви ћете се сами о том уверити. Седам сахати и десет минута .... Сад ће доћи брзи воз .... О, имамо ми и брзих возова што долазе управо са земље... Чујете ли звиждање?... Ето воза. Железницу смо уредили по француском начину, најбољи је. Једно велико друштво издало је акције на општи упис, све су разграбљене. Акције су ујамчене небом. Главне су нам пруге готове, али још немамо везе са свима планетама; сад градимо другу железничку мрежу... Пазите добро, воз долази! Видите, имамо ми возова и са три класе: прва, друга, трећа; вагон за пртљаг, одељење за псе. Почели су силазити. Добро пазите, па ћете видети, да у другој класи нема тако много света; средњи сталеж мало даје; већина је у овом сталежу критичар, волтеријанац, слободњак, таки вам је средњи сталеж! У трећој класи на против гомила, велика гомила; сви добри или сви рђави, народ; али у опште узевши добри. Исто тако гогомила у првој класи О, мора се признати да је богаташима врло лако откупити своје спасење. Они имају сав живот на расположењу; па ако баш и уступе најбољи део свог живота ђаволу, опет им остане по нешто времена да се помире с Богом. Бог није тако строг као што се мисли. Он се задовољи са врло мало добрих дела...

Останите само овде два три дана; за то ће време доћи педесет возова и ви ћете извесно видети међу путницима вашег ког познаника. Брзо ћете се уверити, да се рај може врло јевтино добити.

Брбљив беше св. Тома. Он је говорио, говорио, говорио; али ја га већ од неколико тренутака не слушам. Смотрио сам лепу удовицу из св. Клотилде, жену Гастонову, жену Раулову. Јест, баш главом она! Спазио сам је кад је промолила своју умиљату главицу кроз врата једног засебног салона. После онако хитра и лака скочи доле из вагона и показа мало своје дивне ножице. Па стаде трчати тамо амо вичући: «Рај? Где је рај? Ево карте.»

Сећам се да сам је таку исту видео један дан на станици у Компјену, кад је изишла из засебног воза који је довезао госте царичине. И тај дан показала је своје ножице, и тад је трчала по кеу вичући: «Моји сандуци! нек се не забораве моји сандуци! Имам их четрнаест.»

А један царичин официр притрча јој и рече: «Ништа се не бојте, госпођо грофице, ја ћу се постарати за ваше сандуке, ја сам овде за то.»

И св. Петар приђе јој на рајској станици и рече:

— Вашу карту? Госпођо, хоћете ли бити тако добри да ми покажете вашу карту?

— Ево је свети оче.

— Са свим је у реду, можете проћи. Овуд се улази у рај.

Моја мала пријатељаца лако се поклони и уђе. Спопаде ме необична жеља да и ја уђем за њом.

Ко зна? Можда је Раул умр'о, па ће се сад лепа удовица наћи између своја два мужа.

Упитам св. Тому. би ли ми могао израдити да уђем у рај.

— Врло лако, одговори ми он.

— Али само за један сахат? Ваљда ће ме пустити да изиђем? Јер, видите, рај је истина лепа ствар; али

ако имам да проживим још коју годину на земљи, не бих био рад да је изгубим. Живот је пролазан, а рај је вечан.

— Не бојте се, можете изићи. Ходите.

И одведе ме св. Петру.

— Ви ћете допустити оче Петре, рече му св. Тома, овај је човек радознао; само ће ући и изићи.

— Уђите, господине, уђите, ја вам допуштам.

Ево ме у рају. Било је већ крајње време, дошао сам баш кад треба. Раул и Гастон, који су изгледали путнике већ се беху дочепали *своје жене*.

Гастон ухватио за десну руку па вуче на једну страну и виче: «Јованка, драга моја Јованка!»

Раул ухватио за леву руку, па вуче на другу страну и виче: «Марта, драга моја Марта!»

Она је имала два имена. Мислила је да ће много боље бити, ако у интимном одношају према другом мужу промени оно име, којим ју је звао први муж. Ама била је то красна госпа; имала је особито фине осећаје.

Ни Раул ни Гастон нису хтели да је пусте.

— Јованка!

— Марта!

— Ја сам твој први муж.

— Ја сам твој други муж.

— Моја су права без поговора.

— Господине, оставите госпођу!

— Ја вама не говорим, господине. Ја вас и не познајем!

Ја вас и не познајем!... Некада су били присни пријатељи, на земљи, док беху у животу; говорили су један другоме „ти» н нису могли бити један без другог. Раул после други муж, није избијао из куће Гастонове... и зли језици причаху.... али ко ће опет веровати свему што зли језици причају!

Међу тим свађа између Гастона и Раула поста живља. Диже се врева. Живот је на небу пријатан, али мало

монотон; и најмањи догађај начини таку узбуну, као кад каква кола пређу кроз неку паланчицу. Блажени и Блажене дотрчаше са свих страна. Једни приставше уз првог а други уз другог мужа. А Јованка стоји као укопана; отела беше од њих руке, па ћути, не вели ни речи ни Раулу ни Гастону

Свети Тома ме беше допратио у рај.

— Оваки случајеви, рекох му ја, мора да се често догађају? Има доста жена на земљи, које су имале по два мужа.

— Са свим је тако. Само је ово невиђено чудо и нешто ново у рају, што се два мужа тако жестоко инате око једне жене! Обично у оваким случајима мужеви се посвађају због тога, што неће да узму своју жену.

— А кад је обратан случај, кад су две жене, а један муж? упитах ја.

— Е онда је са свим друга ствар; онда се жене свађају, која ће се пре дочепати мужа. И у самом рају жене су помамне за удајом. Међу тим имали смо веома занимљив догађај кад нам је дошао Наполеон I.

— Шта! Зар је у рају Наполеон I.?

— О, он је био мало у чистилишту, и међу нама речено, то је и заслужио. Знате његова историја с папом Пијем VII. у Фонтенеблу!.. И остао би можда до века у чистилишту, да није Наполеон III. 1852. године, после државног удара, онако лепо поступио с папом Пијем IX. па смо онда наравно нашли: да није нимало у реду оставити и даље у чистилишту стрица, који има такога синовца. Дакле рај му се отвори. Он дође и прва реч, кад је ушао, беше му: «А моје две жене?» — «Желите ли бирати??» — «Да, разуме се, врло ћу радо узети Јозефину.» — Одмах отрчаше Јозефини «Ту је Наполеон, тражи вас.» — «Жао ми је, одговори јетко Јозефина, али после онога што се догодило 1809. године, никада, никада, никада!,» Одоше Марији Луџи, а она се развика:» «Ја, да видим опет Наполеона! ја која сам тако мирно

проживела са ђенералом. Не говорите ми о Наполеону. Нека узме Јозефину!» Ни једна ни друга не хтедоше га. Наполеон оста са свим сам мало увређен, док дотрча госпођа Стаел: «Дајте ми Наполеона, вели, ја ћу га узети.» И тако они сад врло лепо живе.

У тај мах прекиде св. Тому жубор што се подиже међу блаженима: «Бог Отац! Бог Отац!» То беше заиста Бог Отац. Случајно је туда прошао; па чувши вику, приђе.

Сан, све је ово сан. Пазите, немојте то заборавити!

Бог отац са свим талијанске школе. У великом сивом прамену облака, дугачке беле браде, лица пуна благости и милости, прави Јупитер, мало припрост а племенит.

Он застаде, упита шта је то. Испричаше му у кратко целу ствар.

— Па ништа лакше, рече Бог Отац. Госпођу треба наградити за њен побожан и хришћански живот. Она има право да ужива мирно и вечито блаженство. Нека она сама учини избор.

— А шта ће онај, примети Гастон, који буде избачен из седла?....

Гастон је на земљи страсно волео кошију; па је, као што видите, очувао чудан начин изражавања и пред самим Богом Оцем.

— Е па добро, одговори Бог Отац, ономе који не буде примљен, даћу једну од оних жена, које нико неће, а има их препун рај. Дакле, госпођо, не губимо време. Решите се. Изберите.

Мирна и непомична стајала је Јованка између своја два мужа, а они обојица, и Гастон и Раул, по свом земаљском начину, бирали су изразе, који могу боље ганути срце њихове жене.

— Сети се, говораше Гастон, оженио сам се тобом, а ти си имала само триста хиљада динара мираза.

— Ти ниси имала ни кршне паре кад сам се опет ја тобом оженио, прихвати Раул. Твој је мираз

отишао на којекаке прње, а господин је лудо утрошио своје имање по картарницама и кошијама.

— Ти си имала само триста хиљада динара, настави Гастон, ја сам се могао оженити Бланшом де Симијановом, која је имала раван милијун!

— Сећам се како ми је твој отац рекао: «Дајем уз моју кћер опет триста хиљада динара», настави Раул; па ми је ту суму измирио у обвезницама његових рудника у Боливији, које су после годину и по спале на вредност од четрнаест хиљада динара, место триста хиљада.

— Мени је било слабо стало до новца, рече Гастон. Мислио сам ако тебе узмем, имаћу најлепшу жену у свему Паризу. За то сам те узео, Јованчице.

— Четрнаест хиљада динара, настави Раул. Добио сам само четрнаест хиљада динара!.... Међу тим јесам ли рекао једну једину реч због рачуна твоје кројачице? А били су ти рачуни ужасни. Још се сећам једног рачуна од седамнаест хиљада динара!

— А ја! рече Гастон. Та ја сам исплатио један рачун од двадесет и три хиљаде! А нисам имао, као господин, четири стотине хиљада динара дохотка. Али ја сам се поносио твојом лепотом, моја Јованка, твоја је лепота чинила русвај у свету. Твоја раскош баше за ме велики понос а и велика кубура. Колико дијаманата и чипака! Па каква кола! Какви коњи! Какве ли ливреје! А твоја соба, Јованчице, твоја соба од вишњевог сатина! После ложе, ложе првога реда! Триста динара платио сам за ложу кад се први пут представљала *Беноатонова породица*.

— Ложе! узвикну Раул. И он говори о ложама! Пре него што сам и узео госпођу, плаћао сам те ложе. Кад се први пут престављао *Фауст*, платио сам за ложу четири стотине динара, а дао сам равних пет стотина године 1868. за корисницу Аделине Пати.

— Аха, датум! узвикну Гастон. Он се сећа чак и датума! Али, господине, ви сте ручавали код мене пет пута преко недеље; ви сте се увек довлачили у наше ложе у талијанском позоришту и у опери, ви што дижете толику вику због две три тричаве ложе, што сте их мојој жени понудили.

— Две, три!... рече Раул. Али таке ситнице гадно је и помињати.

— И ја мислим, рече Бог Отац, коме већ поче бивати досадно у његовом облаку. Свршујмо, господо, свршујмо; а ви, госпођо, молим вас, одлучите се већ једном!

Јованка оста хладна и немарна, а мужеви говорише, говорише, говорише једно те једно.

— Опомени се, говораше Гастон, због тебе сам оставио своју каријеру. Био сам хусарски капетан и ја дадох оставку само за то, што ти не хтеде ићи у Саргмин где је био мој гарнизон.

— А ја сам опет постао пријатељ царства, прихвати Раул, само теби за љубав!.... Господине, ви сте се вуцарали по свима министарским и официрским баловима.... Вас су забаве таке врсте занимале.... А ти, госпођо, ишла си увек с њим. И ја се, на велико чудо свију мојих познаника, морадох појавити у Тилеријама. Ја, у Тилеријама, код једног Наполеона?!

— Никаке политике, викну Бог Отац, а нарочито никаке увреде цару Наполеону III!

— Добро, Господе, добро! Неће бити политике; имам ја јачих разлога од господинових! рече Гастон. Чуј Јованка, драга моја Јованка, опомени се.... Ја сам био први!.... Сети се наших дугих шетња, по ноћи, у шуми, код твог оца, код суре стене; ми иђасмо лагано, веома лагано, по стазицама, ти наслонила твоју главу на моје раме. После у дан нашег венчања отпутовасмо сами, само нас двоје, веома брзо. Дошли смо око пола ноћи мојој кући, по ужасној цичи. Поље беше покривено снегом,

сећаш ли се? И каку смо дивну ватру затекли у замку! и у какој смо тишини били и у каквој забуни бесмо обоје!....

Истину рећи, господине, прекиде га Раул брзо, те су успомене са свим избрисане.

— Може бити, господине, обрецну се Гастон; али допуштено ми је да их споменем..... да говорим о својој љубави, па и о свом поверењу. Моје је поверење било неограничено! Колико ми је људи долазило и подло ми говорили: «Припазите добро на Раула, — а тај Раул, Господе, беше овај господин! — Припазите добро на Раула. Разуме се он вас веома воли; али има једна особа коју воли више од вас, а та је особа ваша жена....» Ја сам с презирањем одбио све те клевете.

— И ја сам тако исто дао доказе што се мог поверења тиче, прихвати Раул. Доцније, господине, кад сам ја, после вас, узео госпођу, клевете су се опет понављале. Тад су говорили о Серикуру, мом најбољем пријатељу. Каква лудорија!

Ја сам са свим лепо смотрио како се Јованка мало трже, кад се спомену име господина Серикура! Ја сам то приметио; али Раул не примети ништа већ настави:

— И кад Серикур погибе у Мехику, и кад ти, драга моја, чу тај злокобан догађај, па поче жалити за њим, што је било са свим природно и у свом реду, добијем ја једно гадно писмо, без потписа: «Ваша жена, тако је писало у том писму, има више суза за пријатеља, него што би их имала за мужа....» Ја ти никада и не споменух то писмо. На тебе да сумњам, на тебе! Да сумњам на Серикура!

— Какав је опет то Серикур, што га ту уплетосте? повика Бог Отац. Да није то трећи муж, тај Серикур? Ја од свега тога сад ама баш ништа не разумем?

— Само још једну реч, Оче Небески, једну једину реч, али пресудну! рече Раул. У дан мога венчања, један поп, красан поп, рекао ми је у цркви св. Кло-

тилде, да ће се наше привремено састављање на земљи овековечити и на небу.

— А мени је Оче Небески, прихвати Гастон, у дан мог венчања у цркви св. Мадлене, један владика, разумите ме добро, — не поп, него владика — обећао то исто!

— Та ствар постаје веома замршена, прошапта Бог отац, веома замршена. Моји представници на земљи раде по каткад врло олако!..., А ви, госпођо, ви ништа не говорите? Говорите, на вас је ред да ту ствар решите.

— Ако би сте били безгранично добри, Господе, рече Јованка, допустите ми да узмем Серикура; ено га тамо лево у оном облачку, намигује ми има већ четврт часа.

Окренем се и заиста спазим Серикура где лево у једном облачку изражава своје осећаје на најгалантнији и најјаснији начин.

Још један пријатељ, Серикур! та дивна жена беше, као што вам већ рекох, позвана да вечно усрећава моје пријатеље, и на овом и на оном свету.

— За што то одма не рекосте? примети Бог Отац. Сад већ знамо на чему смо. Узмите Серикура. Мени је стало само до тога да ви будете блажени у рају, јер сте били добра хришћанка.

У том тренутку скочим иза сна. Тако ми се учинило, као да сам заиста чуо те речи Бога Оца.

Превела с француског ***

ТАКО МОЈЕ ЛИЦЕ БЛЕДИ....

Тужан, блеђан, невесео,
Цвет преда мном сада стоји,
Који си ми јуче дала
Са пребелих груди своји.

Он за тобом вене сада,
Он за тобом само жуди —
Бледи цветак, нежни цветак
Са пребелих твојих груди.

Тако моје лице бледи,
Срце вене, тужи, жуди,
Од како ме отргоше
Са пребелих твојих груди.

Ђ. Д. Мијалковић.

АНА КАРЕЊИНА

РОМАН ЛАВА ТОЛСТОВА

(наставак из 99-те св.)

— Не, али како смо завршили! причао је Петров. — Волков се попео на кров и вели да је тужан. Дај музику, викнем ја. Свирај жалостан марш! Те тако он и заспа на крову уз свирку жалосног марша.

— Пи, пи ракије без изговора, а затим селтерске воде и подоста лимуна, говорио је Јашвин, стојећи над Петрицким као оно мајка кад натерује дете да узме лек, — а после већ и мало шампањера, — мало, једну флашицу.

— Ето видиш, то је паметно. Вронски, причекај да попијемо по једну.

— Не, пријатељи, данас ја не пијем. С Богом.

— Што, отежаћеш? Онда ћемо ми сами. Дај селтерске воде, и лимуна.

— Вронски! узвикну неко кад је он већ излазио у предсобље.

— Шта је?

— Добро би учинио да се ошишаш, јер ми се чини да ти је коса сувише тешка, нарочито на залисцима.

Вронски је заиста пре времена почео да ћелави. Он се весело насмеја, накриви капу и седе у кола.

— У шталу! рече он и у један мах извади писма да их прочита, али се после предомисли, јер није хтео ни о чему да мисли док не прегледа коња. — После ћу!

XXI

Привремена штала од дасака, била је подигнута баш до самог хиподрома и ту су требали синоћ довести његовог коња. Он га још није видео. Последњих дана, он није ни пројахивао свога коња но је то оставио тренеру и сада баш ништа није знао ни у каком

је стању коњ дошао, нити у какоме се сада налази. Тек што је сишао с кола, а његов грум, који га је издалека познао, изазва тренера. Мршави Енглез, у високим чизмама и кратком капутићу, са неколико длака само испод браде, изађе Вронскоме у сусрет.

— Но како Фру-фру? упита га Вронски енглески

— All right, sir — све је исправно господине — негде из сред грла проговори глас Енглеза. — Боље је да не улазите, додаде он, подижући шешир. — Коњ је узнемирен, боље не идите, то дражи коња.

— Не, морам да уђем. Баш ми се оће да га видим.

— Ајдмо, рече Енглез мрштећи се истим гласом, не отварајући уста и, млатајућим лактовима, пође напред својим млитавим ходом.

Они уђоше у авлијицу пред шталом. Дежурни, у чистој блузи, кицош-младић са метлом у руци, изађе им на сусрет, а затим пође за њима. У штали је било пет коња у боксовима и Вронски је знао, да је морао бити данас доведен и да је ту његов главни супарник, риђи Михатинов Гладијатор. Више но и свог коња, волео би Вронски да види Гладијатора, кога он није видео; но Вронски је знао, да по законима ловачким не само да није у реду да га види, но чак да о њему и распитује. У то време кад је он ишао по ходнику, дечко отвори врата на другом боксу лево и Вронски опази крупног риђег коња са белим ногама. Он је знао да је то био Гладијатор, али са осећајем човека, који окреће главу од туђег отвореног писма, Вронски се обрну и приђе боку, где је стојао Фру-Фру.

— Овде је коњ Ма-к.... Мак.... никад не могу да изговорим то име, рече Енглез преко рамена, пружајући кажипрст са прљавим ноктом, на бокс Гладијаторов.

— Махотина? Да, то је мој један озбиљни супарник.

— Да ви на њему јашите, ја бих се за вас кладио.

— Фру-Фру је первознији, а он је јачи, рече Вронски, смешећи се на похвалу свога јахања.

— На препонама све зависи од јахања и од pluck'a рече Енглез.

Pluck, т.ј. енергије и одважности Вронски не само да је осећао у себи довољно, но што је још много важније, био је тврдо уверен, да ни код кога на свету није могло бити више тога pluck, но што га је он имао.

— А ви сигурно знате, да није требало великог знојења.

— Не треба, одговори Енглез. — Него, молим вас, немојте јако говорити. Коњ се узнемирује, додаде он климајући главом у правцу затвореног бокса, пред којим су стајали и у коме се чуо топот коњских ногу.

Он отвори врата и Вронски уђе у слабо осветљени бокс. Унутра је стајао доратасти коњ на свежој слами. Пошто му се мало навикоше очи на мрак, Вронски и нехотице једним општим погледом обухвати све делове свога љубимца. Фру-фру је био осредњи коњ не баш без сваких мана. Сав је био уска кост; прса су јако падала у очи својом снагом и ако су била уска. Сапи су се спуштале доста оштро; мишићи и на предњим и на задњим ногама нису баш били најкрупнији, али је зато њин обим јако падао у очи, тим више сада, када је коњ услед тренирања омршавио. Кости његових ногу ниже колена изгледало је као да нису дебље од прста кад се гледало с преда, но зато су биле необично широке, када их је човек гледао с бока. Он је сав, сем ребара, изгледао као придављен с бокова и истегнут по дужини. Али код њега је била у највећем степену она добра страна, зарад које се заборављају сви недостаци; та је добра страна била *крв*, она крв, која се, по енглеском изразу, *чује*. Јасно обележени мишићи који су се опажали испод читаве мреже жилица растегнутих испод танке покретне и као атлас глатке коже, изгледали су тако исто чврсти као и кост. Сува глава са избуљеним сјајним и веселим очима била је мало широка код ноздрва. У целој фигури, а нарочито у глави био је неки неопредељен, енергичан и у исто време нежан израз. У опште цео је коњ личио на једну од оних животиња, које, као што се чини, не говоре само с'тога, што им то механичко устројство њихових уста не допушта.

Бар се Вронскоме учинило, да је коњ разумео све, што је он, гледајући на њ' осећао.

Тек што је Вронски ушао, коњ дубоко увуче у себе ваздух и, косећи своје избуљено око тако, да се напунило крвљу, погледао је на улажење, тресући уларом и оштро одмарајући се то на једну, то на другу ногу.

— Но, ето видите, како је узнемирен, рече Енглез.

— О мој мили! О! говорио је Вронски, прилазећи коњу и гладећи га.

Но што је он ближе прилазио, тим се коњ више узнемиравао. Тек кад је он пришао глави, коњ се одједном умири и његови се мускули затресоше испод танке нежне длаке. Вронски поглади његов јак врат, намести део гриве који је пао на другу страну и приближи се к његовим растегнутим танким, као крило слепог миша, ноздрвама. Коњ се отпоче опет узнемиравати.

— Умири се, мили, умири се! — рече он, гладећи га још руком по сапима и са радосним осећањем, да је коњ у најбољем стању, изађе из бокса.

(Наставиће се)

ГОРЊИ ДОМ СРБИЈЕ

(РАД ВЕЛИКОГ УСТАВНОГ ОДБОРА[1])

22-ог Октобра 1888.

Данас сам свршио «текуће послове» у Министарству просвете врло брзо, јер ми је ваљало релативно рано доћи у кабинет председников. Бесмо се синоћ договорили да се сви састанемо код председника, па да заједно идемо у нови двор, да будемо при отварању великог уставотворног одбора.

Кад смо, кроз велики салон за примање, ушли, у ону препрату велике престоне дворане, у којој у очи нове године стоје великодостојници Краљевине, пред мојим се очима указа врло необична, импозантна слика.

Огромна за три спрата висока дворана новога двора, у којој је Краљица Наталија у своје време давала њене сјајне дворске балове — беше као неком чаролијом претворена у највеличанственију скупштинску дворану.

На самој граници између препрате или мале и велике дворане, беше подигнут квадратни подијум, на који се пело преко три басамака. Подијум и степени беху застрвени зеленом чохом. На сред подијума стајаше велики биро (сто за писање) и један велики фотељ са Краљевском круном на врх лађног наслона. За тим столом још не беше никога, али беше очевидно да је то биро председнички, најнеобичнијег председника, каквога ваља да ни једна скупштина на свету није имала — председника Краља...

Испод подијума на коме беше биро Краља-председника, за један степен ниже, беше подијум за потпред-

[1]) Да би се белешке и успомене „*Моје Министровање*“ колико толико брже штампале, одвојене су белешке о раду великог уставотворног одбора, које састављају засебну целину, па ће се штампати паралелно с осталим партијама, које излазе хронолошким редом.

седнички сто, са три фотеља за три потпредседника ове необичне скупштине. У средини сеђаше г. Јов. Ристић, који је био Књажевски намесник и толико пута министар председник. С десне стране његове беше г. Милутин Гарашанин, а с леве стране г. Сава Д. Грујић, оба бивши министри председници, оба шефови партија. И тако све три партије, у које се деле политичари у Србији, беху представљене у потпредседништву ове сјајне скупштине, својим шефовима.

Десно и лево од президијума беху два дугачка стола застрта зеленом чохом за многобројне секретаре великог уставотворног одбора, који такође беху скрупулозно изабрани из свију партија у подједнаком броју.

Између левог секретарског и председничког стола беше једно мало кокетно златали асталче са једном грацијозном позлаћеном столичицом, на којој беше Краљев секретар Милан Ф. Христић.

Испред и испод оваког президијума беху с десна и с лева, до на дно огромне дворане, управо до њене друге преграде, дугачки столови, застрвени зеленом чохом и за тим столовима, на осамдесет позлаћених столица, сеђаше близу осамдесет чланова великог уставотворног одбора!

Оно, што сам ја у своје време, полемишући са мојим старим пријатељем Гигом Гершићем, о томе, да ли Србији треба једна скупштина или двомна представничка система, истицао као мој идеал, онај горњи дом, у коме би заседавало све што је најбоље у Србији, сума државног искуства, сума свију заслуга за отаџбину, сума учености, стручности, даровитости, популарности — тај горњи дом Србије, беше данас пред мојим очима, остварен, макар само за једну сесију.

Ту беху Кнезови Цркве, и сви бивши министри-председници који су још у животу, председник и сви чланови државнога савета, ђенерали, изванредни посланици и опуномоћени министри, сви министри на расположењу и у пенсији, председник апелације, ректор и

многи професори Велике Школе, толики одлични грађани, чиновници, свештеници, адвокати, научењаци и књижевници, консули, народни посланици, представници великих новчаних завода, економи, пољопривредници. Свака грана државне администрације, сваки слој српскога друштва, свака покрајина, свака партија беше заступљена оним што најбоље и најугледније имађаше, у овоме збору.

Треба ли доказа?

Ево да само поређам имена. Чланови великог уставотворног одбора беху:

Његово Високопреосвештенство Архијепископ Београдски и митрополит Србије, г. Теодосије.

Председник Државног савета г. Ђорђе Ценић.

Бивши председници министарског савета: г. г. Филип Христић, Радивој Милојковић, Јован Мариновић. Аћим Чумић.

Чланови државног савета: г. г. Владислав Вујовић, Коста Магазиновић, Мојсило Гавриловић, Алимпије Васиљевић, Др. Никола Крстић, Димитрије Маринковић, Живојин М. Блазнавац, Стојан Бошковић, Коста Јовановић.

Владика у стању покоја, Његово Преосвештенство г. Мојсије.

Ђенерали у стању покоја: г. г. Јован Бели-Марковић, Милојко Лешјанин.

Изванредни посланици и опуномоћени министри: г. г. Јеврем Грујић, Милан Богићевић, Ђорђе Павловић, Драгомир Рајовић.

Министри на расположењу: г. г. Милан Кујунџић, Драгутин Франасовић, Јеврем Гудовић, Петар Велимировић, Светозар Милосављевић.

Министри у пенсији: г. г. Стојан Вељковић, Јован Авакумовић.

Председник апелационог суда г. Ђорђе Стевановић.

Ректор Велике Школе г. Светомир Николајевић.

Професори Велике Школе: г. г. Коста Алковић, Стојан Марковић, Јован Бошковић, Глигорије Гершић, Стеван Р. Поповић, Др. Михаило Вујић.

Господа:

Андоновић (Јеврем) начелник округа ваљевског.

Анђелковић (Данило) свештеник из Кијева у округу јагодинском.

Арсеновпћ (Светозар) јавни правозаступник у Нишу.

Бабовић (Танасије) члан Главне Контроле.

Бан (Матија) академик.

Вајферт (Ђорђе) потпредседник Народне Банке из Београда.

Величковић (Стева) протојерej округа црноречког.

Вуковић (Павле) трговац из Крагујевца.

Глишић (Милош) трговац из Ваљева.

Драгојевић (Милан) трговац из Робаја у ваљевском округу.

Дреновац (Арса) трговац из Крушевца.

Дробњак (Панта) начелник округа пиротског.

Ђорђевић (Михаило К.) јавни правозаст. у Београду.

Ђорђевић (Никола) трговац из Београда.

Жуњић (Милан) трговац из Пожеге у округу ужичком.

Здравковић (Алекса) трговац из Рготине у црноречком округу.

Карабиберовић (Живко) председник Београдске општине.

Карастојановић (Петар) генерални консул у Солуну.

Катић (Димитрије) из Црквенца у ћупријском округу.

Клидис (Манојло) трговац из Београда.

Ковачевић (Аксентије) трговац из Берковца у ваљевском округу.

Крсмановић (Јован) трговац из Београда.

Крупежевић (Никола) свештеник из Топчидера у Београдском округу.

Миленковић (Радован) народни посланик из Београда.

Милошевић (Радован) трговац из Жаркова у београдском округу.

Молеровић (Љубомир) из Врачевића у ваљевском округу.

Мостић (Милан) јавни правозаступник у Београду.

Несторовић (Сима) из Великог Црнића у пожаревачком округу.

Нешић (Димитрије) професор Велике Школе.

Нешић (Ђорђе) трговац из Ниша.

Новаковић (Љубомир) економ из Краљева.

Павловић (Михаило) трговац из Београда.

Петровић (Марко) свештеник из Бранковине у ваљевском округу.

Поповић (Риста) трговац из Голупца у Пожаревачком округу.

Поповић (Стева Д.) комисар Народне Банке.

Рибарац (Стојан) јавни правозаступник у Пожаревцу.

Стојановић (Димитрије) директор железнице.

Стојановић (Марко) јавни правозаступник у Београду.

Таисић (Ранко) из Пухова у чачанском округу.

Таушановић (Коста) председник задруге за међусобно помагање у Београду.

Тодоровић (Пера) начелник одељења у министарству народне привреде.

Туцаковић (Тодор) трговац из Крагујевца.

Ћирковић (Димитрије) трговац из Београда.

Христић (Коста Н.) управник суда вароши Београда.

Секретари одбора: Панта Савић, секретар Државног савета.

Јован Ђаја, начелник министарства просвете.

Андра Ђорђевић, професор Велике Школе.

Ђорђе Ж. Ђорђевић, професор Велике Школе.

Манојло Ђорђевић Призренац, књижевник из Београда.

Живан Живановић, директор и професор пиротске ниже гимнасије.

Никола С. Јовановић, деловођа општине београдске.

Љубомир Ковачевић, професор учитељске школе.

Др. Милован Ђ. Миловановић, професор Вел. Школе.

Раша Милошевић, секретар министарства финансија.

Стојан Протић, секретар министарства унутрашњих дела у оставци.

Живојин Симић, професор учитељске школе.

Појамно је са колико сам радозналости очекивао да видим рад овако састављене скупштине.

Указала ми се прилика да на експерименту видим, како би у ствари изгледао „Горњи дом Србије“, који сам онако идеално замишљао.

С тога се реших да водим белешку од сваке седнице овог уставног одбора, да запишем и оно, што по својој прилици неће бити у службеним протоколима његовим.

Али судбина је хтела да баш првог састанка нисам могао ништа записати из врло простог разлога — што онај чудотворац, који је Краљичину дворану за играње тако волшебно претворио у парламенат, није мислио да ће његовим седницама присуствовати и министри, па није за њих спремио ни стола ни столица. Тек када се цео министарски савет појавио у препрати дворане, услужни секретар Краљев похитао је да нареди, да се за министре намести неколико столица у полукруг позади председничког стола.

Одмах за тим појави се Његово Величанство Краљ, у грађанском оделу.

Пошто се с нама поздравио, он заузе своје узвишено председничко место и поче читати беседу, са којом отвара седнице великог уставотворног одбора.

Одавно сам знао да је Краљ Милан добар беседник чак и онда кад неспреман говори, кад импровизује. С тога ме није изненадило што му је ова беседа, коју је очевидно брижљиво израдио и врло ефектно прочитао, учи-

нила дубок утисак на све слушаоце, тако дубок, да ни сами секретари нису ништа бележили, него су само слушали, да не изгубе ни једну реч. Ако им Краљ не дадне рукопис своје беседе — онда она сигурно неће бити ни у протоколима, а то ће бити штета, јер ја се не сећам да је ико пре њега тако драстично насликао политичку трзавицу, која је нову српску државу раздирала за цело време од њеног васкрса па до дана, када се Краљ Милан решио, да покуша озбиљно прекинути је, покренувши из сопствене иницијативе грађење новог слободоумног устава. Како је он то грађење схватио, види се из речи којима је своју беседу завршио, и које сам, и ако не могах бележити, запамтио, јер ме сувише живо подсетише на Жан Жак Русо-а...

Ово беше завршетак Краљеве беседе:

«Ништа ме тако сретним не чини као надежда, да ће нашим заједничким и искреним напорима за руком испасти да новим, *двостраним уговором између Круне и народа*, подигнемо нашу милу Србију у ред истинито уставних, напредних и сретних држава».

Одушевљени усклици представника «друге уговорачке стране» поздравише овај завршетак Краљеве беседе.

Кад се усклици утишаше Краљ поче да врши своју «председничку» дужност и настави са свим «пословним» тоном: Седнице овога одбора биће тајне. Од онога што се буде овде радило, ништа се не сме предавати јавности, без нарочитог допуштења председништва. С тога моли и чланове одбора и секретаре да «пажљиво чувају ову дискрецију». Али то неће сметати ни у колико најширој слободи говора у самом одбору, за коју гарантује и председник и потпредседништво, у коме су све три партије представљене. Саопштава даље да у данашњу седницу нису дошли због болести ови чланови одбора г. г. Радивој Милојковић, Аћим Чумић, Коста Таушановић, Дим. Маринковић и Глиша Гершић, желећи им да што пре оздраве и што пре придруже своје снаге

итд. Јавља најзад да су са разних крајева из «унутрашњости» земље стигле честитке пуне топлих изјава за срећан рад одбора. Услед тога предлаже: да одбор овласти потпредседништво да одговори на ове честитке.

Овај «предлог» усвојен је једнодушно.

За тим Краљ-Председник рече да је прво питање, које је на «дневном реду» ово: хоће ли одбор, држи ли он, да треба *само учинити измене у појединим члановима данашњег устава, или* мисли да треба *израдити целокупан нов устав?* И он позива одбор да се о томе питању изрази.

Наста дуга, мучна пауза. И ако то беше партер од све самих арслана скупштинских, опет се они згледаху ко ће први да узме реч.

Ко зна докле би трајала ова неочекивана пауза, да са доњег краја левога стола не уста куражни г. Михаило Павловић, те његовим громким гласом рече: да треба са свим изнова градити цео устав.

На то устаде, при врху левога стола, стари парламентаријер и херој народне скупштине од 1858, г. Јеврем Грујић. Ја сам га као ђаче обожавао, још од онога тренутка на св. Спиридона 1858 године, када сам га гледао на басамцима велике пиваре, како чита прокламацију «свему народу српскоме». Доцније, као младић пшао сам чак из Беча у Карановац, да се поклоним мученику за народна права, који тада беше у Карановцу у апсу. 1867 радио сам као шило између Новог Сада и Београда, само да Јеврем Грујић постане председник омладинске скупштине, те да му тиме «повратимо грађанску част», за што ме је после други један мученик за народна права г Милован Т. Јанковић (код «црног орла» у Бечу) добро избрусио, јер он мог идола називаше на мој велики ужас «маторим лисцем»....

Појамно је дакле са каквом сам радошћу очекивао прву беседу мога првог политичког идола у првом горњем дому Србије.

Та је беседа била врло кратка, али од огромне важности, јер се из ње видела дубока државничка мудрост. Она је управо Србију спасла од једне катастрофе, на коју нико није ни помишљао.

— И ја сам — рече г. Јеврем Грујић — за то да се из нова гради цео устав, *но са том оградом, да: док се нов устав не донесе, овај садањи вреди!* —

Ја како! Сваки би обичан смртни помислио, да се то по себи разуме — али г. Јеврем Грујић зна с ким има посла. Какав је враг Краљ Милан, може он нас навести, да овде укинемо садашњи устав, па после.... аја, нема тамо никога. Транк пара, транк чаша. Најпре нови устав, па ласно ћемо укинути стари. Бадава, дипломата па то....

На то уста г. *Светомир Николајевић* па рече, да ми не би требали, већ и због самог историјског развитка наше уставности, да тако олако напуштамо садашњи устав, него, знајући у чему је он слаб, да га ојачамо, а у чему је добар, да га очувамо. С тога је мишљење да се приступи само ревизији устава.

Г. *Михаило Павловић* уплаши се, да висока скупштина није рђаво разумела његов први говор, па узе поново реч да каже, како он није имао намеру да са свим одбаци данашњи устав, него да се из њега прими у нов устав оно што је добро.

Г. Г. *Аксентије Ковачевић* и *Мато Бан* изјаснише се за предлог Светомиров, т. ј. за ревизију садашњег устава.

Г. *Јеврем Грујић* узе на то да у једној већој беседи изнесе разлоге за целокупну нову израду устава. И ако је морао признати да се устав, чак и у Србији не мења баш сувише често, опет му је главни разлог био онај, којим цео свет у нас осуђује сувише честе „измене и допуне» појединих закона, само што је он тај разлог исказао његовим високим државничким стилом, као што се види из овог пасажа његове беседе: «код

ч естих измена и допуна осећа се велика незгода у целокупном сазнању и употреби истих, као и у не мањој непотпуности њиховој.»

Пошто се нико више не хтеде јавити за реч, то је Краљ-Председник овако формулисао питање, за решење:

«Ко је за ревизију садашњег устава, тај нека устане, а ко је за израду целокупног новог устава, тај нека седи.»

Устаде сам г. Светомир Николајевић. Чак и г. Аксентије Ковачевић и г. Мато Бан, који су *говорили* за ревизију, *гласаше против*, али то је појамно после онако убедљиве беседе г. Јеврема Грујића.

— Сада је — рече Краљ — на реду питање, какав ће бити начин рада овога одбора, те да се што брже дође циљу, јер време које нам остаје за овај посао, до састанка Велике Народне Скупштине, доста је ограничено. Три су пута да се дође до циља: први да се изабере ужи одбор, коме да се повери израда пројекта; други да се одмах приступи дискусији свију питања у овом одбору, па после да се редакција донесених резолуција повери ужем одбору, а трећи би пут био, да се у пленуму претресу само најглавнија питања, а остала мање важна да се оставе ужем одбору. Ја отварам дискусију о овоме питању! —

Први се јавио за реч г. *Михаило Павловић*. Он налази да би се и сама главна питања тешко могла у пленуму израдити онако како ваља. За то предлаже да се одмах изабере *ужи одбор*, у који да уђу прваци свију странака и још по неколико чланова из сваке партије.

г. *Јеврем Грујић* мисли да је «пробитачније» за брзину посла да се изабере један ужи одбор са тим овлашћењем: да што год нађе у дојакошњим уставима добро, може унети и у нов нацрт устава, па израђен нацрт да изнесе пред «пун» састанак одбора. Ако у раду нађе да нека питања треба претходно у пленуму решити, онда да их претходно изнесе на решење одбору, па за тим даље да ради с овлашћењем одбора.

Г. *Ђорђе С. Нешић* налази да су сва уставна питања подједнако важна, па да их с тога сва ваља претходно решити у пленуму.

Г. Др. *Никола Крстић* мисли да би требало поставити извесна питања, да се најпре у пленуму претресу, јер ако се та питања раде у ужем одбору, могу после изазвати сувише дуге дискусије у пленуму. За то он предлаже ужи одбор, који би имао само да одреди оне тачке, о којима ће се претходно решавати у пленуму

Г. *Ранко Таисић* налази да је са свим «згодније» и брже, да све три партије изберу ужи одбор из онолико чланова, колико се нађе да треба. *Полажући важност на свако слово устава*, он је за то, да председништво са још по једним или двојицом чланова из сваке партије саставе ужи одбор, који би израдио нацрт новог устава.

Тако исто мисли и г. *Радован Милошевић*.

Г. *Алимпије Васиљевић* обраћа пажњу на онај трећи начин, и налази да треба не само кардинална, него и сва спорна питања да се претресу овде у пленуму, па да се као пречишћена предаду ужем одбору за израду нацрта новог устава.

Г. *Љуба Молеровић* слаже се са мишљењем г. Ранка Таисића.

Г. *Светозар Арсеновић* мисли, да би требало узети онај нацрт, који је био спремљен под Фузијом за основу, па да се ради у пленуму и да се никако не упућује ужем одбору.

У томе га потпомаже и г. *Стојан Рибарац*.

Г. *Михаило Кр. Ђорђевић* прича како се радило у томе ранијем одбору, који је поменуо г. Арсеновић, па мисли да би и сада требало изабрати ужи одбор.

Г. *Ђорђе Д. Ценић*, позивајући се на реч у Краљевој прокламацији, да се саслушају мишљења свију партија, налази, да се, радећи овако сада, одступа од тога; и ако почну сви посебице говорити, онда ће то далеко одвести. Него, кад је реч о партијама, и кад су шефови

њихови ту, нека се они споразуму и кажу, како они мисле да се устав изради.

Г. *Никола Крупежевић* је за ужи одбор, у који предлаже да уђу Њ. В. Краљ, сва три потпредседника и од сваке партије по два члана.

Г. *Стојан Бошковић*, претпостављајући да има већ спремљен нацрт устава, изражава се за ужи одбор, јер ако тог нацрта нема, и ако тај одбор буде израђивао цео нацрт устава, онда ће то дуго трајати. Наводећи како је било у лањском одбору, скреће пажњу на то, како има врло важних уставних питања, у којима се политичке партије не слажу, и држи, да би практично било, да се одмах у почетку овога рада, одреде неколике седнице за важна питања као што су: о једноставном или двоставном представништву, о посредним или непосредним изборима, о јавном или тајном гласању. Кад се та питања у пуном одбору претресу, онда да се предаду ужем одбору на израду; он је дакле за трећи начин рада.

Г. *Пера Тодоровић* слаже се са г. Бошковићем но додаје, да се *формулисана* питања изнесу овде на претрес, а за основу да се узме рад лањског уставног одбора.

Г. *Аксентије Ковачевић* налази да би то дуго трајало, него да се одмах бира ужи одбор.

Г. *Тодор Туцаковић* предлаже да се нађе нацрт прећашњег одбора, па тај нацрт сваки шеф партије да однесе у свој клуб, тамо да се споразуму, па онда да се изнесе мишљење пред цео одбор, те да се види шта се хоће у партијама.

Г. *Милан Кујунџић* мисли да је главно питање о дневном реду, јер ако се не зна о чему ће се говорити, онда је тешко доћи до циља. С тога предлаже да или само председништво, или са још неколико људи «од поверења», састави ужи одбор, који би дао дневни ред, и овај члановима у напред саопштио, те да се зна о чему ће се у одбору дебатовати.

Г. *Симо Несторовић* такође је за ужи одбор, али у њему да буде бар 20 чланова.

Г. *Љубомир Новаковић* жели ужи одбор, који ће стајати у свези са партијама, па да само она питања, у којима не дође до споразума, изнесе пленуму на решење.

Г. *Милорад П. Шапчанин* налази да би био скок у послу, ако би се одмах приступило ужем одбору «без да се» саслушају мишљења партија. Али опет за то слаже се са г. г. Ст. Бошковићем и Пером Тодоровићем и мисли: да би «добро било» да у тај ужи одбор уђу и Њ. В. Краљ и потпредседници . . .

Г. *Јован Бели-Марковић* био би за ужи одбор, кад би било више времена, али овако он мисли да треба узети за основу рад лањског одбора, па почети одмах посао у целом одбору.

Г. *Радован Милошевић* зна да партије нису сагласне у свима важнијим питањима, као н. пр. у питању о два дома. За то потпомаже предлог г. Ст. Бошковића.

Г. *Коста Алковић* је за ужи одбор, који би спремио кардинална питања, па би их стављао на дневни ред целокупног одбора.

Г. *Стеван Д. Поповић* с обзиром на краткоћу времена, противан је бирању ужег одбора, него је за то да се ради у целом одбору. Са г. Кујунџићем слаже се у томе, да један ужи одбор само формулише питања и на дневни ред износи; но додаје да треба појединим члановима одбора дати право предлога.

Њ. В. Краљ, резимујући све што је дотле казано, рече, да у главноме, имају два мишљења: једно за ужи одбор, који би имао да изради нацрт новог устава, а друго за израду кардиналних питања овде у одбору, остављајући само редакцију ужем одбору. Осем тога има још и мишљење г. г. Белимарковића и Арсеновића, да се лањски нацрт устава узме овде одмах у претрес. Њему се чини да је већина за избор ужег одбора, не одређујући му круг рада. Да би се потпредседници могли

споразумети и договорити са члановима одбора, Он даје ¼ часа одмора.

За време одмора, док су се партије са својим шефовима договарале, ја изађох у ходнике да попушим једну цигару. Три сахата не пушити — такву жртву могла је од мене добити само прва седница горњег дома Србије. Изгледа да је у њему било много тако страсних пушача, јер неколико минута доцније у дворани једва ако је остало неколико чланова око председништва; остали се сви искупише у великој трпезарији двора, у којој се пушило и «ресторисало» кавом, ракијом и пивом.

Разговори у трпезарији беху много занимљивији од оне отоичашње дугачке дебате о ужем и ширем одбору, али ја нисам имао каде да га пратим, јер сам морао да дајем цевапа час једном час другоме лорду, који имађаху по коју стварчицу на решењу, било у просвети било у привреди.

Кад смо се вратили у дворану и кад се настави прекинута седница, *Краљ-Председник* рече, да је дојакошња дискусија јасно показала, да је избор ужега одбора свакојако потребан, и с тога, у договору са потпредседницима, председништво предлаже: да се тај ужи одбор састави из три потпредседника и девет чланова главнога одбора. Његов би задатак био, да одмах уђе у израду нацрта за устав; где би му потребно било, он ће изнети пред пленум питања, у којима држи да су му потребна упуства главнога одбора. Ужи одбор је слободан да употреби материјал, који нађе за потребан, па и рад лањског уставног одбора. Он ће свој рад износити пред пленум или у појединим партијама, чим коју изради, или у целости.

Овај предлог усвојен је од уставног одбора једногласно.

— Требало би — рече за тим Њ. В. Краљ — сада приступити избору овог ужег одбора. Као што сам и

раније казао, Моја жеља није да се овде већином решава, него Ми је главно, да се у овоме одбору нађе основа, на којој би се постигла већина онде, где треба. Кад би се избор ставио на гласање, могла би испасти већина или из једне или из друге странке, а потребно је да се чује мишљење свију партија. С тога председништво предлаже: да ужи одбор буде овако састављен: Сва три потпредседника, г. г. Радивој Милојковић, Стојан Бошковић, Јован Авакумовић, Милан Кујунџић, Марко Стојановић, Михаило Павловић, Пера Велимировић, Риста Поповић, и Мика Кр. Ђорђевић.—Но пошто је г. Радивој болестан, то да га до оздрављења заступа члан одбора г. Стојан Рибарац. (чује се са свију страна «врло добро»). Остаје ми још да одбору пожелим срећан рад и да огласим, да је прва седница уставотворног одбора закључена!—

Полазећи из дворане ја сам премишљао како Краљ Милан плива у парламентаризму, као риба у води. Просто да није Краљ, био би најбољи председник Скупштине...

Међу тим моји лордови, моји дични перови, мало ме изненадише својим данашњим беседама.... Али ко зна, то је можда била само трема прве седнице, у тако необичној скупштини, и под таким необичним председником? ...

Хајде да видимо како ће бити доцније.

(Наставиће се)

КРИВИЧНА ДЕЛА

У СТАРОЈ ЦАРЕВИНИ И НОВОЈ КРАЉЕВИНИ СРПСКОЈ

ОД

АЛЕКСЕ РАДУЛОВИЋА

(НАСТАВАК)

Овака су кривична дела дакле махом извршивана од странаца, који су присвојене људе собом одвели у туђу земљу. Случајева оваких крив. дела спомиње Срећковић у својој историји. (Види његову историју српскога народа књ. II. стр. 814. и 951.) Без сумње се на оваке кривице примењивао пропис законски „и ко прода хришћана у другу неверну веру, да му се рука одсече и језик уреже".

Још и у новијем веку било је потребе, да се у кривични закон ставља пропис за кажњавање крађе људи у циљу, да се одводе у ропство или ради колонизације каквог пустог земљишта. Најновији законодавци, међу које спада и законодавац данашње српске Краљевине, говоре само о противправном присвајању недораслих лица.

Наш законодавац говори о овом кривичном делу у § 187. крив. зак. и прописује:

„Ко лица која нису шестнаесту годину навршила, преваром или силом или с њиховим саизвољењем, но без знања и одобрења родитеља или тутора, одведе у том циљу, да их као сопствену присвоји, с повредом њиховог фамилијарног права, или да их на просјачење или на друге користољубиве или неморалне циљеве употреби, да се казни затвором, а по опстојателствима и робијом до десет година.

„Но ако се одвођење чисто у ползу одведеног клонило и ако је тим његово стање заиста побољшано, неће се казнити ако у следству тога родитељи или заступници одведеног доцније то одобре».

Предмет овог кривичног дела може бити само недорасло лице; јер ако је овако дело учињено према одраслом лицу, онда је то противправно лишење слободе. До које ће се године неко лице сматрати за недорасло, зависи од воље законодавчеве. Наш је законодавац одредио ово време до навршене шеснаесте године.

За постојање овог кривичног дела захтева се:

1. Да је оно лице, према коме се ово кривично дело врши, одиста лишено моћи, да собом самостално располаже и да је фактички потчињено отмичареној власти.

2. Присвајање мора бити извршено ради постизавања некег *себичног циља* нпр. да се присвојено дете употреби на просјачење. На какве *себичне циљеве* присвајач мисли да употреби присвојено лице, то је све једно, само се не сме присвајање учинити у циљу, да се са присвојеним лицем венча или да са њим живи у блуду, јер то је друго кривично дело. Присвајање се може вршити са пристанком и без пристанка присвојеног лица. Ако је дело извршено без пристанка, онда се претпоставља, да је за извршење дела употребљена или превара «или сила.« 3. Пристанак присвојеног лица овде не мења кривично дело, јер се ово дело може да врши само према малолетнима. Присвајање, ако је учињено са пристанком присвојеног лица, мора бити извршено противу воље и без знања родитеља, тутора или у опште оних лица, којима по закону припада власт над недораслим лицем.

Ово се кривично дело сматра као свршено, чим је присвојено лице дошло под власт присвајача, без обзира да ли је присвајач постигао свој крајњи циљ.

Величина казне треба да зависи поглавито од дужине времена, које је присвојено лице пробавило под влашћу присвајача, за тим од већих или мањих невоља, које је присвојено лице претрпело.

Наш законодавац у § 187. кри. з. спомиње као крајњи циљ присвајача поред осталога и употребу на неморалне циљеве. Под тим неморалним делима не може се разумети и присвајање женских лица у циљу блудног живота. Јер ако је при овом делу био тај циљ, онда оно спада под одредбу §§ 188. или 189. а по околностима и 191. тач. 3. или 201. или 202 крив. закона.[1])

§ 22. Отмица женскиња.

Ово кривично дело постоји онда, када се женскиње противправно, дакле силом или преваром или без пристанка његовог и оних лица, под чијом влашћу оно стоји, одведе у намери, да се ко са њим венча, или да са њом живи у блуду. Оно се може извршити само према женскињу, јер само њега узима закон у заштиту у погледу удаје или обљубе, а не и мушкарце.

Учинилац овог кривичног дела не мора бити увек мушко лице, но може бити и женско, ако је отмицу извршило у намери, да отету женску преда некоме ради венчања или на блудни живот. Има правника који тврде, да женскиње не може бити учинилац овог кривичног дела, јер оно може да дејствује само као пома-

[1]) Види моју расправу „који још параграф треба да постоји у нашем кривичном закону?“ штампану у „Браничу“ на страни 605. од 1888. године

гачица. Ово је мишљење погрешно, јер она женска, која без и каквог учешћа ког мушког лица фактички врши отмицу у намери, да одведену женску доцније преда ком мушкарцу, не може се друкче сматрати од учиниоца. Ово се оправдава нарочито у оном случају, где је отмичарка отела женску у користољубивом циљу нпр. да ју преда некој проститутској радњи.

Отмица треба да је извршена или противу воље одведене женске, или ако је дело учињено са њеним пристанком, онда противу воље оних лица, под чијом се влашћу женска налазила. Претпоставља се, да није било саизвољења одведене женске, чим је отмичар употребио какву превару или силу. Сила може да се састоји овде у претњи или у употреби физичке снаге. Претња не мора бити тако озбиљна, да се њоме грози убиством или повредом тела, но је довољна ма каква претња од које се одведена женска поплашила.

Ако је при извршењу овог кривичног дела употребљена превара, па женска, која има да се одведе, увиди ту превару, али се не противи одвођењу, онда се не може узети као да је постојала превара, но се мора сматрати као да је дала свој пристанак. Њен непристанак у оваком случају доказује се њеним ма каквим противљењем, ма каквом употребљеном силом отмичара. Ако је женска дала свој пристанак, онда није нужно да њу отмичар или ко од његових саучесника одведе до места опредељења, но је за појам овог кривичног дела довољно, ако је она по учињеном споразуму сама дошла на одређено место. Пристанак се не може ни у колико узети у обзир, ако је женска као недорасла била под родитељском, старатељском или мужевљом влашћу.

Наш законодавац о овом кривичном делу поставља ове прописе:

§ 188. Ко женску преваром или силом одведе, било да је принуди да се сам с њоме венча или да у блудном сношењу с њом живи, било да је другом на исти циљ преда, да се казни робијом до десет година.«

»§ 189. Ко неудату женску, која још није петнаесту годину навршила, с њеним саизвољењем, но без знања и одобрења њених родитеља или тутора одведе у намери, да се он сам с њом венча или у блудном сношењу с њом живи, или да је другом на ту циљ преда, да се казни затвором.

»§. 190. Ако се у случајима предидућа два параграфа (§§ 188. и 189.) отмичар са одведеном девојком венчао, суд ће само на захтевање оних лица, која имају право уништење брака захтевати, дело истраживати, и пре него се брак уништи, не сме се опгужени осудити ни казнити«.

»§. 200. Ко девојку, која је петнаесту годину навршила, али још није двадесет прву, с њеним саизвољењем, но без знања и одобрења родитеља или тутора одведе у намери, да се он сам или ко други с њом венча, или да у блуду с њом живи, да се казни на тужбу родитеља или тутора, затвором до шест месеци: али ће казна бити мања, или се неће никако казнити, ако у владању родитеља или тутора основ кривице лежи».

Из ових прописа видимо да наш законодавац поставља за крајњи циљ при овом кривичном делу намеру, да се отмичар венча са одведеном женском или да са њом у блуду живи или да је неком другом на исти циљ преда. У §§ 188. 189. и 200. законодавац поставља три различита случаја са разним степенима величине казне. Најстрожије се казни (до 10 година робије) ово дело, када је противу воље одведене извршено. У овом случају законодавац узима женску у опште без разлике на њене године и без обзира на то да ли је удата или не. Ако је отмица извршена према удатој женској, онда постоји најтежи случај, јер се тада не вређају само женина, већ и мужевља права. Блажије од овог казни се онај случај, где је извршена отмица неудате женске, која још није навршила 15 година, са њеним пристанком а без знања и одобрења њених родитеља или тутора. У овом случају мора да постоји пристанак, јер ако саизвољења нема онда се дело има ценити по § 188. а не по § 189. крив. закона. Законодавац при крају § 186. кр. з. вели: да се казни затвором, а не казује количину. Ово ће бити штампарска погрешка у закону, коју би нужно било исправити, а ако није, онда се према приликама може применити општа највећа мера затвора, која је обележена у § 20. крив. закона. (Затвор не може бити дужи од пет година, ни краћи од 30 дана, осим случаја где закон то допушта). Најблажије казни законодавац отмицу девојке, која је петнаесту годину навршила, али још није двадесет прву, са њеним саизвољењем, но без одобрења родитеља или тутора. Ако се дакле одведе девојка по навршеној 21. години или и млађа жена са њеним пристанком, онда то не спада у појам овог кривичног дела. Одвођење оваке девојке у циљу венчања није кажњиво дело, јер она као пунолетна може сама решавати, хоће ли за кога да се уда; али ако је девојка одведена у циљу ванбрачног живота, онда дело саставља кривицу особене врсте. Ако је одведена удата жена у оваком циљу, онда за отмичара може да постоји стицај крив. дела отмице и браколомства, а за жену само браколомство, ако је пристала на одвођење.

Ово се кривично дело има сматрати за свршено, чим отмичар потчини женску својој фактичној власти, ма да није постигао крајњи циљ свога дела.

Ово кривично дело налазимо и у Душановом законику. Ту се прописује:

»И који властелин узме владику[1]) по сили, да му се обе руке одсеку и нос одреже. Ако ли себар узме по сили владику, да се обеси; ако ли своју другу (т.ј. себарку) узме по сили, да му се обе руке одсеку и нос одреже».

§ 23. Самовласно лишење слободе.

Ово кривично дело постоји онда, кад ко кога противу његове воље и противу законских прописа, било силом, било преваром, лиши права слободног кретања, у намери, да му осим лишења слободе не учини никакво друго зло.

За постојање овог кривичног дела захтева се:

1. да је лишење слободе извршено тако, да је дотичном лицу немогућно да располаже потпуним својим правом слободнога кретања. На који ће се начин то извршити, не утиче ни у колико на појам овог кривичног дела. Тако се оно може извршити затварањем у неки затворени простор, као што је н. пр. обичан затвор или каква затворена соба или други простор у приватној кући, или предајом неког лица у лудницу; а може се извршити и у неком отвореном простору, на прилику привезивањем за дрво и т. д.

2. Да би се ово дело могло квалификовати као самовласно лишење слободе, нужно је, да оно одржи у свему своју самосталност. Оно дакле не сме да служи за средство, помоћу кога ће се извршити друго какво кривично дело. Чим је ово дело извршено у циљу, да се учини неко друго кривично дело, одмах је нестала самосталност и дело се може или претопити у оно друго дело, или ће да састави стицај два или више кривичних дела.

3. Радња којом се извршује ово кривично дело, мора бити незаконита. По томе лишење неког лица слободе, не може се сматрати за самовласно и као таково за кривично дело, ако је вршилац радње законом позван, да то према неком лицу учини. За то се не може сматрати за кривично дело, ако је родитељ своје дете или учитељ ђака казнио затвором за неку непослушност. По себи се разуме, да такав затвор не сме бити истоветан са мучењем. Исто тако не може бити кривично дело ни онда, кад је сумануто лице стављено у притвор за то, да не би другом ком или себи нанело какву повреду. Кривичног дела ове врсте не може бити ни онда, када је ко притворио зликовца. Но у оба случаја вршилац мора одмах да извести надлежну власт, те да она дело прилагоди посто-

[1]) Владика значи властелинка.

јећим законским прописима. Друштвени ред не може допустити, да ко злочинца без знања и одобрења власти држи у свом затвору. Лица која су законском пресудом или другим законским прописом овлашћена да држе кога у затвору, могу и према том затвореном лицу да учине ово кривично дело, ако затвореног држе у затвору преко одређеног рока или противно законском пропису.

Ово се кривично дело, као самостално, ређе врши од приватних, а почешће се у нас извршивало од стране званичних лица. За то га је у нас законодавац на два места споменуо. У § 123. кр. законика говори се о овом делу, када му је учинилац чиновник, а у § 192. кр. з. када му је учинилац приватно лице. Прописи законски гласе: „§ 123. Чиновник који навалично и противзаконо кога ухвати, или затвори, или у затвору држи, да се казни у новцу од педесет до двеста талира, или затвором од три месеца до пет година, или само лишењем звања. А у случају нехата, затвором до шест месеци, или новчано до сто талира, поред штете, коју ће чиновник дужан бити и у једном и у другом случају да накнади.“ „§ 192. Ко другога самовољно затвори или га иначе слободе лиши, да се казни затвором од три месеца до пет година. У следећим случајима да се казни робијом до дванаест година:

1. Ако је затворено и у опште слободе лишено лице у следству тога тешко телесно повређено;

2. Ако је поменуто казнимо дело спрам сродних по крви у правој усходећој линији учињено;

3. Ако је самовласни затвор дуже од једног месеца трајао.

Величина казне зависиће од каквоће и места затвора, и од начина и величине злостављања.“

Упоредив ова два законска прописа, упашће нам одмах у очи велика законска заштита коју законодавац даје чиновнику у супрот другом грађанину. Па зар је онда чудо какво што је код нас до проглашења новога устава, дакле до скора, званична власт тако често извршивала ово кривично дело. Од грађанина држава тражи да зна земаљске законе, јер га незнање закона не извињава, па ако ово кривично дело учини, њега очекује доста строга казна, која се према нарочитим приликама пење до 12 година робије. Међу тим чиновник се може извући новчаном казном, ма да је дело извршено под истим приликама, према истим лицима и са истим последицама, које су означене у тачци 1, 2 и 3 § 192. кр. з. за приватна лица. Чиновник не само да треба, него и мора да зна земаљске законе, јер му то собом доноси званичан положај. Он мора знати да учини разлику између дозвољеног и недозвољеног дела, а нарочито мора

да зна шта је њему дозвољено да учини, а шта не. Ова околност не може да служи за разлог, да се чиновник казни блажије од осталих грађана. На против, она може да буде само отежавна околност, јер се грађанима може претпоставити, да није знао закон, али за чиновника та претпоставка не сме да постоји, и за то би требало чиновника за ово дело строжије казнити од обична грађанина. Докле се појединац како тако, или сам или помоћу власти, може да одбрани од оваког противправног дела, када га врши приватно лице, дотле је овоме у много прилика теже, да се брани од надмоћне власти ког чиновника. Са свакога гледишта ово је дело строжије кад га изврши чиновник, и за то та прилика не треба да ублажава, но још да отежава кажњивост.

Нема сумње да чиновник може овако дело да учини и из нехата, али тај је случај наш законодавац нарочито предвидео у другом одељку § 123. крив. зак. спуштајући кажњивост на затвор до шест месеци или новчано до сто талира.

Чести изгреди самовољног чиновништва, потпомогнутог с једне стране благим, готово ништавим прописима крив. зак., с друге стране могућношћу да избегне сваку одговорност, створише многе невоље у нашој земљи; самовласно лишавање слободе, покривено обично неком празном законском формулом, а често и без ове, постаде нека обична ствар. Лична је безбедност од нападаја са званичне стране била сведена готово на нулу. Отуда је и настала толика тражња у народу за осигурањем личне безбедности од званичног напада. Ово је имало за последицу допуњавање § 156. крив. поступка, те је у § 15[illegible] а. крив. п. наређено, да се ислеђење кажњивих дела мора свршити за 15, а најдаље за 30 дана. Ово је опет било у врло много случајева немогуће извршити, те је то дало повода још већем незадовољству, нарочито када је касациони суд поништавао пресуде, којом су поједини несавесни иследници били осуђивани, што су људе преко прописаног рока држали у затвору.

Нови устав уредио је прилично ту ствар. У њему се, у члану 9 наређује:

„Лична слобода уједначава се овим уставом.

Нико не може бити узет на одговор, сем у случајима, које је закон предвидео и начином како је закон одредио.

Нико не може бити притворен, нити иначе лишен слободе, без писменога и разлозима поткрепљеног решења истражног судије. Ово решење мора се саопштити лицу, које се притвара, у самом часу притварања. Само кад је кривац ухваћен на делу, може се одмах

притворити, али му се опет решење о притвору мора саопштити најдаље за 24 часа, од како је притворен.

— — — — — — — — — — — — — —

Органи власти, који би скривили против ових одредаба, казниће се за незаконо лишење слободе.«

Под законским изразом: »чиновник« не може се разумети од реда сваки чиновник, но само онај, који је законом овлашћен да може кривца ставити или држати у притвору. Други чиновници, н. пр. поштари, благајници, књиговође, инжињери и т. п. не могу се обухватити у овај појам. На њих се, као учиниоце оваког дела, мора применити пропис § 192. крив. закона.

Законодавац не сматра лишење слободе као кажњиво дело, ако је оно учињено према кривцу или суманутом, ако се одмах, а најдаље за 24 сата о томе извести местна полицијска власт. Он у § 193. крив. зак. наређује: »Казнити се неће по предидућем параграфу онај, који увати кривца на самом казнимом делу или одмах после у бегству, кад је подозрење да ће кривац побећи или да се неће моћи изнаћи. Кривац се мора најдаље за 24 сата местној полицијској власти предати.

Исто тако неће се казнити ни онај, који душевно болесног по потреби ограничи или затвори, само мора о том одмах полицијску власт известити, које ако не учини, да се казни затвором до шест месеци или у новцу до сто талира«.

Законодавац узима у нарочиту заштиту од оваких кривичних дела посланике Народне Скупштине. У чл. 125 устава наређује се:

»Без овлашћења Народне Скупштине посланици не могу се узимати на одговор, нити ставити у притвор за какву кривицу или за дугове, од дана избора па за све време трајања њиховог посланичког мандата, ван случаја кад се ухвате на самоме делу. Али и у том последњем случају скупштина се, ако је на окупу, одмах извештава, и она даје или одриче овлашћење да се истрага продужи за време сазива«.

Још имамо овде да расправимо питање о дужини времена, за које је неко лишен слободе. У том погледу треба да постоји правило: што је год лишење слободе трајало дуже, у толико треба да је дело јаче кажњиво. Но хоће ли и онда постојати самовласно лишење слободе као свршено дело, ако је н. пр. ко кога затворио, али га је одмах пустио? У овом случају ма да дело носи вид свршеног крив. дела, још се не може сматрати као свршено кр. дело самовласног лишења слободе, јер се оно може да сматра за свр-

шено само онда, ако је затвор трајао бар 24 сата. Ово наше гледиште правдамо тиме, што се по нашем кривичном закону узима за најкраћи рок затвору 1 дан, а то су 24 сата, и по томе најкраћи рок лишења слободе треба да одговара најкраћем року затвора. Има научара, а биће их много и наших правника, који су противног мишљења и налазе да је дело ово одмах свршено, чим је наступио моменат, у коме је неком онемогућено да се слободно креће. Свакојако би ваљало ову празнину у нашем кривичном закону испунити. Ми налазимо да за сада наше гледиште одговара закону и по томе, ако би затвор био краћи од 24 сата, дело би се имало квалификовати као повреда части.

Самовласно лишење слободе сматрало се и у старој нашој држави за кажњиво дело. Законски прописи из тог времена казују нам, да се оно извршивало како од приватних лица, тако и од чиновника. Цар Душан, уређујући унутарње друштвено стање у својој држави, наређује у свом законику: „Силе да не буде ни ком ни за што у земљи царства ми. Ако ли кога нападне обесна сила, онима који су то учинили да се узме све што имају и од тога половина да припадне царству ми, а половина ономе, према коме је дело учињено.“ Овим као и раније поменутим законским прописом, којим се забрањује властеоству да спречава меропсе, да се туже противу сваког насиља и неправде својих господара, ујемчава Душан личну безбедност својих поданика од самовлашћа приватних лица. У погледу самовласног лишења слободе појединих људи од стране власти, законик прописује: „Властела и кефалије царства ми, који држе градове и тргове, нико од њих да не прима ничијег човека у тамницу без књиге царства ми; ако ли ко кога прими без заповести царства ми, да плати царству ми 500 перпера».

„Исто тако да нико, ко год држи тамнице царства ми, да никада не прими ничијега човека без књиге царства ми.»

«И ако се пристав оптужи и не оправдају га душевници, да му се уреже језик и обе уши.“

„Ако ли који властелин задржи трговца, да плати 300 перпера; ако ли га цариник задржи, да плати 300 перпера.“

§ 24. Принуда

Ко другога противправно силом или претњом принуди, да што учини или не учини, али осим тога не учини никакво друго кривично дело, онда се то крив. дело зове принуда. Као и код осталих кривичних дела, тако и овде, радња мора бити противправна,

дакле законом недозвољена, а може се вршити или примењивањем физичке силе или какве обичне претње. Физичка сила као и претња морају бити тако озбиљне природе, да се нападнути од тога могао поплашити и учинити оно што му је наређено. Претња у виду овог кривичног дела може бити и така, да се њом не прети злим самом нападнутом, но се она може да односи и на неко треће лице, па ипак да се ни у колико не измени појам овог дела. На пр. Петар претио Павлу, да ће његовом сину учинити неко зло, ако не пристане на оно, што се од њега иште.

Претња постаје противправна, ако је њена садржина така, да ју онај, који се претњом служи, по закону не сме учинити. На пр. кад ко коме попрети да ће га убити. Али ако је та претња така, да њено извршење није противно законским прописима, онда не може бити говора о претњи, као противправној радњи, која би сачињавала кривично дело. На пр. Петар прети Павлу да ће проказати власти оно злочинство, које је Павле учинио. Садржина оне радње или нерадње, која се претњом изнуђава, мора бити така, да се њом захтева да онај, према коме се претња врши, учини неко недозвољено или неморално дело, или да не учини оно, што му дужност налаже.

Наш законодавац о овом кривичном делу у § 194. крив. зак. наређује:

„Ко другога на какво дело или нечињење чега силом или тиме принуди или принудити покуша, да ће му какво злочинство или преступлење учинити, да се казни затвором до једне године дана.“

Као особену врсту принуде сматра наш законодавац ону, која се учини према чиновнику или свештенику, у погледу вршења званичне дужности. О овим случајима говори законодавац у §§ 94. и 207. а и ту прописује ово:

„§ 94. Ко какво надлежателство или чиновника силом или претњом принуди, да какво званично дело учини или да не учини, да се казни затвором од три месеца до четири године. И покушај се овде казни.“

„§ 207. а. други одељак: А ко свештена лица или духовно надлежателство силом или претњом принуди, или принудити покуша на какво противзаконо делање, или да не чине штогод, што у круг њихове дужности спада, да се казни затвором од три месеца до четири године.“

Још као особену врсту принуде наш законодавац сматра ону, која се учини према Краљу, Краљици или Престолонаследнику Ср-

бије, и за ово дело прописује нарочито строгу казну. Он у § 91. а. наређује: „Ко делом учини насиље лицу владајућег Краља, да се казни робијом до двадесет година. Ако има олакшавајућих околности, онда ће се казнити затвором до десет година.

Ко то исто учини спрам Краљице или Престолонаследника, да се казни робијом од три до десет година; а ако има олакшавајућих околности, затвором од једне до пет година.»

(НАСТАВИЋЕ СЕ)

НАШ ПРИВРЕДНИ ПРОГРАМ[1]

ПРОЈЕКТ ЗАКОНА
за оснивање трговачке школе у Београду

Чл. 1. — Да би се дала прилика стручног спремања у трговачкој струци, има се, по прописима овога закона, основати у Београду државна *трговачка школа.*

Чл. 2. — Ова школа стоји под надзором и контролом министра народне привреде, а њоме непосредно управља постављени управитељ.

Чл. 3. — Настава у трговачкој школи траје *три* године; школска година почиње 15-ог септембра а свршује се 30-ог јуна.

Чл. 4. — Трговачка школа има да даје наставу теоријску и практичну; програм наставе има се тако удесити, да њене обе стране и теоријска и практична — буду довољно заступљене, с нарочитим погледом на потребе трговачког практичног живота.

Чл. 5. — У трговачкој школи предаваће се, као обавезни, ови предмети:

I Општи:

Немачки језик,
Француски језик,
Општа Историја,
Општа Географија,

[1]) Прилог бр. 14.

Алгебра,
Геометрија са геометр. цртањем,
Јестаственица (Зологија, Ботаника, Минералогија),
Физика,
Хемија, са радовима у хемијском лабораторијуму.

II Стручни предмети:

Трговачка географија са статистиком трговине,
Историја трговине,
Трговачка и политичка рачуница (са банкарском рачуницом),
Хемијска технологија, са радовима у техничком лабораторијуму,
Трговачко књиговодство и трговачка кореспонденција, са радовима у угледној трговачкој канцеларији,
Познавање робе са производа са науком о узансу у трговини са еспапима и са радовима у збирци робе и производа,
Народна економија са банкарством. Трговачко, менично и занатско законодавство и стецишни поступак Србије и важнијих страних држава,
Царинско законодавство и царински поступак Србије и важнијих страних држава,
Краснопис,

Чл. 6. — Ради практичног образовања ученика, школа ће имати све потребне збирке и лабораторије.

Чл. 7. — У први разред ове школе примаће се само они ученици, који су бар са *добрим* успехом свршили најмање *четири* разреда гимназије или реалке.

Чл. 8. — Ученици трговачке школе подлеже у погледу посећивања школе, учења у њој и владања свима оним општим прописима, који важе и за остале средње школе краљевине.

Чл. 9. — Крајем сваке школске године, последњега месеца, држаће се у трговачкој школи годишњи испити из предаваних предмета, које су дужни сви ученици полагати. Ови су испити јавни и њима ће свагда присуствовати нарочити изасланици министра народне привреде.

Оцене при испиту, као и преко године, су као и у осталим средњим школама (1—5).

Резултати годишњег успеха бележе се у годишња сведочанства за сваки предмет посебице; а у сведочанство, које се по свршетку трговачке школе сваком ђаку издаје, бележи се само главни резултат учења и владања, који излази из свију годишњих резултата за све предмете и године, односно за владање.

Чл. 10. — Ђаци трговачке школе имају, у погледу своје службе у војсци, сва права и обвезе, као и ђаци осталих средњих школа.

Чл. 11. — Трговачка школа има свога управника и потребан број професора и учитеља. Управник, професори и учитељи трговачке школе имају положај, плату, периодску повишицу и у опште сва права, као и директори односно професори и учитељи средњих школа (гимназија и реалака).

Чл. 12. — Осим ових редовних наставника, министар народне привреде може у случају потребе поставити и хонорарне професоре или хонорарне учитеље. Хонорарни наставници постављају се претписом министра народне привреде, којим или се уједно одређује и хонорар за њихово предавање на трговачкој школи; овај хонорар не може ни онда бити већи од 1500 динара годишње, кад дотични наставник предаје више предмета.

Чл. 13. — За управитеља и наставнике трговачке школе могу, бити постављена само стручна лица, која било својим сведочанством било претходно положеним наставничким испитом — о коме ће министар народне привреде прописати правила — докажу своју стручну спрему из једног или више предмета, које желе предавати.

Чл. 14. — Министар народне привреде прописаће како наставни план и програм, по коме ће се на трговачкој школи предавати, поделу предмета у разреде и број недељних часова, тако исто и дужности управитеља и наставника, унутрашње уређење школе итп.

Чл. 15. — Овај закон ступа у живот.....

КЊИЖЕВНИ ПРЕГЛЕД

За веру и слободу, трагедија у V чинова од Драгутина J. Илића — Београд штампарија народне радикалне странке 1890. г. 8⁰ стр. 135. Цена 1 динар.

Ово најновије драматско дело нашег већ доста познатог песника, Д. Илића, у толико више привлачи пажње на се, што му је предмет не само жалосна судбина једног пара људи и једне породице, него једног читавог дела нашег народа, у Босни. Тај део нашега народа није несрећан само сад, него је несрећан од кад за њега зна историја; несрећан је био и у оном, у чем су други делови и нашег народа, више или мање, срећу и спас налазили: вера је Босну у средњем веку растрзала и била узрок многом злу и разним покорима. Јер, као што данас политичке страсти растрзају народе, тако су их у средњем веку растрзале страсти религиозне. Једина права вера и јереси једнако су се прогониле, бориле и узајамно сатирале, баш као данас што се између себе крве и прогоне разне „народне“ и ненародне полит. партије. Свако мисли да има право, да путови, којима он иде, воде спасу: срећи земаљској, блаженству небеском.

Али и ако између те борбе и прогоњења у нашем и средњем веку има доста сличности, ипак има и разлике: тада је све то морало бити жешће и страсније за то, што је образованост била куд и камо на нижем ступњу; што је у све то био умешан религиозни фанатизам, који, мал те неће бити жешћи од политичнога и друштвенога. Ну као што се у нашем веку политични и друштвени интереси истичу на прво место, али не искључују религиозне, просветне и културне у опште, тако се у средњем веку на прво место истицаше религија, а за њом долажаше и с њом се мешаше све остало. Оно што одређује правац, што се сматра да је «дух времена“, управља свима круговима, провеја кроза све њих: владалачки двор као и мирна грађанска или сеоска кућа поводе се за њим, нису поштеђени од њега. Доиста је силан „дух времена». Вај народу, друштву, човечанству, ако је тај „дух“ грозан, страшан, фанатичан, неумитан! Потоцима се тада лију крв и сузе; жртве падају као снопље; једна иста коса коси и млађане, пуне снаге, и старе животе. А бедно човечанство, и после тих бура,

ипак се добру нада; види, крај свега тога, јарко сунце — напредак свој.

Вера је дакле била идеја водиља и средњем веку, а слобода, политична и друштвена, у веку, који је за њим дошао, у којем ми живимо. *Обе те идеје истакао је г. Илић не само као наслов ове трагедије, него их је и провео кроза цео драмат, мислећи, али погрешно, да су оне исто тако упоредно ишле у Босни у времену, из кога се види да хоће да пише драмат.* Историјом је пак доказано, да богумилска јерес и српска народна самосталност у средњем веку немају ничега заједничкога, него на против стоје у супротности једна према другој. Већ у Бугарској, где се прво угнездила павлићанска јерес прозвана ту богумилска, — некако опадање државне моћи и скора пропаст народне самосталности пада у исто време, кад се почела укорењавати и ширити ова јерес. Није дакле чудо, што великом државничком уму Немањину није могло умаћи, да ширење („бабунске“) јереси не иде у прилог његовој ђенијалној творевини: обновљеној и уједињеној држави српској. Прогоњењу, управо истребљењу, ове јереси у својој држави дао је Немања истина религиозно обележје, али тај његов рад врло се слаже са његовом основном мишљу: да у једноставној српској држави треба да је и једна вера. С том основном државничком мишљу Немањином најмање се слагало укорењивање и ширење јереси, која, осим што се размимоилазила у религиозном учењу са православљем, још је у том својем учењу истицала са свим нов политични и друштвени систем: богумилска јерес учила је, да не треба слушати владаоца и властелу, да им не треба давати никаквих дажбина и т. д. А ко је у оно време, бар међу Србима, могао и помислити да се држава може подићи и одржати на другим, а не на монархијско-феудалним основима? — Немања и они, који су га разумели и помагали, најмање. Па није ни погрешио. Јер, у Босни, где се ова јерес раширила, видимо растројство не само у погледу религиозном, него и у политичном. Између осталога то растројство религиозно довело је са собом и — политично, и учинило да римске папе преко Мађара могу онолико утицати на судбину Босне; утицати тако и толико, да је Босна у средњем веку, од прилике као и сад, представљала, у национално-политичном погледу, проблем. А колико ће решење тога проблема испасти у корист српске народне мисли, најбоље је потврдило стање нашега народа у Босни, кад су Турци овладали њоме. Патаренски национални елеменат у Босни турчи се, а делови државе великога Немање и његових славних потомака, остајући верни православљу, остају и најбољи поборници српске народне мисли. И васкрс је српске државе онда био, где и рођај њен: међу

православним Србима а у главном и у покрајинама, које сачињаваху уједињену државу српску под Немањом. Јасно се дакле види да источно православље има у себи нечега, што гове националној државној мисли, — што подиже националну државу. Како је велики дух Немањин и његова најврснијега помоћника, сина Растка, потоњега Светога Саве! Мисао достојна песничке обраде, философско-историјскога размишљања. Кад о том размишљам чини ми се, да чујем речи тих великих људи: „Срби, дајемо вам не само државу, највећу заштиту једнога народа, него у случају, ако вам те заштите нестане, дајемо вам благо, које ће вам повратити оно, што вам буде нестало — дајемо вам врх свега духовно благо, православну веру".

Овим истицањем православне вере, пред богумилском јереси, нисмо ради порећи сваку важност тој јереси; она као опозиција тадашњим државним религијама, православној и католичкој, има културне, друштвене, шта више и опште човечанске важности. Треба се само сетити, да је ова секта допрла из Босне преко Хрватске и Крајнске у јужну Француску и ту се раширила, под називом *воидге*, као јерес, која је била узрок албигојској војни; а у каквој вези она опет стоји са реформацијом, а ова са осталим умним, политичним и друштвеним покретом на западу, — сваком је знано, ко иоле дубље разбира за везу између ових светско-историјски знаменитих покрета. Ну „свак на своје место", па према томе и значај православља према богумилској јереси: свака од њих има своју главну тежњу, па према томе и различне крајње ресултате. *Погрешно је дакле сагјати оно, што је у самој ствари било једно од другога одвојено, једно другом са свим противно. С тога греши и г. Илић, што у овој трагедији богумиле истиче као поборнике националне самосталности српске.* Они се јесу борили против утицаја угарске државе и католичке вере, али не као поборници српске народне самосталности, него као вређани и гоњени јеретици, патарени, и највише што би се још̃те могло рећи: — због својих искључних, провинцијалних интереса,[1]) као „Бошњани" (и сами су се тако називали). Могао је дакле г. Илић написати — хартија је претрпела, а перо није запело — и ставити у уста „богумилу" Младену ове речи:

„Верујем, свети оче, да цркву католичку
Над којом папа влада и цркву *Византову*[2])

[1]) Наравно да у том чини изузетак први краљ босански Тврtко (сурођица Немањина — значајно!), али догађај у овој трагедији није из тога времена.

[2]) Истакнуте речи ја истичем.

Антихрист мрачни води. А ропство и невоље,
Које Босанце стежу *отуда* све долазе« (стр. 35) —

али према свему оном што је напред речено о значају православне вере „цркве Византове«, за политичку самосталност српску, дакле и Босне као српске покрајине, не слаже се што се побуњени патарени истичу у овој трагедији као поборници те (националне) самосталности, кад знамо да су јој они најмање годили. Из тога се уједно види колико имају смисла и ове речи, које је изговорио главни јунак ове трагедије, Љубен:

„Чуј Бане, ти си данас сломио снагу моју
Ал Босна заробљена имаде још'те Срба« (стр. 133).

Очевидна је дакле грешка основне замисли пишчеве, да су се патарени борили „и за слободу» националну. А тако погрешити може само онај, који не зна историје; са таким пак незнањем не би требало да изађе пред ноле критичнију публику онај, који хоће да пише историјски драмат.

Али то зло није остало местимично; оно је за собом повукло и све остало што је слабо и рђаво у овој трагедији; управо огубило је цео овај драматски организам. Понајпре упада у очи слабо мотивисана радња. Јер: како и може потицати нешто као последица из онога, што није било, или — још горе — што се не зна како је било? Хоће да нам се прикажу занесени секташи, одушевљени за борбу против католика и Угарске, али у целој трагедији нема ни једнога тренутка, у којем би патарен изнео све и најунутарније осећаје своје; а с друге стране опет видимо да им се нешто трпа у душу, што знамо из историје да нису имали у души својој. А то је зло за собом повукло опет друго, које се тиче композиције ове трагедије: да се заплет у њој решава као deus ex machina. Ну да бих доказао ове и све остале мане, а да бих био правичан према г. писцу, истичући што мислим да је у њој доиста добро — у кратко ћу казати садржину и критички прегледати израду ове трагедије.

Папа, у сагласју и уз припомоћ угарског краља, као суверена Босне (бар тако изгледа по овој трагедији), наређује да се из те земље истреби патаренска јерес. То пак имао је непосредно да изврши босански бан Егидије, који опет предаје водство у овој крстоносној војни „маченосцу» Роланду, храбром и племенитом витезу. Роланд је још'те пре годину дана смртно заљубљен у Егиди-

Лука Ђеловић
БЕОГРАД
Luka Ćelović
BEOGRAD

јеву јединицу кћер, лепу Јелену. Она разбира и радо слуша што јој њена дојкиња Ана казује о његову луначком мегдану и слави у Будиму. Али кад он дође у Сребрницу, на двор њенога оца, и предаде му мач као знак заштите и особитога благовољења папина тада се тек указа младом витезу прилика да скоро дође до идеала своје љубави; јер бан Егидије, после завршене ове војне, хоће да му дâ своју јединицу. Ну један пуки случај све то обрну наопако. Младој Јелени прохте се да иде у лов са својом свитом, у којој су, осим дворкиња, јоште били Роланд и фра-Антун, дворски исповедник. Хотећи да што више намучи дебелога фра-Антуна, Јелена је јурила са стрмени на стрмен. У таком јурењу (изгледа као да је само за то и дошла у планину):

„С окомка једне степе под којом понор зија,
Јела је стрмекнула» (стр. 46).

Само је г. писац већ заборавио што је напред рекао, за што је Јела јурила по тим врлетима, јер се овде каже да је то било:

„Гонећи дивокозу по кршу и врлети“ (стр. 45).

Сад дакле није јурила да намучи фра-Антуна; ваљада се присетила за што је дошла у планину. Али на срећу, ну доцније ћемо тек видети и грдну несрећу Јелину — баш у тренутку највеће опасности, случајно се ту деси Љубен, млад, леп витез, потомак бана Нинослава. Он је одлазио са „богумилскога» скупа, који је био у једној пећини, где су га прогласили за вођу. Љубен је спасе и донесе онесвешћену запрепашћеним ловцима, Роланду и фра-Антуну, који су се опет (у место да лове) договарали на који начин фра-Антун да саопшти Јелени љубав Роландову. Кад је Јелена дошла к себи, нађе да је Љубен „диван“, а још пре тога и он је казао «у себи“, да је она исто тако «дивна“. Јелена га, као свога спаситеља, из захвалности позове на двор свога оца, да и од њега прими награду за спасење њено, и он после некога устезања, рекавши два пут (у себи): „не мами,[1]) анђеле“ — пристане на ту понуду. То је и такав је I чин.

Наклоност, која се између Јелене и Љубена показала већ кад су се мрви пут видели у планини, у двору се разбукти у праву жарку љубав. И ту љубав искажу једно другом у дворском врту,

[1]) Чудноват укус у наших најмлађих драматичара! Све у њих женскиње мами. Тако и у Цветићеву „Лазару“ Мара намамљује Милоша. Наши потомци, према оваким карактерима, имаће чудноват појам о моралу женских — а још чуднији о природности мушких карактера, баш и нашег времена.

у тренутку, кад је Љубен хтео с њом да се опрости и да иде својем „богумилском“ друштву, којему је био вођ. — Чудновато је само, како се за тако опасну, а не баш ни незнатну личност, као што је Љубен (потомак Ниносављев, претенденат на престо), на банову двору ништа није знало, него су га шта више пустили да по вољи у дворском врту скива заверу са завереницама, «богумилима», против бана и његове војске и да ашикује с његовом кћерју. — Том се приликом и Јелена исказује у ком је тренутку заволела Љубена:

Љубен

И ти ме збиља љубиш?

Јелена

Зар и то питаш драги? Без тебе све је пусто!
Још оног часа, кад спасена из понора
Отворих очи своје и видех спаситеља,
У срцу захвалноме осетих чудне сласти,
То беше љубав мила[1], што дивном слашћу пои!
Од тада, као сенка, за тобом следим драги! — стр. 68. —

Али тој се љубави истичу несавладљиве препоне, као Ромеју и Јулији, а још сличније као Радиши и Кринци у Јакшићевој приповеци «Син седога Гамзе:“ он је „богумил», а она, тако рећи, затуцана католичкиња, кћи бана Егидија, највећега поборника католичанства у Босни, васпитана најстрожије у тој вери. Само не можемо заборавити, а добро би било да није ни г. писац, како је она пред полазак у лов и у лову терала шалу са својим „духовним оцем“, фра-Антуном. Бити одан нечему, а недовољно поштовати онога, ко нас је у том (још кад је то вера) утврдио и ко се сматра да је носилац тога — да ли се то слаже? И Јелена дакле: или није могла бити онако ревносна католичкиња, као што ћемо је видети одмах приказану, или је према својему духовнику — учитељу морала показивати више поштовања, но што смо видели у I чину[2]). — А кад је дознала из његових (Љубенових) речи да је он „богумил», пренерази се и „загушено цикне“, тако да је пренуо фра-Антун, који пијан неопажен, у врту дремаше и све лепо чу, па, доцније ћемо видети, исто тако и достави где треба како се Љубен с Младеном и Драготом дого-

[1]) Може ли бити и немиле љубави.

[2]) У осталом тако понашање према свом учитељу више приличи каквој модерној госпођици, но средњевековној „владичици“.

вара, како да се одупру бановој војсци, а не чу (у истом положају — тако је бар требало г. писцу — како се Љубен и Јелена разговарају, једно другом изјављују љубав, па чак је Љубен имао кад и да потврди „грамоту потписану печатом (пољупцем).“ (стр. 67.). За све то време блажени фра-Антун спавао је и ништа више није чуо ни глас Јеленин, када је цикнула (и то му се учинило да је Гројана) и кад га је позвала, да јој душу спасе од «кривоверца». — То је баш „триста без попа ништа“! Па бар да је какав препреден католички поп, фратар, који би до свих тих тајана дошао н. пр. исповешћу своје питомице, коју (исповест) би измамио својом побожном речитошћу и препреденошћу, а фра-Антун је до свега тога дошао са свим *случајно* што је натрапао на пијано друштво витеза „крстоносаца“, па се и сам опио и онако пијан нашао се у дворском врту да дозна тако важне тајне. Истина, кажу, да на пијана и луда неће пас — али да пијан човек дође до најскривенијих завереничких и љубавних тајана то је, најблаже да речем, луда срећа. Па шта ће онда инквизитор, који се у I чину приказује као папин изасланик, кад се тако олако, без свеће налазе јеретице и открива љубав њихова вођа са првом католичкињом у Босни, кћерју бановом. — Али после тога чекају нас тек изненађења. Ту Јелена пошто је прво, сломљена срца љубављу без наде потражила да је отац пусти у манастир да се закалуђери, а бан фра-Антуна дознао узрок томе, она опет — од своје дојкиње, да ће Љубена као јеретика спалити, прекрши брзо са својом „правом“ вером, остави свога старог оца и одјури Љубену у планину. – Како ли је силна „плотска“ љубав — силнија од духовне! Ето то је та ревносна католичкиња, коју је папа ставио «у заштиту св. Петра» (стр. 16.). — То је и такав је II. чин.

Јелена долази у пећину баш у оном тренутку, кад се Љубен зарицао да ће је, по досуди «Дединој»,[1]) казнити он сам срамном смрћу. Али, баш као поручено, у истом тренутку улети Јелена као махнита у пећину, збориште „богумилско“, а Љубен је „бесно“ прекори да их је издала. Ну она му се брзо извини, казавши му шта је било у ствари, како је управо свему крив Фра-Антун: он их је све проказао бану. — Опет поп! Па нека је и све тако, питамо: да ли је умесно било завере скивати против владаоца у његову двору и исказивати љубав на месту, где љубавници нису били сигурни, да их неће чути ни један пијан поп? — И сад наступа доиста дирљива сцена, кад Љубен увиђа да она ништа није крива,

[1]) „Деда“ приказује у овој трагедији као најстарије свештено лице међу „богумилима“.

да га доиста љуби и да је кадра поднети све жртве њега ради. — Само је мало чудновато, што тражи да му то уверење „Деда“ поткрепи својом пресудом. Толико сумњичење не знам да ли доликује онако заљубљеном човеку. Ну одмах за тим Љубен се поправља:

Љубен

Зар смедох посумњати у твоје срце драга?
Та ја те молим за то опрости плахој сумњи,
Ненадно што ми душу и срце у грех баци!

Јелена

Прашташ[1]) ми, прашташ, дакле? Онда уз срце ово,
Које те љуби тако, и моју душу прими!
На олтар вере твоје полажем живот цео,
Светлошћу њеном нека разгони таму густу,
Нека ме вера твоја двоструко с тобом веже!

(свршиће се)

Момчило Иванић

[1]) Шта има да јој опрости, кад је за све фра-Антун крив?

МОЈЕ МИНИСТРОВАЊЕ

IV

Финансије и привреда

(НАСТАВАК)

После подне, у Мин. Привреде, имао сам срећу да појединн референти нису навалили са великим свежњима «текућих послова,» те сам тако, први пут, добио 3—4 сахата времена за оно, што је у срећним земљама главни посао министрима, — за студију....

И ако се још тек обавештавам о пословима поверених ми ресора, опет ми беше јасно да Министарство Привреде, са буџетом од 30.000 динара на „унапређење» *свију* грана народне привреде, не може ништа учинити, апсолутно ништа. Већ сад ми беше јасно, да ће требати три до четири милиона динара, па да се само *отпочне* озбиљно унапређивање земљорадње, сточарства, трговине, заната, индустрије, а нарочито рударске. С друге стране знао сам, у каквом су жалосном стању државне финансије. Одакле ћу узети те милионе за инвестиције у народној привреди? Ја с нестрпљењем чекам експозе мога колеге у финансијама, с нестрпљењем чекам да Ракић изнесе пред нас елаборат, који ће бити финансијски програм нашега кабинета. Али ја и зебем од тога момента. Требало би да сам боље спреман за само *разумевање* тих питања него што сам, требало би да сам боље обавештен о садашњем нашем стању у појединостима и о свима за нас још могућним путовима да га поправимо.

С тога сам прве часове, у којима нисам морао да будем машина за потписивање актова и за «примање«

молаба за службу — употребио на проучавање нашег финансијског стања, јер за ме беше очевидно, да од његове поправке зависи не само напредак просвете и привреде, за које сам сада ја одговоран, него и сами опстанак државе.

За ту студију бејах још ономад прикупио све што је о нашем финансијском стању избило на јавност, све расправе и чланке које сам о томе питању могао наћи, све приватне податке и белешке, и донео их у Министарство. Почињући да их проучавам, сетио сам се оног начела, које сам још 1874. исказао у предговору мојег извода из Вевелове „Историје индуктивних наука," начела, да озбиљно проучавање сваког тежег питања ваља отпочети *његовом историјом.*

Историја наших финансија, бар она која може да протумачи њихово данашње стање, почиње са принудним зајмом народним од год. 1876. Овај је зајам распоређен врло самовољно и врло неправедно. Неплаћање купона оборило је цену државним обвезницама чак на 18 динара. Држава је доцније истина платила тај зајам са пуних 8% интереса, али која ваљда? Цео ћар придигла је ажиотажа. Долазе на ред ратне реквизиције. Од кога се реквирисало? Од земљорадника, занатлије, трговаца са храном У место да се те реквизиције исплате одмах 1877. и 1878. било обвезницама које носе интерес, било у државним новчаницама (банкнотама), — остављене су реквизиционе признанице неисплаћене све до 1882, па и тада су исплаћиване делимично и са тешкоћама. На тај начин, ажиотажа, која беше дотерала чак и до преваре, згрну неоправдану добит на штету оних, који су дали реквизицију.

Долази на ред питање о нашој валути.

Године 1874. избачен је из циркулације у Србији сав страни сребрни новац, и заведена је српска динарска монета. Сковасмо 6 милиона сребрних динара. То беше савршено довољно да са 800.000 динара бакарног новца

подмири потребу саобраћаја у ситном новцу, а да се злату очува стална вредност. Али да би држава штогод зарадила за себе, она је сковала 1879. још 3,600.000 сребрних динара и још 1,200.000 динара бакарног новца, а 1883—1884. још 3,200.000 динара у никлићима. Ово је уздрмало нашу валуту и изазвало у њој разлике у вредности с једне стране између злата и сребра, а с друге стране између сребра и ситнога новца за поткусуривање. Прва диференција оштећава саму државу и легитимну трговину на велико, којима треба злата; друга разлика оштећава сиротињу, нарочито земљорадника, који за своје производе добија крајцаре и никлиће, а за порезу мора да купује сребро. Па ко онда ћари? Једино ажиотажа! — Наша равнодушност у свима привредним и финансијским питањима учинила је, да је *со* читавих педесет година била монопол у приватним рукама, најпре Мајор-Мишиним, па онда Флешовим, Крсмановићевим и угарске кредитне банке. Тек 1882. постаје со државни монопол, и држава га уступа Англо-аустријској банци за 535.000 динара годишње, таман за половину оне суме, коју би тај монопол доносио у државној режији. Историја *дувана* у Србији од септембра 1884. до данас врло је жалосна, како за време бандерола тако и за време монопола датога под закуп. Колико је мучен и гуљен произвођач дувана, како су страшно скупо пушили потрошачи, како је мало имала држава прихода од дувана за ово 4 године! Колико се најразличнија трипотажа на рачун *државе обогатила*. Тако је исто жалосна и главна карактеристика свију наших *државних зајмова*. Она се састоји у *неповерењу* према српској држави, у специјалним залогама за сваки зајам, у специјалним касама за заложене приходе. Али што је већ за гнушање, то је практика, која је заведена при последњим зајмовима, да се због њих дају и споредне концесије, које са зајмом немају никакве везе. Тако за дувански зајам од 1885. дат је и препапрени уговор о експлоатацији Смедеревске желез-

нице; за хипотекарни зајам од 1886. дали смо право друштву за монопол дувана да стране дуване увози са 8% царине по вредности. Наш министар финансија Др. Вујић упустио је наплаћивање регала на стране дуване, и тиме је учинио да је раскид уговора са друштвом за монопол дувана испао на штету државе, јер, да је он натерао то друштво да мора плаћати регал за стране дуване, уговор би се раскинуо под са свим друкчијим условима.

Да пређем на *железнице*.

И ако су наше железнице пуне четири године биле ћор-сокак, ипак је саобраћај био активан, само је за наше државне финансије био пасиван, а то све због прескупог уговора за експлоатацију. Нарочито је суманут уговор за експлоатацију Смедеревске линије. Ево доказа. Држава троши, експлоатишући сама Крагујевачку линију, за сваки километар по 2200 динара годишње, а на Смедеревској линији плаћа друштву за сваки километар по 5300 *динара годишње*. Па тек наши државни *дефицити!* Ја немам закључних рачуна од године 1883. до 1887. закључно, али је врло вероватно да за тих пет година (не рачунајући трошкове због бугарског рата) српска држава није могла да покрије више од 70% својих фактичких издатака својим фактичким приходима. Сваке од тих пет година 30% свију државних расхода покривено је «финансијским операцијама». Ја не питам да ли ћемо *хтети* и даље ићи тим путем, него питам да ли ћемо *моћи*, да ли ће нам ико још пет година давати зајмове, те да њима покривамо државне дефиците? Ја држим да неће нико. Ево доказа: Наше железничке облигације (литера C од 1886) још нису пласиране, јер контоар д'есконт ни после две године није употребио своје право опције; лане нисмо могли добити зајам, него смо морали да депонујемо (заложимо) тридесет милиона ренте и дванаест милиона железничког зајма Lit. C. само да би могли сместити 21 милион бонова са роком од 10 година за исплату; за

депонована 42 милиона наших државних хартија нисмо нигде могли наћи купца и ако је расположење европских берза било сјајно: при свем том што се интерес и премије тачно исплаћују, опет се наши лутријски лозови нотирају дубоко испод номиналне вредности (испод al pari) докле се сви други лутријски папири продају над «пари». Ми дакле не можемо више направити никакав зајам, па макар пристајали и на најгоре услове.

А наше привредно стање?

Веома жалосно. Неспособност наше државне администрације, њена алахћеримска политика (нека иде како иде) учинила је, те се умножила ћифтинска класа људи, која само експлоатише земљорадника. У мом последњем разговору са једним трговцем у «Отаџбини» он ми је детаљним цифрама показао[1]), да је механски и кавански живот у Србији узео, бар за наше економске прилике, страшне размере. Ако саберем оне цифре, које су тамо изложене за сваки округ на по се, видеће се да механе и каване (осем Београда) по самој унутрашњости, граде годишњи обрт од 13,222.000 динара, да има округа у којима на *сваку пореску главу долази по* 62 динара 68 пара *само кафанско-механског трошка* на годину! Истом је приликом показано[2]) да Београђани дугују за своје зграде 13,000.000, докле унутрашњост има дуга на својим непокретностима око 50 милиона динара. Последњих година нарочито се опажа *опадање имућности* код већине становништва, *код земљорадничког сталежа.* Пре 12—15 година били су општински кошеви формалне *сеоске штедионице,* из којих се полако и само по потреби вадило. Изузимајући ванредно срећне околности за продају, готово је свагда жетва затекла половину прошлогодишње летине. Сада маса наших сељака продаје своју летину још у јесен, најдаље зими, и још је срећа ако од ње сачува толико, колико треба да израни своју чељад и да очува стоку до нове хране. Земљорадник осећа

[1]) Свеска 73-ћа, стр. 112.

[2]) Свеска 72, стр. 617, 618 и 619.

данас толику оскудицу за новац, да мора буд за што да ради кириџилук. Кирија је за извесне дистанције била 18—20,. 24—28 гроша за сто кила. Данас се преноси сто кила из Свилајинца у Пожаревац за $4^1/_2$ гроша[1]). Сеоска надница тако је исто знатно редукована. Али најжалоснија је појава што задуживање наших сељака непрестано расте, и то не само у форми зајмова на страшни интерес, него и у форми аконтирања *на зелен*. Додајмо свему томе да је услед крвнички вођене *политичке партизанске борбе* настало: једно страшно материјално и морално распикућство, расипање новца и времена, расуло државне организације, падање државног ауторитета и расклиматаност социјалног уређења и онда имамо потпуну жалосну слику нашег привредног стања. Је ли онда чудо што су нам и државне финансије у жалосном стању? После једног азијатског система порезе завели смо европски, али смо овај тако на брзу руку, на двоје на троје израдили и увели, да нам је пореза врло непотпуна и страшно неправедно распоређена. Колика је та неправда показано је на 25 конкретних случајева[2]), из којих се види, да један сиромашан сељак плаћа 59 на хиљаду, већа сеоска задруга плаћа 100 на хиљаду, један добар газда 105 на стотину, један капиталиста $47^1/_2$ на хиљаду. Има људи који од 800 динара чистог годишњег прихода морају да дају државни порезе 210 динара! Док један пиљар плаћа 39 на хиљаду, дотле један трговчић плаћа $23^1/_2$ на хиљаду, један сарафчић 34 на хиљаду, а један велики сараф само 25 на хиљаду! По садашњем пореском систему један стари трговац са 80 000 динара годишњег обрта плаћа само 21 на хиљаду, два ортака на зараду од 10.000 плаћају 29 на 1000, а једна велика трговина са готовим халинама на 25.000 чисте добити годишње плаћа порезе само 17 на хиљаду! Докле једна велика колонијална радња плаћа 45 на хи-

[1]) Отаџбина, св. 69-та стр. 195

[2]) Отаџбина, св. 6[illegible]-та стр. 201—208

љаду, дотле једна радња са деликатесама плаћа само 13 на хиљаду! Један калфа плаћа *два и по пута толико порезе колико његов мајстор*, код кога он ради на парче! Најзад, да не бих понављао све примере, *наш велики трговац, који* на годишњем обрту од милион и двеста хиљада *заради чистих 90.000 динара годишње, плаћа порезе* 40 на хиљаду, дакле за 19‰ *мање него онај сељак који има само 4 хектара земље II-ге класе!* Је ли онда чудо што, код такве правде у порезивању државних терета, сваки крије колико год може своје приходе? Је ли чудо што је огромна *цифра ненаплаћене порезе сваке године све већа*? Је ли чудо што већ имамо самих *«летећих дугова» преко 20 милиона* динара, који ни једном новом срп. министру финансија не даду ока отворити? Да узмемо само наш буџет државних издатака:

Цивилна листа	1,200.000	динара
Пенсије и издржања	1,100.000	«
Интерес на држ. дугове	18,200.000	«
На војску	10,000.000	«
На спољне послове	700.000	„
На целу држ. администрацију	8,600.000	«
На просвету	3,200 000	„
	43,000.000	динара
Додајмо		
Свештенички бир	1,000 000	«
Општински расходи	4,000.000	«
Среске и окружне прирезе	1,000.000	«
Свега	49,000.000	динара

То значи да народ, чија целокупна годишња зарада износи највише 300 милиона, треба од ње да плати својој држави и општини *16 на стотину*!.... Има ли на свету тога финансијскога Херкула, који осећа у себи снаге да уреди српске државне финансије? Хоће ли имати силе и власти, хоће ли му се дати потребно време да изврши овакав посао? Зар он неће наићи и на активну и на

пасивну опозицију? Да ли ће му унутрашња и спољашња политичка констелација помоћи или отежати извршење оваквога задатка?.... —

Слика је одиста врло црна.... — Ја не знам да ли она тако изгледа и моме колеги Ракићу, као што мени сада, после ових података, мора изгледати, али се сећам да је он пун поуздања био када сам му ја, пре него што смо ушли у владу, обраћао пажњу на наше финансијске невоље, у колико сам их назирао. Ја не знам како поступају доктори финансија са својим тешко болесним пацијентима. Ми доктори медицине никад ни у најочајнијем случају не бацамо оружје из руку. Ми сматрамо за дужност да лечимо до последњег тренутка, чак и у агонији дајемо аналептика. Овакво тврдоглаво вршење дужности до краја можда се многоме чини без смисла, али несумњиво је, да има врло много случајева, где је, услед таквог вршења лекарске дужности, болесник оздравио и ако су му већ били запалили свећу. Ја нећу никада заборавити један случај смрти на клиници. Пулс беше стао срце не куца више, корнеа неосетљива, дисање престало, никаквог знака живота више! Па ипак савестан лекар није одмах отишао од леша Кад уметничким дисањем није могао повратити живот, он је у свом очајању још нешто пробао. Забо је златну иглу у срце, довео је у везу са електричном батеријом, и пробао је да електричном струјом на ново крене укочено срце. И тек после тога признао је, да је све свршено, да се више ништа учинити не може Ја мислим, да ни финансијским докторима болесних држава, не би шкодило овакво поимање дужности. У осталом мени се чини да наша финансијска болест није ни приближно тако безнадеждна као гдекоја туберкулоза, која је на Давосу залечена. С тога је још више дужност сваког српскога патриоте, а камо ли сваког српског министра, да са пожртвовањем свију својих сила помогне лечити ово несрећно стање српске привреде и српских финансија. Да

ли ће имати довољно снаге и времена, да ли ће му шта помоћи или сметати, да ли ће имати среће или не, то није у његовој руци. Главно је учинити своју *дужност*. Шта да се ради у оваквој ситуацији?

Да видим шта сам забележио после разних разговора са неким нашим финансијерима.... У њима има неколико идеја, које би евентуално могле послужити као потка за програм реформе наших финансија.

Да видимо. Пре свега ваља рашчистити с оних 42 милиона депоноване ренте и железничког зајма Lit. C. Мудри Рапапор нашао је у тој залози средство, да за сваки могући случај што боље осигура оних 21 милион бонова. Све те бонове ваљало би откупити, па макар за то морали продати оних 42 милиона и по 70 за сто, јер:

42 милиона по 70 чини	29,400.000
а 21 милион по 107½ чини	22,000.000
претиче	6,800.000.

То значи пошто се одбију сви трошкови, могло би се спасти 6 милиона да се исплати јануарски купон. Али до октобра морамо бити на чисто са продајом тих 42 милиона државних артија. *Друго*: ваљало би штампати за 20 милиона државних бонова, који вуку интерес, и државних банкнота. Бонове би ваљало штампати на суме од хиљаду и на суме од две стотине динара, а државне банкноте би гласиле на пет динара. Са тим државним бановима и банкнотама плаћати «летеће дугове», па и сами јануарски купон, ако не би могли продати оних 42 милиона државних облигација. *Треће*: ми не можемо бити лојални и према правим кредиторима наше државе, који су фактички своје паре позајмили Србији и према посредницима, који нас експлоатишу. Те смо експлоататоре довољно кљукали на штету наших правих повериоца. Њих, те експлоататоре, морамо скинути с врата.

Треба им понудити да купе она 42 милиона, па ако пристану, онда да их притрпимо до марта идуће године, а ако не пристану, кидати одмах.

Шта ћемо у таквом случају с Аустријом?

Она ће ко бајаги заступати интересе Англобанчине, али само к'о бајаги. А раскид са друштвом за експлоатацију наших државних железница биће јој са свим по вољи.

А јавно мњење у Европи? Шта ће се рећи о Србији као држави, ако она насилно раскине уговоре о монополу соли и о експлоатацији наших железница?

Ми треба да реформишемо нашу пореску систему, да повећамо наше државне приходе, да приходе од извесних пореза одредимо искључиво на плаћање интереса онима, који су нам одиста дали новаца у зајам, да докажемо да смо према њима одиста лојални и кад то учинимо, онда ће се јавно мњење у Европи окренути против наших експлоататора а у нашу корист

Са нашом Народном Банком морамо један пут бити начисто. Она не сме више остати на становишту *приватног предузећа*. Што она од државе зарађује, то држави може бити право, али под условом да и Банка помогне држави у основаној потреби. Народна Банка треба одмах да прими на се финансирање: за повлачење бакарног новца из саобраћаја, за узимање дуванског и солског монопола у државне руке, за увођење монопола на жигице и цигар-папир. Чим се појаве државни бонови на 1000 и на 200 динара, Народна Банка треба да *увећа* свој капитал на 4 милиона. Постепено она треба да увећа свој капитал на 10 милиона, како би могла давати довољну сигурност за посредовање у аранжману с Англобанком, евентуално и у аранжману за возни материјал железничког друштва.

Услед свега тога вредност злата скочиће неминовно. Али, ми ћемо изравнати разлику између сребра и ситнога новца. Скакање злата наступиће врло поступно и биће осетно само за богате људе. Међутим, ако ми енергичним, али лојалним поступцима, докажемо, да се поштено старамо, да савесно одговоримо нашим обвезама

према нашим правим кредиторима на страни, наш ће кредит на страни тако ојачати, да ће нам се *понудити* зајам за регулисање наше валуте!

Када би реформисали нашу пореску систему онако како је предложено у «Отаџбини»[1]), када би укинули извозну царину, када би увели патентарину за извесне радње, када би сад. држ. приход од пива дали под аренду, када би узели све монополе и експлоатацију железница у државне руке, какав би био фактички годишњи приход државни?

Био би, скромно узевши, у округлој суми 43 милиона динара и састављао би се из ових позиција:

I Непосредни порез на личност (Personalsteuer) и на имућност Vermögenssteuer) изнео би	23,000.000 дин.
II 15% на прерађевине и 3% на сировине	3,200.000 «
Патентарина	2,300.000 „
III Увозна царина	2,600.000 «
Трошарина на каву и шећер . .	700.000 „
« « гас и шпиритус . .	500.000 «
« « пиво	900.000 «
IV Монопол солски	1,500.000 «
« дувански	2,800.000 «
« држ. штампарије . . .	150.000 «
« барута и динамита . .	100.000 «
« цигар-папира и жигица .	350.000 «
V Таксе	2,400.000 «
VI Државна привреда . . .	1,500.000 «
VII Приход од железничког обрта по одбитку свију трошкова и ануитета за возни материјал	1,000.000 «
Свега	43,000.000 динара.

Неколико позиција у овом буџету државних прихода узето је и сувише скромно. Увозна царина даје данас 4 милиона, а овде се узима у рачун само са 2,600.000.

[1]) у свескама 65, 69, 70, 72, 73.

Међутим то је појамно, јер со, дуван, жигице и цигарпапир, као објекти за државни монопол, неће плаћати царину, а извозна царина се укида.

Трошарина на пиво рачуната је опет врло високо. Али Србија троши годишње најмање 60.000 хектолитара пива, по 18 динара трошарине, износи равно 900.000.

Приход од соли узет је опет сувише скромно. Али стручњаци рачунају да се соли не потроши више од 125.000 цената. По 12 динара чисте хасне на свакој центи, чини 1,500.000.

Одиста изгледа да овакав буџет државних прихода не би био само на хартији. А с оваквим приходима у ствари могло би се.... Али да, не смем заборавити на први услов за овакву реформу и финансијску политику, а тај је: да будемо лојални према нашим правим повериоцима у Европи. У том циљу ваља од тих 43 милиона задржати само приход од непосредне порезе и од државне привреде, дакле 24,500.000 за издржавање државе. Све остало треба да иде у нарочиту касу за осигуравање ануитета.

На то онда слаби изгледи за велике инвестиције у народној привреди?

За сада се и не могу изводити велике економне реформе. Овде-онде моћи ће се зар нешто и учинити, али главна је ствар за сада уредити финансије и створити добру државну администрацију, јер то је главни услов за економно развиће.

Ја не сумњам да ће наша администрација под руком г. Н. Христића, у релативно кратком времену, постати онаква каква треба да буде. За финансије ја се надам да ће Ракић оберучке прихватити већину ових идеја, а и ми ћемо остали свим силама настати да санирамо колико се год могне боље наше финансије. Дотле, ја ћу се постарати да бар израдим детаљни привредни програм, по коме би, за дужи низ година, и моји последници на овоме месту могли радити! —

На један пут, не знам од куд и за што, сену ми кроз главу оваква мисао:

Да ли ће Ракић *хтети* да пођемо овим путем, да ли ће смети да загази у кидање уговора, па и ако пристане он, да ли ће одобрити Краљ?....

Ако се сви сложимо да је ово једини пут да изведемо Србију из овог финансијског хаоса, нема сумње да ће нам поћи за руком да уверимо и Краља.

Ако не успемо, на *таквом* кабинетском питању вреди пасти....

У том тренутку као да ми неки дух сумње пришану: «Ама зар Мита да кида уговор с Англо-банком?»

И нехотице се сетих свега што се шушкало онда, када је монопол соли дат Англобанци.

Ах, којешта! Мита је мој друг из младости, знам ја њега боље него они, који о људима суде по ономе што «се говори». За колико се поштених људи у овој земљи није свашта говорило?..

Силом се отргох од ових мисли, стрпах у џеп ову скицу евентуалног финансијског програма и одох право Председнику Министарства.

Срећом нађох га сама. Прочитах му моју скицу, али му не сакрих ни ону неоправдану зебњу.

— Врло сам вам захвалан — рече, г. Н. Христић, што, поред толиког свог стручног посла, проучавате и ова мучна питања, па још и мене с њима обавештавате. Право да вам кажем и мени је мало хладно око срца због министерства финанција, али ја се надам да ћемо се обојица преварити у тој зебњи. На сваки начин треба нам бити врло предосторожним у сваком финанцијском питању. И за то је врло добро што ћете ви и г. Чеда моћи да цените предлоге, који нам се буду износили, кад ми остали нисмо тим питањима вични. Мене мало изненађује, што г. министер финанција још непрестано ћути,

што нам још не наговешћује главну мисао свога програма. Ја сам од његове младости очекивао више живости. Али сигурно још није доспео да се оријентира како ваља о правом стању. Да причекамо! —

(Наставиће се)

ОБУЋАР И ЊЕГОВ СИН

У мрачној, прљавој изби, у очи Лазарев-дана,
Сећаше обућар бедни, за сниским и старим столом
Крпећи брижљиво нешто. Пламен је лојане свеће,
Озаравао бледо убоге и влажне кућте,
Станиште нужде љуте.
А у буџаку једном, где мемла царује права,
Син жалоснога крпе на црним ритама спава
И сања сутрашњи празник: к'о лица анђелски — чиста,
Око Исуса Христа,
Многа се скупила деца. Зелене, палмове гране,
И звекет звонаца јасних свечаност казују њину;
И дете дисаше бурно, и у сну запева јасно:
Осана Давидовом сину!
И стари крпа се трже. Он речи појмио није,
Ни наду на лепши живот, која се у њима крије —
Али је певање чуо, и нежна туга га узе.
И кратки отури чекић и тврдом, жилавом руком,
Обриса топле сузе.

13 јули 1890. Војислав

ВЕРИДБА НА ТАЛАСИМА

(новела)

Излазећи прошле зиме из једног концерта, угледа Драгомир једну плавојку и одмах похита да је поздрави. После неког времена, окрену се свом другу, и позва га да прође.

— Госпођа Агнија, господин Милан.

Обоје се поклони равнодушном љубазношћу.

Милан је био и сувише занесен и опијен чаробном сликом девојака и младих госпођа, што излажаху из дворане, огрћући се снежно белим балским ћурчетима, а да би могао у оном часу поклонити искључиву пажњу својој новој познаници. У осталом, његов се друг побринуо, да му ту дужност олакша, понудивши се младој госпођи, да је испрати са Миланом до стана, и упустивши се с њом на путу у поверљив разговор. Из Миланових очију не бејаше још ишчезла светла и дивна слика балски одевених лепотица, а већ стигоше пред њену кућу и растадоше се од ње. Тада Милан тек запита:

— Ко ти је то?

Шта му је Драгомир тада одговорио, није Милан до словце запамтио, доста то, да су се тек после поноћи растали. Упутивши се свом стану, Милан је упињао сву моћ своје уобразиље, да прикупи црте лица своје нове познанице. Али све узалуд. Најзад стиже кући, и како га мисао о госпођи Агнији још упорно гоњаше, узе један произвољан облик, па тек што је прилегао, започе игра маријонета његовог сећања. Представа је била модерна и врло занимљива: први чин збива се негде у Далмацији. Лица: богата госпођа; девојче од 16 година, са очима као две ките поменка, а косом као свитање зоре на приморју, њена кћи; један француски барон; један пољски гроф; један Енглез; један талијански маркиз и један аустријски хусарски капетан. Радња: девојче безазленом сујетом говори узастопце пет разних језика и наводи мисли из урнека тих пет књижевности. Сви су до ушију у њу заљубљени. Енглез проси свечано њену руку и бива одбијен.

Други чин. Место, у вароши Б. Лица: један пропали индустријалац на умору; његова свирепа и лакомна жена; девојче од 17 година, њихова кћи; један просилац. Радња:

жалост и очајање, свадба под морањем и смрт пропалог индустријалца.

Трећи чин. збива се у истом месту. Лица: муж, коцкар; жена.... Радња: обичан догађај, али препун оних бурних ефеката, који неком страховитом фаталношћу, разможлавају слабу жену у њеној борби између два грдна жрвња: неба и земље, између поноса и слабости...

Прође пола године дана, а Милан ретко среташе госпођу Агнију. Друга, лака познанства, која истржу млада човека из колосека чедности и подгризају му веру у бајну чистоту, племенито одгајене жене, учинише, те се он клонио, ове несрећне, честите женице. Но његов пријатељ, који му је оне ноћи говорио о њој дубоким поштовањем, преобразио се од једном и поче му сваком приликом говорити о госпођи Агнији, неком јетком двосмисленошћу. Он му није знао казати ништа поуздано и крио се обично под изговором, да свет тако о њој говори. Да је Милан тада мало озбиљније промерио његове речи, увидео би одмах, да се под њима крије увређена сујета. Али у место тога, стаде он премишљати, како би се могао користити њеним слабостима. И небо је казнило његову грешну жељу. Ушавши лакомислено да оскврни храм чисте љубави, сагорео је сâм у њеном пламену....

Госпођа Агнија имала је раниларку нарав. Она се већ враћала са пијаце у пратњи слушкиње, са пуном котарицом свежег поврћа, воћа и цвећа, кад се радње тек отвараху. Њен пут бејаше увек исти.“

Као јастреб, који облећући у јако размакнутим круговима, обвијаше голубова гнезда, тако је и Милан бацио мреже своје паклене страсти, да заведе ову жену. На путу, који воћаше пијаци, бејаше једна кафана, у коју долажаху на доручак махом нижи чиновници свију струка. Милан поче, против свог обичаја, похађати ову

кафану и устајати врло рано. Ова промена имала је не само повољне здравствене последице, него је почела поступно утишавати бурност његових страсти и развијати романтичку моћ његове душе.

Кад је Милан први пут поздравио госпођу Агнију са свог места крај кафанског прозора, била је она нешто непријатно изненађена, као да јој се јавило неко непознато, наметљиво лице. После тога, прихватала је његов поздрав сестринском љубазношћу.

Месец дана истрајао је Милан тако. При крају месеца, сакри се једном, кад је она пролазила, и из прикрајка спазио је, да је г-ђа Агнија била изненађена и растужена, што га није угледала на обичном месту. Кад се враћала с пијаце, Милан се посади на своје место и јавивши јој се, примети, да је она нагло поруменила и чисто зловољна мимо прозора пролази. И, било да је навада ове детињасте свирепе игре, било, да се у њему пробудила свест о крајњој покварености његових смерова, Милан се повуче и не појави се више у овој кафани. Али ма колико се сад трудио да избије из главе ову жену и да избегне сваки састанак с њом, ипак га је нека неодољива жеља вукла, да јој се приближи. Пошто је дуго сузбијао ову жељу, он се одважи да се састане с Агнијом.

Лепог септембарског дана, кад сунце прикупљаше своје жарке зраке, да отпочине, укрца се један млад путник у месну лађу вароши Б. Лађа је пловила нечујно дуж обале варошког предграђа и варошки тороњи, обесно искићене куле, скромне црквице предграђа и дрвеће крај обале, бегаху хитро назад од лађе, а свет на њеном крову као и да не примећаваше ово чудновато бегство. Ведро и задовољно ћеретајући, удисаше он чист и благи поветарац на води, који је многим лепотицама мрсио витице, да им још више уздигне чар младих, усплам-телих обрашчића. Међу њима сеђаше на разапетој сто-

личици млада плавојка. Из плавих очију, над којима се као блеђана дуга наднеле танке веђе, сијаше детињски, радостан и безазлен осмејак душе после плача. До ње сеђаше, обгрливши је око паса, једна уседелица, чије строго и набрано лице ублажаваше израз стрпљивости и духовитости. Обе *гледаху* говор младог путника, који им говораше нешто гласом човека, кога потискују болови неситог срца и пустош душе. Оне као да слућаху, да је његов говор самоодбрана против гриже савести, која му неумитно износаше пред очи његов нерад, лакомишље и безброј других незауздани порока, и да у његовом гласу зујаше намама страсника, који свуд бесвесно лови жртве, јер га пуштаху да се изговори. Али жалећи га, оне се опијаху отровом његових звонких, дубоких звукова. Њихово ћутање раздрагало је говорника још, и као да се бојао тишине, продужи: — Што ћутите госпођо? Зашто ме гледате тако подсмешљиво? Немам ли зар право? О, верујте ми, светлост у којој се крећемо варљива је и студена, она је филантропија без милосрђа, идеализам без извесности, утопија без поуздања, мистицизам без љубави, ласкаве девизе виспрено измишљене, да забашуре празнину наше душе, лепе чиѓуље што урезујемо на гробне плоче наших обмана, да смањимо ужас катастрофе, која нам предстоји....

— А откад се, господине Милане, у вашим годинама, гледа тако црно у свет? Неће ли то зар бити само пролазни полумрак помрачења сунца у вашем срцу?

— Не госпођо, моја ме младост не штити од таких трезвених погледа на свет. Ми смо од наших предака већ толико наследили, да није више никаква похвала дивити се човеку, који је више од четврти столећа живео и школовао се.

— Ви нисте госпођу Агнију разумели, прихвати уседелица. Не диви се она дубини вашег знања, него се чуди вашој неприродној и неправедној горчини. Ја вам не могу крити, да ми је криво слушати млада човека,

да пориче људском животу узвишени позив облагорођавања и учвршћивање поштовања самога себе и то само зато, што је он и сувише нестрпљив, да се свом снагом духа ода на изучавање ма које било гране људског сазнања, или што је још горе, што му друштвени закони пристојности и урођена стидљивост зауздавају неблагородне тишме, да разорава себе и све око себе. Верујте ми, господине, ви сте болесни. Душа и срце су вам отупели, а тело изнурено. С тога ћете добро учинити, ако мало прегнете да пишете, не би ли се у вама пробудило честито славољубље

— Да, господине Милане, ваши пријатељи тврде, да имате дара и да су писма, која сте им писали, урнек доброг стила.... Затим, поцрвеневши мало, настави снебивајући се:

— Ако се не варам онај чудноват епос непознатог писца, кога је наградило уредништво часописа, потекао је из вашег пера. Спојите ваш дар са дубином и следственошћу мисли и убеђења, и ја вас уверавам...

— Ви се варате, госпођо, ако мислите, да бих ја после оног спева, могао још што слично написати. Госпођо, нема образована човека, који није бар један пут у свом веку нешто добро написао. Има чак и у животу сваког великог песника и писца тренутака, кад им нека инспирација из царства снова и халуцинација води руку и ишчезава, да се више никад не врати. Обични људи пак као и пчеле су, која угине, чим жаоком убоде Ја лично, спадам у ону врсту полупесника, који, да би нешто добро написати могли, морају бити у страсном узбуђењу и у неком пијанству духа. Осим тога, ја сам и сувише занет самим собом, да бих могао писати оно, што би било истински израз већег дела човечанства или мога народа. А дела, која нису тако објективна, да их свако разумети може, нису дуга века.

— Ја вам ни у овом не могу дати за право. Ваша нескромна скромност је изговор, под којим се крије ваша

лењост. Ја нећу да вам ласкам, али морам признати, да би ви вашим стилом могли наћи читалаца, кад бисте дугим, истрјаним радом, могли да савладате вашу таштину и да постане објективнији посматралац света и људи. Ја знам неког, који вас и сад кује у звезде....

— Само срца и духови исте врсте, могу се узајамно ценити, примети плавуша расејано.

— Срце се, госпо, предаје онде где је и нежност.

Уседелица га погледа њеним мудрим очима, изразом пуним неповерења и рђаве слутње.

— Ви брзо тражите примирје, господине Милане!

Ословљени осети сву силину њене оптужбе и растужен, окрену лице бесвесно афектираном озбиљношћу. Наступи кратка, мучна почивка, затим прозбори плавојка као у сну:

— Господине Милане, јесте ли у вашем детињству, одлежали какву тешку и опасну болест?

— Зашто то питате, госпо?

— Око ваших очију и усана лебди по некад нека неописано бона и тужна црта....

У то зазвижди парна пиштаљка и лађа се поче приближавати станици.

— Господине Милане, рече Агнија уставши, ја сам вас преко вашег пријатеља позвала једном, да ме посетите. Ето, сад вас поново непосредно позивам. А сад, ако се слаже са вашом савешћу, да једну немоћну жену познајете само са улице, врећајте је и даље....

Милан се поклони збуњен и истинским поштовањем пољуби јој руку, али не одговори ништа.

Лађа пристаде и госпође се опростише. Милан оста сам, да путује у једно оближње село. Кад се лађа отиснула по ново са пристаничног моста, сунце је већ било зашло иза брда што оивичаваху обзорје, озарено стоструким руменилом, а лађа као да пловљаше по тракама пуним љубичица и цветних пупољака. Милан погнуо главу и пао у сањарије, на које би се његови знанци грохо-

том насмејали, да им је откуд било могуће да га виде у том стању.

* * *

Овај састанак био је за Милана то, што су прамаленье, сунце и киша зеленилу. Он се налазио у оном расположењу душе, у ком срце жуди за саучешћем у безименој сети, у ком су сви живци за осећање отворени размени осећаја. Милозвучни глас саучешћа госпође Агније, проламао се и даље у његовом бићу. Неки топал млаз блаженства треперио је у његовим грудима.

Кад је лађа опет пристала, диже се он, и као аутомата, бесвестан својих покрета, упути се у познату му механу, у сред једне шумице. Овога пута не спази он задовољан осмејак лепе, пунане крчмарице, ни веселу ужурбаност цигана свирача. Момак га послужи његовим обичним оброком, али Милан не дирну у ужину, него пусти свој поглед кроз густо грање у сутон неба. Цигани засвираше тихо песму, коју су од њега научили. Али ови иначе заношљиви звуци, који се у Милановим грудима проламаху, као што у свакој згради одјекује силно само известан глас, пролетеше овога пута поред њега као морске тице покрај гребена. Прислонивши главу на десницу, изгледаше као да прикупља сву своју умну моћ, да обухвати развитлане представе своје немоћне гриже савести и да у мислима говори.

— Ових дана навршујем тридесету годину. Шта сам досад радио, шта ли урадио; како сам живео и уживао; шта сам учио и научио? — Грчевито стезање око слепих очију и неки трепет у можданим живцима, као да му тужно одговорише:

— Досад си се налазио у тами и поводио бесвесно за тишмом својих малених пожуда, као дрво иструлело у коноби и поплавом однесено са другим олошем.

Звезде се указаше на небу. Милан плати и врати се истим путем кући.

У стану нађе позив свога пријатеља, да дође на састанак у неку јавну башту. Незадовољан поцепа карту и прилегне на миндерлук. У побочној соби засвира његова сусетка тужне и боне Шопенове мелодије и Милан, савладан узбуђењима, малакса, и спусти главу на меке јастуке. Али не потраја дуго и здраве, усрдне сузе стадоше ронити низ његово разведрено лице. Усисавши тако бес болног срца, вреле сузе растераше оморину његове душе и утишаше валове, који се беху запенушили око његовог везаног срчаног чуна. Застрашене мисли, развитлане вихором дамара, указаше се опет на својим местима паучинастим редом и тишином, а празан умор спусти своја тешка крила на његов дух и његово тело, упутивши их, да траже сан који крепи.

И не угасивши лампу Милан заспа и усни чудан сан: Седео је у једној пољани. Сунце је залазило, а обзорје горело у пламену. Без страсти, без болова, са ведрином, какву је можда у детињству понекад осећао, проматрао је околину. Учинило му се, да је у небеском чистилишту, где његово пустолоштво сагорева, где се његово биће преображава у сушту благост, одмереност и здравље. Од једном диже се облак и указа се рај у виду грдног свода са вечерњим облацима, на којима сеђаху старци с белим брадама до појаса и његова покојна стара мајка у свечаном оделу, као да је изишла из оквира живописчеве слике. Милан ускликну од радости, баци јој се пред ноге и стаде целивати њену руку, оном страсном чежњом, какву је човек кадар да осећа само у сну; за тим спусти главу на њено крило и усрдним кајањем, изусти: опрости ми!

Старица га погледа нежно и стаде брижно говорити:

— Драго моје дете, твоји су болови били и моји јади. Ја сам била крај тебе, кад си од радости до неба ускликнуо, и онда, кад си се од стида и кајања горко заплакао. Твоја бурна нарав прошла је крај понора, који ископавају нерад и страсти, и спасао си се несвестицом.

Но несвестица та ако се брзо не излечи, много је опаснија од најстраховитијих бездни, јер је кадра, да помери памет, да од разумна и способна човека направи животињу без тишме, без осећаја, без чула, живог мртваца, створ, који не пробуђује милосрђе већ гнушање. Ти си стигао ону неблагодарну старост, за коју Господ Бог каже, да није добро бити сам. У тим годинама, драго моје дете, твоја друга, скривена нарав, одгајена чеднијим жељама, него што су биле оне, које су те заводиле у вртлог друштвених болести, почиње се бринути за јесен твога живота. Она сипа јед у чашу твојих теревенки. Она провлачи мрском образином ликове с којима си лакомислено пробанчио младост. Али у исто доба, она отвара твоје срце чистој љубави, озарује светињом твој мушки позив. Ова друга нарав, сине, твој је анђео хранитељ. Иди за њом! Раскини са старим познанствима и потражи нова. Уведи се у честите породице, које не подгриза црв сујете и жудње за тапштим, скупим уживањима; које се не грамзе за уличне почасти и вреве, него траже насладе у породичној нежности, у опхођењу са својим пријатељима и у марљивој забави са књижевношћу и вештином. Ту ћеш, сине, наћи много милих девица с ведрим челом, невиним срцем и јуначком љубави. Паштн се, да се тамо угнездиш, док срце твоје не прирасте за коју девојку тако, да ти без ње живот постане немогућ. Не брини се за њену љубав. Силној истинској љубави, не одолева нежно, девојачко срце. Али чувај се, Милане, забрањене љубави, клони се ветрогоњастих жена, јер ко ветар сеје, буру жање.... —

На један пут наста мрак. Милан се виде за час у паклу, где га нечастиви свалише у казан са запаљеном смолом. Од бола јаукну и пробуди се.... У соби беше мрак и из лампе куљаше загушљиви дим.

Милан скочи, отвори прозоре и удиса сладак и благ ваздух јутрењег свитања. Али немир и нестрпљивост овлада њиме, соба га дављаше и не промисливши се

много, обуче се и изађе на улицу. Дунав тецијаше у близини и ветрић који је отуд пиркао, намамљиваше узбуђену Миланову душу. Он се бесвесно упути обали. Свитање зоре и ваздух с воде подсећаху га на нежна миловања миле женице и анђелске дечице, на осећаје без греха, на везе благословене небом и земљом. Али око ових мисли извијуга се брзо мио и тужан лик Агнијин, и њене плачне очи питаху га: «зар тек што те нађох, хоћеш да ме оставиш?» А њему се стегло срце и ходајући погнутом главом отимао се да погледа у њено прекорно лице и правдао се пред својом савешћу:

— Боже мој, како сам клонуо духом! Дрхтим од сенке једног честитог и невиног познанства!

— А хајка с прозора, је ли и она честита била? Прекоревала га савест.

— Није, али зар се нисам покајао и сâм прекинуо грешну игру?

— Да, али тек пошто си својим жарким погледима и изглумованим обожавањем, накапао мелемом наде и љубави њено очајно срце.

— О, видим да сам згрешио! Али ја сам пре сумњао у њену честитост, а сад је искрено и дубоко поштујем.

— Мислиш ли ти, да јој је сад више стало до твог поштовања, него до твоје љубави?

— Али она је туђа жена, а ја хоћу да имам једном поштене одношаје, којима ћу да посветим своје време, своје способности и све што ми је Бог дао. Ја хоћу да жњем што будем посејао. С тога морам да тражим према себи девојку.

— То си требао раније да промислиш, а не сад, кад се она немоћна и посустала хвата за твоју љубав, као на сидро, које ће да је задржи да не утоне у мрачне дубине очајања.

— Али шта могу учинити за њу, кад ме свако салеће да се оженим? Да је слободна, знао бих шта ми

налаже мушко витештво. За увреду коју покушах да нанесем њеној части, умолио бих је да носи моје име, и напрегао бих све своје добре особине, да је усрећим. Али овако морам прекинути с њом, јер се још никад одношај између човека и жене, у нашем положају, није зауставио на пријатељству само, него је увек прелазио ону међу, која раздваја умни створ од животиње. Њена је слободна воља помућена, она се гади од свог мужа, а моја је иструнула у страстима. Ко ће да нас уздржи да не улетимо у грех? Истина је, да ми слика њена трепти пред очима и на сну и на јави, али ја сам се отресао најдивљијих љубави сањаличких девојака и раздраганих жена, као свирепа деца њихових лутака, па ћу, мислећи непрестано о женидби, покушати да је заборавим.

— Да је заборавиш? А зар не видиш, веселниче, да ти је помисао на женидбу процветала у врту њене љубави да би ти морао да прегазиш прво хумку њеног гроба, кад би се сад одважио да другој прићеш, с намером да је заволиш? Лупање твога срца не говори ли ти зар јасно, да ти ништа друго не остаје, до да прекалиш своју душу у њеној несрећи, и да из њених руку примиш своју судбу?!....

Милан скрушен овом пресудом савести престаде ходати и седе на једну клупу, да види шта ће носити дан. Варош се међу тим пробудила. У даљини се заори, као на команду, непрекидна паљба саобраћајне грмљавине. Утока светлости и топлоте указа се у бесном трку, диже с вароши мамурну маглу и пробуди људе и природу. Милан се осети крепчи, као да је из купала изишао и хтеде већ да се упути у варош, кад на неколико десетина корачаја, спази госпођицу Стану, Агнијину пријатељицу, где чисто лети у његовом правцу. Он јој похита на сусрет и видећи је бледу и као без душе, поздрави је и упита пун саучешћа:

— Госпођице Стано, куда сте тако нагли? Да вам се није каква несрећа догодила?

Уседелица га тек сад упозна и јецајући га упита:

— Јесте ли срели госпођу Агнију?

— Нисам. Али шта се то страшно догодило? Преклињем вас, говорите!

Уседелица поћута неко време, но смотривши, како је Милан пребледео, ражали се на њега и меким гласом упита:

— Ви сте је љубили? А она је непрестано о вами говорила, ваше речи понављала, ваше покрете и навике хвалила....

— Смилујте се, госпођице, и кажите ми једном, шта се то догодило? Прекиде је он нестрпљиво.

— Пре једног сата зазвонила је Агнија код мене и предала је мојој покућарци једну карту. На карти је стајало само: «збогом Стано!“ Ужасна сумња сину ми кроз главу, обучем се и одјурим у њен стан. Ту нађем на степеницама њену слушкињу. Кад ме је спазила, узвикну, као да је спасена од напасти и исприча ми шта се десило: Агнијин муж вратио се данас кући тек пред зору пијан, и у место, да се као обично повуче у своју собу, стаде он лупати на врата Агнијине спаваће собе. Агнија слутећи у каком је стању, ћутала је и јецала. То га раздражи још већма, те стаде као помаман обијати врата песницама и ногама и жену ружити саблазним именима и прекорима. Агнија у очајању обуче се и изађе кроз девојачку собу на улицу. Тек што је она измакла, муж њен провали врата и уђе у празну собу. Не видевши жену, рикну као рис, ћипи у побочну собу и подвикне слушкињи: «Где ти је госпођа?» Ова сиротица призна, дршћући, да се Агнија кроз њену собу удалила. Он се врати у женину собу и ту на столу спази један велики лист артије, на коме беху Агнијином руком исписане ове речи: «Збогом, Никола! Нек ти је просто! Нек ти је просто! Ми се на овом свету више нећемо видети!»

Никола претрну, заљуља се и стропошта се мртав на под. О, да ужасне судбе!...

— Али, госпођице, шта би са Агнијом?

— Не знам, слутим нешто страшно, с тога сам и појурила овамо.

Милану се диже коса на глави и баци укочен и престрављен поглед на Дунав. Речно огледало бејаше глатко и мирно, и осим неколико рибара на баркама, што ловљаху у даљини, не пливаше ништа на њеној површини.

— Хајдемо ка железничком мосту, рече Милан промуклим гласом, као да у себи говори.

И не осврћући се на уседелицу, пође к мосту, а она за њим. На неколико стотина корачаји од моста, врисну уседелица и хтеде да потрчи, али ноге је издадоше и она се стропошта на земљу.

— Ено је! Ено је! Познајем њену кућну црвену хаљину! Не дајте јој да скаче у воду! Спасите је! Викала је угушеним гласом, узалуд покушавајући да се дигне и притече у помоћ.

Милан, као да је од једном добио крила, био је у магновењу близу моста.

Нека надчовечна снага заталасала се у његовим дамарима и узвинула му дух у регионе натприродног јунаштва. Видевши Агнију где скаче у воду, збаци са себе горње одело, појури у реку и пресецајући је снажним маховима, стиже близу места, где је вода била почела да избацује Агнију. Пун поуздања и присебности доплива затим до утопљенице, уздигне јој главу и рече јој јаким гласом:

— Агнијо, приберите се. Немојте спуштати главу и метните руке на моја рамена.

Агнија учини то, али бесвесно и као покоравајући се надахнућу.

Видевши је тако немоћну, Милану би наједанпут топло око срца. Саучешће и љубав пробише срчана врата, победоносним ускликом.

Срећан, али још забринут, зграби он једном руком њене згрчене ручице, и стаде их ватрено љубити.

— Агнијо, отворите очи, и погледајте ме! И држећи је једном руком чврсто око паса, пливао је вешто другом.

Агнија отвори очи и погледа га умирућим, стакластим очима, и кад га је после неколико тренутака познала, прелети преко њеног лица сенка радости, и сетним, месечарским осмехом упита га:

— Милане, хоћемо ли заједно да умремо?

— Не, Агнијо, већ да заједно живимо. Преклињем вас, савите руке чврсто око мог врата, да вас носим као мало дете.

Она га послуша, а Милан ослободивши обе руке, стаде сад нагло пливати и примицати се обали, носећи с поносом мио терет. Агнија се међутим прибрала и немоћним, тужним гласом прошаптала Милану:

— Што ме ниси оставио да умрем? Зар опет да се вратим у онај чемеран живот?... И немилостива судба баш тебе изабра за оруђе!!....

— Агнијо, не говори тако. Свака твоја тужна реч, мене ми тешке окове на ноге и на руке; а ја сам тако срећан, да бих те вечито тако носио!...,

— О, Милане, кад бисмо на дну ове реке могли боравити вечити санак!.. Не, ја нећу, не могу више да живим међу људма с оним човеком! Пусти ме, и ослободи ме ужасних мука ...

Видећи, да се Агнија отима, Милан је притиште јаче и рече јој:

— Агнијо, не стрепи више од Николе. Он је умр'о. Кад је продро после тебе у твоју собу и није те нашао, ударила га је капља и остао је мртав на месту.

Агнија се стресе, руке јој се малаксало спустише, очи склопише и бледило смрти показа се на њеном лицу.

— Агнијо, не клони духом! Ти си слободна и ако хоћеш да се одужиш Богу, што се смиловао на твоје

јаде, усрећи мене, буди моја жена, носићу те на рукама, као ово сад, што те носим на таласима...

Агнијо, слатка заручницо моја, метни твоју ручицу на моје усне, да је пољубим!.

Као закашњени тутањ после оморине, који у величанственом одјеку носи абер, да је растеран непријатељ чистог ваздуха, проламала се ова чудновата просидба у Агнијиној души. Узбуђена али сретна пољуби му косу и рече му једва чујно:

— Брате мој!

Међутим је са ћупријске станице био дат знак, да је неко скочио у воду и момци за спасавање похиташе са чамцима, одузеше Милану, клонулу невесту и одвеслаше обали.

Уседелица била се за то време придигла од страха и тек што је чамац пристао на обалу, скочила је у њега, бацила се Агнији у наручја и стала ју је страсно љубити и обасипати најнежнијим миловањима. Док је Агнија, пустивши главу на груди верне пријатељице, тихо јецала, Милан бејаше већ похитао на обалу да се обуче. У то загрмеше једна кола и Милан довикну кочијаша и погоди га, да одвезе обе жене у Станијин стан. Кад су пријатељице ушле у кола, Милан приђе вратницама и свечаним гласом рече Стани:

— Госпођице Стано, ја сам у таласима реке известио вашу пријатељицу, да ју је божје провиђење ослободило од оног звера и умолио сам је да буде моја жена. Молим вас, будите и ви сведок, да сам је испросио и будите ми на руци да је не изгубим. Од овога часа, ја немам другог задатка сем да цео свој живот посветим њој. Преклињем вас, примите у овим часовима њеног тешког искушења моју помоћ и дозовите ме, чим ме затребате. Збогом!

— Збогом! прошапташе потресеним гласом пријатељице, и кола одјурише у варош.

* * *

Прође више недеља и свет је почео да заборавља ову домаћу драму, која га је првих дана необично занимала. Агнија је јуначки обавила све своје дужности према мртвом мужу, и кад је и последња дужност била извршена, сломи се њено усиљавање и до несвести малаксала затвори се у своје собе и осим Стане, није никог пуштала к себи.

Милан је за све то време био као добар, невидљиви дух око ње.

Од Стане је сазнавао за све потребе и кораке, које ваља чинити и поштујући Агнијину самоћу, умео је он наћи и пута и начина да све уради, а да то ником не падне у очи.

Тако прођоше више месеци и наступи дубока јесен, а он се никако још не беше састао са Агнијом. Дотле је и могао да се стрпи, у толико пре, што му је жива преписка са родбином, којој је саопштио своју намеру да се жени, одузимала много времена, и давала прилике да добро размисли о свом кораку и да испита своје срце. Али кад је природа подивљала, и ветрови помамили и почели таманити и заошијавати као сламу, пожутели украс вртова, поља и шума, а небо се натмурило сивом оловном пољавом, инокоштво постаде му несносно, и он се одважи, да умоли Агнију за један састанак. Још истог дана, кад јој је писао, стиже му одговор, да ће она с пријатељицом ићи на предавање ђенијалног руског сликара Верешчагина, и да ће јој мило бити, да га тамо види.

Ретко се кад у вароши Б. скупило толико отменог и интелигентног света у једној дворани. Најозбиљнији државници и политичари, ђенерали свију родова оружја, капацитети свију научних грана и вештаци светског гласа похиташе на ово предавање, као да ће да присуствују каквом значајном историјском чину. Да су и лепе и отмене жене биле заступљене у великом броју није

никакво чудо. Њихова највећа жудња и слава јесте, да буду опкољене значајним и великим мушким духовима. За обичног госта, који би случајно ушао у ову дворану, била би права наслада гледећи, како се овај отмен свет креће и забавља. Нико није био још сео на своје место, сваки је готово имао да поздрави по неког познаника, а при свем том, у том општем покрету и разговору, владала је она љубазна мирноћа и господска тишина, која је својствена само просвећеном, отменом и богатом друштву.

Кад је Милан ушао у дворану осветљену стотинама пламенова, који безбројно, као звезде на звезданом небу, одсјајиваху из позидних огледала, првим погледом већ спази Агнију и Стану у једном смерном кутку.

Агнија носаше белу хаљину са црним тракама, и Милан, који је држао, да ће је наћи бледу и болешљиву, био је пријатно изненађен свежином и ведрином њеног лица. Раздраган њеном лепотом и чврсто одлучен, да овога пута сазна на чему је, упути се смело њој, и стиснувши јој руку, погледа је право у очи и топлим гласом рече:

— Хвала вам, на саопштењу! И спустивши глас продужи: али ја се надам, да ћу одсад ваше заповести и жеље усмено од вас добијати. Ја сам свима мојим саопштио моју веридбу и моја вас родбина већ сад обожава и сви жуде да вас ускоро виде. Агнијо, хоћете ли да будете моја? Усрећите ме једном речи, па да побожно слушам овог великог свећеника љубави и милосрђа.

Агнија га погледа блаженим осмехом; суза радости спусти се као бисер низ њено бело лице и голубијом нежношћу рече му само:

— Седи до мене.

У том тренутку заори се у дворани «живео!» и Верешчагин се попе на једну трибину, поклони се руском немарношћу и ходајући горе и доле, као ђаче, кад учи на памет лекцију, стаде грмети против предрасуда, које

владају у држави, у друштву, у науци и у вештини. Но и ако његове мисли бејаху духовна шиба, горка као руски кнут, његов глас уверења и жарке љубави према човечанству, опијаше слушаоце тако, да изгледаше, као да су сви скрушени под теретом његових оптужаба. На чело оседелих војвода спустише се црни облаци, кад је Верешчагин стао описивати ужасне поколе међу људма и речима сликати оне страхоте рата, којим је његова ђенијална кичица пробудила грижу савести целог човечанства. И док Верешчагин, немирно ходајући тамо амо, грмљаше као неки Мојсеј иза облака на гори Синају, Милан и Агнија, држаху се чврсто за руке, као да се доиста налазе пред каком буром. Говорећи о таштини и људској тесногрудости, Верешчагин се често служио аксиомама свију песимиста, а Агнија, која је и од Милана слушала таке речи, бацала је скривене погледе пуне поноса и дивљења свом драгану и кад се дворана, на неким местима говора ђенијалног предавача, проламала од пљескања, шапутала му је нежно:

— Милане, тако си и ти пре говорио!.

Верешчагин довршн свој говор без и једне речи милости, пун срџбе и неповерења према тако званим «стубовима» друштва и удали се и не заблагодаривши се својим слушаоцима. Утисак његовог говора био је тако силан, да је прошло прилично времена, док је свет устао са својих места и као утучен, почео да се разилази.

Агнија држећи Миланову руку, рече Стани:

— Стано, допусти господину Милану, да те данас одмени и да ме допрати до куће.

Стана их сестрински погледа и опрости се љубазно.

Кад су Милан и Агнија изишли на улицу, падао је први снег, а време је било благо, ваздух сладак и мирисав да занесе љубавна срца. Милан узе једна кола и уђе с Агнијом у њих. Снебивајући се, ћутали су неко време, док им се руке не сретоше. Агнија се стресе и тихо јецајући баци се Милану у наручја. Кад су кола

стала, отрже се Агнија из његовог загрљаја и као преплашена толиком срећом, утече у кућу и не опростивши се с Миланом.

Милан стиже у свој стан, не знајући ни сам како, и размишљајући о устезању Агнијином да се једном одлучно изјасни, о његовој просидби, није могао целу ноћ да склопи очи. У тим мислима затече га и дан и он ломан и зловољан покушавао је на стотину начина да разбије бригу, кад око подне зазвони неко на врата његовог предсобља. Он излети на поље и спазивши Агнијину служавку са једним писмом у руци, отвори врата, зграби јој писмо, награди девојку, и с великом лупњавом срца стаде читати:

«Јуче, кад сам се од тебе растала, легла сам у постељу своје мрачне собе. Мислећи на срећу што ми пружаш, морала сам савити руке као на молитву, а ове мисли и слике пролетеше ми кроз главу:

....Какав човек!.... Он ме љуби, али ја морам још да сумњам о *њему*, а не више о своме срцу... Његов поглед!.... Његов глас!.... И прсти се чвршће стезаху. — Шта је то, што нас слабе створове води кроз лавиринат живота?... Сањала сам скоро о анђелу хранитељу. Он држаше моју главу на невидљивим рукама. Како се меко рахатовало на њима! Осећала сам се скривена и заштићена од сваке опасности. Божански мир ушао је у мене. Погледах благодарно и блаженим осмехом у свога анђела у ваздушну, недохватљиву, а ипак дивну прилику, на којој се виђаху јасно два силна, зрачна крила, што се усправо дизаху и кроз собни таван у бесконачност губљаху.

«Где си, душе заштитниче? Да ти благодарим, да те молим за твоју даљу милост и да ти кажем, да ћу безгранично добра и племенита бити, да будем достојна среће, коју си ми ти подарио.... Ко си ти? Да ти кажем, да ће одсад сваки мој дах бити усрдна молитва, као што ће свака моја мисао бити похвална химна теби...

Ко си ти? Јеси ли ти дух, који у мени дела, од кад сам к свести дошла; који ме напред креће истом путу, истој мети, без прекида, бесвесно, а ипак несавладљивом снагом? Јеси ли ти оно, што ми је увек повраћало снагу и на ноге дизало, кад сам од умора клонула и падала? Јеси ли ти оно, што ме је предизало, кад ме је оловна навада мог несрећног живота, све доле вукла? Што ми је очи отварало, према свему, што је на овом свету лепо, велико и дивотно, док бејах опкољена нискошћу, тесногрудошћу и гадошћу? Јеси ли ти прогонио мрачни облак прашине, што ме је ослепљавао и отворио ми сад изглед. на чиста дивна, цветна поља? Јеси ли ти то душе, што у мени делаш, што ме руководиш у свима мојим делима? Ти чиниш, да све велике мисли, што се провлаче кроз васиону, у мени одјекују; да је мој слаби ум кадар да схваћа бескрајну ширину мисли. Ти крепиш и снажиш моје слабо тело. Ти га водиш крај провала и бездани, у које би се без тебе јамачно сурвало.

За све што имам и осећам, теби благодарим!

Ти си то, што ме уткиваш с њим са драганом, и невидљивим поткама њему привезујеш.... Како да те зовем? Како да ти благодарим? Назваћу те «мој анђеле хранитељу!» Теби ћу се одсад молити, да ми и одсад будеш у помоћи; теби ћу благодарити; пред тобом ћу клечати; теби ћу у срцу своме подићи олтар! И кад тебе будем угледала у *његовим* очима, и кад тебе у *његовим* уснама будем тражила, не љути се на ме; не оптужуј ме за скрнављење светиње! Јер ти си исти дух, који у *њему* дела. Ја тебе у њему опет налазим. Амин!»

Тако се, драгане, твоја мала атеискиња молила. Јучерањи дан, био је такође један од оних дана, којих ћу се сетити и на самом самртном часу. Милане, понови у себи свакога часа то, да си усрећио једну сироту и слабу жену. Ти си ме спасао из таласа, али живот си ми повратио само својом веридбом. Јер за спасавање људи из

воде или из ватре, довољан је често један једити, нехотичан, племенити откуцај срца. Али спаситељ, који је само у једном тренутку јунак, може често да буде у обичном животу, права хуља. Дело његово можда је потекло случајно, у тренутном узбуђењу. Док је онај, који цео свој живот посвећује свом ближњем, прави јунак. Да, јунак је само онај, који ради промишљено и који улази са уверењем у борбу против сметња и препрека, да изврши добро и племенито дело. Њему само припада награда. Милане, дико моја, где ћу наћи толико блага, да те наградим? Свети душе заштитниче, помози ми! Дај ми цвећа, да проспем по његовом путу; дај ми драгог камења; дај ми лепоте, дај ми, о, дај, да ме он увек љуби!

Не могу никако да довршим ову молитву. Срце ми је тако препуно. Ти не знаш и не слутиш, шта се у мени дешава. Морао би да знаш за сву горчину живота, који сам досад провела, па да појмиш моје садање душевно расположење. Душа ми жуди за срећом. О, похитај, драгане, у моја наручја и нек нас одсад само смрт растави!

Твоја Агнија.»

Богиња љубави, рођена на запенушеним таласима, сродила се са овим вереницима на таласима и опасала их појасом непоколебљиве љубави и вечите младости.

Х. Ц. Давичо.

ЉУБАВНА ТРКА

Стегни жице, о кобзару!
И суморну тугу мани,
Па запевај песму стару,
О Љубецком и Океани.

У Лисинског храброг пана
Има блага, к'о у мору,
Ал' његова кћи Океана
Беше украс целом двору.

Колика је Пољска дуга
На четири своје стране,
Од Њемана̂ па до Буга
Ни̏је било такве пане.

Па како-ли бије стрела
Из ручице пане лепе,
Кад Океана̂ јаше сме̏ла
Кроз подолске равне степе:

Бујни ветри, што се носе
Са далеких, сурих страна
Лепршају њене косе
И скутове сарафана.

Али једног мајског дана
Запроси је витез вредан.
„Хоћу, рече нежна пана,
Али имам услов један.

«Пре, него-ли хтеднем млада,
Оставити поља своја,
Да тркамо испред града —
Стигнеш-ли ме? бићу твоја.»

Пан Љубецки диже очи
И погледа коња врана,
Па на коња хитро скочи,
А на другог млада пана.

И у једно исто доба,
Са дворишта оба језде,
И јурнуше, као звезде,
На пољану коња оба.

Над седлом се мома на̏же,
Руку диже и бич пуче;
И Љубецки главу саже,
А мамузом вранца туче.

Пригнувши се као гуја,
Коњ Океанин мрси гриву,
И с фрктањем, к'о олуја,
У даљину лети сиву.

Кличе пана, као чајка,
И све ближе мети стиже,
А за њоме витез гмиже
К'о чивутска таратајка.

И он виде како лете
Коњ и пана испред њега,
И огањ га узе свега,
Јер их спази близу мете.

Па од чуда и срамоте,
Заигра му срце живо,
Што ни у сну̏ није снив'о —
И његов се усклик оте:

«К'о у љутом до сад боју,
Срећо моја ти ме прати!
А да стигнем пану своју,
Љубав ће ми крила дати.»

На огњене своје очи
Сад натуче шапку с чела,
Па се изви као стрела
И са врана коња скочи!

Три пута се преметао
Пан Љубецки у висини,
А четврти доле пао
И наш'о се у прашини.

Засмеја се млада дама,
Па окрете коња врана,
Удари га мамузама
И прескочи младог пана.

Ал' је пану снажна воља,
А љубавне муке тешке,
И Љубецки јурну пешке
Као јелен преко поља!

Зачуди се пана млада,
И не може да се сети:
Шта Љубецки чини сада?
А Љубецки већ на мети.

Он с грацијом шапку тури,
На десно је наби уво,
И по том се хитро жури,
Да дотера скупо руво.

1. јула. Госпођинци.

А Океана пусти тада,
На пољану хата врана.
«Бољег имам», рече млада,
И загрли свога пана.

Војислав

ОКРУЖНЕ, СРЕСКЕ И ОПШТИНСКЕ ФИНАНСИЈЕ У СРБИЈИ

ЗА 1889. ГОДИНУ

Између државе и појединца као два завршна члана у колу друштвеном, има много прелазних простих и сложенијих облика људске заједнице, који живе донекле својим засебним правним, економским, па следствено и својим оделитим финансијским животом

Што се већма удаљавамо од појединца к овим сложенијим склоповима човечјег удружења, видимо да се све више и више издваја економски живот њихов од финансијског. Докле је код каквог надничара зарада израз његовог привредног и финансијског стања, код државе су ови чиниоци самосталнији, и ако један други условљава, не морају бити у тако тесној узајамности. Да напоменемо примера ради само државне дугове, који допуштају у извесним приликама држави и такве поступке, који се не би могли објаснити стањем, у којем се налази тада државна привреда.

Исто тако, кад какво друштво прелази из патријархалног живота у напредније или можда боље рећи модерније облике друштвене, бивају поједине његове функције разговетније и самосталније. Налазећи се и на овом пољу на прелому, наше су месне финансије испреплетане и замршене, да ће моћи занимати читаоце, ако покушамо, да им изнесемо слику о стању, у којем су у Србији данас, на прагу нове поделе и новог устројства земаљског, општинске финансије и финансије оних административних међу-чланова, који су нам познати под именом округа и срезова.

Месне финансије заслужују данас нашу пажњу, не само због њихове узајамности са државним, по што своју снагу црпу из истог извора, већ и због зачетог самосталног облика и повећаног значаја; а будућност им крије још и веће задатке.

И јавно мишљење се почело већ више да занима општинским пословима него што је дојако чинило. Без сумње је узрок овом по-

јачаном старању у повећаним месним наметима, који се с дана на дан, у својој кобној трци, надмећу са државним дажбинама. Али, и ако је јавно мишљење у главноме на чисто с нашим државним финансијским приликама, изгледа да није у месним финансијама ни толико обавештено ни толико расудно. Често се може чути, да су општински или окружни терети тежи од државних, да прирези достижу меру које нигде у свету нема, да се по општинама троши више него што би требало, да се прирезани новац раскошно расипље, и да поред свега тога, ни општине, ни срезови, ни окрузи, ништа нису учинили, што би служило на корист народа или мештана.

Овакви песимистички погледи, на наше месне финансије, превлађују.

Ми ћемо се потрудити да их сведемо на праву меру, расветливши сва важнија питања, која стоје у вези с неправилностима, које су овде овладале. А изнећемо у једно на оцену стање, у којем је затекао нови закон о проширеној општинској самоуправи њене финансије.

Неред који постоји у руковању општинским приходима, неправилности које се дешавају при састављању и одобравању срески и општинских прорачуна, као и неупутности при употребљавању општинског капитала и непокретних добара: последица су на првом месту ослабелог старања централне управе за све праве општинске потребе, а на другом месту налазе објашњења у непотпуном законодавству у овој грани државног кућења. Како ове неправилности, поред свог општег рђавог дејства, што подривају веру народа и грађанства у савесност власти и правичност законских наређења, утичу још и моћно да се пореска снага земаљска убитачно слаби; то су реформе на овом пољу колико хитне толико и од велике практичне вредности.

Пређимо сад на разлагање у појединостима.

I Окружне финансије

Окружних буџета нема. Приходи и расходи окружни деле се у практици на редовне и ванредне.

Једини је редован приход прирез за подмиривање трошкова управних власти од 3% непосредног пореза, који се сваке године купи према члану 1. закона о овим трошковима.

Ванредни приходи су опет прирези, који се прирезују уз порез ad hoc, кад има да се подмири каква окружна потреба.

Најчешће се ови прирези купе за разне грађевинске послове: ради исплате саграђених путева или мостова, државних или окружних

зграда. Ове прирезе обично одређује окружни начелник и подноси их на одобрење среским скупштинама. Кад је прирезана сума позамашна, тада тражи и одобрење виших надлежних власти; за мање потрошке пак мимоилази овај дуготрајни поступак, ма да је то противно и Уставу и прописима других материјалних закона.

Величина ових прireза је различита; колико их има, кад се купе, на што се одиста троше, не може се поуздано знати, јер у практици немају непосредне везе ни с министарством финансија, ни са Главном Контролом. Може се рећи, кад се купе за оправке друмова или мостова, да не износе више од једне или две паре на динар окружнога пореза, а када се прирезују за грађење средњих школа, касарна, зграда за окр. начелства или судове, да износе често кроз три, четири или више полгођа између 25 и 50% непосредног пореза.

У прошлој рачунској години могло је ових прireза бити до 900.000 дин., јер извештаји појединих начелстава дају укупну цифру од преко 700.000 динара.

Од како су државне финансије посрнуле, и како нема изгледа да ће се оне кроз кратко време са свим опоравити и што се због тога држава не упушта никако у већа грађевинска предузећа, зачела се код нас тежња, да се многи финансијски задаци пренесу на општине, срезове и округе, те се с тога може утврдо рећи, да ће у новом добу окружне самосталности и ови прирези из године у годину нагло расти. Овим пренашањем државних и општих финансијских задатака на помесне управне чиниоце, даје се донекле и објаснити застој, да не кажемо смањивање државних расхода, у овоме правцу, за минуле две-три године.

II Среске финансије

И ако немамо формалних среских буџета, ипак постоје забелешке или акта среских старешина, у којима они означују, колико им је потребно сваке године прireза за подмиривање среских трошкова. Ови трошкови нису предвиђени у нашем законодавству; по праву их с тога не би смело ни да буде, али су се они у животу толико одомаћили, да данас заузимају одлично место међу осталим јавним дажбинама.

Срески прирези су потекли прво из потребе среских старешина, да прирезом од народа подмирују канцеларијске трошкове, за које им се од вајкада даје из државног буџета, за данашње прилике, незнатна сума од 50 талира или 250 динара годишње.

За овим су се развиле среске потребе на множину разних предмета, међу које спадају у првом реду: огрев канцеларијски и

сиромашних притвореника, грађење или оправке среске куће, путева и мостова, накнаде за становање среског особља, као порезника, писара, шумара и т. д., ношење данка у окр. варош, издржавање медицинских питомаца на страни, исплате паљевина, накнаде штета нанетих поплавом или градом, и на послетку у новије доба огромни трошкови око гоњења хајдука.

Кад у почетку рачунске године срески старешина састави списак својих потреба, обично наређује и купљење прireза, не тражећи ни одобрење «среске скупштине,» ни министра финансија, ни Државног Савета, ни највише решење. Ретки су капетани, који ударају путем који им закон прописује. Али, да не би срески старешина дошао у сукоб с појединим кметовима, он обично изиште од ових накнадни пристанак за купљење ових прireза и нарећује им, да првом приликом овере и општинским печатом тако зване закључке среске скупштине — установе, која се *нигде* у нашем законодавству не помиње, ма да она има у пракtици тако велике и важне функције.

Ово је одиста занимљив случај, где живот неумитно ствара у обичајном праву једну установу, која нигде није призната, ни Уставом ни другим којим законом, те тиме испуњује празнину у нашем систему јавнога права, коју је омела кодификација. Ну, природно је да је овако и морало бити, по што су се срезови развили као самоуправни прелазни чланци између општина и државе, држећи се њиховог обрасца, те су морали добити поред на њих пренесене извршне и своју оделиту законодавну власт. Ови закључци среских скупштина оверавају се за тим именима неколицине грађана, који се називају *срески повереницима.*

Ево, на овакав начин добија срески начелник одобрење, да може преко године покупити од народа својега среза по 2, 3, па чак и 8.000 динара, којим новцем сме да располаже као својим имањем — по што рачуни о среским прirезима не подлеже ничијем прегледу, па ни прегледу Главне Контроле!

Према службеним подацима, било је прирезано за среске потребе у прошлој години 259.000 динара, што чини на тадашњих 69 срезова просечно по 3.750 динара на годину и на срез. Сем ових било је још и других, који се повлаче из ранијих година, а који су намењени за грађевинска предузећа или друге потребе. Мислимо да се нећемо огрешити о истину, ако ове прирезе оценимо на 120 до 130 хиљада динара, тако да нам сви срески прirези дају годишњу цифру од близу 400.000 динара.

Пређимо сад на трошење среских прихода. Како је у недостатку сваког среског финансијског права, допуштено појединцима да гу прирезивати на народ колико им је воља, и како ова радња

среских старешина не подлежи ничијој контроли, није ни чудо што је трошење среског прireза једно од оних места на згради државној, где су врата широм отворена разним злоупотребама.

Прешавши неправилности при састављању и одобравању среских прорачуна и остављајући на страну противзакону праксу, што се махом по Србији прирезује с главе на главу, у место по сразмери непосредног пореза; ево најглавнијих неправилности у самом његовом трошењу:

а) Среске старешине имајући на расположењу веће суме новаца, за које нису дужни по закону никоме давати рачуна, чине тим новцем издатке, који се не могу сматрати ни да спадају у т. зв. канцеларијске трошкове, нити у народне потребе. Примера ради да наведемо куповање намештаја за среску кућу, који служи за личну употребу среског старешине и његове породице; трошкове око прослава народних и државних празника, поред трошкова које чини свака општина; награде за преношење данка, мимо дијурне према закону о путним и селидбеним трошковима.

б) Среске старешине уступају махом све радове и службе без јавног надметања, а цену за њих одређују по своме нахођењу и личном интересу. Тако је, примера ради, плаћена оправка моста од три балвана, у једном од најсиромашнијих крајева у Србији, године 1886. са 174 динара! Исто се тако исплаћују све друге намирнице, као дрва за огрев, два или три пута скупље но што им је тржишна цена. Да овакви случајеви могу да буду неопажени од надзорних власти, објашњава се праксом, по којој се издаци учињени из среског прireза, никако и не проводе кроз протоколе и акта службена, а признанице о издатом новцу опет ником не подносе на преглед.

в) Нарочити прирези, који се купе за исплаћивање паљевина или пострадалих од хајдука, служе по самој природи ствари као награде за политичке заслуге појединаца.

Поред напомена које смо изнели при крају нашег посматрања окружних финансија и које вреде у свему и за среске, могли бисмо још изјавити жељу, да се срезови, као важни чиниоци у држави, не изгубе из вида при преустројењу земаљске управе. Једном речи, да поред Устава, који у једном свом делу поставља начела, која вреде за целу државу као политичку, правну и финансијску јединицу, и закона о општинама као основе за општински политички и финансијски круг рада, и закон о окрузима и срезовима буде верна слика свих задатака, које данас они врше и које би можда још требали да приме на себе у будућности.

III Општинске финансије

Поред државе заузимају општине најугледније место у низу управне поделе земаљске, колико својом самосталношћу, толико и потпуном организацијом политичком и финансијском: с тога ћемо се код њих мало дуже задржати.

Задатак наш моћи ћемо код општина лакше и тачније извршити, јер имамо на расположењу потпуне службене податке о општинским финансијама за прошлу 1889. рач. годину, који су по начину прибирања бар поузданији од свих других података што нам их државна статистика даје.[1])

а) *Општинска добра и општински капитали*

У круг ове расправе спада да се говори само о давању општ. добара под закуп и о продаји њиховој; питање да ли се пак она обделавају према захтевима рационалне економије, оставићемо на страну.

Колико може бити у Србији општинских непокретних добара веома је тешко сазнати, прво с тога, што се често и не зна граница између опште-народног и општинског имања, а друго што се општинско имање, где није лични интерес толико у питању, најмање премерава и најнемарније штити од туђе руке.

Имајући међу тим пред собом приходе, које општине добијају од својег имања у облику закупнина од ливада, дућана, механа, камена, риболова и т. д., бићемо у стању бар приближно да оценимо и саму вредност тих добара. Ако узмемо, да једно на друго, земље и зграде дају просечно прихода по 8% од своје вредности; онда би приходу од 945.968 динара, што све општине у Србији имају од својег имања, одговарала продајна цена од 12 милијуна динара, наравно не узимајући у рачун све оно, чиме се општина сама служи, или од чега има прихода у натури.

Општинско имање, које прихода доноси, веома је неједнако подељено по појединим крајевима Србије; тако пожаревачки округ има отуда 176.000 динара годишње, смедеревски, крајински и београдски око 100.000, а нови крајеви, и међу старима руднички, једва десетак хиљада динара годишње. Најбогатија је варош, по своме имању, Шабац, која има 61.000 динара прихода, за тим Неготин и Пирот са 37.000, за овима Пожаревац, Београд и Јагодина са више од 20.000, а најсиромашнија су места у овом погледу Врања и Крушевац, који имају једва неколико стотина динара годишњег прихода.

[1]) Распис министра финансија од 1. јуна 1889. АБр. 4257.

Све ове приходе дају управо споредна општинска добра, јер језгру општинског имања сачињавају још и дан данас утрине и шуме. Без сумње да би се њиховим рационалним обделавањем појачали и финансијски извори општински, ипак је њихов значај и за будућност, са чистог финансијског гледишта у толико незнатан, у колико је од велике вредности с гледишта економског и социјалног развоја наше отаџбине.

И ако наше општине имају изобилно своје земље, многе су још веома оскудне у потребним им зградама, као што су суднице, школе и притвори, те су принуђене да оваке зграде узимају од приватних под закуп, по скупу цену. По што у овим случајима свагда односи победу лични интерес појединих грађана или представника општинских власти, потребно би било да се законским путем општине свестрано ограниче у узимању под закуп таквих зграда, које су им од преке потребе, о чему је већ овогодишњи општински закон и донео једну, али непотпуну одредбу. Давање под закуп општ. имања показује нам још најмање злоупотреба, јер овде утиче на решење општ. представника интерес појединаца као контрола, ма да би и на овом пољу законодавство могло у многом чем да помогне, нарочито с погледом на правилно такмичење и на јемство за сигурно плаћање закупнине.

Општински капитали се дају, бар што се тиче интереса, по врло повољним погодбама. Најобичнији је интерес од 10%; али ипак нигде не страдају општ. финансије толико, колико при давању новца под интерес. Овде нема никаквих правила ни прописа, по којима се може зајмити новац, на које време и на какво стварно јемство. Због учестаних промена часништва и свега особља општинског, нико није у стању да води рачун, да ли се уредно плаћа интерес и отплата, да ли неће потраживање да застари, да ли дужник или јемци дају још довољно гарантије за наплату. С тога су веома учестале одлуке општ. судова и одбора, које је принуђена и виша власт да одобрава, по којима се тражи да се какав интерес опрости или дуг расходује. Што је још најгоре, често овакве одлуке потичу у споразуму дужника и кметова општинских.

Колико овде може да пропадне народњег имања, да наведемо примера ради једну од најбогатијих општина, која је у срезу јасеничком, окр. крагујевачког. Та општина има у облигацијама и разним признаницама 52.000 динара и проводи их из године у годину као општ. капитал. Међу тим сва та потраживања су тако несигурна, да их није још ни један кмет покушавао да наплати. По уверењу неких тамошњих грађана, могло би се за свих 52.000 у облигацијама добити на лицитацији до 20.000 дин.; дакле тако је ниско

пао курс нашим општ. кредитним хартијама! Ово жалосно стање натерује нас, да мимогред споменемо једну мудру одредбу у француском уређењу месних финансија. Расписом министра унутрашњих послова од 1852. год., забрањује се свима месним политичким јединицама (селима, варошима, општинама, кантонима) да свој новац приватнима издају на лично јемство, већ да су дужне да га употребе или на куповину државних облигација, или да га даду на сигурну хипотеку.[1]) —

Колико може бити у Србији општ. капитала, у ужем смислу ове речи? Докле се о општ. добрима управо нигде не води рачуна, нико нема њихов списак а камо ли премер, општ. се капитали бар преносе у рачунима из године у годину у тачно обележеним цифрама. Службени подаци за 1889. год. показују, да све општине у Србији имају укупно 5,594.615 динара. које у готовом новцу које у облигацијама. Сем тога има једно двaестину општина, у којима нису рачуни од више година склопљени, њихов капитал можемо оценити по сразмери осталих на 150.000 дин. у најмању руку, тако да цео капитал општ. даје позамашну суму од 5,750.000 дин. или 575.000 дин. годишњег прихода.

И општ. капитали су веома неједнако распоређени по Србији. Најбогатија је Крајина, која данас има преко 760.000 дин. или по 33 дин. на сваку пореску главу; за њом долази пожаревачки округ са 1,010.903 дин. или 20 дин. на главу, за овима се поређује доње Поморавље и Посавина, најмање пак капитала имају Подриње, Ужице и нови крајеви, где једва долази по један динар на сваку пореску главу. Међу варошима заузима прво место Београд са 120 хиљада, за тим Смедерево са 109, па Неготин са 76 хиљада, наравно не узимајући у рачун варошки дуг; најмање општ. готовине имају Пирот, Ниш, а међу свима заузима последње место Врања, која готовине никако и нема.

Голема цифра од близу шест милијуна општинских капитала, изазива у нама и нехотице питање, да ли не би од њих могле општ. да имају веће, ако не финансијске, а оно економске користи? Примера ради зар се не би могла употребити сума од 760.000 дин. у Крајини на унапређење виноделa, оснивање среских и општинских подрума или винарских задруга? — Нека привредници о овоме мало више промисле

б) *Општински дугови*

Окрузима и срезовима су дугови са свим непознати, а и наше општине немају још дугова, бар у европском смислу те речи.

[1]) Braff. L'Adm. financ. des communes. Paris. 1857.

Сви дојакошњи закони су веома непотпуни у погледу на задуживање општина. Они само укратко прописују, да је општина власна да се може задужити и да је за то потребно одобрење више власти. Не одређује се ни интерес, ни начин отплате, ни јемство за отплаћивање, ни обавезно стављање годишњине од зајма у буџет. Овакве одредбе су можда биле дојако и излишне, јер су се одиста општине ретко користиле правом, које им је закон неограничено дао. Друкчије ће пак ствар стајати ако отпочну општине следовати примеру, који ће им Београд ускоро дати.

Општинског дуговања има у главноме две врсте: или је зајам узет од Управе фондова, или од приватних лица, исто тако је двојако и јемство, које се пружа зајмодавцу: оно је хипотекарно или лично: ово последње у велико превлађује, ма да се скоро сви зајмови узимају зарад подизања грађевина. Чудновата ова противност долази отуда, што су без мало сви општ. зајмови учињени ради грађења школа и цркава, дакле непокретности које су extra commercium.

Општ. дугови рекосмо, да су још врло малени у нас. Збиља, кад упоредимо општинску готовину од близу 6 милијуна са 1,372.611 дин. што општине дугују Управи фондова и 522.564 дин., што дугују приватним, видимо да не само што нема пасиве, него још претиче чисте готовине на 3,800.000 динара. Овако незнатна сума дуговања долази поглавито отуда, што ниједна општина није узела још те зајам за каква већа предузећа, као што су водоводи, канали, вештачко осветљење и т. сл., а на другом месту што су дугови у ствари већи, само их статистичар не може да прибере, а то с тога што се с једне стране многи зајмови отплаћују прирезом, у веома кратким роковима — у три или четири полгођа, а с друге стране што се рачуни о дуговима школских и црквених општина воде одвојено, јер се ретко кад поклапају ове општине с политичким, нарочито од доба самовољног груписања општинског.

Највећма су задужене, код Управе фондова, општине у окрузима: јагодинском и ћупријском, за тим у београдском, смедеревском и ужичком; а најмање оне у окрузима: рудничком, крагујевачком и у новим крајевима. Ово исто вреди, с мало изузетка, и за задужење код приватних, сем окр. пожаревачког, који дугује 221.651 дин. приватним, а само 99.558 дин. Управи фондова.

Од вароши има највише дуга Пожаревац и то 231.936 дин., за тим Београд 136.939, Смедерево 96.383, Јагодина и Ужице око 80.000 динара. остале вароши имају постепено све мање и мање дуга, докле не остану на послетку без икаквог дуга ове вароши: Неготин, Крагујевац, Крушевац, Г. Милановац и Ћуприја.

в) *Општински приходи*

Општински приходи нису у оној мери разнолики као што су државни, а међу општинама велика је опет разлика између сеоских и варошких. Сиромашније међу онима првима једва ако имају три, четири различита извора за подмиривање својих трошкова. Једна позиција ипак налази се скоро у свима општин. буџетима, а то је општински прирез. Овај прирез не познају од 630 општина у Србији само њих 26, и то су или оне, које имају царинарнице, те их приход од помостарине (калдрмије) ослобођава од овог намета, или имају толико својег имања, те им је закупнина довољна да њоме изједначе своје расходе са приходима.

Најобичнији споредни извори општ. прихода јесу: интерес од општ. капитала, закупнине општ. имања као аренде од механа, продавница и општ. земаља; за тим приход од «малих печата", добоштарине, приход од казни и т. д.; крупније општине имају прихода још од месарске аренде, од кантарине, од акција на пиће, од пијаца, вашара, од продатих места на гробљу и т. д; ипак кад бисмо буџете свих општина у Србији летимице прешли, нашли бисмо неких 78 разних финансијских извора из којих оне намирују своје расходе.

Године 1889. имале су све општине у Србији за 5,608.460·14 динара прихода, дакле за 12% државног буџетског прихода. Али ако се узме у обзир, да држава није била у стању, да прикупи за последње три године више од 38 милијуна у место $44^1/_2$, докле су општине сав свој приход унеле у своје благајнице, то онда излази да је терет општ. буџета лежао на народу, према државном, у стварној сразмери од 14% или од једне седмине. Кад упоредимо ове цифре са односима, који у погледу финансијском постоје између централне и локалне управе у другоме свету, видећемо како је мало друштвених задатака узела на се општина у нас, како је наша самоуправа још у повоју и следствено шта имамо од наше општине да очекујемо у будућности.

Да не говоримо ближе о самоуправним државама англо-саксонске расе, о уједињеним америчким државама, где су месни трошкови већи од државних; јер докле је године 1885. био савезни буџет од 336 милијуна долара или 1.680 милијуна динара, месни су намети прелазили 392 мил. долара или 1.960 мил. дин., исто тако да не помињемо Енглеску, где на 88,088.518 фунти стерлинга државних дажбина, долази 67,705.079 фунти или 1.706 мил. дин. општинских трошкова; сама Италија, чије финансијско устројство у многоме личи на наше, имала је на 1.758 милијуна државног буџета исте 1885. године 561. мил. општинских расхода; на послетку и Фран-

цуска, земља крајње централизације троши поред државног буџета од 3.174 милијуна још годишње 473 мил. по својим општинама.

Од напред поменутог целокупног прихода или расхода општинског од 5,608.460 дин. имају варошице и села 3,515.828 дин., што чини по 5.773 дин. годишње и просечно на сваку неварошку општину. Остатак од главне суме у 2,092.632 дин. припада окр. варошима а оне га овако деле између себе: Београд, у исти мах једина општина, која има преко 200.000 дин. прихода, има буџет од 734.801 дин.; за њим долазе четири вароши које имају више од 100.000 прихода, а то су Шабац са 188.215, Ниш са 187.100, Пожаревац са 111.572 и Крагујевац са 100.570 дин.; после ових долази још 8 вароши чији је буџет већи од 50.000 дин., докле на послетку не падне буџетска цифра код Г. Милановца на 16.862 динара.

У почетку рекосмо да је најсталнији, а сад ћемо видети да је и најобилатији приход општински — прирез. Истина да је тешко сазнати праву цифру свих општ. прireза због многих неправилности, које су се одомаћиле у општ. рачуноводству, и због неупутног начина по коме се склапају општ. буџети, ипак држимо да је доста верна цифра од 2,033.238 дин., што су нам дали тачни службени подаци прикупљени за 1889. годину. Поред ових података имамо и друге, које је наша Пореска управа прибрала. По њезином рачуну требало би да има ових прireза, за две године раније, само 1,342.228.87 дин. Да докажемо непоузданост овог рачуна, узмимо само једну околност у призрење. Чланом 68. закона о општинама од 1884. год., овлашћују се општине, да могу за намирење плата председничких купити прireза по динар, уза свако полгоће и од свих пореских глава, а за плате кметовске по пола динара. Рачунајмо да свака општина купи прireза и за плате писарске или пандурске просечно по 800 дин. годишње, онда ћемо добити овај резултат: на 460.000 пореских глава у Србији по 2 динара, чини 920.000, за два кмета најмање, толико исто, за 609 писара или пандура по 800 динара, рецимо 480.000, свега дакле 2.320.000 дин. Кад од ове крајње суме одбијемо једно 200.000 за варошке и оне општине, које ове издатке из других извора намирују, добићемо цифру од 2,110.000 динара, која се потпуно слаже с нашим подацима.

Кад упоредимо приход свих општина у Србији са прирезом, који се купи ради изједначења буџетског, видимо да он износи 36% свих доходака општинских. Ако издвојимо још и вароши које не прирезују више од 10% својих издатака, онда добијамо, да сеоске општине подмирују прирезом већу половину својих издатака (52%). И овде има велике разлике кад погледамо на карту Србије. Докле у ужичком и врањском округу прирез даје преко 60% свега

општ. прихода, Крајина и Мачва не траже од њега више но 10%, а варош Београд само 5% од целокупне буџетске суме.

Вредно је додати да се, сем овог редовног прireза, купе још и други привремени и ванредни прирези, којих је лањске године било за 253.288 динара. Ако саберемо непосредне дажбине, које се намећу по окрузима и срезовима, видећемо да сви помесни органи у Србији траже од народа на 3,580.000 динара годишње за вршење својих месних финансијских задатака.

(Свршиће се)

М. Цукић

ДАНАЈА

Некад је громовник силно заљубљен ишао теби
Са златном, обилном кишом. Но светла младост је прошла,
И ти снуждена стојиш на њеном обронку травном,
Јер старост већ је дошла.
Време је изрило бóре по твоме чеоцу тавном —
И златне нестаде кише
И громовника с њоме. На олтар љубави твоје
Ни бакар не пада више.

Војислав

СА ЈАВОРА

ПОДАЦИ ЗА РАТНУ ИСТОРИЈУ

ИЗ НАШЕГ РАТА СА ТУРЦИМА 1876. ГОД.

(НАСТАВАК)

Вест наша да су Турци узбијени и да је, дакле, наша снага пред њима моћна устава, разагнала је ужасни страх, који се расплинуо био по целом ужичком, чачанском и у неколико и рудничком округу, куда је највећа журба била за бегство. — Нарочито је у Ивањици све свртоглавила паника, што је она брзо била на реду

и прва жртва Изјаве које смо примили на Кушићима: депешама, писмима и лично, битно карактеришу ојађено стање пре, и радост, после овог успеха.

На прилику, ево једне депеше о томе:

„Бр. 148 28|7 9 часова

Г. П. Борисављевићу Кушиће.»

Најусрдније честитамо вам одличије чина мајорског (тог дана произведен). Вечиту благодарност изјављујемо вама и г. Илићу на ослобођењу од страха који шебе бесно овладао»

С молитвом Богу желимо вам још сјајније успехе и напредак. «К. Борисављевић, А. Пивљаковић, А. Ђ. Поповић, Јагодић, Лукић, Манојловић, Борисављевић синовац, Миливоје Поповић телеграфиста, Радовановић, Радосављевић, Трифуновић, Матић.»

Друго, народни посланик Петар Стевановић и трговац Кузман Шолаја, дођоше из Ивањице лично, да заблагодаре.

Општина Ужичка посла писмену захвалницу.

Нејач у збеговима, позади Кушића, беше сигурна. Многи домаћини нудише материјале за израну, из благодарности.

А и командант војске предњом депешом даде захвалу од своје стране.

Ми се осећасмо задовољни, али и обавезни да оправдамо надање претпостављених и околине.

Јуначки Илић кад дође увече на здоговор, исприча нам живо и весело, како је судар вођен и како су се храбро борили Рудничани и Моравичани.

Ту у главном повторисмо шта је рађено овог дана; закључисмо да је врло добро за нас било што су наше трупе биле Турцима на видику и тиме смо им импоновали. Иначе би они одсуднији удар учинили и више силе развили; — а овако нису имали шанса за успех.

Тад, саопштисмо му штафету примљену око 3 часа: «Одаслато 28 јула час 11 место одашиљања Ивањица»

«Команданту ужичке бригаде кап. Борисављевићу»

За борбу употребите мање трупа ваше бригаде, а већи део пошљите на Опаљеник, нека се тамо формирају батаљони и да се концентришу на Опаљенику уз Чачанску бригаду, које да служи као резерва!

За чач. бригадира постављен капет. Мил. Гарашанин, а кап. Мишковић је упућен у главну команду Ибарвојске. Ово јавите и кап. Илијћу.»

«Што мање трупа употребите у борбу, управо за привлачење трупе кап. Илијћа ком. аријергарде а што више да се концентрише у позадности, да имамо јаку резерву за сваки случај, чим дознамо праву намеру непријатељску.»

Заступник команданта ибарске војске
потпуковник
И. К. Чолак-Антић.

Из овога налога може се посудити да је гл. команда приближена нашем гледишту, пошто сад не захтева, као пре, резерву у Ивањицу, него на Опаљеник. Ми смо у предњим рапортима разложили наше гледиште и изнели наше становиште. Ми се држасмо тог принципа да ударимо уставу што ближе граници, и тиме што мању штету претрпимо и у војсци, и у становништву и његовом имању. Концентрација у позадности више нег што смо предложили чињаше нам се штетна, пошто је заштитница била много јача тиме, што смо ми били на Кушићима $^1/_2$ часа од ње, него кад би са већим делом ужичана били на Опаљенику тј. $1^1/_2$ час иза аријергарде. И при том постојани и остасмо. Ово тим пре што сматрасмо да смо непријатељску намеру дознали јасно, а то је: да је хтео да продре даље, па није могао. Овим малим успехом данашњим још се осмелисмо, добисмо поуздање у нашу војску, која и ако испред зора одступи, она се

½—1 часа места задржи и прибере око команданата; са вером у наше врлети и шуме около себе рачунасмо да ће нам оне послужити, као тврди бедеми — природни. Даље, ми смо свему што бива гледали у очи, као и непријатељу самом, познавали смо и земљиште врло добро, па и нарав и храброст војника —; а гл. команду смо извињавали, пошто она то све тако и толико није знала.

Одсечност је у војсци прва врлина. Ми смо били одсечни: да продужимо одбрану заузетих положаја, и што брже и што боље можемо да утврдимо Кушиће. План за утврђивање Кушића био је: да на најважнијим, предњим тачкама ископамо стрељачке ровове, те тим означимо где се имају војници распоредити и одбрану издржати; а доцније, ако имадне времена да се у шанчеве претворе. — Ужичку бригаду I кл. задржасмо на Кушићима, а остало по предњем већ учињеном распореду.

Напомена. Тог истог дана добисмо следеће писмо, на листу из бележнице:

«Многопоштовани господине Перо»

«Синоћ на брду иза Опаљеника ноћио сам, преда мном Ибарске војске ишао је, и као што дознадох свима трупама возарским и коморама издата је заповест да се крећу одма у Ивањицу. Сад сам овде у Опаљенику. Молим вас смем ли кренути касу у Ивањицу.... Синоћ ми каза један болничар да су Турци попу Милану осекли главу, а јутрос у најсрећнијем тренутку казаше ми да сте Ви фала милом Богу здрави, а поп Милан рањен и жив. С поштовањем покорни А. Ђ. Поповић.“

Одступање возара и коморе, толико уназад од трупа, такође је рђаво гануло усплаирену околину.

Бригадни свештеник поп Милан Ђурић, за кога се пише горе, био је са нама 26|7 око 5 часова по подне, око «Бусака» и помагао заустављати војнике пешке, носећи голу сабљу у рукама. Тад је контужен турским куршумом, кроз памуклију у руку.

Тог дана добисмо и ово писмо:

«Одаслато: 28-га јула — место одашиљања Опаљеник

«Команданту ужичке бригаде I кл. Пери Борисављевићу.»

«Кушићи»

«Доводим два тешка топа. Два су већ тамо. Да ли их треба задржати овде. Шта је са Илијћем? Јеси ли што концентрисао.» Капетан *Гарашанин.*

Јављено му да добро стојимо, и да пошље она два топа к нама на Кушиће.

Команданту Ибарске војске одговорено је:

«По Вашој штафети у 11 часова послатој учинићу, а друга се класа (ужич.) већ формише у Опаљенику; само Вас молим да моју бригаду овде формишем, шта се и ради.»

28|76 Кушић. *П. Борисављевић.*

По учињеном здоговору преко ноћ изиђемо са Илијћем изјутра 29\7 и на лицу места издискутирасмо утврђивање Кушићског положаја.

Са «Црквишта» најпре промотрисмо положај у опште. Непријатељ имао је наступати са Јавора ка Ивањици, или долину Мораве. Главни му је правац — пут преко Кушића, Опаљеника... на Ивањицу. Наш је задатак да му не дамо да то учини. Може ли нас обићи и Кушиће игнорисати? Може. Али са таквим тешкоћама да је невероватно. Јер се не сме спустити у долину Ношнице или Грабовице, докле ми држимо Косу од Ивањице уз Црвену Гору на Кушиће. На Катиће би му најлакше било. Али тамо имамо посаду, а ми ћемо му ударити у позадност.

Висиоци — Цркви̇ште — Плоча фронт је са ког се укрсном ватром бије коса од Укоченице на Кушићској сударници, куда пут води.

Паљевац — Цркви̇ште — Стари Шанац сачињавају дубину фронта.

Обоје образују крстати положај, који брише скоро сваку тачку са три стране.

На ових пет тачака имала су се најпре и подизати утврђења.

Ова мисао претресена је критички, за сваку евентуалност.

И још смо се држали закључка: да аријергарда одступа на Кушиће и даље друмом ка Ивањици.

Чемерница, Мучањ, Катићи беше правац који бригу задаваше, што би непријатељ могао, ако продре до Укоченице, ту се држати дефансивно; а офансивно дејствовати против наше сразмерно слабе посаде горњим правцем. За подмирење ове слабе стране закључисмо: да у том случају Илијћ са аријергардом одступа Чемерницом к Мучњу, те да непријатеља увучемо међу две ватре. И онда да меркамо с обе стране и задамо му смртни удар.

Али ова комбинација могаше се корисно остварити само у том случају, ако Кушићски положај буде ојачан опкопима и утврђењима, како не би непријатељ држао се дефансивно спрам Чемернице а заузео, јаком офансивом, Кушиће и даље продирао Ивањици; шта би било опасно и споредна посада Чемернице не би могла одиграти главну улогу без Кушића као што ови могу без Чемернице.

Према целом резоновању и дискусији изађосмо на чистину: *да се Кушићи најживље утврђују.*

Напомена. За време разговора са Илијћем о овој ствари бацали смо поглед и даље, како за време ноћи, тако и изјутра на лицу места. По нашем мишљењу Кушићи су били једна од најбољих позиција на целом друму од Јавора до Ивањице. Чудили смо се за што она није пре узета у комбинацију и утврђена пре него Опаљеник. Приписивали смо непознавање тврдоће ове позиције гл. команди, Капетан Мишковићу па и Илијћу, кад прва налагаше да се повлачимо у Ивањицу, а ова двојица на Опаљеник — видити предње депеше и писма све оријинале. — Илијћ нам прича: да је он доказивао

потпуковнику Бекеру, кад су пређе овуда пролазили: да су Кушићи боља позиција од Опаљеника, шта му, рече, Бекер није одобравао; но да му је мило што делимо његово мишљење. Тим је сложније ишао наш рад. При дискутирању Кушићске позиције, пошто решисмо да је што пре и јаче утврдимо, и тим се осигурасмо, у мислима, да туда Турци продријети не могу; на обилазак би овако резоновање: ако заштитница са Погледа морадне одступити, на Чемерницу и даље, — што ћемо? Илијћ одговара: ја ћу «стрико» на Мучањ, а Туро не може, па му однуд не дам мира.» Ја, ако «синовче» Турци заузму «Стјеник» који нам је с неруке за одбрану, па се спусте на Ковиље и надру низ Ношницу на Иванићу? Он весело и китњасто одговараше: ништа, нека Туре у долину ми ћемо му у бок и за леђа, па да видиш чуда од њих, па још ноћу, шта велиш....?» — Само, рече, кад ти ниси одступио на Опаљеник, или у Иванићу, сад нам Турци не могу ништа... »

И тако пошто план рада уговорисмо оде он на Поглед, да засеца друм; а ми на Кушићима продужисмо што брже утврђивање.

Посласмо по околини да се донесу: сикире, будаци и мотике пошто алата пионирског немасмо.

Рад најбоље напредоваше на рову и батерији на Црквишту. Наредисмо да се обнове два стара шанца на Деретинском брду. Промотрисмо «Висиоце“ и «Плочу“ те прибиљежисмо где шта да се ради. Наредисмо, у први мах, да утврђивање руководи наредник питомац Дамњан Поповић, јер не беше инжињерских официра.

Мало постоја, пошто оде Илијћ, па добисмо од њега ово писмо — штета што нема ни датума ни часа кад га је писао, а биће око 11 часова 29/7 са Погледа: —

«Мајору г. Борисављевићу Кушићи»

«Наше крајње трупе заузимају положај: изнад Погледа брдашце до последње узбрдице јаворске (хтео је рећи „Заскок“); за тим брдо и друге стране Погледа, које је 2000 метара од Јаворске механе, и у домашају артиљеријске ватре са свим. За тим је резервни распоред као што је у синоћној релацији поменуто (релација ова саопштена је гл. команди, тј. да је резерва заштитнице између Укоченице и Погледа, друмом, и делницом): одмах на брду изнад Тисовице (2 бат.) на Чемерници (1 бат) и на Кадиној стени. Остало ка Кушићу, Катићу, и Опаљенику послато је.»

«Турци нису смели још сићи до на Тисовицу поток, који с Јавора полази. Арнаута је и јуче у боју било и ако не у великом броју; низами су по свој прилици они из шанчева (хтео је рећи за оне, који су се јуче развијали на очиглед наш, из шанчева на Јавору, низ планину да ударе и ударили на нашу заштитницу).»

«Положај је њихов: 2 најгорња редута Јаворска поседнута (тј. значиће дрвени и леви, к механи ближе); од доњег редута (тј мех. ближе) па к механи је дугачка линија ноћас ископана, са батеријама на тој линији и у оба шанца, одакле су данас на мој положај пуцали но без моје штете, топова сам опазио да пуцају на нас 4 до 6. За тим по свој прилици имају трупа на Кречанама, где је логоровао црногорски батаљон (разуме ужичке бригаде а то је одмах од механе десно, западно, с ове стране Вас. врха). На Јанковом врху праве шанац и видим један прорез. Даље их нисам могао опазити»

«Не знам је ли и колико отишло турске силе, што ми нису послати остали извештаји ка Грмичку.»

«Вукосављевић ваљао би да буде на Чемерници и Кадиној стени, а под њим Јова Богдановић (т. јест Јова је тада командовао једним рудн. батаљоном на Чемерници). На Мучњу ваља изједна одржавати стражу.»

Капетан *М. Н. Илијћ.*

Као што смо из предњег описа видели, Вукосављевић је са Ариљцима, обе класе, био заузео Катиће и Мучањ, док је још код нас преовлађивала мисао да се заштитница у случају одступања повуче ка Кушићима. Пошто смо одлучили да она одступа к Мучњу, онда је Вукосављевићу заповеђено те је поссо Чемерницу, Стари Шанац, а на Пресеци и Мучњу држана је стража непрестано. Нарочито је на Мучњу згодно место за њу било, одакле је поглед на далеко, дивна опсерваторија. Ватра наше страже на Мучњу и турске на Василијином врху изгледале су ноћу, као звезде на небу.

У осталом, ми сматрамо да смо у почетку учинили грешку, што смо Вукосављевићеву команду чак на Катиће повукли; јер нам она не би на време у помоћ на Укоченицу стигла, док би ми одсудну борбу туда водили. Привлачењем његових батаљона ојачали смо се опет за времена.

Турци су гађали на Поглед са неколико топовских метака пред подне, само да наше узнемире, но пешадија се није спуштала.

По примању горњег извештаја ми смо још боље знали како стоје Турци и заштитница, а Илић је већ знао, и разговара, како стојимо на осталим местима у позадности и са стране заштитнице.

Напомена. Још више жалисмо Јавор, кад нас почеше Турци узнемиривати топовском ватром, кад им беше ћеф, са јаворских висова; тек вис завије чалму димом, топ рикне и рйне граната. А наш положај, са Погледа и близине му беше незгодан за пласирање топова. Ми им нисмо топовима одговарали, сматрајући да би нам топови више штете са Погледа чинили, него ли користи; једно што не би имали дејства а друго, као главније, што би на се привукли јаку и густу непријатељску топовску ватру, и тиме нашој пешадији много досађивали, у близини Погледа, који и беше најбољи за поседање пешадијом, и који је, као што смо видели, био густо и по-

седнут са пешадијом; а на кљуну и са стране Погледа били су подигнути ровићи, страже и засеке на најбржу руку.

Најживље је продужаван рад на подизању утврђења, ровова и засека. Разуме се да су административни радови одузимали много времена, нарочито после онакве катастрофе 26 јула. Снабдевање муницијом и другим потребама; истраживање одбеглих страшљиваца; судство; прибављање извешћа од повереника и увода о непријатељу итд. итд. рађено је непрестано. — Па за то о томе само напомињемо. Војника смо прилично прибрали и радили су врло добро, али оскудевасмо у алату. Овде смо видели, да је неопходно: да пешадија има уза се алат за брзо копање, утврђивање на брзу руку. Наши ашовчићи су нам помогли прилично. Али беше — на «Црквишту» нарочито — каменита земља, те су слаби били. Будак је добро радио, а доцније и велики ашови, које би ми, велике ашове, препоручили за нашу пешадију, али да се носе уз трупу на коњма, као муниција.

Истог дана, т. ј. 29. јула, примисмо следеће писмо од Илића:

«Г. капетану Михаилу Илићу на Погледу, Пресеку или на Кушићима (у 7 часова пре подне)

«Батаљони ужички, за које сте казали да ће заузети одбрану на Мучњу, нису до сад дошли. Па с тога учтивог сам мњења, да од тих два батаљона дође на «Кадину стену» један, а други да заузме ивицу крша од Мучња на самом врху, те тако да брани пут Катићу. Батаљон, који би се поставио на самом Мучњу, у стању је одбити ма какву силу непријатеља, а други, што би према мом схватању заузео Кадйну стену, могао би заузети шанчеве и десне и леве од Кадйне стене, а мој батаљон да остане на шанчевима Чемерничким. Са овим распоредом било би десно крило са свим осигурано. У исто време, на случај потребе, могао би батаљон са Ка-

дијине стене долазити у помоћ брзо, Пресеку над Тисовицом и на Погледу. Овим распоредом, држим, да би десно крило не само за одбрану, но и за напад служити могло. Ако остану оба батаљона на Катићу, где и сада стоје, онда десно крило од њих никакву помоћ до Катића не би добило, јер од Катића не може трупа пре три часа доћи до Чемернице. Молим немојте узети овај мој учтиви предлог као страшљивост, јер знајте, да се, како ја тако исто више од половине мојих војника не боје смрти, а за половину имам страшљиваца, али који морају с нама, јер сами не смеду се ни напред ни назад маћи.“

29/7 1876. год.
на Чемерници. Поручик *Јован Богдановић.*

Ово писмо спроведено је писањем адресе и следеће садржине унаоколо ове горње:

«*Г. Борисављевићу мајору, Кушић*».

«Стриче! Ја се са предлогом, за батаљон на Кадијиној стени, слажем. Пошљи Богдановићу *4 коњаника на службу.* Тамо може[1]) бави и 1 ескад.»

Капетан *М. И. Илић.*

(Као да је у оду или на коњу писао).

Као што је напред казано, већ је наређено Вукосављевићу, да се приближи к заштитници и поседне Чемерницу.

Тежећи да Турке задржимо на граници, да не продру у унутрашњост земље, и тиме што боље осигурамо живот и имовину околних обиталаца; а у исто време, на првом месту, одржимо решпектовање наше снаге од стране непријатеља, прибрали смо снагу. Како је заштит-

[1]) Ненаписао „да се.“

ница била прва на ударцу, старали смо се да к њој, као тежишној тачци, привучемо што већу силу.

Ово смо доста и постигли према тешкоћама, које смо савлађивати морали.

Резимирајући извршени размештај и распоред трупа стајали смо 29 јула овако:

Наша главна сила стајала је спремна за отпор друмом од Јавора к Црвеној Гори и Иванићи; на десном и левом крилу, имајући поредне посаде тако:

Пред непријатељем на топомету била је заштитница, а на догледу остале трупе и то:

На Погледу и околини 3 батаљона рудничке бригаде I кл.

2 батаљона рудничке бригаде II кл., Чемерницом.

2 « ариљско-ужичке бригаде I и II кл. на Чемерници.

1 батаљон моравички ужичке бриг. I кл. и на Заскоку и нешто моравичког батаљона II кл. границом у лево да бране села од пљачке и ватре.

4 батаљона ужичке бригаде I кл. на Кушићима, са 4 тешка 4$\frac{1}{2}$ топа.

Чачани и остатак ужичке бригаде II класе на Опаљенику.

2 добровољачка батаљона на Ковиљу и 1 на Дебелом брду, истакнутој тачки према задњем делу Чемернице.

Остало у Иванићи.

Ми смо располагали приличном силом и рачунали смо: да можемо против ставити Турцима 7—8000 бораца, сем добровољаца и резерве, на Опаљенику.

Према овој снази, с којом смо располагали, били смо у нешто сигурни да задржимо Турке и да плате сваку стопу земље коју освоје, ценом вредећом.

Најстрашнији посао беше нам, да што пре утврдимо Кушиће. На овоме послу и радисмо што год живље могасмо. Али немадосмо инжињерије, нити алата.

Наша главна команда још је била у тешком колебању. Није могла одсечно прекршити, на одбрану одсудну испред Ивањице, Лиса и Ариља; доцније Лиса и Градина (по нашој напомени), биле код ње решиве одбранске позиције.

Па ваљда због тога није наше предлоге ни одобравала, нити одрешно налагала шта да се ради. Артилерију, коњицу и инжињерију држала је око себе. И са овог неодрешног положаја ми смо се често непријатно осећали. Али смо радили одсечно, као што смо закључили били да радимо. Ово стање са обе стране, јасно се види из досадањег, као и из следећег. Као што се види да је командант ужичке бригаде I кл. на Кушићима био дејствителни командант оне наше војске, која је била од Јавора до Ивањице и са стране овог стожера одбране

Борбе веће не бй 29. јула, сем што оно неколико метака топовских Турци опалише.

30 јули прође без борбе. Продужисмо журно утврђивање Кушића; још непрестано копасмо ровове и градисмо засеке. А то и на Погледу.

Опет захтевасмо од команданта војске артилерију, и доказивасмо му да ћемо држати 15 дана, бранећи друм до Ивањице; стопу по стопу ћемо упорно бранити; *осигурасмо га и гарантовасмо собом, да ћемо тако одржати. Ова гарантована борба и одбрана од Погледа до Иваньице, била је за нас тешка обавеза;* те нам тог дана беше врло дуго и страшно.

31 јула продужавасмо рад око утврђивања. Непријатељ такође продужаваше ушанчење Јавора. Дан прође на миру.

Овог дана заробише Моравичани I кл. турског официра јузбашу, који је проматрао наше предстраже и земљиште; и доведоше га везаних очију на Кушиће. А ухватили су га под Јавором између «Заскока» и Мешћеме. Јузбаша је ишао низ планину са 4 војника, како при-

чају војници који су га заробили, наши су их приметили са шиљбочног низа, па се притајали. Тако је турска патрола прилазила низ шуму и обазирала се на све стране. Наша два војника, кад виде да је официр измакао напред и да би га могли заробити, реше се на ово. Привуку се уз долиницу од букве до букве и у један пут облете га, опале на војнике, ови побегну, а они официра ухвате и доведу. Радисав Н. из Прилика, десетар и један војник из Шареника доведоше јузбашу; они су га и заробили. Јузбаша је врло жалосно изгледао и по лику и по оделу; и само је молио склопљених руку, мимично показујући да га не посечемо. Ми смо га сигурали: да ће му боље бити код нас него нашима код њих. По мало је говорио споро српски. Био је из источних крајева.

Шеф штаба ибарске војске, мајор Јеврем Марковић, изађе из Ивањице на Кушиће овог дана. Ми му представисмо, како намеравамо да се утврдимо. Он то одобри. Прегледао је и распоред војске по Кушићу и Погледу.

При повратку у Ивањицу предадосмо му јузбашу да води команданту; али на коњу и слободна.

Напомена. Овом приликом говорили смо дружески мајору Марковићу, да се ослободи капетан Мишковић од предузетог ислеђења због одступања с Боровца на Ковиље, нејављања одонуд на време итд., што нам Марковић прича; а да се прекине с тога, што по нашем мишљењу, има кривице и до главне команде.

(НАСТАВИЋЕ СЕ)

КРИВИЧНА ДЕЛА

У СТАРОЈ ЦАРЕВИНИ И НОВОЈ КРАЉЕВИНИ СРПСКОЈ

ОД

АЛЕКСЕ РАДУЛОВИЋА

(НАСТАВАК)

IV ГЛАВА

КРИВИЧНА ДЕЛА УПРАВЉЕНА ПРОТИВУ ЧАСТИ

§ 25. О повреди части у опште.

Сва она дела која су хотично учињена у цели, да се нечија правом заштићена част нападне и вређа, сматрају се као кривично дело повреде части. Човек живећи у друштву тражи поштовање не само својих имовних, већ и личних права, међу та права спада и право на поштовање. Из природног права истиче обавеза да сваки човек исто тако поштује туђа права, као год што он може захтевати, да се његова права поштују. Природа људска изискује да се човек према човеку понаша достојно оног свесног бића, које се сматра као најсавршенији природни створ. У индивидуалном праву тражена поштовања личности и у заједничкој обавези признавања тог права, састоји се човечије право на част. Непоштовање тог права, као и непризнавање ове заједничке обавезе, изазива низ нападаја на ово природно људско право.

За то се ово право мора сваком човеку у друштву обезбедити недопуштањем нападаја, као и кажњавањем оног, који би ружећи га понижавао човека онаким радњама, која се према појму друштвеном сматрају за срамна и која не одговарају човечијем достојанству.

Поред осталих врлина људских, осећање части спада у ред оних чињеница, које узвишавају човека над осталим животињским створовима. Частољубља наћи ћемо и код многих животиња као природно својство, па зар би га ко могао оспорити човеку? Узмимо за пример домаћу мачку; она ће се умиљавати, докле јој указујете почаст, али ако је ударите, она ће вас огрепсти, па ма јој били и ранитељ. Осећање части је неоспорно природом дато право и ко би га својим радњама одбацио од себе, тај у друштву заузима презрени положај.

У овом природном праву на част човек налази своје лепо име, свој добар глас, своје поштење, а на основу тога права он захтева, да му сваки одаје ону почаст, која му припада. Није потребно да му се та почаст одаје неким спољним видљивим знацима, јер се под одавањем почасти у овом смислу разуме прећутно поштовање и неврећање човечијег права. Ослањајући се на то право човек се може оградити противу оне радње другог човека, којом му се понижава лепо име, побија добар глас и тиме каља поштење.

Друштво људско признаје и ујемчава сваком свом члану ово право, докле год он сам својим делима показује да је достојан поштовања. Човек се сам по себи не може одрећи тог права, он га сам по себи не може одбацити, но му га одузима друштво у коме живи због таких дела, која се према правним појмовима друштвеним сматрају као злочинство или као неморална дела. Друштво, у интересу свог унутарњег реда, заштићава част сваког свог члана, а одузима је само од оног, који је то сам својим делима проузроковао.

Ма да је част као природно право у свему једна иста за сваког човека, ипак може да постоји и при једном истом вређању нека разлика, која мења величину увреде према друштвеном положају увређеног, јер су и људски осећаји, па и штетне последице у сразмери са тим положајем.

Част је својствена сваком лицу. Она се распростире у државном животу не само на физичка, већ и на правна лица. У правној науци оспорено је питање, да ли се према сваком правном лицу може учинити повреда части. Ово је питање данас у правној науци решено тако, да свако правно лице има права на поштовање, само се при вређању њихове части код извесних правних лица то вређање изједначава са наношењем штете. Наука признаје да се свима властима, надлештвима, друштвима и осталим правним лицима политичког значаја, може нанети увреда части, која расте у сразмери положаја, који је том правном лицу признат у друштву. Међу тим код оних правних лица, која немају политичког значаја, већ која су за своју цел истакла увећање своје имовине и добити; као што су нпр. акционарска друштва, и т. п. увреда части не садржи ону карактеристику, која постоји код оних прних правних лица и ту се она изједначава са причињавањем штете.

Према некој целини са неодређеним обимом, која се у друштву не сматра ни за физичко ни за правно лице, не може се учинити кривично дело повреде части, ма да та целина у својим појединим саставним деловима садржи све сама физичка лица. Тако на прилику не може бити кажњиво дело повреда части неког ста-

лежа, јер је ту предмет потпуно неодређен; нпр. неко вређајућим речима говори о занатлијском сталежу; ту неодређеност предмета према коме се дело врши, потире кажњивост. Да би и овака вређајућа радња била кажњива, мора се нарочитим законским прописом заштитити част оваких сталежа и тада би се сваки члан тога сталежа могао сматрати за утврђеног представника сталешког и тражити задовољења. Без тога је кажњивост немогућа, јер би тужени одбијао тужбу појединих људи изговором, да он њих лично није напао.

Што се вређајуће радње тиче, она мора бити така, да се према постојећим правним појмовима о поштењу и части, њоме могла ова напасти и повредити. Законодавци о овим појмовима не могу ништа позитивног прописивати. Они остављају судији, да о томе доноси закључак. За то је судија дужан да изучава како народ у својим разним сталежима поима част и које радње увршћује у оне, којима се може част вређати. Проучавајући ово, а узев уз то у обзир просветни ступањ, међусобни однос, постојеће обичаје и узроке који су изазвали вређајућу радњу, судија ће моћи да изведе правичан закључак по овој ствари.

По предмету на који је управљена вређајућа радња, повреде части деле се на *непосредне и посредне*, и на *опште и особене*; према начину вршења вређајуће радње, оне се деле на *мислене и стварне*, и на *јавне и нејавне*. За непосредну повреду части сматра се она, код које је вређајућа радња непосредно извршена према увређеном лицу, тако да се она не може по постојећим правним основима да преноси и на неко треће лице. А где се та радња по самом праву може пренети и на неко треће лице, онде постоји посредна повреда части. Правни основ за преношљивост састоји се овде у природној и законом признатој вези увређених лица. Тако н. пр. може и за мужа бити увреда, ако ко његову жену удари.

Као опште повреде части сматрају се оне, које су учињене у опште према лицима, које закон не узима у нарочиту заштиту. Особене повреде части могу се учинити само према оним лицима, која законодавац према њиховом положају узима у нарочиту законску заштиту. За увреде особене врсте законодавац прописује нарочито строжије казне. Као особене врсте повреде части помињу се у нашем кривичном закону оне, које се чине према Краљу и Краљевском дому, према властима у опште, према чиновнику, према свештенству и т. д. (в. §. §. 91. *б*, *в*. 103. 104. 207. *б*. кр. з.).

Ове особене повреде части с погледом на сам предмет кривичног дела, квалификују се као засебна дела, ма да у самој ствари нису ништа друго до нападаји на нечију част.

Врло је важна она разлика, која је овом кривичном делу својствена према начину извршења вређајуће радње. Напоменули смо да се повреде части према начину извршења деле на мислене и стварне и на јавне и нејавне. Међу мислене повреде спадају све оне, код којих је увреда части нанесена без употребе физичке снаге. Изражена људска мисао, у којој се јасно огледа вређајућа намера, сачињава основ овог кажњивог дела. Та се мисао може изразити на писмено у виду каквог писменог састава или у виду какве слике, а може се исказати и усмено. Стварне повреде части постоје онде, где се вређајућа радња извршила помоћу неке физичке снаге, која је примењена на предмет повреде. Така би повреда части био ударац у лице и т. п. По себи се разуме, да се код стварне увреде са примењеном физичком снагом не сме проузроковати повреда тела.

Повреда части је јавна, ако је вређајућа радња извршена онако, да је њу могао приметити сваки, који се сад тамо десио. Али се повреда части не може сматрати за јавну, ако је она учињена пред онаким лицима, која се сматрају као пријатељи учиниоца и ако је извршена на таком месту, где је осим ових лица нико други не би могао чути или приметити. Наш законодавац поставља ову дефиницију о јавним повредама части:

«§ 210. трећи одељак: Јавно је опадање онда, ако се то догодило на јавном месту, или у јавним скупштинама, или средством печатње, ликова и образа, распрострањавањем или излагањем таких на јавним свима приступним местима. Овако распрострањени или изложени предмети одузеће се.«

«§ 213. други одељак. Увреда је онда јавна, ако се догодила на онај начин, као што је у § 210. речено да опадање јавно бива.«

Вређајућа радња мора увек бити позитивна и за то се негативном радњом не може нанети увреда части. Ово је питање било од неких правника оспоравано, али са врло погрешног гледишта; јер кад би се и нечињењем могло учинити кривично дело увреде части, онда би човек могао и за то бити крив, што кога на улици није поздравио. Вређајућа радња, којом се врши кривично дело повреде части, мора бити противправна. За то се не може сматрати као увреда части, ако је ко учинио оно, на што га је закон овластио и на што он у опште има права.

Наука признаје свакоме право да о каквом спису, вештачком делу, индустријском производу и т. п. изјављује своје одобравајуће или неодобравајуће мишљење у неограниченом обиму и то се никада не може сматрати за радњу, којом се вређа част оног, који је тај спис написао или то дело израдио. При оваким оценама

може бити и фактички вређајућих израза, али се сва та радња односи на тај спис или на то дело, а не и на личност произвођача. За то оваке критике не сачињавају кажњиву радњу, докле год напад не би био управљен на саму личност, а не на ствар. Овог се начела придржава и наш законодавац. Он у § 214. крив. зак. прописује:

„Од увреда у § 213. треба искључити научне критике и критике художника и умстника, као и опомене, карактеризирања и укоре претпостављених лица, у колико се не би из форме изражаја, или из опстојателства, под којима би се то учинило, вређајућа намера извести могла.“

У правној науци дуго је било спорно питање, да ли казивање истине може представљати противправну радњу и по томе да ли се тиме може учинити повреда части. Препирка о овом била је дуга и још до данас није са свим довршена. Али је данас међу већином правних научника усвојено гледиште: да се казивањем истине по правилу не може наносити повреда части; али ако је та истина изречена у таком циљу, из кога се јасно види хотичност вређања, онда постоји повреда части као кривично дело, само ће се околност што је учињена повреда казивањем истине, сматрати као ублажавна прилика. Овог се гледишта придржава и наш законодавац, наређујући у § 211. кр. закона ово:

„Ако у случајима § 209. и 210. оптужени докаже истинитост свог потврђивања или докаже основе или опстојателства, по којима се закључити може, да је он оно, што је потврђивао, за истинито држати могао, то се неће казнити као лажни оптужилац или опадач, али може бити кажњен због повреде части, ако се из начина потврђивања или других околности увиђа намера да је на увреду ишао.“

У овом законском тексту израз „повреда части“ није истоветан са нашим изразом, јер ми под овом речју обухватамо све врсте повреде части, а законодавац овде мисли обичну увреду части, која је од свију ових врста најблаже кажњива.

Даље се у правној науци оспоравало питање, има ли места да се при свакој повреди части, која је извршена казивањем истине, допушта доказивање те истине. Назори научника беху врло различити и отуда посташе оне велике разлике у појединим законодавствима по овој ствари. Данас је у правној науци преовладало мишљење, да при сваком спору, око повреде части, треба допустити доказивање истине. Недопуштање овог значило би законом заштићавати оно, што је у друштву рђаво. Када човек зна, да му нико не сме пребацити оно, што је у друштву зло учинио, он ће

се полакомити и чинити још већа зла. Бојазан да се недостојна дела истинитим казивањем могу износити на јавност, уздржава многе људе од разних изгреда и приморава их да поштују постојећи ред у друштву. Некадашње мишљење многих старијих француских правника, да се доказивање истине може учинити само изношењем судске пресуде или друге неке јавне исправе, потире могућност доказивања оних истинитих прљавих дела, која нису била пред судом. А баш за така дела ваља допустити доказивање, јер се само тако може одржати неокаљана људска част на својој висини. У погледу допуштања, да се при учињеној повреди части доказује истина, постоје у науци ова правила:

1. Доказивање истине допушта се само при клеветама и лажном оптужењу, а не и при обичној увреди части. Овог се назора држи наш законодавац, што се може видети из текста § 211. крив. закона. Да је ово гледиште нашег законодавца погрешно, доказује нам та околност, што је тиме угушена могућност да се изнађе истина. У место да закон заштити истину, он казни оног који је ту истину изрекао. У место да се истином увређени казни одбијањем тужбе и ослобођењем оптуженог, закон недопуштањем доказивања истине осуђује оног, који се послужио истином. Мишљења старијих правника, како би се доказивањем истине при обичним увредама части реметио цео ток друштвеног живота, из основа је погрешан. Баш је за то и поремећен ток друштвеног живота, што се многи са својим нечасним радњама крију иза оваквога законског прописа. За то се и шири кварež у друштву, што законодавац гони истину и казни њеног носиоца. Нека нам се допусти, да се на овом месту послужимо речима научника Митермајера: „када је сваки неваљао и неморални човек сигуран, да га закон у тој мери заштићава, да се као кривац казни онај, који би се усудио да га обеди за то неваљало дело, онда ће се мучно такав уздржавати од тих дела, јер је лупеж уверен, да га нико не сме лупежом назвати.“ Погледајмо наше садашње друштво и проучимо га и са првог и са другог гледишта, па ћемо видети да овакав законски пропис само још више шири кварež, у место да друштву даје солидан основ за развитак. Где је год гоњена и потискивана истина, тамо нигде није било правде у правоме смислу речи, нити је било напретка.

Ми се дакле придржавамо гледишта, да и при увредама треба допустити доказивање истине. Но за то са доказаном истином не мора се увек ништити кажњивост дела. Као оно код клеветања и лажног оптужења (§ 211. кр. 3.) тако и овде треба сматрати исказану истину за некажњиву радњу, ако она није изнесена намерно

у том циљу, да се некоме увреди част. А ако је радња извршена са хотичношћу баш у намери, да се некоме нанесе увреда части, онда доказана истина не треба да ништи кажњивост, но да служи као ублажавна прилика. На тај начин одговориће се и правди и целисходности.

2. Доказивање истине не може се допустити при оним повредама части, где би та истина дошла у сукоб са оном истином, која је пронађена судским путем. На прилику: Петар је био окривљен за убиство, крађу или друго кривично дело, али је судском пресудом оглашен за невиног, но Павле га доцније увреди, називајући га убицом, лоповом и т. д. па приликом расправе спора око увреде части хоће да доказује кривицу Петрову. Ту се ово доказивање не може допустити, јер Павлу није ништа сметало да са истим доказима оптужи Петра код суда. Овог се гледишта придржава и наш законодавац. Он у § 212. у другом одељку прописује:

«Доказивање истинитости пак неће се допустити, ако је дело опаднутоме пришивано, казнимо дело, па је овај од одговорности за тако извршном судском пресудом за свагда ослобођен.«

3. Доказивање истине при увредама части не може се допустити, ако се она односи на какав телесни или умни недостатак. На пример кад би ко кога јавно назвао будалом, па би код суда хтео да доказује, да је увређени одиста будала. Овакви недостаци не треба да служе осталим људима за подсмеј, нити они могу према људским појмовима понижавати достојанство човеково. Те недостатке, ако баш у самој ствари постоје, није сам човек проузроковао, но му је то природом дато. Допустити да се пред судом при увреди доказује овака истина, значило би још више понижавати човеково достојанство, а то закон не сме никад допустити.

4. Доказивање истине при повредама части допушта се свима допуштеним доказима, Овог се начела држи и наш законодавац са неким ограничењем. Он у § 212. у првом одељку прописује:

»Истинитост потврђиваних или разглашених дела може се свима дозвољеним срествима доказивати. Сведоци се могу у помоћ узети само за доказ извесних дела, ако суд нађе да би истинитост таквих дела искључила или умалила казну за оптуженог опадача.«

Но и овај законски пропис важи у нас само за опадање (клевету) а не и за обичну увреду части. Ово је наш законодавац усвојио, ослањајући се на погрешно мишљење неких научара, који тврде, да би при обичним увредама људска част била изложена великим опасностима, кад би се признало право доказивања свима могућим средствима; јер би увредилац, који је на пр. неку женску

назвао неморалном, нашао лажне сведоке, који би то потврдили и тако не би ничија част била осигурана. Погрешност овог назора доказаћемо пре свега околношћу, да ће врло ретко ко тврдити за честиту женскињу да је неморална, а нарочито ће му тешко бити доказивање свог лажног навода. Разлог, као да ће се налажењем лажних сведока излагати великој опасности част нечија, ако се и при увредама допусти доказивање свима допуштеним средствима, такође је ништаван, јер се по тој логици не би могло ништа доказивати, пошто се и при клеветању могу наћи лажни сведоци, који ће потврдити оно, што је опадач изнео. Са таког становишта не сме се расуђивати о овој ствари.

Тужба за повреду части ма које врсте, увек се извиђа и казни по приватној тужби. Власт се дакле не може по својој вољи упуштати у оцењивање и извиђање овог кривичног дела. Ако увређени налази, да вређајућа радња не кваља његову част, или ако неће да тражи задовољења, онда је право да учинилац не буде ни кажњен; јер нико други сем увређеног није надлежан да дело оцењује. Законодавци се сви држе овог начела, само по неки ово право ограничавају у толико, што признају приватном тужиоцу право да одустаје од поведеног спора, докле год пресуда није постала извршна. Правилније је од овога гледиште оних законодаваца, који ниуколико не ограничавају ово право приватног тужиоца. Тог се гледишта придржава и наш законодавац. Он наређује у § 216. нашег кривичног закона: „Власт ће дотична како за повреду части, тако и за лажно обвињавање или опадање предузимати иследовање:

1. На тужбу самог увређеног лица; но отац може тужити за своје непунолетно дете, муж за своју жену, а тутор за своју пупилу;

2. Ако је увређено лице тужбу подигло и умрло, или су му друге какве препоне на путу стајале, те није тужбу подигло, онда могу после његове смрти парницу продужити или нову тужбу подигнути његови по крви сродни: претци, потомци, браћа и сестре, а и његов супруг.

Тужилац може у свако доба од тужбе одустати, па и само извршење пресуде задржати «

У науци признаје се и при повредама части тако звана реторзија и за њу важе иста правила као и код реторзије при повредама тела. Њу су законодавци уврстили у околност, која може да поништи кажњивост. Реторзију усвојио је и наш законодавац. Он у § 215. кр. з. прописује:

«Ако је увређена страна увреду с места повратила, и ако повраћена увреда није много већа од оне учињене јој, неће се ни једна страна казнити.«

Још наш законодавац у погледу кривичних дела повреде части у § 219. кр. з. наређује:

„У свима случајима лажног оптужења, опадања и повреда части, ако оптужени увредиоц буде осуђен, суд ће на трошак увредиоца пресуду увређеном доставити.

Ако је повреда части и опадање јавно учињено, суд ће на захтевање увређеног досудити му право, да на трошак осуђеног увредиоца пресуду објави.

Ако је повреда части срествоm јавних листова учињена, суд ће на захтевање увређеног лица или његових местозаступника досудити му право, да на трошак повредиоца пресуду ако је могуће срествоm истих новина или листова објави.»

При повредама части има веома важну улогу хотичност. Она постоји онда, када је учинилац вољно предузео вређајућу радњу. Да је радња вољно предузета, доказује у свакој прилици свесност учиниочева, по којој је могао да схвати, да ће тиме учинити повреду части. Ако при вређајућој радњи није било оваке хотичности, онда не може да постоји увреда части као кривично дело.

Ово се кривично дело сматра за свршено, чим је довршен ма који део вређајуће радње и чим су за увреду сазнали увређени или која друга лица. Покушаја при овом кривичном делу може бити само код оних увреда, које се чине путем каквог писменог састава. Ту покуш ј постоји, ако је писмено састављено и дато на јавност, али пре но што је ико за њ' сазнао, оно је противу учиниочеве воље обустављено. Код осталих увреда не може бити говора о покушају.

Као кривична дела повреде части у времену наше старе царевине позната су *потвор*, *лажа* и *обеза*, *псовање* и *срамоћење*. Од ових дела потвор, лажа и обева обухваћају појам лажног оптужења и опадања, а псовање и срамоћење појам увреде части у данашњем нашем законодавству.

У Душановом законику налазимо о овом кривичном делу ове прописе:

«Ако се нађе који било потворник и тужи кога потвором, лажом и обезом, такови да се казни као тат и гусар».

„Властелин који опсује и осрамоти властеличића, да плати 100 перпера, а властеличић ако опсује властелина, да плати 100 перпера и да се бије штапом«.*)

*) Ова нам казна доказује да властеличић није заузимао у тадашњем друштву какав виђенији положај и да они нису имали решавајућег гласа на државним саборима, јер иначе не би допустили да се ни њих примењује понижавајућа казна батинања.

„И ако себар спсује властелина, да плати сто перпера и да се осмуди; ако ли властелин или властеличић опсује себра, да плати 100 перпера.

„Ко опсује свештитеља, калуђера или попа, да плати 100 перпера".

Као особене врсте повреде части помиње се у Душановом законику увреда цара путем каквог писма.

Кривична дела којима се напада на част човечију, деле се на ове врсте: 1. *Лажно оптуживање.* 2. *Клеветање* и 3. *Увреда части.* Ми ћемо о сваком овом кривичном делу посебице говорити.

§ 26. Лажно оптужење.

Кад ко злонамерно другога лажно оптужи код власти, да је учинио какво кажњиво дело, а циљ је његовој тужби био, да се противу туженог отпочне истрага, онда се то зове лажно оптужење. За појам овог кривичног дела захтева се ово:

1. Оптужење мора бити злонамерно; дакле да тужилац овим делом иде на то, да се противу туженог започне ислеђење за неко кажњиво дело. На појам овог крив. дела не утиче околност, да ли је тужба била писмена или усмена. Да је у лажног оптужиоца постојала зла намера, може се извести из околности, што је он доказе сам стварао, измишљао, незаконитим путем скупљао, или чак само дело измислио. Тако н. пр. постојаће лажно оптужење, кад је Петар подметнуо Павлу своју ствар, а власти пријавио да му је ствар нестала, па се после нађе код Павла; или ако Петар тужи Павла да је негде убио човека и власт га стави у притвор, али ислеђењем нађе да такав човек није убијен, и т. п.

Ако је тужилац околности којима оптужењо терети, и ема приликама могао држати за истините, онда не може бити говора о лажном оптуживању, јер ту нема зле намере, но просте хотичности. За злу намеру не сме се сматрати, кад ко правога кривца тужи суду у циљу да га суд осуди. Зла намера може да постоји само онда, где се овака радња са знањем врши према невином лицу.

Када је оптужење учињено хотично (јер се нехотично не може учинити), али *без оне зле намере*, па се при ислеђењу нађе да је оптужени невин, онда ни у ком случају не постоји лажно оптужење. Но ту нам настаје питање, има ли у оваком случају невино оптужени право да тражи задовољења за повреду своје части? Ми налазимо да у овом питању ваља разликовати ова два случаја:

а) ако је власт ослободила оптуженог због недовољних доказа, онда за оптужиоца не постоји никаква врста повреде части, дакле ни лажно оптужење, ни увреда части; јер је тужилац радио са

уверењем о истинитости својих навода, а ни сам суд није на чисто са невиношћу оптуженог.

б) ако власт оптуженог огласи за невиног, онда за тужиоца због недостатка зле намере не може да постоји кривично дело лажног оптужења, али може да постоји увреда части, при којој ће кажњивост бити у толико мања, у колико је била већа вероватност, да је тужилац своје наводе за истините држао. Ту је управо кажњива она лакомислена радња учиниочева. Тиме што је оптужени за невина проглашен, он још није добио потпуног задовољења. Ту је задовољена само правда у толико, што невино оптужени није осуђен, али и за повређену част иште правда задовољења. Тужилац је проузроковао што је оптуженоме част доведена у опасност и што је она у очима многих људи била привремено окаљана; међу тим нико не мора трпети да му се част ни за један тренутак вређа. Ово захтева и сам добар друштвени ред, по коме се не сме ни у ком погледу допустити да се лакомисленим тужбама доводи у опасност нечија част. Недостатак зле намере треба дакле да служи за околност, која ће веће дело повреде части да претвори у мање, дакле да лажно оптужење претвори у увреду части, а никако да поништава одговорност проузроковача. Има много правника који заступају мишљење, да у оваком случају нема места тражењу, да проузроковач тужбе даде задовољења за увређену част. Они то своје мишљење оснивају на некој измишљеној целисходности наводећи, да се не сме у овој прилици допустити невино оптуженоме да судским путем тражи задовољења за увређену част, јер би се иначе застрашио сваки од тражења свог права и нико не би смео кривца пријавити власти. Ми на супрот овом опортунистичком начелу постављамо питање, сме ли се у држави допустити да се чија част ма и привремено окаља погрешним сазнавањем и схватањем стања ствари? Ничија тужба не сме бити лакомислена, као што не сме нико лакомисленим радом кога оштетити. Тужилац је могао и требао да размисли о својој радњи пре но што је окривљавањем ставио на коцку нечије име. Осим тога тужилац је морао своју тужбу поткрепити ма каквим доказујућим околностима, и за то се он може од одговорности отрести, бацајући кривицу на онога, који му је те доказе дао; дакле на правог проузроковача повреде части.

Злонамерно оптуживање нема за крајњи циљ, да лажно оптужене буде одиста и осуђен за неко дело, јер тада лажно оптужени постаје средство за извршење другог засебног кривичног дела. На пример, ако је лажно оптужење учињено у том циљу, да оптужени буде осуђен на смрт, па се пресуда изврши, онда је то убиство учињено помоћу лажног оптужења. За појам овог кривичног

дела довољно је, да је оптужилац имао намеру да се противу туженог започне истрага. У самој ствари овим се делом иде само на срамоћење, на вређање части.

2. *Оптужење мора се учинити за какво кажњиво дело.* Појам кажњивог дела мора се овде узети у најширем смислу. По томе се под кажњивим делом разуме свако дело, које се ма по каквом законском пропису, или ма по каквој на закону основаној наредби, може казнити. Лажно оптужење може дакле да постоји и онда, ако је ко лажно оптужен за дела, која се не казне по кривичном, већ по неком другом закону или законској наредби. Тако н. пр. биће лажно оптужење у нас, ако је ко кога лажно оптужио за кријумчарење. Овако се мора разумети и израз «да се казнително ислеђење противу обвињеног предузме« у § 209. крив. закона. Овде израз „казнително ислеђење« није истоветан са „кризичним» ислеђењем, које се предузима за дела, која су кажњива по кривичном закону.

3. *Оптужење мора се учинити код власти.* Потребно је дакле да се тужба преда оним властима, које ислеђују или могу наредити ислеђење каквог кажњивог дела. Ако је тужба предата надлежној власти, па ова спровела тужбу надлежној власти, онда се то узима као да је пријава учињена код надлежне власти. Ако је ненадлежна власт тужбу због ненадлежности одбила, онда постоји покушај.

Наш законодавац говори о овом кривичном делу у § 209. крив. закона. Он прописује:

„Ко противу свог уверења у злобној намери код јавне власти другога оптужи, да је каква казнима дела учинио, или да је званичне дужности преступио, у тој цељи да се казнително ислеђење противу обвињенога предузме, да се казни затвором од три месеца до две године.

Докле се тако донесено дело код власти не иследи, власт неће моћи против доносиоца ништа предузимати, да се он као лажан оптужилац осуди».

Из овог се законског текста види, да се у нас лажно оптужење сматра за свршено дело, пошто је власт довршила ислеђење и по томе дошла до неког ресултата.

(Наставиће се)

НАШ ПРИВРЕДНИ ПРОГРАМ[1]

ПРОЈЕКТ ЗАКОНА
о потпомагању народне фабричке индустрије.

Чл. 1. Ко год хоће да у Србији оснује индустријску радњу са капиталом најмање од 50.000 динара, или у којој ће радити дневно најмање 25 радника најмање за пет месеци у години, уживаће повластице по овом закону.

После пет година од кад индустријска радња отпочне рад најмање две трећине радника у њој морају бити српски држављани.

Чл. 2. Оснивач индустријске радње дужан је да поднесе доказе министру народне привреде о томе да располаже довољним капиталом и потребним бројем стручних радника и да поднесе нацрт грађевина индустријских са подробним описом радње коју предузима.

Индустријске радње, које уживају повластице овога закона, морају се служити машинама и справама техничким и механичким савршеније израде. Ако оснивачи индустријске радње нису стручњаци у предузетој радњи, онда морају имати стручне људе, који ће управљати њином индустријом.

Чл. 3. Индустријској радњи моћи ће се уступити ради подигнућа нужних зграда од један до пет хектара државне или општинске земље, и то или у својину на свагда или на уживање за време од педесет година.

Но општинска земља уступиће се само по пропису закона који о томе постоји.

Ако оснивач индустријске радње од дана уступљеног му земљишта па за две године не подигне радионицу на истом земљишту, дато му земљиште повратиће се опет у државну или општинску својину.

Чл. 4. Ни држава, ни општина неће моћи тражити никакове накнаде од оснивача индустријске радње, ако сагради какав насип, друм, железницу или пловни канал, који би везивао фабрику са главним друмом, железничком станицом, или са пловном реком.

Чл. 5. Индустријске радње, основане по чл. 1. и 2. овога закона уживаће следеће повластице:

[1]) Прилог бр. 15.

а) Ослобођавају се од свију државних и општинских пореза за десет година од дана отпочете радње;

б) Ослобођава се од увозне царине и узгредних такса на увоз машина, њиних делова, справа, алата и осталих принадлежности потребних за рад у фабрици;

в) Ослобођавају се од увозне царине и узгредних такса сировине потребне за прераду у фабрици, ако ових нема у довољној количини у земљи;

Министарски Савет на основу извешћа трговачко-занатлијских одбора, решава о томе, да ли има у земљи сировине у довољној количини за фабрикацију, и то најдаље у року од два месеца од дана поднесене молбе за ову повластицу.

г) Ослобођавају се од извесних ћумручина и узгредних такса све израђевине индустријске радње кад се извозе ван земље;

д) Пренос производа повлашћене индустрије на српским железницама до места опредељења у земљи или до границе преко које ће се извести на страну вршиће, се по спуштеној цени до.... % од постојеће тарифе железничке.

По истој цени преносиће се сировине, машине, справе и алати потребни за рад у фабрици.

е) Таксе поштанске за пренос оваких производа по унутрашњости земље, неће се ни у ком случају наплаћивати веће од оних такса, које су утврђене конвенцијом о поштанском међународном савезу, ако пошиљаоци изврше прописе ове конвенције о тежини и обиму пошиљака.

ж) На све производе који се са стране као полуизрађевине увезу да се даље прераде у фабрици, а нема их у земљи, па као прерађени опет се извезу, при извозу повратиће се фабриканту царина наплаћена за увоз тих производа.

Чл. 6. Потребе државне, окружне, среске и општинске подмириваће се првенствено радом српских држављана и производима народне индустрије, о чему ће се издати нарочити закон.

Чл. 7. Индустријске радње које се нађу у земљи кад овај закон ступи у живот, а одговарају условима прописаним у чл. 1. и 2. уживаће повластице овога закона.

Чл. 8. Индустријске радње које сада уживају повластице закона о потпомагању индустријских предузећа од 1873., а не одговарају прописима чл. 1. и 2. овог закона, уживаће повластице по том закону до рока, који им је датим повластицама одређен.

Чл. 9. Нарочитим законом одредиће се новчана потпора из државне касе оним индустријским радњама у земљи, које оснују у

својим радионицама практичку радничку школу за обучавање радника у разним фабрикацијама.

Чл. 10. За извршење овога закона наименоваће се при министарству народне привреде краљевим указом на предлог министра народне привреде, комисија од пет стручних чланова, која ће имати саветујући глас.

Чл. 11. Свака тражња повластица која долази од каквог индустријалца министру народне привреде поднеће се на мњење комисији; а министар народне привреде, кад добије комисијско мњење поднеће дело на решење Министарском савету.

Чл. 12. Министар народне привреде прописаће нарочита правила за вршење овога закона.

Чл. 13. Кад овај закон ступи у живот, престаће даље важити закон о потпомагању индустријских предузећа од 1873 године.

Чл. 14. Овај закон ступа у живот кад га краљ потпише.

ПРОЈЕКТ ЗАКОНА
о индустријским школама.

Чл. 1. Да би се у земљи одомаћили корисни занати и да би се српским занатлијама прибавила савремена и стручна занатлијска настава, установљавају се нарочите ниже занатлијске школе, у којима ће се извесни занати изучавати.

Чл. 2. Све занатлијске школе стоје под надзором министра народне привреде.

Чл. 3. Каква ће се занатлијска школа и у ком месту основати решава министар народне привреде у договору са економним саветом и одбором дотичног округа.

Чл. 4. Ако министар народне привреде реши да се оснује занатлијска школа у којој варошкој општини, општина те вароши дужна је дати о свом трошку за школу стан, намештај, огрев, послугу и осветљење. Ако се пак реши, да се занатлијска школа оснује у којој сеоској општини, дотични срез прирезом по имућности набављаће ове потребе за школу.

Сви остали трошковн падају на терет државни, који ће се у буџет стављати.

Наставни план и сва учила набављаће се за школу о државном трошку.

Чл. 5. Устројство за сваку занатлијску школу и наставни план прописаће министар народне привреде.

Чл. 6. У занатлијске школе примаће се младићи не млађи од 13 и не старији од 18 година. Они морају најмање знати читати и писати и четири вида рачуна

Чл. 7. Сваки ученик, који изучи какав занат са добрим успехом, добиће од школске управе сведоџбу о својој занатској способности и владању и моћи ће свој занат свуда у отаџбини упражњавати као мајстор.

Они ученици, који сврше школу са средњим успехом радиће даље као помоћници у приватним радионицама, докле се не успособе да могу постати мајстори свога заната.

Чл. 8. Школска настава у занатлијским школама, бесплатна је за сиротне ученике; имућни ученици плаћаће школарину, која ће се прописати.

Школска година почиње 1. октобра, а свршава се 31. јула.

Чл. 9. Учење у занатлијским школама трајаће од 2 до 4 године.

Чл. 10. Министар народне привреде уверавање се о стању и напретку занатлијских школа преко својих нарочитих стручних изасланика.

Чл. 11. Ствари произведене у школским радионицама продаваће се по одредбама, које ће прописати министар народне привреде. Приход отуда добивени употребиће се на подмирење школских потреба.

Чл. 12. Сваке године држаће се изложба од ствари произведених у школским радионицама, и најбољи производи наградиће се или новчано или у алатима.

Чл. 13. У свакој занатлијској школи учиће се о државном трошку известан број сиротних ученика, који ће број министар народне привреде одређивати.

Чл. 14. Закон овај ступа у живот кад га краљ потпише.

ПРОЈЕКТ ЗАКОНА
о укидању сеоских дућана.

Чл. 1. Закон о сеоским дућанима од 25. октобра 1870. укида се.

Чл. 2. Сеоски дућани, који су у Србији постојали по горњем закону, затвориће се у року од две године, рачунећи од дана кад овај закон ступи у живот. —

Чл. 3. Закон овај ступа у живот кад га краљ потпише.

ПРИЛОЖАК
„НАШЕМ ПРИВРЕДНОМ ПРОГРАМУ“

У друштвено-политичком животу нашега народа поглавито су биле две установе, које су, све до најновијега доба, највише, а благотворно, утицале на одржање наших битних, етнографских особина (народност, језик и обичаји) у крвавој борби нашега народа с другима за самостални, одвојити опстанак; а особито пак на јачање и напредовање нашега државнога живота, и у старије и у новије доба. Те су две установе: *задруга* и *слава*, таман два најјача израза двојне природе и човека, као јединке, и народа, као колективног створа: физичке (материјалне) и моралне стране живота њихова, или тела и духа.

Народ, као год и појединац, одржава се на свету, живи од привреднога рада свога, производећи добра, која му служе као намирнице његових материјалних, телесних потреба. Савршенство привреднога рада народног лежи у деоби и савезу свих привредника у народу, као и у усавршености производних оруђа, а ова се опет цени по степену интензитета и екстензитета потчињености природних сила у служби производње економских добара. Од савршенства привреднога рада зависи и веће материјално благостање или богатство народње. — *Задруга* је, по превасходству, један облик у еволуцији економскога живота нашега народа, један ступањ у историји развитка организације привреднога рада његовог. Она је вазда, нарочито за време турске домилације, била једини изворник и материјалног и моралног живота нашега народа. Она је била вазда уредна и богата интендантура свих средстава у очајним борбама нашега народа с вековним непријатељем. Она је, најзад, била и одгојница оне мушке, јуначке снаге наших предака, која нам је васкрсла државу из гробнице косовске!

И народ, као год и појединац, има својих умних и моралних потреба, својих идеала и виших мета. И дух хоће животне хране као и тело. Религија је прва умна и морална храна. Она је почела култивисање интелигенције. Њено је језгро морал и нада у бољи живот. Њој има још места и *после* строге, критички разрађене науке. Религија и права наука, рекао је Хексли, то су две телом срасле, сестре слично браћи Сијам; оне се не могу раздвојити а да то не проузрокује смрт једној или другој. — *Слава* је религиозна установа. Она је, некада, била израз моралне заједнице и породице и племена; обличје заједничких надâ и идеала! Као год што култус умрлих предака у старијих, па и самих класичних народа беше узрок усвојењу (адопцији), вештачком начину задовољавања ин-

стинкта јединке за одржањем своје феле, — тако исто и слава беше јак повод сроћивању и накнади привредне снаге у породици. И данас је још једна од главних дужности усвојеникових, да слави крсно име свога поочима и помајке (в. § 139. грађ. зак.).

И слава и задруга су, дакле, породичне установе. Породица је основа држави; а слава и задруга два главна обличја породичнога живота. У закриљу породичне задруге нашао је, за време турскога господарства, цео друштвено-политички живот нашега народа једино уточиште. На огњишту задружне куће буктио је пламен топле љубави братске, те загревао успомене на сјајну политичку прошлост, на стару велику и снажну државу нашу. Заједница живота и имања чувала је језик и обичаје од старине; а снага породична чувала је веру прадедовску и гајила наду на бољу будућност.

Задруга није само унапређивала привредно или материјално благостање нашег народа, као први битни услов за здрав и трајан физички живот сваког народа уопште, већ она је, као што напред рекосмо, знатно утицала и на друштвено-политички живот његов. А ево зашто и како. Она је, понајпре и пре свега, развијала *приватне врлине* у свих чланова задружне породице, на име: *сродничку милошту* до узајамног самопрегоревања, *узајамно спомагање и саучешће* и у добру и у злу, *вољну дисциплину* или послушност свих чланова изборном задружном старешини, као управнику заједничкога живота и рада, а ради реда и напретка у задружноме животу, и најзад *навику да се слошки ради на заједничкоме циљу*. Приватне врлине, пак, и породични морал ваљда су, у свакој држави без разлике, били основа и *јавноме моралу и грађанско-политичким врлинама*, као што су узајамна љубав међу грађанима, поштовање части и имовине осталих сугрђана, вољно и савесно вршење свих грађанских дужности, поштовање ауторитета власти и законитости, оданости и пожртвовање општем интересу и т. д. заједница личних интереса свих задругара, која је сузбијала грамжљивост за тековином без избора начина и средстава, развила је и свест грађана о солидарности интереса и виших циљева. А без јасне, непомућене свести о такој солидарности интереса нема ни правога родољубља, за које је с основом речено, да је оно највиша тачка или друга крајност у еволуцији егоизма. Најзад, и толико искани репрезентативни систем државне владавине зачео се опет у задрузи. Накратко, задруга, потпомогнута славом, допринела је да се очува име Србиново од вечита заборава; оне су спасле народност српску од пропасти; оне су снажно припомогле и васкрсу нове, садашње државе српске.

Од почетка садашње државе наше па до најновијега доба, задруга, потпомогнута *мобом*, позајмицом радне снаге у сређивању зиратних поља и усева, била је, ван сваке сумње, највећи привредник и творац материјалног благостања и народног и државног. Благостање у задругама стварало је и држало и благостање државнога газдинства; задруге су зајамчавале и најобичнији и најпоузданији извор државних прихода. Финансијски напредак државе вазда се заснивао на привредном напретку народњем.

Ну, задруга се данас у велико распала; она је већ, може се рећи, на самртничком одру своме без предизања. Од распадања задруге и датира се управо овај назадак нашега народа у економном погледу; а тај назадак неминовно и неопходно вуче за собом као природну последицу своју и опадање у обилности државних прихода и растрој државнога газдинства.

Узроци распадања задруге су, без сваке сумње, разнолики. Ми их овде нећемо ни испитивати; јер, то је питање, које премаша нашу скромну спрему. То је благородна и можда најважнија тема за српске економисте и државнике, који су, у првом реду, позвани да изучавају економни живот нашега народа и да га напред, на боље крећу. Ми само са тугом констатујемо тај факт: да задруга са свим већ пропада, и последицу тога факта: осиромашавање народа и државе наше.

Жалећи пак за пропадањем задруге, ми не мислимо, да би она требала вечито да живи у нашем народу. То је у осталом и немогућно, јер вечите установе људске и нема. Еволуција влада и васељеном и људским друштвима. Свака је установа људска увек била и биће од релативне вредности. Такву вредност има и задруга као један главан облик у еволуцији економскога живота нашега народа. Што жалимо, то је *прерано* распадање задруге; жалимо, што ни законодавац ни државници наши нису никад озбиљно помишљали на одржавање задруге до тако да кажемо *природне* смрти њене, или боље, до поступног прелаза њеног у модерни облик удружења привредника, т. ј. у сеоска удружења пољопривреднога рада и капитала, који би се огледао у заједници модерних алата за рационално обрађивање земље, а на основици модерних кооперативних друштава, каква се већ јављају на западу. Задруга, којој је у основи *породично-комунистичко начело*, сударила се с *начелом индивидуализма* модернога доба, па је у тој борби овоме и подлегла. Наш законодавац није био појмио праву природу задруге, тј. као *породично комунистичну својину*. него ју је организовао на начелима *просте заједнице* (смесништва) *личних* својина (види § 508. 512. грађ. зак., а особито § 515. који је, тако да кажем забо-

нож у срце задрузи). А да је, којом срећом, наш законодавац схватио праву природу задруге, он би, јамачно, могао пронаћи и какав год подесан начин да измири та два супротна начела. А можда је се то могло постићи и тиме: да је се законодавним путем у своје време утврдило, да се мора одржавати *недељивост заједнице капитала*, тј. породична својина свих земаља и алата, као и *удруженост рада* садашњег нараштаја, па *приходи* само да се *периодично деле* на задругаре, као обрадиоце и уживаоце породичног имања, а по одбитку извесног процента од прихода за одржање и унапређивање те породичне имовине. —

Ето до ових мисли и до ове оцене о пресудном утицају задруге на наш целокупни друштвено-политички живот долазио сам увек, има већ четири године, од како по службеној дужности својој проучавам оне одредбе нашега грађанскога законика, које посебице говоре о задрузи, а с обзиром, на политички и економски развитак наше државе и на незгодне прилике, у којима се данас налази и народње и државно газдинство. И сваки пут долазио сам до тог тврдог уверења: да и ове законске одредбе садрже у себи знатан део од оног укупног отрова, који је убио задругу, те ова сад изумире пре времена, а без природног јој наследника, и који је са свим растројио целокупни привредни рад нашега народа.

То растројство целокупног привредног рада и јесте непосредан узрок опште признатом факту: да наш народ, већ од неколико година, у економном погледу, нагло и осетно опада; с дана на дан све су сиромашнији и народ и држава, — факат, који сваког озбиљног мислиоца о добру народном баца не у бригу, већ у очајање за будућност ове скупим жртвама обновљене државе српске. И то је оправдано: осиромашавање народа је увек било неисцрпни извор свих политичких и друштвених зала; то је што и црв у корену дрвета, то је разор у темељу зграде државне. Поред све политичке самосталности и краљевског достојанства наше државе, поред најслободоумнијега Устава и свих политичких права и слобода грађанских, ми ипак с дана на дан све више долазимо у економско ропство напреднијих држава, све више постајемо прости измећари туђим економским интересима. Економска потчињеност је вазда била највећа опасност по државно-политичку самосталност.

И што је још најжалосније, све се ово јасно опажа, увиђа и отворено признаје, па ипак се апсолутно ништа коренито, ништа озбиљно ни откуда не предузима и не ради. Већ су се све политичке странке изређале на управи државној. У владама њиховим било је и способних људи, и на фотељу министра народне привреде седели су још и ак-стручњаци — професори народне економије и науке

о државним финансијама, и ни једна влада и ниједан министар привреде, ни из једне политичке странке није могао доспети да у интересу бољитка целокупне народне привреде, састави и оствари какав по обиму шири, а у потанкостима што више разрађен, програм најнеопходнијих економских реформа.

Најглавнији је узрок целом овом општем нераду на озбиљном преображају целокупне привреде нашега народа тај, што наше политичке партије вандалски воде међусобну борбу и то не на земљишту *начела*, већ на земљишту *себичних интереса својих чланова*. Та се борба тако очајнички води, да она, врло често, избија у страхотним суровостима, какве ниједна уставна држава досад није ни чула а то ли видела. Та вандалска борба наших политичких странака раздвојила је, ако не и са свим отуђила једне од других оне људе, који искрено мисле о бољитку и будућности ове земље, а који би, удружени, могли правилно и на боље кренути привредни живот нашега народа.

Истина је, да и све наше политичке партије јасно увиђају ово нагло економно пропадање наше; истина је и то, да свака од њих у свом програму истиче и неопходне економске реформе, које ће нарочито кад на власт дође, извршити у интересу поправке и унапређења целокупне привреде народне. Али до сада још ниједна од њих ни у програму ни у партијском листу није изближе обележила ни главније основе тим реформама, а још много мање да им је у појединостима објаснила начине и средства за извођење њихово. Ну, све баш и да има ма која од партија какав год свој детаљирани програм економских реформа, она га, дошав на владу, не би могла извести за то, што друге две странке увек заузимљу према оној, која је на управи државној, такво непријатељско држање, да ово иде до крајњих граница и размера, а све на огромну штету и садањих и будућих животних интереса наше државе и њене спољне мисије.

Ето у оваком несрећном и привредном и политичком стању нашем у земљи затиче нас најновији сукоб наше владе с Аустроугарском односно извоза наших производа. Ето с каквом економском организацијом хоћемо да се упуштамо у економски рат, далеко опаснији и убитачнији од физичког рата. Нека би се овај сукоб како тако изравнао, тек свакако пред нама ипак остаје отворено ово горуће питање:

Шта и како да радимо те да ово очигледно пропадање нашег материјалног благостања зауставимо; шта да учинимо, те да целокупни привредни живот нашега народа на боље и унапред кренемо, да држави нашој опстанак и будућност осигурамо, и најзад да на-

шој узвишеној спољној мисији државној успех осигурамо?

Ето то је преважно питање, које у дванаестом часу позива све праве родољубе да слошки прегну на решење његово.

Оно је и нас изазвало да у прилог решења његовог изнесемо своју мисао и предлог, а на критичну оцену оних људи, који озбиљно воде рачуна о животним интересима своје домовине.

Пре свега, према данашњим политичким приликама у земљи, и с обзиром на економску потчињеност, коју нам најезда стране индустрије све јаче натура, — не остаје ништа друго, него да ово судбоносно питање о реформама целокупне народне привреде извучемо из уских оквира програма наших политичких партија, да га, дакле, у неку руку неутралишемо, огласив га за опште питање свих полит. партија, па да се сви, без разлике политичке боје, удружимо, те да слошки радимо на бољитку народне привреде.

Тога ради ми предлажемо: да се заснује једно велико, народно удружење, које би се звало *„задруга родољуба"*, а у циљу и са задатком: *«да потпомаже ојачање и даљи развитак целокупне домаће производње, као и да шири у народу свест о економној независности Краљевине Србије»*.

Организација овог удружења била би ова:

1. У Београду би се засновао *Главни (средсредни) Одбор*, са четири одсека и управом на челу. Одсеци би били ови:

а) *Одсек економно-финансијски.* У њ би ушле све наше економисте и финансисте, да заједнички проучавају услове нашег целокупног привредног живота, истраживали би узроке нашег економског уназађивања, предлагали би увођење потребних мерâ и установâ за унапређивање целокупне народне привреде.

б) *Одсек занатлијско-трговачки.* Он би се састојао из најинтелигентнијих и најискуснијих наших трговаца и занатлија. Они би проучавали услове за потпомагање појединих грана садање индустрије (на пр. платнарство, ћилимарство, кожарство и т. д.) као и за подизање потребних заната и идустријских грана, којих још нема. За све ово предлагали би завођење потребних установа и мера.

в) *Одсек пољопривредни.* У њ би се прелила управа садањег пољопривредног друштва са досадањом задаћом. И,

г) *Правни одсек.* Чланови овога одсека бирали би се између наших најбољих правника и државника, који би проучавали махне наших закона, који имају знатнији утицај на економски живот народни (на пр. закон о удружењима, еснафима, наслеђу, о залози, о баштинским књигама и т. д.) па би, водећи рачуна о конкретним приликама нашег народног живота и предлозима прва три одсека,

израђивали нове законске предлоге, које би чланови удружења, као народни посланици, радили у Народној Скупштини да се и узаконе.

2 У *унутрашњости Србије*, по варошима и срезовима створили би се одбори, који би, по упуствима Главнога Одбора радили у својим околинама на остварењу друштвенога задатка.

Удружење би остварило свој задатак овако:

1. *Организовањем иомесних (локалних) удружења привредника једне струке.* Удружење би моралним утицајем својим приволевало у варошима занатлије једне гране индустрије, да се удружују ради заједничке производње, и по селима да се склапају *сеоска удружења пољопривредника* ради набављања модерних машинерија и алата, као и ради узајмице снаге за сређивање поља и усева. У сеоским удружењима било би накнаде за престанак задруге и мобе.

У интересу бржег склапања и трајања ових удружења занатлија и пољопривредника донели би се нарочити закони, а нарочито закони о принудном обделавању зиратних земаља и гајењу шума.

2. *Позајмицом потребнога капитала поменутим удружењима, а с врло јевтиним интересом.* Ради овога установила би се нарочита «*Банка за потпомагање домаће производње.*» Она би самостално, са засебним устројством, али ипак као састојак удружења, фунгирала.

Капитал ове банке створио би се овако: Основни капитал био би од 2,000.000 динара, раздељен на 200.000 акција, дакле по 20 динара акција. Тај би се капитал поступно овако увећао: сваки члан удружења, који не може да купи акцију, добио би *удеоничку књижицу*, на коју би, код одбора свога места, уплаћивао по 1 динар месечно, за 20 месеца. Одбори би месечне улоге слали сваког месеца Главном Одбору, а овај би тај новац, као генерални поверитељ, улагао код банке. Кад би се навршиле уплате тих књижица у потребном броју, онда би банка издала ново (друго) коло акција. Удеоничари са књижицама претворили би се у праве акционаре. На исти начин створило би се треће, па четврто, пето и т. д. коло акција; и тако би капитал банчин непрекидно растао. И кад би могућност наступила, банка би образовала специјалне филијале (агриколне банке; хипотекарне банке, банке за разна осигуравања итд.)

3. *Осигуравањем потрошње домаћим производима.* Овога ради сваки члан удружења био би дужан да личне и кућне потребе подмирује првенствено домаћим производима. Истина, домаћи би се производи у почетку скупље плаћали, али накнада би се у неколико добијала у виду *дивиденде* на акције банчине. Потпуне накнаде јамачно не би било, али родољубље се баш и састоји у жртвовању личног интереса општем.

А ради подмирења јавних потреба, т. ј. *државних* (на пр. платно и обућа за војску и казнене заводе и т. д.) и *општинских*, искључиво домаћим производима, издао би се нарочити закон.

И 4. Издавањем ваљаних књига и часописа и приређивањем јавних предавања а у циљу, да се у народу распростиру економна и друга за привреду у опште корисна знања и подстичу корисна предузећа (на пр. заснивање занатлијских школа и радионица и корисна удружења) а све у интересу буђења свести о потреби економске независности. —

Накратко, оваким удружењем организовала би се целокупна привредна снага целога народа, а тек с организованом снагом и ступа се у сваки рат за независност и спас домовине.

Ето, поштовани господине уредниче, на какву ме је мисао довео ваш обилни службени рад као министра народне привреде, који излажете у вашем одличном часопису «Отаџбини», наиме у класичним чланцима: *Наш привредни програм* и *Моје министровање* — рад у сваком погледу драгоцен, како за *садашњост* тако и за *будућност* драге нам отаџбине. Овим радом ви сте најбоље доказали, шта и колико може да учини отаџбини добра воља за рад и свест о дужности свога положаја, руковођене једино преданошћу правом интересу државном, — чега свега, на жалост, тако ретко данас има.

Поклањајући се пред таким родољубљем у послу државном, ја вас молим, да овај приложак, ако за вредно нађете, штампате у вашем цењеном часопису, као и да и овом приликом примите уверење да вас одлично поштује

Андра Ђорђевић
проф. вел. школе.

ЂОВАНА

ПРИПОВЕТКА Ж. МЕЈА

....Сиђосмо на Пиацету и повезосмо се према Јерменском острву. Двоструко уживасмо у дивном сунчаном дану, пуном пролетног чара, јер је у нашој оштрој домовини на северу морало проћи још недељу дана, пре него што би тамо пролеће огрануло.

Небо беше плаво без и једног облачка. Тихо пловиле су гондоле и баркете једна према другој; у синьем мору огледале су се поносно венецианске цркве и палате. Сунчани зраци титраху се шареном светлошћу по доксату и по сводовима тих палата и цркава. И море и ваздух, и светлост и сенка, све се то миловало и драгало, канда хтеде да утврди варку, да је та необична варош у мору још увек краљица јадранскога мора.

То беше последњи дан нашег боравка на талијанском земљишту. Беше ли то узрок, што смо тако озбиљни и ћутљиви били? или помишљасмо на пролазност људске моћи и величине, гледајући обамрли сјај Венеције?

Поносита невеста Адрије данас је тих, мртав град; са дивних грађевина ломи се камен по камен, ронећи у море: негда богато украшене дворане, данас су пусте; врата на гигантским степеницама затворила су се за навек; потомци оних Млечана, који су некада славу републике по целом свету разносили, данас су само сиромашни рибари.

Па и саме месојеђе су мртве. Света до душе имаде још увек доста, који дође да се наужива млетачких месојеђа. Али у место древне лепоте упада му у очи гола сиротиња. На пијаци св. Марка, на очиглед Маркове цркве, окруженој аркадама Прокурације, где се иначе за поносном патрицијарком вукла тешка бармуната хаљина; где се племић у гунгули знао неопажено приближити љубљеној жени, где се у мрежи оштроумних питања открила многа тајна, опасна за републику, а погубна за оног, који беше тако непажљив, да се је дао уловити — ту се данас шета двадесет до тридесет људи под образином међу стотинама странаца. По језику и по кретању лако ћеш познати, којем слоју друштвеном припадају те особе под образинама. То су слуге и слушкиње, које се свете сињорији, код које су прошле године служиле, враћајући јој сад све оне лепе називе, којима их је она частила; слушкиње, које под ведрим небом свом го-

сподару набрајају све оне тајне, које се иначе никада не износе изван куће; то су калфићи, који свом господару, на очиглед слегнуте светине, пребацују како су их рђаво хранили и како су од њих били бијени; просте жене, које мужеве своје варају; мужеви, који су дошли да под образином своје жене проматрају Данас нећеш више наћи ни оне стародревне образине од црног баршуна, које су само очи и нос скривале.

«Carneval de Venise» данас је још само варка — утвора.

Седосмо у гондолу, са које смо дали кров скинути. За нама хука и брука — а на мору тишина; но да не буде претихо, за то се је побринуо наш млађи гондолир. Тај младић беше, по сравњењу према осталим отрцаним гондолирима, ретком помњом одевен: могао би рећи, да је био елегантан. Исечене ципеле сјајиле се као огледало, а беше га лепо погледати, како се грациозно издиже и сагиње, кадгод дигне или спусти весло у таласе. Шарена кошуља, сапета црвеном марамом око врата, око паса такођер црвена марама везана; широке, велике кариране чакшире; све то одговарало је венецијанском укусу; јер Талијанац воли светле и шарене боје. На црну, кудраву косу натакнуо је мек шешир широких обода, и то најеро, како то већ приличи тако црним, враголастим очима, из којих је вирила талијанска добродушност али и лукавство. Рукаве беше узвинуо преко лаката, да му не сметају у веслању, премда је сваки час застајао без бриге да ли је то нама по вољи; за човека, који половину свог живота продрема на стубовима «пијацете» у хладу, за њега време нема никакве вредности.

Па онда, кад год би се какве образине провезле, поздравио би их он обесним подсмехом, а кад би се каква лађица са госпођама приближила, махао би шеширом, а кад би се са којом покривеном гондолом сусрели, знао би у њу довикнути коју шаљиву. А када му и то већ досади, почне да пева оне оригиналне песмице, које тако

обесно и уједно тако тужно само венецијански гондолири знају.

Доменику — тако се звао тај млади гондолир — не беше по вољи, што старији његов друг увек ћути, па га доскора почне пецкати: запита га, да ли су очи његове љубе тако лепе и да ли је њен осмех тако дражесан, да он хоће да буде оличена верност — у Венецији, где су жене варавије него море. Онај други само слеже раменом, канда хтеде рећи: «пусти ме, то су детињарије.»

Беше то старији човек. Лице опаљено, леђа погнута, нос црвен, коса проседа, брада ретка као чекиње, хаљина сва исцепана, све то показиваше, да се тај човек хотимице занемарио.

Старац ћути, а ја запитам Доменика, да ли му није жао, што жене нису верне.

— Зашто би ми било жао, синьоре, одговори он, човек се утеши другом.

Ја се нехотице морадох насмејати тој наивности.

— Док срце не збори, верујем да се да тако утешити. Али ја сам чуо, да сте ви Талијанци у том погледу још гори него ми; нас са севера може туга због невере често у гроб довести, али ви Талијанци неверницу убијате.

— «Не више, не више! одговори Доменико. Тај обичај је већ одавно престао Па и зашто да то чинимо? Свет је леп, чак и за мене који сам само сирома гондолир. Је ли душице?» довикне једној девојци, која се у тај час на малој лађици крај њих провезла.

Девојче му добаци цветак но овај паде у воду и отплива даље.

«Боље гађај, ако хоћеш да ме у срце згодиш!» повиче Доменико, па се онда опет окрене к мени: «Ја не знам шта је то љубоморан бити! Ја сам знао једну за другом волети — то и женске исто тако и с нама раде!»

Моја сапутница се на то од срца насмеја.

— А-а, и синьора разуме наш језик, рече Доменико и поклони се пред њом оном дражесном грандецом, с којом се романски народи од осталих одликују. „Е, кад би наше женске имале плаве очи, па да из њих можеш читати верност и искреност! Али су у наших жена очи црне као ноћ, па можеш лако забасати.“

— Ви ћете вечерас сигурно негде играти?“

— Дакако синьоре. У једној биртији на обали «де и скиавони» свршн ћу месојеђе Хеј, хеј — довикне за тим старом гондолиру «а ти, где ћеш их ти довршити?»

Старац захвати веслом тако силно, да је гондола полетела двоструком брзином — али поруги Доменика сиромах ипак не могаше утећи.

— Ти се сигурно журиш, да наша господства што пре до острва довезеш, да се тим пре твојој драгој вратиш?“ запита га Доменико. «Та стрпи се, пријане, чим дужа вожња, тим већа награда.»

Млечанин, ма како добро плаћен био, тражи за сваку услугу, сваком приликом награду, као неку десетину од погођене своте; но он ју тражи толико добродушном дрскошћу и толико молећим погледом, то знаде и за најмању маленкост бити благодаран, да ће сваки радо дати тај данак месном обичају и сиромаштву народа.

„Сирома!“ настави Доменико поругљиво. „он је заљубљен! Није ли то чудновато! Особито кад га човек погледа, не би рекао да би се женама могао допасти — међу тим — част и поштење — и његова драж тим више вреди, чим је старија. Па хоћете ли да знате, синьоре, ко му је љуба?

Обесно момче пригне се, загњури руку у воду и извуче празну флашу од вина, која је на површини пливала.

„Ево ти Тито...., пошла је за тобом.“

Но Тито махне веслом и завати низ флашу тако силно, да је на сто комада одлетела у море, а скоро да је и Доменико за њом отишао. Гондола се била заљуљала тако да је моја сапутница сва побледела. Али Доменико се

није ништа преплашио нити разљутио, него се је смејући вратио на своје место, те опет започне:

«Немојте се срдити, Тито. Можда ћу се и ја, кад остарим као ти, заљубити — у чутуру. Chi lo sa? Ко зна? Али сад сам још млад, ја уживам живот, па те зато сажаљевам. Ми у Венецији кажемо bon vin, cativa testa.» «Добро вино, рђава глава.» Сиромак, полудео је! рече Доменико и маши се, смешећи се, за чело.

Тито се сав стресе. Пусти весло и одговори:

— Мени се чини да си ти већа луда него ја.

— Зашто то, драгане мој?

— За то, што летиш за женскима, па си уобразио да те оне воле ради твојих лепих очију, ради твог милог гласа, а овамо те воле само за то, јер си издашан па још час ово час оно поклањаш.

— Откуд ти то знаш?

— Откуд? — Та и ја сам некад био млад, и ја сам веровао — веровао више него ти у жене. Ти волиш жене, а ја сам волео само једну.... али добро ми је текар, откад нађох утехе у чутури. «El vin é l late dei vechi.» (Вино је старцу млеко).

Па као да се покајао, што је и то рекао, ухвати старац опет за весло и захвати равно веслати, а чело му се намрштило.

„То је, бога ми, девето чудо света! поче опет Доменико. «И ти си, дакле, био заљубљен, а овамо се пред нама момцима претвараш, као да мрзиш женске. Или се може бити само шалиш. Та данас је и онако дан чуда.

— Луда такових, као што си ти. Беше баш на данашњи дан....»

Тито на један пут застане и пружи руку према некој барци, која је не далеко од нас пловила.

«Видиш тамо ... тамо.... за њом!....» промуца старац. «Беше баш на данашњи дан... а баш тако изгледао је онај....» Узрујан покрије лице рукама, спусти се у дно гондоле и заћути.

Погледасмо тамо, но не видесмо ништа ванредно. У гондоли се возило мало друштванце према пиацети, а у њему приметисмо једног аустријског официра. Бесмо већ близу острва Сан Лазаро и ја дадох знак Доменику, да даље према Лиду вози. У ведро плаветнило и сунчани сјај умеша се на један пут тама; готово се чинило, као да смо из идиле зашли у драму.

Тито се придигне, уздане дубоко, најери капу и поглади се по мрком знојном челу, па онда почне песницом по зраку махати, канда је хтео кога да туче, а при том прогунђа неколико пута узастопце:

— Ух, ала мрзим те Аустријанце!

Доменико послуша га мирно и рече:

— Сваки Талијанац мрзи туђе господство: било то сад аустријско или бурбонско. Сада смо се тога један пут решили, слободни смо и уједињени, па када ми Аустријанац да добар бакшиш, ја му се лепо захвалим."

— А ја бих му га бацио у његово издајничко лице — кликне Тито срдито — или шта више, ја не бих ни возио, или не — дода мрко — јаб их га повезо, али бих га онда на усамљеном месту у море сурвао!

— Тито! шта ће синьор и синьора о теби да мисле?

Млади гондолир беше очевидно практичан и увиђаван. Старац се осрамоћен опет шћућурио у свој закутак и заћути.

«Ти си нас већ двапут преплашио, Тито", рекох ја «па ако нећеш да мислимо, да си нас намером хтео престрашити, а ти нам онда приповеди, зашто ти Аустријанце мрзиш, па ћеш онда за награду добити једну флашу најбоље марсале."

Поносом, канда су му тај час огрнули плашт млетачког дужда одврати Тито:

„Синьоре, ја нисам човек зле ћуди, јер бих вам иначе замерио што ми нудите. Моји другови смеду ме пецкати, јер се ми опет помиримо и они ми даду, да штогод

заслужим — но што даде вама право да ми новац нудите за моју бол?»

«Немаш право, пријане», рече моја сапутница, «што од Тита захтеваш да нам своје јаде прича, а и Доменику не ваља што се руга нечем, зашто ни сам не зна и што је Титу без сумње много жалости и јада задало.“

За тим се окрене к Титу и рече :

«Немојте мислити да само из радозналости питамо. Можда би вас могли утешити, можда би вам могли помоћи.»

Милозвучни глас њезин, њене благе речи коснуле се старог Талијанца. Лати се за капицу, коју до душе не скиде с главе, као да ју само помакне више на чело, па онда одговори :

— Ви сте, сињора, добродушни , и то што ми ви рекосте, годи срцу моме. Ја сам приметио како сте мало пре побледили — ја сам вас престрашио. Ви ми се не ругате, а нећете да вам само за забаву своје јаде причам Ви ми не нудите новаца, вама ћу да причам. Нећу да и ви држите да сам лудак. А Доменику нека то, што вам причао будем, буде поука».

Када се је старац. пре него ли кренусмо на море, дотурао до наше гондуле, а красни Доменико му милостиво допустио, да с њим вози, тада би све пре слутили, него да ће нас тај, како се чинило, душевно и телесно пропали човек тако живо заинтересовати. У тог човека беше без сумње осетљиво срце, које је тек кобан удес морао следити, јер само онај, који је знао дубоко љубити, зна тако силно и мрзити.

* * *

Старац отпоче :

«Бејах целог мог живота гондолир, а да сам хтео да будем мрнаром на којем великом броду, ја бих може бити данас био сретан човек, но ја сам своје родно место тако силно волео , да бих волео погинути него не гледати како се сунце над Венецијом рађа.... Волео

сам звона Маркова торња, волео стубове сваке палате, волео сам наше море; али више него све то волео сам — Ђовану! ...

«Беше витка и црноока, играти и певати знала је као ни једна друга. Она ми беше све и сва. Мадону не можете светије обожавати, него што сам ја Ђовану обожавао.

„Ни оца, ни матер нисам никад познавао; а браће нисам никад ни имао. Одрастао сам туђом милостињом. Она пак имала је и родитеље и браћу, али јој се код куће није хтело бити; омрзла је на сиротињу у очинској кући — отац јој беше прост рибар. Њој се милило левентати по пиацети, гледати отмен свет кад улази у гондоле, или би се наслонила на стуб од аркада, па проматрала странце... Пред починак сунца састајах се с њом код цркве Санта Мариа Формозе, у којој је свако вече вечерње слушала; у њој је и крштена била, па је мислила да јој је Мадона Формоза особито наклона

„Зажареним лицем знала ми је ту приповедати, колико је дивних хаљина тај дан видела, па је сваки пут уздахнула и лупив ногом о земљу страсно се упитала, зашто да она мора у дроњке одевена да седи, кад се друге китe бисером и коралима... Њезина срдитост понижавала ме је. Зашто не могах ја толико заслужити, да јој њезине жеље испуним? Постадох и ја једак. Шта ли је она скривила да буде сиромашнија него друге.“

«Један пут јој рекох, кад је човек сирома, треба да ради, па ће се може бити обогатити.

— То ми већ отац и мати рекоше — одговори она. „Мати ме кара, а отац ме је чак и тукао, а браћа ме грде — па да још не смем ни светла, ни свежег зрака да се науживам?! Да се не смем више по «Марковој пијаци» шетати, већ да, као оне стотине несретница у фабрици цигаре мотам или у Мурану корале и школке нижем? Па то ми још ти светујеш, ти, која велиш да си ми пријатељ?

«Чинио сам све могућно да ју умирим, но она је све више и више јадиковала, па је на послетку запушила своје мале уши својим ручицама и побегла.... Сутра дан заман сам је чекао у обично време и на обичном месту. Она је иначе знала тачно долазити, па је и само место и време састанка опредељивала; као деца још играли смо заједно, а сада се пред вече састајасмо на разговор.... Волео сам ју неописано, али се никад нисам усудио да јој своју љубав кажем. Она беше, до душе, дете сиромашних родитеља, као и ја, али при том била је она тако поносна и тако лепа, да сам се бојао, да ми се ненаруга, задовољим се дакле улогом њезиног утешитеља. Веће оданости и поштовања не можете имати нити према дуждевој супрузи, него што сам ја имао према Ђовани. Пристајао сам на сваку њезину лудорију, бејах роб, она господарица.

«Не мислите, синьоро, да сам се ја тада знао тако јасно изразити, како то данас чиним.

«То вече, дакле, чекао сам и чекао — она не дође. Срдио сам се. У руци сам држао црвену траку, којом ју хтедох обрадовати; кад сам истог дана у подне у гондоли кувао у лонцу макароне, дође неки трговац са воштаним свећама, дугметима и свиленим врпцама; жива црвена боја убоде ме у очи, а њему се опех прохтело мојих макарона — и ми се заменисмо — један ручак мање више, ко ти осећа, кад му је тек двадесет година и кад му се очи љубе његове заблистају. Али она још никако не дође.... Беше већ касно; напокон се полако удаљих. Тада ми паде на ум, не би ли Ђовану могао на Марковом тргу наћи; онде свираше војна музика, коју она радо слушаше.

«Од један пут видим ја како моја девојка скакуће као срна кроз светину, па се само смеши; оденута беше у стајаће руво, око врата низ корала, низ оба образа виде се златне минђуше, у тамној коси злаћане игле. Сваки ју гледао с удивљењем, она то види, па се још

више смеши.... Спопаде ме љубомора; а тек када спазих да продаје цвеће, планух од јарости. Свет се око ње натискује, па јој баш отима цвеће из руку; за тили час беше јој котарица празна.

«Зна се, шта значе код нас цветуше девојке; са цвећем нудиле су оне и дражи своје. За то ми се и следила крв у жилама, када сам Ђовану међу њима видео. Похитам к њој, ухватим је за раме и одвучем у оближу улицу «Мерчерије.» Златарски дућани беху већ затворени, само једна светиљка горела је мирно у тој улици. Бесмо сами. Мени се грло стегло, како сам узрујан био, па не могох ни речи изустити. Срдито истргнем јој котарицу из руку.

Ђована се намршти — канда ју сада гледам — па рече мирно:

— Но, Тито, шта то значи?

«Ја и данас још не знам како је то, да, када ме срџба мине, ја и сву одважност изгубим. То сам свога века искусио; свака моја одлука трајаше само дотле, док сам срдит био; чим то нестане, постадох плашљив, не знадох куд и камо — а особито када се Ђована срдила.

«Ђована дигне рукав и ја опазих црвену масницу.

— Видиш, Тито, шта си учинио — рече она. Ти, који си сада изгубио моћ говора, као што си мало пре памет изгубио. Ко ти даде право да ме с пута одвучеш, као да сам ја твоја властитост. Је ли?

„И она се саже да придигне котарицу, али ја стадох ногом на котарицу.

— Зар ја морам тражити овлашћење да те смем чувати — изустим ја једва један пут. Ти ваљда и не знаш ко то на тргу цвеће продаје и коме се ти придружујеш, јаднице. Оне не продају само цвеће, него и своје погледе, осмех свој, у њих нема већ одавно, нема невиности ни поштења....

Ђована дигне главу и погледав ме оштро, упадне ми у реч:

— Пусти моју руку.

— Не пре, док ми не кажеш, да нећеш више цвеће продавати — док ми не рекнеш, од куда ти то свилено одело — док ми не речеш, да се више на мене не срдиш....

— О, то је и сувише питано на један пут — одговори она.

Испустих њену руку и рекох:

— Ђовано, ти си лепа — ти си млада — теби се мили сјај!....

— Па-а, је ли то злочинство? Родитељи моји казиваху ми често да сам лењо створење, да нећу у кући ништа да привредим, ни да им што заслужим, а сада, када ми стара «La Conca» поможе....»

«Као да ме је гром ошинуо, престравио сам се и прекидох јој реч. «La Conca» беше жена, коју сав свет познаваше но избегаваше. Conca значи шкољка, па не знам је ли се та жена тако звала, јер јој се нос и подбрадак дотицали као листови шкољке, или за то, што је плашљиво као шкољка скривала њено благо. Не знам у опште је ли и имала крштено име и није ли ју свет можда за то избегавао, јер не имађаше свеца заштитника. Она је другима узајмљивала красна одела, а сама се замотавала у дроњке; имала је палату, а седела у кукавној собици те њене палате; сирома човек није у ње никада видео новаца. Ко је из јутра први види, прекрсти се, да га не урече њеним злим погледом. С друге стране опет поговарало се, да је вешта врачарица, која зна сваког лека наћи. Некада, кажу, да је лепа била, али сад јој беше лице пуно бора, а очи јој беху заиста мрске. Знајући да јој то беше мана, настојала је она да ласкањем и умиљатим речма свет задобије. Тешко оном који се даде ухватити. Она беше као море — у које, кад утонеш, никада се више не повратиш. У време ме-

сојеће узајмљивала је она образине; у свако доба новац уз високе камате; а друговала је са свим лакомисленим девојкама у Венецији.

«Појмићете дакле, да сам са ужасом Ђовану запитао, да ли је заборавила, ко је та «La Conca» и да је то одело грехом окаљано. Но, што год рекох, све беше узалуд. Она одговори, да смо ми сви луде; сипоћ, рече, када је са нашег састанка, где сам јој тако лепе поуке дао, пошла, да се састала на сокаку са «La Concom» која јој је рекла, да пође с њом. «Ти си прелепа за таке простаке!» рекла јој је, па јој је обећала, да ће је лепо оденути, да ће се као сунце изнад звезда сјати, па када онда Ђована један пут сретна буде, нека се сети сироте «Conce»; само ће морати хаљине сваки пут повратити, пре него пође кући; и котарицу и цвеће узајмила јој је она, а добит да мора с њом поделити. «Данас ће «Conca» бити задовољна!» заврши Ђована.

Молио сам ју и преклињао, да врати хаљину, али она одврати, да за то има још ће увек времена, па зашто јој сметам у незиној забави и зашто сам у опште дошао, јесам ли ја њен чувар и тако даље. Ја сам се ражљутио и запретио јој, да ћу њеним родитељима и браћи одати, с ким се она спријатељила, а «Conci» да ћу моје мњење онако људски — песницом — казати.

Ђована се престрашила, а највише се бојала браће: пође дакле ћутећи са мном. Када смо стигли пред Конкину кућу, дадох јој новац, да плати, што је за хаљине и цвеће имала платити и причеках док се није у својој обичној одећи вратила. Присилио сам ју, да врати сав новац који је за продано цвеће примила била. Тек када ју видех бледу од претераног једа, падне ми црвена врпца на памет и ја јој ју понудих.

«На част ти!» рече пркосно. „Кад бих је у косу уплела морала бих је под мараму сакрити, а то нећу, јер ако други врпцу на мени не виде, ни мене не весели.»

У то бесмо приспели пред кућицу, у којој она пребиваше. Ђована извуче кључић из недара и ступи на капицик, не зборећи ништа. Ја сам црвену врпцу још непрестано држао у рукама.

Ноћ беше ведра и Ђована се за часак загледа у звезде. Стид ме беше, што стојим као просјак, који чека на милостињу.

«— Ако нећеш врпцу узети, ја ћу је сутра, првој сиротици, која ми у сусрет дође, поклонити.

Ђована узе врпцу и свеза је око главе: витице су јој висиле низ рамена.

«— Је ли ти отац и јесу ли ти браћа код куће?

„— Нису.

«— А мати?

«— Она двори једну болесницу.

«— Зар се не бојиш сама бити?

Она се у сав глас насмеја.

«— Хоћеш ли, да ме плашиш? Ја се ништа не бојим, ни када је најтамнија ноћ.

«— Није ли ти досадно, када си сама?

«— Чудно питање! Не, не, ја певам када сам сама, гледам у огледало и прижељкујем....

«— Шта, Ђовано?

«— Не знаш ли већ одавно, што прижељкујем?

«— Куку мене бедна!» узданем нехотице.

«— Зар си данас беднији, него иначе?

Не могох се уздржати, да не кликнем:

«— Дакако да јесам, јер сумњам да ћеш икад за ме поћи.

«— Зар си ти кад на то помишљао?

«— Та то ми је једина нада моја била

«— То зар беше твоје пријатељство, отуд твоја пажња отуд твоје ухођење, твоје претње, зато зар морадох повратити хаљине? Јеси ли сишао с ума, Тито? Ја да пођем за тебе? Зар да може бити проводим ладне ноћи на стубовима које цркве? зар да по сокацима просим?....

Ми смо обоје сиромашни, али кров над главом, собицу моју, то имам и сад; и ја ћу само за оног поћи, који буде кадар да ми купи свилену венчану хаљину и златан ланац, који носи униформу, и који има стално занимање и своју кућицу.... Јеси ли ти тај, а ти дођи, па опет упитај, да ли ћу за тебе поћи.... Ти љубоморни лудаче!

«И рекавши то, похита она у кућу и забрави врата за собом. Чуо сам како је запевала неку враголасту поскочицу, којом девојке заљубљене момке дирају: «L' amor del marina non dura un' ora....» Љубав мрнара не траје ни часа....

«Сав се стресох од јарости и срамоте, пекло ме је, јер ми се руга. И ако сам гладан био — ипак се не макох ни с места.... Та она имађаше потпуно право. Како сам и могао помислити, да би таква лепотица за мене пошла!.... Па ипак беше ми, да полудим од љубави и чежње. Она мора бити моја! Само како? Мишљах, да ће ми Мадона помоћи ако пред њу клекнем, па јој се помолим; та она је тако благотворна! А можда би ми и Conca могла помоћи. Та баба? Како би се Ђована подругљиво насмејала, кад би знала, на кога сам у свом лудилу помислио.

«Међутим од свега тога нисам ништа учинио, него сам се шћућурио у закутку — беше ми свеједно, ноћио у овом или оном закутку — а кућу, у којој спаваше Ђована, уочио сам добро, па сам се преклињао сам собом, да она мора бити моја, па ма тога ради и злочинство какво учинио?

«Заспао сам — и текар иза неког времена пробудим се од зиме. Звезде још тињаху, а са истока пуца зора. Замотам се чврсто у кабаницу и похитим одатле. Нигде живе душе још. Под сводовима од ћуприје и под аркадама црквеним видео сам по ког сиромашка где лежи и спава. Нигде ни гласа, само јутрењи поветарац што буди таласе и занијава ланцима, за које су чамци при-

качени били. Све ми се чинило као да у јутарњем сутону расте. Журио сам се обалом «dei Schiavoni». Глад ме јако мучила, те пођох да потражим какву кавану, која би била још отворена.

«Успут, на једном осамљеном месту, паде светли зрак са високих прозора једне палате: беше то кућа у којој се играло на новце. Неколико младих људи ступило је у тај пар на доксат, те говораху гласно и узрујано, окупивши витког официра, који се био наслонио на парапет.

«Један од његових другова рече гласно како је судбина тому Рикарду све уделила: и лепоту и младост и љубав жена, богаство, част и још срећу у игри. Овај, о ком беше говор, прекиде тај разговор, показујући руком на море и велећи да ће скоро сванути, да за један сат мора већ у служби бити, па ако је господи по вољи, да се ноћас могу опет састати: срећа да је округла, а он да коло среће није кадар зауставити.

„Руковаше се и пођоше, звекећући мамузама низ мермерне стубе.... Ја се склонио у крај и чекам док се друштво не разиђе. Онај, кога зваху Рикардом, поче неку песмицу певати, коју је од нас чуо и научио.... Из уске улице, кроз коју он иђаше, воде још више ужих и тамнијих — ми их зовемо «calle»... Познадох га; беше то леп официр, безбрижан, раскошан, на гласу ради своје луде среће.

«Беше ми, канда ми неко довикује: узми му новац који је добио од других.» Све гласније, све моћније звучале су ми те речи у ушима и пре него ли сам још могао промислити, бејах већ полетео за њим у намери, да га поробим.

«Улица беше мрачна и пуста.

«Када је сињор Рикардо чуо да за њим трчим, стаде, да види шта тај човек за њим хоће! Био сам већ са свим близу, само још неколико корачаја, већ да га руком дохватим, но баш како сам руку испружио, станем на љуску

од поморанџе и паднем колики сам дуг Синьор Рикардо се пригне и рече пријатно: «ето то је, када човек трчи!» а онда ми поможе да се придигнем, погледа ме од главе до пете и утисне ми у руку пуну кесицу новаца, говорећи: «Барем ће новац у праве руке доћи, узми ове дукате, ја сам их ноћас у игри добио, били ти благословени!» И он пође даље и замакне у оближу улицу, пре него ли му могах и речцу одговорити.

«Сањам ли, или је збиља, премишљао сам гледајући кесу с дукатима. Не беше сан; онај кога хтедох поробити, богато ме је обдарио.

Тито застаде, а Доменико кликну: «честит господин!»

Старац настави опет:

«Савест ме почела гристи и ја одем око подне, када гроф Рикардо не беше у служби, к њему. Свако дете знало је тог лепог, добротворног човека. Моје отрцано одело нимало се није слагало са оним сјајем, који је њега окружавао. Када сам кесу с дукатима оставио на астал, погледа ме он зачуђено, замисли се часак и рече:

— «Ако се не варам, нас смо се двоје јутрос видели. Ти се вараш, ако мислиш, да сам ја ту кесицу изгубио, ја сам ти је поклонио.

— «Знам ја то, господине грофе, али ја не смем тај новац задржати.

— «А зашто не? Ниси ли, може бити, јутрос био на јутрењу код Језуита, па да ти није можда твој исповедник забранио да новац задржиш?

— «Није синьоре. Ја сам се криво изразио; ја не могу тај новац задржати.

— «Per bacco! А зашто не можеш? Ваљда се нећеш опећи?

— «Нећу да га имам.

— «До ђавола! Не бих никад помислио, да би ти тако охол могао бити, да нећеш да примиш новац. Мени се баш противно чинило, као да би ти баш добро дошао тај новац.

«Ћутао сам, јер нисам хтео одати, какву сам злу накану доиста имао. Гроф пак настави:

— «Ти си охол, али и ја сам. Нећу никад опозвати ни речи ни поклон: ако дакле ти нећеш новац да узмеш, нека путује онамо! И отвори прозор, који гледаше на канал гранде. Али се за часак предомисли и запита смешећи се:

— «Зашто га нећеш? Можда за то, што сам Аустријанац? Ја сам за то ипак добричина. Промисли се мало.... гле, немаш ли, може бити, какву љубу, па би јој могао пар златних минђуша купити?

«Моје се очи оросише, сетих се Ђоване. Још су ми у ушима звучале њезине речи; срећа ми се ето сама нудила, не могох одолети, не бејах доста моћан да је се још један пут одрекнем. Када је сињор Рикардо још један пут запитао: «Зар да то злато збиља оде онамо?» одговорих: «Имате право; ја сам се предомислио; хвала вам дакле на поклону, па ако када устребате Тита — ослоните се на њега!»

— «Но, то је мушка реч!» одврати гроф, потапше ме по рамену, а при том ми толи милостиво погледа у очи, да сам застиђен исте оборио.

«Прво ми беше да похитам Ђовани; не беше код куће. али њена мати седела је код прозора. Жена, коју је ноћас дворила, преминула је; а сада рећаше старица школьке — fiore del mare — уз стаклена зрнца за ђердан, какав наше жене нуде странцима на продају. Ћутећки просуо сам дукате по асталу; стара жена крстила се од чуда, па ме питаше: шта то значи, да нисам, може бити, добио на лутрији? Онда почесмо бројати. Потраја боме дуже времена, док сазнадох колико је новаца; ни старица, ни ја писмо свога века још толико високо бројали; беше велика свота, већа него ли ми требаше, да кућу наместим, довољна, да будем свој господар.

«Баш када сам почео приповедати, откуд и како сам дошао до тог новца, врати се Ђована кући.

«Испочетка није хтела веровати, да је све то благо моје; морао сам јој три четири пута цели догађај од почетка до краја причати; разуме се да сам се чувао да не одам какве сам зле мисли имао, па сам и то заћутао, да сам сав тај новац један пут већ повратио био.... Ђована ме опет питала за тог младог официра, а ја сам јој, видећи у њему свог добротвора, хвалио његов стан, хвалио дарежљивост његову и понављао његове добре речи. Девојка је наслонила лакте на колена и подбочила рукама главу, па ме непомично гледала њеним великим очима: читајући ми речи са усана

— «Ђовано, ти си се синоћ од мене срдито растала, јер сам сувише смрзљен био; но што јуче беше немогућно данас ето омогући ово злато. Знаш ли још шта си захтевала и шта си ми за то обећала.

— «Знам, Тито!»

— «Пак?

— «Остајем при томе.

«Хтедох јој од радости пасти око врата, но она побегне у кујну и забрави за собом врата. Срце ми хтеде пући од радости, па стадох силно љубити стару Терезу. Ова се сва убезекнула од чуда. Ја похитам да купим златан ланац и низ граната за Ђовану.

«Када се разнео глас о мојој изненадној срећи, почеше ми сви завидети; сви ми честитаху, сваки хтеде да ми буде пријатељ. Па тек женске! Сад су ме звали лепи, честити, добри Тито. Ја сам се међу тим, мало обзирао на те улизице; све мисли моје беху код Ђоване; живео сам само за њу

«Купим кућицу, наместим је, а Ђовани доносио сам сваки дан други поклон. За себе употребио сам само толико новаца, што сам набавио нову одећу, у којој би се могао пристојно уз Ђовану показати. Највећа сласт беше ми видети је лепо обучену, како јој жене завиде,

а мушкарци јој се диве. Беше то са свим друкчије, него када је у Конкиним хаљинама шетала по Марковом тргу.... Како сам се поносио, кад сам, идући с њоме, са свих страна слушао само хвале, као «la bellezza, la superba figlia». А и Ђована почела је од то доба главу уздизати.

«Ја сам сад стрпљиво чекао, био сам сигуран за Ђовану, а уз то сам и навикао био, да на све, што би она усхтела, слепо пристанем. Али једног дана морадох и ово питање на чисто извести, јер се нешто догодило, што ме је на то присилило.

«Свако јутро наиме, пре него ли пођем од куће, обичавао сам заграбити у кесу, у којој је благо било, да узмем који дукат и да јој нешто купим, што је дан пре зажелела — а она имађаше сваки дан другу жељу, кад и кад са свим бесмислену. За то се и нећете чудити, сињоро, да је до мало нестало мог иметка. Једно јутро машио сам се, по обичају, у кесицу — а она празна; један једини дукат још лежао је на дну. Ја сам се испрва јако препао, али се после насмејах: та један пут морало га је нестати!

«Ђована је имала сада и ђердан, и мираз и венчану одору, кућа беше спремна, родитељи и браћа њена споразумна — што би дакле она могла оклевати. Али када сам је запитао, када дакле да буду сватови, одговори ми она:

— «А шта је са твојом службом?» О, она беше паметна. Ја сам доиста на то са свим заборавио. Био бих јој може бити и противусловио, али сам знао да ми је кесица празна, а то сам осећах да не треба лепу женицу својој кући водити, да ми оскудева и гладује За то се и нисам расрдио кад ми је тако мирно и равнодушно зборила, него сам почео премишљати, шта ми ваља чинити. Онда сам био вештији него данас — сав свет познавао ме је као вешта гондолира, па сам лако добио место мрнара на једном броду Лојда. То не беше до душе бог зна какво место, али беше ипак бар нешто,

па ми Ђована не могаше више пребацити, да немам службе.

„Чим сам обукао мрнарско одело, похитам к њој. Беше већ касно. Дивна месечина. Ђована мора да је већ заспала, мислио сам у себи. Хтедох ипак поред њезина прозора проћи. Зидине манастира, који беше преко пута од њезине куће, беху сјајном месечином обасјане — уз стену тако мицало се чудно нека тамна прилика. Примакох се ближе да видим: Беше то женска, која је, стојећи у месечини, играла са својом сенком; час коракне напред, час мане руком, час главом, дигне ногу у вис, па се опет сагне и поклања. Застадох.... Срце ми претрне, дисање стане, познадох женску!

„Да, то беше Ђована. Одевена у венчану хаљину, накићена ђерданом и златним ланцем, стајала је ту и мотрила своју сенку, канда стоји пред каквим огледалом. Тихо хтедох се примакнути — али ме моја сенка издала Ђована се осврне, хтеде видети ко иде, али јој јасни сјај месеца заслепио очи, и пре него ли ме је могла упознати, бејах је већ загрлио. Али ми се она у у један мах извуче из наручја и стискујући руке на груди, викне:

— „Ти ли си то, Тито?! Ала си ме престравио.“

— „А ко би други био! запитах ју. Она ми одговори, да ју је дивна месечина намамила на прозор, па како су зраци месечине прикривали у борама њезине венчане хаљине, која је на клину висила, да јој је у један пут пало на памет, не би ли се на јасно осветљеној зидини могла боље огледати, него ли у њеном огледалу, које је мало као њезина рука. И изустивши то улети у кућу, а ја остах опет сам.

„Сутра дан купим јој, од осталог мог новца огледало, доста велико, да се је могла у њему видети. Напртим га сам на леђа и однесем њој. Када се у њему

огледала и видела како је лепа, кликне изван себе од весеља:

— «Гледај само, па овакој, каква сам, неће мати да ми допусти да као друге девојке идем на игранке!

— «Не брини се, душо,» тешио сам је, «ја ћу матер молити, а она ће нам то за љубав учинити.»

«Али се стара не даде осолити, почне је корити и ја не могав то слушати, пођох. Следеће вече ипак смо заједно играли у једној биртији. Био сам сретан, што сам могао Ђовану у наручје примити; али када и други почеше с њом играти, то ми се већ мање допало, па ипак када је на торњу почело полако једанаест избијати, а ја се морадох на брод вратити, то ми се још понајмање допало. Ипак нисам био невесео, кад сам видео да за мном торњеви млетачки утонуше у море — та моја мила ми је вечерас, на моје питање, када ће бити сватови, одговорила: «На Ускрс!» Дотле беше, до душе, још дуго, но морао сам се стрпити.... Како ми је срце у грудима куцало, када, тек што бесмо три дана на мору, капетан нашег брода заповеди да се спремимо за повратак у Венецију! Тог дана чинио ми се свет још један пут тако леп, него иначе.

«Баш на покладни уторник после подне био сам опет у Венецији. У оно доба бејаше све друкчије, сјајније на тај дан, него што је данас. Беше већ касно, када сам добио допуст да изађем на копно. Зрак беше благ као данас. Из далека сам већ чуо смех, вику и клицање, веселу свирку; жабице су скакале у вис, дуж обале гореле су шарене светиљке, прозори беху свуда осветљени. Само Марков торањ дизао се мрачан у вис, а на небу, далеко на пољу, према острву Лиду, дизали су се црни облаци, из којих час по час севне муња.

«Успнем се уз степенице на пиацету и хтедох што пре до моје веренице, кад али на један пут чујем како неко, не далеко од мене, псује: «На овдашњи свет баш се човек не може нимало ослонити; од саме за-

баве и лудорија забораве на све, на дужности и на службу. Зар нема нигде никога, који би ми гондолу повезао; та до беса, чекајте ви момци, ја ћу вам већ показати....»

«Беше то гроф Рикардо, он ме је одмах познао, па ме запита имам ли времена да га један сат провезем: његовог проклетог гондолира морао је ђаво однети на пиацу међу образине. Беше ми до душе тешко, што морадох посету код моје невесте одложити, али ја сам грофу дао реч, да ћу му увек бити на услузи — скочих дакле без оклевања у гондолу па држ за весло. Гроф уђе за мном па рече:

«— Веслај, куда ти драго, мени је свеједно, да л ћеш у море — ако се не бојиш мућа, или ћеш кроз канале: али пре свега идемо по једног сапутника!“ И намигнувши очима дода «ти си Млечанин, па можеш помислити, ко то може бити — да носи сукњу. А сад пожури!

Са торња избијаше десет часова.

— Журно, уречено време већ је ту, немамо ни часа више почасити — чекају ме.

«Спопаде ме нека чудна језа, када ми означи Конкину трошну палату као циљ наше вожње. Кутећи веслао сам, држећи се гондолом у најгушћој сени, јер ми је тако гроф заповедио. Када смо на место стигли, уђе он у кућу, па се за час опет врати са женском, која је лице покрила црном кадифели образином, а беше замотана у дугачак, црни огртач. Гроф уђе с њом у гондолу и смести се под кров. Да то није био сињор Рикардо, којем имадох за кућу и Ђованину руку да захвалим, не би се био нипошто тога посла примио, јер сам чезнуо за Ђованом. Крв ми удараше у главу, срце ми гласно куцаше — а уз то нека омора у зраку — мислио сам, да ћу се угушити.

«Ноћ беше густа и мрачна; све штогод је у Венецији било живо и здраво, потуцало се по Марковом тргу. Беше већ близу поноћи. Окренем гондолу и завеслам

натраг. Никада још у свом веку нисам тако добро веслао као ту ноћ, све ми је зној цурио са чела, тако да сам морао главу открити.... Наједанпут зачујем испод крова гондоле смеј. Свуд наоколо беше све тако тио да сам глас добро разабрати могао. Препао сам се, као да ме је ко изненада лупио, па се хитро осврнуо: смеј није од оне стране долазио, него баш из унутрашњости моје гондоле. Пошто се за тили час све опет утишало, и пошто нисам ништа више чуо, веслао сам опет даље. Али ме је наједанпут спопала нека сета, нека невеселост, која је личила више на неку врсту јарости: био би све смрвио, сатр'о штогод око мене беше, тако сам постао немиран и нестрпљив. Та тај глас из гондоле канда ме је опоминьао на Ђовану. Тако, исто тако зьучно смејала се и она.

«У том приспесмо већ и пред кућу старе вештице. Станем са гондолом; опет чух смеј у најгушћу сену. Гроф изиђе први па издиже синьору, која беше замотана и застрта као и пре. Већ сам хтео грофа да запитам, да ли ме још треба, кад се у тај ма црни облак над нами раствори, и муња севну. У исти ма врисне и та женска и ухвати се чврсто за Рикарда.

* * *

Тито застаде.... Шта би нам и мого јоште казати! Могли смо себи сами представити каква га је беда снашла била.... Старац гледаше укочено преда се. Те успомене су га тако свладале биле, да је опет изнова, али више као за себе, почео говорити. Беше то као неко мишљење и осећање на глас; чинило се, као да је заборавио, да га који слуша.

«Био би ти све опростио Ђовано; та зар си ме ти тако слабо познавала. За један пољубац са твојих уста дао бих сто мојих душа — зар ти то ниси знала.» За што си побегла, зашто се ниси више никад вратила?.... Онда, да, оне ужасне ноћи подигао сам весло, па бих

те радо заједно са твојим нападником једним ударцем смрвио био.... божја мати ме је од тог греха сачувала. Обузела ме је била наједанпут нека мука... нека збуњеност.... срушим се на земљу... онесвестих се. У грозници, бесвесна нађоше ме другови у гондоли и однеше ме у болницу.

«Кад сам иза много дана, сав изнемогао, опет очи отворио, беше срцбе моје нестало. Болест ме је укротила, утишала је моју врелу крв. Не би био ништа друго захтевао, Ђовано, него да ти будеш утешитељ као оно пред црквом Санта Мариа Формозе — та слутио сам ја, да си ти бедна, па би те био чувао од срцбе твојих родитеља и твоје браће.»

«— Нисте ли ту девојку никад више видели?“

«— Никад !.... Кад ме отпустише из болнице, беше ми прво да за њу питам. Нестало је. А грофа преместише некуда. Њезине родитеље и браћу избегавао сам, та они би само грдили Ђовану, а мени и мојој тузи само би се ругали.... Тако дакле лежао сам на сунцу и гледао на море. Кућа моја није ми се милила — па је временом и она пропала. Све воље за рад и кретање нестало је, та ко зна, не би ли на оном месту где сам лежао, био од глади умр'о, да ми нису туђи људи по коју пару уделили. Зебао сам непрестано, и тек у каквој биртији нађох топле утехе, па тек кад потегох флашу вина, беше ми лакше, почех заборављати...

«Једанпут, баш кад сам на прагу биртије стао са чашицом вина у руци, наиђе Ђованин старији брат Вилип и запита ме:

«— Зар је још ниси заборавио Не дај се Тито. Заборави је, као што смо је ми заборавили, њен крвни род!

«— Ти је ниси волео, кад си је могао заборавити, одговорим ја.

«— Добили смо вести, да је пошла за њим — за оним нитковом.

Запитам Вилипа, где је он, но овај одврати мрко:

«— Предалеко за ову песницу!

Молио сам га и преклињао да ми каже, где је, да за мене нема ни пуга ни земље, која би била предалека; да бих је нашао, па ма се просјачењем пробио кроз свет.

«— Ти њу тражиш, а не њега? запитао ме Филип презривим погледом. «Знаш ли, шта нам је он писао? Да је она за њим допутовала, да га она прогања њеном љубави, као што га је већ из Венеције прогнала. Оно да је додуше врло лепа, али да је он не може за жену узети, јер би му отац, кому је он јединац син — од жалости умро, кад би он то учинио. Она ће богато обдарена кући доћи, ако је ми примити усхтемо... Ми пак — рекао је Филип и ударио песницом о зид — ми смо се заклели, да јој неће бити спаса, усуди ли се икад више преко родитељског прага прећи.»

— «А родитељи» запитах ја.

— «Они о свему том, на који начин је ње нестало ништа и не знају; доста им је беде, што им је кћи нестала.

— «Па ти можеш још тако окрутан бити, да им кћер и потпору старих дана украдеш?

— «Кћи је мртва — а мртви се не враћају» одговорио је Филип, окренуо леђа и отишао, а ја остах бедњи него што сам и онако био!....

«*Заборавити*! јест, кад би то тако лако ишло! Тек када ме вино омами, заборавим на моју несрећу — заборавим на оне многе године, које ме као тамна завеса деле од моје љубави... Ђована стоји још увек предамном млада и лепа, игра, сукња јој се лепрша, очи се светле, и њена љубљена слика живо се у кругу креће.... Филип је није никад љубио, он није никад мислио за њу погинути као што сам ја то мислио.... Ој, зашто си побегла, Ђовано!.... та да ми те је само још једаред на моје груди притиснути.... једанпут само још да осетим твоје срце на мојему Ђовано! Ђовано!»

* * *

Црвенкасти облаци на небу мало по мало су се у сумраку расплинули: једна звезда за другом помолила се; тихо и чаробно блистајући одскочио је месец, који беше толико магичан, да је Венеција за час личила на неку бајку. Ћутећки вратисмо се опет к' пијацети и ћутећи искрцали смо се из гондоле.... Кад смо се сад још једанпут за Титом осврнули, стајао је Доменико скрушен, с капом у руци, — пред старцем ... Но овај огрне равнодушно кабаницу и упути се у оближњу кафану — тамо нам је Тито из вида ишчезнуо

Др. Ј. Величковић.

ГОРЊИ ДОМ СРБИЈЕ

(РАД ВЕЛИКОГ УСТАВНОГ ОДБОРА)

(НАСТАВАК)

II

Пре него што пређем на причање о ономе шта је рађено у другој седници великог «уставотворног» одбора, која је била читав месец дана доцније, тек 24 Новембра, требало би да испричам радњу «ужег» одбора, који је на првом састанку «ширег» 22-ог Октобра изабрат да изради нацрт новог Устава за Краљевину Србију, и који се читав месец дана мучио у тешким порођајним мукама наше нове уставности.

Али кад у дворани «ширег» уставотворног одбора није било у напред одређеног места за Министре Њ. В. којима судбина стављаше у изглед ту ретку срећу да потпишу његово епохално дело — онда су Министри претпоставили да никако и не уђу у салу Министарства спољних послова, у којима су држане седнице «ужег» одбора.

И тако ја о раду «ужег» уставотворног одбора нисам у стању испричати ни најмању ситницу.

Што ће читаоци ипак, бар у главним потезима видети како се и шта се радило у ужем одбору, и што ће се у овим белешкама о раду Горњег Дома Србије наћи нешто и о његовој делегацији — то имамо да захвалимо љубазној готовости г. Dr. Милована Ђ. Миловановића, који је био секретар ужег одбора, готовости да из богате ризнице својих ондањших, без сумње врло занимљивих, бележака, одвоји, и да нам на расположење стави, бар толико података, колико нам треба да ову празнину попунимо.

Први састанак ужег одбора био је 24 Октобра. На њему је одлучено да се одбор послужи елаборатом оне уставне комисије, која је била састављена под савезном либерално-радикалном владом. То «послужење» прецизовано је одмах тако, да поменути елаборат служи само као «преглед» свију оних питања, која имају да се узму у претрес, и да се расправе у новом Уставу Краљевине Србије. Разуме се по себи да је «ужи» одбор у том погледу резервисао себи право «слободних руку», да из фузионашког елабората изостави све што му се не буде допало, и да га попуњује по својој вољи. За тим се прешло на читање појединих одељака. Чим се који одељак прочитао, утврђивани су поједини чланови. Начелна питања расправљана су у седницама. Дефинитивна редакција оних чланака, за које је постигнут потпун споразум, остављана је секретару ужег одбора, г. Др. М. Ђ. Миловановићу. Питања која су остала било спорна, било нерасправљена, поверавана су редакцији појединих чланова ужег одбора

Већ у првим седницама констатовало се да се рад ужег одбора ни у ком погледу не може подударити са нацртом Устава из доба фузије. С тога је секретару одборском г. Др. М. Ђ. Миловановићу стављено у дужност да за сваку седницу унапред спреми материјал, о коме

ће се на седници дискутовати. А седнице су држане свакога дана без изузетка. Ево којим су редом расправљана појединa питања:

Одмах код I одељка изазвао је дискусију члан 5. Питање беше да ли између, државе и општине треба да буде једна или две административне «јединице». Представници радикалне партије у ужем одбору, а нарочито г. *Велимировић* и г. *Риста Поповић* изјаснише се за једну административну «јединицу», тражећи да се Србија подели на срезове, а срезови на општине. Сви остали чланови ужег одбора беху за две «јединице», само се разликоваху у томе, колики да буде број већих „јединица". Напредњаци захтеваху да их буде 6 и да се зову «области». Либерали би најрадије оставили по староме, т. ј. да их буде 21, и да се зову било окрузи, било жупаније, али пристају и да им се број смањи, само никако не на 6. *Краљ Милан* нађе да би најзгодније било да буде 10 жупанија. Уз његово мишљење пристану најзад и либерали и напредњаци и тако они добише већину. Г. *Велимировић* одмах изјави у име својих другова и своје, да се они «резервишу» према тој одлуци, не сматрајући је као дефинитивну и напоминњући при том обећање, дато у прокламацији Краљевој, да се у одбору неће решавати по већини гласова....

Код «*уставних права српских грађана*» отвори се дискусија поводом члана 9. Сви беху сложни да треба колико је само могућно јасније и одређеније ујемчити личну слободу и одузети «власти» сваку могућност да чини злоупотребе изигравајући уставну одредбу. С тога одбор и позива све своје чланове правнике да промисле о овом питању и да спреме редакцију овога члана. Њиховим заједничким радом дошло се до редакције чл. 9.

Кад је дошао на ред чл. 13, сви беху сложни да устав треба да забрани прогањање из земље српских грађана. Али разна мишљења беху о томе, да ли треба допустити да се српски грађани протерују у унутраш-

ности Србије из једног места у друго. Радикали «поучени скорим искуством, кад је се на тај начин, протеривањем свију уредника «Одјека» спречило готово за читав месец дана излажење њиховог партијског органа» — траже да се са свим укине и то прогањање. Најзад се постигао споразум редакцијом утврђеном у чл. 13.

Код чл. 21. било је дискусије због ових тачака: а) да ли да се новине могу узаптити и онда, кад садрже увреду страних владалаца и њихових домова? — «Утицајем *Краља Милана* решено је: да и у том случају може бити забране.» — б) Да ли треба тражити нарочите услове за уреднике новина? Једини је г. *Милан Кујунџић* тражио да само онај може бити уредник новина, који је свршио факултет. Тај је услов одбачен.

Дискусија се заметну и односно укидања смртне казни за политичке кривце. Споразум није постигнут. Краљ Милан нарочито је «зазирао» да дефиниција политичких кривица не обухвати и атентате на Владаоца и чланове Његовога Дома. Питање је резервисано.

Код III дела («државне власти») покренуло се питање, да ли да се унесе један нов члан у устав, у коме би се утврдило: *да суверена власт припада народу?.... Краљ Милан* се томе одсудно «одупирао», тврдећи, да је Устав споразум, *уговор између Краља и народа.* На «његова наваљивања» пристаје се, да се о томе ништа не помиње у новом уставу.

Кад је дошао на ред онај део пројекта, који говори о Краљу — Краљ Милан није био у седници. За то је одбор одмах ушао у претрес одељка о народном представништву. Почело се са читањем дотичних чланова из пројекта под савезном владом. Али пошто се врло брзо констатовало да се идеје, које превлађују у одбору са свим разилазе од тога пројекта, а такође и да међу члановима одбора стоје многе несугласице односно кардиналних питања, решено је да се најпре начелно диску-

тује о свима питањима која служе као основа саставу и раду народног представништва.

Ова дискусија најважнијих уставних питања почела је 1-ог новембра под председништвом Краља Милана.

Најпре се претресало питање: да ли народно представништво да буде састављено из једнога или из два дома? Г. г. Сава Грујић, Пера Велимировић, Риста Поповић и Мика Ђорђевић одсудно се изјаснише за једнодомни систем, правећи од тога питање и за пристанак на сами Устав. Г. Сава Грујић признаваше да је дводомни систем нађен за најбољи у већини (?) «западних» држава, али констатова да га ни Грчка ни Бугарска нису усвојиле, с тога, што то не допуштају њихове социјалне прилике. «У опште, питање састава и живота свакога друштва», социјалне прилике «које су у Србији исте као у Грчкој и Бугарској» не допуштају да се дводомни систем утврди. — Г. Милутин Гарашанин такође је за један дом, али неће овим питањем да условљава свој пристанак на пројекат устава. И он констатује да у нашем друштву нема основице за добро организован горњи дом. Ако би Владалац именовао чланове горњега дома, тај би дом био играчка у рукама сваке партије која је на влади. Ако ли би се чланови горњег дома бирали, изборно тело могло би се саставити једино по цензусу, а такав систем не јемчи (?) за добре последице.

Г. г. *Авакумовић и Рибарац* за један су дом, али под условом, да се осигура улазак интелигенције у народно представништво.

Г. г. Стојан Бошковић, Марко Стојановић, Кујунџић и Михаило Павловић изјаснише се за два дома. Бошковић је наводио, да је горњи дом потребан ради чувања устава и ради одмерености у раду. Али ипак и он није апсолутан у своме мишљењу, и држи да се може наћи начина да се оба мишљења зближе.

Г. *Ристић*, видећи да су његови политички пријатељи подељени у томе питању, резервише да каже своје мишљење у сутрашњој седници.

Њ. В. Краљ Милан изјављује да је имао своје аретирано мишљење о овоме питању још пре, него што је приступио реформи устава. Он је за један дом. Он има амбицију да устав, који се ради, буде трајашан, да траје бар шест месеци дуже од устава, који је израђен за време Његовог малолетства. А онај устав, у коме би била два дома, макар да је једногласно примљен, био би зграда од карата, коју би одувала прва струја у народу. У души народној живи убеђење, да Србији не требају два дома (?). Одсудно је за један дом, у коме ће бити сами посланици народом изабрани. И он мисли да треба да буде интелигенција у скупштини. Да би се то осигурало, по његовом мишљењу, најзгодније је да се народ по негде *примора* да бира једног или два човека који су свршили школе. Ако се народ не натера да бира интелигенцију, он је сам неће бирати. Скупштина ће бити сељачка, т. ј. *сталешка* скупштина. Да би се избегла пренагљеност, могао би се државном савету дати известан утицај у грађењу закона, кад би се н. пр. сви законски предлози, који потичу из скупштинске иницијативе, слали савету, који би имао да оцени да ли су они сагласни с уставом, и да прегледа њихову формалну, правничку израду, али не да их оцењује и са политичкога гледишта. Односно састава таквог државног савета, Краљ изјављује да неће задржавати за себе права да га он сам у целини саставља. Најбоље је да скупштина предложи њему известан број кандидата, од којих он да постави половину за саветнике, за тим он скупштини да предложи известан број кандидата, од којих скупштина да бира половину. Сем тога сви бивши председници министарског савета да буду ванредни чланови државног савета.

Г. *Ристић* захваљује Краљу на овом говору, јер је он истакао тачке око којих ће се моћи груписати сва мишљења. Предлаже да се остави времена до сутра да се та мишљења среде, како би се лакше споразум постигао.

Сутра дан, 2-ог новембра, први је узео реч г. *Ристић*. Сагласан је да буде један дом, састављен од посланика народом изабраних; али је потребно да се у њ унесе што више елемената умерености и спреме за «хладан» рад. Предлаже две категорије посланика. У једну да улазе људи из масе народне, у другу они, који представљају науку и искуство. Ови последњи били би они исти елементи, који обично улазе у горњи дом. Има више разних начина да се то постигне. Али ма који се начин усвојио, он и његови пријатељи траже да *половина* народног представништва буде састављена из тих интелигентних, квалификованих елемената. Од модуса којим ће се то постићи, не прави никакво питање, али на идеју полаже највећу важност. Сем факултетске спреме он тражи од ових квалификованих посланика још и 40 година старости.

Г. г. *Сава Грујић и Пера Велимировић* противни су предлогу г. Ристића. Сава Грујић вели да би, у тако изабраној скупштини, било неизбежно двојство. Мисли да не треба непрестано зазирати од народа и тражити начина како да се он устави и ограничи. Проба са владиним посланицима испала је рђаво; исто би било и са овом пробом.

Њ. В. Краљ Милан, констатујући супротност у мишљењима вођа радикалне и либералне странке, узима реч да покуша довести их до споразума. Најпре критикује систем старе скупштине и доказује да су такве скупштине, које су биле кадре само водити опозицију али не и одржавати владу и давати правац спољној и унутрашњој политици, принудиле Владаоца да утиче више него што треба на државне послове. Парламентарна влада

немогућна је са таквим скупштинама. Интелигенција мора имати известан број места у скупштини. До сада јој је та места давао владалац. Он налази да је то било рђаво, с тога се одриче тог права и преноси га на народ. Јуче је у начелу усвојена мисао, да се интелигенцији осигура улаз у скупштину. Мора ипак признати, да предлог г. Ристићев иде сувише далеко. Довољно је да четвртина посланика има квалификације. Он мисли да би било рђаво делити бираче у категорије према цензусу. То је противно демократском духу српскога народа. Радикали, «који хоће правду», признаће, да би било неправедно да у скупштини буду сами сељаци. Мисли да је неопходно усвојити у начелу предлог г. Ристића, само га у многоме умерити.

Г. *Ристић* изјављује, да он много полаже само на идеју, коју не веже ни за какав одређени модус. Пристаје да трансижира и односно броја квалификованих скупштинара. Њега, вели, не руководе никакви партијтијски интереси. За свој избор он не очајава ни у ком случају. Сем тога, он је и најстарији, и по свој прилици неће се више дуго кретати на политичкој позорници.

Г. *Сава Грујић* захваљује Краљу на његовој «помирљивости» и готовости да принесе на жртву извесне атрибуте своје власти. Задржава право да размисли о његовим предлозима. Изјављује да га не руководе партијски интереси, већ једино интереси земаљски.

Г. *Гарашанин* мисли да није довољно дићи препреке уласку интелигенције у скупштину, већ јој, на ма који начин, ваља осигурати улаз.

Г. г. *Грујић и Велимировић* пристају на то, само они везују начела са модусом. Изјављују у напред, да апсолутно траже да за све посланике буде непосредан избор.

Њ. В. Краљ Милан пита за сад, да ли радикална партија пристаје на начело, за тим ће се говорити о броју квалификованих посланика, па најзад о модусу бирања.

Представници радикалне партије изјављују да пристају на начело.

Њ. В. Краљ ставља питање о броју квалификованих посланика.

Гласали су: г. Ристић за једну трећину.
« Ст. Бошковић « « четвртину.
« Велимировић « « петину,
« Куjунџић « « трећину.
« М. Павловић « « «
« Р. Поповић « « петину.
« Сава Грујић « « «
« Рибарац « « четвртину.
« Гарашанин « « «

Њ. В. Краљ Милан предлаже да се за сад пређе даље преко тог питања, и да се расправи ко може ући у ред тих квалификованих посланика.

Дискусија се водила најпре о годинама. Г. *Ристић* тражи као услов 40 година Г. г. *Грујић и Гарашанин* противи се том услову. Питање остаје нерешено, јер представници радикалне странке нису хтели пристати на услов од 35 година. За осталу квалификацију брзо је постигнут споразум. Предлог г. Ристићев усвојен је са врло незнатним изменама.

3-ег новембра претресао је ужи одбор питање: да ли да избори буду посредни или непосредни, јавни или тајни. Сви се изјаснише за непосредне изборе, осем г. *Куjунџића*, који је био за посредне. — Либерали беху сви за тајно гласање. Г. г. *Гарашанин и Михаило Павловић* више су за тајно, али пристају и на јавно гласање. Г. г. Риста Поповић и П. Велимировић више су за јавно, али не праве од тога питање. Г. г. Сава Грујић, Марко Стојановић и Куjунџић беху за јавно гласање.

Њ. В. Краљ одсудно је за тајно гласање, само, вели, треба га окружити свима гаранцијама.

Одбор пристаје да се «прокламуje» као његова одлука *да избори имају бити непосредни, а гласање тајно.*

Њ. В. Краљ изнесе сада питање: да ли да се избори врше по срезовима, или по окрузима, или по нарочитим изборним окрузима? Али ту се одмах истакло друго питање: да ли да се бира појединачно или по листама?

Сви се изјаснише за изборе по листама.

Пре него што би се даље пошло *Њ. В. Краљ* примети да би сад ваљало дефинитивно расправити питање о административној подели жемље За *две* «јединице» гласала су господа: Ристић, Гарашанин, Авакумовић, Бошковић, Кујунџић, Рибарац, Марко Стојановић и Михаило Павловић. — Г. Сава Грујић *лично* био би такође за две јединице, али знајући да је томе противно мишљење, које преовлађује у радикалној партији — он се уздржао од гласања. Господа Велимировић и Риста Поповић гласаше за једну административну јединицу.

Њ. В. Краљ мисли, према таквоме ресултату, да треба огласити да је одборско решење да буду између државе и општине две административне јединице, а ко хоће нека одвоји своје мишљење.

За тим је већином гласова решено да буде *десет жупанија* (против овога а да остане досадашњи број округа гласали су г. Риста Поповић и г. Авакумовић; г. Велимировић уздржао се од гласања).

Даље је решено: да се број срезова не утврђује уставом.

Сада *Њ. В. Краљ* покрену да се решава о самом начину избора.

Г. *Ристић* је прочитао свој предлог, којим се утврђује сразмерно представништво по систему Херовом.

Сви, осем г. *Авакумовића*, примише тај предлог у начелу, остављајући за доцније решавање о његовим консеквенцијама. Г. Авакумовић противан је у начелу сразмерном представништву, али не прави од тога никакво питање.

Када се за тим прешло на број народних обичних и квалификованих посланика, г. *Сава Грујић* предложи

да се на сваких 4500 пореских глава бира по један посланик. То је усвојено. За квалификоване решено је да их буде 30, по 3 на сваку жупанију.

После овога решено је да се именују у Уставу све оне вароши, које ће имати право да засебно бирају. На предлог Њ. В. Краља усвоји се једногласно да се засебно право избора посланика даде двема сеоским општинама, којима припадају села *Таково* и *Добриње*.

Сад беше на реду питање: по има право да бира?

По мишљењу г. Велимировића, то право треба да имају сви пунолетни грађани српски.

Напредњаци и либерали захтеваху сви, да само они грађани имају право да бирају, који плаћају годишње бар 15 динара порезе.

Њ. В. Краљ предложи трансакцију, по којој би имали право гласа сви који су чланови ма које општине, а имају 25 година живота. А задругари и писмени људи да могу гласати како наврше 21-ву годину.

Већина остаде за цензус од 15 динара.

Према свима овим одлукама, донетим у ужем одбору, Њ. В. Краљ и секретар одбора г. д-р Миловановић редиговали су, ноћу 3-ег новембра, све чланке, које се односе на састав народног представништва Они су том приликом саставили целу изборну процедуру, која је унета у устав. Та цела редакција претресана је на седници од 4-ог новембра, и са незнатним изменама усвојена је. У даљим седницама усвојени су брзо и остали чланци петог одељка. Озбиљније дискусије било је једино о овим питањима:

Колики број чланова скупштинских може пуноважно решавати? Неки чланови одбора захтеваху $^2/_3$, други половину и једног више. За ово се последње мишљење нарочито заузимаху Њ. В. Кррљ и г. Гарашанин, и на њ су сви пристали.

Да ли да се посланици могу узимати на одговор за своје говоре у скупштини? Њ. В. Краљ тражио је да се

владалац, његов дом и краљевски намесници заштите од увреда, и да се утврди, да општи кривични закон вреди и за ове говоре Доцније је Њ. В. Краљ попустио од тога гледишта, па и чланови одбора, који су били истог мишљења, сложише се на редакцију утврђену у пројекту.

Код дела VI-ог (о Министрима), било је дискусије о чл. 132 због питања да ли да председник министарског савета може бити без портфеља? На нарочито наваљивање Њ. В. Краља решено да може. Односно минстарске одговорности тражено је да она траје 20 година, али је усвојен рок од 4 године како би новоизабрана скупштина имала права да поведе реч о делима Министара за време истекле периоде.

Кад се дошло до VII дела (о држав. савету) најпре је истакнуто питање: је ли потребан државни савет?

г. Велимировић не увиђаше тада његову неопходност

г. Ристић напротив мишљаше да је држ. савет у толико неопходнији што су скупштини дата велика права и што је она састављена из једнога дома.

Њ. В. Краљ такође наглашује корисност државног савета и предлаже да у њему буде 20 чланова. Главна Контрола могла би онда бити једна секција држ. савета.

Сви гласаше за државни савет осем г. Велимировића, који не прави од тога питање.

После кратке дискусије постигнут је споразум односно квалификације за саветнике, и утврђен је делокруг држ. савета. У почетку код већине преовлађиваше мишљење да главна контрола буде једна секција савета. Доцније је се одустало од тога. При дискусији о питању *да ли да државни саветници буду сталки у својим звањима*, Њ В. Краљ предложи да буду постављени за девет година, и да на крају сваке треће године иступа по једна трећина саветника. *Г. Ристић* изјави да саветници треба да буду стални и да се не могу ставити у пенсију против своје воље. Иначе би се вели, само го-

милали пензионари. И г. Гарашанин беше истог мишљења. Оно се и усвојило.

Делови VIII и IX усвојени су без дискусије.

Код дела X (државне финансије, економија и држ. имање) изазвао је дискусију г. Кујунџић код чл. 176 који утврђује да Краљ може продужити за 4 месеца буџет истекле рачунске године у случају ако је скупштина распрштена или је одложена пре него што је решила буџет. Кујунџић изјави да он ту одредбу тако разуме да, колико год пута Краљ распусти скупштину, па ма се те поновило узастопце и више пута, увек може и буџет продужити за четири месеца. На то му је сам Краљ одговорио да би на тај начин сав Устав био изигран, и да тај члан даје Краљу власт да буџет продужи свега за четири месеца преко рачунске године.

Делови XI, XII, XIII, и XIV усвојени су без великих дискусија.

Код XV дела (измене у Уставу) било је дискусије око тога, да ли да се одлуке народне скупштине, да се приступи ревизији извесних уставних одредаба морају подносити Краљу на санкцију пре него се сазове велика народна скупштина. Краљ испочетка много полагаше на то да се велика скупштина никад не може сазвати без пристанка Владаочевог. Радикали беху томе противни. Ужи уставотворни одбор усвоји редакцију сагласну са жељом Краљевом.

14-ог Новембра дошао је на ред IV део Устава, у коме се говори о Краљу. При чланцима који говоре о прерогативама владаочевим било је дискусије само о члану који говори о правима Краља према члановима Краљевскога дома. Њ. В. тражи да тај члан гласи «Сви чланови Краљевскога дома дужни су покоравати се наредбама Краљевим, које за њих имају силу закона». Сав отпор већине чланова одбора није могао да га поколеба у том захтеву. Редакција остаје таква. Тек доцније, на представке које су му учинили радикални чланови од-

бора (преко г. Миловановића) пристао је на ову редакцију: «Сви чланови Краљевског дома дужни су управљати се по породичном штатуту Династије Обреновића и покоравати се наредбама које им Краљ издаје на основу тога штатута »

Било је дискусије и поводом члана који говори о наследном реду. Поднашано је неколико редакција, но их је Краљ све одбио, тражећи одлучно да њега неће моћи нико други да наследи сем Краљевића Александра. На примедбу да он може још деце имати, одговорио је да *он најбоље зна да их неће више имати...* На такве његове изјаве, г. Миловановић састави редакцију на коју пристадоше и Краљ и чланови одбдра.

На нарочиту жељу Краљеву предвиђени су посебице прописи за наименовање Краљевских намесника и за васпитање малолетнога Краља у случају, кад се Краљ одрече престола у корист свога малолетног наследника.

Односно наименовања Краљевских намесника било је такође дискусије. Краљ је тражио да се у сваком случају Владаоцу остави право да именује намеснике своме наследнику. Томе су се одсудно противили радикали. Краљ најзад пристаде на трансакцију утврђену у Уставу по којој се Владаоцу даје право да за случај смрти тестаментом именује 6 кандидата, између којих ће скупштина бирати три намесника, а за случај одступања да сам именује сва три намесника.

Краљ је даље тражио да се новим уставом, као и оним од 1869 искључи династија Карађорђевића — Г. Ристић изјави да би то било неумесно. 1869 године, после грозног топчидерског догађаја, таква одредба објашњива је и оправдана. Данас је она *излишна*. Истог је мишљења и већина одборска. Тако исто одбор није примио ни други предлог Краљев да се утврди у Уставу да у случају ако изумре династија Обреновића, не може се изабрати ни један Србин за Краља.... г. Миловановић

је поднео редакцију, по којој Великој народној скупштини остају одрешене руке да у таквом случају промени и саму форму владавине или да бира новог Владаоца. Краљ пристаде на ту редакцију.

Редакцију «прелазних наређења» поднео је г. Ристић. Жива дискусија отвори се због «судијског» питања. Сви радикали и либерали тражили су одсудно да се састав судова промени, изјављујући да судови онакви, како су састављени, не дају никакве гаранције за непристрастан рад. Напредњаци се опираху томе сви, осем г. Марка Стојановића који признаваше оправданост таквог захтева. Пошто и Краљ призна да је тај захтев оправдан, решено је да се та одредба унесе у пројект устава.

Пошто је тиме цео посао свршен, искрсну питање: да ли све одлуке донесене у одбору обвезује све чланове одбора, и да ли су они дужни заступати и бранити и оне одредбе, против којих су се борили, и на које никако нису дали свој пристанак?

Краљ је то захтевао. Радикали су се томе противили, чинећи извесне резерве.

Ова је седница била врло бурна. Најзад сви пристадоше да даду свој потпис на пројект устава израђен у ужем уставотворном одбору.

Тиме се завршују белешке г. Dr. М. Ђ. Миловановића, које је он имао доброту ставити нам на расположење о раду у овој делегацији великог уставотворног одбора. Ми смо само уметали по где-где знаке навођења (« ») и по гдекоју реч.

III.

24 Новембра 1888

Данас је био други састанак великог уставотворног одбора у престоној дворани новога Краљевског двора, у којој је данас била једна новина.

Горњи Дом Србије беше стекао и свој рођени Министарски сто... Али изгледа да се сад Министри нису више јако отимали да заседавају у горњем дому.

За „Министарским столом» беху само г. г. Ђ. Р. Пантелић, М. Богићевић, и моја маленкост. Ја већ нисам смео валити, јер сам хтео да водим тачну белешку... Благодарећи столу окићеном богатим канцеларијским материјалом, ја се надам да сам прилично успео да сачувам за историју рад наших лордова.

Њ. В. Краљ огласи да отвара другу седницу уставног одбора и позва г. секретара да прочита протокол првога састанка.

Секретар г. *Панта Ј. Савић* прочита тај протокол.

Нико није учинио никакву замерку; протокол је усвојен.

Њ. В. Краљ: Господо! Отварајући седнице уставотворног одбора 22-ог прошлог месеца, ја сам завршио свој говор овим речима: «Ништа ме тако сретним не чини као надежда, да ће нашим заједничким и искреним напорима за руком испасти да новим, двостраним уговором између Круне и народа, подигнемо нашу милу Србију у ред истинито уставних, напредних и сретних држава.» Тим речима вас и данас поздрављам. Али нада моја узела је данас конкретнији облик. Данас пред вама лежи нацрт устава, израђен ужим одбором, који сте у тој цељи изабрали, нацрт за који сам у последњој седници ужег одбора изјавио, да сам с њиме у основу сагласан, који сам вољан народној скупштуни на решење поднети дати, и својим потписом санкционисати, очекујући разуме се, да саслушам вашу оцену, ваше примедбе о целини и појединостима овога рада. — Задатак који је имао ужи одбор био је тежак и огроман. Нећу се позивати на моју сопствену оцену ситуације у земљи, јасно изражену у мојој прокламацији коју сам издао на Св. Петку. Гласом који је и приличио Мученику Влада-

оцу, несумљиво првом родољубу свога времена, трећи је Обреновић пре више од 28 година рекао: Унутрашњи раздори, непоштовање права ближњега, гажење закона и малоуважавање власти, освете и гоњења растроили су отачество наше и задржали га у великом назатку" У земљи, господо, где се са висине Престола, пре 28 година нашло за нужно и могло тако говорити, у земљи где се данас са истог места, ако не истим речима а оно истим духом говори, у земљи где се од првог дана њеног постанка патило од таквих болести, у таквој земљи доћи до ресултата као што је овај пројект устава, који је надајмо се лек за будућност, то је било веома тешко и мучно. Људи од вашег поверења, представници свију политичких странака, споразумели су се на заједничким основним мислима, на којима би се државна зграда даље развијала и усавршавала. То је факт данас, господо, смем рећи историјски, који ће у повесници ове јадне, страначким и личним борбама толико разривене земље, остати забележен као важан и значајан, а веома частан за оне који су творци његови. Што се то постигло, дужност ми је данас да кажем, то се има благодарити искреном патриотизму потпредседника и чланова ужег уставног одбора, узвишеној мисли, која их је руководила да сваки по нешто попусти од својих идеала, ма колико у њих веровао, ради опште ствари, ради тога да се *компромисним уставом*[1]) дође једном и у Србији до жељеног унутрашњег мира, тако нужног и свима странкама и народу из кога су поникле. Ја сам био скоро непрекидно сведок њиховог рада, слушалац њихових речи, непристрасни судија њихових осећања и мисли. Правда захтева данас да у овом скупу одам признање духу, којим су задахнути били. И за то, господо, пре него што би приступили раду, пре него се упустимо у оцењивање самог рада ужег одбора, пре него што би ви сами дали своје мњење о појединостима пројекта, ја вам,

[1]) На ове речи Краљ је нарочито ударио гласом.

као ваш председник предлажем: да овај скуп изјави подпредседницима и члановима ужег одбора своју захвалност, не само на неуморном труду који су више од месец дана улагали у овај рад, него и на духу који их је руководио и довео до тога да су у стању били да вам овако дело поднесу.

Цео скуп устаде на ноге те тиме исказа своју захвалност.

г. Јов. Ристић. Његово Величанство благоволело је врло благонаклоно оценити рад ужег одбора. Ја сматрам за дужност, у име ужег одбора, изјавити да, ако се у ужем одбору постигао дух слоге, који је толико потребан био, да се у овако мучном послу, дође до жељеног ресултата, то се има захвалити нарочито Његовом Величанству Краљу, који је не само присуствовао целоме раду, него нам је у патриотском пожртвовању сјајним примером претходио. С тога ја молим Његово Величанство да поред наших израза верности и оданости благоволи прпмити и изразе наше дубоке захвалности! —

Троструки плотун гласова «Живео Краљ!» захори се по дворани.

Њ. В. Краљ Молим вас, господо, да ове изјаве захвалности не узмете као некакву пресију на вас. Велики уставотворни одбор може са свим слободно решавати о поднесеном пројекту. Ја имам само да додам, да су и г. г. секретари Dr. Милован Миловановић, Живан Живановић и Живојин Симић заслужили признање, јер су врло ревносно вршили свој посао. А сад, у име Божје, да приступимо нашем великом и важном послу.

г. д-р *Миловановић* поче да чита «Предлог устава за Краљевину Србију, који је израдио ужи уставотворни Одбор» и прочита: «Део I. Облик владавине, државна вера и државна област. Члан 1. Краљевина Србија је наследна уставна Монархија са Народним Представништвом.»

Њ. В. Краљ упита да ли има ко што да примети на чл. 1. Пошто се нико није јавио за реч, оглашава да је чл. 1. усвојен.

г. Д-р *Миловановић* чита «чл. 2. Грб Краљевине Србије је двоглави бели орао на црвеном штиту с круном краљевском. Врх обе главе двоглавога белог орла стоји круна краљевска а испод сваке канце по један кринов цвет. На прсима му је грб кнежевине Србије «бео крст на црвеном штиту са по једним огњилом у сваком углу крста». Народне су боје: црвена, плава и бела».

Г. *М. П. Шапчанин* налази да је овај члан непотпун. У њему се не каже какве ће боје бити кринови цветови. Пошто има кринова од две боје, то он жели да се изрично каже какве ће боје бити кринови у грбу Србије?

Сви јунаци ником поникоше, те гледају у зелену чоху.... Ко је могао слутити да ће уставотворцима ваљати прво решавати хералдичка питања?.. Пошто је ћутање потрајало колико и у почетку Енеиде,

Њ. В. Краљ рече: пошто нико од ужег одбора не објашњава, то ћу ја рећи да је ова одредба узета из старог закона.

Г. *М. Гарашанин*. Није задатак Устава да решава хералдичка питања, већ то има да реши наука. У осталом нека г. Шапчанин каже у каквој боји хоће те кринове?

Истина г. М. П. Шапчанин могао је на то одговорити да је «наука» већ одавно решила чак и то питање, али мора бити да ни он није био сигуран, како је баш наука решила, јер он не одговори ништа.

То наљути мало г. *Милана Кујунџића*, који рече да се оно, што је г. Шапчанин поменуо, не може сматрати као некакав предлог, већ треба решити: прима ли се чл. 2-ги по редакцији ужега одбора или не?

Њ. В. Краљ ставља питање ко је за редакцију чл. 2. нека седи, ко је противан нека устане.

Сви седе, па и г. М. П. Шапчанин.

Ех и тај г. Кујунџић! Да он није похитао, ми би чули сигурно лепих беседа и о криновима, и о томе за што су крила нашег орла спуштена а не раширена, и о многим другим поучним и «полезним» стварима за — уставност.

(Наставиће се)

АНА КАРЕЊИНА

РОМАН ЛАВА ТОЛСТОВА

(НАСТАВАК)

Узнемиреност коња као да беше прешла и на Вронског; он је осећао како крв навалује у срце, како би он, као и његов коњ, хтео да се креће, да уједа око себе; беше му и страшно и весело.

— Еле, ја се надам у вас — рече он Инглезу — у шест и по на месту! —

— Све ће бити у реду — рече Инглез — А ви, милорде, куда ћете сада? — упита за тим изненада употребивши назив my-Lord, којим се готово никада није служио,

Вронски зачуђено диже главу и погледа, како је само он умео погледати, не у очи, већ у чело инглезово, чудећи се дрскости таквога питања. Али појмивши, да инглез са тим питањем није циљао на господара већ на џокеја, он му одговори.

— Морам да одем до Брјанскога. За један сахат бићу дома! —

«Који ме то пут данас већ питају једно исто» рече за тим сам себи и поцрвени, што му се ретко дешавало. Инглез га пажљиво посматраше. И као да је знао куда ће Вронски, он додаде:

— Главна је ствар пред сваком трком да је јахач са свим миран. Ви треба да сте добро расположени и ничим не расејани! —

— All right! — рече Вронски смешећи се, скочи у кола и нареди да возе у Петерхоф.

Тек што се одвезао неколико корачаји, спусти се облак који је још изјутра претио, и удари киша.

«Ово ништа не ваља« помисли Вронски подижући кров од каруца «и онако је на тркалиштној стази било блато, сад ће се направити права бара.« Седећи тако сам у затвореним колима, он извади мајчино писмо и братовљеву цедуљу те их прочита.

Наравно, стара песма, једно те једно. Сви, и његова мајка, и његов брат, сви они налажаху за нужно да се пачају у питања која се тичу само његовог срца. То њихово пачање изазивало је у њему злобно осећање, које је он јетко осећао «Шта се њих то тиче? Од куда они сматрају за своју «дужност« да се о мени брину? Шта су навалили на ме? Сигурно за то што виде нешто што они нису у стању да појме. Кад би то била обична лакомислена тричава љубавна интрига они би ме оставили на миру. Али они осећају да је то нешто друго, да није играчка, да је та жена мени дража од живота. А то им је и непојамно и непријатно. Била наша судбина каква му драго, ми се на њу нећемо жалити« говораше он замишљајући у томе „ми« себе и Ану. «Аја, они хоће нас да уче како ваља живети. Они немају ни појма о томе шта је срећа, они не знају да без те љубави за нас нема ни среће ни несреће ни живота» размишљаше он даље.

Он се срдио на све што се мешају у његове ствари, баш за то што је у души осећао, да они имају право. Он је осећао да љубав која га је свезала с Ану ниje тренутни занос, који прође као светски лијезони, који не остављају за собом никаква трага, до пријатних или непријатних успомена. Он је осећао колико је мучан и његов и њен положај, да на очима целога света, како они беху истакнути, крију своју љубав, да лажу и да варају; и то ваљало је лагати и мислити како да се други преваре онда, када је страст која их свезиваше, била тако силна, да они заборављаху све осем своје љубави. Он се живо сећао свију случајева који су се тако често понављали где се морало лагати и обмањивати што је тако противно било његовој природи; особито се живо сетио колико је пута на њој опазио осећање стида што је приморана да лаже. И он осећаше, од како је у односајима с Ану, некако чудно осећање мрзости, али није био са собом на чисто кога мрзи, да ли Алексија Александровића, или себе, или цео свет. Али он се свагда бранио од тог осећања. И сада, тргнувши се, настави своје размишљање

„Да, она је пре била несрећна, али је била поносита и мирна; а сад она не може да буде ни мирна ни достојанствена, и ако она то не показује. Да, то ваља прекинути« одлучи он сам у себи.

И њему први пут сену кроз главу јасна мисао да то лагање ваља прекинути, што пре, то боље. «И ја и она треба да бацимо све и да се сакријемо где му драго, сами са нашом љубављу« рече он себи.

22.

Киша није дуго падала и када је Вронски ушао у село, сунце беше опет грануло, и кровови летњиковаца као и старе липе по вртовима на обе стране главне улице, бљештиле су мокрим сјајем; вода је цурила са кровова а са грана је весело капала. Он сад већ није више ни мислио да ли је та киша покварила тркалиште, сада се само радовао што ће, благодарећи тој киши, за цело њу затећи дома, и то саму, јер је знао да се Алексије Александровић скоро вратио из бање и да се још није преселио из Петрбурга.

Надајући се да ће је наћи саму, Вронски сиђе с кола пре моста и пође пешице, како је увек радио да само његов долазак не падне у очи. У место да уђе у кућу с лица, он уђе у авлију.

— Је ли дошао господин? — упита баштована.

— Није дошао. Госпођа је дома. Изволите само с лица, тамо има ко ће вам отворити — рече баштован.

— Нека, ја ћу кроз башту. — И уверивши се да је она сама, и желећи да је изненади, јер јој није био обећао данас доћи, а она му се пре трке за цело не нада, он пође, придржавајући сабљу да не звецка, пажљиво корачајући пешчаном стазом, уоквиреном цвећем, ка тераси, која испадаше у башту. Вронски сада беше све заборавио што је успут размишљао о мучности свога положаја. Он је сада само једно мислио, да ће је одмах видети, и то не у својој уобразиљи, него живу, целу, онакву каква је. Он се већ пео уза степене од терасе, када се на један пут сети онога, што је увек заборављао, и што састављаше најмучнију страну њихових односаја с Ином — њеног сина и његовог радозналог погледа, који му беше непријатан.

Малиша је чешће, но ико други, био сметња њиховим односајима. Када је он био ту, ни Вронски, ни Ана не само што не дозвољаваху себи да кажу ма што, што не би могли рећи пред целим светом, него нису говорили у опште ништа, што дете не би могло разумети. И ако се о томе нису никада договарали, ипак је то дошло собом. Они би сматрали за недостојно себе самих да варају то дете. Пред њиме су се разговарали као обични познаници. Али поред све толике пажљивости, Вронски је често ухватио детињи поглед, уперен на њ, поглед пун пажње и сумње и опазио је

на детету чудну неједнакост у понашању с њиме; час је дете било пуно милоште за њ, а час хладно и уздржљиво. Изгледаше као да дете осећа да између тога човека и његове матере има некакав важан одношај, који само оно не може да појми.

И заиста малиша је осећао да не може да појми тај одношај, напрезао се, али није могао да објасни осећање, које он треба да има према том човеку. Са дечијим оштроумљем он је видео да и отац, и гувернанта и дадиља, да сви не само да не воле Вронскога, него да им је одвратан, и да га се боје, и ако никад ништа нису о њему казали, а с друге стране видео је да га мајка сматра као свог најбољег пријатеља.

„Шта значи све то? Ко је он, шта је он? Како га ваља волети? Кад то не могу да појмим, значи да сам крив сам, или сам глуп и рђав дечко," помишљаше дете, и отуда онај његов радознали и сумњиви поглед, отуд оно његово неједнако понашање, које је толико незгодно осећао Вронски. Кад год је дете било ту, Вронски је осетио ону мрзост без узрока, која се у последње време у њему јављаше. Детиње присуство изазиваше и у Вронском и у Ане једно осећање, слично ономе, што га осећа морепловац кад види по компасу да се лађа далеко удалила од правца, којим треба да иде, да он нема снаге да промени правац, да га свака минута одводи даље од циља, да је пропаст неизбежна.

То дете са његовим наивним погледом на живот, беше за њих компас, који им показиваше колико су свернули с правога, пута, од онога што су они знали, а нису хтели да знају.

Овога пута Сергије не беше дома, она је била са свим сама, и седела је на тераси, чекајући да јој се врати син, који беше отишао у шетњу, па га негде ухватила киша. Она беше послала и слугу и слушкињу да га траже, па га је сад чекала. Обучена у белу, богато извезену хаљину, она сеђаше на углу терасе иза цвећа, и не чујаше да он иде. Приклонивши своју главу са црним витицама, онда беше наслонила своје чело на хладну канту, која стајаше на огради терасе, и коју она беше ухватила обема својим лепим рукама, на којима беше оно њему тако добро познато прстење. Лепота целе њене фигуре, њене главе, врата, руку, увек је поражавала Вронскога као нешто неочекивано. Он стаде да је с усхићењем гледа. Али тек што је хтео крочити да јој приђе, она је осетила да је он близу, одгурну канту и окрете му своје зажарено лице.

— Шта је вама? Да нисте слаби? — рече он француски, приласећи јој. Он хтеде да јој притрчи, али сетивши се да би то неко

могао видети, погледа на балконска врата и поцрвене, као што је увек црвенео кад год је морао да се обазире и да се боји.

— Не, ја сам здрава — рече она, уставши и стежући његову пружену руку. — Само нисам чекала... тебе! —

— Боже мој, какве су то хладне руке — рече он.

— Ти си ме уплашио — каза она. — Сама сам, чекам Сережу, који је отишао у шетњу; они ће одовуд доћи.

При свем том што се она трудила да изгледа мирна, усне су јој дрхтале.

— Опростите ми што сам дошао, али нисам могао провести ни један дан, а да вас не видим — настави он француски, како је најрадије говорио да избегне и хладно »ви«, које међу њима беше већ немогућно, и опасно руско «ти«.

— Шта да праштам? Мени је тако мило! —

— Али вама није добро, или сте нешто огорчени — настави он, не пуштајући њене руке, и нагибајући се над њом. — Шта сте мислили?

— Све једно те једно — рече она с осмехом.

Она говораше истину. Ма у коме тренутку да су је упитали о чему мисли, она би свагда истину казала, одговоривши: једно те једно, о својој срећи и о својој несрећи. Ето и сад она је мислила: за што је за друге, н. пр. за Бетсу (она је знала за њену свезу са Тушкевићем) све то лако, а за њу тако страшно? Сада ју је та мисао, због неких разлога, нарочито мучила. Она га упита о тркама. Он поче одговарати и видећи да је узбуђена, да би је разведрио стаде јој причати спрему за трке чак у појединостима.

«Да му кажем или да му не кажем?« размишљаше она гледајући право у његове мирне љубазне очи. »Он је тако срећан, он је толико занет својим тркама, да неће ни појмити како треба целу важност тога догађаја за нас.«

— Али ви не рекосте о чему сте мислили када сам ја дошао — рече он, прекинувши своју причу — молим, кажите! —

Она не одговори, него нагнувши мало главу гледала га је «испод ока«, управо својим сјајним очима испод дугих трепавица. У том погледу беше једно питање. Њена рука, која се играла са једним откинутим листом, дрхтала је. Он виде то, и на његовом лицу показа се она покорност и ропска оданост, која ју је увек подмићивала.

— Ја видим да се нешто догодило. Зар ја могу бити миран кад знам да ви имате некакву бригу, коју ја не могу да поделим

с вама? Тако вам имена Божјег, реците ми шта је — понови он молећи.

„Да, ја му не би могла опростити, ако он не би појмио колико је то важно. Боље не говорити ништа, него стављати га у то искушење", размишљаше она даље, гледајући га непрекидно, и осећајући како јој рука с листом све више дрхти.

— Тако вам Бога! — преклињаше он, и узе је за руку.

— Да кажем?....

— Да, да, да!....

— Ја сам трудна — рече она тихо али брзо.

Лист у њеној руци задрхта још јаче, али она не скидаше очију с њега, да би видела како ће он ту новост дочекати. Он пребледе, хтеде нешто рећи, испусти њену руку, глава му клону. „Да, он је појмио шта значи тај догађај," помисли она и захвално му стиште руку.

Али она се варала у томе, мислећи да је он тај глас онако схватио, како га је она, женско, схватила. Он је осетио, са удесетострученом силом, нов напад оне мрзости спрам некога. У исти мах он беше појмио, да криза, коју је он желео, већ наступа, да се више од мужа не може крити, и да је сад неопходно потребно кидати ма на који начин овај неприродни положај. Осем тога њено узбуђење беше физички прешло и на њ. Он је погледа умилно и покорно, пољуби јој руку, устаде и ћутећи стаде ходати по тераси.

— Да, рече он одлучно пришавши к њој. — Ни ја ни ви нисмо наш одношај сматрали као играчку, сада је наша судба решена. Неопходно је потребно свршити лаж у којој живимо.

— Свршити? А како ћемо је свршити Алекса? — рече она тихо.

Она се беше утишала, лице јој беше обасјано осмехом.

— Ваља да оставите свога мужа и да наш живот сјединимо!

— Па наш је живот већ сједињен! — рече она тако тихо, да се једва чуло.

— Да, али не са свим.

— Него како, Алекса, научи ме, како? — рече она са тужним осмехом, кад је помислила на свој положај без излаза. — Зар има излаза из овога стања? Зар ја нисам жена свога мужа? —

— Из сваког положаја има излаза, ваља се само одлучити — рече он. — Све је боље од положаја, у коме ти живиш. Та ја видим како се ти мучиш свачим на свету, и сином и мужем! —

— Ах, с њиме немам никакве муке — рече она простим подсмехом. — Ја и не знам, и не мислим о њему. Он за ме као да не постоји! —

— Ти не говориш искрено. Ја тебе знам. Ти мучиш себе због њега.

— Та он ништа и не зна — рече она, и на један мах обли је јарка румен по лицу; образи, чело, врат поцрвенише, а на очи јој грунуше сузе стида. — Да не говоримо више о њему!

23.

Вронски је неколико пута покушавао, и ако не тако одлучно као сада, да с њоме озбиљно претресе њихов положај, али је свагда ударио на ту површност и лакомисленост, са којом је и сада одговорила на његово изазивање. Изгледаше као да у томе има нечега што она није могла или није хтела ни самој себи да објасни, изгледаше као да ње, праве Ане, некуда нестане, чим се о томе поведе реч, а пред њим стајаше друга, чудна, њему непозната жена, коју он није волео него је се бојао, и која му се опирала. Али он сада беше решен да каже све.

— Да ли он зна или не — рече Вронски својим обичним сигурним тоном — то се нас не тиче. Ми не можемо... ви не можете тако остати, нарочито сада не.

— Да шта да се ради? — рече истим лаким подсмехом. Њој, која се бојала да он њену трудноћу не узме олако, сада беше криво што је он отуда извео потребу да се нешто предузима.

— Треба му казати све па га онда оставити!

— Врло добро; рецимо да ја то урадим — рече она. — Знате шта ће да буде? Ја ћу вам унапред све казати. — И зао огањ сену из њених очију, које дотле беху тако нежне. — «А, ви сте се заљубили у другога, ви сте с њим ступили у преступничку везу (она је подражавајући речима свога мужа нарочито ударила гласом на реч *преступничку*). Ја сам вас опомињао на последице у религиозном, грађанском и породичном погледу. Ви нисте хтели да ме послушате. Сада ја не могу да срамотим своје име.... — и свога сина, хтела је још рећи, али сином није могла да се шали — да срамотим своје име" или тако нешто, додаде она. У опште, он ће на свој државнички начин говорити тачно и јасно, да он не може да ме пусти, и он ће предузети све «надлежне мере" да заустави скандал И што рекне, он ће то учинити, мирно и тачно. Ето шта ће бити. То није човек, већ машина, и то опака машина кад се расрди, додаде она, сетивши се при том Алексија Александровића са свима појединостима његове фигуре, његовог начина да говори, трпајући му у кривицу све што у њему није лепо, неопраштајући му ништа за кривицу којом се она сама пред њим огрешила.

— Али, Ана — рече Вронски својим меким гласом, који убеђује, старајући се да је утиша — при свем том ваља му ипак казати све, па се онда управљати према ономе, што он буде предузимао.

— Па шта, да бегамо у свет? —

— А што да не бегамо? Ја не видим начина како да наставимо овај живот. Мени није толико за мене, али ја видим колико ви страдате· —

— Да, тако је, да бежим, да постанем ваша милосница — рече она злобно.

— Ана — рече он са нежним прекором.

— Да постанем — настави она — ваша милосница, да изгубим све....

Она је опет хтела рећи: сина свога, али није могла то да изговори.

Вронски није могао то да појми како она са својом силном и поштеном природом може да сноси тај лажан положај и да не жели изаћи из њега; он није ни слутио да је прави узрок у оној једној речи: *син*. Кад год би она помислила о свом сину и о његовим односајима према мајци, која је оставила његовог оца, која је побегла од њега, њој тако страшно изгледаше оно, што је учинила, да није могла ништа да мисли, него да се по женском обичају стара да се умири лажним разлозима, празним речима, само нек све остане по старом, само да не мора мислити шта би било са сином.

— Ја захтевам, ја те молим — рече она на један пут са свим другим, искреним и нежним тоном — немој никада више самном о томе говорити

— Али, Ана!....

— Никада. Остави мени. Ја знам сву нискост, сав ужас мојега положаја, али то није тако ласно прекинути, као што ти мислиш. Ослони се на ме, послушај ме. Никада немој више то помињети. Обећаваш ли? Не, не, хоћу да ми то обећаш!

— Ја обећавам, али ја не могу бити миран, нарочито после онога што си ми казала. Ја не могу бити миран када ти страдаш.

— Ја? — понови она. — Да, мени је по кадшто тешко, али то ће проћи, ако ми ти више нигда не поменеш ово.

— Ја то не разумем — рече он.

— Ја знам — прекиде га она — како је тешко твојој поштеној природи да лаже, и мени те је жао. Ја често помишљам, како си ти због мене упропастио свој живот.

— Ја сам то исто мислио мало час — рече он. — Како си због мене могла жртвовати све? Ја не могу себи да опростим што си ти несрећна.

— Зар ја несрећна? — рече она, па му прићс с одушевљеним осмехом. — Ја — ја сам као гладан човек, коме су дали да једе. Њему је можда хладно, његове су хаљине у дроњцима, њега је стид што је такав, али он није несрећан. Ја несрећна? Не, ти си моја срећа...

Она зачу свога сина и обазревши се брзо по тераси скочи. Из њених очију сену огањ, који је он тако добро знао; она диже своје лепе руке, ухвати га за главу, погледа га дугим погледом и пољуби га у уста и оба ока, па га онда одгурну од себе и хтеде да иде, но он је заустави.

— Када? — рече он шапатом, гледајући у заносу.

— У један сахат — прошапута она и уздахнувши дубоко, оде својим брзим, лаким кораком на сусрет сину.

Сережу беше киша ухватила у великој башти. Он је са дадиљом седео у вењаку док није киша прошла.

— До виђења — рекла је Вронскоме. — Сада ваља на трке. Бетси ми је обећала доћи да иде самном.

Вронски погледа у часовник па брзо оде.

24.

Кад је Вронски на тераси Карењиновој погледао у часовник, он је био тако расејан, да је видео сказаљке на њему, али није могао да појми колико је часова. Он изађе на друм, и бирајући где ће стати у блату, упути се својим каруцама. Њега је осећање за Ану тако испуњавало, да није имао каде ни да помисли да ли има још времена да иде Брјанскоме У њега беше, као што често бива, остала само спољна моћ сећања, која показује шта за чим треба радити. Он прићс своме кочијашу, који беше заспао на своме седишту, у дебелом хладу једне липе, пробуди га, скочи у кола и нареди да вози к Брјанскоме. Тек што беху одмакли за једно седам врста, он је толико дошао к себи да је могао погледати на часовник и видети да је пет и по и да се задоцнио.

Тога дана имало је бити неколико трка, једна за ниже чинове, две официрске, и она у којој је он хтео да учествује. За своју трку он ће на једвине јаде стићи ако још иде Брјанскоме, и то стићи ће после целога двора. То беше ружно. Али он беше дао реч Брјанскоме да ће доћи к њему. За то одлучи да тера даље, само

заповеди кочијашу да не штеди коње у тројци, него да јури колико може.

Он је походио Брјанскога, остао је код њега пет минута, па је онда одјурио назад. Та брза вожња умирила га је. Све што беше тешко у његовим односајима с Аном, сва неодређеност која остаде после њиховог разговора, све беше ишчезло из његове главе; он је сад са слашћу и узбуђењем мислио о трци, о томе, како ће он ипак стићи на време. По кадшто сенуо би кроз његову машту изглед на срећу, која га чека исте ноћи.

Што је више обилазио каруца, која су из Петрбурга ишла на трке, што је више улазио у атмосферу самих трка, све више је мислио једино о тркама.

У његовом стану већ не беше више никога; све беше отишло на тркалиште. Само га је лакај дочекао на вратима. Док се он пресвлачио, слуга му је причао да је друга трка већ отпочела, да су многа господа долазила да питају за њ, да је дечко из штале два пута дотрчавао.

Преодевши се без батргања (он никада није хитао и никада није губио власт над собом), Вронски заповеди да се тера у бараке. Од барака видело се море екипажа, пешака, војника, света којим беше прекривено тркалиште и све трибине пуне гледалаца. Сигурно сада баш полажаше друга трка, јер он зачу звонце баш кад је улазио у бараке. Прилазећи штали он угледа Махотиновог белопутастог Гладијатора, покривеног наранџастим, модро уоквиреним ћебетом, где га воде на тркалиште.

— Где је Корд? — упита он сеиза,

— У штали, седлају.

У отвореном боксу Фру-фру беше оседлана. Баш је хтедоше извести.

— Да се нисам задоцнио? —

— All right! All right, све је у реду — рече Инглез — само немојте бити узбуђени!

Вронски још једном прегледа прекрасне облике свога љубимца, који је се тресао целим телом, и откинувши се силом од тога погледа, изађе из барака. Он прође трибинама у тренутку који беше најзгоднији да га нико не опази. Баш се свршавала друга трка и сви погледи беху сконцентрисани на једном официру из гардијске кавалерије и на једном хусару иза њега, који се са напрезањем последњих сила примицаху стубу. Из средине и изван круга све појури к стубу и једна група гардијских официра и војника громким усклицима исказиваше своју радост што је победио њихов

официр и друг. Вронски и неопажен уђе у сред гомиле баш у тренутку када звоно огласи да је друга трка свршена, и високи, сав блатом упрскани каваљергард који је први стигао спусти се у седло и поче попуштати дизгине свом сурому задуваному ждрепцу који беше од зноја поцрнио.

Ждребац је с муком заустављао своје огромно захуктано тело и постепено прелазио у лакши ход. Каваљергардијски официр, као човек који се пробудио из тешкога сна, стаде гледати око себе и једва је успео да се силом насмеши. Гомила његових и страних људи склепта се око њега.

Вронски је нарочито избегавао ону гомилу отменога света, која се слободно кретала и разговарала пред трибинама. Он је видео да је ту и Карењина, и Бетси. и његова снаха, али нарочито није хтео да им приђе. Али небројено познаника га је хватало да му причају појединости свршених трка и да га питају што се задоцнио.

У тренутку када су победиоци друге трке позвани пред трибину судија да приме награде и када цео свет јурну тамо, брат Вронскога, Александар, пуковник с аксељбандима, омален растом али крупан, са црвеним носом и отвореним пијаничким лицем, приђе к њему.

— Јеси л' добио моју цедуљу? — рече он — тебе човек никада не може наћи дома.

Александар Вронски упркос свога распуштеног али нарочито пијаначког живота, у коме је био на далеко чувен, беше потпун дворанин.

За то је сада, када је говорио с братом о једној непријатној за њ ствари, и знајући колико ће их очију гледати, непрестано се смешио као да се нешто шали с братом.

— Добио сам, и одиста не разумем за што се ти бринеш?—

— За то што је мало час примећено да тебе нема, и што су те у понедеоник видели у Петерхофу. —

— Има ствари које могу ценити само они, којих се оне непосредно тичу. И та ствар о којој се ти бринеш спада у ову врсту.

— Да, али у таквом случају човек напушта службу, не...

— Ја тебе само молим да се ти не мешаш у то, јеси л' ме разумео?

Намрштено лице Алексија Вронског побледе а његова доња вилица задрхта, што му се ретко дешавало. Он се, као човек доброг срца, ретко кад наљутио, али кад би се наљутио и кад би му

заиграла доња вилица онда је био опасан. То је знао Александар Вронски, за то се он само весело смешио.

— Та ја сам само хтео да ти спроведем мајчино писмо. Одговори њој, а немој се љутити пред трком. Bonne chance, додаде за тим смешећи се и оде од њега.

Али одмах за тим ухвати га други познаник.

— Зар више не познајеш своје пријатеље? Здраво mon cher — проговори Степан Аркадијевић који је и овде у сред петрбуршкога блеска сијао као и у Москви својим руменим лицем и својим очешљаним бакенбардима — Јуче сам стигао и врло ми је мило што ћу те видети у сред твога тријумфа. Где ћемо се састати?—

— Дођи сутра у официрску касину — рече Вронски и извинивши се оде у сред тркалишта где су већ изводили коње за велику трку с препонама.

Знојаве изпурене коње које водаху сеизи, стадоше одводити, а место њих стадоше доводити свеже коње, за трку која беше на реду, махом све инглеске коње који под њиховим ћебетима и са њиховим увученим трбусима изгледаху као некакве чудне тичурине. Десно вођаху лепу грациозну Фруфру која је корачала тако еластично као да у кичицама има „федере". Не далеко од ње скинуше ћебе Гладијатору. Крупни прекрасни, савршено правилни облици тога ждрепца са чудним сапима и необично кратким кичицама које беху над самим копитима, и нехотице привукоше на се пажњу Вронскога. Он хтеде прићи своме коњу, кад га заустави опет један познаник.

— А, ево га и Карењин! — рече му познаник — тражи своју жену, а она седи у сред трибине. Јесте је видели?

— Не, нисам је видео — одговори Вронски, и не окренувши се трибини где му познаник показиваше Ану, прође своме коњу.

Једва је Вронски разгледао седло а тркаче позваше пред комисију да ваде нумере. С озбиљним, строгим а по неки и бледим лицем пође њих 17 официра пред трибину комисије и узеше нумере. Вронски је извадио нумеру 7. Зачу се „Јаши!"

Осећајући да је он са својим друговима сада центар у који се стичу сви погледи, Вронски мирно прође своме коњу. Корд беше у славу трке обукао свој парадни костим, црн, до грла закопчан капут, крута огрлица на коју му се образи наслањаху, црн шешир и високе чизме са посувраћеним сарама. Он беше као и увек мирован и достојанствен и сам је држао дизгине коњу пред којим је стајао. Фру-фру је дрхтала као у грозници. Из њених очију сипала

је ватра косо на Вронскога који јој се примицао. Вронски завуче прст под колан. Фруфру се искоси још више и наћули уши. Инглез развуче усне као да се хтео насмешити што неко контролише његово седлање.

— Јашите, мање ћете се узбуђивати! — Вронски погледа још једном своје ткамичаре. Он је знао да их за време трке неће више видети. Двојица беху се већ упутили месту са кога се полази. Гаљцин, један од опасних утакмичара и пријатељ Вронсков оптрчава око свога коња који се не да узјахати. Један мали лајб-хусар у узаним јахачким панталонама галопира згуривши се, не би ли личио на Инглеза. Кнез Кузовлев седео је блед као мртвац на својој пунокрвној кобили из Грабовске ергеле, а један Инглез води му кобилу држећи је под самим устима. Вронски и сви његови другови добро су знали огромно частољубље и слабе живце Кузовлевљеве. Они су знали да се он свачега боји, да се боји јахати фронтовога коња, али сада када је страшно јахати онде где људи ломе вратове, где поред сваке препоне стоји по један лекар са милосрдном сестром и са санитетским колима — сада се решио и он да се утркује. Њихови се погледи сукобише и Вронски му намигну своје одобравање. Само једног такмаца, главнога, Махотина на Гладијатору није могао да угледа.

— Не хитајте — говораше Корд Вронскоме — и запамтите само ово: на препонама не заустављајте и не гоните силом, оставите јој да сваку препону савлада како она за најбоље нађе.

— Добро, добро — рече Вронски машивши се за дизгине.

— Ако можете ви предводите трку, ако не можете не очајавајте до последњег тренутка, макар остали позади.

Фруфру није успела ни да мрдне како ће Вронски гипким и силним покретом усео у седло, које је зашкрипело под њим, Нашавши десном ногом стремен, он по обичају равнаше међу прстима трензлу и дизгине, и Корд спусти руке. Као да не зна којом ће прво ногом да крочи, Фруфру стаде дуљити врат да извуче дуже дизгине па онда пође као да је на федерима љуљкајући јахача на својој гипкој грбачи. Корд увећаним кораком иђаше за њима. Узбуђена кобила покушавала је час на једну час на другу страну да извуче дизгин и Вронски се узалуд трудио и руком и гласом да је умири.

Они се већ приближаваху месту одакле ће се тркачи пустити. Многи такмичари беху пред њима, многи позади, кад Вронски на један пут зачу иза себе како некакав коњ галопира у блату, и у исти мах Махотин на свом белопутастом Гладијатору обиђе га. Ма-

хотин се насмеја на њ показивши своје дугачке зубе, али га Вронски срдито погледа. Он га у опште није волео, а сада га је сматрао за најопаснијег такмаца и љутио се на њега што је обишавшига још више му раздражио кобилу Фруфру баци се у леви галоп, учини два скока и срдећи се на затегнуте дизгине пређе у кас у коме је одбацивала свог јахача. И Корд се наљути па стаде трчати за Вронским.

25

У овој трци учествовало је седамнаест официра. Тркалиште је било једна елипса пред трибинама, дугачка четири врсте. На тој елипси било је девет препона: поток, баријера од два аршина пред самом трибином, сув јендек, вода у једном јендеку, један насип, ирландска препона (која беше најтежа препона) и која беше направљена од једног грудобрана а иза њега се скриваше јендек који коњ није могао видети, тако да му је ту ваљало прескакати две препоне, или скрхати врат, па онда још два јендека с водом и један сув. Крај тркалишне стазе беше пред трибинама. Трке се нису почињале на самој елипси, него за сто корачаји изван ње, и на том растојању била је прва препона, зајажен поток, три аршина широк, који су јахачи могли да газе или да прескачу како им је воља.

Три пут су се јахачи равнали и увек је полазак покварен, јер је нечији коњ истакао се пред линију; увек су се морали из нова равнати. Стручњак за пуштање трке, пуковник Сјострин већ се био почео љутити, али најзад четврти пут могао је да викне „Полази» — и јахачи кренуше.

Сви очи и сви дурбини окретоше се на ту шарену групу јахача када се кренула.

«Пуштени су, трче!« Захори се са свију страна после тишине која владала за време равнања.

И гомилице гледалаца и појединци стадоше претрчавати с једног места на друго само да боље виде. Тркачи се одмах првог минута растурише и могао си видети како се у гомилицама по два по три примичу потоку. За гледаоце беше сигурно да су се сви кренули у један мах, али међу јахачима беше разлике у секундама које за њих беху од велике важности.

Узбуђена и сувише нервозна Фру-фру беше изгубила први моменат, и неколико коња беше јој умакло, али још пре него што су стигли до потока, Вронски је уздржавајући свом снагом кобилу своју која беше са свим легла на узду, ипак успео да обиђе тројицу,

и пред њим је био још само Гладијатор, који је лако и једномерно одбијао сапима пред самим Вронским, а пред свима јурила је Дијана која је носила ни жива ни мртва Кузовлева.

Испрва Вронски није владао ни собом ни коњем. До прве препоне, потока, он није успео да овлада покретима своје кобиле.

Гладијатор и Дијана стигоше на поток у један исти мах и један — два, прелетеше на другу страну; неопазно као да је полетела издиже се и Фруфру за њима; али у истом тренутку када се Вронски осетио у ваздуху, видео је под ногама своје кобиле Кузовлева који се с Дијаном праћака на другој обали (Кузовлев учинио је поглрешку да после скока пусти дизгине па су и он и Дијана полетели главачке). Вронски је те појединости доцније сазнао сада је само то видео да ће онде где треба да стане негом његова Фруфру, бити или нога или глава Дијанина. Али је Фруфру, као мачка кад пада, у самом лету извршила једно напрезање леђима и ногама, и прескочивши Дијану, јурну даље.

— О злато моје! — помисли Вронски.

После потока Вронски је потпуно овладао коњем и стаде га задржавати намеравајући да велику баријеру пређе после Махотина па да га после, на слободној просторији од две стотине корачаји обиђе.

Велика баријера била је пред самом Царском трибином. Цар, цео двор, гомиле народа, све је гледало у њих, у њега и у Махотина, који беше за једну коњску дужину одмакао, када су прилазили ђаволу (тако се звала велика баријера). Вронски је осећао све те у њему укрштене погледе са свију страна, али није ништа друго видео осем ушију и врата своје кобиле, земље која је летела њему на сусрет, и белих ногу Гладијаторових, које пред њим ударају равномевни такт, остајући непрестано у истом растојању. Сада се Гладијатор пропе, махну репом и нестаде га из очију Вронскога.

— Браво! — рече од некуд нечији глас.

У истом тренутку пред очима Вронскога, под њим, севнуше даске од баријере. Без икакве промене у кретању, кобила се вијнула под њим; дасака нестаде, само што се остраг зачу пекакав ударац. Раздражена Гладијаторовим измицањем, Фруфру беше сувише рано скочила за то је задњом копитом ударила о баријеру. Али њен ход није се ни мало променио и Вронски добивши грумен блата у лице појмио је да је растојање с Гладијатором остало исто. Он опет гледа пред собом његове сапи, његов кратки реп, његове брзе беле ноге.

У ономе самом тренутку, када је Вронски помислио да би сад ваљало обићи Махотина, сама Фруфру, без икаквог знака увећа своју брзину и стаде се примицати Махотину с оне стране, с које беше згодније, т. ј. на којој беше уже, које обележаваше стазу. Али не пушта Махотин ужета. Вронски помисли да би могао обићи и са спољашње стране. Фруфру поравна своја ознојена рамена са сапима Гладијаторовим. Донекле су трчали упоредо. Но пред препоном којој су прилазили, Вронски стаде да ради уздама и пред самом препоном обиђе Махотина. Он је у трку видео његово лице испрскано блатом. Чак му се учинило да се Махотин насмешио. Вронски је обишао Махотина, али га је осећао одмах иза себе и са свим је добро чуо иза својих леђа равномерни скок и још свеже рзање Гладијаторово.

Две препоне, које сад беху на реду, лако прећоше, али Вронски чује све ближе скакање Гладијаторово. Он потера свога коња и с радошћу опази да је лако могао убрзати, и топот Гладијаторових копита остаде опет у пређашњем растојању.

Вронски је предводио трку — како је сам желео и како му је Корд световао — и сада беше уверен да ће победити. Његово узбуђење, радост и нежност за Фруфру постајаху све веће. Хтео би да се осврне, али не сме, и за то се сад старао да се умири и да штеди снагу своје кобиле, да би имао резерву, коју је осећао у Гладијатору. Још једна, најтежа препона остајаше да се пређе; и ако и њу први пређе, онда је за цело победилац. Приближавао се Ирландској препони. И он и Фруфру издалека су је опазили; и за њу и за њ наста тренутак сумње. Он је опазио нерешивост по ушима свога коња и подиже бич, али у исти мах осетио је да му је сумња неоснована; коњ је сам знао шта треба. Фруфру наже, и тачно онако како је он мислио да треба, проне се и одби се од земље тако силно, да је по самом закону лењивости материје прескочила далеко преко јендека, и одмах наставила трку по истоме темпу, не мењајући ни ногу, и без икаквог напрезања.

— Браво Вронски! — зачу се из једне гомиле људи — он је знао да су то пријатељи из његовог пука; познао је Јашвинов глас, и ако њега није могао видети.

— Ха, срце моје! — мислио је он о својој бедевији, али је уз то прислушкивао шта бива иза њега. „Прескочио је“, помисли, за тим када је опет чуо Гладијаторов скок. Још беше остао један јендек два аршина широк и напуњен водом. Он ту препону није више ни рачунао, али желећи да стигне не само први, него и далеко пре осталих, стаде веслати дизгинима, подижући и спушта-

јући коњску главу према такту скока. Он је осећао да му бедевија троши последњу резерву снаге; не само што јој врат и плећа беху мокра, него и грива и глава, и са шиљатих ушију зној као грашак, а дисање кратко и оштро. Али је он знао да ће она имати још доста снаге за оно две стотине корачаји, које још ваља прећи. По томе колико се осећао ближе земљи, по особитој мекоћи покрета, Вронски је знао колико је бедевија убрзала. Јендек је прескочила, као да га није ни приметила; прелетела је као тица, али у исти мах Вронски с ужасом опази да је он сам учинио, ни сам не зна како, страшну неопростиву погрешку, да је не успевши да стигне покрет бедевије, спустио се са свом тежином свога тела у седло. На један пут се ситуација измени, и он беше појмио да се нешто страшно догодило. Он још није имао када да се освести *шта* се догодило, а пред његовим очима сенуше беле ноге Гладијаторове, и Махотин пројури мимо њега. Вронски једном ногом додириваше земљу, а његова бедевија се наваљиваше на ту ногу. Једва је успео да извуче своју ногу, а бедевија паде на једну страну тешко дишући и напрежући се да устане, батргала се пред његовим ногама као рањена тица. Онај погрешни покрет, који беше учинио Вронски када је свом тежином пао у седло, беше јој пребио грбачу. Али он је то појмио тек много доцније. Сада је само видео да Махотин пројури а он као пијан стоји сам на блатавој непомичној земљи, а пред њим лежи задувана Фруфру пруживши према њему врат и гледајући га својим прекрасним очима. Још не схватајући шта се догодило он вуче за узде. Она се опет забатрга, увијаше се као риба, трескајући крилима седла, ослободи своје предње ноге, али не могући дићи трупа, одмах се опет свали на земљу. Са наказаним од страсти лицем, блед, са задрхталом доњом вилицом, Вронски удари ногом бедевију у трбух и стаде опет вући за дизгине. Али она се не миче, положила њушку на земљу, па само гледа свога господара својим речитим погледом.

— Ааах! — рикну Вронски ухвативши се за главу. — Ааах шта ја учиних! И проиграх победу, и то својом срамном, неопростивом кривицом, и убих моју несрећну милу бедевију! Ох шта сам учинио! —

Народ, доктор и његов помоћник, официри његовог пука, све је то јурило к њему. На своју несрећу он осећаше да је здрав и читав. Бедевија беше сломила грбачу и одмах је решено да се убије. Вронски није био у стању да одговара на питања, није могао да говори ни с ким. Он се окрете, и не подигнувши са земље капу, која му беше пала, оде са тркалишта ни сам не знајући куда.

Он се осећао несрећан. Први пут у животу осетио је тешку несрећу и то такву, која се не може поправити и за коју је сам крив.

Јашвин с капом одјури за њим докле га је стигао, и одвео га је кући, где је тек после по сахата дошао к себи. Али успомена на ову трку остала је у његовој души најтежа и најмучнија успомена целога живота.

(НАСТАВИЋЕ СЕ)

КЊИЖЕВНИ ПРЕГЛЕД

ЈЕДНО „ГОРЕЋЕ“ ПИТАЊЕ

Бдин. Потоњи часи по Срйство. Београд (Штампарија Св. Николића) 1890. 8° 40. — *Чумић А. Задужбине у одбрани Срйства.* Београд. (Штампарија Д. Димитријевића) 1890. 8° 18. — *Веселиновић М. В. Гранични дијалекат међу Србима и Бугарима. Зона ц. и ч.* Београд (држ. штампарија) 1890. 8° 27. — *Драгашевић Јован: Македонски Словени,* отворено писмо редакцији руско-славјанскога календара за 1890. год. Београд (Штампарија Пере Тодоровића) 1890. 8° 32. — *Пројект правила друштва за међусобно зближавање и обавештавање балканских народа.* Београд. (Штамп. Св. Николића. 1890. 8° 32.

За неколико недеља наша се књижевност обогатила књижицама, чије наслове овде исписујемо, и које се у главном баве све једним и истим питањем. Уз то треба имати на уму, да то није једино, што је у последње време о том питању код нас штампано. Дневни листови и часописи баве се такође ревносно њиме. Оно се расправља на јавним зборовима, у кући и на улици, у школи и у кафани. Ми смо сад сви велике патриоте, без обзира на то: да ли по уверењу или „по духу времена“? Пре кратког времена патриоте су биле у Србији „беле вране“, и на њих се гледало са подсмехом. Сад то више не сме бити и — не треба да буде. Али нас овај лепи наук стоји скупо. Требало је да нам Бугари стану ногом у подгрлац, па ми тек онда да се сетимо, да циљ нашега живота не треба да се састоји само у том, да гледамо ко ће бити кмет у којој општини и ко ће пре добити класу, већ да се осветимо, да ми имамо и других, важнијих и узвишенијих циљева. Већ од две три године на овамо патриотска мисао обузима и наше озбиљније социјалисте, ко-

јима је тако често пребациван сувишни космополитизам, па уз то и врло слаб патриотизам. Да они у наше дане другојаче гледају на народносну ствар, но што су то чинили пре 10—15 година, сведоче поред осталог и многи чланци „Омладине“, која је у главном била њихов орган, а у којој је «Македонско питање» тако ревносно и у исто време тако патриотски претресано. — Истина и данас се партиска борба води истим оруђем као и пре неколико година; и данас се у овој земљи прелази из партије у партију с уверењем, да издајица прве, ускачући у последњу постаје њен „највернији“ члан, и то на жалост још чешће, но што се то пређе дешавало; и данас наши дневни листови кипте најпогрднијим изразима, каквим би се у другом свету стидео да се служи и најнижи друштвени талог; и данас има још много и много трулог у српској држави, — па ипак уз све то посматралац се мора зарадовати, кад види, да је народносна свест у нас захватила корена, и да га из дана у дан све већма захвата, а буде ли се опрезно и озбиљно радило, уз то с љубављу и пожртвовањем, које тај рад с пуним правом ишчекује и захтева, успех неће изостати, па ма се цео свет заклео против нас.

Да видимо дакле, шта има у истакнутим књижицама.

I

Г. Чумић није књижевник од заната. Али што је до сад написао, то је задржало своју трајну вредност. У овој књижици су у главном два мишљења, која је писац подносио одбору „Коларчеве задужбине“ у разним приликама, и она се у главном своде на то »да приход књижевног фонда Зад. Коларчеве треба употребити (у границама тестамента) на одбрану српског народа од претапања у друге народе, и то најпре тамо, где је та опасност највећа за сам опстанак Српства“. То би у главном имало да се учини и с другим сличним задужбинама. Српски народносни интереси су пак по пишчевом мишљењу највећма угрожени у Македонији и Ст. Србији. „Јер народносни губитак тих области био би за Српство смртни удар. Српство дакле има тамо да брани не само своје две велике области но и сам свој опстанак.“ И мало ниже: „Ни једна дакле област српска није толико угрожена, ни тако близу да се претопи у туђ народ, и да пропашћу својом повуче собом у пропаст Србију и Српство, као што су Ст. Србија и Македонија, јер је тамо .... свест о својој народности у народа српског на умору.“ Писац не губи из вида «да свака област српска има да издржава тешку борбу за свој опстанак, и да су и остале српске области у већој или мањој опасности. Али опасности, у којима се налазе остале српске области, много су мање за државну будућност Српства од опасности,

у којој се налази Стара Србија и Македонија.» Ту *«ваља радити без одлагања, и радити снагом и средствима, која одговарају огромним нападачким средствима и опасности, у којој ће се налазити Србство, кад изгуби те две области.«* С тога су средства појединих друштава и задужбина и сувише сићушна и слаба, да би корисно могла послужити тако значајној сврси, и с тога на њу треба да прилаже цео народ и то сад у толико више, у колико је већма раније ту своју дужност и тај свој интерес пренебрегавао. А да је ово случај, види се најбоље из тога, што су Бугари данас у велико захватили корена у Македонији. И из дужности према потиштеној и угњетеној браћи и из интереса за будућност Србије и Србства, наша отаџбина „мора трошити за одбрану своје народности у Ст. Србији и Македонији више но што троше Бугари, па ма то било и два и три и пет милиона годишње.« Г. Чумић је готов да на ову ствар све жртвује, па мисли «да би за ту циљ требало затворити половину школа у краљевини. Ако не одбранимо од Бугара Македонију и Ст. Србију, Бугари ће и тако затворити српске школе. Ако их одбранимо, ми ћемо затворене школе отворити још боље и сјајније.« — И ако се ми с њим потпуно слажемо у томе, да на истакнутом делу треба радити свим средствима, и да на њ треба жртвовати и последњу пару, ипак мислимо, да не би било ни логично ни политично, откидати ову од школа у краљевини, и то из са свим простих разлога, које није потребно ни истицати. А ако се важност питања довољно озбиљно и с преданошћу, коју оно с правом захтева, проучи, онда ће се за његово повољно решење наћи средстава, а да школе у краљевини, што оно веле: «ни мали прст не заболи.«

Нама је уз то мило што г. Чумић није изгубио из вида ни другу, тако исто важну тачку овога животног питања. «Бугарска не ради само пропагандом да заузме Ст. Србију, и Македонију: с правом он примећује, *но она се без престанка оружа и спрема*, да у првој згодној прилици нападне на Србију и да једним ударом: и уништи Србију, ако је нађе неспремну и немоћну, и овлада коначно Старом Србијом и Македонијом.« — Не хотећи да крњимо писчеву мисао, ми је предајемо у целини, и ако цело њено тежиште лежи по нашем скромном мишљењу у речима, које се штампају курзивом. Да, сви ми знамо, да се Бугарска оружа и спрема, сви ми знамо да то исто ради и Грчка. Па ипак нико од нас не може тврдити, да то чини и Србија. Или она бар то не чини у оној мери, у којој би то могла и требала да чини. То је чудноватије и необјашњивије тим пре, што су Србија и Србство и најдуже очували своју независност по најезди турској на наше тропоље и опет први устали, да се боре против угњетача. А пример Пруске и Сардиније

требао би бар да нас научи томе, да је само морално и материјално јака државица у стању, да најпре сакупи око себе, па за тим и да уједини све своје саплеменике. Каламљење се може извести само на добром и здравом стаблу. Међу тим ни то толико хваљено оружање Бугарске, које наши пријатељи и непријатељи тако ревносно подржавају, не цвета баш тако сјајно, као што би се на први поглед могло узети, и као што га црта нарочито г. Бдин у истакнутој књижици.

Без сваке сумње је претеривање, које не води никаквом циљу и које поништава и утицај добрих пишчевих мисли, кад он тврди онако од ока, да је „у сокове нашег јавног живота ушла старачка малаксалост, поред тога и трулеж, раздор, нерад, празно господовање, машинално бирократисање и партиско спекулисање.“ Истина да наши унутрашњи раздори сметају много успеху опште, народне ствари. Али се тако исто мора признати и то да се за последњих двадесет година није никад тако и толико радило за општу ствар као у наше дане. Друго је питање: је ли тај рад довољан и са свим правилан или би га требало допунити и изменити, и то можда у велико. О томе се већ може и више и корисније говорити и писати. А ту би на првом месту и до бољих прилика ваљало истаћи жељу и подржавати захтев, да разни фактори на том пољу раде саобразно и у споразуму један с другим, да кроз рад појединаца, друштава и државе на том пољу пролази једна и иста нит, па да се по могућству цео тај рад усредсреди у једној спремној и ствари оданој личности или каквом одбору, који би дисао једним духом за општу српску ствар. И ако је умесно пишчево захтевање, да «народ за своју националну ствар треба да има засебан апарат,“ ипак та засебност не треба да иде дотле, да тај «апарат“ долази у супротност с државном целином, и то би требало да буде најмање у Србији онда, кад смо сви ми тврдо уверени у неопходну потребност заједничког рада. «Влада не може стићи свуда, а особито тамо, где треба будити националну свест и тежњу за јединством. Она може много, али два пута више може, кад је помаже свестан народ.“ То је све истина. Не само да појединa влада „не може стићи свуда,“ но она то често *као таква* и не сме, па чак кад и кад може бити принуђена, да, бар привидно, угушује такве поступке својих суграђана. За то су за такве послове постојала од како је света и века, а и данас постоје нарочита друштва, која бар у међународним односима имају одрешеније руке, и с тога могу слободније и успешније да раде. Али као год што су деца саката „где је много бабица“, тако све снаге, сву моћ и енергију за ову општу ствар треба усредсредити у једном друштву. Свака, па и најмања и најнеосетљивији поцепа-

ност и раздвојеност је од недогледних последица, и с тога ми ни по што нисмо за то, да се уз «Друштво Св. Саве« оснива ново друштво како г. Бдин предлаже („Једна велико-српска ложа имала би да створи и одржава једну велико-српску лигу«), и с тога ми морамо признати, да се поред све симпатије за покретаче друштва »Велике Србије«, ми ипак не радујемо његовој појави, и то из простог разлога, што је нас у овој сиромашној, и иначе притешњеној земљи мало и за једно друштво с тако високим циљем, — а шта бива и шта ће бити кад се распарчамо, мислимо да није потребно ни да напомињемо. Ко нам стаје на пут, да «Друштво Св. Саве«, које већ данас, хвала Богу и његовим трудбеницима, стоји на сигурној основи, дотерујемо према тренутним потребама, и да тако у њему и помоћу њега радимо на остварењу или бар на приуготовљавању за остварење општих циљева. Треба ли да напомињемо, да и за ово друштво као и за сва паметна и целисходна предузећа вреди једно и исто правило: Што више рада и што мање вике. Не констатује ли наш народ тако мудро факат, да »само празна бурад шобоћу«.

Ми се политички налазимо на најнесрећнијој тачци наше планете. С тога нам, да се на њој успешно одржимо, треба највише памети, највише увиђавности и обазривости. Још нам више и од највишега од свега овога треба, ако хоћемо да успешно радимо на нашим народносним тежњама. На ово смо и ми на овом истом месту, а на ово су већ и други и пре нас и боље од нас толико пута упућивали. С друге пак стране наше унутрашње друштвено и политичко развијање јури плаховитом бујицом, а ова са свим природно у зауктаном току свом неког ороси а неког и покоси. Ми смо се и до сад политички унутра сувише брзо развијали. Није ли природна последица те брзине, и није ли јој и узрок у исто време наша површност у сваком погледу. И у погледу друштвеног и политичког развића важи позната латинска изрека »понављање је мати наука«, а како смо ми могли понављати и утврђивати друштвене и политичке појмове, кад смо за седамдесет година сиромашног, државног живота, пројурили кроз све друштвене и политичке фазе, кроз које су другим народима требала столећа, па да дођу до истих ресултата, до којих смо ми данас, бар у форми дошли. У другим земљама су друштвене реформе и политичке слободе отимате стопу по стопу, камен по камен, ми смо све радили на јуриш. То је најбољи доказ наше младачке бујности и снаге, наше животне моћи, али је то у исто време и сигуран знак наше неискусности и неувиђавности. Али ако се обрнемо за собом и погледамо на оно, од чега смо почели, уз то умотримо на све тешкоће, на све Сциле и Харивде, кроз које је српски државни брод имао да се пробије за ове три четвртине столећа,

онда ми у главном морамо бити задовољни с овим што је до данас урађено, и у исто време гледати с довољном поузданошћу у будућност, и не помишљајући на то, да за Српство куцају »последњи часи.«

Без сваке сумње је нама озбиљна и хладна критика добро дошла. Али као год што се жуч не пије, тако ни нервозна вика и грдња не доводе никаквом циљу. Писац као да је и нехотице овде ишао трагом и стопама човека, кога сам у својој књижици на једном месту напада. Поговора нема. Радити се мора, али тај рад треба да буде постојан и одмерен, па макар ишао и мало споријим корацима. У колико му та спорост буде сметала у брзини, у толико ће она тај губитак — ако га у опште буде — надокнађавати у сигурности.

У осталом и за г. Бдинов спис се може рећи као и за многе његове претходнике речима највећег песника, ког је човечанство дало:

»A little gate will soon disperse that cloud;
For *every cloud engenders not a storm.*

(*Henry VI.* чин V. пој. 3.)

Да видимо сад какво је, по најновијим истраживањима, поље рада у Македонији и Ст. Србији.

(свршиће се)

Др. Мил. Р. Весниħ

За веру и слободу, трагедија у V чинова од Драгутина Ј. Илића — Београд штампарија народне радикалне странке 1890. г. 8° стр. 135. Цена 1 динар. (Свршетак).

Пошто је дакле изјавила да пристаје, да пређе у његову веру, «Деда» их као венча. Али у исти мах трубе јављају долазак банове војске, и Љубен, оставивши Јелену у пећини са «Дедом« и »стројницима«, одлази, да дочека непријатеље. Ну мало за тим, и ако се негде, по казивању рањеника, Љубен храбро борио, ипак до пећине се протуче и у пећину продре Роланд, вођ банове војске. и са својима похвата све »богумиле«, који су се у пећини нашли, а међу њима нађе и Јелену. Па какво упрепаштење и разуверење за Роланда, кад и њу виде међу «кривоверцима«! Пошто је Роланд изговорио неколико јетких речи за Љубена, за којега Јелена и у оваким приликама разбира, и пошто ју је прекорио, што „безбожнику» поклања „љубав и срце своје«, заповеди да се заробљени одведу одавде. Одмах за тим долази у пећину и Љубен као победилац —

не знам само кога је победио, кад му је противнички вођ продр'о, до најскровитијега места и заробио оне, који се обично заробљавају, кад све пропадне — али на велико своје чудо не нађе ту никога и „у очајном стању — посрће.“ За тим се ипак брзо прибере и са својим војницима полази у потеру за Роландом. То је и такав је чин III. —

Али од те потере види се да не би ништа, јер Јелена са осталим „богумилима“ би одведена у Сребрницу. Ту, крај свију савета, наваљивања, прéтањâ и прекора фра-Антунових, Роландових, Аниних и Маринових[1]) — оста непоколебљива у својој новој вери и љубави према Љубену; оста у свем том стална и онда, кад јој разјарени отац — особито кад познаде по прстену на њеној руци, и она му призна да је жена Љубенова — изрече казну, да ју одведу у тамницу. Па ни то бану, као зверу разјареному, не би доста, него узе кључ од тавнице, баци га у реку и заповеди, да се врата на тавници камењем зазидају.

„Од жеђи и од глади нек скапље безбожница!
И тешко томе ко се усуди замолити,
Да њојз милост дадем!....“ (стр. 122.)

Крај тога главнога у овом чину, не могу мȳком прећи преко неких лепих дијалога, пуних нежне, дирљиве лирике „који нас опомињу да смо доиста у држави песниковој“,[2]) на име, кад Ана (дојкиња) матерински светује и разведрава љубављу занесену Јелену:

Ана

Остав'те црне мисли и то ће једном проћи,
На свету зар имаде невоља сталних тако
А да их срце младо и душа не преболе?
Та и ја за све знадох, ал време и године
Збрисаше бол и јаде, па сада живим мирно,
Ништа ме не потреса; ходите са мном шћери,
Под џбуном оних ружа одморићемо се мало.

Јелена (расејано)

Да, тамо, само тамо!
Где његов дух премили у вечног творца леће
И ја ћу одмор наћи. Крај њега све је мило,
А овде тако пусто, па тако мрачно, хладно!

[1]) Марин је инквизитор.

[2]) Св. Вуловић о једном од наших већих песника.

Ана

Па ово цвеће глед'те!
Како је оборило мирисне круне своје!
Видите, оно тужи за вама, владичице.[1])
Та разберте се! — стр. 107. —

или кад се она разговара са прстеном, који јој је Љубен послао, и ако може још'те бити питања, колико то одговара патаренским обичајима:

(Јелена сама, гледа у прстен)

Јелена

Прстен с' његове руке! О, сретни колутићу!
Можеш ли икад више онако сретан бити,
Ко некад, кад си био на руци мог Љубена?
Не, никад више, је ли? Злаћеним рубом твојим
Његовог милог лица ти си се дотицао,
Кад год би дивну главу на руке наслањао;
Тешко ти беше је ли, што си га оставио?
Та он ће по нас доћи, не тужи мој прстене!
Весниче војна мога, док њега не загрлим,
Теби ћу пољупцима причати тугу тешку,
Са које душа моја и срце љуто пати.

(пољуби прстен)

Истакавши толико оно, што сматрамо да је доиста лепо, а таквих звука може се још'те наћи у овој трагедији, казаћемо сад шта сматрамо да је слабо у овом чину. Можемо разумети љубав Јеленину према Љубену; јер, као муња што севне у тренутку, тако и млађана срца осете љубав једно према другом, приону једно за друго тако, да ничега на свету нема, што би их могло раставити, па ако им се тада истакну несавладљиве сметње, и трагичан свршетак не изостаје. Љубав дакле Јеленину према Љубену можемо разумети, али од куд у ње онолико оданости према патаренској

[1]) Ти нас стихови опомињу на ове из лепе песме *Робињице* А. Чубрановића, песника из XVI. в.:

И све цвиће и травица
У сужанству кад остасмо,
Обрати се земљи ница,
Кад ми грозно проплакасмо.

вери и поштовања према најстаријем представнику те вере, „Деди“ као што се то приказује у почетку појаве X. овога чина:

(Угрин са окружном стражом води Деду на спаљиште)

Јелена

Деда! О, Боже благи, ти си ме погледао,
У часу искушења кад посла слугу свога!
Станите! Свети оче, и ја ћу с тобом тамо,
Где огањ неумитни раскида оков тешки
И душу праведника у вечност шаље сјајну.
Уз вас ћу храбра бити! Благословите, оче! стр. 118.—119. —

Та Јелена је само Љубену за љубав прешла у патарене — то смо напред видели — а она је од младости одгајена у католичкој вери! *Нигде дакле не видимо дубоког, психички протумаченога узрока, са кога би Јелена била толико одана патаренству и толико поштовала „Деду“, да се пред својим и иначе разјареним оцем, у тренутку кад јој он изриче онаку строгу казну, тако дирљиво растаје са „Дедом“.* Више би имало смисла, да је та дирљива сцена намењена растанку оца и кћери. Борба дужности и родитељског осећаја с једне — и љубави кћери према оцу и драгом свом с друге стране, много би више вредила пера песникова, но ова, најблаже да се каже, неумесна, или бар недовољно израђена, сцена са „Дедом“. Ну ако се омашке у споредним епизодама могу и превидети, не може нам ипак умаћи испред очију она грозна казна, коју је Егидије изрекао својој кћери: да се баци у тавницу испод двора, за тим да се, пошто је кључ од тавнице бацио у реку, зазидају врата на тавници, да се дакле жива сахрани, „од глади и од жеђи“ да „скапље“. И то је отац, који би могао боравити у двору, под којим му је жива сахрањена кћи; и то је отац, који би могао јести и пити, док му кћи скапава од глади и од жеђи! То је звер. А зверове износити на позорницу: какав је то опет укус? — То је, у главном, и такав је чин IV. —

Као што се могло и очекивати, Јелена у највећим мукама проводи у тамници; али, десетога дана њеног ужасног тамновања, Љубен долази с војском, осваја град и њу ослободи. Ну она, окусивши воде, умире, а за тим и бану пристиже угарска помоћ, којом победи „богумилску“ војску, и на послетку Љубен *силом* пропада.[1]) Кад се све то тако сврши, Егидије хоће да се закалуђери, и

[1]) Место да иде, да одбије непријатеља, кад му је јављено, да је угар. помоћ стигла бану, па би тамо могао као прави јунак и погинути, а он остаје код мртве Јелене, да се с њом мртвом разговара (сентиметално! али нелогично и нестатично), док га није ту бан са својима затекао, и он, прво с баном „укрстивши мач“, буде од гомиле склептан и одведен, наравно на неизбежну смрт

сад га. у зло доба, сналази нека милост према кћери, наравно мртвој, — «клоне на њер« (стр. 135). То је у главном садржина последњег (V.) чина и свршетак ове трагедије.

Казавши у кратко садржиину и зауставивши се критички на неким местима, можемо сад дубље загледати у унутарњи склоп и опширније говорити о изради овога драмата.

Изворомстрадања, «трагичном кривицом«, овај драмат спада у ред трагедија, у којима љубавници страдају због сметања, које им се љубави истичу. Према томе, као што смо видели већ при прегледу II. чина, слична је ова трагедија Шекспировој — „Ромео и Јулија». Али не само тиме, изворомстрадања, него и главном садржином ова трагедија тако је слична Јакшићевој приповеци „Син седога Гамзе», да изгледа да је фабула отуда позајмљена. Немајући ништа против оваке позајмице — зна се откуда је све и славни Шекспир позајмљивао фабуле својим драматима — ипак не можемо мўком прећи преко једне разлике.[1]) Јакшић је милостивијега срца; он је бацио у тавницу дивнога јунака Радишу, сина седога Гамзе — мушко је, па је и право да више физички страда — и њему, љубављу гоњена, долази лепа Кринка, кћи Немањина, да с њим умре, испивши отров, а г. Илић баца у тавницу — слабо женско чељаде, да умре живо сахрањено.

Па као што немамо ништа против позајмице фабуле, исто тако немамо ништа ни против онога момента, у којем се Јелена и Љубен случајно заљубљују. Доиста љубав се може зачети и *случајно*, у једном тренутку, па, севнувши као муња кроз млада срца, тако их спојити, да их ништа у свету није кадро раздвојити; а сметње, ако им се истичу, или ће савладати, или ће пропасти, трагично свршити. Истина то су ретки случајеви, али их има — може их бити. Ну изгледа као да се г. писац навадио на оно, што се зове *случајем* у људском животу, те се с тога и у даљем развоју радње случајем служи и онде, где с правом очекујемо природније заплетање и отплетање радње; — где очекујемо, да све то дође од самих носилаца радње, радних лица у овом драмату. Јер, да није било *случаја*, не би фра-Антун дошао до најскривенијих тајана, што се случајно опио и нашао у извесном тренутку у дворском врту; да није било *случаја* не би Роланд, и покрај Љубенове «победе«, продр'о у пећину, најскривеније место „богумилско», и

[1]) Осталих разлика, као ни једнакости, нећу помињати; јер свако, ко зна поменуту Јакшићеву приповетку, и прочита овај драмат, лако ће то и сам уочити.

одвео Јелену у Сребрницу, где ће она онолико испаштати и на послетку трагично свршити; да није, на послетку, било *случаја*, не би угарска помоћ стигла, да у граду, који тек што су „богумили" освојили, победи[1]) Љубенову војску, и Љубен ту силом дочека трагични свршетак. Случајем је (заљубљивањем) дакле не само отпочела радња, него се и даље заплетала и на послетку раздрешила. А из тога се јасно види, да г. писац, не тражећи дубљих мотива радњи међу самим радним лицима, увлачи стране елементе (deus ex machina) у драматски организам, у облику разних *случајева*. Истина сви ти *случајеви* доприносе брзом и олаком развоју и свршетку радње, али никако — савршенству драмата.

А такав овлашан, без дубље студије, а понегде и психолошки неистинит,[2]) пишчев рад види се и на изради појединих карактера и на радњи њиховој, приказаној нарочито у дијалозима. Међу главним карактерима најслабије је израђен Јеленин и Фра-Антунов. Да су ти карактери боље израђени, и цео би драмат био савршенији. Јелена није ништа друго, но љубављу занесена девојка; занесена тако, да већ постаје досадна, запиткујући за Љубена и говорећи о њему и онде, где очекујемо са свим нешто друго. Њену религиозност, пијетет према свом духовнику и љубав према оцу напред смо видели каква је: она је само заљубљена девојка. И оно, дакле, што је „угушено цикнула", кад је дознала да је Љубен „кривоверац", не слаже се са њеним доцнијим онако олаким прелажењем у то „кривоверство". Управо и не видимо другога разлога, за што је прешла у патарене, но једино, што се заљубила у Љубена. И ако нам се на то може казати, да љубав не зна за разлику између вера, питамо: зар је вера у средњем веку била тако незнатна чињеница, да се преко ње онако олако прелазило, као што нам се приказује у овој трагедији, да је учинила Јелена? *Целом својом радњом, у том погледу, Јелена је сама доказала, да осећање нижега реда* (телесно-„плотско") *превлађује над осећањем вишега реда* (душевним). Па, онда, је ли то идеалан карактер, може ли он служити узвишеном циљу драматске уметности? — Фра-Антун излази пред нас као карикатура католичкога попа: он је управо комична личност. Место да га видимо на висини свога положаја, на бранику вере, којој је представник, он нам се приказује: како се њиме титра његова питомица; вере се по планини, да би произвео смех; пијанчи са раскалашним крстоносцима и пијан пева ону никакву песму (на

[1]) Те „победе" и „победиоце" доводи г. писац на позорницу, како му кад затреба, и то на нас чини утисак онако неозбиљне војне, као кад се деца играју војске, па час једна, час друга страна победи, управо: јуре се.

[2]) У прегледу садржине то сам на неколико места истицао.

стр. 59—60.). А кад му је већ г. писац досудио да онако олако дође до најскривенијих тајана, за што га (управо-себе) бар не промучи, да своју «заблуделу овцу» врати стаду «праве вере“? Тај је покушај могао остати, као што је доиста и остао, без успеха, али бисмо ми уживали кад бисмо видели приказану ту душевну борбу у *непосредној радњи*. Г. писац пак са свим олако приказује тај значајни тренутак: фра-Антун *прича* Роланду, како је Јелени нудио остију, како је покушао, претњом, да је одврати од „кривоверства“, али је она све то одбила. Истина фра-Антун је доста лепо издекламовао њене разлоге, ма да не знамо кад се пре упути у патаренству, кад све дотле није била утврђена у вери, у којој је била упућивана од малена; ну све то није довољно за живахну драматску радњу. Јер, једно је од општих правила драматске уметности: да је свако место у драмату мртво, које је *испричано*, а није *непосредно*, у радњи, приказано. Истина да се ни у драмату не може проћи без причања, али то бива у споредним догађајима, у догађајима, који се, било са кога му драго узрока. не могу приказати. Овај пак тренутак, у којем треба да се прикаже борба ортодоксије са јереси, спада доиста међу главније. Ну да ли је за то дорастао онакав духовник, као што смо га видели приказана у лицу фра-Антуна? — друго је питање. На против, морамо се чисто чудити, како је могао онако лепо издекламовати Јеленин одговор, кад је у свем приказан више као слуга трбуху, но духу. Јелена и фра-Антун[1]) приказују дакле лица, која су требала да раде на супрот религиозно-политичком правцу Љубенову (прва бар донекле, а други до свршетка), а кад су њихови карактери слаби, неизрађени, онда се ни Љубенов карактер није могао приказати као драматски савршен. Лако је са слаботињама борити се и у таквој борби истаћи се као главни јунак.[2]) С тога мимо нас, скоро без икаквога драматскога ефекта, пролазе издекламована добро позната начела богумилске јереси, која чујемо из уста Љубенових, Младенових, па чак и Јелениних; јер они, тако да кажем, то скоро сами себи говоре, нико им то не спори. А оно неколико речи, (анатема, претањâ, запрепаштења, «загушеног цичања“ и т. д.,) што кресне с противничке стране, — не треба скоро ни у шта рачунати. Православна вера пак само је ошинута, а са колико правичности и историјске истинитости одмах смо у почетку видели и доказали. Али те ударце није имао ко да одбије од православне вере ни онако, како смо видели да су одбивени напади на католичанство: православље нема

[1]) Карактер бана Егидија, нарочито као оца, напред смо обележили.

[2]) Сад се уједно види: за што је г. писац увлачио у драматски организам оне стране елементе, случајеве? За то, што су му карактери слаби, неизрађени.

свога представника у овом драмату. С тога боље би било да није ни потрзано.

Ну као нека накнада за све те грешке долази: нагло развијање радње. Јер, и ако има сцена неизрађених, нема сувишних,[1]) да са њих драмат пати од развучености: све иде нагло, и сувише нагло....

Доиста је тешко драмате писати. Колико ли се чега захтева за тај посао! Али кад се све те тешкоће савладају, награда не изостаје. Г. Илић, ако и даље овако успише драмате, неће бити писац, кога би једва дочекала наша сирота књижевност.

Ну тиме нећу да поречем сваку вредност овому раду Илићеву. Тенденција и циљане на садашње религиозно и политичко стање нашега народа у Босни, мислим, не може се сакрити. С тога гледишта, али не са вишег, уметничког, није нам немило, што видимо: карикирана католичког свештеника, – на крај крајева кажњена васала угарскога краља и штићеника папиног вајног босанског „бана“, — изигранога дошљака, „маченосца“ Роланда и т. д., а чујемо како Љубен, гледајући смело смрти у очи, кличе:

„Ал Босна заробљена имаде још'те Срба.“

Само би тај поклич боље приличио ком православном Србину, него неком средњевековном патарену из не знам ког столећа. Та тенденција, поред неких топлијих сцена, којима се не може порећи театрални ефекат, и даваће места овој трагедији нашем позоришном репертоару све донде, док се прилике у Босни не измене у српску корист. А кад једном, дај Боже што пре, то буде, онда ће се овај драмат спомињати само у историји књижевности, али — како? — То се види не само из свега онога, што сам до сад говорио — подсећам нарочито на оне лепе дирљиве звуке, које сам довољно истакао у прегледу садржине — него ће се то још'те видети и из овога, што ћу сад рећи.

Дикција је у овој трагедији у главном прикладна, ма да има оваких неестетичних и нелогичних израза: „Ха, *гадни* попе,“ стр. 78.— профани нашега времена: „огребе *ја како*,“ стр. 60. „*Благослов и мир Божи* над овим кровом *нека анђелска крила* своја за навек *разастире*,“ стр. 12. — „*грамоту* потписану (љубав) *печатом* (пољупцем) овим тврдим,“ стр. 67. — „*У ланцу* Угарскоме Босна је *заробљена*,“ стр. 71. „*Запуши* шаком *слух*.“ стр. 124. — „*Слух* ако свој *затворим*,“ стр. 125. —

[1]) Као најнеумеснију, која је, бар онако израђена, могла изостати, напред смо споменули ону сцену с „Дедом“.

Везаном слогу, стиху, у драмата можемо се само радовати. Драмат је круна поезије, па је и право, да се прикаже у правом поетичном облику: стиху. Истина г. писац није се много мучио ни око тога: стихови су му дугачки, понајвише од четрнаест слогова, и без слика, а местимице неједнаким, краћим, стиховима покварен је ритам. Ну и то је боље, но драмат у прози.

Чудновато је само, да се са онаком тенденцијом, у којој г. писац тако далеко тера, да и босанске патарене узима као ватрене поборнике „српске мисли,“ — не слаже прво обележје српскога јединства: *српски књижевни језик*. У језику и правопису ове књиге има таких грешака, какве се не праштају ни српском гимназисти до IV. разреда. Ево доказа: вид*ла*, стр. 5. 9. 10. — вид*ли*, 8. — осед*ло*, 9. — прим*о* (место: примио), 6. 20. — каз*о*, 8. 9. дош*о*, 9. 15. — мах*о*, обуз*о*, 13. — позв*о*, 26. — чув*о*, 32. — посек*о*, 61. — мог*о*, 62. — к*о* ор*о* (м. као орао), 8. — пос*о*, 25.65. — искаж*те*, 44, — спаш*ен*, 110. — маченосче, 6. 20. — исчупа, 125. — волете, 42. — присped*у*, 61. — премамиле, 20. — његово срце већ је *у праху сажежено*, 18. — *дал* вас љуби (м. да ли и т. д.), — *бил* (м. би ли), — *б*осанке и Босанку, 52. — и овака интерпункција: пресветли отац папа, дознаје тешким болом, 13. — Даље нећемо наводити, јер је и оволико доста.

*

У почетку смо се уверили о неоснованости замисли пишчеве, са историјскога гледишта; одмах за тим увидели смо недостатке у унутрашњем склопу и изради ове трагедије; на послетку истакосмо грешке у спољњем облику, језику. Па и ако не поричемо неке добре стране (појединa лепа лирична места, театрални ефекат неких сцена и патриотску тенденцију), ипак крај онолико недостатака и грешака, које су последица недовољнога рада и непажње, морамо се чудити, за што је г. писац похитао бар са штампањем овога дела.

Августа 1890. г.
у Београду.

Момчило Иванић

ОДНОШАЈ СРБИЈЕ

ПРЕМА ЦРКВЕНОМ ПИТАЊУ БУГАРСКОМ ПРЕ ДВАДЕСЕТ ГОДИНА

(ИЗ УСПОМЕНА ЈЕДНОГА СРПСКОГ ДРЖАВНИКА ПИСАНИХ 1874. ГОД.

Најважније питање, које се последњих година појавило у крилу бугарског народа, било је питање црквено. Да је руковођено потребном обазривошћу, могло би имати благодетних последица и за Бугаре и за будућност источних народа; ну саисходом, који је добило, оно ће бити од штетних последица и за једне и за друге. Кад је ово питање најпре 1860 год. у Цариграду искрсло, влада је српска заузела посредничку улогу између Грка и Бугара. И сама руска влада заузела је такав исти положај, ма да је у почетку радо гледана, па још и подстрекавала Бугаре у њиховој сепаратистичној тежњи. Тако је бар радио кнез Лобанов, посланик руски у Цариграду. Ну видевши, да и сама Порта обадрава Бугаре на путу, којим су пошли, да се оцепе од грчке патријаршије, руска се влада брзо тргла натраг, па је заједнички са српском владом усредсредила своју радњу на то, да одвраћа Бугаре од цепања, а Грцима да саветује, да признаду Бугарима народну хијерархију, која би остала у јединству са великом црквом. Ну како је Порта опазила *помирљиви* дух наше радње, она је стала одвраћати вође бугарске и од Русије и од Србије, па их мало по мало узела потпуно на своју руку. Њена је тежња била, да се заваде ова два православна народа, е да би се осујетила њихова *заједница* у много важнијем задатку ослобођења, које их чека. Али-паша је свој задатак вешто вршио. Он није питање решавао ни у којем правцу, но је одуговлачењем

остављао да се духови међусобно тару и распаљују. Дражећи се међусобно, ова су се два народа све више одвајала и један од другога удаљавала. Међу тим умре Али паша 1870. год. а његов последник Махмуд-паша, велики везир, по савету западних сила, пресече, султанским ферманом, црквено питање потпуно по жељи Бугара, одвојивши црквену управу бугарску од грчке патријаршије и установивши бугарску егзархију. Познати Англоман Вефик-ефендија, који је тада био члан отоманске владе, био је најактивније заузет за овакву расправу питања. По свој прилици морали су и Енглези мислити, да ће ово раздвојење ојачати порту по начелу: „divide et impera.»

Грчки патријарх Цариградски хтео је да обори ферман Портин *сазивом васељенског сабора*, но његова намера, и независно од своје непрактичности, не могне се ни са тога извршити, што Порта није хтела да одобри сазив сабора.

Митрополит српски, позван (22. Октобра 1870) патријархом Цариградским да се изрази о поступку Портином, осуди самовољни акт њен као противуканоничан и опасан по цркву. У одговору своме (од 14. декембра 1870 г.) Митрополит српски изјављује патрнјарху васељенском, да је Порта могла бити позвана да одобри и потврди црквено решење, а да није могла сама решавати га *без суделовања цркве.* И по томе *њено решење нема обавезне каноничне вредности за цркву.* Црква се решењем Портиним излаже страховитој самовољи, одузимље јој се могућност, да опстане у једној земљи, где се мењају и појмови, и дела, и обзири; поткопава јој се темељ самосталности, на коме је тврдо стајала толико векова тако, да ће она постати оруђе за сваковрсне политике.»

Зле последице црквеног оцепљења бугарског од велике цркве већ су се показале на верозаконом пољу тиме, што је у солунској епархији бугарској католичка пропаганда већ успела, да и бугарског епископа и ве-

лики део православног стада његовог одведе у крило католичке цркве. А на политичком пољу погибелне су последице неизмерне. Раздор је између Бугара и Грка у турској царевини већ толики, да би Бугари пре стали под заставу турску противу Грка, а Грци против Бугара, но што би се заједнички Турцима одупрли. Толико су страсти помрачиле и на једној и на другој страни распознавање виших интереса и заједничког задатка за будућност. Шта више, и сада краљевина јелинска, која се у другим приликама, показивала заузета за заједницу народа хришћанских на балканском полуострву, толико се пристравила од бугарског успеха, да је мислила, да у њему може видети изгледе за успех панславизма. Под утицајем овога страха, она се у 1873 год.. приближила Порти на начин готово демонстративан.

И Грци су и Бугари, у равној мери, одговорни за овај раздор, који је не мало замутио изгледе наше заједничке будућности: Грци, што нису благовремено попустили српским и руским саветима, па дали Бугарима народно свештенство, а Бугари што су се подали туђинским саветима, па се нису умели умерити под њиховим подстрекавањем. Шта више, они су се по кашто у своме заносу толико заборављали, да су се на чисто српске епархије обраћали *као и на «бугарске»*. Тако су н. пр. вођи њихови 29. октобра 1868 год. разаслали и на епархије *у Босни, Херцеговини* и *Ст. Србији* распис, у коме нема ни помена о имену српском, но се, на против, говори Србима као *Бугарима*.

„Ви сте, пише од стране бугарских представника, Др. Стојан Чомаков, ви сте већ чули драге новости, које су пријатно уздрмале свако бугарско срце од назад три седмице, да ће нам се народ ослободити од користољубивог царовања туђег духовенства, нашега врага.

«То се брзином једне минуте електрично распростро свуда. Тиме данас ми приступамо да се с вама радујемо, браћо, и да *један другоме* честитамо овај светли дан, у

коме гледамо сунце, са којим ступамо у ред народа, где се чује *наше мило народно име* међу именима осталих саподаника, у којима наш народ прилично заузима места, и где се бројимо зрели, да од сада управљамо сами у нашим пословима, који се односе на будући живот народа.»

Помињући за тим царско решење, којим се патријаршији налаже, да учини примедбе на основе, по којима је Порта наумна била да расправи питање, вођ бугарски пише српским општинама, да се братски поздраве и *једни другима* да честитају: «Народ васкрсе!»

Позивајући, најпосле, српске општине, да пошљу у Цариград своје владике да саставе устав *«нашег начелства»*. распис закључује: «његово преосвештенство треба да се представи у престоници као члан **нашег** *духовенства* и као ваш представник. За то треба да га опуномоћите и да му определите границу делања у кругу радње овдашњих представника с тврдом обавезом, да од њих не одступа ни под који начин«, и т. д.

Радост бугарских патриота може се лако појмити, но што је тешко разумети, то је велика необазривост, којом многобројни народ српски *у Босни, Херцеговини и Ст. Србији* дозивају као *своје* бугарско стадо, нигде не помињући ни *имена ни цркве српске*. Толико их је био занео овај први знак успеха, од кога су они, у осталом још далеко стајали, јер је питање њихово тек 1870 год. коначно решено.

Ово поступање бугарских вођа буде повод, те кнежево намесништво учини корак, да предохрани српске епархије од очевидне тежње, коју су они показивали, да их узму под управу бугарске цркве. Докле им год буде суђено, да стоје под туђом управом, налазила је влада српска, да је најкорисније и за будућност српске цркве најмудрије, да српске епархије остану у заједници са великом црквом, и ова да им шаље за епископе људе, који би били порекла српског. Српском заступнику у Цариграду буде препоручено, да васељенском па-

тријарху представи ову потребу и развије му назоре изложене у ноти од 11. марта 1869 год. која је потекла из пера једног тадашњег намесника књажевског достојанства. Ми је овде стављамо од речи до речи:

«Господине,

Дознајемо из ваших и других извештаја, да се бугарској цркви све већи изгледи отварају, да се може од цариградске патријаршије одвојити и до своје самосталне црквене управе доћи.

Познато је и патријаршији цариградској и вођима црквеног питања бугарског, какво је гледиште у овом питању заузимала влада српска од како је оно још 1860 год. јавно на среду изашло. Препоручујући свагда хришћанима на истоку јединство, препоручивала га је Србија и у овом случају. Свагда се нама чинило да би деоба цркве источне на народности слабила моћ народа и обадравала свакојаке западне пропаганде, које често, под верозаконом образином, врше политичке тежње. Разуме се, да наша жеља за верозаконским јединством на Истоку није могла дотле ићи, да се забаци сваки обзир на умесне захтеве народности. С тога је наша радња имала двојаки правац. Докле смо нашој браћи Бугарима саветовали, да не иступају испод ауктoритета велике цркве, настојавали смо код патријаршије, да се народу бугарском не одриче *народна црквена управа*. Ми смо ове савете у толико пре могли давати Бугарима, што смо сами на себи могли показати пример, како се и сами нисмо хтели одрећи велике цркве ма да би, по своме политичком положају, за то мање тегоба имали од Бугара, као што нам, с друге стране, није тешко било ни васељенским патријарсима, који су за ових десет година на престолу цариградском седели, доказивати, да у нашем веку већ и црквена наука мора бити онако исто приступна и простоме народу као и свака друга, а да се та сврха постигне, да му се ваља обра-

ћати језиком који он разуме, и преко људи, који би били из средине његове; да жудња за надмоћношћу једне народности над другом не само производи трвење међу народима те слаби снагу њихову, него ни изгледа никаква да нема на успех.

На жалост, ми смо поодавно изгубили веру, да ће се усвојити правац, који смо ми препоручивали. Узроци, *који не зависе ни од једне ни од друге стране*, нису допустили, да се између њих дође до помирења, ма да су и представници најмногобројнијег православног народа (руског) у Цариграду радили у оном истом духу, који је и нас у том питању руководио.

Ако је дакле измирење између Бугара и Грка немогућно на основима, које смо ми заједно са другим православним Словенима сматрали као *најпробитачније*, онда нам дужност налаже озбиљно постарати се, да се, одвајањем бугарске цркве од грчке, не би повредило вајкадашње црквено право онога у Турској народа, коме српска кнежевина стоји на челу.

Та дужност, коју ми никад нисмо заборављали, сад је још живље изазвана расписима *вођа бугарских*, управљеним и на *чисто српске епархије по Босни, Херцеговини и Старој Србији*, у којима се народ наш позива, да пристане уз бугарску цркву. *О српској цркви па ни о српскоме језику* нема у тим расписима ни помена, као што ћете видети из приложене копије једног од таквих позива.

Ви ћете, господине, и сами разумети, да жеља српске владе, да се Бугарима признаду умесна права, не може дотле ићи, да се напусте *наша народна*.

Биће вам познато да су четири патријаршије некада постојале на балканском полуострву: Цариградска за грчки народ, пећска за српски, трновска за бугарски, а охридска да је, по праву завојевања, некад долазила под бугарски а некад под српски, но најпосле — и ово заслужује особиту пажњу — да је подлегла отоманској

надмоћности као *српска имаовина*. Биће вам такође познато да пећска и охридска патријаршија нису у другој половини прошлога века укинуте већ и сада гласе по цариградским књигама као просто *придружене* патријаршији цариградској, која, у њино име, и дан данашњи и нарочити годишњи данак плаћа царској благајни. То ћете све најјасније видети из берата издатог Његовој Светости патријарху Кирилу у 1855 год. а тако исто ту ћете наћи и које су изриком епархије зависиле од цариградске, које ли од Охридске, а које од пећске патријаршије.

Пошто се сад опет ради о томе да се једна од тих патријаршија, а имено бугарска, одвоји од задруге цариградске, ту само може бити реч о оној, које надлежност не подлежи никаквој сумњи, а то је *трновска*. Уступањем сваке друге бугарској цркви настало би питање, да ли се стара српска тековина не преноси, као патримонијум, на оне, којима не припада ни по црквеној повесници ни по правима српског народа на источном полуострву.

Ако се дакле, заиста, сад хоће да обнови црквено право бугарско, то се и Србији даје основа да тражи обновљење истога права и за сав српски народ, и по томе би требало да све епархије по некадашњим српеким провинцијама *дођу у област поглавара већ признате српске цркве у кнежевини*.

Ну докле се год не би могло остварити ово незастариво право народа српског, дотле је желети да некадашње епархије његове и даље остану у задруги са патријаршијом цариградском. И у томе случају Његова Светост радила би у интересу и цркве и народа само тако, кад би му од сад слала искључиво духовне пастире, који би били пореклом Срби, како би се с духом и користима српске народне цркве подударали. То би желели Његовој Светости живо на срце метнути као најбоље средство да задруга српске цркве са патријаршијом цариградском, докле јој буде суђено да траје, буде мирна.

Намесништво Кнежевског достојанства препоручило ми је, господине, да вам предозначене назоре доставим, да би их ви првом приликом изложили Његовој Светости која ће, уверени смо, увидети њихову основаност, као год и интерес цариградске патријаршије да их с нама заједно брани.

Примите итд. итд.

(пот.) Дим. Матић.

ДА́ША ЂО́НИЋ

ИЗ ЖИВОТА ЈЕДНОГА СПАДАЛА

ОД

Милана Савића

I

До петог гимназиског разреда ишао је Даша Ђонић у школе. Тада напусти науке на пречац; али не, што му се хтело, већ што је морао: истерали су га. До душе он је непрестано тврдио, да је невин као новорођено чедо; али професори не хтедоше му веровати баш оног кобног часа у конференцији, и пошто је њихова старија и јача, нашао се Даша на улици ван гимназиске зграде а са врло разноврсним осећајима у грудима и са никаквим мислима у глави. Запали цигарету још у гимназиској порти, одбије дим према сали, где се држе професорске конференције, пробекељи се мало и упути се преко рибне пијаце паробродској станици. Кад је видео Дунав и с оне стране Варадин, поче мало да промишља. Шта је сад? Кући не сме — биће белаја. Да се бар нађе најпре с матером или са старијом сестром, то још које како; али мора проћи кроз очеву радионицу, па шта да му каже, кад га тај запита, што долази кући у невреме. Могао би до душе слагати, да је заборавио књигу, или

да се професор разболео па нема предавања, или да се баш он сам не осећа понајбоље; али то би све било за први мах и шта онда, кад му отац дозна, за што му је Даша дошао у невреме кући! Поче још живље да премишља, међу тим се упути врбаку и Дунавцу. Ту крај обале, испод гранате врбе, прући се на траву и стаде мутним очима гледати у мутне таласе дунавске.

Како би било да се удави? Е, али онда је свему крај а такву казну не би му ни отац одредио; излемао би га. можда би га и отерао, али убио га не би. Хм — и Даша се насмеши, први пут после читавог сата. Да се удави, хм, али само ко бајаги, јер у ствари не би ни могао, пошто плива као шаран. Отац би чуо за несрећу чуо би и за узрок, жалио би, грдио би, плакао би, псовао би и њега и професоре, и кад би се Даша једног лепог дана опет појавио у радионици, загрлио би га и — та да, а шта би друго и радио! — опростио му све, само кад је остао жив.

Даша се поче лагано свлачити; знао је, да му другови долазе сваки дан после предавања амо да се купају, где који и са књигама. На обали ће онда наћи хаљине, дознаће да су Дашине, чекаће неко време, уплашиће се, отрчаће мајстор Ђонићу и казаће му све, баш све. Он ће пак препливати Дунавац, на острву се сакрити и после два дана вратити се кући те тако читаву ствар забашурити Даша се опет насмеши. Међу тим се свуче са свим, баш са свим, и поче полагано газити у воду. Боже мој! Како је до сад улазио у Дунав а како улази сад! Око њега другови дижу веселу грају, смеју се, прекају се а он међ њима најживљи, најнесташнији. А сад? Ах! И то све, што је разбио главу пекарском шегрту Лози! Чудне ми параде, пекарски шегрт! А за што му није дао земичку кад му је дужан две крајцаре? Морао се потући с њиме. Што је та «маленкост» прелила читаву путању Дашиних преступа — он их је звао невиним шалама — није ни узео у обзир; он је сваку

«шалу» сматрао за себе, те би га професори требали сваки пут из нова да казне, и то наравно најнижом казном, пошто је за пређашње «шале» откијао своје. А што му је отац отрцао неколико кајиша о леђа, то је опет ствар за себе и не тиче се никог па ни управитеља гимназиског, ни разредног старешине. Уз то није био рђав ђак; трећи разред је само репетирао. Иначе је почетком сваке школске године положио испит из «оног" предмета. Па што су ми онда засели за врат!

Док је тако говорио у себи, веслао је већ рукама и за неколико тренутака беше на острву. Попне се на обалу, — као Адам, пре нег' што је загризао у јабуку, стресе са себе воду и поче се обзирати на све стране. Где да се сакрије? Упути се дубље у шипраге, но при првим корацима стаде се мргодити. Грудве и шљунци нису баш милостиво утицали на голе му табане а витке шибљике прилично су оштро шибале остало адамитско тело његово. Даша застане и почеше се по глави. Баш је био луд, што није понео ципеле и бело рубље. Иде натраг. Но у тај мах чује грају и кикот; долазе ђаци да се купају. Шта сад? Брже боље повуче се дубље у шипраге, да га не спазе те тако да му не осујете лепо склопљену намеру. Но шта онда ако који преплива Дунавац! Наопако — ех, сакриће се већ.

Међу тим су ђаци, и велики и мали, стигли на леву обалу. Неколико њих опколе Дашине хаљине. «Аха, ту је већ.» — „Али где је?» — „Отпливао у Дунав, да се мало боље расхлади.» — „Сиромах Даша, сад нам више није колега.» — «Прећи ће у Карловачку гимназију.» — „Можда ће у мађарску.» — «Ако га отац не скљока на столицу па му уклопи шило у шаке." — «Кад буде мајстор, он ће нам шити ципеле.»—

Тако су ђаци говоркали а већ се прскали. Даша је у својој заседи чуо сваку реч и једио се, што ни један не вели, да се можда хотимице удавио. Но дошао је ред и на то, кад су се већ почели облачити. «Нема га још ни

како.» — «Да се није удавио?» — „Даша? Тај боље плива од дамшифа.» — «Можда се хтео удавити ; знате, данас је истеран из гимназије.» — «Даша? Ха, ха! Зар је тако осетљив?“ — «А шта зна радити?» — „Кући не сме.“ — «Бога ми, може и тога бити!“ — «Да почекамо још мало.“ — „Ваљда је оставио цедуљу.» — «Да богме, како воли писати...» — «Жао ми га је.“ — „Био је добар друг.» — „Сироти родитељи!»

Ђаци осташе још читав сат чекајући свог друга, но кад га не могоше дочекати, покупе му хаљине и пођу. «Да му однесемо бар хаљине кући.» — „За цело се утопио.» — „Бог да му душу прости.» — Хајдмо сви његовој кући »

Ђаци одоше с Дашиним хаљинама на голему, на очајну тугу Дашину. Шта ће сад ? Вече се спушта а он го, наг. Не може ни кудда коракне, шиљасти шљунци боду га чим макне ногом, грање га и шиба и голица, а уз то се подиже нека хармоничка свирка, која му потресе и најдебљи живац. О, знао је Даша, каква је то свирка! Знао је, да су то крволочни, погани комарци, који ће сад да навале на њега са свију страна а он го, наг... Поче зверати тамо амо. Нигде кућерка, нигде сенице а овде, међ џбуновима и шипразима навађују дин-душмани његови на голо му тело! Па му још свирају! Као «свјати Боже», као «вјечнаја памјат», као потпуно опело чињаше му се хиљадукратко зујање то. О, што нема сто руку, да се одбрани од тих проклетих ђавола! На кожи његовој није било можда места, на ком већ нису одскочили шклопци; драпао се и лактима и зубима, и проклињао час, кад му је пало на ум, да се дави — к'о бајаги. Шта је очин кајиш према овим отровницима ! Миловање, сушто миловање. До лудила надражен, избоден као сито а отечен и надувен као жабац диже се и пође. Ма куда, само даље од овог ужасног легла. Шљунак га није више боцкао, голицао га је само, чешао му отоке и шклопце. Но сиромах Даша тек је настрадао. Тамо

је нахранио и наситио комарце тамошње, сад навалише свежи, гладни и жедни а никад краја. Све нови и нови дошљаци. Као да је по острву пуко глас, да је ту комарцима божићни ручак, као да су насићени разаслали крилате телале, да зову своје санароднике, јер сад се даје набрати меда! Иглица за иглицом пробадала је осетљиву и болну кожу Дашину; образи му беху надути, да није већ ништа ни видео. Но он је корачао одважно, запсивајући цео «црвен табак» календарски. Тако доспе до кућице стражареве, који ту чува скелу. Но чим се приближи, залаје груби глас некакве огромне псине. Даша пребледи и повуче се натраг. Али псето кад већ поче лајати, не хтеде ни стати, те измами стражара из колибе.

— Ако Бога знате, помозите ми, запишта Даша, цркнућу од врашких комараца.

— А ко си ти? загуњђа стражар.

— Ђак, ком су лопови украли хаљине, те сам остао као од мајке рођен.

— А који те ђаво тера амо!

— Задрж'те кера!

— Неће, кад сам ја ту; али покажи се.

Даша, као негда Одисије на Схерији, изађе из шипрага и прикаже се стражару, својој Навзици. Стражар му опсује најпре свеца па за тим се стаде смејати.

— Хо мај, поче, ход' амо! И ти баш го к'о ошурено прасе. Хајд' склони се. А ко си?

— Па ја сам син мајстор Ђире Ђонића....

— Аха, знам те сад. А ко тебе да не зна! Него, уђи у Дунав, да се мало расхладиш, тамо нема комараца а ево ти мало крцака, да их развијаш с њушке.

Даша учини све, што му стражар рече. Ували се у воду те се тако спасе од најжешћих злотвора својих а најнасртљивије одгони лулом.

— Вода је добра за шклопце, рече стражар.

— Тако ми је, као да сам се на ново родио, прођапка Даша из воде а уз камиш.

— Па што мислиш онда?

— Па кући.

— Тако, какав си?

— Да ми дате хаљине....

— А ја? Даћу ти овај дороц а на ноге притегни ове старе опанке. Али сутра да си ми послао целу опрему!

— Хоћу, хоћу.

Четврт сата доцније пребаци стражар Дашу на скели на другу обалу.

— Пошљи ми још пет крајцара, што сам те превез'о. А сад с милим Богом! И то још нисам доживео! Хо мај! У први мах, Бога ми, нисам знао, је л' дивљи човек ил' је мајмун. Баш је спадало!

Кад се стражар отиснуо од обале, поче Даша посматрати самог себе; при месечини је могао то.

— К'о да сам с вешала пао, прогунђа. Овај дороц... као коњско ћебе, опанци.... два чамца; гологлав, голишав, бос. изуједан, отечен, мокар.... апостола му, баш сам заслужио, да ме се ко налема!

Даша удари преко пашњака правцем торња ајмашке цркве. Што се већма ближио вароши, све је лакше корачао. Код вароши застане. Ако наиђу људи па га виде у тој «униформи»! Познаће га, нема сумње, Салајка је већ пуна његовог самоубиства; о, постарали се ђаци, да се разнесе глас на све стране. Него се чуди, што му нема оца око Дунавца. За цело би чуо гласове, да их је било. Тај се канда није поплашио, што му нема сина, као да му није жао. што му Даша погибе тако млад! Какав је још хвали Бога, што су хаљине спасене. Па шта је онда учинио Даша? Од зла горе.

Док је тако умствовао, нашао се пред очевом кућом. Да л' да уђе? Мора лупати, да му отворе врата. Пробудиће, оца а тај је свагда врло незгодан, кад га дигну иза сна. Да може бар матер пробудити, или старију се-

стру.... Како би било, да скочи преко плота? Кер ће га познати, те му неће кројити чакшире на голим ногама. Даша се замисли и уздахне дубоко, врло дубоко. Како би било, да оде своме другу и да дочека, да пређе прва олујина у очиној ћуди; али како ће овако? Доба није да се иде у посету, а није му ни тоалета баш удешена — — А, шта ту вазда! Горе не може проћи него што је прошао с комарцима

Даша уздахне још једаред и лупи на прозор; из прва тихо и лагано, доцније све јаче, док није чуо, да се у соби неко креће. За тим зачује крупан глас — о знао је он тај глас!..

— Ко то лупа?

— Ја — усуди се Даша прошаптати.

— Ко је то «ја"?

— Даша. —

— Какав Даша! Тог ждеру сад сомови у Дунаву. На здравље им; угојен је добро.

— Али ја сам, отац, жив и здрав....

— Не може бити, то је његов дух. Сад ћу му помоћи!

Даша је знао шта ће сад бити, и обзирао се само, како да умакне, кад му се појавио отац са страшним оним кајишом. Није дуго чекао. Врата се отворише и мајстор Ћира Ђонић изађе у ноћној тоалети на улицу. Даша устукне корак натраг.

— Ходи ако си и дух његов, рече мајстор Ђонић, па ми причај, шта је с телом твојим! И обучен си као што се духови носе. Ходи само!

Даша није смео да се приближи; очеву десну руку није видео, била је некако за леђима а знао је врло добро, што и то значи.

— Нисам ја дух Дашин, ја сам главом твој син, ког су ајоши избавили, кад се из очајања хтеде удавити са толике неправде. Ово ми дадоше, да дођем кући. Немој се срдити.

— Не срдим се ја ни најмање, знао сам да ћеш послати свог духа, да утеши нас старе људе за сином јединим. Ходи, ходи, душе мога Даше!

Мајстор Ђонић рече то тихим и благим гласом а то се баш Даши није допадало. На послетку шта је знао радити. Приступи оцу и саже се, да га пољуби у руку У тај мах профијукне кратка батина кроз ваздух и незграпно, са јаком лупом, заустави се на Дашиним леђима. Даша се превије и запишта. Још један буботак па, још један

— Заиста си Даша а не његов дух, насмеја се горко мајстор-Ђонић, иначе би ова глоговина прозујала кроз ваздух. А сад марш у собу! Сутра ћемо се даље разговарати.

Као ошурен мачак увуче се Даша у кућу и одвуче се до собе, у којој је са најстаријим калфом спавао.

— Зар се ниси удавио? поздрави га овај и насмеја се слатко.

— Језик за зубе, прогунђа Даша, с тобом бар не морам по типару.

— Гле утопљеника, па још самоубице, настави калфа своје пецкање. А што ниси вез'о камење за ноге? Лепо изгледаш, к'о да си утек'о из луднице. Како би било, да се даш овако фотографирати!

Даша није слушао што говори калфа. Вода, комарци, шљунак, јед, страх па још додатак из очине руке, умори и изнури здраву момчину тако, да је одмах заспао, чим је легао. Калфа Глиша могао је говорити, колико је хтео, Даша га није чуо.

II

Кад је Даша сутра дан отворио очи, заклопи их брже боље опет: као да је спазио оца свог у соби. И није се преварио. Мајстор Ћира седи за столом, пуши и чека, да му се пробуди син.

— Хајд, хајд, прогледај са свим, рече мирно и чисто доброћудно.

Даша «прогледи», ђипи из кревета.

— Добро јутро, рече и пољуби оца у руку.

— Нека је, нека, настави мајстор-Ћира. Но, деране, сад ме чуј и добро да зарежеш за уши, што ти кажем! Чуо сам, да су те истерали из гимназије; право су имали; чудим се што су те и тако дуго трпели. Да си се тео удавити из частољубија, то кажи другом а мени не. Ти и удавити се! Само сам мислио, да ћеш паметније удесити ствар и мене заиста заплашити. Но што му драго, твоје си добио. Још си и сад шарен, како се комарци частили тобом. Јучерашњим даном свршио си науке, и ниже и више; од данас почиње занат. Чим вруштукујеш, хајд у веркштот па шило у шаке. Немам ја новаца, да храним вуцибатине и битанге. Глиша ће ти показати што треба, а оно друго ћу већ ја ... разумеш ли ме?

— Разумем, могао је једва Даша искашљати. Било му је, као да се заиста дави; неки гомбоци засели му у грло те му једва дадоше и дисати.

— Теби је осамнаеста година, здрав си, јак си к'о мазгов, још није доцкан, да научиш шустерлук. Тим занатом сам подигао кућу, њиме храним себе и своје, па и тебе, спадала. Али — и то запамти! — ако се не поправиш, дижем руке и ниси ми више син. А сад се обуци — ено ти хаљине, вруштукуј па у веркштот. Тамо ћеш добити кецељу и већ оно што треба. Још нешто. Немој мислити, да си нешто бољи од шегрта Боже! Он зна више од тебе; с њиме ћеш од сад и спавати.

Мајстор-Ћира оде из собе а Даша остаде сам. Неко време није се ни макао, од таквог утиска беху очеве речи на њега. О, добро је он знао, да му се отац не шали, а овом приликом понајмање. Тек у неко доба дође к себи. Тежак уздисај наговести живот у њему. Дакле с Богом слатко ђаковање! С Богом досадашње животарење и левентовање! С Богом и ви, књиге! Он је од

сад чизмарски шегрт, после пекарског најнижа сорта шегрта. Сад га може изгрдити и најнезнатнија муштерија, сваки калфа може га ухватити за уши и за кике а Глиша, кога је држао далеко испод себе, биће му учитељ....

Као каква справа без памети поче се облачити; још се није честито ни удесио а у собу му уђе мати. Даша је погледи тужно и само што није почео плакати.

— Јесам ли ти казала да се поправиш, проговори мајсторица; али моје речи одоше у ветар. Ти си мислио, да то може тако увек. Свеједно синко, чизмарски је занат поштен занат, па ако си у пола тако вредан као твој отац, биће ти добро.

Шта! Дакле то је материна утеха! Ej Дашо, Дашо! Сад виде, да је пропало све. Другови његови спремају се, да иду у школу а он мора кецељу о бедра и сести поред Боже, ког је баш јуче ћушио. Прогунђа неколико речи као «добро јутро» матери и оде мимо ње у кујну. Ту затече сестру.

— Дај ми што да једем, али брзо! рече јој суровим гласом.

Сестра га погледа па се насмеје·

— А од кад шегрти заповедају у мајсторској кући? рече шаљиво.

— Немој ми ту свирати·...

Даша није довршио своју реченицу, а тешка ћушка од очине шаке прекиде му говор.

— Абдеса ли твог! Зар тако мислиш ти? Таки да си се вук'о на пос'о! Још је он бесан. Ако те видим или чујем, да коју писнеш, биће чуда с тобом. Торњај се!

Даша оклопави уши и ишуња се из кујне. Шта наопако! До сад га је отац био само кајишем, синоћ већ батином а данас и шаком! Ако устраје тако, доћи ће још која справа на ред. Ваља дакле бити послушан и покоран.

Даша шкрипне зубима и уђе у радионицу.

— Најмлађи шегра па долази последњи у веркштот; ко је то још видео!

Тим речима поздрави га калфа Глиша а остали момци и шегрти развукоше само уста и не рекоше ништа; но Даша је ипак знао, шта мисле, и већ хтеде коју да рекне, да га улазак очев не задржа од тог. Стегне вилице и седе на једну празну столицу.

— Овог узми на миндрос, рече мајстор-Ћира Глиши; предајем ти га. Буде л' упоран, реци ми само. А сад на пос'о!

Глиша позове Дашу к себи и поче га обучавати и показивати му оно, што се већ показује чизмарским шегртима. То је трајало неколико сата. Даша је гледао, шта Глиша ради и слушао, шта говори. Називе појединих алата знао је и тако, те је та «припремна» школа отпала. Било му тешко, врло тешко. О, како би се сад добро владао; како не би дао ама ни најмањег повода, да се управитељ расрди; био би миран, послушан, шта више, и вредан. Али сад је на жалост све доцкан. Говорили су му до душе и у гимназији и код куће да се поправи, отац богме и «рукопипателно»... та шта нису радили! Но и они су криви. Зар су морали баш сваку шалу узети озбиљно? Ко је то видео!

Тако је Даша, куцкајући кожу о шан, премишљао, док га није из ненада разбудила вика и весело смејање. Он диже главу и спази кроз отворена врата на улици читаву гомилу ђака, доскорашњих колега. — «Та није се удавио!» — «Каз'о сам ја!» — «Зар тако, Дашо!» — «И ти оде у шустере!» — «Бар се не мораш бочити грчким језиком!» — «Благо теби!»

Даша се зацрвенео од стида и једа; најрадије би чекић тресnуо коме о главу али помисао, да ће му отац коју «приметити» на то, задржа га и он само исплази језик на ђаке. Тај очајни чин разбукта весеље у ђака још већма и учини, да му се почеше смејати и садашње

колеге. Но читава та граја и халабука престаде на пречац, кад се на улици показа мајстор-Ћира. Плашљивији ђаци стругнуше одмах, а одважнији се тек полако одвукли и одгегали. У радионици пак настаде мртва тишина. Мајстор-Ћиру су знали сви а и то, да код њега нема пет на девет. Голема, снажна људа са засученим рукавима и с чекићем у руци — богме, добро га се и чувати!

Месец дана издржао је већ Даша у новом «положају» свом. Било му је тешко, баш тешко. Сваког другог дана морао је он да чисти радионицу а кад је није чистио, морао је на дугачкој обрамици носити силне чизме на пијацу и тамо одстојати, док му није дошла мати, сестра или отац Око десет сати морао је чизме опет донети кући. То му беше најнесносније. Не, што би можда терет био тежак, већ што се сваки пут срео с ђацима и с професорима. Они су га жалили а и ругали му се; професори да како нису га ни гледали. Најмучнији тренуци му беху, кад се нашао с пекарским шегртом Јозом, с оним, ком је разбио главу и који је дакле био најближи узрок, што су га истерали из гимназије, што су га јели комарци и што је сад шегрт, «колега» Јозин. А Јоза је свагда употребио згоду, кад је таман Даша стењао под обрамицом. Шта му може сад?! Кад се Даша пак ослободио терета, Јозе ни од корова; дудуче, свира и нуди земичке свугде пре, само не близу уласка у Дунавску улицу, код Стратимировићеве куће, тамо, где стоје чизмари.

У вече му беше тешко, управо оно доба, кад је легао. Као шегрт, морао се и он пентрати на «други спрат», а то је на горњи кревет и тамо у сламњачи спавати, док се међу тим други калфа. Тима, шврио и теглио по његовом кревету. И пре му не беше право, што је с «калфом" у једној соби; али — само да је сад онако!

Недељом и празником још које како. Радило се до душе пре подне, док не зазвони у цркву, и кад је дошао ред на њега, одшуњао се под обрамицом на пијацу и то раније него иначе, радњим даном. Али за то му беше слободно после подне. И Даша, да га жеља мине, обуче онда своје лепше хаљине и узме чак и латинску граматику у руке. Читао није из ње ништа, ал' нек је само ту, да га подсети на красно доба ђаковања. Из куће да како није смео а није му се баш ни ишло. Само да се нађе с ђацима и можда с Јозом. Тај Јоза! Рђа шокачка! Укебаће он њега па ће га тако издеветати, да му неће никад ни на ум пасти, ругати се њему, Даши. А није му ни платио оне две крајцаре; што му је Даша приликом последње а кобне туче изгњечио и изгазио десетак земичака и кифала, и што је за то Јоза опет од свог мајстора био леман, то му није било ни на крај памети, да узме у рачун.

Е такве и сличне ствари вадио је Даша недељом после подне из латинске граматике. Колико је пута он том приликом гледао крадом на све стране и жељно очекивао, да га спази отац, да види како радо има књигу у руци па да се предомисли те да га опет да у гимназију, да како, у мађарску. И мајстор-Ћира је за иста видео свог Дашу, како држи књигу у руци, али је видео и то, да му син још никад није преврнуо лист, да даље чита и учи, већ да непрестано блеји у једно место, да се чешка, да тера муве или да звижди. Знао је мајстор-Ћира шта се то кува у Дашиној глави; али ни за часак није променио своју намеру. Даша мора бити чизмар или — до врага с њим!

Месец дана издржао је већ Даша под очиним кровом и под обрамицом; наступио је и други месец па чак и трећи. Мирно је сносио Глишине поуке и слагао се ћутке с момцима и са шегртима. Од оне прве ћушке, коју је примио кад је наступио нов положај, није добио више ни једну и ако је морао чешће да чује, да је маз-

гов, спадало или битанга. Мати би му помогла радо који пут, али није смела од мајстор-Ћире. А ко и сме!

Једног дана седео је Даша у радионици, куцао кожу и мислио на ђаковање. У један пут учуљи уши и поцрвени: чуо је познати писак Јозиног пекарског рога. Шта, помисли у себи, та тај долази и овамо, да ми пркоси! И Даша поче се мигољити на столици и све већма дрхтати од љутине, што се Јозина звиждања боље чула. У који мах Јога прође и можда нехотице у радионицу дудукну, у тај мах скочи Даша са столице, зграби шан и појури на улицу. Тренутак доцније зачују изненађени момци јаукање Јозино и грубе псовке Дашине. — „Ћеш да ми пркосиш, апостола ти пекарског:" — «Па нисам тео...» — «А кад идем на пијацу. Кад сам под обрамицом?» — «Па то је шала....» — «Шала? Даћу ја теби!» А између сваке реченице ћуш, фис, ајау!

Кад је већ и самом Даши било доста, цакне Јозу још једаред ногом и врати се кући. Али има шта и видети! На вратима радионице стоји мајстор Ћира с кајишем у руци и смешка се. Ах, тај смеј! Даши пређе хладна струја преко леђа...

— Не што си га лем'о, већ што си оставио пос'о, скитницо једна!

— Али кад ми пркоси....

— Оди само!

— Ја боме нећу. Нисам крив па нисам ни заслужио да ме тучеш.

— Још ћеш ме ти учити!

Мајстор Ћира се није више смешкао, али му је набрекла жила на челу.

— Оди! рече промуклим гласом.

— Нећу....

— Шта!

И мајстор Ћира потрчи за Дашом; али Даша беше лакши и бржи, те утече.

— Добро, рече мајстор Ћира сав задуван и стане; кад нећеш, немој ни долазити више. Пребићу ти и ноге и руке. Ниси ми више син!

— Таквог оца и не требам, довикне Даша и окрене се правцу, камо је одбегао Јоза. Види га на ћошку како се смеје, те бесно и бесомучно полети за њим. Али Јоза је умео боље бегати него постојати; као зец стругне низ улице и Даша се заман напрезао да га стигне. На послетку напусти луду трку и упути се кући. На по пута стане као укован — сети се, да кући више не може. Да оца сад и моли и преклиње, да га се по милом ћефу налема, било би узалуд. Отац би га можда једним ударом уцмекао, а то се Даши баш никако није свидело. Но шта ће сад?! Овако у кошуљи, у прљавим чакширама, с папучама на босим ногама, гологлав — куда је пристао! Сети се, какав је био на острву и горко се насмеши. Да дочека мрак па да запште од матере бар хаљине? О, кад би га отац осетио, убио би га из пушке

— И опет тај Јоза! прогунђа у себи Тај је свему крив, а и отац је. Ја нисам дете да ме бије, као да сам марвинче. Не туку више ни у солдачији.... Даша застане за тренутак. Солдачија?! Прекрасна мисао! А шта ми друго и остаје? Сад је и тако доба кад долазе регрути. Идем да се јавим — то ће бити живот!

И Даша заборави све јаде и невоље, развесели се, што не мора бити чизмар и што ће се опростити проклетог кајиша очиног. Убрза кораке и упути се у чивутски сокак, у ону велику кућу, где су негда биле војничке канцеларије. Каплар дежурни стаде мерити чудноватог госта од главе до пете, а кад му Даша рече, за што је дошао, одведе га официру. Ту се Даша исповеди, исприча живот и прилике, и замоли да га приме. Официр пошље каплара мајстор Ћири, да се увери, је ли све тако, а кад се каплар после неког времена врати и Дашину личност потврди, предаде му га на даље, војничко «васпитање.»

Сутра дан био је Даша већ обучен, био је ћесарев војник.

III

Прођоше две године; Даша је за то време баш напредовао, постао је каплар. Али није ишло све тако глатко, особито у почетку. Силне мушице и бубице, које су се врзле по Дашиној глави, морадоше најпре угинути, или насилно или природном смрћу, док им се госа није како тако стишао и сталожио. Но ипак их је остало још доста, да по који пут избију на површину и да потамне оне две беле звезде, које су тако поносито трептале на Дашиној јаци. Та дуго је трајало, док је дошао и до једне звезде, тог првог наговештаја лепше будућности подофицирске. А и кад је дошао до ње, није прошло недељу дана, а она нестаде са ружичастог хоризонта, т. ј. са Дашине јаке ружичасте боје, боје шесте, новосадске регименте.

А опет беху само «шале», «невине шале», које дођоше у сукоб са војничким назорима и правилима. Наредник и капетан, исто као професори гимназиски, немадоше правог смисла за те Дашине «шале», и пошто они беху старији а и силнији морао је «шаљивчина» често да одува у бувари, да је «у служби», кад му се другови шетају, своје драге под капијом о љубави уверавају, или се у механи пуним чашама куцају. До душе за ово последње није Даша ни марио; у механе није ишао никад, не само за то, што није имао «ситна новца», већ што баш није марио за вино. А та ретка врлина беше, што је Даша после сваког «одувања» у бувари, или астрономског питања — нестајања оне звезде — на брзо опет стекао капетанову милост. Наредника је већ теже задовољио; Даша од куће није добијао ни једне пребијене мангуре. А тај недостатак беше велики грех у наредниковим очима. Даши самом није ни требало новаца. Ванредне трошкове имао је само за дуван, пио није

а ни драге није имао, да би се морао бацити у галантна издавања.

Док је био у Новом Саду, није одлазио кући, и то из врло важног узрока. За цело време, прве године, није оца ни видео, а матер само два пута. Добра мајсторица тутне му онда нешто колача у шаке; новаца није могла, јер није имала ни сама. А да метне што на страну — Боже сачувај! Отац ни да чује за њега; забранио је шта више, да му се и име спомене. Мати је то казала Даши, но овог није то ни најмање сневеселило. Слеже раменима, то беше све.

Што је Даши први пут потамнела бела звезда, на свакој страни јаке по једна, био је узрок — Јоза. Даша је до душе већ и заборавио на свог «злог духа», шта више, био му је у неку руку и захвалан. Та Јоза беше управо и повод, што се Даша отарасио чизмарлука и «проклетог» кајиша. А није ни стара пизма довела та два противника у сукоб. Јоза је мирно свирао по пијаци а Даша опет још мирније седео у касарни или у бувари, кад му се таман прохтело, да се «шали». Био је случај, слеп случај; али тај је силно разбуктао стару мржњу.

Није прошло ни три дана, како је Даша постао «фрајт», како је добио звезду. Пун задовољства и поноса науми мало да прошета своју нову тековину, да се нађе са својим негдашњим друговима, ђацима, и да коју прозбори с њима. Била је недеља после подне, Даша, с вирџијом у устима, корача преко пијаце. Из далека види, да се око крста цевељају пекарски шегрти, и позна међу њима Јозу. Насмеши се Даша. Јоза! Шегрт Јоза! Пекарски шегрт Јоза! Тај није достојан ни да му цокуле веже, а камо ли да се сукоби с њиме. Но да оде у стан свом негдашњем присном пријатељу Пери, мора проћи мимо њих. Случај хтеде да се шегрти у тај мах жешће ћушали и да Јоза налети на Дашу. Тај га одгурне тако милокрвно, да Јоза одмах седе на кошар и све земичке прегњечи.

— А шта ће тај бâка! викне Јоза разјарен — није познао Дашу у солдачком мундиру

— Не лај, шегро! оте се Даши и нехотице.

Јоза позна сад свог старог душмана, скочи и опсује му тамо нешто. Даша заборави шта је, потрчи за њим, остали га шегрти опколе, он потегне у невољи бајонет.... Шегрте је до душе развијао, али ови му се из далека ругаху; други солдати, који туда прођоше, заглибише опет своје прсте у шегртске кике, те научише ове памети. И све би лепо и мирно прошло, да није ту кратку битку видео сам Дашин капетан. Сутра дан било је прво «помрачење» Дашине звезде, и то тако, да се није ни он видео — био је у мраку, у бувари.

Те јесени буде Даша са својом компанијом премештен у Пешту. Дан пре поласка појави се опет звезда на Дашином ружичастом хоризонту, и сад се опет усуди да прође. Хтео је да се нађе с матером и са сестром. Али како? У Салајку, где је мајстор Ћирина кућа и радионица, не сме ни за живу главу. Помрачила би му се опет звезда. Шврљаће око уласка у Дунавску улицу, па ако види оца тамо, где већ стоје чизмари, отићи ће кући; биће онда мати или сестра. Узме допуст на један сат и упути се преко пијаце. Из далека је већ меркао и густирао, ко стоји код Стратимировићеве куће, и на своју велику радост спази намрштеног мајстор Ћиру. Окрене се на пети па као из пушке управо у Салајку. О, ала је било весеља и радовања! Опколише га сви, и мати, и калфа Глиша и сви редом.

— Дошао сам да се опростим с вама, сутра зором идемо у Пешту Али немојте казати оцу да сам био ту....

— Толико памети имамо и ми, рече калфа Глиша. Не би се скрасио нико, од мајсторице па до Боже.

— А зар је још такав? запита Даша.

— А ко би га знао, одговори му мати; држим да из јогунства неће да зна за тебе.

— Жао му је, што те се онда није навоштио, примети калфа Тима.

— Мени није, а Бога ми овако ми је боље.

— А докле? рећи ће Глиша.

— А ко би то знао; могу служити и даље, ако постанем каплар или фирер.

— Па да си вечити бâка! уздахне му сестра.

— А шта знам!

Даша се раније опрости него што је морао; бојао се да случајно не дође мајстор Ћира, па.... Било је да како суза од матере и сестре, а од момака свакојаких добрих жеља на пут. Пољуби матер у руку, са сестром се ижљуби, са момцима такође, јави се још по војнички и оде.

Још тог вечера стиже с паробродом пештанска компанија, која ће заменити досадашњу, а сутра дан рано у јутру, крене се ова на пут — пешке у Пешту. Силан свет, понајвише слабијег рода, пратио је до некле «своју децу». Неки војник, Немац, заплаче се, кад се праштао с матером; на то му довикне други: «А шта плачеш, Швабо! Гледај мене, а још да је наш цар Србин, не би ни стај'о на земљу, све би летео!» Сви се насмејаше.

У Кисачком сокаку дочека Дашу калфа Глиша.

— Дашо, рече идући поред њега, ево ти шаље отац петицу. Знао је да данас идете, па се надао, да ћеш доћи да би се опростио с нама, за то је јуче он и био на продаји. Само неће да те види — но, доста је и то.

Даша се насмеши и прими петицу, највећи капитал, који је имао икад у џепу.

— Мајсторица је хтела до душе да ти пошље колач и сува меса, настави Глиша, али мајстор није дао. К'о вели: а шта ће му кад има јести.

— Баш је чудан светац, рече Даша.

— А сад с Богом!

— С Богом!

Обојица се ижљубе, Глиша пође кући а Даша у — Пешту.

Компанија је пешачила неколико дана док није стигла на своје опредељење. Цео први дан премишљао је Даша непрестано, шта ће с тим «силним» новцем. Никад ни близу није имао толико, изгледао је себи самом, као да је добио на лутрији, да му је пало с неба, и да је био мало нервозне нарави, мислио би за цело, да су то какви чини и мађије. Али му тако што није ни пало на ум, пре можда, да је нека добротворна и блага струја наишла на мајстор-Ђиру, која ублажи сурово срце његово. Та једини му је син! А кад га није отерао онда, кад су га истерали из гимназије, како га је могао само отерати за ону „шалу» с Јозом?! Али да — онда се «излуфтиро» глоговином по Дашиним леђима, а сад су му «батине» заселе у грлу! Бог и вера, дуго је трајало, док их је којекако прогутао. Петица! Да је чува па да се накоти? Можда ће до Пеште добити које штене, који шестак? А тек у Пешти! Даши је пред очима све блистало и трептало. Знао је нешто о тој великој вароши које из географије које пак од једног калфе, који је лане радио код оца и ког је отац после две недеље одјурио. Тај калфа звао се Плата, много је приповедао о мађарској престоници, особито о „хербергу» крчмама, ноћном скитању, картању и о сличним «аристократским“ забавама и Даша је његово причање боље запамтио него најлепше реченице из књиге географије.

У Пешти ће дакле употребити све, да се за ту петицу проведе што боље.

Но ту нову и голему бригу, шта ће са читавом петицом, скидоше му с врата већ на првом ноћишту два каплара његова и «фирер.» Чим су стигли у стари Кер, по становима се разишли, дођу му та тројица у посету и после уводног и са свим невиног разговора, позову га у механу. Даша неће, јер не мари за вино. Не чини то ништа, рекоше она тројица као на једна уста, може се

и друкче провести, могу се на пример картати. Даша је као ђак научио преферанца а ни фарбл му није био непознат, но пријатељи предложе са свим нову игру, „наше-ваше“, коју није ни најмање тешко научити; карта говори сама. Даша пристане, каплар Ђока извади неке масне карте, и кад је Даша са свим појмио нову игру, имао је у џепу још само форинтачу; оне друге четир одмашираше по војнички у џепове нових пријатеља. Даши је било, да се угуши, хладан га је зној пробио, врпољио се псовао је, претио је; али четир «лутке» одоше и без с Богом и без опроштаја

— Сутра можеш новце повратити, рече му каплар Ђока; то пасира сваком, сваки мора платити «лергелда»; знао сам одмах, да ће ићи натрашке, чим си у први ма добио.

«Коморати» одоше у своје станове, јер «сутра ваља ући а господин капетан не зна за шалу.» Даша остаде сам, очајан; али се утеши, да ће се сутра «регресирати». Ту реч научио је пре по сата.

Сутра дан дођу му опет «коморати» и за неколико часова оплеве Дашу са свим; као да су се нешто журили. Кад су пак видели, да је Даша «шворц», да нема више ни марјаша, спопаде их слутња, да капетан визитира квартире, па тешко њима и њиховој «шаржи», ако их ко нађе, где морају бити. Хигно се опросте с Дашом и оду, при одласку пак заборавише му рећи, да ће сутра опет доћи. Даша је ћутке, с рукама у празним џеповима, гледао за њима и онда, кад их више није ни видео.

— Апостола им њиховог! омаче му се у неко доба из уста. Та то су лопови! Ej, лепа петице, утехо и надо моја! Сад могу свирати. Боље да сам је поклонио Глиши, тај је за цело не би прокарто. «Наше-ваше“! Моје па сад ваше треба да се зове та игра. И ко је изум'о! Али осветићу им се, па ма ми опет скинули звезду.

И Даша од муке извади из пртљага свог малу фрулицу и поче свирати. То је научио у касарни већ првих

дана од једног регрута, оног истог, који би «све летео,» да је «наш цар Србин».

Колико је Даша до сад мислио и лупао главу, шта ће с петицом и како ће је најбоље употребити, толико је целог даљег пута мислио непрестано, како ће опет доћи до петице, најрадије до те исте И није могао измајсторисати ништа ни онда, кад је дошао у Пешту, и у великој касарни се пружио на свој кревет. Само је дошао до тог чврстог закључка, да би му отац кад тад једним потезом заврнуо шију, да дозна, како му је син поштено употребио новац. Даша уздахне дубоко, почеше се по глави и заспи.

Први дани прођоше у спремању и удешавању, за тим наступише вежбе с регрутима. Даша, као интелигентнији солдат — та свршио је четири разреда гимназије а пети је прилично начео — имао је посла као да је подофицир, те је за неко време заборавио на своју петицу. Уз то велика варош, велике куће, велике улице, велики дућани, све ново и ванредно. Но кад наиђе зима и дуге вечери, паде му опет петица на ум. Највећма се једио на каплара Ђоку и држао је на сигурно, да је он свему узрок; он ће и први искијати. Али како? Све мушице и бубице у глави разбудио је и натерао их, да се премећу и да скачу; али све узалуд И таман, да му што паметно прође кроз главу, а Ђока се разболи и умре. Даши беше жао млада момка и с драгом вољом би заборавио на освету, само да је Ђока остао жив и здрав. Па ипак је био Ђока, управо његова смрт, повод, што су се Дашини приходи умножили: он постаде на место Ђокино каплар у својој компанији. Даша је уживао. Две звезде и жута кићанка на бајонету! Напише писмо Глиши и јави му, да је „аванжир'о.» Месец дана доцније добио од Глише одговор с десетицом. Отац — још неће да га види — шаље му десетицу, а Глиша му пише, да је испросио сестру његову, Јулку и да ће сватови бити после Ђурђев-дана. Сад напише опет Даша писмо сестри,

честита јој и додаде, да ће на дан сватова прочастити своје «Коморате «

При свем том било је Даши врло тешко одустати од освете — не би био иначе Даша! Ђока је, сиромах, заглавио, али су ту она друга двојица, каплар Јоца и фирер Макса. Њима се мора осветити; не тако страшно али тек да запамте, тим пре, што су постали врло љубазни према њему, кад му је писмоноша донео десетицу. Позвали га до душе нису на картање, ал' су се по свој прилици надали, да ће Даша њих, ради „регреса,» позвати. Но Даши не беше ни на крај памети; петицу је прегорео, само осветy није. Али како? Ех, пашће му већ што паметно на ум — та није он баш тако плитак!

(Наставиће се)

ИЗ КЊИГЕ „УСПОМЕНА“

I

НА ЧУНУ

Високо под облаке дижу се горе мрачне
А Дунав хладни шуми кроз густих гора мрак,
Жуборе хитри вали, а на сред реке плаве,
Ко лабуд на таласи, нија се чуниħ лак.
Ветрић је тихим летом над нама лепршао
Крилима дотичући косица твојих прам,
О, каквим дивним сјајем трептаху очи твоје,
У моме срцу оне бацише чудни плам!
А сунце слази веће, и сутон из долина
Суморна крила шири да тамом скрије свет;
Ћутећи ми пловљасмо крај старих развалина
Слушајућ' шумор реке и бистрих вала лет.
А хитри таласићи несташно шапутаху:
„Та ти је љубиш, љубиш!“ И душа плану тад,
Занесен овим чаром коснух се руке твоје
Па рекох: „љубим, љубим, до гроба, као сад!»

А сунце иза гора последњи зрачак баци,
Још једном да разгони суморних гора мрак;

Жуборе хитри вали, а на сред реке плаве,
Ко лабуд на таласи, нија се чунић лак.

II
ОЧАРАНИ ЗАМАК

Зашла је поноћ давно, у тами све почива:
Обале горских страна и плаве реке ход;
Око нас све је тихо, нико се не одзива,
Таласи само брује и бију о наш брод.
А тамо у даљини, ко џини скамењени,
Старинских кула видим како се диже ред,
Над њима, као хавет, у немој у тамнини,
Раздерав покров тамни, трепери месец блед.
А река тихо шуми.... над кулом тек одјекну
Кроз поноћ ову мрачну суморни неки глас;
Да л' дуси то спомињу на прошлост предалеку
Ил' можда сова страшна поноћни слави час.
А река тихо шуми.... И изнад кула старих
С ускликом чудноватим изви се мрачна сен,
У кули заječаше узвици и фанфари
И поклич витезова за један чу се трен!
А ти се из сна трже, ко срна преплашена,
Па тихим гласом име довикну моје тад;
На мојој руци ти си дрхтала узбуђена
Ко да ти милу душу претешки мори јад.
Зашто се плашиш душо? То витез само блуди
Над кулом очараном прошо је многи век,
А њега сваке ноћи проклетство страшно бўди
И поклич витезова, очајних срца јек.
У замку очараном, од куд се гласи хоре
Пре триста лета ту је живео витез знан —
Многи је будан ушо у ове тврде дворе
Ал' ту је и остао да спава вечни сан!
Једном је гозбу даво и двaест витезова
У песми и весељу кушаху вина сласт,
И они нису чули како им хукће сова,
Витез је силни њима мртвачку дао част.
И од те ноћи њега судбина страшна стиже,
С проклетством на тој кули да чека судни час,
И чим се поноћ спусти, из гроба он се диже
Очајно слушајући проклетства љутог глас.

За што се плашиш душо? Та то је сенка само
Над кулом очараном што блуди сваку ноћ;
Приклони милу главу на моје груди амо
Па сањај тихе снове, скоро ће зора доћ'.

А река тихо шуми, под кулом у тамнини
Двороги месец сјаје и баца бледи зрак,
Око нас све је мирно, за нама у даљини
Губе се куле старе, њих скрива густи мрак.

Д. Ј. Илијћ

БИТКА НА ВАТЕРЛУ

ПРИЧА

Александра Хеланда

I

Не само да је само по себи врло пријатно бити заљубљен, него се и слаже са обичајима и навикама, и пошто се у нашем невином и моралном друштву може човек у толико мирније одати овој страсти, у колико га мање узнемиравају опрезни родитељи и џандрљива браћа, и пошто се из оног особитог односаја, који се зове веридбом — средина између брака и бесплатне хране у каквој доброј породици — може иступити исто тако лако, као што се и ступа, то се не треба нимало чудити, што се Ханс осећао врло несрећан. Јер он није био ни најмање заљубљен.

Дуго је он тумарао и иза тога се надао, да ће то доћи на њ' као какав занос; јер, како веле искусни људи, то је најправилнији облик праве љубави. Али пошто од тога не би ништа, а он је већ годину дана био студент, рече он у себи: Љубав је што и лутрија; ко хоће да добије, мора непрестано да игра. Пружи руку срећи! како се обично каже у огласима.

Он се дакле марљиво освртао и тачно мотрио на своје срце. — —

Као какав рибар, који је обмотао струну око прста па мотри и на најмање трзање, — тако је Ханс заустављао дисање увек, кад год опази какву младу женску: не би ли на скоро осетио оно особито трзање, које је — као што је познато — особина праве љубави; оно трзање, које на један пут натера сву крв у срце, па онда тако исто брзо у главу, те цело лице поцрвени.

Али се у њему није ништа будило; коса му је остала црвена, јер се за Хансову косу није ни могло рећи да је мрка; а лице му је било онако исто бледо као и пре.

Сиромах рибар беше уморан, кад се једног дана шетао по тврђави. Он се спусти на једну клупу и презриво посматраше неколико војника, који су се вежбали: да по сунцу стоје на једној нози и горњи део тела обрћу, те да се с обе стране пеку.

— Глупост! рече Ханс; за нашу земљицу и сувише је скупо да држи такве акробате. Нисам ли ових дана читао, да овој тако званој војсци треба 1500 кутија викса, 600 четака, 3000 рифи златних ројта и 8640 белих дугмади! — Боље би било да штедимо ројте и дугмета, а новац да употребимо на просвећење народа рече Ханс.

Јер и он беше напојен оним идејама, које су на жалост већ и код нас почеле да продиру, те ће неминовно срушити цео друштвени поредак.

— С богом, до виђења! рече иза њега неки женски глас.

— С богом, моје дете! одговори крупан људски глас.

Ханс се лагано окрете, јер је дан био топал. Он опази неког старог војника у црном закопчаном капуту са орденом са мачевима на левој страни; око врата беше му небројено пута обмотана марама; имао је чисто очеткан шешир и панталоне отворене боје. Овај госпо-

дин махну главом једној младој женској, која се удаљавала према вароши, па за тим продужи своју шетњу по бедему.

Ханс је заиста био уморан, па ипак су његове очи пратиле младу девојку, која се удаљавала. Она је била млада и лепа и он је са интересом посматрао њен лаки ход.

Овај ход био је одлично својство у очима овог младог човека; јер је Ханс био једна од оних нежних, пажљивих натура, које већ по ходу могу да оцене вредност једне жене.

После неколико корака женска се окрете — вероватно је хтела да још један пут махне главом старом официру; али са свим случајно њен се поглед срете с погледом нашега Ханса.

И сад се догоди оно, на шта је он тако дуго узалуд чекао: загризе! Крв му узавре баш као што треба; дисање му стаде, глава му је горела, обузе га нека језа — у кратко појавише се сви симптоми, који, по речима песника и искусних прозаика, значе праву, истиниту, чисту љубав.

Овде дакле није требало губити времена. Он брзо зграби рукавице, штап и студентску капу, коју беше оставио поред себе на клупу, па похита за женском.

У великим покваренim друштвима на страни тако што не може поднети! Тамо су друштва тако прљава да се добро васпитан млад човек уздржава, да иде за каквом пристојном женском; а оном малом броју поштеног женскиња, које се тамо налази, било би врло непријатно, кад би ко за њиме ишао.

Али у нашем чистом, моралном друштву, ми смо тако срећни, да можемо врлини дати више слободе — баш због наших строгих обичаја.

За то се Ханс није ни за тренутак премишљао, да ли да послуша глас срца свога; и млада женска, која на скоро примети, какву је несрећу начинила својим

погледом, који управо беше старцу намењен, осећала је управо пријатну запетост при овој ситуацији.

Околни људи на улици, који су наравно одмах познали склад — (овај је случај један од оних ретких, где они што раде, мисле да их нико не гледа) у опште су мислили, да је то врло занимљиво. Они су се окретали и смешили; јер сви су знали да то или не води ничему, и онда је то просто провођење времена за младост; или води веридби, а шта има лепшег на свету од веридбе!

Док су тако у извесној даљини ишли улицом, час истим а час супротним тротоаром, имао је Ханс доста времена, да размисли о тој ствари.

Што се тиче љубави, био је на чисто. Сви су знаци били ту; знао је да је ухваћен, ухваћен у мрежу праве, истините, чисте љубави, и с тога је био срећан. Да, толико је био срећан, да је он, коме иначе човек не би смео лако прићи, са тихим, пријатним осмејком примио све ударце и гурања, псовке и непријатности, које неизбежно морају постићи онога, који се загледа у једну тачку пред собом, па врло журно кроз какву живу улицу иде.

Да, љубав је била in confesso, о томе није више било сумње. На против он покуша да земаљски наслика своју милу, божанствену. Па и то је било прилично лако: шетала се са својим старим оцем, на један пут виде да је већ прошло дванаест сати и брзо рече: с богом, до виђења! и оде кући да гледа ручак. Јер је ово слатко биће без сумње било домаћица и сигурно без матере.

Ово последње мишљење беше можда последица страха, који, по мишљењу свију добрих писаца, мора човек осећати од пунице; али за то није било ништа мање сигурно. И сад остаде Хансу још само да дозна: прво, где станује, друго, ко је она, и треће, како да се упозна с њом.

Где станује, дознаће одмах, јер је сад ишла кући; ко је она, упитаће већ у дворишту; а да се упозна с

њом — благи Боже! баш мора човек увек да савлада неке мале тешкоће у правој љубави.

Али баш кад је лов био најзанимљивији, слике нестаде у једној капији, а и било је крајње време, јер се, право да кажемо, ловац већ мало заморио.

Као да му је нешто лакнуло кад прочита изнад капије бр. 34; он прође још неколико корака даље, да би посматраче заварао, наслони се на један фењер и одахну.

Као што рекосмо био је топал дан, који је у друштву са силном страсти Ханса јако ознојио. Осим тога, са превелике хитње, којом се пустио у лов, и одело му је било неуредно.

Морао се сам себи смејати, док је тако стајао и брисао лице и врат, намештао оковратник, који на сунцу беше са свим омекшао. Али то је био блажен осмејак. Он се налазио у оном стању, кад човек ништа не види и не чује, шта бива у спољњем свету, и он полугласно рече: «Љубав подноси све!»

— И јако зноји! рече неки омален, дебео човек, чији бео прслук Ханс на један пут опази.

— А, ти си то, ујко! рече он нешто збуњено.

— Да, одговори ујка Фридрих. Само сам зато и оставио хлад, да те спасем од опасности, да не добијеш сунчани удар. Хајде са мном!

И он поведе собом свога сестрића. Али се овај опираше: «Ујко, знаш ли ко станује у бр. 34?»

— Не знам, али хајде само у хлад, рече ујка Фридрих, јер има две ствари, које он није могао поднети: врућину и смех; прву због своје гојазности, а другу због онога, што је он називао «наклоност апоплексији».

— У осталом, рече он кад су прешли у хлад, и кад је узео сестрића под руку, — у осталом ја знам врло добро, ко станује у бр. 34; стари капетан Шрапе.

— Познајеш ли га? упита Ханс радознало

— Нешто мало; колико га познаје и пола вароши са бедема, где он сваки дан шета.

— Тамо сам га и ја видео, рече Ханс; врло занимљив господин! Баш бих се радо с њим упознао.

— Жеља ти се лако може испунити, одговори ујка Фридрих; треба само да седнеш ма где на бедем, па да црташ по песку, и он ће доћи!

— Доћи, рече Ханс.

— Да, за тим ће те ословити. Али мораш бити обазрив; он је опасан.

— Е? рече Ханс.

— Једног дана у мало ми није и живот одузео.

— А!

— Својим брбљањем, разумеш?

— О!

— Он има две приче, настави ујка Фридрих; једна траје добрих по сата и односи се на неку маневру у Шонену; друга на против — битка на Ватерлу — повлачи се по кад што један и по до два сата; ову сам три пут слушао. И ујка дубоко уздахну.

— Али зар су тако досадне те приче? упита Ханс.

— О, један пут се још и могу слушати, одговори ујка Фридрих, и ако се упустиш с капетаном у разговор, ово упамти: почне ли ону крађу — ону, што се догађа на Шонену — онда само треба наизменце да машеш главом и да одобраваш. На оперативном пољу моћи ћеш се лако наћи.

— Оперативно поље?

— Да, треба да знаш, да ће он нацртати целу маневру пред тобом у песку; али то је лако разумети, само ако пазиш на А и В. Само се мораш чувати, да се не избрбљаш.

— Да ли је нестрпљив, кад га човек не разуме? упита Ханс.

— Није, на против; али ако примети, да га не слушаш, почеће целу причу из нова!.... Најважнија је тачка

у маневри, настави ујка, покрет, који је капетан предузео на своју руку противно генераловој наредби, и који је довео у велику забуну и пријатеља и непријатеља. Овај смели чин био је — међу нама буди речено — повод, да му даду орден са мачевима и да га тиме наговоре да тражи отпуст. Кад дакле дођеш на ту тачку, мораш јаче махнути главом и рећи: «Наравно! — ништа друго није остало — кључ позиције! — немој да заборавиш кључ!»

— Кључ! понови Ханс.

— Али ако — и ујка га погледа са сажаљењем — у својој младачкој жудњи за чудноватостима дођеш на дугачку причу о Ватерлу, онда мораш или са свим ућутати или бити врло пажљив. Ја сам једном подруг часа морао издржати само зато, што сам, да би му показао како добро разумем ситуацију, пустио напред Келерманове драгоне, уместо Милодове кирасире.

— Пустио си драгоне, ујко? упита Ханс.

— Да, то ћеш ти већ разумети, кад будеш ушао у ток те дугачке приче; али, додаде ујка Фридрих свечаним гласом, чувај се, кажем ти, чувај се Блихера!

— Блихера? упита Ханс.

— Да, ништа више нећу да ти кажем. Али зашто ти ја управо причам о том старом особењаку? Тако ти Бога, шта имаш ти с њиме?

— Шета ли се увек пре подне? упита Ханс.

— Свако пре подне од 11 до 1 сата и свако после по дне од 5 до 7 сати. Али каква интереса — — —

— Има ли много деце? прекиде га Ханс.

— Само једну ћер; али до ђавола —

— С Богом, ујко, морам кући да читам.

— Та стани мало! Зар нећеш вечерас са мном тетка Марији? Рекли су ми, да те позовем.

— Нећу, хвала, немам времена, викну Ханс, који већ беше одјурио.

— Биће код ње женског друштва. Младих девојака! викао је ујка Фридрих, коме никако није ишло у главу, шта је то с његовим сестрићем.

Али овај презриво махну главом и замаче за угао.

Чудновато, врло чудновато! премишљаше ујка; овај је младић или померио памећу или је — ах, ту смо! заљубљен! Он је стајао и нешто нејасно говорио о љубави, кад сам га нашао пред бр. 34... и његово интересовање за старог Шрапе-а!... Да се није заљубио у госпођицу Бети?... Не, не, мишљаше ујка и машући главом настави свој пут, та ваља да је бар толико паметан!

II

Тога дана јео је Ханс на подне врло мало. Заљубљени људи у опште не једу много, а осим тога он није ни јео радо паштете.

Једва једном изби пет сати. Он је већ био на бедему; одатле је могао прегледати цео град. И заиста: црни капут, панталоне отворене боје и чисто очеткан шешир појавише се.

Ханс осети како му срце куца. С почетка је мислио да то долази отуда, што се стидео овог смишљеног лукавства против поштованог капетана. Али на скоро увиде, да је то поглед оца љубљене његову крв узрујао.

Тиме умирен, стаде он по ујка Фридриховом упуству да црта по песку црте и фигуре, а с времена на време пажљиво је посматрао Акерсхуз[1].

По целој тврђави било је мирно и пусто. Ханс чу, како се приближују чврсти, сигурни кораци капетанови. Он застаде не далеко од њега. Ханс не дизаше очију. Капетан корачи још неколико пута и накашља се. Ханс повуче својим штапом још једну дугачку, дубоко смишљену линију.

Сад се стари није могао више уздржати.

[1]) Тврђава у Христијанији.

—Ај, ај — млади господине! рече он љубазно и скиде шешир; да не снимате план наше тврђаве?

Ханс је изгледао као неко, кад га тргну из дубоког размишљања, и поздравивши капетана учтиво, он мало збуњено одговори:

— Не... то је само моја навика... да се могу управљати. . .

— Изврсна навика, са свим изврсна навика! прекиде га капетан одушевљено.

— То јача памћење, примети смерно Ханс.

— Тако је, тако је... господине, одговори капетан, коме се допаде овај стидљиви младић.

— Нарочито кад је ситуација компликована, настави стидљиви младић, и ногом избриса све црте.

— То сам баш и сам хтео рећи! узвикну капетан усхићен; нарочито су цртежи и планови — као што већ можете мислити — неопходно потребни у ратној науци. Бојно поље на пример —

— Видите, то су за мене заплетене ствари, прекиде га Ханс добродушним осмејком.

— Немојте то да кажете, одговори стари. Кад човек има леп преглед терена и размештаја војске, онда и прилично замршена битка може бити са свим јасна... Видите, на пример, овај овде терен пред нама; тај би нам могао врло добро представити — наравно en miniature — битку, на пример — битку на Ватерлу.

— Наишао сам на ону дужу, помисли Ханс, али never mind! Ја је љубим!

— Молим вас, будите тако добри и седите на клупу, настави капетан, који се у себи радовао, што је наишао на тако интелигентног слушаоца; ја ћу покушати да вам кратким цртежом изнесем слику ове судбоносне и чудноватe битке, ако вас то занима?

— Хвала вам, господине капетане! одговори Ханс; ништа ме не би могло више занимати; али се бојим да ћете имати много муке око једног невештог грађанина.

— Боже сачувај! цела је ствар врло проста и лака, само кад се човек најпре оријентише на бојном пољу, уверавао је љубазни капетан, који седе поред Ханса и испитујући прегледа земљу.

Док су тако седели, Ханс је посматрао из ближе капетана и мораде признати, да је капетан Шрапе још леп човек и ако му је било већ шездесет година. Врхови његових проседих бркова беху мало уврћени, што му је давало неки младићски занос У опште много је личио на краља Оскара IV на старом новцу од дванаест шилинга.

И кад он устаде да отпочне своју причу, Ханс је био на чисто с тиме, да с пуним правом може бити задовољан са спољашношћу свога будућег таста.

Капетан се измаче на угао бедема за неколико корака од клупе и показа штапом око себе. Ханс је пажљиво пратио сваки његов покрет и упео се из петних жила, да се допадне своме будућем тасту.

Замислите сад, да ја стојим на мајуру Бел-Алијанс где је царев главни стан, а северно нам је Брисел, — на две миље од Ватерла — дакле од прилике тамо на углу зграде за гимнастику.

— Онај пут дуж бедема то је друм, који води у Брисел, а овде — капетан похита преко поља Ватерло — овде у трави лежи Соањска шума. На бриселском друму и пред шумом стоје сад Инглизи; — морате замислити, да је северни део терена нешто узвишенији. На левом крилу Велингтоновом — дакле на Истоку, овде у трави — лежи замак Угомон; то морамо обележити, рече капетан и осврте се.

Услужна рука Хансова нађе одмах једну притку, која на овој важној тачци би пободена у земљу.

— Прекрасно! узвикну капетан, који је осећао да је нашао слушаоца, у кога има и заинтересованости и уобразиље; с ове стране овде очекујемо Прусе.

Ханс примети, да је капетан узео један камен и с тајанственим лицем метнуо га у траву.

— Овде код Угомона отпочела је битка. Жером први нападе. Он освоји шуму; али се држаше замак, који су браниле најбоље Велингтонове трупе.

— Међу тим, баш кад хтеде Наполеон, који стоји овде код Бел-Алијанса, да нареди маршалу Неју да почне главни напад на Велингтонов центар, примети он трупе, које се приближаваху са Истока — иза клупе, — тамо код оног дрвета.

Ханс се осврте и узнемири се: да не долази већ Блихер?

— Бли... Бли... покуша он полугласно.

— То беше Билов, рече на срећу капетан, то беше Билов, који се приближавао са 30.000 Пруса. Наполеон на брзу руку учини распоред, да дочека новог непријатеља; јер није ни најмање сумњао да Груши иде у стопу за Прусима.

— Цар је на један дан пре одвојио маршала Грушија са целим десним крилом, око 40.000 људи, да дочека Блихера и Билова; али Груши — да, све ове појединости познате су вам већ из историје света — прекиде овде капетан.

Ханс махну главом.

— Неј дакле отпоче напад са својом обичном одважношћу. Али инглиска коњица јурну на Французе, проломи њихове редове и сузби их са губитком два орла и више топова. Мило похита у помоћ са својим кирасирима а сам цар који виде опасност, ободе коња и слети са Бел-Алијанса.

Капетан потрча мало као коњ у галопу, описујући, како је цар преко брда и долина јахао доведе у ред Нејове трупе и распали их на нов напад.

Да ли зато, што је Ханс био по мало и песник, или што је капетаново описивање било тако живо, или зато — сигурно је то било — што је он љубио његову

ћер: тек доста то, да је ситуација Ханса са свим занела.

Он није више видео бркатог капетана, који скакуће око њега — кроз облак од прашине видео је самог цара на његовом белцу, каквог смо виђали на бакрорезу. Он одлете преко јама и шипрага, преко поља и башта, тако да је пратња једва ишла за њим. Мирно и хладно седео је он у седлу, у полу отвореном сивом капуту, белим панталонама и са малим троћошкастим шеширом на глави. На лицу му ниси могао видети ни умор ни нестрпљивост; миран и блед као мрамор цео лик његов у простој униформи на белом коњу имао је нечега узвишеног, полу-аветињског.

Тако одјури овај мали, крвави џин, који је за три дана добио три битке. Све му се уклањало с пута: сељаци, који су бегали, трупе, које су наступале, па чак и рањеници и полумртви повлачили су се и погледали са страхом и дивљењем за царем, који је као хладна мућа летео поред њих.

Чим се показа међу војницима, одмах настаде ред и после једног тренутка могаше се неуморни, неустрашни Нај опет винути у седло да обнови напад и он сад сузби Инглизе и заузе мајур Хе-Сент.

Наполеон оде опет на Сен-Алијанс.

— Сад дакле долази Билов са Истока — овде испод клупе; цар му пошље на сусрет ђенерала Мутона. Око четири и по часа (битка је почела у један) Велингтон покуша да истера маршала Неја из Хе-Сента. Али пошто је овај увидео, да све зависи од тога, да се дочепа терена пред шумом — овде у песку пред ивицом траве — капетан баци своју рукавицу на означено место. — Нај узе у помоћ једну резервну бригаду Милодових кирасира и навали на непријатеља.

— На скоро су се видели његови људи на висини, и у околини царевој зачу се већ: „Victoire!“

— Одоцњено за један сат! узвикну Нацолеон.

— Али кад виде да маршал на новом положају јако страда од непријатељске ватре, он се реши да му оде у помоћ и да у исто време Велингтона уништи.

Да би овај план извео он изабра келерманове чувене драгоне и тешку гарду. Сад настаје главни моменат битке. Ви морате на онај бедем!

Ханс одмах устаде с клупе и стаде на место, које му је капетан означио.

— Ви сте сад Велингтон! — Ханс се исправи. — Ви стојите ту на пољани с највећим делом инглиске инфантерије. Одавде у трку долази цела француска кавалерија. Мило се удружио с Келерманом: непрегледна множина коња, оклопа, перјаница и сјајног оружја. Окружите се једном каром.

Ханс стајаше за тренутак збуњен; али одмах за тим разумеде капетанове речи: дубоким цртама брзо награди око себе у песку један четвороугао.

— Тако је! рече капетан весео. Сад Французи секу; редови буду поломљени, али се опет затворе. Велингтон сваког тренутка мора да се затвара у нову кару.

Француски коњаници боре се као лавови; поносите успомене на раније цареве походе, испуниле су их оном победоносном храброшћу, која је његову војску учинила непобедљивом; они се туку за победу, за част, за француског орла и за оног малог, хладног човека, за кога знају да је на вису иза њих, да његово око сваког понаособ прати, — да све види и ништа не заборавља.

Али данас су имали непријатеља, кога није било тако лако победити. Ови Инглизи стоје као зидови, и ако буду за један корак потиснути, они га у другом тренутку већ поврате. Они немају ни орла ни цара; и борећи се они не мисле ни на ратну славу ни на освету, али мисле на отаџбину. Не видети више стару Инглиску, то је најтежа помисао за једног Инглиза, па ипак не, има нечега, што је још горе; вратити се са стидом. И кад помисле, да их поносита флота, што лежи на се-

веру и на њих чека, може и не поздравити; да „old England» неће хтети да види своје синове — они онда чврше притежу пушке, заборављају своје ране и проливену крв; мирни и озбиљни, стиснутих зуба стоје они на своме месту и умиру као људи.

Двадесет пута су се каре проламале и опет затварале и паде 12.000 храбрих Инглиза. Ханс је поимао што је Велингтон плакао, кад је рекао: «Блихер или ноћ!“

Међу тим капетан је оставио Бел-Алијанс и тражио нешто у трави под клупом, не прекидајући своје описивање, које је бивало све живље и живље.

— Велингтон беше сад заиста потучен, морао је претрпети тоталан пораз, у то — узвикну капетан промуклим гласом — у то дође он.

И у истом тренутку гурну он камен, који Ханс беше видео, кад га је капетан сакрио, тако, да се овај откотрља на бојно поље.

— Сад или никад, помисли Ханс.

— Блихер! узвикну он.

— Тако је! одговори капетан; то је Блихер, стари вампир, који са својим Прусима наступа на бојно поље.

— Груши дакле не дође. Наполеон без целог десног крила стајаше према 150.000 људи. Са својом обичном хладнокрвношћу он издаде заповест да се промени фронт.

Али беше доцкан, а надмоћност превелика.

— Велингтон, који доласком Блихеровим доби прилике да употреби резерву, крену целу војску напред. Али још један пут застадоше савезници; маршал Ней, лав тога дана, изврши један бесан напад.

— Гледајте га, рече капетан и очи му севнуше.

И Ханс погледа овог баснословног јунака, ерцога од Елхингена, кнеза од Москве, сина једног бачвара из Сарлуја, маршала и пера Француске. Он га виде, како јури пред својим колонама — пет коња беше под њим

убијено — с мачем у руци, исцепане униформе, гологлав и крвава лица.

— И колоне се уредише и јурнуше напред — оне су ишле са својим кнезом од Москве, спаситељем са Березине, у борбу без наде, за цара и за Француску. Мало су они слутили да ће краљ Француске шест месеца доцније, као издајника земље, стрељати, у луксенбуршкој башти, њиховог омиљеног кнеза.

Али он беше свуда, уређиваше и заповедаше, док не остаде ништа више за маршала; за тим употреби свој мач као војник, док све не пропаде, а он би одвучен са бегунцима. Јер француска војска бегаше.

Цар јурну у најгушћи метеж; али ужасна вика надјача његов глас, а у сумраку не беше никога који би познао малог човека на белом коњу.

Он се онда затвори у једну кару своје старе гарде која је још стајала: хтео је да на свом последњем бојном пољу и живот свој остави. Али се око њега искупише ђенерали, а стари гренадири повикаше:

— Натраг, Господару! Смрт вас неће.

Они нису знали да је цар изгубио право да умре као француски војник. Њега готово силом одвукоше, и непознат у својој војсци, јахао је он кроз мрачну ноћ, пошто је све било изгубљено.

— Тако се свршила битка на Ватерлу, рече капетан и седе на клупу да намести своју вратну мараму.

Ханс је с негодовањем мислио на ујка Фридриха, који је тако опорим тоном говорио о капетану Шраце. Та то је, био много занимљивији човек, него онај матори ујка Фридрих!

Док је он скупљао рукавице и друге ситнице, које су маршали у борби разбацали по бојном пољу, да означе позиције, спотаче се он о старог Блихера. Он га диже и стаде га пажљиво посматрати.

То је био комад гранита, тврд као жути шећер; чинило му се, да готово личи на «Marshal Vorwärts.“ Он се учтиво поклони капетану и рече му:

— Допустите ми, господине капетане, да сачувам овај камен. Он ће боље него и шта друго сачувати у мени успомену на овај занимљив и поучан разговор.

И он стрпа Блихера у џеп.

Капетан је уверавао, да је са особитим задовољством посматрао заинтересованост, којом је његов млади пријатељ пратио причу. И то је била права истина; њега је Ханс просто занео.

— Али сад седите младићу; после борбе од десет сати треба нам мало мира, дода он смешећи се.

Ханс седе на клупу и уплашено опипа свој оковратник. На подне је наместио најлепши, који је имао. На срећу још је био крут; али се мораде сетити Велингтонових речи: «Блихер или ноћ.“ јер више не би могао издржати.

Срећа је била, што због јаке жеге, свет није излазио на бедем. Иначе би се прилична гомила искупила око ова два господина, који су се с војскама борили и скакутали около.

Они су имали свега једног гледаоца. То је био стражар, што стоји на углу гимнастичке зграде.

Војник је из радозналости отишао од свога места даље, него што је допуштено, пошто је скоро миљу и по одмарширао са бриселског друма ка Ватерлу. Капетан би га већ одавна укорео, да ово радознало «људство» није било од велике стратегиске важности. Он је био, на том месту, цела Велингтонова резерва; а сад, кад је битка прошла, он се у најбољем реду повукао северно ка Бриселу и опет заузео изгубљено место на углу гимнастичке зграде.

III

— А сад хајдете са мном и вечерајте код нас, рече капетан. Истина у мојој је кући врло мирно, али ја мислим, да младић вашег карактера неће бити противан, да проведе једно вече у мирној породици.

Хансу је необично куцало срце од радости; он прими позив њему својственом скромношћу и на скоро се крену̀ше ка бр. 34.

Ала му је данас све ишло од руке! Тек пре неколико часова видео је њу први пут, а сад је већ као особит љубимац њеног оца ишао, да с њом у друштву проведе вече.

Што се више приближавао бр. 34, све му је живље излазила пред очи заношљива слика госпођице Шрапе. Преко чела јој пала плава коврчаста коса,витак стас, па оне плаве лукаве очи.

Срце му је куцало тако силно, да је једва могао говорити, а кад су се пели уз степенице морао се чврсто ухватити за ограду. Готово је добио несвестицу од среће.

У соби не нађоше никога. Капетан изађе да потражи госпођицу и Ханс чу где викну: „Бети!"

— Бети! да дивног имена, па како је лепо пристајало за ово дивно створење!

Срећни љубавник већ је замишљао, како би то лепо било, кад би се у подне враћао с рада па викнуо у кујну: «Бети! је ли готов ручак?»

У том тренутку врати се капетан са својом ћерком. Она приђе Хансу, рукова се с њиме, поздрави га добродошлицом.

— Али, додаде она, морате ме извинити, што вас одмах остављам, јер на ватри ми је једно јело с јајима, а то, верујте, није шала.

Цео овај разговор трајао је само неколико секунада, па ипак изгледало је Хансу да се за то време много и много хвати спустио у неку мрачну провалу без дна. Он се обема рукама ухвати за стару, високу наслоњачу; није могао ни чути ни мислити, али готово механички понављао је лагано у себи:

— То није она... то није она.

Не. То није била «она.» Женска, коју је мало час видео и која је морала бити права госпођица Шрапе,

није имала на челу плаву коврчасту косу. На против имала је црну косу, која је била с обе стране равно зачешљана. Није имала плаве очи, него озбиљне, мрке — у кратко она није ни најмање личила на женску, у коју се он беше заљубио.

После првог пренераженја узавре крв у Хансу, обузе га љут бол, једио се на капетана, на госпођицу Шрапе, на ујка Фридриха, и на Велингтона и на цео свет.

Радо би разбио велико огледало, поломио сав намештај, па искочио кроз прозор; или би узео шешир и штап, сјурио низ степенице, отишао из ове куће, да више никад у њу не ступи; али ни по што није хтео овде дуже остати, него што је било потребно.

Мало по мало он се умири, али остаде нерасположен. Осећао је неисказани бол, што се у првој својој љубави преварио и кад је случајно спазио свој лик у огледалу, жалостивно ману главом.

Капетан опет уђе у собу обучен и накићен. Он отпоче разговор о дневној политици. Ханс му је с тешком муком давао одговоре и то кратке и ништавне; као да је у капетану нестало сваке занимљивости. И сад се тек опомену Ханс, да му је овај уз пут од тврђаве обећао да му после вечере исприча целу маневру на Шонену.

— Молим, изволите за сто, рече госпођица Бети и отвори врата на лепо осветљеној трпезарији.

Ханс мораде јести, јер је био гладан; али је гледао преда се у тањир и јео врло мало.

С тога су у почетку разговарали већином отац и кћи. Капетан, који је мислио, да се младић устеже због госпођице Бети, хтеде да му дâ времена да се прибере.

— Штета, што ниси позвала за вечерас госпођицу Бек, која сутра путује, рече стари; могли бисте пред нашим гостом свирати у четири руке.

— Молила сам је да остане, кад је била овде на по дне, али је морала да иде негде на друго место, где ће вечерас бити неко друштво.

Ханс начуљи уши. Да није реч о оној женској, коју је на подне видео?

— Причао сам ти већ, да је долазила на бедем, да ми каже с богом, настави капетан. Сирота девојка, баш ми је жао!

Више није могло бити сумње.

— Извините, да није реч о једној младој женској, са коврчастом косом и великим плавим очима? упита Ханс.

— Тако је, одговори капетан. Познајете ли госпођицу Бек?

— Не, рече Ханс; само ми паде на памет, да је то можда једна женска, коју сам око дванаест сати срео на бедему.

— То је она била, рече капетан. Лепа девојка — је л' те?

— Врло лепа! Одговори Ханс са осећајем и уверењем. Да није имала какву невољу? Чини ми се, господин капетан рече....

— Да, видите, она је била заручница неколико месеци.

— Девет недеља, прекиде га госпођица Бети.

— Тако мало?.... Но, све једно. И сад је њен заручник ових дана раскрстио с њоме. Управо с тога, као што већ можете мислити, она и путује за неко време својим рођацима, тамо негде на западу — мислим.

Била је дакле испрошена — истина само девет недеља; али то је опет једно мало „али». Међу тим, Ханс је био добар познавалац људи, и колико је још данас на подне видео, њени осећаји према бившем заручнику нису били права љубав; с тога рече:

— Ако је заиста то та женска, коју сам данас видео, изгледа ми да она ту ствар узима доста олако.

— То је баш што јој замерам, рече госпођица Бети.

— А зашто? упита Ханс мало љутито, јер му се у опште није допадао начин, којим је ова млада девојка стављала примедбе; зар би било боље да пресвисне?

— То не, одговори госпођица Шрапе; али по моме мишљењу показала би више чврстине у карактеру, кад би осећала веће негодовање према своме заручнику.

— Ја на против мислим, да она показује највећу чврстину карактера, што не гаји никакву срџбу или мржњу; јер снага женске лежи у опраштању, рече Ханс, који постаде са свим речит, бранећи девојку, која му беше мила.

Госпођица Бети мишљаше, да би младеж можда у у том погледу била нешто обазривија, кад би људи показивали у опште више негодовања према раскидању прошевина.

Ханс је на против мислио, да сваки заручник — чим примети или ма и најмање посумња, да оно што је држао за љубав није права, истинита, чиста љубав — не само треба да похита да раскине прошевину, него је и његова дужност, као и дужност његове околине, да откажу, да се извине, и да говоре о тој ствари што је могуће мање, како би се све што пре заборавило.

Госпођица Бети рече брзо, да она не налази да је у реду, да се млада господа и госпођице «вере пробе ради» и да чекају на праву љубав.

Ова примедба јако наљути Ханса; али он не доби времена да одговори, јер у истом тренутку капетан устаде од стола.

Госпођица Шрапе имала је на себи нечега, што он није могао никако да трпи; и љутина га беше толико обузела, да је за часак готово и заборавио тужну вест, да госпођица Бек сутра путује.

Морао је признати да је капетанова кћи лепа, врло лепа девојка; изгледала је вредна и паметна, а видело се, да старог оца врло нежно негује. Па ипак рече Ханс у себи: «сирота девојка, она се неће никад удати!»

Јер она није имала оне стидљивости, која очарава на младој девојци; она је говорила тоном готово увредљивим. Никад јој нису прешле преко усана овако красне

недовршене реченице као: — «не знам, да ли ме разумете!» — «мало ме људи разуме;» — «не знам како да се изразим; али ја тако живо осећам,» — у кратко код госпођице Шрапе није било оне нејасности, незнања, које је најлепши украс женски.

Осим тога он је још и сумњао да је она «научена.» А сви морамо дати Хансу за право, да једна жена, ако хоће да испуни свој задатак на овом свету (да буде жена свога мужа), не сме ништа друго да зна него оно, што муж жели, или чему је он сам научи. Свако друго знање је прћија врло сумњиве вредности.

Ханс је био врло нерасположен. Било је тек осам сати, а по његовом мишљењу није било у реду да оде пре девет и пô. Капетан се беше већ посадио за сто, да отпочне са маневром. Овде није било никаквог изласка и Ханс мораде сести поред њега.

Баш према њему седела је госпођица Бети с радом и једном књигом пред собом. Ханс се наже и виде, да је то неки роман из новије немачке књижевности.

То је било баш једно од оних дела, која је Ханс обично на сва уста хвалио, када је излагао своје модерне погледе с малим додатком о слободњаштву. Али наћи ову књигу овде, у рукама једне женске, па још на немачком језику (Ханс је беше читао у преводу) — то га је јако вређало.

Кад га госпођица Бети упита, да ли му се роман допада, одговори он, да је то једна од оних књига, коју треба да читају само људи зрелих мисли и сталних начела — а никако не пристаје као лектира за женске.

Он виде како ова млада девојка поцрвене и сам осети, да је био неучтив. Али он је био врло нерасположен, а осим тога љутила га је и ова мала, паметна девојка.

Он се љутио и врпољио, и да би довршио меру његових мука поведе капетан напред корпус В — «под заштитом мрака».

Ханс је сад расејано гледао како капетан помиче преко стола жигице, перорез и друге ситнице. С времена на време он би климнуо главом, али ипак није ништа чуо. Мислио је на лепу госпођицу Бек, коју можда никад више неће видети, а по кашто би крадом погледао госпођицу Шране, кајући се, што је био неучтив спрам ове младе девојке

На један пут он скочи. Капетан га удари по рамену:

— И ову тачку требао сам ја да поседнем. Шта ви мислите о томе?

Хансу на један пут паде на ум савет ујка Фридрихов, он климну живо главом и рече:

— Наравно! ништа друго! кључ позиције!

Капетан устукну и уозбиљи се. Али кад виде Хансово збуњено лице, поврати му се добродушност и смешећи се рече:

— Не, драги мој; љуто се варате... У осталом, додаде он смешећи се љубазно, у осталом то је заблуда, коју ви делите с више наших ауторитета.... Не, сад ћу вам ја показати кључ позиције.

И сад стаде он опширно да доказује, како је место, које је по заповести имао да поседне, без икакве стратегиске важности, и како је маневра, коју је сам на своју руку извршио, довела непријатеља у врло велику забуну и да је корпус В за неколико часова задржао.

Ма како да је био уморан и равнодушан, морао се Ханс ипак дивити мудром поступку претпостављених према капетану, ако је у опште било чега истинитог у ујка Фридриховој причи о ордену с мачевима.

Јер ако је капетанова маневра са стратегиског гледишта била генијална, онда је било у реду, што је добио орден с мачевима. Али с друге стране опет било је јасно, да је био неспособан за једну војску, као што је наша, кад је могао мислити, да је циљ маневре да некога задржи или у забуну доведе. Требао је знати, да

је циљ баш у томе, да обе непријатељске војске поред коморе пусти да се удруже у одређено време на означеном месту, где треба да буде велики доручак.

Док је он о овоме размишљао, капетан довршн своју причу о маневри. Овом приликом није био ни из далека задовољан са својим слушаоцем онако, као на пољу, на тврђави; нешто је био расејан.

Изби девет. Али пошто се Ханс решио да остане до девет и пô, провео је најдуже пô часа, које је икад доживео... Капетан задрема а госпођица Бети одговарала је кратко и хладно. Ханс, онако уморан, љутит, несрећан и заљубљен, морао се сам бринути за разговор.

Једва једном сат показа скоро девет и пô. Он устаде, рекавши да обично рано леже, јер најбоље учи, кад још у шест устане.

— Ај, ај рече капетан, и ви то зовете рано легати? Ја свако вече лежем у девет сати.

О разочарање, разочарање! Ханс на брзу руку рече «лаку ноћ,» и стрча низ степенице.

Капетан му посветли и довикну му:

— Лаку ноћ! — па изволте опет!

— Хвала! рече оздо Ханс, али у души се заклео да више никад не прекорачи праг ове куће.

Кад се стари врати у собу, виде кћер, где отвара прозоре.

— Шта то значи? упита капетан.

Нек изветри тај господин, одговори госпођица Бети.

— Но, но, Бети, ти си и сувише строга. Али морам признати да је овај младић много изгубио у мојим очима, кад сам га из ближе познао. Ја не разумем више данашњу младеж

И капетан оде у своју спаваћу собу, пошто је као и обично своју кћер опоменуо: «Немој да се задржиш дуго.»

Кад остаде сама, госпођица Бети угаси свећу, повади цвеће из прозора и седе на прозор, а ноге пружи на столицу.

Између два реда високих кућа могаше видети на лепој месечини, како блешти залив. Блесак није био велики, али је био између оног великог пута, што води на југ, у туђу земљу.

И њена жудња и њене жеље одлетеше истим путем, на коме су некоме већ поломљена крила. кроз уски залив на југу, где је хоризонт висок, где се срце шири, а мисли крепе.

И госпођица Бети уздахну кад погледа на воду, која је блештала између високих кућа.

Она без сумње није мислила на Ханса, док је тако седела; али он је мислио на госпођицу Шрапе, идући улицом журним корацима.

Никад није видео младу женску, која би се његовом укусу мање допадала. Што је био према њој неучтив, то није нимало мењало ствар. Ми смо склони да уважавамо оне људе, који су нам дали повода, да се рђаво понашамо. Али се као тешио, понављајући у себи: «Она се неће никад удати.»

И његове мисли одоше на милу девојку, која је требала сутра да отпутује. Сва му горка судбина изиђе пред очи, и он је осећао силну жељу у себи да искаже свој бол коме пријатељу, који би га могао разумети.

Али у ово доба дана није било лако наћи пријатеља, који би за то био расположен.

Ујка Фридрих био му је у многоме чему повереник — њега је хтео да потражи сад.

Пошто је знао, да је ујка био код тетка Марије, он се упути ка замку, да га сретне, кад се буде кући враћао. Он изабра једну стазу десно, којом је обично ишао ујка Фридрих, што је он знао. И пошто је прешао једно половину пута, он седе на једну клупу да чека.

Мора да је било необично весело код тетке, кад је ујка Фридрих могао издржати до десет сати. Једва једном виде он у даљини неку белу тачку; то је био бели прсник ујка Фридрихов, који се приближавао.

Он устаде са клупе и рече озбиљно: «Добро вече!“

Ујка није волео да по мрачним стазама срета усамљене путнике; с тога му беше много лакше, кад познаде свога сестрића.

— Ах, ти си то, Хансе! рече он љубазно. Шта ти ту чекаш?

— Чекам тебе, одговори Ханс промуклим гласом.

— Тако! А шта ти је?. Да ниси болестан?

— Не питај ме! одговори Ханс.

У свако друго време ово би било довољно да изазове читав плусак питања, од стране ујкине.

Али је вечерас толико био занет својим догађајима, да је и заборавио на бриге сестрићеве.

— Није било нимало паметно од тебе, што ниси хтео ићи са мном тетка Марији. Дивно смо провели вече. — Видиш — била је нека гозба у част поласка једне младе девојке, која путује сутра

— Како се зове? узвикну он и стеже ујки руку.

— Ау! дрекну овај. Госпођица Бек!

— Ханс наузнако паде на клупу.

Али тек што је пао, а он гласно викну и скочи, и извади из џепа неку малу, чворнату ствар, коју баци далеко.

— Младићу, шта ти је? узвикну ујка. Шта си то бацио?

— Ах, то је био онај проклети Блихер!

Ујка Фридрих само што је могао рећи: «Нисам ли ти рекао? Чувај се Блихера!» — па прсну у смех, који се још чуо, кад су већ далеко прешли стазу.

Душан Л. Ђокић.

А ЗАШТО ЈЕ МЕСЕЧИНА?

(ПРЕВОД)

Маринијан абат, познат због поштења,
Ужив'о је почаст целог јавног мњења.
Фанатик је био (ко што личи њему)
Али чврста духа и сталан у свему.
Веров'о је абат да све добро знаде,
Све, ал' све што само на земљи имаде.
У вртићу своме увек кад се шета
Размишљ'о је абат о свём овог света
Он сам себе пита, а и одговара,
Мислећи о свему с пуно силе, мара.
«Путеви су твоји непојамни, Боже,
Јер често на њима залутат' се може!« —
А по кад-кад, опет, са свим супрот томе,
Кад га тешке мисли и невоље ломе,
Протепање кале снуждено и ти'о:
«Свакад сам ти слуга, о Господе, био,
Па треба да знадем за сва дела твоја
Да се њима увек крепи душа моја.»
И тако је абат «предавања» ствар'о,
Сам је себе пит'о, а и одговар'о.
По њему је зора створена за људе
Да им буде слађе, кад се јутром буде.
Дан је, вели, за то, да се људи виде
А вече је да се на спавање иде.
Ноћ је, опет, за то, да се у сну живи,
Да ту нађу мира и прави и криви.
Годишња времена, како абат вели,
Створена су, к'о што може да се жели.
«Због радова пољских — то знаде и жена —
Створио је Господ годишња времена.»
И абат не сумња у назоре своје:
«На основи ума они, вели, стоје!»
А што женске мрзи — ни за причу није:
Жене су ти, вели, горе него змије!

Чега заједничког међу нама има?
И сам творац није задовољан њима.
Човека је прво преварила жена,
И још вазда греши од тога времена.
Ништаво створење, ништавога тела,
А човеку, ето, овде се попела. —
Како абат мисли: женине су ствари,
Да човека куша, да му душу квари.
Снисходљив је био (не из срца свега)
Само на спрам женске, што од света бега;
Што се на свет јада, што се на свет тужи,
Те одлази вољно да Господу служи.
Ал' и с њима, ипак, он је суров био,
Те прекоре своје ретко кад је крио:
„У очима сузним у смиреном часу,
Баш и ако видиш од кострети расу,
И ако ти њихов смирен изглед прија,
Из свег тога љубав, „плотска" љубав зија!
Та се љубав види у свему на њима,
У сузама, гласу... у свему је има!" —

И свакога дана абат нема мира,
Кад год пође кући из свог манастира;
Јер чим на праг ступи, он мантију стреса,
Па појури као да бежи од беса;
Као од зла каквог да се крије, клони,
Или као да га нечастиви гони...,
Он нећаку има, к'о пупољак цвета,
Па је крије, клони од гаднога света.
Она с мајком живи тако у самоћи,
С њом проводи дане, с њом проводи ноћи.
Стари абат хоће, к'о што абат знаде,
Да нећаку своју у манастир даде.
Али опет за то баш се абат љути,
Што да му девојче те рачуне мути.
Кад проповед држи, она се тек смеши;
Кад молитву чита, увек, увек греши.
А када је грди овај абат врли,
Она га тек само милује и грли. —
Често, кад се шета с нећаком по пољу,
Абату тек дође некако у вољу,

Да нећаки прича, а у слогу течном,
О Господу Богу једином и вечном.
А нећака опет баш као да неће,
Нег' час гледа небо, час шарено цвеће
Па се онда отме, те к'о вила права
Лети, хита пољем па с' одушевљава.
Кад ухвати бубу злаћену и малу
Поврати се она уморному калу:
«Ал' је лепа, ујко, још је лепша била;
Хоћу да ј' пољубим у златна јој крила!«
У тој жељи опет види абат стари,
Да само за *љубав* женско срце мари!

Једном једне ноћи, кад је без сна био,
Подиже се абат и обуче ти'о.
Па отвори врата и од једном стаде,
Кад на сјајно небо његов поглед паде.
И стара му душа, окрепљена тако,
Као да се диже поносно и лако.
Величанство неба и блеђане ноћи,
Као да му даде неке нове моћи.
Вртић, над којим се чисто небо плави,
Учини се старцу ко вилистан прави....
Из недара бајних мирисава ружа
Свој опојни мирис простире и пружа.
А малена стаза беласка се вије,
Па тек за жбуњићем губи се и крије.
....Очаран, опијен иде абат ти'о,
А на усницама лак се осмех свио.
Кад стиже у поље он опет ужива,
У дугој равници што је тама скрива;
Што се губи, топи у ласкавом сјају
У том ноћном миљу, поезији, бају.
И љубавник славуј песмице извија,
Носећи те собом у свет маштарија.
А његова песма сред те ноћи кратке,
Створена за љубав и пољупце слатке,
Очара још више калуђера стара,
Дајући му души непојамна жара....

Дуж обале речне, што с' у тами крије,
Ред топола старих диже се и вије.
Лака бела пара, коју месец зрачи,
Над сањивом реком тихо се навлачи. —
Нека тешка сумња, неки немир худи
Притиснуо беше абатове груди.
Питање га тешко и несносно мори:
„Зашто творац света месечину створи? —
Ноћ је, као што знамо, да одмори људе,
Да им склони бриге, док се не пробуде.
За што ноћ да буде лепша и од зоре?“
Ето, такве мисли сад абата море.
„На што ова бура што ми душу мори,
Откуд овај немир к'о да срце гори,
Од куд ове чари, поезија ова,
Од куд ова књига без и једног слова?“
Залуд абат стари та питања ствара,
Кад не може на њих и да одговара. —
Али тамо, на крај те равнице дуге
Две с' фигуре виде једна поред друге.
Мушки је од женске виши растом био;
Око врата њена он је руке свио;
У заносу бујном он је к себи стеже,
А пољубац дуги уснице им веже....
И наш абат стари к'о скамењен стаде,
Кад му поглед нагло на драгане паде.
И кроз лаку таму он нећаку виде!
Па забуњен силно чак свој шешир скиде.
Окрете се брзо од састанка њина,
Сад знајући добро: *„зашто ј' месечина.“*

Р.

Лука Ћеловић
БЕОГРАД
Luka Ćelović
BEOGRAD

СА ЈАВОРА

ПОДАЦИ ЗА РАТНУ ИСТОРИЈУ

ИЗ НАШЕГ РАТА СА ТУРЦИМА 1876. ГОД.

(НАСТАВАК)

Месеца Августа на Кушићима.

1. Августа продужисмо радове на утврђивању. Дан прође без боја. Турци тако исто продужаваху утврђивање Јавора.

Овог дана промотрисмо са Илићем целу позицију на Кушићима; и критички пропратисмо евентуалну употребу њену. Том приликом нађосмо да јој је велика мана, што нема доброг саобраћаја по својој унутрашњости. Крила тј. Плоча, нарочито, није имала угодне комуникације са старим шанчевима; а под јаком ватром би била и комуникација висова са стар. шанчевима. Највећи недостатак беше што скоро немаше комуникације са стар. шанчева непосредно са Опаљеником. Удоље између ст. шанчева и оба крила било је пречага саобраћају. Али највећи недостатак осетисмо у томе: што се не могаше од старих шанчева комуницирати са Опаљеником. сем пешадије. Артилерија пак не би могла проћи, изузев брдску.

Још је у нама живо одсјајкивала мисао. да нас Турци могу на Кушићима јако напасти и приморати да одступамо. А уз ово, да би могли сковитлати заштитницу и бацити је на Кушићску посаду. За овај случај закључимо да се Кушићи, ипак, бране одсудно. У склопу саме позиције посада би се поделила у главном на двоје, кад би непријатељ навалио. Један део држао би и био се са ст. шанчева из задњег краја центра, кључа позиције; а други део са Плоче. Првим делом да командује сад-

командант са Кушића, а другим командант заштитнице. Непријатељ долази под унакрсну ватру. Одбрански положај добар. Ако се успе лако је гонити непријатеља; ако се пак морадне одступати: са центра, да се одступа на Околишта? и Црвену Гору «Ћаву» а део војске са Плоче, тј. специјална заштитница да одступа борећи се и прихвати је посада Опаљеника, која би по овом хитала да се припреми.

Ради истраживања везе, између центрума Кушићског положаја и Опаљеника, односно Околишта и Црвене Горе, крену се: бригадир Ужички и руднички I кл.. од центра кушићске позиције, атаром села Братљева, преко дубоко усеченог Опаљеничког потока, уза село Опаљеник, све пешке и по киши која беше добро дошла што Турци неће напасти; свуда размотре куда ће се пут провести, и дођу на Опаљеник, чачанском бригадиру. Резултат проматрања био је: да се пут може за артилерију провести; а држи $1^1/_2$ час и да је све узбрдо и низбрдо. Поред овог рада договоре се успут: да би требало ноћним нападом разбити Турке, кад дању овако тешко бива.

На Опаљенику разговоре се о свему шта је рађено и шта би требало радити и са бригадиром Чачанским? Који им се придружи у пројектима. Туна начинише депешу команданту Ибарске војске, и молише га да пошље артилерију и алат пионирски за осигурање и утврђивање предузетих позиција. Нарочито требаше пионирски алат и топови за Кушиће.

2. Августа, дође поручик Ковачевић са Дебелог брда, од првог добровољачког батаљона и прича: да су наша браћа Срби из околних села у Турској, њих око 120, који су уза нас пристали били, под нашу заштиту дошли, и заклетву на верност и послушност положили, још и оружје примили — пребегли Турцима и уза њих се бију противу нас! Даље, да шпионишу и све казују Турцима, те ови знаду шта ми радимо и намера-

вамо. Па, вели, и жене и деца чак шпионишу им. Многи опет од њих одвраћају онамошњи наш народ да уза нас не пристаје!!

Код нас се неговала мисао, како би Турке надбили и са Јавора их отерали.

Разбирали смо колика је сила у Турчина, меркали смо којим би начином најлакше успели.

Наши повереници и уводе доказиваше нам: да нема много војске турске на Јавору; јер је, веле, Дервиш паша одвео неколико батаљона ка Подгорици; 7 батаљона отишло на Црну Гору, а 5 у Босну.

Заробљени јузбаша причао нам је опет да Турци имају спрам нас, у овом крају: 8 батаљона низама, 8 батаљона редифа, 4000 башибозука, 15 батаљона Египћана, 4 брдска и 6 пољских топова. На самом Јавору око механе: 1. батаљон низама, 3 батаљона Арапа, 4 брдска топа, 2 тешка, и 1 Пашу.

Како не бијасмо срећни са борбама дању, све већма нам се развијаше и допадаше мисао: да ноћу нападнемо и отерамо Турке са Јавора.

Гајећи ову мисао ми смо непрестано продужавали спрему за одбрану, као и да не постоји мисао за ноћни напад.

Ноћ између 2. и 3. Августа учини се као врло згодна за ово предузеће. Те намислисмо и да се оствари. Споразумесмо се са бригадиром чачанским на Опаљенику, и он нам јави да би могао располагати са једним добрим батаљоном за ноћни напад. Но га нисмо употребили с тога што имасмо доста трупа за овај посао и без тог батаљона, а водили смо о њему рачуна за сваки случај.

Овај умишљени ноћни напад био је запечаћена тајна и кад ће се и како вршити, здоговорили су се и знали само бригадири Ужички и Руднички.

Пројектован је овако:

1. Капетан Вукосављевић са оба Ариљска батаљона, тј. наше десно крило, да удари на крајње турско лево крило, и то да без паљбе отме шанац на Јанковом врху и протера Турке из шанца и околине. А у исто време загрози одступници Турској.

2. Илић са Рудничанима да нападне на Василијин врх, отме положај и отера Турке.

3. Борисављевић са 3 батаљона Ужичана I кл., главним друмом идући, да удари на шанчеве самог Јавора, ровове око механе и саму механу.

Колоне се нису смеле осетити од стране непријатеља, са тога имале су се све само ноћу примаћи и нападање у 11 часова извршити, но тако тајно да то буде прави препад, иначе нема успеха.

Друге две колоне бијаху у 9 часова код Погледа. Патроле одасласмо у напредак, но на врло кратком одстојању, са великом пажњом, да држе везу са озадњом трупом.

Према улогама Вукосављевић је имао први да напада са својом командом; али и Илић одмах, па и пре ако испадне, држасмо немари. Али само да буде препад. Ово са тога што рачунасмо да ту не треба велика снага, него велика изненадност.

За прву колону не знађасмо шта ради. Иде ли или не. Друге се креташе неки део, и од треће патроле.

Време беше лепо. Ноћ прилично видна али без месечине. Поглед у мрачне гудуре и шуме куда се имаше проћи, а помисао да се има нападати на шанчеве пуне Турака; све узбрдо и кршеве пењући се тек до њих доћи; — створише пред нападачима доста тамну пештеру, која све тамнија постајаше. — И чу се «не, — не можемо». — Те не извршисмо ноћни напад И вратисмо се на своја места и неосећени од стране Турака.

Напомена. Нарочита се тамнина представљаше моравским трима четама рудничке бригаде II кл. А и јесте, страшно изгледаше, кад се не види но се назире, а само

јејине учу по планини. Но опет су војници те три чете осетили кривицу коју су учинили. —

Утврђивање положаја и остале редовне послове овог смо дана продужавали. Боја није било.

Турци су се такође утврђивали.

3. Августа. Црногорски батаљон ужичке бригаде I кл. упућен је пре 2—3 дана на Ковиље, да смени онамошња 2 добровољачка батаљона, по налогу гл. команде. Овог дана дође депеша бригадиру (шифрована): да 2 батаљона добровољаца, дошавших са Ковиља разоружа. ма и силу оружја употребио; па оне који су из Србије упише у II кл, остале да распусти.

Добровољци беху зловољни, што небијаху примили леба за 3—4 дана, ни плате за 16—17 дана. Овако гладне а нерасположене добровољце разоружавати на догледу Турака, чињаше се не коректно. Молисмо главну команду да их повуче назад и разоружа, и због догледа Турског а и због народне војске. на коју то рђаво упливише. Командант предлог неодобри, и *неодговори* —. Старешине добровољачке жалили су се како су добровољци трпили велику оскудицу у храни на Ковиљу, како немају команданта, ни администрације; и захтевали да им се даде храна и плата. Официри и старешине њихове једва су чекале да се они распусте; и, представљали су тешко стање ове команде што је без икаквог снабдевања остала. Неки добровољци из Херцеговине и из Србије молили су, да се не разоружавају и распуштају. У II. класу није им се ишло Народни војници страховаху да добровољци кад се распусте не почине велике штете њиховим породицама

Бригадир је добровољце добро познавао а и ови њега, пошто их је он и купио у Ужицу. Он нареди те им се даде од бригадне економије 500 ока меса, те једоше. Разговарао се с њима и казао им: да оду те виде своје породице и уреде домаће послове у чему су рамали; па ако буде потребно позваће их опет у бој и

даће им се онда острагуше; а за сваки случај даће им се по групама одпусти, објаве. Леовца са 60 момака обећа да задржи, који жељаху да иду у I. добровољачки батаљон ка војводи Жарку и поручику Ковачевићу, као што је и учињено.

Овако је било све припремљено за разоружање и распуштање ова 2 батаљона, и чекасмо одговор од команданта.

Одговор не дође до сутра у јутру. А један добровољац беше учинио разбојништво, те је на смрт осуђен и стрељан 4 Августа пред добровољцима, за пример да не би смели зла чинити кроза села уз пут. Објаве су им написане, па пошто је оружје одузето, предате са најстрожијом заповешћу да се не усуде узнемиравати обитаоце; а за још већу сигурност писано је на објавама: да се врате везани бригадиру на Кушиће ако покушају зло радити.

Напомена. Добровољци су нас много новаца стали. Они су нам прилично и користили, нарочито што су Турци од њих презали, као «ешкије» која сече главе —. Међу њима било и врло ваљаних бораца. Неки су и плакали када смо им пушке одузимали. Да ни су без администрације остали, држимо да неби били распуштени. А овако неби остали без потреба, да је стручњак њима командовао. Ово нарочито напомињемо за будућност, те да се за сваки војни посао тражи мајстор у занату. И да је тако било неби командантура добровољаца дошла у онакав положај, ни ти добровољци овако штетно распуштени.

И сам командант ибарске војске, види се да је био у сумњи, е нам одговори тек око 10 часова пре подне: да застанемо са распуштањем добровољаца, Али, то беше касно, више од половине беше распуштено и већ се прегло, и извршење беше на крају, о чему је командант извештен, и он одобри.

И тако оних 60 добровољаца одобрених са Леовцем упутисмо I батаљону под команду Ковачевићеву и дадосмо им заставу добровољачког кора, са намером да се вије по војсци, докле и оне народних војника!

4. Августа извршена је, по налогу команданта војске, смена бригада и размештај модифициран. Тако: Ужичке обе бригаде смениле су Рудничане обе класе. Ужичани нису посели Поглед: II класа са Ариљским и и Моравичким батаљоном I класе под командом бригадира Пантелијћа. Три батаљона I класе Пожешки Златиборски и Рачански Кушиће, а Црногорски беше на Ковиљу. Рудничани су се повукли са Чачанима у Ивањицу.

Ово писмо добисмо

«Г. Мајор. По ноћас добивеној заповести ја крећем моју бригаду у Ивањицу; одатле куда ћу незнам. На Опаљенику остаје Драгачевски батаљон I класе са поручиком Игњатовићем за одзив обраћаће се теби».

«Утврђење ових позиција остаје на теби, са алатом који имаш. Овде имају 50 будака и до 200 ашова. Сикира нема. Барут за шине и динамит у шанцу је.»

Капетан М. Гарашанин.“

Пешадија наше команде заузела је просторију од Дебелог брда, до иза Заскока. Предњу линију образовао је: шиљбочни низ са мртвим стражама; другу приватнице; резерва у средини у позадности. На Кушићима општи командант са посадом на њима, као главном резервом. На Равној Гори држали смо стражу од Моравичана.

У овом распореду остасмо и утврђивасмо се без великог боја и спреме до 10 Августа.

Напомена. Поред осталог посла и сложене радње административне, добровољачка комора беше побегла, те морасмо захтевати да се врати и помагати израну добровољаца.

5, 6. и 8. Августа спуштали су се Турци низ Цилъевац те фуражирали; наша се онамошња посада пушкарала и узбила их.

Ми у почетку борбе сумњасмо да то небуде диверсија турска, па да не предузму гл. напад на Кушиће. Но то неби.

7.|8. Сељани села Штиткова и околине прешли на страну Турака са нашим пушкама, које су као добровољци примили. Помагали су Турцима после свим могућим.

Чарки и пушкарања било је више пута између наших патрола и Турских. А 9.|8. било је по гушће пушкарање према Погледу Наши су тражили и пре а и тога дана два тешка топа што су онуда негде склоњени приликом одступања са Јавора 26.|7. И један су нашли, а други нису.

По вестима које смо о непријатељу добијали, он се спремао за напад.

Тако добисмо и следеће писмо:

«Г. Мајоре. Овог часа дође Милутин Азањац из Турске и каже да ће Турци зацело данас да са свом силом ударе. Ово јављам ради знања како би се знали спремити.»

$^{16}/_{8}$ 1876

На Ступској Чесми

Гајиновић, Капетан.

Ово је саопштено:

Команданту Ибарске војске, Ивањица.

Сад добих вест, да ће Турци на нас зацело данас ударити са целом силом. Све спремили за дочек, шта буде јавићу, а још ништа нема.

10|8. 76 у $10^{1}/_{2}$ часова пре подне.

Кушићи

Командант бригаде, мајор,
П. Борисављевић

Командант одговори штафетом:

«Одаслато 20-га Јула. час. 4 место одашиљања Ивањица».

«Мајору Борисављевићу. Ако би Турци ударили на вас распоред је:

«Капетан Гарашанин са свом Чачанском бригадом полази на Кушиће право, да служи вама као резерва. Са њиме две тешке 4 ¾ пољске батерије».

«Капетан Мих. Илић са својом рудничком бригадом са трупама на Катићу и Мучњу, 1. лаком и 1. брдском батеријом да удара Турцима у леви бок »

«Ако би их сузбили одма продужите напад на Јавор. Ту збориште у напред»

«Одступање: Опаљеник, Црвена Гора и најпосле збориште ваше и рудничке бригаде позиција *Градина*, а Чачанска и трупа с Ковиља *Лиса*.»

«Ово је распоред до даље наредбе. Но ако би приметили јачи напад турске силе било на Катиће (ваше десно) или на Ковиље (ваше лево крило) морате сами послати потпору, и одма нас о томе известити.»

«Будите на опрезу али не заморавајте трупе сувишно. Мало држите на стражи остало у скупу одмарајући се»

«Пошљите чете мале унапред, ради рекогносцирања, да би унапред знали кретање Турске војске».

«Све што приметите одмах јавите«

Заступ. ком. Ибар. војске
потпуковник
Чолак-Антић.

Сличну мисао ми смо непрестано гајили, само што смо одсечни били у томе да се одсудно боримо по врлетном терену испред Ивањице; као што се из предње наше преписке види. Овом наредбом у толико нам је олакшано што смо имали изричан налог да сву снагу употребимо у борби. — Па у случају неуспеха да бранимо позицију по позицију.

Ми смо по досадањем обичају и ову наредбу саопштили командантима, у колико се њих тиче, тј. поостријли смо опрезу; а капетану Пантелићу још наложили да има у виду долазећу трупу, ако би борбу у великом размеру водили. И на лицу места командантима дали упут. А целу посаду држали на уму где је ко и како би се што корисније употребио.

Надасмо се нападу Турака, пазисмо са опсерваторије «Црквишта» и «Погледа», — но неби кретања њине војске на догледу за напад. У томе добисмо извешће и од војводе Жарка: да Турци намеравају на нас ударити, и то као главно на Сјеништа, а иначе целим Јавором и Чемерницом. Целог дана неби ништа.

Истог дана добисмо следећи извештај.

„Батаљон Драгачевски III класе налази се у Ковиљу и 115 од IV чете црногорског батаљона I класе; од ових и од III кл. наоди се 160 људи прикривено венцем у шуми Цмиљевачкој да одбијају фуражовање, 60 налази се под селом Ровинама до Равне-Горе, 40 на путу водећем цркви Ковиљској, од I класе 40 на Локви 1 чета I кл. на Ступској чесми, а 2 повукле су се назад до Ерчега; данас нема Турских покрета нити што год ново.»

$^{10}/_{8}$1876 Ковиље

ком. драг. батаљ. III класе
срески писар
Мих. Костић

Командант Ибарске војске депешом налаже:

«Мајору Борисављевићу. Издајте наредбу вашим батаљоним командантима, бојни поредак батаљона да је овај: у почетку борбе једна чета пола стрељачки низ, пола *резерва*. У току борбе попунити стрељачки низ још једном четом, али опет половина да остане као *потпора*, по батаљона остаје увек као резерва у *смакнутој четној колони* за напад с бајонетом.»

„У другој бојној линији сви батаљони у смакнутим колонама.»

«Батаљони и четни командири а и водни, који ово невршe у боју биће стрељани.“

«У прву бојну линију наместићете батаљон I класе а у другу батаљон. II класе »

Заступ. ком. ибар. војске
потпуковник,
Чолак-Антић.

Наредба је ова одма саопштена командантима батаљона ради управљања и обзнане у подручију. Помешане називе «резерва» потпора објаснисмо, да треба разумети потпора; а смакнуте четне колоне, разумети смакнуту полу-батаљону колону; сообразно нашим правилима.

Напомена. По себи се разуме да овакав бојни ред није могуће по жељи извести у практици, као што смо се доцније у борби уверили. А из до тадашњег искуства нисмо могли бити сигурни у овакав бојни ред у свакој прилици Али смо рачунали, да се неће сувише погрешити и ако се у неколко и одступи од ове форме бојног строја.

Овог дана јави нам патрола, које је вођа био, коњаник Видоје Невесињац, од Сјеништа : да је 8 тек. м. прошло много војске турске друмом ка Вишеграду, по казивању 4—5.000 људи, и да је пуцала из топова на наше на Сјеништима; а и наши им одговарали лаким топовима. А и пре смо били сазнали, као што је напред поменуто, да је и Дервиш-Паша нешто војске одвео са Јавора. Али су извешћа било врло несигурна и претераних цифара.

Истог дана довршисмо ровове и обе батерије на «Црквишту“ и «Плочи»; даље ровове између Црквишта и Висиоца и на овима; а тако и пред обе ове позиције. Оправљена су већ била оба стара шанца Ископан ров ребром брда испод батерије на Плочи, доцније «дивизији». Шума је исечена путем од Јавора к Црквишту, и засекосмо, барикадирасмо друм од механе к Јавору одмах у првој шуми. И тиме беше свршен први и најнужнији посао око летимичног утврђења Кушића.

На овом послу радила су редовно по 2 батаљона, а остали се егзерцирали.

Сад беше на реду: да се ровови на најважнијим тачкама претворе у шанчеве. Опет почев са Црквиштем, и да се на Пањевцу подигне батерија за 2 топа. На том се рад продужи.

11. Августа дође штафетом налог од команданта:

«Одаслато 11 Августа час. 4 место одаш. Иванњица»

«*Команданту ужичке бригаде мајору Борисављевићу.*»

«Препоручује вам се да заповедите одмах да се ваша обадва Моравичка батаљона I и II класа, скупе у ваш логор одмах, без изговора. Ко не дође казните најстрожије, после пофторене заповести казните као бегунца.»

«Налаже вам се, да ваше трупе држите најстрожије. Непропустите ни најмању погрешку, да је најстрожије казните. Употребите ово време да трупе добију ред и дисциплину. Никаква жена да не улази у логор, нити икакво друго лице, без особите моје дозволе. У кратко хоћу да војска изгледа војском, и логор да је потпун војнички логор. Захтевам ред и дисциплину у највећем степену то мора бити.»

Заступ. ком. Ибар. војске
пуковник
И. Чолак-Антић.

Наредба ова саопштена је подручију на најстрожије управљање. Само је шифрованом депешом молљен командант за дозволу: да не повлачимо назад оно Моравичана што смо послали на изласке с Јавора, где су начинили засеке и чувају да Турци не пале куће по Равној-Гори и Цмиљевцу. Ово су Турци били почели, као што смо пре видили па смо им спречили стражама.

Ова нам се молба не одобри, но се за неумесну прими и дође опет штафетом одговор $^{12}/_{8}$ у ком се поред два оделна питања судска каже: «приметио сам да ви од неког времена одвећ лабаво држите ваше трупе...(!!)*

*) Из Иванњице приметили из команде да се трупе одвећ лабаво држе!!

препоручује се строгост. Осем тога да се без икаквог изговора повуку оба Моравичка батаљона, што је и учињено. А са посадом Ковиљском и III класом појачана стража и шиљате одовуд чешће патроле.

Напомена. Ове штафете као и остале, писао је својом руком шеф штаба, мајор Марковић а заступник команданта потпуковник Чолак-Антић потписивао —. Тежине команданатуре овди је јасан одпечатак; а тешкоћа положаја у ком сви бијасмо, због неуспеха нашег оружја, бијаше максимална. Све је једно другом криво изгледало; па и сам себи. Кода нас млађих чињаше се да би могло ићи боље; старасмо се да користимо што више можемо, и да своју дужност савесно вршимо. Па нам се по нешто и загонетно чињаше.

Овог дана тј. $^{12}/_{8}$ опет немадосмо чарку на Погледу са предстражама, но у малом размеру.

Јуче, дођоше и данас наставише утврђивање Кушића мајор Приљева с поручиком Лазом Спасојевићем, пионирима и алатом. Том приликом показа нам мајор Приљева план како је утврђена *Лиса* и *Градина*. Сад је био дошао ред и на Кушиће за које је такође план утврђивања начинио; који се састојао, у главном, у ојачању подигнутих профила, тј. од ровова грађени су шанчеви.

Ноћу између 11 и 12 Августа, а по заповести команданта ибарске војске послат је црногорски батаљон I кл. са Ковиља на Ступску чесму. Овај је батаљон онамо размештан према потреби, а под налозима команданта батаљона; са постављеним задатком да тај крај осигурава са околном посадом.

13 Августа прикупљени су Моравичани и с њима ојачана радна снага на утврђивању.

Турци се непрестано такође утврђиваху по Јавору. Исекоше многу гору, низ Јавор нарочито косом низ Мешћему, исекоше све упочет.

14 и 15 тек м. прође на миру. Премда 14-тог почеше Турци спуштати један батаљон друмом низ Јавор, али се у борбу неупушташе.

15-тог жалише се добровољци што им је смањена плата од 4 на 3 гр. ч. и данас им дође одобрење од команданта дање и даље примати по 4 гр. Била је у овоме некаква случајна грешка.

16 Августа у $5^1/_2$ часова по подне отпоче се пушчана ватра између наших предстража и турских патрола, које су се приближиле нашем предстражном низу шиљбока. Турске патроле прве су опалиле; а одмах су отпочели и топови са Јаворских шанчева. Борба се водила по Заскоку и Погледу. Први топови Турски отпочеше са Јанковог врха. Ово нам беше загонетно, пошто до тад, обично су починьали ватру они са самог Јавора, од механе. У 5 ч и 40. м. поче ватра мало узмицати, значаше да турци уступају; у 5 ч. 48 м. сручи се густа пушчана ватра ближе нашем положају, значи Турци наступили; и продужаваше се густа ватра испред Заскока и Тисовице. Цела посада Кушића и предња под оружјем, време се приближаваше да помоћ пошљемо предстражама. Само што Турци пред ноћ, у невреме, почеше, уздржаваше нас да некрпамо трупе — У 5 ч. 50 м. узмичу Турци; у 6 ч још даље узмичу У 6 ч 20 мин. преста топовска ватра Турска, која у опште беше регка. Киша поче падати. Ватра пушчана узмичући све ређа биваше, и преста у $6^1/_2$ часова. Киша јака склопи.

Дође извешће:

«Одаслато: 16-тог Јула у 8 час. по. Место одашиљања: Поглед».

„Турци су одбијени. Наши су заузели све досадање позиције. — У колко се досад сазнало имамо 2 мртва 2 тешко и 3 лако рањена. Потребно ми је 10 сандука пибод. и 10. грин. муниције како би је рано могао раздати »

„Ком. ужич. бриг. II кл.
капетан Ј. Р. Пантелић.“

Доцније поуздано се уверисмо о губитку, и имадосмо 4 мртва и 5 рањених (једна је турска граната

једног убила на место и 2 ранила, од ових један умре преко ноћ).

Губитак Турски у овој чарки рачунали смо да мора бити знатно већи од нашега; јер су наши из заклона пуцали и врло се добро држали, нарочито Рачански батаљон II кл. на нашем левом крилу, који је најачу ватру производио и најдуже борбу водио.

17 Августа, пре подне падаше киша. По подне војници сушише ствари. Продужаваше се радови на утврђивању.

Овог дана разоружасмо и I добровољачки батаљон. Овај батаљон сматралисмо за најбољи добровољачки; али, пошто се она два распустише, већ и они наваљиваху да се распусте. Она случајна грешка да ће примати по 3 гр. место по 4, такође их онако лабаве још већма разлабави. То им је био изговор, уз остало, да се разпусте: и, најпосле ни су ни питали, но су многи сами отишли, а неки још у гомили разишли су се ноћу са пуцњавом из пушака.

Напомена. Добровољци су били још од почетка сразмерно нашој могућности добро плаћени. Они су примали дотације, које народни војници као борци нису имали, а међу тим ови су им дотације давали; — и опет добровољцима криво и разилазе се. Види се јасно да овако уређени и командовани, немогоше да нам користе колко се у њих надасмо и тражисмо. Прво би ипак рекли у поправку добровољаца: да би неопходно било, да им командују стручњаци тј. официри и подофициpи.

18. Августа продужавасмо утврђивање, екзецирање, стражарење и остале редовне послове. Борбе не би. Рудничка бригада послата је на Делиград, мајор Мих. Илић примио је команду над ужичком бригадом II кл.

Командант ибарске војске наредио је 19|8 те је Ужичку бригаду II кл. заменила Чачанска бригада на Погледу и околини; ужичку бриг. II кл. одвео је Илић

у Ивањицу. Ужичка бригада I кл. остала је на Кушићу. Намера је била да се бригаде поступно смењују на недељу дана. Тако би ужичка бригада I кл. после недеље дана сишла у Ивањицу, ужичка II кл. изишла на Поглед на предстраже; а Чачанска дошла на Кушиће.

Напомена. Оба ужичка бригадира сиђоше 19/8 на Опаљеник да прегледају утврђивање, и дочекају чачанску бригаду. Тек су дошли на Опељеник око 11 часова пре подне, а Турци почеше пуцати из Топова са Јавора; за $^1/_4$ ч. каријером су дошли у Кушиће, бригадир II кл. отрчао је на Поглед. Све се спреми. Борбе неби, ни штете од зрна. Пуцали су у правцу Равној-Гори; и то мислимо на жетеоце који жњаху, а можда су и мерили одстојање.

Преко ноћ је чачанска бригада (7 батаљона, 4 I и 3 II кл. 1 брдска и 1 мерз. батерија) сменила ужичку бриг. II кл. с прве линије; ова ноћила на Кушићима и сутра пре зоре одмарширала у Ивањицу.

20 Августа бригаде су биле овако размештене: Чачанска на првој линији под командом М Гарашашина: ужичке 4 батаљ. I кл. на Кушићу под својим бригадиром; Ариљски батаљ. на Катићима и црногорски на Ковиљу; ужичка бриг. II кл. у Ивањици, под командом новог бригадира Капетан Пантелић дошао у гл. штаб. Данас дође из Ивањице начелник арт. Мајор С. Гарашанин и оде под Укоченицу чачанском бригадном штабу.

Наши проматрачи јавише и с десног (Петар Церовић) и с левог (Милутин Азањац) крила: да ће нас сутра напасти Турци са целом силом; и, обојица тврде да им је дошло 4 табора помоћи из Сјенице, и то Зејбека (или Мисираца).

О овоме је одмах извештен Командант војске у Ивањици; Гарашанин на Укоченици; и, наређено капет. Вукосављевићу да са својим батаљоном пређе на Чемерницу; а у Ковиљу су већ знали. И спремисмо се за сваки случај.

(Наставиће се)

ПРВА ПРОПОВЕД

Једног од оних дана, кад поче да се шири
Наука Христове вере и међу Словене дивље,
И проповед кад почеше оци и свети пастири
По целом племену живље, —
Дођоше Бран и Прибислав у шуму светих богова,
Да жртву принесу скромну у част и славу Ладину
И моле божанство правде, силнога бога Прова,
Да распру оконча њину.
И ступив пред његов престо с изјавом сваки прије,
Очекујући са страхом одговор какав ће чути,
Али у место од бога одговор да им сиђе,
Зачу се прекор љути:
„Смртни! О, смртни људи! Од кога тражите речи?
Зар хладна стена уме, мислите, зборити ова?
Чујте ме, грешници тешки!.... Бог правде много је већи
Од вашег силнога Прова....»
И чувши прекорне речи, усташе са земље ти'о,
Не скидав очију с кипа, који их прекори тако.
И мир је свуда био....
Само утроба божја од тога говора звечи
Нечујно и полако....

Мил. М. Гр.

ОКРУЖНЕ, СРЕСКЕ И ОПШТИНСКЕ ФИНАНСИЈЕ У СРБИЈИ
ЗА 1889. ГОДИНУ

(свршетак)

г) *Општински расходи.*

Општински расходи су једнаки с приходима, што ће рећи, да нема ни у једне општине финансиског дефицита; на против, обично има нешто мало вишка услед заокругљавања цифара, нарочито прирескога процента. Друкчије не може ни бити, јер се сви општински

буџети граде на основу расхода, којима се противустављају сви редовни приходи; па ако су ови мањи, што је најчешће случај, онда се прирез, као салдо, пренесе на страну прихода и тако добива свагда изједначен буџет.

Тако бива бар данас. Пре двадесет и више година, у многим су општинама приходи редовно били већи од расхода: отуда је и поникла општин. готовина. У неколико траје овај процес и сада, само у мањем обиму. Сем тога ако се постигну ма какве уштеде у издавању, оне остају као вишак прихода, и уносе се у општин. капитал, у место што би требали да служе на олакшање издатака за идућу годину, што толико исто значи колико и на смањење прireза за потоњу годину, одакле су и потекли. Разлика је данас само у томе, што су прећашњи нараштаји били наклоњенији штедњи но ови новији, који подражају примеру, који добијају од државе, исцрпе до дна сваки издатак, а и ако се где год појави каква уштеда или непредвиђени приход, они их — вирманом — пренесу на какву партију расхода, која је растегљива, као што су сви расходи у људи лаке руке.

Расходи српских општина су још веома скучени. Из њих се најбоље види колико мало потреба има наш свет у јавноме животу: јер може да се нађе по која општина и то груписана, да не троши, сем на плате општин. особља, ни 300 динара годишње, на све друге своје потребе. Одиста, међу издацима долазе на прво место плате и то председничке, кметовске, писарске и пандурске, по варошима још и лекарске, инжењерске и друге. Платни трошкови представљају више но две трећине свих издатака општинских. Они су износили у прошастој години 3,760.262 динара, а од ове суме пало је на варошке општине 1,089.321, а на сеоске 2,670.941 дин. Ако има у овим општинама школе, онда она одузима коју стотину динара на огрев, на своју станарину или на станарину учитељску: сви ови издаци достижу годишње цифру од $1^1/_2$ милијуна, и то већу половину те суме троше вароши, а мању село.

Порез на општинска имања често је већи него што је приход њихов, нарочито у неплодним и оскудним крајевима.

За овим долазе издаци за прославе народних празника и заступање општина у ванредним приликама. Ова је партија у буџету обично прекорачена и намирује се накнадним прирезом, који никако и не улази у буџет. Како је Србија земља изнепађења, ових је трошкова било веома много; кад се помисли само, да је за ових последњих осам година цела Србија долазила неких четири пет пута преко својих повереника у престоницу, да изјави владаоцу, у добру и у невољи, своју поданичку верност.

Међу ванредним издацима повлаче се и трошкови, које су општине поднеле за време последњег нашег ратовања, око опреме другог позива. Ови издаци се наравно нису могли предвидети; па како наше законодавство не зна за накнадне помесне буџете, који су другим народима и формално познати, као што су и нашем материјално, то ови непредвиђени трошкови нису ушли у општин. буџете, па следствено ни у општин. рачуне. Међу тим су у ствари платиле наше општине у напред поменутом добу преко 1,200.000 дин. на ту сврху Овај би се издатак могао додати уз оних 40 милијуна дуванске ренте и 1,208.000 бакарнога новца, те да се приближно добије новчани трошак за бугарски рат.

Има још један издатак у општин. буџету, који заслужује да скренемо пажњу на њ, не толико због његове големости, колико због његовог социјалног значаја: то су трошкови око издржавања сиротиње. Под издржавањем сиротиње општине разумеју новчано помагање сиротних, болних, кљастих, слепих, блесастих а и ванбрачне деце. Кад би смо упоредили Србију с осталим државама, онда бисмо видели да она најмање троши на сиротињу. Да ли што је најмање има, или из кога другог узрока?

Јамачно има у Србији мање бескућника него игде у Европи, а и зачетак аграрног пролетарства, који се заметуо на развалинама задруге, може још да нађе зараде по добру цену и у селу и у вароши. Кад Енглеска, у ужем смислу, прирезује за сиротињу (poor rate) $14^1/_2$ мил. фуната или око 362 мил. дин. годишње,[1]) од које се суме 198,971.025 дин. одиста троши на помагање бедника, онда нам изгледа сувише незнатан издатак од 127.545 дин., што цела Србија даје својој сиротињи. С погледом на поделу и овако малене суме, разликују се варошке општине битно од сеоских, докле вароши троше 98.068 дин., а међу њима сам Београд 63.000, издају сеоске општине на сиротињу само 29.477 дин. или просечно свака општина по $58^1/_2$ дин. годишње.

Узрок овако маленим издацима лежи поглавито у овим околностима: пре свега, као што рекосмо, немаштина у Србији није још обухватила читаве слојеве друштвене, као у других народа; друго однос између мушкиња и женскиња је веома повољан, будући да има више мушких но женских, то има сразмерно мало лица која остају без снажније мушке потпоре с једне стране, а у другом реду ова равнотежа поводи за собом као королар веома малени број ванбрачне деце, у чему се Србија нарочито одликује од других држава и у овом погледу заузима она прво место међу њима; али, овако једнострано оцењивање овога друштвенога факта, могло би наше суђење странпутице завести. Јер, самим тим, тако рећи недостатком

[1]) Fourier de Flaix, Critique financière Paris 1889. II. tome.

западне културе, моћи ћемо предњу појаву и ако с другог гледишта тек потпуно објаснити.

Скомрачење у трошковима на сиротињу, објашњава се одиста у другом реду, слабо развијеним хуманитарним установама и обичајима у нас. Болни, немоћни, слепи и глухи, остављају се без ичијег старања и љубави у младости, те брзо пропадају и недоспевају да даду онолики контигенат бедника, који падају на терет целога друштва. А онај део, који се и протури до зрелијих година не ужива никакве потпоре од својих срећнијих суграђана.

Свакоме ће бити познато да осим општих болница и оне за душевне болеснике, које издржава држава, и дома за сиротну и напуштену децу у Београду, који се обдржава приватном дарежљивошћу, у целој Србији нема ни једног хуманог завода, који би пао на терет окрузима, срезовима или општинама.

д) *Општински буџет.*

С погледом на састављање, измењивање, извршивање и завршивање општинских годишњих рачуна, закон општински био је непотпун, нејасан и замршен. И ако је сам закон у своме 42. и 88. члану изреком оставио министрима финансија и унутрашњих дела, да пропишу упуства за састављање општин. буџета и њихово пречишћавање, ипак се у току од пуних шест година, не нађе ни један од седам министара финансија и шест министара унутрашњих дела да и једног словца напише, на пољу овако замашног интереса земаљског, као што је потрошак од 33 милијуна, колико су за то време наше општине утрошиле.

Да у гдекојим општинама није могућно склопити рачуне за две, три и више година, није ни чудо, кад се од општин. рачуновођа не тражи да имају бар у начелу чисте предрачуне за свој новчани рад. У место да на неколико месеца, пре почетка рачунске године, сви судови и одбори општински прегну и склопе предрачуне овојих прихода и расхода, основаних на истинским и вероватним потребама, а поткрепљемим искуством из прећашњих година: ми видимо да трећина свих општина у Србији нема никако израђених буџета на време, нити такове шаље вишим властима на преглед и одобрење. Остали ревноснији преставници општински, који имају бар формално тачне буџете, подносе их вишим властима на одобрење; али како су и они производ неспремних, невештих или несавесних људи, то они бивају нов извор санкционисан вишом влашћу за упропашћавање општин. имања, растуривање општин. капитала, неупутно трошење и неправично црпљење народног богатства — а уз то још и повод великог али по све бесплодног бирократског рада.

Овако устројство општинског рачуноводства, које је остављено без упутстава и законских прописа с једне стране, и без државне контроле с друге стране, ствара у општин. финансијама хаос, који се расплеће свакад и на штету појединаца а и целе општине.

Редак је општин. буџет а да су у њему на страни примања сви приходи уврштени. Час нема прихода од општин. капитала, час прихода на имања или од закупа, а понајчешће недостаје неодређена сума непредвиђених прихода. Тако је исто и на другој страни. Међу издатцима такође нису побројани сви расходи, који би требали да се по редовном буџету троше.

Ево неколико главнијих примера за потврду напред реченога. Плате општин. чесника и служитеља се не одређују буџетом, већ се намирују прирезима, било по чл. 68. закона општин., за оне прве, било према каквој засебној одлуци суда и одбора општин. за ове друге. С тога мисле многе општине, да о овим прирезима и издацима који се из њих чине, ваља водити и одвојен рачун. Како се школске општине доста ретко поклапају с политичким, то се и издаци на школске потребе не уврштују у буџете политичких општина. То исто бива и за све приходе и расходе које имају поједина села, ако су ова некада образовала засебну општину. Овоме ваља додати још и најчешћи недостатак општин. буџета — непредвиђене издатке и појмити праву вредност општин. буџета с рачунске стране.

Ови недостаци су нагнали Главну Контролу, те је она 4. новембра 1888. год. издала упуство или боље рећи апел на све судове општинске, из којег најбоље провирује хаос у општин. рачунима немоћ и небрига управних власти; јер контрола завршујући своје упуство, овако запомаже: „за до сада издате суме, где оне нису биле у напред стављене у буџет, нити иначе надлежно одобрене — нека се тражи од власти накнадно одобрење".

Сад се намеће питање, шта бива у овим случајима, претпостављајући да је овако дефектан буџет и одобрен на време? По што се потребе, као оне напред поменуте, морају намирити од данас на сутра, то суд, или председник општински, чини издатке без ичијег одобрења, а за своје спокојство тражи накнадно одобрење, било за издатак из благајнице, било за ванредни прирез. Овај незаконити пут му је међу тим свагда санкционовао министар финансија, а Главна Контрола му га препоручује, како би му могла издати разрешницу с чистом савешћу.

Шта је прва последица оваких поступака? — Велика административна преписка, расправљање ситница, кад је већ главно пропало, и све то без реда и без икакве користи за државни автори-

тет као надзорника, и грађане, као носиоце јавних терета. Ово допуштење и накнадно одобравање буџета и његових најбитнијих чињеница учинило је његово састављање на време и у потпуности са свим излишно. С тога нам службене новине пружају сваки дан прилику, да можемо читати како више власти одобравају општин. буџете у другој половини рачунске године, по завршетку њеном или чак и шеснаест месеца по истеку њеном, дакле кад се већ зашло и у трећу рачунску годину.

Пређимо сад на ону врсту општин. буџета, који бар по спољашњем облику изгледају да су у свему „исправни". Да ли се они могу сматрати, према начину како се граде, као правна основа за општин. приходе и расходе? На ова питања одговарамо, да и они у правном погледу не стоје много боље од оних, који се састављају на дохват и без ичије контроле. Поред неправичности, с гледишта демократског, коју је унео наш закон о општинама од 1884. год., тиме што је скучио право за гласање на малени број оних, који плаћају 30 дин. порезе годишње, чине се још и веће неправде носиоцима јавних терета тиме, што се и овако смањени број гласача никако и не позива, да суделује у овим животним питањима за сваког појединца.

Закон наређује да суд и одбор одобравају буџет, који се изједначава у својим приходима и расходима прирезом, кад овај не прелази од годишњег пореза 5% по селима, 10% по варошима, а 20 % у Београду. Раније смо видели, да мало има општина, које су тако срећне да не морају прибегавати прирезу. Исто тако смо видели да сеоске општине прирезују у средњу руку 52% од годишњег пореза, дакле више но што закон утврђује. За ове пак случаје прописује чл. 38. закона, да се прирез може купити само ако одлуку судску и одборску усвоји и збор, а његово решење одобри Државни Савет и министар финансије, који је дужан да прибави за такав прирез још и највише решење.

И ако је законодавац из претеране зебње од великих прireза и сувише скучио слободу у прирезивању, намера је његова била добра. Сматрајући ванредни прирез као изузетак и нешто веома штетно за општинске интересе, подвргао их је овој дуготрајној и заметној процедури: али у животу се смер законодавчев са свим извитоперио. Нама је, пре свега, непозната општина, где већина оних који имају да сносе терете, улаже и своју реч при наметању тих терета. Рекосмо да нам је непознат случај да је игде и икад у Србији дошло 2/3 гласача на збор. Први зборови никад нису пуноважни. На други збор, који решава с онолико гласача, колико буде дошло, не долази ни половина гласача, дакле ни четвртина по-

реских глава. Већином не дође сем неколико грађана из места где је судница, просто нико, и тврђење није претерано, ако се каже да је половина свих зборских решења, која се тичу општин. прireза, продаје, куповине или размене општин. непокретног имања, прост фалсификат.

Поред искуства које имамо из многих примера, види се да је овако и из околности, што би се по зборским решењима могло мислити, да у целој Србији нема ни хиљаду писмених, сем општинских писара, који скоро све те грађане на те одлуке сами потписују и закрштавају. Међу тим се може слободно рећи, да је бар 30% оних што плаћају преко 30 дин. годишње пореза писмено; и да не би сви гласачи, поред полике партиске поцепаности, личних задевица и суревњивости пристајали на све одлуке судске и одборске.

И ако је ово један факт, који је сваком био познат, ипак су те фалсификате одобравале редовно све више власти и давале им највише освећење.

* * *

Поред недостатка правила за вођење општ. рачуна и успешне контроле над њима, треба да изнесемо дојакашњу нашу општину у њеној суштини, па да видимо, да је ту и немогућно водити рачуна о њеном финансиском раду.

Као што је познато, све су се наше општине морале груписати на основу закона од 11. јуна 1884. год. тако да је то сажимање после неколико месеци било по целој Србији извршено Ово стање трајало је пуних шест година, а данас се у неколико те везе на сличан начин раскидају. У економском животу нема теже невоље и веће незгоде но насилно спајање онога што није требало спојити, што се није дало везати. Груписањем нису се могле општине везати ни у једну политичку, а камо ли у једну економску и финансиску заједницу: а то с тога, што се тим спајањем нису везали интереси људски; а где нема у друштвеном свету заједничких интереса, ту не може ни ни бити говора о ма каквој другој узајамности.

Што нам дакле преставља груписана општина? Ко други могао би нам можда и дати одговора на ово питање, за економиста, за финансиста не остаје ништа друго но, да се најблаже изразимо, да је груписана општина административни монструм Нека нам се допусти да изнесемо ово политичко недоношче наше у свој његовој наготи, ради оправдања овако охолог вршења кумовске дужности.

Изаберимо за овај приказ коју од нормалних општина с напабирчених 500 глава, на пр. општину Белосавску у срезу јасенич-

ком, у округу крагујевачком. Прићимо јој сад да над њом извршимо финансиску секцију.

Ова се општина састоји из четири села, која су пређе чинила четири засебне општине, а то су: Белосавци, Загорица, Маскар и и Јеленац. Знамо да ова четири села имају свога председника, писара и четири кмета. Ови би се морали плаћати из заједничких општ. прихода; да ли се то и чини? Не, јер Белосавци имају свој забран и механу у селу, те могу закупнином тих имања лако да намире плату својега кмета. Маскар има једну продавницу, Загорица две, а даје сем тога још и клање стоке под закуп и овим приходима подмирују ова два села своје платне трошкове. Јеленац пак нема својега имања, он мора да издржава својега кмета прирезом. Хоће ли му братска села притећи у помоћ? Не ће. С тога ће Јеленац имати свој засебан порески систем за намиривање својих сеоских потреба. За решавање о овим издацима, надлежан је по закону једино суд и одбор целе општине, а за одобрење прireза збор. Хоће ли сад сељани осталих трију села решавати, колико ће се прирезати на сељане јеленачке ради подмиривања њихових сеоских потреба? И ако Јеленчани нису имали свога Јована без земље, ипак су извојевали, да сами себи одређују колико ће плаћати за своје потребе. Ево села које има поред самосталне извршне и посебну законодавну власт. Ово се одиста коси с наређењима закона општинског, али нико не може одрећи да је право и умесно.

Ваља купити бир; Белосавци сачињавају засебну парохију, Загорица тако исто. Маскар се не само моли Богу у цркви суседне Јагњилске општине, већ плаћа и бир у заједници с њоме.

Загорица и Маскар, имају сваки своју школу, друга два села немају своје школе. Хоће ли ови да сносе терете око издржавања школа заједно с онима? Јамачно неће.

Шта више ни у војном погледу ова четири местанца не представљају целину. Загорица спада у крагујевачку пуковску окр. команду; Маскар, који с Јагњилском општином има заједничку школу, шаље своје младиће у Београд ради рекрутовања, а Белосавци опет у X. пук. окр. команду у Чачак!

У кратко, људи који се нису учили ни у једној школи, који се не крштавају у једној цркви, нити се моле пред једним олтаром, који служе по разним командама, људи који не илаћају ни заједнички бир, ни прирез, ни школарину, ти људи треба да образују једну заједницу, једну политичку породицу. Зар наша груписана општина није административни монструм? Зар се овде може говорити о општинским уређеним финансијама?

* * *

Остаје нам још једно последње питање да расветлимо, а то је: да ли је оправдана и у колико је разложна повика на месне намете; да ли су они свагда тако тешки били и најзад како стоји с месним дажбинама у другоме свету, чему нас искуство других народа може научити и шта према томе можемо очекивати од наших месних финансија у будућности.

Пре новог закона о општинама није се могао чути ни најслабији гласак противу месних плаћања, роморило се само на државни порез. И одиста је нови закон тек повећао у големој сразмери месна давања. Груписање општинско изазвало је многе издатке, за које се до тада није знало. Поред дотадашњих сеоских кметова поникло је ново звање општ. председника, а свима би уједначена позамашна годишња награда. Трошкови на плате часника и особља општинског достижу годишње суму од 3,760.000 динара, дакле више но две трећине свих општ. трошкова, или прихода. Овако скупе општинске управе нема нигде ни приближно у свету. Старање општ. председника за села своје општине, којих има просечно по пет на општину, њихово обилажење, слање послужитеља и т. д. увећали су знатно општ. издатке.

Овом најјачем новом издатку, придружиле су се друге две околности једновремено са ступањем новога закона у живот, које су такође оптеретиле месне финансије; хоћемо да кажемо раскошно трошење прireза по општинама, срезовима и окрузима с једне стране, и многа велика и прескупа грађевинска предузећа као што су касарне, зграде намењене за изрицање правде и ширење просвете. У ово време је коинцидовала и распаљена политичка борба, која је за собом повукла честе промене у општ. часништву и особљу, у след чега је наступио неред у општ. благајници и рачунима, те је много општ. новца и пропало.

Ипак нам сви ови новоизазвани издаци не би могли објаснити, да поред непосредног државног пореза од $13^1/_2$ милијуна и $6^1/_2$ милијуна државног прireза и осталих дометака њихових, који повишују крајњу цифру непосредних давања на 21 милијун годишње, сви ови издаци рекосмо не би нам могли објаснити, да се сви подвизи избачени под теретом јавних намета упућују, бар у сеоским општинама, месним прирезима, којих нема више од $3^1/_2$ милијуна, дакле за шестину државних намета, кад не би било једног незаконитог и штетног обичаја, који је оличен у прирезивању с главе на главу. Пошто је немогућно да некога више боли кад мора да плати 21 него кад му се узима 3, јасно је, да ова сразмера у многим

случајима за појединца и у ствари никако и не постоји. Одиста има много срезова а још више општина, где се прирези распоређују с главе на главу, у место по сразмери непосредног пореза, те с тога многи сиротани подједнако сносе као и имућни, ако не све државне а оно бар неке месне терете.

Ова штетна практика, која је толико убитачна за наш економски развој, упропашћујући најдраже привредне младице, затире нам следствено и најобилатије финансиске изворчиће, који су једини кадри да се стеку у ону огромну реку државних прихода, којом има да се зајази витло народног буџета. С овога места потичу оне силне продаје имања, одавде се чују она гласовита запомагања, кроза чији се јек може да чује по кадшто и глас сељака да се одриче онога што му је драже од очију у глави — своје земље, свога кућишта, јер осећа да с тога што нешто има, што се рачуна у пореску главу, да је више оптерећен, него што може да потегли.

У прошастој рачунској години, у окрузима брдовитим и сиромашним наплаћивани су порези и прирези егзекуцијом од сваке четрнаесте пореске главе. Тако је било на Рудпику и у Драгачеву, а 400 непокретних сеоских добара узето је у попис за наплату пореза у срезу козничком, окр. крушевачког, где нема више од 5513 пореских лица. Један пример, који смо прибележили, биће довољан да нам изнесе ову злураду практику у њеној правој светлости. У срезу ариљском плаћао је један сељак само 8 дин. непосредног пореза на годину. Ради подизања школе би одређен за три полгођа прирез од 10 динара с главе на главу, тако да је онај сиромашак у место једно 12 дин. платио те године нека 34 динара непосредних дажбина.

Дакле месни намети нису толико тешки по својој суштини, колико у примени, нити су једини криви што је толика повика на њих. У природном своме развоју, као пратиоци модерног друштвеног уређења, које је оличено увођењем или боље рећи обновљењем општинске и провинцијалне самоуправе у материјалном животу њихову, месне дажбине су несрећом дошле у стицај с наглим растењем државних расхода, који су нарочито код нас тако нагло и тако неоправдано повећани. Сем тога је држава, или управо њени финансисти су се у недостатку плодних финансиских мисли непрестано обраћали порезу, подижући га час са 34, час са 46%, и ако сви знамо, да се од непосредног пореза оваквог какав је и како се прибира, не може више добити но што он данас у ствари даје. Па како је за месне приходе, као у целоме другом свету непосредни прирез управо једини извор (да оставимо октроа на страну, који изумире) то месни самоуправни органи у нас морају да захватају

с тога јединог свога извора, дирајући у сам живац пореске снаге, оно што је преостало још у њему, по што га је држава до дна испрпла, те нам с тога и наноси толики вред.

Одиста у овој околности и лежи, поред неправилности у разрезивању, главни узрок што је наша пореска снага тако осетљива према месним наметима; како бисмо иначе и могли објаснити себи ову појаву, кад знамо да Србија не само сразмерно најмање плаћа држави, него да има и сразмерно најмање месних дажбина.

Америка не познаје до данас још државни непосредни порез; малени енглески «инком такс« поникао је тек од Пита на овамо; Италија се одрекла повећања пореза за много година, а можда и за навек; а у Француској се већ питају мислени људи, да ли је дошло време да се држава одрече непосредног пореза у корист локалних администрација? [1])

Говорећи о приходима општинским, видели смо да су они по најмањи у Србији, а сад је на реду да покажемо и да је прирез сразмерно најслабији у Србији. Француска има 36.131 општину; међу њима је 11.095 које купе прирез од 51 до 100 пара на динар, а 4248 општина имају већи прирез но што је државни порез, т. ј. где је прирез већи од сто на сто. У Италији од 8250 општина, половина само има прireза испод 100%, 2305 плаћају између 100 и 200%, неколико стотина општина прирезују по 300, 400, 500 и више пара на динар, а 16 општина плаћају чак преко 700 пара на сваки порески динар. Докле у Србији општин. прирез преставља само $16^1/_2\%$ државног пореза, у краљевини Пруској износи прирез општ. и то само као додатак на »Classen- и на classifizirte Einkommensteuer» равно 90% државног пореза.

Али ово није све; из године у годину у целоме свету општин. и други помесни прирези нагло расту. У Француској се, на пример, број оних општина које су испод 20% непосредног пореза прирезивале смањио ове године за 184, а број оних општина, које купе преко 100% прireза, порастао је за 208.[2]) У Италији су почели прирези тако нагло да расту, да ће за кратко време стићи, а можда и престићи државне непосредне дажбине и ако је држава 1886 год. покушала да их ограничи нарочитим законом.[3])

Из свега овога видимо да су месни прирези свуда големи, већи него што су у нас, да им сем тога лежи у природи њиховој да се све већма шире, с тога и мислимо да их иста судбина очекује код

[1]) Leroy — Beaulieu, Economiste français 1888.

[2]) Ministère des finances, bulletin statist. mai 1890. Paris.

[3]) Sbrojavacca, Finanze delle amministr. locali. Roma 1887.

нас и да би сваки покушај остао узалудан, којим бисмо хтели да им станемо на пут.

Кад су већ датом општинском самоуправом многи друштвени задаци пренесени од државе на општине, а новом земаљском поделом и управним уређењем и на срезове и округе, потребно је и право је, да се тим државним чиниоцима даде и могућност да они те задатке приведу у живот; с тога се држави заповеднички налаже да им она не дира више у једини њихов финансијски извор — у прирез.

15. јуна 1890.

Београд.

М. Цукић

ЈЕДАН ПОГЛЕД НА ЕКОНОМИЈУ КАО НАУКУ

Прошло је сто година од када физиократи први изнеше замисао и дадоше потстицај образовању економне науке, а Адам Смит постави јој темељ и омеђаши поље њезиног изучавања. Од времена њених оснивача па до данас ни на једном научном пољу није се ваше радило, писало и дискутовало као на пољу народне економије. Многи економни писци великог ума и богатог знања гледаху да дају чвршћу основу и импозантнији изглед економној згради, коју подиже шкотски философ. Ма да се размимоилажаху у неким питањима мањега значаја, они се опак слагаху у битним теориским принципима који састављају скелет саме науке, полажаху са истог гледишта, придржаваху се једне исте методе научног испитивања: да њихови радови у главним цртама представљаху тип склада и јединства. У току тог у осталом кратког времена за образовање тако колосалне науке као што је економија, било је момената када се држало да она у облику који јој дадоше Адам Смит и његови најближи следбеници неоспорно има све историске и философске постулате, те да може претендовати на знање у »апсолутном и најјаснијем облику». Пре неколико деценија с правом су се могле изговорити ове речи: «Велико дело економне науке довршено је. Периода научних распра скоро ће престати и наступити општи споразум међу научницима у битним начелима политичке економије«[1]).

[1]) Journal of the Statistical Society, 1876

То очекивање није се испунило. Ако се данас погледа на масу економних дела, којих број све више расте, у којима сваки писац има своје засебно становиште, друкчији систем излагања и поделе, лако се уверити — да наука Рикардова и Малтусова није показала велики успех ни по својој теоријској ни практичној страни, бар раван успеху који изгледаше да крунише научне радове пре пола века. Било да се посматрају идеје или факта, свуда се наилази на велику несугласицу мишљења. И ако је предмет саме науке данас готово одређен, ипак се још нису престале водити научне распре о главним питањима, као о природи, задатку, обиму и методи истраживања. С друге стране, модерни напредак у свима врстама радиности дао је условима живота други правац и облике, који су изазвали теже и комплексније проблеме у практици, које вештина и економна способност појединаца нису кадре да реше. У теорији јача несугласица и размимоилажење у мишљењима, у практици антагонизам и заоштрена борба интереса, да се може рећи да наша наука пролази данас кроз доста критичну фазу у своме развићу.

I.

У опште се тврди да народна економија као наука почива на егоизму или самом интересу, јер све што човек предузима у свету економном потиче из себичности његове природе. Одиста ако се дубље уђе у доктрине класичне економне школе, види се да она признаје само једну психолошку црту човека у сфери привредне активности. По мишљењу њезиних представника, економни свет представља природни поредак који важи за сва времена и народе. Покретачка снага која гони човека на рад и тековину добара јесте природни егоизам (selfishness). Полазећи од те основне претпоставке која у доктринама класичне школе заузима од прилике исто место које заузима природне одбирање (selection) у Дарвиновој теорији, следбеници Адама Смита покушавају да, помоћу принципа које испреду из опште догме егоизма, протумаче све феномене комплексне структуре економног живота и пронађу кључ за решавање најзамашнијих практичних проблема. Да се темељито проуче закони који владају узроцима тековине и расподеле добара у друштву, човек се, веле, мора сматрати као егоиста и покушати да се докаже, како све индивидуалне воље, управљене на тековину, покрећу једино мотиви личног интереса и задовољства. Сваки појединац природно тежи да се одржи и створи себи што бољи и пријатнији положај. Те две главне тежње комбинишу се на најразноврсније начине у социјалним односима. Њихови веома испреплетани инте-

реси огледају се свакога момента у варијацијама цена, у пењању и спуштању стопе интереса, најамнице, предузимачке добити и. т. д. Управо оне служе као компас сваком оном који нешто предузима у силноме мору укрштених економних интереса. Испитати законе по којима те две силе дејствују, задатак је народне економије.

Егоистичне човекове тежње најбоље се огледају у „жељи за богаством“ (desir of wealth), покретачу који се свуда јавља и подједнако гони човека, без обзира на разлику полова, времена, узраста и занимања, на тековину богаства. Осим силе полнога нагона, ни једна друга није толико моћна да паралише саможиве индивидуалне тежње, те зато друге психолошке црте не треба ни узимати у вид. Тај главни мотор личних интереса који не треба схватити тако апсолутно и једнострано, јер се у њему садрже разнолики осећаји, жеље, страсти, потребе, има своју историју и бескрајно се разликује по својим економним дејствима, најбогатије је врело идејама класичне школе. Колико је значајан тај принцип у старој економној теорији, види се из речи једнога од њезиних главних представника. „Жеља за богатством или највећом добити, вели Си н јор (Seniar), тај очигледни факт, да човек што више стече са што мање жртава, оно је у политичној економији што је закон гравитације у физици или dictum de omni et nullo у логици, главни дакле и последњи факт иза кога свако друго резоновање престаје и свака друга поставка о њему није ништа друго до његова проста илустрација“.[1]) У другим социјалним појавима, нарочито у политици, наставља он, тешко је из ближе предвидети како ће људи осећати, мислити и радити у даноме времену, те за то су дедуктивни закључци без посматрања факата веома непоуздани. Али у појавима чисто економним, кад је реч о тековини добара, све друге жеље тако су слабе да их треба одбацити. Сви остали покретачи човекове природе који стоје према егоизму у односу трења према покретачкој снази тела, производе тако незнатна дејства, да о њима не треба водити рачуна. Ти споредни узроци којима се паралише јачина силног егоизма, не дају се веле подврћи тачној анализи; они не представљају јасан израз ни тачно мерило којим би се могао одредити начин радње и јачина сила које се у њима садрже, те о њима није готово вредно ни говорити.

Егоизам је, без сумње, најјачи покретач личног интереса о коме економиста мора водити рачуна. Али стављати се једино на тако једнострано гледиште у оцени најразноврснијих феномена и-

[1]) Навод у чланку: On the Philosophical Methode of Political Economy, by Cl. Lesly, Hermathena, 1876.

елиминисати све остале моторе, који делају у супротном правцу, значи толико исто колико покушавати да се формулишу закони покрета без обзира на супротна дејства трења. Споредни покретачи појединаца, као што су осећаји симпатије, племенитости, удружљивости и т. д. играју тако исто важну улогу као и трење при покрету, јер оно спречава да се земља не судари са сунцем.[1]) Отуда горње упоређење, баш и кад би било основано, потирало би оно што се њиме хоће да докаже. Економна наука не може се засновати на основи на којој почивају егзактне науке. Природне силе које дејствују по нужности непрекидно у покретима маса, нису истоветне са силама које дају импулса људским покретачима Није задатак народне економије, примећује лепо један писац, да се упушта у развијање теорема као у геометрији нити да прерано генералише појмове по примеру физичких наука, као што хоће стара школа, упоређујући извесне моторе човечије природе са трењем у покрету маса. Економиста треба да буде одушевљен скромнијом али поузданијом мишљу, а на име, да показује и отвара путеве у практичном животу, да човек што лакше дође до својих намирница[2]).

«Економија као наука скуп је нужних и универсалних истина које се оснивају на непромењивим природним законима а изводе се из атрибута људске природе, и никаква сила није у стању да је у ма чему измени«[3]). Та дефиниција извесно је најпотпунији израз старих економних доктрина. По њима се, дакле, покушава да се изведу економни принципи не из посматрања факата и проучавања фаза, кроз које је пролазио социјални живот у своме развитку, већ резоновањем из особина људске природе. У њој се најбоље огледа у којој мери народна економија узе апстрактан и космополитски карактер после Адама Смита. Први ђаци који покушаше да дограде и учврсте научну зграду, не осташе верни доктринама свога учитеља, или их схватише погрешно и једнострано. У место да узму оне добре стране његове науке које су још и данас полазна тачка изучавања, они се бацише у магловите сфере стерилних генерализација, мислећи да из простих претпостављака, које кипте на свакој страни Рикардовог главног дела, изведу савршено доказана и непобитна начела за даље научно развијање. Хипотезе су извесно важне помоћнице научног развића. Свака наука почиње

[1]) Cl. Lesly, Political Economy and Sociology, Fortnightly Review. February 1, 1879.

[2]) Quarterly Review. 1879.

[3]) Lowe, Speech on the Jrish hand Bill, Fortnightly Review, 1870.

се развијати помоћу хипотеза. Тако на пример физика се ослања на хипотезу о етеру, кемија почива на претпоставци груписања атома у молекиле, биолошке науке имају свој ослонац у претпоставци да се животињске врсте поступно развијају и усавршавају. У опште историске фазе појединих наука обележавају се, не толико откривањем факата, колико стварањем нових идеја на основу претпостављака. Али хипотезе на којима почивају Рикардове теорије, због своје апсолутности, не носе тип научних хипотеза у правоме смислу. Тако претпоставка да је „жеља за богаством а одвратност према раду“ једини регулатор личних интереса, не потврђује се као што ћемо видети, посматрањем фактичког социјалног стања. У економној радљивости оно веома различно дејствује не само код разних народа, него и код разних индивидуа једног истог народа. Тај покретач води једне, вели Лавле, да се трују хашишом, друге да откидају, што ино веле од својих уста, не би ли дошли до делића земље; једне нагони да раде без станка и одмора само да се одрже у свету, друге опет да се довијају како би најлакше опљачкали свога суседа[1]).

У извођењу начела из догме економног егоизма, из које су изведене најважније теорије, као што је теорија најамнице, предузимачке добити, и т. д. ишло се тако далеко у апстракције, да се губила из вида свака стварност. Придржавајући се у почетку трасиранота пута, што се више ишло генералисањем појмова, све више се удаљавало од фактичког стања ствари. Кад би, примећује Бланки, у постављању теорија творци класичке школе наишли на какав јачи аргуменат, довољно јак да измени њихова веровања у унапред постављење догме, они би га довели у склад са целокупним њиховим системом ванредно вештим и дрским хипотезама, да су на тај начин све више падали у бездан утопија.[2])

Економни егоизам, једини покретач интереса, који даје правац тековини и расподели добара, природно води човека, онамо где се оставља слободно поље влади природних закона, раду, подели рада употреби новца, трговини и другим спекулацијама. Савршена слобода и утакмица први су услови производње и поделе добара, на најамницу, предузимачку добит и ренту од земље. Свакоме фактору производње припада удео према раду, уложеним жртвама и каквоћи земљишта. Посматрајући феудални склоп инглиског друштва у коме су се одржале строге класне поделе, где велики сопственици, предузимачи велике индустрије, трговци, закупци и радници сачињавају

[1]) Revue des deux Mondes, 1881.

[2]) Histoire de l' économie politique en Europe. 346

засебне силе, први творци народне економије изнесоше три фактора производње: капитал, рад и природне снаге, и према томе одредише три врсте доходака: «природну« предузимачку добит, „природну» најамницу и „природну« цену земљишта.

Теорија вредности, ренте, најамнице и популације укупно чине стожер целокупне економне зграде старе инглиске школе.

Први је Тирго формулисао теорију најамнице. „У свакој врсти рада, вели он, мора наступити и фактички наступа, да се најамница ограничава на оно што је раднику најнужније за опстанак". Ту теорију усвојили су сви старији писци; али је нико није тако доследно извео као Рикардо. То се нарочито види из његових писама управљених на Малтуса[1]).

Било да се најамница посматра са гледишта теорије «природне најамнице,» како је њу схватио Рикардо, то јест да се награда радне снаге после дугих осцилација на послетку мора ограничити на оно што је раднику најнужније за одржање, на Минимум за ексистенцију (standard of life), или у облику тако званога фонда најамнице (Sheory of the Wages Fund) две теорије које носе разна имена, а у ствари по својим крајњим резултатима истоветне, почивају на закону понуде и тражње, јер по њима се радна снага сматра као и свака друга роба која се нуди и тражи на тржиштима. Стопа најамнице зависи од односа становништва према капиталу. Њу је по томе лако изнаћи. Просто ваља поделити количину капитала у циркулацији бројем становништва и тако добијени количник представљаће целокупну масу најамнице или фонд који се има расподелити међу раднике. Мекулоч (Maculoch) је врло просто формулисао тај принцип. „Најамница, вели, зависи од односа у коме стоји у даноме моменту према броју становништва количина фонда или капитала у циркулацији, који је намењен радничкој награди. Узмимо да тај фонд износи у једној земљи 30.000,000 фуната стерлинга. Ако сад та земља броји два милијуна радника, очигледно је да ће најамница сваког радника, претпостављајући да се подједнако награђују, износити 15 фун. стерлинга. Тако исто јасно је да се стопа најамнице у наведеноме случају може увеличати само ако се број радничког становништва буде свео на мању меру од масе капитала, или обратно, ако се капитал умножи у много већој сразмерици од броја радника. При сваком другом покушају, да се подигне стопа најамнице, који се не би оснивао на томе закону, мора се по неопходности насести."

Доследан Малтусовој теорији популације, ма да је вероватно, вели Рикардо, да у најповољнијим приликама социјалног развитка капитал или средства за живот расту брже од намножавања стано-

[1]) Letters of Ricardo to Malthus, стр. 174

вништва, то стање ипак не може трајати дуго, јер је површина земљишта ограничена у употреби и различна у каквоћи. Фатално мора наступати време кад ће растење средстава за живот далеко изостати иза покрета у намножавању популације. За то је сваки потстицај да се људство умножи бесмислен, опасан и нечовечан, противан природним законима и интересима човештва, а посебно интересима сиротних класа[1]. Фонд који би као био намењен радничкој награди представља количину средстава за живот која остаје на расположењу великих сопственика и капиталиста преко оног што они троше за своје личне потребе. Што је сад тражња тога фонда већа, природно је да се он мора расподелити на мање делове и обратно. Од стања његова зависи ступањ благостања или беде нижих слојева популације. А од свег тог опет зависи растење и опадање становништва.

По таквом разумевању најамнице, радник би био принуђен да спекулише својом радном снагом као трговац робом. Као год што цена робе на великим тржиштима зависи од понуде и тражње, тако и стопа најамница варира између та два елемента цене. Цена робе регулише се трошковима око репродукције, најамница би се по томе одређивала трошковима најнужнијих намирница радникових за опстанак. Тај минимум за егзистенцу представља природну цену рада, око кога увек мора осцилисати његова текућа цена, која зависи од понуде и тражње. Природна цена рада јесте она по Рикарду којом радник прибавља себи средства да се одржи и овековечи расу без растења и опадања, то јест она представља количину предмета који су раднику неопходни да одржи себи своју породицу и одгаји своје потомство под истим условима, под којима је сам одгајен. Из те теорије као слепе фаталности (als blinde Fatum Ласал је природно извео свој фамозни „гвоздени закон најамнице." Под владом слободне утакмице стопа радничке награде увек мора осцилисати око минимума за егзистенцу. Она се не може стално одржати на једној тачци, јер чим се побољша стање радника, полни нагон постаје силнији, број бракова већи, па дакле и намножавање јаче. Последица тога је већа утакмица а по томе и већа понуда радне снаге. Она се не може одржати дуго ни испод тога нивоа, јер глад и друге беде утамањују становништво, те отуда наступа јача тражња радне снаге. Кад дакле тражња радне снаге расте, стопа најамнице пење се и обратно. Или краће, као што је лепо рекао Кобден, најамница опада кад два радника трче за једним господарем, а расте код два господара трче за једним радником.

[1]) Oeuvres complètes de David Ricardo. trad. par M. Constancio et et. 1882, Paris, стр. 63. Versuch über das Bevölkerungs – Gesetz, von. L. R. Malthus. превод од E. Stöpela, 1879. 10, 406.

Периоде благостања иза којих долазе периоде криза узрок су тим честим осцилацијама. По Рикардовој теорији радничке класе изложене су вечитим менама и бедама свога положаја; оне немају могућности да избегну социјалне каламитете, а камо ли да дођу до бољега стања. Оне су вели тај «банкир-философ» у тако тешком положају да немају моћи да из њега изађу, па ма пали још на нижи ниво беде[1]). Може се десити, бар моментано, да се увећа награда једне врсте радника, али то бива на штету других. Најамница би, према томе, у напред била одређена природним законима које друштво није у стању да мења.

Гледиште класичне школе на стање радничких класа не налази јаку потврду у фактичком стању њиховог данашњег положаја. Ђаци Адама Смита узимају тежње место факата, изузетке место правила, и на основу тога изводе сталне и опште законе. Сматрати радну снагу одвојено од њезиног носиоца као у напред одређену количину и гледати у њој просто оруђе производње, без обзира на положај радника, ступањ његовог образовања, потреба и многих других услова, значи стављати фикцију на место реалности. Раднички свет не представља једноставну масу без разлика основаних на природним особинама полова, времена, узраста, занимања и т. д. као што се обично замишља. Реч човек и жена не може се заменити речју индивидуа. Пре свега понуда и тражња радне снаге не решавају о избору ове или оне струке занимања, бар то по правилу не бива. Фактички је немогућно да се радна снага повлачи из једне гране у другу која се више плаћа, од прилике онако као што се повлаче капитали из једне врсте предузећа где стопа обичне добити опада, у цељи да се употребе онамо где је она већа. Па и у самом том случају препреке су често велике и ненадмашне. Капитали се не депласирају тако лако из једнога предузећа у друго. Разне и брзе мене у продукцији, стању трговине, међународној утакмици, варијацијама цена, честе и јаке флуктуације кредита, нова открића, промене у политичким догађајима и т. д, све то проиграва рачуне и планове предузимача и капиталиста. Много мање може се то применити на радну снагу, која се не може упоредити течностима које подлежу законима хидростатике, тражећи све нижи ниво. Тешко је радницима једне гране сазнати како се и под којим условима награђују друге гране. Баш и кад би се могли о томе обавестити, било би им немогућно мењати струку. Кад се радник тако рећи сраста с једном граном занимања, кад она пређе у наслеђе читавих нараштаја, као што бива у модерној индустрији, где се струке све више гранају и специјалисањем иде се у

[1]) Ricardo, op. cit. 64.

крајност, не може бити говора о међусобној утакмици радника разних занимања. Кројач, ковач и ципелар извесно се не могу такмичити. То може бити само између способних радника једне исте врсте рада. Ако и наступи каква промена у врстама занимања, она је врло ретка и ефемерна, и то онда кад се јави јачи застој у једној привредној грани, а боља прођа у другој.

Последица свег тог ако би фактички постојало, било би изједначавање стања најамнице, тежња која се опажа у теорији, али се не догађа у практици. Као доказ о томе, често се наводи појава честог напуштања села и бегање у вароши и велике индустриске центре за већом најамницом. То се, веле, тврди и јачим исељавањем из Јевропе и Америку. Но тај феномен нити је знак ни узрок изједначавања. На против, то би био пре доказ неједнакости награде. То су у осталом потврдили два писца[1]) посматрањем фактичких прилика. По једном и другом, који су се детаљно бавили испитивањем варијација у стопи земљорадничке најамнице у свима скоро јевропским земљама, двојаки су узроци њене неједнакости. Као општи наводи се неједнакост користи које разни предели вуку из индустријских и трговачких предузећа, неравно развиће саобраћајних средстава и различности куповне моћи новца у разним земљама. Посебне узроке ваља тражити у природним локалним разликама: поднебију, природи и каквоћи земљишта. Сваки крај Француске у економном погледу има своју посебну историју, и сваки је по својим разноликостима моћно допринео њезином економном развићу, вели де Лаверњ. У осталом горње тврђење доказује се историјом. Од времена Смита и Јунга који прво почеше систематски посматрати мене награде рада па до данас, увек се наилазило на велике неједнакости у стопи најамнице, у земљораду и индустрији.

Ако би се узело, као што тврде многи писци, да постоји нека врста природне најамнице, то никако не би био Рикардов фатални минимум за егзистенцу радника. Стопа најамнице по правилу не пада испод оног што је раднику нужно за опстанак. Минимум тај варира према условима једне земље. Најамница се не одређује средствима за живот већ стањем продуктивних снага рада и укупним потребама радника које потичу често из дуговремене навике.

Што се тиче фонда најамнице, он не постоји нити је икада фактички постојао у смислу Мекулачовом. За награду радње снаге није нужно да постоји у напред нека врста капитала. Прави капи-

[1]) The Mouvements of agricurtural Wages in Europe, Fortnightly Review, for June, 1874, Cl. Lesly.
Economie rurale de a Erance, de Lavergne

тал, то јест вредност којом се плаћају услуге радне снаге у облику најамнице, производ је свакодневног рада. Фонд који би као био намењен најамници образује се у мери у којој извесна грана радиности напредује. Предмети који служе за храну и одело радника не могу се сматрати као капитал, већ као ствари одређене за потрошњу; и у том не треба гледати фонд који би био извор најамнице, већ просто средства намењена награди радне снаге којих ступањ веома варира. То важно питање у последње време почели су расправљати амерички писци стављајући се на нова и различна гледишта од досадашњих[1])

Теорија фонда најамнице узета у смислу Мекулочовом по својим крајњим резултатима води најјачем антагонизму између рада и капитала; она износи радничком свету најжалоснију перспективу будућности. Кад би тај фонд фактички постојао, стопа најамнице дала би се у напред одредити; и онда би сваки идеал радника, да побољша свој положај, био у клици угушен, јер би његови напори према таквоме схватању, били узалудни. Радници би дакле, требали да се одреку права на коалиције, побуне и друге мере противу капиталиста. Само посматрањем радника на најнижем социјалном ступњу које не веже никаква веза солидарности интереса, као што су по Брентану радници који се роје по источним доковима Лондона и чија се средства за живот одиста своде на минимум за егзистенцу, могло се доћи на закључак о тако бедном стању радника. Међу тим, у земљама где ништа не стоји на путу, у место међусобног такмичења, радници се удружују и често успевају да сами у многоме одређују стопу најамнице. Теорију фонда награде одбацили су данас скоро сви економни писци у Инглиској па и они, који су је у први мах били усвојили, као Мил, Џиванс и други.

Као теорија најамнице, тако и теорија вредности, то најзапетеније питање у народној економији, заснована је на погрешној основи. Прва се може сматрати као природна последица друге теорије. „У промитивним ступњима друштвеним, вредност ствари које се размењују зависи једино од релативне количине рада која је на њих утрошена“[2]). Постављајући то као опште правило, Рикардо узима рад као мерило вредности и извор богаства, и то, што је важно имати на уму, у смислу ручног рада. Његова теорија вредности, која почива на двема погрешним премисама, обухвата само вредност материјалних ствари, те за то је једностраna, и не може се као таква усвојити.

[1]) Интересантно је о томе дело под насловом Capital and its earnings, 1888, Baltimore, а нарочито Quaterly Journal of Economics за 1887 и 1888 у коме је изашао читав низ чланака о најамници и предузимачкој добити.

[2]) Ricardo, op. cit. chap V, 3

У опште је познато да је Адам Смит први истакао начело да је вредност свију ствари у људском раду, гледиште супротно меркантилистичном и физиократском. Оно, вели, што се купује новцем, у ствари се купује људским радом, те по томе рад је право мерило вредности размене добара. Смит, као и његови ђаци, подлегао је утицају теорије природног права, на којој почива Рикардова теорија. То се види из овога пасажа познатог Смитовог дела „О народном богатству“: „У примитивном стању које претходи стању заузимања земљишта и тековине капитала, цео производ рада припадаше раднику. Он тада није имао за учесника ни сопственика земље ни капиталисту.“[1]) Рикардо не само да је остао доследан томе принципу, но је још отишао много даље у својим дедукцијама. Подигао је на ступањ непобитног економног принципа поставку коју Смит узе за општу философску основу. Он је одиста узимао рад као мерило вредности размене добара; али је у исто време нагласио тешкоћу да се тим мерилом цене разне врсте робе. Човек се, вели он, радије служи новцем којим се много лакше даје представити вредност ствари. Рад као извор богатства у смислу у коме га је схватио Смит није исто што и рад као мерило вредности. У првоме схватању више се огледа морално начело које потстиче на рад и вредноћу. Друго је са свим материјалистичко јер у радничкој награди не види ништа друго до уживање материјалних предмета.[2])

(Наставиће се)

Милић Ј. Радовановић.

КРИВИЧНА ДЕЛА

У СТАРОЈ ЦАРЕВИНИ И НОВОЈ КРАЉЕВИНИ СРПСКОЈ

од

АЛЕКСЕ РАДУЛОВИЋА

(НАСТАВАК)

§. 27. Клеветање (опадање)

Наш законодавац у §. 210. крив. закона даје оваку дефиницију о клевети: „Ко таква неистинита дела на другог износи или за другим проноси, која овога мрзости или презрењу публике из-

[1]) In that original state of things which preceds both the appropriation of land and the accumulation of stock, the whole produce of labour belongs to the labourer. Hee has neither landlord *non master to share with him-Wealth of Nation, chap. VIII.*

[2]) Die Neuere Nationalökonomie. von M. Meyer, 1885, 120, 123.

лажу, да се казни као опадач затвором до годину дана. Но ако је опадање јавно учињено, опадач ће се казнити затвором и до осамнаест месеци.« Кажњивост при овом кривичном делу састоји се у оној пакосној намери учиниочевој, којом он иде на то да окаља част другог ког човека, износећи за њега онака дела, са којих се ко у друштву почиње сматрати за нечасна. За постојање овог кривичног дела нужно је:

1. Да је клеветник износио така дела, која су по законима кажњива или која се према друштвеним појмовима сматрају за понижавајућа. Законодавци не могу обухватити сва она дела, којима се може учинити клевета, јер су та дела по себи врло различита, према разноликим друштвеним односима оклеветаног лица. Остављено је дакле судији, да ствар научно оцењује.

2. Да је клевета учињена пред другим неким лицем; јер ако је ко каква неистинита или понижавајућа дела казивао тужиоцу у очи и на месту, где нико други није присуствовао, онда не постоји клевета, већ само увреда части. Али ако је сем опадача и опаднутога још ко био присутан, онда постоји клевета.

3. Клевета мора да се односи на какву радњу оклеветаног лица; јер ако се увреда односила на нечији телесни или умни недостатак или нечије морално стање, онда то није клевета, већ увреда части.

4 Клеветом се морају износити така дела, за која се зна да нису истинита. Ако се на кога износе истинита дела или ако оптужени докаже, да је оно што је износио, према појављеним приликама могао држати за истинито, онда не постоји клевета, али према начину по ком је вређајућа радња извршена, може да постоји увреда части. Са овим се слаже и наш законодавац. (Види §. 211. кр. 3.).

§. 28. Увреда части

Кад ко другога нападне таком радњом, којом се према друштвеним појмовима вређа човечије достојанство, а у намери да га исмеје, осрамоти или понизи, онда се то кривично дело зове увреда части. Ове вређајуће радње тако су разнолике и тако су различитог значаја, да их ни наука ни законодавство не може скалупити у извесан ред или низ. Но какве год да су те радње, њима се не сме учинити друго зло због чега би ово кр. дело изгубило своју самосталност. Наука дели ове вређајуће радње у разне врсте, а ми ћемо их поделити на ове четири главне групе.

1. У прву групу спадају оне радње, којима ко изражава своје презирање према другом·

2. У другу групу долазе оне вређајуће радње, којима се ко другоме јавно подсмева.

3. У трећу групу долазе оне вређајуће радње, којима се други за нешто беди.

4. У четврту групу долазе оне вређајуће радње, којима се наносе стварне увреде.

Како смо у параграфу 25. говорили опширније о овој ствари то ћемо још овде навести пропис нашега законодавца о увреди части. Он о овом кривичном делу говори у §. 213. кривичног закона и ту прописује ово:

»Ко речима или делом спрам другога тако што учини, што се по општем мишљењу и по нравима народа као безчашће и грдња, и у опште по стању лица, као увреда части појављује, да се казни у новцу до триста талира, или затвором до четири месеца, ако је то јавно или писмено учинио.«

Из овог законског текста види се, да законодавац не означава вређајуће радње, но оставља судији да у појављеном случају донесе своју одлуку о постојању дела. Судија се дакле мора придржавати истине, коју је научним путем пронашао и да према упуству науке примењује законске прописе на поједини случај. Наш законодавац у §. 213. говори само о јавним увредама части, јер је остале увреде које нису јавно учињене, уврстио у ред иступа и за њих прописује казну у глави XXXVIII. крив. законика.

§. 29. Особене врсте повреде части.

У кривичном законику наше Краљевине налазимо побележене многе особене врсте повреде части, које се обично квалификују као особена кривична дела. Карактерна црта, са које се ове особене увреде разликују од осталих увреда у томе је, што се код њих са увредом личности у исто време вређа и неко достојанство које је са том личношћу скопчано, или се вређа углед какве државне правне установе. С тога их законодавац казни строжије од општих увреда. У особене врсте увреда долазе по нашем закону;

1. *Увреда величанства. Свако хотично вређање владалачког достојанства, било да се то чини увредом према владаочевој личности, било према његовим правима, сматра се као кривично дело увреде величанства.* Владаочева личност и његово достојанство састављају у државном склопу нераздвојну целину и за то се узима, да се код владаоца не може засебно вређати његова личност, а засебно његово достојанство. Наука је усвојила овај друштвени обичај и за то се у кривичном праву не чини разлика између увре-

де владалачког достојанства. Свако од ових недозвољених дела, сачињава увреду величанства.

Од увреде величанства ваља разликовати друго једно кривично дело, које се у нашем закону назива *велеиздаја*. Док се велеиздајом иде на то да владалац буде убијен, телесно повређен, лишен слободе, или збачен са престола, дотле врећајућа радња при увреди величанства не прелази круг оних радања, које смо навели при повредама части у опште. Дакле она иста радња, која према другима производи повреду части, сачињава кривично дело увреде величанства, ако је управљена противу владаоца.

У држави се владаоцу признају највиша власт и највећа права; он са својом личношћу и својим положајима представља државно достојанство, па му се за то одаје и највећа пошта. Владалац стојећи на тако узвишеном положају, према данашњем државном склопу, мора имати много већа јемства за своја права, но што га имају остали држављани. Народи, нераздвајајући владаочеву личност од државног достојанства, признају својим владаоцима неприкосновеност, па им за то дају највише јемства за личну безбедност. За то се увреда части учињена према владаоцу мора да казни строжије од оних, које се чине према осталим држављанима. Тако је у науци призната увреда величанства као засебно кривично дело, а законодавци за њ' прописују млого строжије казне.

Ово се кривично дело може учинити само према владаоцу и за то свако лице, које преставља владаоца, има права на ту особену законску заштиту, и врећање његове части сачињава увреду величанства, за то се и увреда личности или достојанства краљевских намесника мора сматрати за увреду величанства све дотле, док год они фактични врше намесничку дужност, дакле владалачку власт. Но ако би који од намесника ма привремено напустио фактичко вршење намесничке дужности, онда за њега за све то време не постоји ова нарочита законска заштита, која може да обухвати само лица, која фактички врше владалачку власт. Такав би случај био н. пр. у нас, када би један од намесника у смислу члана 71. нашег устава напустио фактично вршење намесничке дужности изјавив да унапред пристаје на све, што заостала два намесника учине. У овакој прилици, и ако се тај члан није одрекао намесништва, ипак нема права на ту законску заштиту, јер се она распростире само на заостале намеснике, који фактички врше краљевску власт.

Увреда величанства не може се учинити према владаоцу који се одреко престола, ни према владаочевој супрузи, ни према његовој деци, ни осталим члановима владалачког дома; јер они чису

фактички владаоци. Законодавци уобичајили су из поштовања према владаоцу, а у неколико и због правилнијег тока државног живота, те кажњавају строжије од обичних увреда оне, које се учине владаочевој супрузи и према наследнику престола.

Наш законодавац и ако ове врсте увреда казни строжије од осталих, он ова кривична дела не помиње под именом увреде величанства, али у § 91. б. кривич. зак. прописује за свако дело особене казне. Он у § 91 б. кривич. зак. наређује:

«Ко речма, печатаним или непечатаним писменим саставом, ликовима или ма каквим изображењима или знацима увреди владајућег краља, или иначе ма што предузима или говори, из чега се мрзост на њега породити или чиме се он подсмеху или презрењу изложити може. да се казни затвором од једне године до пет година.

Ко то исто учини спрам краљице или престолног наследника. да се казни затвором од једног месеца до две године.

Ако је то учињено спрам намесника краљевског достојанства свију или спрам појединога од њих, кривац да се казни затвором од једног месеца до две године.

Увреде у овом параграфу казане само ће се по одобрењу или на заповест министра унутрашњих дела у судско ислеђење и суђење предузимати.«

У погледу одређивања постојања дела и величине казне за појављене поједине увреде ове врсте, судији треба да служе за мерило она општа начела, која су поменута при повредама части у опште.

Још се у нашем кривичном закону помиње вређање уставних права владајућег Краља и законитог реда престолног наследства. (§. 91. в.). И ово вређање не сме изаћи ван круга оних вређајућих радњи, којима се наноси увреда части. За то се при овом вређању признају само идеалне повредне радње (речима, писмом или штампом,) а не и реалне повреде.

Наш законодавац уврштује у ову врсту особених увреда још и увреду владаоца и заступника које стране државе. О овом кривичном делу законодавац прописује у §. 218. кр. закона ово:

«Ко јавно усмено или писмено увреди владаоца стране које државе, која у пријатељском сношају са Србијом стоји, исто тако ко увреди заступнике страних држава за Србију опредељене, да се казни затвором од једног до дванаест месеци или у новцу до три стотине талира; но у овом ће случају у смотрењу увреде страних дворова, суд само по налогу министра правде, у следству тужбе страног увређеног двора, кривицу ислеђивати и кривца казнити; такође и за увреде према страним у Србији станујућим за-

ступницима може министар правде, на тужбу оваког заступника ислеђење наредити, ако се он не хтедне сам непосредно суду тужити.»

У Душановом законику налазимо о увреди величанства овај пропис:

„Ко добије у хартији запечаћену грдњу написану противу цара, и то неће да спали већ прочита, да се казни као и онај који је то писао.“

2. *Увреде државног достојанства.* Свако хотично вређање угледа државних установа и достојанства оних органа, који по законима земаљским врше службу у име државне или неке друге власти, која проистиче из саме државе, сачињава кривично дело увреде државног достојанства. Држава према данашњем друштвеном склопу, нема више ону сурову власт, којој су некада појединци били роп ски потчињени. Државну је власт данас само друштво опивичило законским прописима, по којима се сваком појединцу гарантују права и грађанске слободе. Но да би се та гарантија могла одржати, мора у држави да постоји извесан ред, у ком ће сваки појединац поштовати права другога, а сви скупа права државе.

Држави као правном лицу припада као и сваком физичком лицу право на поштовање њене части, њеног достојанства. Она своје достојанство пошав са највишег места постепено преноси на оне установе, које су постале по њеној вољи, по њеној заповести, а непосредни носиоци тог достојанства јесу они органи, који су законом позвани да врше неки посао, било државни, било неке установе, која проистиче из државе. Друштво у интересу реда мора признавати то достојанство у њеним носиоцима и мора га заштићавати од вређајућих напада. За то се вређање тог достојанства казни као кривично дело. Државно се достојанство може вређати на два начина. Или се вређајућом радњом напада нека државно правна установа, или се напада званичан рад званичних органа. Наш законодавац у §. 91. в. крив. зак. прописује казну затвора од 3. месеца до 5. година, када се вређајућом радњом нападају форма владе или правне установе: породица, брак или својина.

При овом кривичном делу најважнија је увреда званичних органа, без разлике да ли су у служби државној или општинској јер се те увреде најчешће дешавају Предмет је оваком кривичном делу не она личност, према којој се вређање врши, већ оно достојанство, које је везано са званичним положајем те личности. Овде су дакле личност и достојанство одвојени, а нису нераздвојни као код увреде величанства. Вређање личности чиновника спада у појам повреде части у опште; а вређање његовог званичног достојанства, улази у појам крив. дела увреде државног достојанства.

Да би ово кривично дело постојало нужно је:

а) да је вређајућа радња извршена за време вршења службе;

б) и ако је вређање учињено онда, када дотични орган није био у служби, онда се вређајућа радња мора односити на неки званични рад, који је чиновник вршио или који ће морати да изврши.

И при овом кривичном делу важе сва она начела, која смо напоменули при повредама части у опште. О овим увредама налазимо у нашем кривичном закону ове прописе:

»§ 103. Ко јавним потврђивањем измишљених или изопачених ствари, или јавним опорочавањем или исмејавањем уређења државних или законих наређења власти или појединих чиновника, ове мрзости и презрењу излаже, или важност њихову побија или у осталима неповерење према реченим уређењима и наређењима подиже; исто тако ко јавно једну класу житељства противу друге на мрзост и презрење дражи, да се казни у новцу од петнаест до сто педесет талира, или затвором до две године.

Но јавно усмено или писмено излагање недостатака и погрешака каквог закона, уредбе или наредбе, или пресуда, или решења судских, као и научно претресање и критизирање ових, не подлежи казни, у колико се не би из форме изражаја вређајућа намера обелодањавала «

«§. 104. Ко речма, печатаним или непечатаним писменим саставом, ликом или ма каквим другим изображењем или знацима увреди какво надлежателство или политичко тело, или чиновника или званичника државног, или поротника, сведока или вештака, или јавног служиоца, приликом званичног рада, или и изван места надлежателства но у смотрењу званичног рада у опште, да се казни затвором од осам дана до једне године. Исто тако да се казни и онај који то учини спрам народне скупштине или појединих чланова њених или спрам изборне скупштине или бирачког одбора или појединих одборника његових.«

»Ако би увреда садржавала клевету, може се казнити до две године затвора.«

«У свима овде изложеним случајима увреде јавних надлежателстава или наведених лица, може полицијска власт сама и без тужбе уврећеног кривце суду на осуђење предати.»

»§. 207. б. Ко речма, печатаним или непечатаним, писменим саставом, ликовима или ма каквим другим изображењем или знацима увреди какво духовно надлежателство или свештена лица приликом њиног чиподејствовања или рада, или и изван места њихове дужности но у смотрењу ове, да се казни затвором од осам дана до једне године или бојем до педесет удараца. Ако би увреда садржавала клевету да се казни заворм од једног месеца до две године.»

»Полицијска власт може у овим случајима и без тужбе увређеног лица увредиоца суду на суђење предати.«

Из ових се прописа види, да вређајућа радња не сме бити така, којом се наноси реална повреда части, јер би се така увреда или односила на личност увређенога, или би према приликама сачињавала засебно кривично дело. При оцењивању ових идеалних повреда, којима се вређа државно достојанство, судија треба да има у виду умесност поступања званичних органа, јер у много прилика сами званични органи својим неумесним радом изазивају другога, да учини овако кривично дело. Не постоји само за држављанина обавеза да поштује државно доотојанство у радовима званичних органа, но су званични органи на првоме месту позвани да умеснм радом чувају и одржавају то достојанство и да не дају никоме повода, да га вређа. О мањим повредама части, дакле о нејавним увредама које се сматрају као иступи, законодавац прописује казну у §§. 358. и 359. крив. закона.

У Душановом законику налазимо прибележен пропис о вређању судијског достојанства. Ту се прописује:

»Ко осрамоти судију, ако је властелин, да му се све узме, ако ли село, да се распе и плени.“

Овим се прописом ујемчио слободан рад еудија, а што у законику не налазимо сличне прописе за увреду других чиновника у званичној дужности долази отуда, што се у оно време није ни помишљало, да ће ко вређајућим радњама нападати на друге званичне органе. Таке увреде кажњаване су по поменутим већ прописима о увредама властеле и себара, сматрајући, да су то личне увреде и ако се односе на рад званичног органа.

(Наставиће се)

АНА КАРЕЊИНА

РОМАН ЛАВА ТОЛСТОВА

(НАСТАВАК)

26

Спољни односаји Алексија Александровића са женом били су онакви исти, као и пре. Једина разлика беше у томе што је он сада био више занет послом, него пређе. Као и прећашњих година, чим је пролеће наступило, отишао је у стране бање да поправља своје здравље, које је целе зиме упропашћавао претера-

ним напрезањем у раду. И као обично вратио се месеца Јула и одмах је са још већом енергијом прионуо за свој обични посао. Тако исто по дотадашњем обичају, жена се преселила у летњиковац, а он је остао у Петрбургу.

Још од онога разговора после вечерње забаве код кнегиње Тверске, он није ни речи проговорио с Аном о своме подозревању и суревњивости. Његов начин разговора беше врло подесан у садашњим његовим односајима са женом. Он беше у неколико охладнео према жени. Изгледаше само толико, као да се љути што она оне ноћи избегаваше разговор. У његовом понашању према њој беше као нека сенка срдитости, али ништа више. „Ти ниси хтела — обраћао јој се он у својим мислима — да се објаснимо, у толико горе за те. Ти сад можеш и да ме молиш, ја се више нећу објашњавати с тобом. У толико горе за тебе.“ Тако се он разговарао у мислима, као човек који је покушао да гаси некакав пожар, па би се расрдио на своја узалудна напрезања, те би рекао «Ако ће, ето ти. Сад ћеш изгорети“.

Он, тако фин и мудар човек у државним пословима, није могао да појми цело безумље таквог односаја према својој жени. А није појимао с тога, што му изгледаше сувише страшно да потпунце појми свој садашњи положај ; за то је он сва своја осећања према жени и сину, сакрио, затворио и запечатио у једном сандуку своје душе. Он, који беше тако брижљив отац, постаде сада особито хладан према своме сину, понашао се подсмешљиво према њему, као и према жени. Он му се сада овако обраћао „А, младићу!“

Алексије Александровић причаше како никада није имао толико службеног посла као ове године; али он не признаваше ни себи самом да је он сад навалице измишљао и излишне послове, само да нема каде отварати онај сандук, у коме су му била осећања за жену и сина, осећања која постојаху у толико страшнија у колико дуже лежаху затворена у том сандуку. Да је нешто мако имао право да упита Алексија Александровића, како он мисли о садашњем владању своје жене, мирни Алексије Александровић не би ништа на то одговорио, али би се зорли наљутио на човека који би га то упитао. С тога на лицу Алексија Александровића беше увек нека гордост и строгост кад год би га ко упитао за здравље госпођино. Алексије Александровић није хтео ништа да мисли о владању и осећањима своје жене, и одиста он о томе није ни мислио.

Стални летњиковац Алексија Александровића беше у Петрхофу. Обично је тамо проводила лето и грофица Лидија Ивановна, која

је била у суседству и у непрекидним односајима с Аном. Ове године грофица Лидија Ивановна није хтела да проведе лето у Петрхофу, није ни један једини пут походила Ану Аркадијевну, и чак је наговестила да је незгодно што се Ана толико дружи са Бетси и Вронским. Алексије Александровић пресече јој реч строго и исказа мисао да је његова жена сувише узвишена изнад сваког сумњичења. Од тога доба он стаде избегавати Лидију Ивановну. Он није хтео да види, па за то није ни видео, како многи из одабранога света накриво гледају његову жену, он није хтео да појми па за то није ни појмио, за што његова жена наваљује да се пресели у Царско село, где станује Бетси и где је Вронски у логору са својим пуком. Он није себи дозвољавао да о томе мисли, па није ни мислио; али у исто време, у дубини своје душе, он је јасно осећао да је преварени муж, и био је дубоко несрећан с тога.

Колико се пута десило, за оних осам година срећнога живота с Аном, да је Алексије Александровић, гледајући туђе неверне жене и преварене мужеве, казао сам у себи «Како може човек да пусти ствар до тога? Како може човек да не раскине са таквим безобразлуком?« Али сада, када је несрећа пала на његову главу он не само не мисли о раскидању, него није хтео ни да зна у опште о тој ствари, а није хтео баш за то, што беше сувише страшна, сувише неприродна.

Од како се вратио Алексије Александровић био је свега два пута на свом летњиковцу. Један пут је ручао, други пут је провео вече с гостима, али ни једном није на летњиковцу преноћио као што је имао обичај прошлих година.

Онај дан, који беше одређен за трке, Алексије Александровић имао је страшно много посла; но још изјутра, кад је градио распоред дана, прибележио је да одмах после доручка у подне ваља отићи у летњиковац жени, па одатле с њом на трке, јер ће тамо бити цео двор, па с тога и он мора бити тамо. Жени ће свратити с тога, што је одлучио да је, ради света, обилази један пут недељно. Осем тога данас му је ваљало дати жени трошка за даљих петнаест дана.

Владајући као и обично својим мислима, он је свега толико мислио о својој жени, а није дозволио својим мислима да се разиђу по другом којечему, што се тицало жене.

Нарочито изјутра имао је Алексије Александровић много посла. У очи тога дана беше му грофица Лидија Ивановна послала једну броширу славнога некаквог путника по Кини, који се сад налазио у Петрбургу и писмо, у коме га је молила да прими тога

славнога путника, као човека врло занимљива а у извесном погледу врло потребна. Како Алексије Александровић није доспео да исто вече прочита целу броширу, то је ваљало изјутра довршити читање. Тек што је то свршио, навалише молитељи, почеше реферати, примања у службу и отпуштања из ње, распоређивање награда, пенсија, плата, преписка итд. За тим је ваљало примити свога лекара и управника својих приватних послова. Управник му није одузео много времена; он је само предао Алексију Александровићу потребне новце, поднео му је кратак извештај о стању његових послова, које није било најбоље, јер је због многих путовања ове године било више трошкова него примања, дакле дефицит. Али доктор, славни доктор Петрбурга, који је стајао у пријатељским односима с Алексијем Александровићем, славни доктор му је данас одузео много времена. Алексије Александровић није му се сада надао, и зачудио се његовом доласку, а још више када доктор стаде врло пажљиво да га испитује, прегледа, перкутира и аускуатира његове груди, и црну џигерицу. Алексије Александровић није знао да је његова пријатељица Лидија Ивановна, опазивши да Алексије Александровић ове године није најбоље са здрављем, молила доктора да га обиђе и озбиљно прегледа «Урадите то, докторе, мени за љубав» рекла му је гроfица Лидија Ивановна.

— Грофице — рекао је доктор — ја ћу то учинити за љубав Русије. —

— Неоцењиво благо је тај човек — рекла је гроfица Лидија Ивановна.

Доктор беше врло незадовољан са стањем које је нашао код Алексија Александровића, Нашао је да му је црна џигерица знатно отечена, да је изхрана тела уназађена, да бања није ништа помогла. Он му је наредио да се што више физички креће, да се што мање умно напреже, и као главно, да се ни поштo не љути, дакле све саме ствари, које беху за Алексија Александровића тако немогуће као и н. пр. да престане дисати. Доктор оде и остави у Алексију Александровићу непријатну свест о томе, да с њим рђаво стоји, и да нема помоћи.

Излазећи, доктор се сукоби са Сљудиним, управником приватних послова Алексија Александровића. Они беху школски другови с универзитета и, при свем том што су се ретко виђали, они се међусобно уважаваху. С тога је доктор само Сљудину и могао поверити своје искрено мишљење о болеснику.

— Баш ми је мило што сте га обишли — рече Сљудин — Он није добро, то и ја видим. . . А шта је у ствари?

— Ево шта је — рече доктор дављући преко Сљудинове главе знак своме кочијашу да приђе с колима — Ево шта је, рече доктор па узе у своје беле руке прст једне своје рукавице па је стаде растезати. — Пробајте да раскинете незатегнуту жицу, па ћете видети да је то врло тешко. А затегните жицу до крајњих граница, па онда само мало притисните прстом на једноме месту, па ћете видети шта ће бити — она ће прснути. Тако и он по својој савесности и неуморности у послу, он је затегнут до крајњих граница. А има и некакав притисак са стране, и то тежак, заврши доктор и подиже обрве у вис. — Хоћете ли на трке? додаде седајући у кола — Да, да, разуме се, то одузима много времена, рече за тим доктор као одговор на нешто што је Сљудин рекао, али што он није ни чуо ни разумео.

Одмах после славног доктора јавио се славни путник, и Алексије Александровић, користећи се броширом коју тек што беше прочитао, и оним што је раније знао о томе предмету — просто је убио у појам славнога путника својим дубоким знањем дотичног предмета и ширином својих просвећених погледа.

Одмах после славног путника јавише му једнога губернијског ског предводитеља, с којим је морао говорити. После те аудијенције ваљало је примити директора канцеларије и свршити с њиме све «текуће« послове, па онда му је ваљало скочити до једне особе врло важне, због некаквог веома озбиљног питања. Тек око пет часова по подне вратио се Алексије Александровић својој кући, где је ручао са Сљудиним, па га је онда повезао собом на летњиковац и на трке.

И не дављући себи о томе рачуна, Алексије Александровић увек је тако удешавао да при његовим састанцима са женом има још некога.

27.

Ана је стајала пред огледалом и Анушка још прикачиваше последњу траку на хаљину, када се зачу да пред капијом, по шљунку, зашкрипише точкови некаквих кола.

«За Бетси је још рано», помисли она, и погледавши кроз прозор познаде цилиндар и уши Алексија Александровића. „Баш ми је сад требао. Ваљда не мисли остати на конак?« помисли за тим, и њој се учини тако страшно оно, што би се из такве његове намере могло развити, да је одмах, непремишљајући ништа, похитала њему на сусрет са веселим и ведрим лицем. Осећајући у себи духа лажи и обмане, она му се одмах предаде, и не знајући ни сама шта ће рећи, поче говорити :

— Ах, како је то љубазно од тебе — рече она, пружајући мужу руку, а домаћег пријатеља Сљудина поздрави осмејком. — Ти ћеш, наравно, ноћити у нас — беше прва реч, коју јој зао дух пришану — а сада ћемо заједно. Штета што нисам знала, не би обећавала Бетси да ћу је чекати Она ће доћи по мене! —

Кад се помену Бетсино име, Алексије Александровић се само намршти.

— О, ја не мислим растављати нераздвојне — рече он својим обичним подсмешљивим тоном. — Ми ћемо, ја и Михаило Васиљевић, пешке. И доктори ми светују да више ходам. Ми ћемо шетати и ја ћу мислити да сам још у бањи! —

— Та има још времена — рече Ана. — Хоћете ли чаја? —

И она зазвони.

— Дајте чаја и реците Сережи да је дошао Алексије Александровић. Па шта је, како са здрављем? А вас Михаило Васиљевићу никада у мене нема. Да видите како је лепо на мом балкону — говораше она, обраћајући се час једноме час другоме.

Она је говорила врло просто и природно, само сувише много и сувише брзо. Она је то сама осећала у толико више, што је из радозналог погледа Михаила Васиљевића видела као да је он пажљиво посматра.

Михаил Васиљевић изађе одмах на терасу.

Она одмах седе поред свога мужа.

— Ти не изгледаш добро? —

— Да, рече он. Мало час ми је доктор отео читав сахат времена. Сигурно га је послао неко од мојих пријатеља, који се забринуо за моје „драгоцено" здравље....

— Не, одиста, шта је казао доктор? —

И она распитиваше о његовом здрављу, о његовим пословима, и наговараше га да се пресели к њој у летњиковац....

Све је она то говорила весело, брзо и са особитим сјајем у очима; Али сада већ Алексије Александровић не придаваше томе њеном тону никаквог значења; он је слушао њене речи, али се у њима видео онај смисао, који су оне одиста имале. И он јој је одговарао просто и подсмешљиво. У целом том разговору није било ништа особито, па ипак доцније никад Ана није могла да се сети те кратке сцене, а да је не заболи од стида.

Уђе и Сережа иза своје гувернанте. Да је Алексије Александровић хтео дозволити себи да посматра, он би опазио покорни али збуњени поглед са којим је Сережа погледао најпре оца, па онда мајку. Али он није хтео ништа да види, па није ни видео.

— А младиħу! Гле како си порастао. Збиља читав човек. Здраво младиħу! —

И он пружи руку преплашеноме Сережи.

Дете је и прεђе било врло плашљиво, али од како је Алексије Александровиħ почео да га зове »Младиħем» и од како му се у мозгу угнездила заπонетка да ли је Вронски пријатељ или душманин куħе — зазирало је од свог оца. Сержа погледа у мајку као да тражи помоħи. Он се само с мајком осеħао добро. Алексије Александровиħ поче нешто да говори са гувернантом држеħи сина за раме. Ана виде да је детету тако мучно, да ħе сад бризнути у плач, па поцрвеневши сва, скочи, скиде мужевљеву руку са детињег рамена, пољуби дете па га изведе на терасу, за тим се одмах врати у собу.

— Међутим, требало би већ иħи — рече она погледавши у часовник.

— Чудо Бетси још не долази!.... —

— Да, рече Алексије Александровиħ и уставши заглави прсте и стаде њима крцкати — Ја сам и с тога свратио до тебе да ти донесем новаца. Истина славујн живе од саме песме, али теби ħе, мислим, требати пара?,...

— Не, не треба ми.... Да, треба, треба — рече она и не гледајуħи у њ поцрвене до испод косе. — У осталом ти ħеш ваљда после трке свратити овамо? —

— О, да богме — одговори Алексије Александровиħ. — Ево и лепотице Петрхофске, Кнегиње Тверске — додаде за тим погледавши кроз прозор и угледавши инглеска каруца од трске која стадоше пред куħу. — Да кицошких кола, дивота! Сад, хајдемо и ми! —

Кнегиња Тверска није силазила са свог екипажа. само њен лакеј скочи пред куħом.

— Ја одох, због ом! — рече Ана и пољубивши сина, приħе Алексију Александровиħу и пружи му руку. — Ти си врло љубазан што си свратио.

Алексије Александровиħ пољуби јој руку.

— Е, до виђења. Ти ħеш доħи да пијемо чаја. То ħе бити дивно! — рече она, па изаħе светла и весела. Али чим није више видела свога мужа, она се дотаче оног места на руци, које је он пољубио, и сва се стресе колико јој то беше одвратно.

28.

Када се Алексије Александровиħ појавио на тркалишту, Ана је већ седела поред Бетси на оној трибини на којој се скупљао »најотменији» свет. Она га је видела још из далека. Та два човека,

муж и љубавник, беху за њу два центра живота њеног; она је и без помоћи спољних чула, осећала када је који од њих двојице близу. Она је издалека осећала да јој се примиче муж, и нехотице га је пратила кроз гомиле света, кроз које је он пролазио. Она је видела како он, прилазећи трибинама, снисходљиво одговара на препокорна клањања, како се другарски здрави са себи равнима, како жудно очекује да га виде силни овог света, те да скине свој цилиндар, који му је гњечио врхове од ушију. Она је знала све те његове манире, и они јој беху одвратни.

„Само частољубље, сама жудња за успехом, ето то је све што има у његовој души — размишљаше она — а узвишене мисли и љубав к просвети, религији, све је то зањ само оруђе за успех."

По његовим погледима по дамској трибини (он је гледао право у њу, али није могао да је позна у ономе мору од муслина, трака, пера, сунцобрана и цвећа) она је појмила да је он тражи: али она се нарочито претварала да га не види.

— Алексије Александровићу — викну му кнегиња Бетси — ви сигурно тражите жену своју. Ево је овде.

Он се осмехну својим хладним осмехом.

— Овде је толико сјаја да су ми се очи засенуле, рече он ушавши у ложу. Он се осмехну на своју жену као што треба да се осмехне муж када сретне своју жену с којом се мало час растао; за тим се поздрави са кнегињом, осталим дамама и господом. Пред његовом ложом стајао је један од ђенералађутаната Царевих, кога је Алексије Александровић врло поштовао са његове високе образованости. Алексије Александровић поче с њиме некакав разговор.

Беше настала пауза између две трке тако, да се могло на тенани разговарати. Ђенералађутант осуђаваше трке у опште. Алексије Александровић их је бранио. Ана је слушала његов танки подједнаки глас, не пропуштајући ни једну реч њихову, и чинило јој се да му је свака реч лаж, која ју је тукла по ушима.

Када наста четврта трка са препонама, она се наже из своје ложе и није скидала ока са Вронскога, који прилажаше своме коњу и који узјахиваше, а међутим одвратни глас њеног мужа не престаје. Колико јој беше страх за Вронскога, двојином ју је више мучио монотони глас њеног мужа и његове познате интонације.

„Ја сам рђава, непоштена жена" мишљаше она „али ја не волим лаж, ја страдам што морам да лажем, а *његова* (мужевљева) храна, то је лаж. Он све зна, све види, има ли у њега осећаја, када може тако мирно да говори? Кад би он убио мене, кад би убио Вронскога, ја бих га поштовала. Али не, њему треба само што је

лаж и пристојност,« говораше Ана себи и не помишљајући како би она хтела да буде њен муж. Она не разумеваше да и та речитост њеног мужа, која јој беше толико досадна, беше само израз његовог унутрашњег немира и страха. Као год што дете које се ударило, млатара мишићима само да забашури бол, тако за Алексија Александровића беше потребно умно напрезање само да угуши у себи сваку помисао на жену, која је тако силно привлачила на се његову пажњу, кад год се у њеном присуству често помињало име Вронског. Ето за што је он говорио:

— Опасност у војничким, каваљеријским тркама, то је неопходан услов. Што Инглеска може да покаже у својој ратној историји толико славних кавалеријких дела, то има у првом реду да захвали историјском развоју и неговању снаге како животињске тако и људске. По моме мишљењу спорт има дубоког значаја, ми видимо само оно што је површно.

— Како површно? — рече Кнегиња Тверска — један је официр, кажу поломио ребра. —

Алексије Александровић се осмехну оним својим осмехом, који само откриваше зубе, али не казиваше ништа друго.

— Рецимо, Кнегиньо, да то није површна већ унутрашња повреда. Али није то главно — и он се опет окрете ђенералу са којим је озбиљно разговарао. — Немојте заборавити да трку трче војници, који су сами изабрали ту струку, а признаћете да сваки позив има и лепу и ружну страну своју. Ово спада у војничке дужности. Спорт песничања или шпанских тореадора то је друго, то је знак дивљаштва. Али овако специјализован спорт, то је знак развића.

— Ако ће, ја му други пут не идем на трке; то мене страшно узбуђује. — рече Кнегиња Бетси — зар није тако Ана? —

— И мене узбуђује, али не могу ока одвојити — рече друга дама — Да сам нешто Римљанка, ја не бих пропустила ни једнога цирка! —

Ана ништа не говори. Упрла бинокл на једну тачку па се не миче.

У тај мах пролажаше кроз ложу високи ђенерал. Алексије Александровић застаде у речи, скочи на ноге брзо, али опет достојанствено, па се онда дубоко поклони пред тим војником.

— Ви не трчите? — нашаљ се високи војник пролазећи поред њега.

— Моје су трке теже — с поштовањем одговори Алексије Александровић.

И ако у том одговору не беше никаквог смисла, опет високи војник направи лице као да је од мудра човека чуо духовиту реч, и да потпуно разуме la pointe de la sauce.

— Имају две стране — настави за тим Алексије Александрович — тркачи и гледаоци; љубав према таквим сценама увек је доказ ниског развића, то признајем, али...

— Кнегињо, да се кладимо — зачу се испод ложе глас Степана Аркадијевића који се обраћао Бетси — за кога се ви кладите да ће победити?

— Ја и Ана за кнеза Кузовлева — одговори Бетси.

— Ја за Вронског. У пар рукавица?

— Стоји опклада. —

— Ала је лепо, је л' те?

Алексије Александрович поћута док су се око њега разговарали, па онда настави.

— Ја признајем да игре нису за мушкарце... — али није могао продужити.

У тај мах пустише трку и сви се разговори прекидоше. И Алексије Александрович умуче. Сви се дигоше и окренуше потоку. Алексије Александрович није се интересовао за трке, за то није ни гледао куда цео свет, него својим уморним очима стаде разгледати лица гледалаца. Поглед му се заустави на Ани.

Њено лице беше бледо и строго. Беше очевидно да она ништа друго не види до једнога. Њена је рука грчевито скупљала и ширила лепезу и она готово није дисала. Он је погледа, па се брзо окрете да гледа друга лица.

„Па ево и ова дама, и друге су узбуђене; то је са свим природно" рече у себи Алексије Александрович. Он није хтео да гледа своју жену, али му се поглед и нехотице отимао на њу. Он се опет загледа у њено лице, старајући се да не прочита оно, што је тако јасно на њему исписано било, и он је против своје воље с ужасом прочитао оно, што никако није хтео да зна.

Кад је пао Кузовлев сви беху потресени, али је Алексије Александрович видео на бледом али победном лицу Анином да онај, кога она гледа, није пао. Када је доцније, иза Махотиновог и Вронсковог скока преко велике баријере, други један официр пао на главу и на месту остао мртав, и када услед тога ужас обузе целу публику, Алексије Александрович виде да то Ана није ни опазила, да је једва разумела о чему то на један пут сви говоре. И он се све чешће и све упорније загледао у лице своје жене. Ана, и ако је беше претворила сва у гледање, осетила је са стране да је муж посматра својим хладним очима.

Она се окрете за тренутак, погледа га као да га пита шта хоће, намршти се лако и обрну се опет тркалишту.

— Ах мени је већ све једно — као да му рече тим покретом, и више га није ни погледала.

Трка беше врло несрећна и од 17 официра који су је трчали, попадало је и скрхало се више од половине; при крају беше цео свет узбуђен у толико више што је Цар показао да је врло незадовољан.

29.

Сви стадоше на глас исказивати своје неголовање; сви понављаху фразу коју је неко бацио „само нам још фале циркуси са лавовима,“ Ужас је био тако општи, да нико није ни опазио врисак Анин, када Вронски паде. У томе већ не беше више ништа необично. Али одмах за тим наста на Анином лицу промена, која већ беше са свим непристојна. Она беше изгубила главу са свим. Стала се тући као ухваћена тица. Час хоће да устане, да иде некуда, час се обраћа Бетси.

— Хајдемо, хајдемо — говораше она.

Али Бетси не чујаше. Она говораше сагнувши се преко ложе са некаквим ђенералом.

Алексије Александровић приђе Ани и учтиво јој поднесе руку.

— Хајдемо ако је по вољи — рече јој француски; но Ана слушаше шта прича ђенерал па није мужа ни опазила.

— Кажу да је и он сломио ногу — рече ђенерал — Ово је да Бог сачува! —

Ана, не одговарајући мужу, диже бинокл и стаде гледати онамо где је Вронски пао, али је то не само било далеко, него се тамо било склептало толико народа, да се није могло ништа распознати. Она спусти бинокл и хтеде да иде, али у исти мах дојури један официр на коњу пред Царску трибину и стаде нешто рапортирати Господару. Ана јурну напред не би ли што чула.

— Стево, Стево! — викаше она брата. Али је брат није чуо. Она хоће опет да иде.

— Ја вам још један пут нудим своју руку, ако хоћете да идете — рече Алексије Александровић дотакнувши се њене руке.

Она се с одвратношћу маче од њега, и не погледавши га рече:

— Не, не, оставите ме, ја хоћу да останем! —

Она је сада видела како један официр трчи од онога места где је Вронски пао, право трибинама. Бетси му даде знак марамом. Официр дође и рече да коњику није било ништа, само је коњ сломио грбачу.

Чувши то Ана брзо седе и покри лице лепезом. Алексије Александровић виде како она плаче, како не може да се уздржи не само од суза него и од јецања. Алексије Александровић стаде пред њу да је собом сакрије докле дође к себи.

— И по трећи пут нудим вам своју руку — рече он после неког времена. Она га гледа па не зна шта да каже. Кнегиња Бетси приђе јој у помоћ.

— Не, Алексије Александровићу, Ана је самном дошла па ћу је ја и одвести кући — умеша се Бетси.

— Извините ме, кнегињо. рече он учтиво смешећи се и гледајући јој право у очи — али ја видим да Ана није најбоље са здрављем и с тога желим да она самном пође.

Ана се преплашено осврте, покорно устаде и узе мужа под руку.

— Ја ћу послати некога да сазна шта је с њим, па ћу ти јавити — пришану јој Бетси.

Излазећи из ложе, Алексије Александровић разговараше као и обично са својим познаницима. Ана је такође морала да говори, али она није знала ни шта ради ни шта говори, она је ишла с мужем испод руке као у сну

«Погибе ли, или не? Је л' истина? Хоће ли ми доћи или не? Да ли ћу га још видети?» размишљаше она.

Ана седе у каруца Алексија Александровића и ћуташе. У пркос свега што је видео Алексије Александровић, ипак не дозвољаваше себи да мисли о садашњем положају своје жене. Та он је видео саме спољашњости. Видео је да се понашала како њој не приличи, и сматрао је за своју дужност да јој то каже. Али за њ беше веома тешко да јој не каже ништа више већ само то. Он зину да јој каже, како се неприлично понашала, па рече са свим нешто друго:

— Чудновато је, колико ми сви волемо тако страшне сцене — рече он. — Ја опажам....

— Шта? Ја ништа не разумем — са презрењем рече Ана.

Он се нађе увређен и одмах поче говорити оно што је хтео.

— Сматрам за дужност казати вам.... поче он.

»Аха, ето оног страшног разрачунавања«, помисли она.

— Казати вам да сте се мало час понашали како вам не приличи — рече он француски.

— У чему сам се то непристојно понашала? — рече она гласно, окрете се и гледаше му право у очи с изразом одлучне решености, под којом је сакривала свој страх.

— Не заборављајте се — рече он и показа отворен прозор с кочијашеве стране.

Он устаде и подиже прозор.

— Шта сте ви нашли на мени непристојно? — понови она.

— Оно очајање које нисте умели сакрити кад на трци паде један јахач.

Он причека да види шта ће она одговорити, али она ћути и гледа преда се.

— Ја сам вас давно молио да се тако понашате у свету, како ни зли језици не би могли ништа изнети противу вас. Беше време када сам говорио и о унутрашњим одношајима; ја сада више о њима не ћу ни да говорим. Сада остају само још спољни одношаји. Ви сте се ружно понашали, и ја желим да се то никада више не понови. —

Она није чула ни половину његових речи, јер је само о томе размишљала да ли истина Вроискоме није било ништа? Јесу л' то о њему говорили да је остао здрав и читав и да је само коњ сломио грбачу? Она се само притворно смешила кад је он свршио, али не одговори ништа, јер не беше ништа чула.

Алексије Александровић беше почео смело да говори, али када је појмио шта говори, њен страх пређе и на њега. Кад је видео да се она смеши, чудна једна заблуда завлада њиме.

„Ја износим једну страховиту сумњу, а она се смеши. Да, тако је, она ће и сада рећи што ми је онда казала, т. ј. да су моје сумње неосноване, да су просто смешне".

Сада, када је над њим висило једно страшно признање, он ништа није тако желео, као да му она с подсмехом каже, као и онда, да је просто смешан са његовим сумњичењем. Оно што је знао, беше тако страшно, да је готов био веровати све противно, што би му се казало. Али израз њеног преплашеног и мрачног лица не обећаваше више ни обману.

— Може бити да се ја варам — рече он. — У таквом случају молим да ме извините! —

— Не, ви се не варате — рече она брзо погледавши с очајањем у његово хладно лице. — Ви се не варате. Ја сам одиста била у очајању и морала сам бити. Ја слушам шта ви говорите а мислим само о њему. Ја га волем, ја сам његова љубазница, а вас не могу да трпим, вас се бојим, вас мрзим.... Радите сад самном што вам драго!

И, бацивши се у један буџак од каруца, покри лице рукама и стаде јецати. Алексије Александровић није ни мрднуо. Чак му се ни поглед није променио. Али само лице његово постаде непомично као у мртваца, и та свечана непомичност оста на његовом лицу до краја вожње. Прилазећи кући, он јој се окрете с истим изразом на лицу па рече:

— Тако дакле! Али ја захтевам да се чувају обзири спољне пристојности бар дотле — његов глас задрхта — докле ја не предузмем мере за чување моје части, и док вам те мере не саопштим!

Он први изађе из каруца и поможе јој да сиђе. Због слугу пружи јој руку, па онда опет седе у кода и оде у Петрбург.

Одмах за тим стиже један лакеј који донесе писамце. Бетси јавља: „Слала сам момка да сазна шта је у ствари. Алексије ми пише да је здрав и читав, али да је у очајању".

«Дакле *он* ће доћи», помисли Ана. «Ах како сам добро урадила што сам све казала ономе».

Она погледа у часовник. Још три сата! Успомена на појединости последњег састанка ужегоше јој целу крв.

«Боже, како је светло! Истина је страшно, али ја волем да видим његово лице, ја волем то фантастично осветљење.... Муж, да.... Но хвала Богу што је с њим све свршено».

(НАСТАВИЋЕ СЕ)

ГОРЊИ ДОМ СРБИЈЕ

(РАД ВЕЛИКОГ УСТАВНОГ ОДБОРА)

(НАСТАВАК)

Г. Др. *Миловановић* прочита: «Чл. 3. У Србији влада вера источно-православна Српска је црква автокефална. Она не зависи ни од које стране цркве, али одржава јединство у догмама са источном насељенском црквом.»

Г. *Данило Анђелковић* примећује да, и ако се у чл. 191-ом овог предлога говори о Архијерејском Сабору, ипак би требало још овде у чл. 3-ем казати «На челу српске цркве стоји Архијерејски сабор». Тако је, вели, и у грчком устаљу.

Г. *Дим. Катић* потпомаже предлог г. Анђелковића и жели још једну измену, т. ј. да се не каже да у Србији «влада» вера источно православна, већ да је та вера «владајућа».

Наравно да би то било јаче «владајућа, владајуће, владајућој,» него просто «влада». Српски филолози нису имали друга посла него измислили некакве партиципе, који се не склањају. Кад народ, тај извор и утока не само власти него и филологије хоће, онда се и партиципи склањају.

Г. *Стојан Марковић* налази да у чл. 3-ем није одређен «однос" између цркве и државе, а то је врло важно. Даље, кад смо обновили стару српску краљевину треба да обновимо и стару српску патријаршију. После прве тачке требало би додати ово: «Српска је црква самостална. Она у вршењу својих унутрашњих права, не зависи ни од које стране цркве. Уставом овим васпоставља се српска патријаршија. Највиша је власт Архијерејски сабор са Патријархом на челу.»

Г. *Дим. Маринковић* вели да је неподесна стилизација прве тачке овога члана, јер вера нити влада нити је «владајућа», него између разних вера у држави једна је «државна» вера.

Потпредседник *Сава Грујић* одговара г. Данилу Анђелковићу да се у овом члану не може говорити о унутрашњој управи цркве, већ је о томе казато што треба онде, где му је место. Одговарајући г. Стојану Марковићу рече да су односи између државе и цркве одређени XIII одељком овог предлога. Појединости не могу се уносити у овај члан.

Г. *Данило Анђелковић* брани свој предлог тиме што и у Грчком Уставу одмах у почетку пише да је на челу Архијерејски Синод.

Г. *Епископ Мојсије* налази да је овим чланом обухваћено све што је требало према канонима и васељенској цркви, само и он би волео када би се у место речи «влада» метнула «владајућа.»

Г. *Филипу Христићу* неподесна је такође реч «влада" с тога што она обухвата сувише широк појам. Боље је да се каже «државна вера.»

Г. *Марко Петровић* примећује да се мора знати која вера «има господарство» у држави. На то има права само источно-православна вера, она мора да влада у Србији, да господари другим верама. Остале вере морају према њој да стоје у извесној зависности. Он је за то да се задржи реч «влада».

Само што не рече «баш за то г. Филипе што је то широк појам. Што шире, то боље у овом случмју" Ко би познао г Марка Петровића? Он, који тако мало воли све што «влада," он који је демократа до у врх дугмета на својој чити, онде где се тиче православне вере, ту не зна за шалу, ту хоће да «господари» другим верама.

Г. *М. П. Шапчанин* налази да није јасно казано оно што се хтело казати, јер се све источне вере називају православне, па се не види која је владајућа вера. У Србији је *народна вера* хришћанска источно-православна. У место израза «афтокефална» предлаже овакву редакцију: српска је црква самостална члан васионске источне цркве.

Е није вајде, баш је добро имати о свему прецизне појмове. Одиста и Мухамедовска и Мојсијевска вера држе за се, да су православне, а већ да су обе источне, то и свако дете зна, и тако кад би се усвојила предложена редакција могли би Срби Мојсијеве вере казати да је њихова вера у Србији «владајућа.» А истина, Бога ми, што ће и она грчка реч афтокефална кад би се могло рећи «својеглава.» Ја се већ бејах у себи сложио са редакцијом г. Шапчанина, док тек устаде.

Потпредседник г. *Јов. Ристић*. Вели да целе ове дебате не би било да су господа предговорници хтели погледати наслов овог одељка, јер онда би одмах морали увидети, да се овде износе само опште црте наше државе. С тога није место да се овде уносе појединости, јер би се онда морао у првом члану одмах и појам уставне монархије ближе одређивати. Да ли ваља рећи «владајућа» или «влада» то је питање филологије.

Народна вера није се могло рећи јер има Срба и других вера, па се треба и на њих обзирати.

Њ. В. Краљ. У данашњем уставу нема те одредбе. Ја сам био у седници ужег одбора када се нашло да ову одредбу о цркви ваља унети у први део устава. Из благодарности према цркви која је толико допринела за ослобођење народа, ужи одбор одлучио је да ову општу одредбу метне одмах на чело новог устава. Реч «аутокефална» значи више него «самостална" јер садржи већа права. И ја налазим да овде није место појединостима. Кад један великодостојник цркве, као што је Његово Преосвештенство г. епископ Мојсије, налази, да је предложена редакција обухватила све што треба према канонима и васељенској цркви, онда мислим да би могли приступити решавању.

Цео одбор усвоји предложену редакцију члана трећег.

Г *Др. Миловановић* прочита: «Члан 4. Државна област Србије не може се ни отуђити ни раздвајати. Она се не може ни смањити ни разменити без пристанка Велике Народне Скупштине. Али у случајима исправке ненасељених граница од мање важности, довољан је пристанак обичне народне скупштине.»

Г *Стојан Марковић* мисли да треба казати да је државна област «неотуђима» и нераздвојна и да о томе не може решавати *ни Велика* народна Скупштина.

Ја сам мислио да ће сад осути «Охо» са доњег краја десног стола јер ко је то видео да може бити ствари на свету, које ни «Велика» народна скупштина не може решавати, али не само што не беше никаквих протеста, него се нико не јави ни за реч, и предложени чл. 4. усвоји се једногласно.

Г. *Др. Миловановић* прочита: «Члан 5-ти Краљевина Србија дели се на десет жупанија. Жупаније деле се на срезове, а срезови на општине.»

Г. *Др. Никола Крстић* налази да је незгодно што се одређује *број* жупанија, и да то може у практици

изазвати тешкоће, нарочито ако се доцније морадну предузимати какве измене. Практичан живот може показати да треба или више или мање жупанија. Помиње као пример увећавање и смањивање броја општина и парохија. Да би се избегле могуће неприлике, а да би се добила могућност за боље регулисање жупанија, треба изоставити број 10, па казати да ће се број жупанија законом одређивати, или ако се баш хоће да каже број, нека се каже максимум и минимум н. пр. од 10 до 12.

Г. *Сима Несторовић* говори како су досадашња Начелства била само излишне ћуприје. Налази да се поделом Србије на 10 жупанија неће постићи никаква уштеда него ће се народ излагати већем трошку и дангуби идући чак жупанима. Даље, многе би садашње окружне вароши посрнуле, оне грдне зграде за начелства, за које су поједини окрузи утрошили по 500,000 динара, опустеле би, а то би све изазвало негодовање у народу. Он је за досадашњу поделу и да остане назив окрузи. Напомиње какву незгоду трпи народ и сад у Пожаревачком округу само за то «што је власт удаљена»

Г. *Радован Милошевић*, Вала, људи, не знам како ви, ал мени је много необично за ову реч «жупан". Оно јес да је необично било и кад први пут искочише «динари" па после свикосмо, ал мени се све тако допада, као да је и Цар Душан погрешио што подели своју државу на велике области. Ја к'о велим од ове нове поделе неће народу бити велике вајде, јер веће жупаније па веће и плате жупанима, те и туна неће бити никакве уштеде, а што ће се народ из даљине мучити и трошити, то ће бити приде. Него ја к о велим да остане како је било, или, ако се баш мора, нека буде бар 15 жупанија или округа, а ви ето, па како вас Бог учи.

Г. *Алимпије Васиљевић*: Питање о подели земље веома је важио. Ту поделу налажу многобројне потребе народне. Тих потреба има и ситних, локалних и личних, али их има и крупних државних и културних. Међу

првима је она да је власт што ближе народу, како би једно другом могли лакше и брже доћи. Ту потребу задовољавају општине и срезови. Културне потребе, које се могу подмирити само већим удруженим силама, налажу да има и већих средишта власти. Тој потреби одговарала би подела земље на жупаније. Он је начелно за мање срезове и општине али и жупаније да нису сувише велике. Чини му се да би 10 жупанија биле сувише крупне. Он је за 20, и ова се подела не би много разликовала од досадање. Даље лакше би се и боље бирало по 5 посланика на жупанију, но десет, јер «народ не познаје све људе». Даље ојачао би се и број интелигенције у скупштини, кад би народ на сваких пет посланика бирао по два из интелигенције. Не треба најзад заборавити да и данашња подела земље није произвољна, него је основана на географским односима њеним.

Г. *Марко Петровић* потсећа на невоље које је народ осетио кад је влада г. Гарашанина укинула само неколико срезова. Он је противан жупанијама, ако би оне имале да врше административне послове. Он је за упрошћење администрације коју би ваљало концентрисати у општинама. Нека се укину окружна начелства, а њихови послови нека се пренесу на среска начелства којима би само још ваљало додати среске судије. Са жупанијама само би се отежало судство.

Г. *Аксентије Ковачевић* рече да је у начелу за три а не за две јединице, али мисли да би овакве жупаније биле огромна, гломазна тела. Та у Белгији и Холандији нису ни области тако велике колико наши садашњи окрузи, а ми сад хоћемо да направимо жупаније двојином веће од досадашњих округа. Народ би од тога имао веће штете но ваљде. Осем тога садашње су окружне вароши историјска места, са којима су се околна села тако спојила, да би их било врло тешко раздвајати и кад не би у њима било скупих зграда за окружна начелства, које је народ са тешким материјалним жртвама

саградио, а које би опустеле. Не би много времена прошло, а народ би тражио да се врате старе установе. Најзад ако се хоће баш да стави у Устав број жупанија, онда нека се поименце ставе и жупанијска места; то нипошто не треба остављати појединим владама.

Г, *Данило Анђелковић.* Све народне скупштине од 1874 тражиле су непрекидно да се упрости земаљска администрација тиме. што би се са свим излишна окружна начелства укинула. У место да се тако учини, овде се предлаже тако исто компликована, самно много гломазнија машинерија, *која би само ојачала политичку власт*, а народу би било и теже и скупље. Ако би се усвојило 10 жупанија, онда би толике садашње окружне вароши пропале. Он је само за једну политичку јединицу, за срезове, како би све власти биле ближе народу и јевтиније. Срески одбори и среске скупштине могле би вршити све оно што се намењује жупанијама, само би ваљало да се срезови «заокругле».

Г. *Тодор Туцаковић* Ако се предлагањем жупанија ишло на штедњу, она се неће постићи, но ће напротив народ имати више трошкова и дангубе. Садашња је подела знмље са свим добра, само би требало да окружни начелници не седе по ваздан у својим канцеларијама, већ да непрекидно обилазе и контролишу рад среских начелстава, да се лично обавештавају о потребама народним.

Г. *Јеврем Андровић.* Између владе и општина безусловно су потребна два посредника, и срезови и окрузи. Народ је викао на начелства окружна не за то, што мисли да су непотребна, но само за то, што она нису одговарала своме позиву, јер су се многи окружни начелници више бавили *политиком*, него што су вршили народне *послове*. Подела на 10 жупанија толико је гломазна да ни сам жупан не би био у стању да одговори своме позиву, да савлада свој

посао. Са увећањем неких, а укидањем других срезова, народ се само оштетио јер му је отежан долазак власти, а није било никакве уштеде, јер се персонал увећанога среза морао такође повећати. Тако би исто било и са жупанијама. Подсећа на укидање ваљевскога среза. Тамошњем је народу услед тога тако тешко, да би он данас, поред свију пореза и прireза, врло радо платио све трошкове, само да му се врати среска канцеларија. У след свега тога он је за данашњу поделу, а у крајњем случају да не буде мање од 15 жупанија.

Г. *Димитрије Катић*. Још од како у земљи нема више Турака, постала су окружна Начелства излишна. За државну администрацију потпуно су довољне две политичке јединице, срез и општина, и само ће се тако учинити нека уштеда, ако се окрузи са свим укину. Али ако се баш усвоје жупаније, онда никако да се њихов број не мење у земаљски Устав.

Г. *Стојан Марковић* резимирајући све што су г.г. предговорници казали у овом питању, говори с научног гледишта о важности поделе земље, о важности посредних органа за вршење државне контроле. Досадашња подела земље срасла је са животом народним толико, да би, ако би се хтела мењати, ако би се та премена хтела извести озбиљно и разложно, за то требало врло много времена, врло опширних студија. С тога је он за досадашњу поделу, само би се окрузи могли звати жупаније, и број њихов никако не уносити у Устав.

Г. ђенерал *Бели-Марковић*. Кад хоће иешто да се мења што давно постоји, за то треба да има јаких разлога. Тражи да чује разлоге оних који желе да се одступи од ове историјске земаљске поделе, са којом је народ срастао, па да се заведе подела на 10. жупанија.

Г. *Драгомир Рајовић*. Он хоће жупаније не за то што су скупље, већ што су боље. Школа, црква, путеви, заједничко осигуравање итд. итд. све се то може постићи лакше у великим јединицама него у мањим. Подела на

две јединице не би била згодна. Није главно да народ само лако *дође* до власти, но је главно да му ова лако, брзо и сигурно *сврши посао*, а то ће моћи само код оне власти, које има више знања, спреме и радне снаге. Лако је отићи кмету, али њему није лако свршавати све народне послове. За то и општина треба да је велика и јака. Срезови су потребни за разноврсне народне и државне послове и за контролу над општинским пословима. Да би се заштитили интереси и права грађана и државе, да би се имала контрола и над среским пословима, треба имати још једну установу. То је до сада било окружно начелство, а од сада се предлаже да буде жупанија. Не треба гледати на то што ће можда бити скупље, јер је најјевтиније оно што се добро уради. Колико треба да буде жупанија, то зависи од њиховог делокруга. Према чл, 162 овог предлога задатак је жупанија врло велики и онда и жупаније треба да су веће. С тога је он за предлог.

Г. *Ранко Таисић* налази да ће подела на 10 жупанија стати више од данашње поделе, као што је и грушисање општина скупо стало. Начелства окружна нису потребна, а неће бити боље ни са жупанијама односно контроле над среским властима. *Јемства даје само поштено вршење закона.* Народ ће имати више користи ако се земља подели само на срезове и општине.

Подпредседник Г. Сава Грујић најпре резимира све разлоге за и против, па изјављује да није могао доћи до уверења које дели његова партија, да земљу треба поделити само на срезове и општине, него мисли да су потребни и окрузи, односно жупаније Позива се на познату расправу г. Косте Јовановића, који је провео више од 20 година у административној служби, и који доказује да би се са 10 жупанија одиста постигла штедња, јер би се укинуло 10 окр. начелстава и 10 окружних судова. Међутим овде нису толико меродавни обзири штедње, колико интереси привредни, просветни, војни

итд. При нашој још врло слабој насељености и при лошем екномном стању, само веће административне јединице могу задовољити привредне, просветне, војне итд. потребе. Пре се може завести у свакој жупанији привредна, занатлијска, земљерадничка школа, по једна велика гимназија, по једно државно угледно пољопривредно добро, него што би се то могло учинити у свакоме срезу. Толико исто су важни и војни обзири који траже поделу земље на 10 жупанија. Напомиње тегобе и забуне које долазе отуда што административна и војна подела нису истоветне. Да би се ово двоје довело у склад, био је позван и главни ђенераштаб војске да проучи ову ствар и да изради најцељисходнију поделу. Он је, проучавањем земљишта и свију наших прилика нашао: да би Србију требало поделити на 55 срезова и 10 војних округа или бригада. Отуда је у нацрт устава ушло да буде 10 жупанија. Једна жупанија била би толика колики је сада пожаревачки округ, те по томе држи, да би се толике жупаније без муке могле администровати, ово тим пре, што ће многе надлежности прећи на жупанијске и среске *самоуправне органе* са којима смо ми (радикали) и условили пристанак на три административне јединице. Најзад што се тиче броја жупанија он треба да стоји у самом Уставу, да која влада не би то променила па с тиме и целу нову изборну систему.

Г *М. П. Шапчанин* : Говори најпре нешто «због равнотеже» што ја нисам разумео, те за то нисам могао написати. За тим настави: Када би се земља поделила само на срезове и општине, онда би се послови, које су до сада вршила окружна начелства, морали радити у централној управи. Тада би Министарства морала завести толико нових референата, да штедње не би никакве било. Ако би се хтело да сваки срез добије за сваку струку нарочитог референта, то би било још скупље, а толико стручњака и немамо. Лакше је наћи по 10 добрих жупана, лекара, енжењера, педагога, економа него за

садашњи број округа, а камо ли за све срезове. Он у жупанима не замишља канцеларијске чиновнике, већ посреднике између круне, владе, народа и појединаца, који ће непрестано путовати по народу ради контроле Односно броја слаже се са г. Крстићем да не треба себи везивати руке, но ставити минимум и максимум.

Г. *Никола Крупежевић* вели да је 1875 године и он био против окружних начелстава, али се сада уверио да су она ипак потребна. Један министар, па ма ко он био, не може сам успешно вршити контролу над 60 срезова, а начелник може над два-три среза. Народ се много жали на среску власт. Хоће ли му бити лакше да се жали начелнику или — да иде чак у Београд? Он је за садашњу поделу, или ако се хоће жупаније, онда да их буде 10—15.

Г. *Димитрије Катић* критикује беседу г. Саве Грујића. Нису војне потребе главно. Њих ваља доцније дотеривати према усвојеној подели земље. О осталим разлозима г. Грујића не рече ништа.

Г. *Светозар Арсеновић* уверен је да окружна начелства нису непотребне и некорисне установе. Понавља све разлоге за садашњу поделу, које су и други навели и наводи само један нов, а то је: ривалитет који би се разбуктао између појединих вароши, где да буде жупанијско место.

Г. *Коста Таушановић* Радикална странка одавна је унела у свој програм да општине треба да буду самоуправне, а над њима да стоје само срезови. Признаје да би срезови морали бити већи, како би одговорили задатку. На самоуправне општине пренео би се већи део свију дужности, што их данас врше среске власти, а на среске власти би прешао већи део послова садашњих окружних начелстава. Са таквом поделом послова и установом среских судија престаје свака потреба за округе или жупаније. За контролу над општинама довољна су среска начелства. На оној истој карти главног ђенерал-

штаба, по којој би се Србија могла поделити на 55 срезова, може се човек уверити, да би се Србија врло добро могла поделити и на 32 среза, који би били довољно велики и јаки да се могу снабдети са потребним установама и благотворно утицати на привредне и економне прилике. Његово је уверење да жупаније нису потребне, но ако већина буде за то, онда број жупанија да се одреди уставом, и то на основу позитивних података, а да се одређивање тога броја не оставља обичним скупштинама.

Код белешке о овој беседи г. Таушановића налазим једно Нота бене са стране. Оно значи да ме је г. Таушановић изненадио својим говором. Од свију радикалних беседника, које дотле слушах, он је највише импонирао не само својом дистингвираном и пријатном појавом, него и техничком страном своје беседе. Сад сам тек разумео од куда је младић, који је решењем министра војног од 7 Јула 1876. ЕСБр. 1253. постављен за војног марвенолекарског помоћника II класе, са платом од две стотине гроша пореских месечно, који је још 1880 решењем командант беог. окружне војске од 12 Новембра, Бр. 2958. кажњен са 10 дана затвора што као «лекар» није дошао на вежбање — за релативно кратко време постао не само један од највећих српских политичара и публициста, него и фактички вођа велике и силне радикалне странке. Кад је добио реч, ја сам био врло радознао да чујем како јавно говори мој некадашњи љубазни али скромни дуванџија «код Бедуина», али морам признати да нисам Бог зна шта очекивао. Али кад устаде, ја видех једног перфектног џентлмена, који је према својој околини изгледао као прави лорд, а кад је стао говорити мирно и достојанствено, логично и строго у духу програма своје партије, он је принудио цео горњи Дом Србије да га врло пажљиво слуша, и за мене беше јасно да ће он играти једну од најважнијих улога у радикалној странци.

После ове беседе г. Таушановића узе реч Г. *Матија Бан* да изјави, како се потпуно слаже са предложеном редакцијом чл. 5. Садашња подела Србије на мале административне округе, нема нигде примера. Већ у почетку, наша је држава била уређена према патријархалним појмовима. Хтело се да народ свуда има све власти, тако рећи, под ногом. За то се он и привикао да за сваку ситницу трчи од кмета срескомъ, а од среског окружном начелнику, па чак и Министру, и самоме Краљу. То је било скопчано са његовом дангубом и трошком, а властима је причињавало нагомилавање ситних, често излишних послова. Раширивши округе у простране жупаније, тим се незгодама доскаче. Окром тога жупаније, добивајући своју самоуправу са одборима и скупштинама, постају толики «центруми, сваки од којих» биће за народ права политичка школа. Ту ће му се крепити народни дух и развијати државна свест *јер народ без државе не може бити* (у овом тренутку мој колега Чед. Мијатовић, који је за време седнице дошао, рече «А Јевреји?») Ту ће се учити иницијативи, које сада нема, него све од владе очекује; отуд ће најпосле долазити зрелији предлози Народној Скупштини. Желети је само да му се ова жупанијска управа за послове земљоделске, саобраћајне, финансијске и друге, тако уреди, да му не буде одузимала много времена ни причињавала тешких прireза.

Као што се види, у пркос Чедине пакосне примедбе, беседа «старога човјека» беше такође лепа, али поред све драмске патетичности са којом је издекламована, поред свега класичног Дубровачког парфена у језику, ја са тугом морам констатовати да је г. Бан грмио у прилично празној дворани. Већина лордова беше изишла — да пуши....

Иза г. М. Бана узе реч

Г. *Бока С. Нешић.* Не треба напуштати поделу на општине, срезове и округе, јер би се тиме напустио

један добар принцип, врло користан за државу и народ. Општине не треба да остану без двогубе контроле. За то је он за предложену редакцију чл. 5. Добро је што су жупаније веће, јер само су велике задруге у стању да осигурају велике користи задругарима. Када се има на уму оно што прописује чл. 162 овог пројекта, све што саставља делокруг жупанија, онда је јасно за што жупаније морају бити велике.

Г. *Милан Кујунџић* обраћа пажњу на целокупни дух овог устава, који отвара врата јачој самоуправи општинској, слободи удружења, збора (и наравно, договора), штампи итд. па треба имати и јачих гарантија за ред и правилно вршење јавних послова. Без спремне, савесне и јаке власти не само да се не могу заштитити права грађана, но се не може очувати ни оно што Устав даје. Нико не оспорава да мора бити посредника између општина и централне власти, само се разликују мишљења о броју тих посредника. Навод, да ће народу бити теже што је власт даље, отпада, јер народ неће више ни имати потребе да сваки час иде чак жупанијској власти, а и крајње је време одучити га од навике да трчкара од једне власти до друге. Ако би се при свакоме раду обзирало на то да ли ће он *свакоме* бити по вољи, онда ми не би смели ни приступати овако великом послу. Наука признаје да су само већи центри у стању да у сваком погледу унапреде један народ, и за то не треба се обзирати на то, што ће оним варошима бити криво, у којима неће више бити окружне управе. Број жупанија мора стајати у Уставу, јер се на њему базира изборна система. Он је за предложену редакцију.

Г. *Љуба Молеровић* такође је за жупаније, пошто се овим Уставом осигуравају и „самоуправне скупштине“ и што се нада да ће жупанијске власти бити у свему боље од досадашњих окружних. Он налази да ће ипак бити и неке уштеде. Број да се стави у Устав и то максимум и минимум.

Сад устаде да говори г. *Гига Гершић*. Ја сам с нестрпљењем чекао да њега чујем, не само с тога што је он један од најбољих српских правника, него уједно и један од најбољих наших беседника. Надао сам се да ће његов лордовски Maiden-Speech бити нешто чече. Али на моје велико разочарење мој златоусти Гига рече само ово: Цела ова дебата доказује да је ово питање веома тешко. Ваља имати на уму многе обзире, јер би се иначе могло наићи на тегобе. Ово питање треба још студирати, да би се могло дефинитивно решити.

Ама Гиго, брате слатки! Ево двадесет година како ова наша Богом благословена раса, не ради тако рећи ништа друго него «штудира» политичка питања, «бистри» мутну политику — па зар после двадесето-годишње студије читавог једног народа, ни ти Гиго, који си кајмак српскога млека, зар ни ви тамо, високо горе, на Великој Школи, нисте још на чисто ни са питањем о најбољој административној подели за Србију? То ти не верујем Гиго! Биће пре да је у овом питању твоје државничко и професорско убеђење дошло у сукоб са твојим партијским начелима, па за то ти тражиш да се још «студира" једно питање, за које би ти иначе имао прецизан одговор, па да те из најдубљег сна пробуде.

Потпредседник г. Јов. Ристић износи побуде које су ужи одбор руководиле приликом решавања питања о административној подели земље. Тада се имала на уму не само административна подела, него и дух целога устава, имала се пред очима она хармонија, она целина, која треба да се види у сваком добром уставу. Ово се питање не може посматрати *само* са гледишта *административне* поделе, на њега треба гледати као на главни саставни део Устава, с којим су у нераздвојној вези толика питања, која без овога, не би могла бити тако решена, како су решена. Битно је питање да ли да буде само једна административна јединица, *срез*, или да их буде две, *срез* и *округ*. После дугог и свестраног про-

учавања решио се ужи одбор на поделу земље са двема адм. јединицама. И у ужем одбору било је господе за једну јединицу, само за срез, и то из разлога: што би се администрација упростила, што би била јевтинија, што би народ лакше и брже долазио до својих права. Они, који су били за две јединице, доказивали су: да је веома тешко централној власти водити надзор над 45—50 срезова, а не треба заборавити да Министар унутрашњих послова поред тих и многих других послова свога ресора, има као члан владе да спрема законе, и да врши друге државне послове, поверене његовом Министарству, и да не би могао потпуно вршити ни једно ни друго. Желећи да се послови врше тачно, савесно и брзо, налази се, да над среским органима треба да буде, сем Министарског надзора, још један ближи, округ или жупанија. Решавајући се за две админ. јединице, наишло се на једну јаку аномалију у нашој садашњој адм. подели земље, нашло се да садашњи окрузи немају ни приближно подједнаки број становништва, него да има округа са 12, 20 па чак и са 49,000 пореских глава, јер рудничкн *округ* мањи је од гружанског среза, а пожаревачки округ износи колико четири друга мала округа. Овакву *неједнаку* поделу не можемо задржати већ ни с тога, што су трошкови скоро једнаки за велике и мале округе, пошто се ни мали окрузи не могу оставити без начелника и других прописних чиновника. Испитујући и оцењујући садашњу поделу земље, незгоде и махне, питали смо се, чиме да се она замени? Која је подела боља, са којом би се могло постићи оно што се жели: упрошћење, јака контрола над чиновницима, и полет у свестраном развићу нашег државног живота Нашли смо да ће се ово све најбоље остварити поделом у којој ће бити две јединице, срез и округ. Ни окрузи ни срезови не могу остати овакви какви су данас. Нашли смо, кад би се земља поделила на 10 округа или жупанија, да би сви окрузи били приближно подједнаки

и толико моћни, да би могли вршити све оно што им овај нацрт устава ставља у задатак са окружним скупштинама. У први мах решили смо се да у Устав не уносимо одредбе о подели земље на жупаније и срезове, и пошли смо даље у своме раду. Но како устав мора бити хармоничан, како је један члан везан за други, у њему влада једна складна политичка целина, то смо опет били принуђени да решимо питање о подели земље, кад смо дошли до одељка о изборном систему, пошто је овај везан и испреплетен са питањем о подели земље. Сам изборни систем гонио је на одлуку за једну или другу поделу, јер би се иначе питање о избору посланика морало оставити за закон, а сви смо сагласни да се изборна права грађана, и сам изборни систем, бар у најопштијим цртама, имају обележити у Уставу, иначе свака нова политичка струја, која дође на управу, мењала би изборни закон а и поделу земље, те се не би имало потребне стабилности за правилан државни живот. Усвојена су већа административна тела, што је то напреднија организација, и што се жели да се у њима оснују јаки културни центри, што се хтело одговорити очекивањима да земља буде *самоуправна у извесним пословима*. Све задатке не могу да изврше срезови ни сви окрузи, јер их има мањих од срезова. И среске и окружне скупштине, као самоуправни органи, не би могли одговорити задатку, јер из мањег броја људи теже је изабрати потребан број способних и образованих људи за среску скупштину. Број среских скупштина био би тако велики, да би се цео наш политички живот вртео око бирања час за среску, час за народну скупштину. Земља би била разривена од непрекидне изборне трзавице. Да би се то избегло и да би се постигли крупни резултати, преко је потребно да су административна тела већа. Та тела била би са 30—40,000 пореских глава. Ова основа добивена је из података на којима је извршена и војна организација. И данас има тако великих округа, па ви-

димо да то ништа не смета тачном вршењу послова. Разне прилике не дозвољавају да баш сви окрузи имају по 40,000 пореских глава. Неки ће имати 30, неки 35, а неки ће можда надмашити број од 40.000 пореских глава. При извађању водиће се рачуна о свему; гледаће се да у формирању жупанија влада потребна хармонија између њих како у простору тако и у насељености Обратиће се пажња и на то да центри буду по могућности на средокраћи, и тиме отпада бојазан да ће жупаније због свог пространства бити народу од штете. Жупаније ће се уредити законом. Судска власт полиције пренеће се на судове окружне и среске Нема дакле опасности да ће се са установом жупанија отежати народу да што брже дође до свога права. Ово су у главноме разлози, којима се ужи одбор руководио, кад је усвојио поделу земље на две административне јединице: срез и округ или жупанију, с тога и сматра да је оваква подела неизоставно потребна Што се тиче броја 10, он није догма од које се по што не би смело одступити

Ђенерал *Бели Марковић*. Вели да је чуо разлоге, али не налази да су довољни да нас побуде да оставимо оно на што смо се навикли, па да примимо ново. За њега су главни војни, културни и привредни обзири. Г. Ристић поменуо је да има данас округа са 12,000, а других са 40,000 пореских глава, но то није тако важна околност, да се напусти садашња подела земље, да се усвоји нешто ново, нарочито пошто није стекао уверења да ће то ново бити боље. Земља се може, ако се хоће и цирклом поделити, али то неће утицати на народни живот, који се креће по нарочитим, својим законима. Греши ко мисли да су овде у питању само интереси појединаца. Овде, кад се од 21 округа гради 10 жупанија ремете се интереси веће половине целог становништва Србије, а за што? Да се створе већи културни и привредни центри. Има прилика када 20,000 људи може много већу културу да створи но других 40.000 људи.

Признаје да је боље *за војничке* циљеве кад су војничка и грађанска подела земље подједнаке, али треба добро размислити да ли је боље и за све остале потребе народне. Он није за 10 жупанија јер не види користи, а боји се великих и тешких незгода, рад којих се после можемо кајати што смо напустили дојакошњу опробану поделу.

Њ. В. Краљ. Господо! Отворено вам кажем, да нисам мислио о овом питању да говорим. Али кад сам већ беседама разних говорника изазван да и о овом питању кажем своје мишљење, Ја онда хоћу још у самом почетку мога говора да свратим вашу пажњу на једну ствар.

Многи су говорници одма у почетку ових наших дискусија наглашавали, како ће Вел. Нар. Скупштина овакву или онакву одредбу свога нацрта устава примити или одбацити. Ја, господо, овакве напомене сматрам за неку врсту изазивања, притискивања на слободу исказивања мисли у овоме збору. Међу тим, господо, Ја вас овде нисам сазвао да чујем од вас шта ће казати Вел. Нар. Скупштина, него да чујем шта ћете ви казати. Оставите, господо, на миру Вел. Нар. Скупштину и њен суд о овоме питању, она ће умети и сама да га каже, кад о томе потражим њено мишљење.

Ви знате, да је прављење устава примљено да буде дело компромиса. Природно је, да у овако крупном послу мора бити и сударa између појединих мишљења, па кад би сваки од нас за појачање свога мишљења призивао у помоћ и Вел. Нар. Скупштину, кад би сваки од нас излазио са таким разлозима, онда не бисмо, тако радећи, отишли далеко.

Не обазирући се на то, шта ће о овоме питању казати Вел. Нар. Скупштина, Ја и сам хоћу да кажем о њему своје мишљење.

Моје је мишљење, господо, да ћете ви ово питање овако или онако решити, али у даљем претресу морате и сами доћи до уверења, да је ово питање требало решити, и то решити га баш у правцу, да земљу ваља поделити на административне јединице, једну или две, а никако их не изостављати из Устава

После говора потпредседника Саве Грујића, и потпредседника г. Ј. Ристића, Ја не бих требао да говорим, јер су они довољно објаснили оно гледиште, на коме је ужи одбор стајао при решавању овога питања. И отворено признајем да сам се радовао, кад је ужи одбор решио, да подела земље треба да уђе у Устав, а још више сам се радовао кад ја усвојио баш овакву поделу земље. Разлози моји за то чисто су политичке природе; од тога ће добити много и наша привреда а највише наши народносни интереси.

Ево, господо, тих мојих разлога, који су ме побудили да усвојим ову административну поделу земље.

Године 1868. после страшне смрти кнеза мученика, Ја сам дошао на престо ове земље. Четири године сам се упознавао као непунолетни владар с приликама у којима имам да управљам овом земљом. Од тог доба па до сада, као владар ове земље, пратим њен јаван живот радећи државне послове; бивао сам на свима скупштинама народним, и посматрајући њен рад уверио сам се, да у њој влада дух сепаратизма, дух личних или месних интереса. Уверио сам се, да се месни интереси често претпостављају интересима општим, државним. И ја господо, сматрам, да то долази отуда, што су скупштинари представници само једног села, што се не могу да уздигну до мисли, да су они на првом месту посланици народни а не само посланици онога среза, онога краја који представљају. Сматрам да нов устав треба да буде темељ политичким, општинским, државним установама, да буде једна целина државног уређења. Ако, господо, овај одељак не свршите онако, како га је ус-

в ојио ужи одбор. ако не усвојите поделу земље коју вам он предлаже, ако се од његових мисли у овоме питању удалите ма за длаку, онда ћете ви у одељку о скупштини, о избору посланика наићи на грдне тешкоће. Ако бисте, господо, одбацили ову поделу земље, а усвојили само једну државну административну јединицу, ако бисте према томе усвојили и среске скупштине, онда бисмо имали један државни систем, који би нас скупо коштао, који би постао још већи извор дефициту у нашем буџету. Посматрајући овај систем сепаратизма по нашим скупштинама, и пратећи у овом погледу наш јаван живот, — уверио сам се, да сваки више заступа своје личне интересе, интересе своје вароши, свога среза и свога округа. Продужите ли господо и даље тим системом, ви ћете имати још већих и горих тешкоћа. Не заборавите, господо, да ће народ од сад имати много више прилика и начина да изјављује своје потребе. Живот у варошима биће развијенији, можда ће у свакој вароши излазити по које новине, које ће узимати у заштиту не интересе државе, него интересе своје вароши. Овакав сепаратизам господо, треба сузбијати, а средство за ово не налазим у административној подели са једном, него са две јединице. Политички је разлог дакле за овакву поделу земље, какву вам предлаже ужи одбор. Други политички разлог за ову поделу земље је тај, што као владар земље непрестано слушам жалбу народа против управних власти, и налазим да ће се овоме злу наћи лека у већем суделовању народа у државним пословима; налазим, да му ваља дати више самоуправе у срезу и општини. И можда због тога, што је до сада народу остављено суделовања малог, скоро никаквог у општ. и среским пословима, можда због тога имамо и овакве народне скупштине, можда нам је због тога овакав а не бољи састав наших нар. скупштина. Да бисмо дакле имали боље народне скупштине, треба да имамо окр. или жупаниске скупштине. Јер, господо,

ако останемо при админ подели земље са среским скупштинама, онда нам предстоји опасност, да ће се у крајевима, где је румунски живаљ јачи, народ почети служити румунским језиком како по школама тако и по канцеларијама, да ће најзад он завлађивати све већом применом својом, док не бисмо доживели, да се и у таквој једној скупштини почну служити румунским језиком. Ко нам јамчи, господо, да се у каквом срезу пиротског округа не би молбе почеле писати на бугарском језику, а у школама не би отпочело предавати на бугарском језику?

Срезови се ни у привредном погледу не могу упоређивати са жупанијама. Док срезови не могу установити никакву озбиљнију економску школу, дотле је жупанија потпуно моћна да овакву школу подигне и развија.

Пажљиво сам слушао разлоге оних говорника, који су говорили за једну администр. јединицу, али ме нису могли убедити у њену корисност, нити пак да је предложена подела рђава. Од свију заступника једне адмін. јединице разлози г. Таушановића имају највеће тежине имају оно, што се немачки зове «regierungsfähig". Он је напоменуо, да би из многих узрока тражио поделу земље на 32 среза а не на више. Говори пак г. Р. Тајсића и г. Д. Катића јасно тврде, да би и оваква подела наишла на неодобравање. Јер срез који би имао све оно што данас начелство, био би скупљи; буџет би срески био знатно већи. Тајсић је сам казао, да нас је групирање општина јако коштало, да је групирање општина тражила радикална партија, али кад је видела примену овога груписања, она је после сама тражила мање општине. Мислим, господо, да би се до овога убеђења дошло кад би се само срезови увели; тражили би кроз кратко време да се они распачају у ситније срезове, у срезове веће по броју али мање и слабије у сваком другом погледу.

Господо, треба се само добро задубити у целину овога пројекта, па ћете се уверити, како овај устав пред-

ставља једну целину, и ако се ова подела не би усвојила, порушила би се цела зграда новога устава.

Господо, овде су се поред мишљења ужег одбора, појавила још мишљења да се земља подели само на срезове, и да админ. подела земље остане онаква, каква је данас.

Г. Бели-Марковић је говорио како би се изазвало незадовољство, кад би се ма каква промена извршила у досадашњој админ. подели земље. Неки би се интереси народни пореметили, вређали. Али питање је, да ли се начелно ваља бојати народа, да ли је свагда најпаметније и најбоље оно што већина хоће? Сваки ће сагласити са мном у одговору на ово питање, па ма којој партији припадао. Ако би се народ упитао: да ли жели да му се дозволи да може сећи опште народне шуме, уверен сам, а и ви са мном заједно, да би огромна већина народа решила: да се опште народне шуме исеку. И што се то и сад без ичијег припита не чини, то је може бити једино с тога, што влада, што власти не даду да се шуме секу. Каква је главна побуда што желе да начелства остану? Што би сељаци долазили у окружне вароши, што би они ту продавали и куповали своје производе, а главно је што би ту трошили имајући посла кад начелства и осталих окружних власти: добит дакле дућанција игра главну улогу у питању о задржавању начелства као државних надлештава. Али, господо, ова се њихова добит неће умалити. По садањим окружним варошима биће и даље установа, које ће привлачити сеоски свет; сељаци ће и даље продавати своје производе и куповати нужне намирнице. А најзад оно што оде у жупаниске вароши надокнадиће се другим установама, разредиће се, на ир. војска, јер има вароши, на пр. Пожега, која би радије гледала у својој средини један батаљон војника него начелство. Имаће дакле још много установа у земљи које ће се срасмерно распоредити међу појединим варошима. Што баш све установе да морају бити у Београду? Што

не би смо могли, учитељску школу, Богословију, гимназију преместити у друге вароши? Од владе, господо, која буде примењивала ту поделу земље и размештај по варошима појединих установа, зависи: хоће ли овај систем бити штетан или користан по земљу.

После ове дискусије нимало се не налазим убеђен, да начелотва треба да остану, да су начелства потребна установа. Једини разлог, да ће грађанима дућанцијама бити неправо што ће мање пазара имати отпада и нема значаја чак ни онда кад би то истина била. Народа се тога ради не треба бојати, јер ће он новом поделом само добити а не штетовати. Најзад господо, и да то постоји, зар кад се устав прави, кад се уставом хоће да учврсте и ујемче уставна права грађана, зар кад се све ово даје, зар да се нема довољне енергије да се учини оно што је корисно; зашто да се на ово питање поново враћамо, кад ћемо га једном морати да решимо. Зашто најзад и да обилазимо питање само с тога што један другом нећемо да попустимо; зашто да решавање овога важног питања остављамо за малу скупштину, да га она решава према својим политичким партиским назорима Јер знајте, господо, ово: чим дође на управу земаљску влада радикална, она ће одма земљу поделити на срезове, кад пак земљом буду управљале друге две полит. партије, оне ће земљу у одмин. погледу поделити према својим назорима. Кад се у уставу тражи да се регулишу питања, о политичким и грађанским слободама, зашто онда избегавати да се унесе у устав оно што даје држави стаблиност, јачину у сваком погледу? Зар нисте сами много пута говорили, да се појединa политичка права могу изиграти, ако се уставом неуједмче него се оставе да се законом регулишу; налазим да је погрешно и штетно кад се избегава да се уставом тачно одреди подела земље.

Претресајући ово питање г. Катић је нашао за нужно да напомене, како министри не раде. Ја их, гос-

подо, узимам у заштиту, јер не стоји то што г. Катић вели. Бивало је да се на министре туже, да крње грађанима закона права, али нико се од грађана није тужио, да министри не раде. Кад бисмо потражили ко не ради и где се не ради, те личности за цело не би били министри. Молим да се у будуће такви изрази не употребљавају у овоме скупу.

Ја, господо, видим судбину овога члана, али сам исто тако уверен да ћете се опет морати на њега да вратите, и да одредите број колико ће жупанија бити.

У осталом изјављујем да немам ништа против тога да се број десет 10 може увећати и до 15 жупанија.

Дебата је доста исцрпно вођена, да би срамота било да не донесемо никакво решење

Сада дајем четврт сата одмора, па ћемо онда приступити решавању.

Седница је прекинута у девет часова ноћу.

Одмор је трајао два пута толико колико је речено, и овога су одмора само неутрални (дакле и Министри) разговарали у трпезарији двора, пушили и пили по што-год, а сви лордови који припадаху политичким партијама, беху се збили у гомилице, у којима су живо дебатовали «коме ће се приволети царству". Многи су изасланици из престоне дворане дотрчавали у буџаке у којима се решавала судбина земаљске поделе, и звали у салу да се настави седница, па ипак још не беху сви на својим местима, када је Њ. В. Краљ зазвонио и огласио да наставља прекинути састанак (у $9^1/_2$ часова ноћу), него се за тим искупише.

Пошто се нико више није јављао за реч, *Њ. В. Краљ* рече: Дебата је вођена врло пространо и исцрпно, па с тога, и што се нико више није јавио за реч, оглашујем да је дебата свршена. Свега су се појавила два главна мишљења: једно, да буду две адмиинистративне јединице, онако како се предлаже нацртом новог устава,

и друго да буде једна административна јединица, само срез Постављам питање: Ко је за две јединице, тај нека седи, а ко је за једну, тај нека устане.

Усташе г. г. Ранко Тајсић, Коста Таушановић, Дим. Катић, поп Данило, и Љуба Новаковић.

Према томе сви остали гласаше за две административне јединице.

Г. Г. *Кујунџић* и *Аксентије Ковачевић* предлажу да се у Устав изрично стави број округа или жупанија.

Г. Г. *Ђока Нешић*, *Љуба Молеровић* и *Милан Драгојевић* траже да се предлог ужег одбора изнесе на гласање.

Г. *Алимпије Васиљевић*. Политичко је питање најважније. С тога не може бити онако, како су неки предлагали, да се стави «од — до», минимум и максимум. Та подела мора бити стална или на 10, или на 20.

Тек у овом тренутку затражи реч и подпредседник г. *Милутин Гарашанин*. Њ. В. Краљ даде му реч, и кад је г. Гарашанин почео говорити, окрете се Министарскоме столу и зовну мене.

Ја устрчах уза степене Председничког подијума и Краљ ми даде један велики куверат за писмо, на коме је био написао ово неколико речи:

«Гарашанин ће учинити погрешку да натера да се гласа за десет (што ће пропасти), а петнаест би добило већину (радикали би гласали за).»

Међутим г. *Гарашанин* објашњаваше како је о овоме у ужем одбору било доста говора, како су прешли били преко чл. 5, али, кад су дошли до састава народног представништва, онда су се уверили да се мора прво решити питање о административној подели земље, па су решили да приме предложену редакцију чл. 5. Узето је све у обзир и административни и војни и политички разлози за број 10. Није изостављеи број 15 што би он био рђав, него што постоји један израђен

предлог, који је био спремљен да се поднесе законодавном телу Дакле усвојена је сигурна основица, и када би се сада избрисао број 10 избрисала би се једна позната количина, а кад би се усвојио број 15, усвојила би се једна непозната количина, а то не треба радити. Незгодно би било када би се оставило обичним скупштинама да о томе решавају, јер би то било штетно по сталност државне организације, јер би се решавало према променљивим политичким струјама Према свему томе треба усвојити предложену редакцију чл. 5 пошто је он основа и за изборни систем.

Г. Ђенерал *Милојко Лешјанин* рече да је он био шеф оне комисије која је израдила онај елеборат о подели земље, на који се овде позивају, али у томе је пројекту углављено не само да буде 10 жупанија, него и 55 срезова

Г. *Светозар Милосављевић* говорио је брзо. У колико сам га могао разумети он рече да би се Србија најбоље могла поделити на 15 округа. Тада би дошло на сваки округ око 35,000 пореских глава. И он је за то да се одреди број самим Уставом.

Г. *Милан Мостић*. Питање о подели земље је кардинално. С тога. пошто је већ усвојено да буду две административне јединице, сада треба да се уставом одреди не само број округа, него и срезова.

Пошто се нико више није јавио за реч, Њ. В. *Краљ* објави да је дебата свршена, да се из ње јасно види да већина мисли да треба Уставом одредити број округа или жупанија. Због важности питања гласаће се поименично. Ко је за предложену редакцију чл. 5. гласаће *за*, ко је за другчију гласаће *против*.

На поименичном гласању гласаше *за* предложену редакцију чл. 5.

Г. Г. Митрополит Теодосије, Ђорђе Ценић, Филип Христић, Јован Мариновић, Коста Магазиновић, Моја Гавриловић, Алимпије Васиљевић, Димитрије Маринковић, Живојин Блазнавац, Стојан Бошковић, вла-

дика Мојсије, Милојко Лешјанин, Јеврем Грујић, Милан Богићевић, Ђорђе Павловић, Драгомир Рајовић, Милан Кујунџић, Драгутин Франасовић, Јеврем Гудовић Петар Велимировић, Стојан Вељковић, Ђорђе Стевановић, Светомир Николајевић, Стојан Марковић, Матија Бан, Ђорђе Вајферт, Стева Величковић, Милан Драгојевић, Панта Дробњак, Никола Ђорђевић, Алекса Здравковић, Живко Карабиберовић, Љубомир Молеровић, Димитрије Нешић, Ђорђе Нешић, Љубомир Новаковић, Риста Поповић, Стеван Д. Поповић, Марко Стојановић, Пера Тодоровић, Милорад П. Шапчанин, Милош Глишић, Јован Ристић, Милутин Гарашанин, Сава Грујић.

Против су гласали: Др Никола Крстић, Јован Бели-Марковић, Светозар Милосављевић, Коста Алковић, Јован Бошковић, Стеван Р. Поповић, Др. Михаило Вуић, Јеврем Андоновић, Данило Анђелковић, Светозар Арсеновић, Паја Вуковић, Арса Дреновац, Димитрије Катић, Манојло Клидис, Аксентије Ковачевић, Јован Крсмановић, Никола Крупежевић, Радован Миленковић, Радован Милошевић, Милан Мостић, Сима Несторовић, Марко Петровић, Стојан Рибарац, Димитрије Стојановић, Ранко Таисић, Коста Таушановић, Тодор Туцаковић, Димитрије Ћирковић.

Нису били на овоме састанку: Радивој Милојковић, Аћим Чумић, Владислав Вујовић, Коста Јовановић, Јован Авакумовић, Глиша Гершић, Танасије Бабовић, Мијаило Кр. Ђорђевић, Милан Жуњић, Пера Карастојановић, Коста Н. Христић, Михаило Павловић.

После гласања.

Њег. В. Краљ објави: да је за предложену редакцију члана 5. гласало 45, да је против гласало 28, а да на гласању није било 12 чланова уставотворног одбора. Према томе члан 5 усвојен је по предлогу ужег одбора. Седница је закључена. III састанак биће сутра 25. *Новембра* у 9 часова пре подне.

(Наставиће се)

РЕЧИ ИЛИ ДЕЛА?

У 102. свесци «Отаџбине» за септембар о. г., а у чланку «Приложак нашем привредном програму», проф. Велике Школе г. Андра Ђорђевић изнео је мисао да наше привредне реформе издвојимо од оквира, програма политичких партија, да их у неку руку «неутралишемо» огласив их за опште питање свих политичких партија, па да се сви, без разлике политичке боје, удружимо, те да слошки радимо на бољитку народне привреде. Тога ради предлаже: да се заснује једно велико, народно удружење, које би се звало *„задруга родољуба"*, а у циљу и са задаћом: да потпомаже ојачање и даљи развитак целокупне домаће производње, као и да шири у народу свест о економној независности Краљевине Србије.

Организација овог удружења била би: да се у Београду оснује главни одбор са четири одсека (економно-финансијски, занатлијско-трговачки, пољопривредни и правни), а у унутрашњости створили би се одбори, који би у својим околинама радили по упуству Гл. Одбора на остварењу друш. задатка.

Удружење би остварило свој задатак 1, организовањем повесних удружења и 2, позајмицом потребног капитала с јевтиним интересом, и то новцем из Банке за потпомагање домаће производње, који би се саставио путем акција.

Проучавајући сваки предлог о привредном унапређењу нашем па и овај г. Андрин, нашао сам да заслужује големе пажње, но у исто доба, што је за извођење утешније, да има могућности да се почне остваривати одмах, јер је он више но половином остварен

Постоји реч у Немаца «Man schweift in die Ferne und das Gute liegt so nah«, што значи не треба блудити по даљини, оно што нам треба, близу је.

Овом приликом нека је дозвољено поменути и то, да је прошле године изашао на јавност са једним сличним предлогом и г. Ч. Мијатовић, па што је за веће чуђење, ни он није увидео, да је оно, за чим тежи, већ у пола остварено и да само ваља прионути да се у организованом удружењу, заједници, задрузи, сложније поради.

У бр. 12. «Доситија« од 5. новембра 1889. г. у чланку «Морална и економна слобода», г. Чед. Мијатовић вели: «Ја мислим да је време да се у нас образују ова два друштва:

1. *Друштво белога крста.* О овоме нећемо цитирати пишчеве мисли; нас се више тиче

2. *Друштво народног благостања.* Оно би имало за задатак да размишља о начинима, на које би се народно благостање могло унапредити, па да резултате својих истраживања на јавност износи; она би била једна перманентна привредна комисија, која не би чекала да јој се извесна питања предложе, него би их сама подизала, претресала на јавним састанцима и решавала. Оно би, на прилику, могло приређивити изложбе, отварати привремене и сталне занатлиске и идустријске школе, изашиљати путничке учитеље, расписивати награде за најбоље расправе о економним питањима, дискутовати и давати мњење о владиним економским и финансијским предлозима, ободравати штедњу, храбрити оне који на новим пољима радиности почињу радити итд. Оно би неопходно требало да има и свој орган, било месечни, било недељни, али који се не би смео претворити у орган партијски. Материјална средства могло би оно набављати онако како то чини друштво Црвеног Крста. Оно би било као неко друштво „Народних економиста», само са ширим и практичнијим делокругом«.

Још од пре 21 годину установљено је у Београду Српско пољопривредно друштво, коме у круг рада спада ово:

1, Да испитује прилике, у којима се налази наша пољопривреда и да тражи пута и начина, како да се уклоне незгоде и сметње које њеном унапређењу на путу стоје;

2, Да изучава у нашој отаџбини биље и животиње, по свима односима, који су нужни да се унапреди наша пољска привреда;

3. Да се стара о распростирању савршених пољопривредних справа, као и о томе, да се ове у нашој отаџбини израђују и усавршавају;

4, Да расписује досуђује и издаје награде ради завођења напредних начина радње по свима гранама пољске привреде;

5. Да приређује опште и посебне изложбе домаћих производа по свима струкама пољске привреде и да одређује награде свима онима, који што најбоље произведу;

6. Да издаје лист за пољску привреду:

7. Да издаје повремени спис за пољску привреду, у коме ће се јавности предавати оне расправе и испитивања, која ће осветлити стање наше пољске привреде и која су иначе пољопривредног научног садржаја;

8. Да издаје пољопривредне књиге за распростирање најпотребнијих пољопривредних знања и пољопривредни календар сваке године са кратком теоретичном и практичном поуком;

9. Да изашиље стручне пољопривреднике зарад поучавања наших земљорадника у бољем раду, по свима гранама пољске привреде;

10. Да се стара о прибављању земљишта за подизање угледних добара у нашој отаџбини и о њиховом уређењу;

11. Да се стара, те да се боље и удесније зграде подижу код нас за пољопривредне цељи;

12. Да се стара да домаћим пољопривредним производима отвара у нашој земљи места у употреби свуда онде, где би се они могли као сировина употребити и да осем тога потпомаже и само прерађивање тих производа у нашој земљи;

13. Да приређује јавна пољопривредна предавања и да потпомаже оне стручњаке, који би хтели да држе таква предавања по разним крајевима наше отаџбине; и

14. Да промишља и ради и на свима осталим предметима, који спадају у круг његове радње.

Друштво се састоји из 5 секција:

I за ратарство,

II „ сточарство с марвеним лекарством.

III Секција за шумарство,

IV. Секција за пољопривредно грађевинство и машине, за технологију и остале примењене науке у пољској привреди.

V. Секција за пољопривредне установе и законодавство с гранама: пољопривредне школе, друштва, заводи и угледна добра, кредитне пољопривредне установе, законодавство, статистику и међународне уговоре у колико се тичу пољске привреде.

Друштво свршава своје најважније послове на повременим зборовима на којима имају права дебатовања и гости.

Сем тога сви састанци друштвени држе се јавно, на којима сви истини пријатељи друштва имају места.

Даље кад се у појединим срезовима или општинама јави 15 чланова на било из друштвених чланова или иначе, који пристају да раде у правцу овога Друштва и по његовим Правилима, могу образовати пољопривредну подружину.

Ове подружине «Српског пољопривредног друштва» сматраће се као његови саставни делови.

Ове подружине стоје у непрекидној вези са «Српским пољопривредним друштом« а иначе своје послове врше самостално.

У круг њиховог рада спада:

1. Да непосредно утичу на своју околину, те да се што више пољопривредног знања шири, било путем списа које Друштво а и други издаје, било приређивањем јавних предавања, или и самим практичким поукама;

2. Да се стара о распростирању савршених пољопривредних справа;

3. Да се стара о распростирању бољих врста хране и увођење бољих сојева стоке.

4. Да ради на подизању угледних добара за своју околину;

5. Да посредује између Друштва и оних привредника њихове околине, који би тражили ма каква обавештења, поуке или помоћи у набавци разних справа, стоке, семена итд;

6. Да чине Друштву предлоге, ако и у колико налазе да је нужно што учинити у интересу унапређења пољске привреде у њиховој околини, или у целој земљи;

7. Да, исто тако, по предлогу овог Друштва, врше све оно што би ишло у прилог побољшања и унапређења пољске привреде у њиховој околини.

Да је ово Друштво од постанка до сад без престанка радило на књижевности пољопривредној, да је приређивало изложбе, да је посредовало у набавци семена и справа као и сваковрсног обавештавања, то сведоче сваке године „извештаји," који често износе лепе свешчице.

Да ово Друштво има своју лепу зараду у којој се скупљају толики истинити пријатељи наше пољске привреде, то знају хиљадама њих а може се уверити ко год хоће.

Да ово Друштво доноси земљи корисне резултате сведочи непрекидна помоћ државна која се друштву издаје, бесплатна пошта, па од ове године и бесплатна печатња.

Потоме, кад се пореди оно што су г. г. Андра и Чеда предлагали са овим што већ имамо, видеће се, да ми одиста имамо већ половину остварених њихових жеља ако не и више, јер у секцијама и на зборовима има места за сваког истинитог пријатеља привреде народне а и међу редовним члановима и оснивачима Друштвеним одавно је понајугледније место уступљено г. Мијатовићу, а без сумње може се ускоро једно такво место уступити и г. Андри као што је то раније учињено са неким друговима његовим.

Ако је одиста до дела а не до речи, онда ево згодне зграде у којој ће сви с поштовањем бити примљени и на општи посао употребљени.

Ако томе смета то, што није заступљено колико би желели занатлијство и трговина, ено занатлијског Друштва и трговачке омладине, и то ако се мисли да се не може све то у оквир горепоменутих задатака Српског Пољопривредног Друштва сместити. Ми пак држимо, да се све ово може постићи и да још нема тога питања трговинског и саобраћајног које се не би могло претресати у нашем друштву пољскопривредном.

Остаје још да се види би ли и шта могло Српско пољопривредно Друштво радити у састављању капитала за потпомагање пољске привреде. Пре свега начином који предлаже г. Андра мучно би се икада скупила сума од *два милиона*, а ни начином којим мисли г. Мијатовић. као што ни Друштво не могаше повеће суме добити од својих помажућих чланова. За то ваља тражити друге начине. Српско пољопривредно Друштво, на позив Министра Народне привреде, а на састанцима својих секција израдила је предлоге печатане у 35 и 36. броју „Тежака» које би у ово доба и наши политички листови требали да прештампају пре но многе друге, који нам ни у земљи не доносе среће, ни у иностранству угледа ни поштовања. У тим предлозима сем расправе осталих важних питања изложило је Друштво начело како би требало организовати сеоски кредит и новчано помагати привреднике. Овим путем, без сумње пре и брже се може доћи до циља. И ја само жалим што на тим састанцима друштвеним не беше већи број пријатеља, јер би се предлог пре и коректније остварио.

Ако нам је, дакле, до дела, и ако смо вољни да сложним и договорним радом помогнемо нашој посрнулој привреди, послу који одиста не трпи одлагања, онда немојмо, пријатељи, чекати док се најпре нешто ново организује, ма то у неким појединостима и било потпуније и савршеније од онога што постоји, но потражимо старо Српско Пољопривредно Друштво и његове подружине, па на обилатој и још довољно необрађеној њиви одаберимо сваки по својој струци онај посао, којим би се најрадије желели бавити, те безсумње и највећега успеха могли показати.

Господине Уредниче, Ценећи пажњу вашега сарадника г. Андре коју поклања привредном бољитку у нас, и сам лично поштујући га, зажелео сам да га видим да и даље ради на остварењу својих предлога и жеља, и да томе што пре приступи. Зато сам био слободан, за љубав саме ствари, његову пажњу као и осталих просвећених пријатеља привреднога напретка окренути овоме староме сто-

жеру, који је очувао своју политичку неутралност и који подједнаком поштом прима све раднике на сложан и договоран рад.

Ви ћете ми веровати да нисам имао намере овим да одбијам њега ни остале поједине стручњаке да и даље износе своје гледиште на привредни програм који је у вашем органу публикован, по похвалном примеру г. Андрином.

Ваш Поштоватељ,
Милутин М. Савић.

НАШ ПРИВРЕДНИ ПРОГРАМ[1]

ПРОЈЕКТ ЗАКОНА О РАДЊАМА

ДЕО I.
ОПШТЕ ОДРЕДБЕ

Члан 1. У Србији слободно је упражњавање занатлијских и трговинских радњи у границама овога закона.

Ко упражња какву радњу по законима који су до сада постојали, кад овај закон ступи у живот, неће се ограничавати у упражњавању ове своје радње и ако у свему не би одговарао прописима овога закона.

Члан. 2. Нема никакве разлике између вароши и села у погледу упражњавања радњи по овом закону.

Овим се не мењају одредбе закона о сеоским дућанима.

Члан 3. Упражњавање више радњи у једно исто време, као и упражњавање једне радње на више места, допуштено је.

Члан 4. Свако лице, било мушко или женско, које по грађанском закону може располагати својим имањем, има право радити сваку радњу по одредбама овога закона, ако му то судском пресудом није забрањено за неко извесно време или за свагда.

Непунолетни и суманути могу, по пристанку тутора или старатеља а по одобрењу суда, радити сваку радњу преко заступника по овом закону.

Члан 5. Правна лица могу радити сваку радњу по одредбама овога закона. Но таква лица морају имати нарочитог представника.

Страна правна лица могу упражњавати какву радњу у Србији само по допуштењу министра народне привреде, ако, међу тим,

[1]) Прилог 18.

није у овом погледу друкчије уговорено међународним државним уговорима.

Члан 6. Законска ограничења за чиновнике, пензионаре, свештенике, учитеље и војнике о упражњавању радњи, остају и даље у сили.

Члан 7. Под одредбе овога закона не спадају ове радње:

1. Земљерадња са свима својим гранама и споредним радњама, које су с њом скопчане и које се односе на прерађивање сирових земљеделских производа, као: печење ракије, сушење шљива, млевење брашња и т. д.;

2. Риболов;

3. Радње кућевне индустријске, као: ткање, везење, шивење, предење и т. д.; па и онда кад ове послове раде чланови породице по поручбини за другога, но без отвореног дућана или фирме;

4. Надничарска и покућарска радња;

5. Радња правобранилачка;

6. Занатлијске радње при државним занатлијским и другим школама у војсци;

7. Учитељска, васпитничка и књижевничка радња;

8. Друштвена предузећа за саобраћај на суву и на води, кредитни новчани заводи, и у опште удеоничарска и акционарска друштва;

9. Радња лекарска, хирургијска, продаја лекова, бабичлук, отварање и држање завода за лечење.

Члан 8. У сумњивим случајима: да ли која радња спада под одредбе овога закона или не, решава министар народне привреде по саслушању трговачко-занатлијских одбора.

ДЕО II.

О СТАЛНИМ РАДЊАМА

I. Опште одредбе

Члан. 9. Ко жели саостално да упражњава какву сталну радњу, мора се, пошто испуни прописе овога закона, ради тога написмено пријавити општинској власти онога места, где намерава радити, и у тој пријави изложити: своје име и презиме, одакле је родом, је ли ту радњу како и где учио и радио и под каквим називом. Но овим се не мењају одредбе закона о пријави трговачких фирми код дотичног суда.

Општина мора за три дана од пријаве потврдити пријам ове пријаве.

Члан 10. Ко без допуштења полицијске власти упражњава какву радњу, за коју је потребно нарочито полицијско допуштење, дотична полицијска власт забраниће му одмах такву радњу.

II. Одредбе о нарочитим допуштењима

1. Радионице, којима су потребна нарочита допуштења

Члан 11. За подизање радионица, које према месту на коме су, према раду који ће се у њима радити, могу бити штетне по имање, здравље, мир и спокојство околних држављана, мора се добити нарочито допуштење од месне полицијске власти.

Овакве су радионице: фабрике барута, динамита, палидрвца и у опште лако запаљивих материја, фабрике и зграде за чување гаса, радионице за дестилацију петролеја, производњу катрана од боровине, мрког и каменог угља и кокса, ако су подигнуте ван места одакле се материјали за то ваде; фабрике стакла, кречане, цигљане, топионице метала, осим оних у којима се метал топи у маљим судовима за употребљавање у појединим занатима; ковачнице, фабрике кемикалија; радионице за производњу фирниса, увоштеног платна, штирка (осим штирка од кромпира), туткала; сагоревање, сушење, белење и кување костију; прерађивање длаке животињске за разну употребу; прерађивање црева за жице и опуту; сапунџинице, топионице лоја, кланице, табане, фабрике вештачког ђубрета, сушионице меља, топионице смоле и асфалта, ако су подигнуте ван места одакле се материјали за то ваде; фабрике артије од сламе; бране за употребљавање текуће воде у радионицама.

Члан 12. Уз молбу за подизање какве од поменутих радионица, молитељ приложиће нацрт и опис њен, па ће за тим полицијска власт објавити један пут у званичним новинама у одељку за огласе ово тражење и позвати свакога, који би што имао да примети противу такве радионице, да јој се у року од дана огласа у новинама па за 30 дана пријави с примедбама.

Члан 13. Ако нико ништа не примети против подизања такве радионице, полицијска власт на основу законских, санитетских, полицијских и грађевинских прописа испитаће сама: да ли радионица неће бити опасна, штетна и да неће узнемиривати становништво.

На основу оваквог свршеног испита, она ће, или забранити подизање такве радионице или одобрити, но у таквом случају прописаће и услове под којима даје то допуштење. Решење издаће се молитељу написмено с назначењем законског прописа на основу кога се подизање радионице одобрава или забрањује.

Члан 14. Ако ко год поднесе какве примедбе против подизања радионице, па би оне биле приватно-правне природе, полицијска

власт упутиће таквог грађанском суду, но она неће у таквом случају чекати при доношењу свога решења о допуштењу или забрани радионице на исход спора пред грађанским судом.

Остали наводи против радионице расправиће се с партајама, и пошто полицијска власт узме све у обзир према чл. 13., издаће своје решење и молитељу и жалитељу.

Члан 15. Против решења полицијске власти има места жалби министру народне приведе, у року од 15 дана од дана пријема решења.

Члан 16. Трошкове, који се појаве поводом спора, плаћа она страна, која је изазвала неуместан спор. Све пак остале трошкове ван спора, платиће оснивач радионице.

У решењу, које се изда о оснивању радионице, назначиће се и ко има да плати трошкове.

Члан 17. При подизању брана за употребљавање текуће воде у радионицама, поред прописа чл. 12. до 16., важе и остали законски прописи о томе.

Онде, где постоје јавне кланице у довољном обиму, дотична општина може решењем својим забранити приватне кланице које постоје, као и подизање нових.

Члан 18. Свако, ко у својој радњи хоће да се служи парним казаном за покретање машина, или иначе, мора за то добавити допуштење од полицијске власти. Уз своју молбу приложиће потребне цртеже и описе.

При решавању по поднесеној молби, полицијска власт с обзиром на законске прописе, санитетске и у опште полицијске, или ће са свим забранити употребљавање парног казана или ће га безусловно одобрити, или пак под одређеним условима.

По датом допуштењу, пре него што парни казан почне радити, има се извидети, јесу ли извршени прописани услови у датом допуштењу. Ко се почне служити парним казаном пре него што се изврши овај преглед, казниће се по чл. 136. тач. 6. овог закона

Против решења полицијске власти може се жалити министру народне привреде у року, остављеном у члану 15. овог закона.

Члан 19. Допуштење за оснивање радионица по члану 11. и 18 има дотле силе и важности, докле се не десе никакве измене у смотрењу места на коме су. Ако се промени место радионице, поступиће се по прописима чл. 12 до 19. Исто допуштење потребно је и кад се хоће да изврши важна измена у уређењу радионице на месту на коме је. При давању оваквог допуштења полицијска власт не мора поступити по одредби члана 12, ако је уверена, да

измене у уређењу радионице неће бити скопчане с новим опасностима за држављане или штетне за околна земљишта.

Члан 20. Оснивање радионица, у којима је радња скопчана с великом лупом и праском, ако према чл. 11. до 19. није потребно нарочито одобрење, пријавиће се само местној полицијској власти. У таквом случају ако је радноница близу цркве, школе, болнице или других јавних зграда, полицијска власт обратиће се за упуство министру народне привреде хоће ли радионицу забранити или допустити је под извесним условима.

2. Радње, којима су потребна нарочита допуштења

Члан 21. Предузимачи забавних престава морају за своју радњу имати нарочито допуштење од дотичне општинске власти. Ово им се неће давати ако општина има уверење да у њима нема безбедности и поверења у погледу моралном, вештачком и финанцијском.

Члан 22. Ко у својој згради даје сам или допушта другоме давање јавних престава у певању, музици, декламаторским и позоришним преставама, мора за то имати нарочито допуштење од дотичне општинске власти, без обзира на то, ако тај већ има допуштење на ту радњу као предузимач.

Допуштење неће се дати у случају:

1. Ако постоји уверење, да ће преставе бити противне закону и захтевима морала:

2. Ако полицијским прописима не одговара локал према свом положају и простору;

3. Ако према величини општине има већ довољно предузимача који за такве преставе имају допуштења.

Кад овај закон ступи у живот, онда се из разлога под бр. 1. може одмах одузети допуштење лицима, које им је већ дато на такве преставе.

Члан 23. Ко од куће до куће по улицама или трговима даје музичке и друге забавне преставе, мора за то имати допуштење (чл. 21).

Члан 24. Ко жели да даје наставу у игрању, гимнастици и пливању, као и да држи купатила, мора за ту радњу имати допуштење од дотичне општинске власти. Ово допуштење неће му се давати, ако постоје узроци сумње, да неће давати довољне безбедности у овој радњи.

То исто вреди и за оне, који продају изношено одело, преобуке и постеље употребљиване, стару гвожђарију, крпе, отпатке од вуне, свиле, памука, кудеље.

Почетак оваквих радњи мора се претходно пријавити местној општинској вдасти.

Члан 25. Радње, које служе за олакшавање местног саобраћаја колима, чамцима, коњима и другим преносним срествима, као и амалска радња, подлеже прописима и одредбама које у томе погледу издају местне полицијске власти.

Члан 26. Против решења општинске власти у случајевима чл. 21. до 25., има места жалби министру народне привреде (чл. 15).

III. Обим, употреба и губитак права на радње.

Члан 27. Свако, ко самостално упражњава какву сталну радњу по одредбама овога закона, може у њој употребљавати помоћнике и у опште раднике без икаква ограничења, што се тиче броја. Он може примати и ученике на науку у истој радњи, у колико то допуштају прописи овог закона.

У избору радника и помоћника нема никаква ограничења осем оног, које прописује овај закон.

Члан 28. Ко има право да самостално упражњава какву сталну радњу, има право да је упражњава и ван своје општине у земљи.

Ко нема радионицу удешену за сталан рад и ко у њој редовно или у одређено време не ради, тај не може успражњавати самосталну радњу.

Члан 29. Производи, који се не могу торбарски продавати, не могу се продавати ни у границама општине од куће до куће, по улицама и по трговима, осим вина и пива у бурадима и флашама.

Местна полицијска власт према нарочитој потреби може привремено допуштати крчмење вина.

Члан 30. Местна општинска власт може одлучити и министар народне привреде на основу ове одлуке може одобрити, да лица, која у општини стално живе и имају стално занимање, морају тражити и имати нарочито допуштење, да у својој општини по улицама, трговима, јавним местима и од куће до куће а без нарочите поруџбине за свој рачун могу продавати производе, ове куповати за даљу препродају од лица, која нису трговци, од лица, која их производе, или који се продају ван отворених продавница.

Ове одредбе може општина распростреги на извесне категорије производа.

При давању, одузимању оваквих допуштења или забрањивању оваквих радњи, важе одредбе чл. 45 и 46.

Члан 32. Ко има право на какву сталну радњу, има право да сам лично или преко изасланика изван своје општине прима поруџбине на своје производе, да купује материјал за своју радњу.

Купљени материјали за радњу морају се односити на место свога опредељења за даље прерађивање.

Ради прибирања поруџбина на производе допуштено је носити собом само мустре и пробе од њих. Но од овог наређења може се законодавним путем учинити изузетак код производа, који према своме малом обиму представљају велику вредност, и који се могу носити собом и нудити на продају но само онима, који њима тргују и даље их препродају.

Куповање производа за даље прерађивање у радњи може се чинити само код трговаца или код њихових произвођача или из јавних продавница.

Члан. 33. Ко према члану 32. тачци 1. и 2. тражи поруџбине за своје производе или их купује за прерађивање, у својој радњи, мора имати писмено допуштење од своје општинске власти. Ово допуштење издаје се на целу годину и важи за целу земљу. У овом допуштењу назначиће се име онога, коме се даје или име лица и фирме у чијој служби стоји и ближи опис саме радње.

Ималац овог допуштења мора га свуда носити собом, на захтев власти свуда га показивати, а ако то не буде у стању учинити, забраниће му се даљи рад докле га не прибави.

Ово допуштење неће се давати ономе, код кога постоје околности предвиђене у чл. 45. тач. 1. до 5.

Ово допуштење може и одузети власт која га је издала, у случају ако је постојала која од околности чл. 45. тач. 1. до 5, па власт за то није знала, или ако је наступила која од околности после издатог допуштења, или ако је поступљено против одредбе члана 32.

Овакво допуштење није потребно онима, који су га већ стекли према закљученим међународним трговачким уговорима; но и за њих важе прописи који постоје за српске држављане.

Члан 34. Ко има право на сталну радњу може то право упражњавати преко заступника, али овај мора испунити све законске прописе који постоје за такву радњу.

Члан 35. По смрти сопственика радње, за рачун његове удовице, док се не преуда, или за рачун младолетне деце, може се радња и даље водити преко заступника, који је испунио пропис чл. 34, ако међу тим не постоје за какву радњу још нарочита каква законска наређења.

Члан 36. При давању допуштења за оснивање радионице по чл. 11. и 18., или за упражњавање радње по чл. 21. и 22., према околности може власт, која допуштење даје, одредити и време за које радионица мора да се подигне или радња да отпочне, у про-

тивном случају дато допуштење престаће важити. Ако време у допуштењу није одређено, онда дато допуштење престаје вредити, ако за годину дана није ништа по њему рађено.

Продужење рока дотична власт може дати, ако важни узроци томе не стоје на путу.

Ако ималац таквог допуштења за три године не упражњава своју радњу, а није добио за то продужење рока, дато допуштење губи важност.

За радионице по чл. 11. тражено продужење рока не може а да се не да, ако у случају спора због наслеђа или стечишта, или поводом елементарних догађаја, не би било могућно сопственику радионице радњу отпочети без осетне штете и губитка.

При продужавању оваквих рокова поступаће се као и при давању допуштења за оснивање радионица.

Члан 37. Онима који имају допуштење за радње пре овога закона, могу се продужавати рокови по чл. 36, но ово продужење има се рачунати од дана ступања у живот овог закона.

Чдан 38. Због очигледних опасности за становништво местна полицијска власт може забранити у свако доба сваку радњу. Но у таком случају сопственику радње накнадиће се претрпљена штета, по процени вештака.

Против овакве забране има места жалби министру народне привреде (чл. 15.).

Члан 39. Одредбе чл. 38. имају важности и за радње које се затеку кад овај закон ступи у живот; али се при том неће накнађивати штета која се појави због забране, ако је у раније датом допуштењу изречно напоменуто, да се штета неће накнађивати, ако се радња забрани.

ДЕО III

О НЕСТАЛНИМ РАДЊАМА (ТОРБАРЕЊЕ)

Члан 40. Ко жели да ван граница своје општине а без сталног настањења и без добивене претходне поруџбине:

1. Продаје производе народне индустрије;

2. Прима поруџбине или производе народне индустрије, купује од оних, који нису трговци, или на месту ван јавних продавница у цељи да их даље продаје;

3. Нуди своје радничке услуге;

4. Даје музичке, позоришне и друге забавне преставе, код којих не превлађују виши интереси вештине и науке — тај мора имати при себи допуштење од своје општинске власти, којим се до-

пушта таква радња у колико није потребно за случајеве под 2, да има нарочито писмено допуштење.

Члан 41. Забрањено је торбарским начином продавати:

1. Спиритуозна пића, у колико то не буде у особитим приликама повремено допуштено од месне полицијске власти;

2. Изношено одело, изношене преобуке, употребљаване постеље и подглавнике, перину, човечју косу, отпатке од свиле, вуне, памука и лана;

3. Златне и сребрне ствари и наките, ако нису израђени у Србији;

4. Карте за играње;

5. Државне и остале папире, лутријске лозове и промесе лутријских лозова;

6. Лако запаљиве ствари, барут и динамит;

7. Мниералне м друге лаке запаљиве зејтине, нарочито петролеј и спирит;

8. Оружје;

9. Отровне ствари, лекове;

10. Штампане списе и слике у колико су ове у стању да у моралном и религиозном погледу изазову незадовољство и негодовање или које се разносе и продају с обећањем извесних премија и добитака.

Ко штампане списе и слике жели да продаје торбарским начином, мора дотичној својој полицијској власти послати списак тих ствари и добити од ње допуштење да их сме продавати. Допуштење се неће дати, ако су слике и списи горепоменутог садржаја. Сопственик мора уз-а се носити списак списа и слика и на захтев дотичних власти показати га, па ако не буде у стању све да учини, забраниће му се радња докле такав одобрени списак не добије.

Члан 42. Из обзира на јавну безбедност и ради обезбеђења од заразних болести може у хитним случајевима и министар унутрашњих послова у договору с министром народне привреде наредити да се у целој земљи или у појединим окрузима забрањује за извесно време упражњавање торбарским начином и других радњи осим оних поменутих у чл. 41. Забрана се мора изнети пред прву Народну Скупштину. Ако је народна Скупштина не одобри, забрана ће се одмах дићи.

Министар народне привреде може забранити или огриничити разашиљање пастува од стране приватних лица ради пуштања на кобиле.

Члан 43. Забрањено је торбарским начином продавати робу лутријом.

Члан 44. Странцима је забрањено торбарење у Србији.

Члан 45. Допуштење за радње торбарским начином неће се давати:

1. Ако је молитељ заражен каквом гадном болешћу или је њоме нагрђен;

2. Ако је под полицијским надзором;

3. ако је био осуђен судом на затвор за кривицу из користољубља, због неморалног дела, због напада на живот и здравље људи, због паљевине, због дела против одредаба за јавну безбедност и заразних болести;

4. ако је познат као нерадник, скитница, пијаница, и у опште рђавог владања.

5. ако се нађе, да је у једној општини издато већ довољно допуштења за случајеве чл. 40. тач. 4.

6. ако молитељ ниј пунолетан.

7. ако молитељ у земљи нема нигде сталног пребивања.

8. ако је три пут био кажњен због преступа одредаба, које су прописане за торбарске радње.

Члан 16. Дато допуштсње може се одузети, ако се покаже да је постојала једна од претпоставака чл. 45. за време кад је допуштење издато, па власт за то није знала, или се пак сазна за њу пошто је допуштење издато.

Члан 47. Није потребно допуштење за упражњавање радње торбарским начином ономе:

1. ко продаје производе земљорадње, шумарства, воћарства, повртарства, живинаретва, пчеларства, риболова и лова: животиња;

2. ко продаје своје израђевине на недељним трговима, или ко нуди своју радну услугу онде, где је то обичај.

3. ко своје производе водом довози па их продаје из чамца или скеле онде, где је то обичај:

4. ко приликом светковина, војних вежбања или других ванредних прилика по допуштењу дотичне власти продаје извесне производе.

Местна општинска власт може ово допуштење по потреби проширити за време и на друге производе, који служе за општи потрошак.

(Наставиће се)

ДА́ША ЂО́НИЋ

ИЗ ЖИВОТА ЈЕДНОГА СПАДАЛА

ОД

МИЛАНА ЋАВИЋА

(НАСТАВАК)

IV

Почетком месеца Маја узрујао је чудан неки догађај не само Дашину компанију, већ мало по мало целу касарну, па чак и официре и њихове породице. Из прва се тек само тајанствено шушкало, нешто „гудило"; момци су ћутке ишли и само махали главама, где који су слегали раменима и смејали се онима, који су слутили најгоре. Али сваки је ипак говорио о том догађају а већина се прекрстила, кад је легала. «Велбаб» (наредник) Вића је скидао све свеце с неба и највећма се ругао «Фиреру» Макси и каплару Јоци, који су бледи и очајни ходали, мало јели и на разна питања тек само овлаш одговарали.

Није ни чудо, што се узрујала сва касарна: пуче глас, да се «показала авет," у белом плашту с роговима на глави; није друкче, већ — «будибогснама!» Најчешће је обилазио Дашину компанију а најдуже се задржавао код кревета каплара Јоце и фирера Максе. Вића «велбаб» јави капетану: овај се насмеја и назове Вићу «шмокљаном». Вића се нашао увређен и уверавао господина капетана, да је за иста «нешто» у ствари. Но капетан се није даље осврtao; тек други дан, кад му и жена рече, да је баш видела ђавола, нареди истрагу.

Те ноћи није се ђаво појавио, па ни друге, ни треће, док се нису момци мало утишали а стражари мирно заспали Четврте ноћи лебдио је опет ђаво над креветом фирера Максе; пете га опет није било, шесте је узнемирио каплара Јоцу, па онда га нестаде за неколико дана.

Каплар Јоца, блед као крпа, нађе се с фирером Максом, који не беше ни најмање руменији.

— Ма шта је? рећи ће Јоца.

— А Бог би то знао, одговориће Макса и прекрсти се.

— Баш нас двојицу тражи....

— И мени се чини.

— Него, — и Јоца се накашље, — морам тирећи. Нашао сам неку цедуљу —

— Зар и ти!

— Хо мај, зар и ти?

— То није чист пос'о...,

— Па шта пише на цедуљи?

— Ево, па читај!

Макса узе цедуљу од Јоце и скамени се.

— Ма брате, исто пише и на мојој.

— Хо мај! А шта пише?

— Слушај: „Тебе ћу кад тад однети. Карташу! Сотона, господар пакла и других мрачних држава."

Јоца узме ћутке своју цедуљу, прекрсти се и оде. Тог вечера натера једног момка, да спава у његовом кревету; али све бадава, ђаво прескочи момка и поче ђипати над Јоцом. Овај — полумртав.

Као сви момци, тако је исто био и Даша забринут, и он је вртио главом, и он се крстио, и он је мислио: сад ће бити крај свему. Он је најчешће и наваљивао на Вићу, да се дигне хајка на ту аветињу, шта више, обилазио је сам и собе и ходнике, завлачио се и тамо, куда се не иде забаве ради, већ из нужде. И случај баш хтеде, да се «нечисти» баш онда појављивао, кад је Даша тако ревносно ишао у лов на ту «опсену». Кад се вратио, ругали су му се. Он их наговори, да потегну

батинама, кундацима и бајонетима на њега. О, учинили су то већ, али заман, они боду у „празно“ а ђаво још ту.

Једне ноћи сакрије се капетан у соби, где спавају момци. То није нико знао, осим Виће велбаба. Било је да како свакојаког разговора а највише се башкарио Даша. Каплар Јоца се већ и разболео и лежи у шпиталу а и Макса тек што није. Други момци се по мало ослободили, видећи, да ђаво «има пик» само на Јоцу и Максу,

Ђавола још нема а сви ћуте, јер данас ће доћи за цело, пошто га две ноћи није било. Даша, као обично, заподене разговор о стражарењу и понуди се опет. Добро. Неколико минута по одласку Дашином ево ђавола, све скаче и ђипа. Окружен је светлошћу а он црн као, но, као ђаво.

Капетан се диже, заповеди тишину и лагано, на прстима, па се упути оном месту, коме се не иде забаве ради. То „место» било је у ћошку, тамо, где се састају по два крила од касарне; оданде се могло видети на све стране, па чак и у собе, кад се згодно стане. Кад се приближио «месту“ има шта и видети: Даша стоји згодно а у руци му laterna magica, «волшебни“ фењер, осветљен. Тај је наперио баш на собу своје компаније и десном руком гуркао стакло тамо-амо по њему, При том се клибио и тихо смејао. Али смеј га прође на брзо, кад пред собом спази капетана.

Док длан о длан, а «фењер» стрмекне у округлу јаму, да понесе собом и „господара мрачних држава» у једну од његових «царевина» У исти мах се Даша укипи и..... шта ће сад бити!?

У компанији је одахнуло све. Бадава, од господина капетана бежи и ђаво! Али нема га још. Да га није на послетку «нечастиви» зграбио и шију му заврн'о? Нема ни Даше! Виња и многи други пошли би, да виде шта

је; али ко се сме и маћи, кад је капетан строго заповедио, да сваки остане на свом месту.

Ево их, једва! Најпре Даша с тајностеним изразом на лицу а с речима: «чудо! Капетан па он!“ За тим капетан с друге стране ходника.

— Мир, децо! рече капетан озбиљно. Сад можете мирно спавати; ђаво вас не ће никад више узнемиривати. Лаку ноћ!

— Лаку ноћ! Живио господин капетан! С вама и и у ватру и у воду! Захори се за капетаном, који је одважно, смешкајући и гладећи густе брке, ишао својим путем. Војници хтедоше дознати, шта се то збило; али Даша им само рече: «страшно!“ и ништа више. На том и остаде.

Сутра дан је била велика вежба. Даша нешто не учини као што би требало и вечерњи „бефêл» огласи помрачење Дашиних звезда за непажњу при компаниском вежбању.

Даша покуњи нос, кад му је Вића, као какав астрономски оператер скидао звезде са ружичастог неба. Сви се чудише тој строгости. Та за такву погрешку још се није никад «тако» казнило! Мора бити, да је ноћас ђаво капетана намајсторио, кад се ево свети Даши, баш Даши, с ким је ђавола вијао. А ко би то знао!

Ко?! Даша и капетан су знали једини и у њих је и остало. С једне стране не хтеде капетан да изложи Дашу солдачкој освети; марио је за „тог спадала» а сад га је баш заволео. Допало му се Дашино оштроумље. С друге стране — хм, како ће одскочити у очима својих момака, кад је био у стању и ђавола отерати! За то је гледао „тај» случај који је Даша по старом обичају назвао «шалом,» кроз прсте; али казне мора бити а то начело потамни опет звезде Дашине. На срећу не на дуго. Даша се при даљем вежбању показао баш као солдат и по, те после неколико недеља заблисташе опет

капларске звезде на свом старом месту — право чудо астрономско.

Ђаво се више никад није показао; само што је, као последица ноћног лутања, морао Даша једном Текелијанцу платити три форинте, што му је „изгубио» «волшебни фењер». То је учинии радо и весело, само кад се осветио Јоци и Макси. А Ђоки? Ех, њега можда држи баш прави ђаво у канџама —

Још исте јесени, после свршених маневара, приспе у Пешту нов транспорт регрута; ту је био и Јоза, стари непријатељ Дашин. Случај хтеде, да му Јоза доспе у компанију а под његово војничко «васпитање». Даша га гледи а дрпка своје науснице; Јоза мањи од маковог зрна.

— Легло ти пекарско, рече једва; зар ја да се бочим с тобом? Што те не стрпају међ пекаре па да ми печеш провунте!

— А шта ја знам! одговори Јоза.

— Хајд' нек те ђаво носи, настави Даша. И сувише си ти мали а да кољам прсте. Знаш, оћу да заборавим, што је негда било; само се владај ти поштено. А сад, севај!

Јоза одахне и одвуче се свом кревету. Није се надао, да ће тако олако проћи; мислио је, сиромах, да ће се Даша сад на сваки могући начин светити. Али Даша остаде при речи, заборавио је што је било, те је с Јозом поступао исто тако, као и са осталима. «Легло пекарско» или «свеца шокачког», то је било све. што је Јоза пазарио од Даше; но то није ни узимао на ум, те «реченице» у касарни су просто летиле по ваздуху. Било би му необично, скоро криво, да их није чуо и овде, као што их је чуо на новосадској пијаци од «колега» и сличних «стручњака». Те јесени су ислужили «капитулацију» и каплар Јоца и Фирер Макса; они одоше кући, а никад нису дознали, који је то ђаво био с „оним ђаволом.» Капетан је Дашу врло пазио, видећи,

како овај чува тајну; његовој препоруци имао је и захвалити, што је добио још једну звезду. Три звезде! На свакој страни три! Та то је читава фигура небесна! Даша је према томе и носио главу. Сад је после «вел-баба» Виће најстарији у компанији и у опште уважена личност. Њега су не само «коморати» већ и господа официри боље пазили, јер није пио никако а ни иначе није био ноћник а оно прво, т. ј. пијуцкање, догодило се богме кад и кад и самом Вићи. Бивало је по који пут, да је врло „ослабио», те је лежао на свом кревету као проштац. Тада би Даша на брзо узео команду у своје руке и нико живи није дознао, у каквим је «мукама» господин велбаб. А Вића је то знао и запамтио па кад је капетану подносио «рапорт». свагда се најповољније изразио о «фиреру» Ђонићу. Капетан се само смешкао; биће опет «неки ђаво,» који ову двојицу држи, у свези, помисли у себи али не рече ништа.

Те зиме, управо од јесени још, почео је Даша да иде у кавану «код Краљице Енглеске». Тамо су од вајкада одлазили Срби ђаци, али ове године дођоше на свеучилиште баш они, с којима је Даша свршио прва три разреда и који су га «мучки» оставили, да иде с «дечурлијом» из другог разреда, с оном истом, коју је толико пута пропустио кроз прсте, кад је и најмање избило на површину ревновање између првог и другог, па другог и трећег разреда. Доцније се већ опамете које како. Ишао је с ђацима по кад кад и у механу, па и остајао с њима до поноћи; али чаша пива, то беше све, што је узео и ни један га није могао наговорити, да попије и другу а камо ли да се упусти «на широко море.» Он се до душе још од пре састајао по који пут с ђацима; по највише је одлазио у Текелијанум, тамо је у своје време и дошао до оног фењера, којим је ђавола «пустио» на Јоцу и Максу.

Дружећи се с ђацима поче му солдачија да буде по мало досадна. Тек сад увиди, какав је био «мазгов,»

што се није паметније владао. И кад га спопаде кајање, свагда је Јоза мало «кијао», пошто је њега држао за узрок целе несреће. Једва је чекао, да дослужи своју «капитулацију». Шта ће онда, није знао ни сам, тек само да му је, да скине мундир с леђа.

Даша је у то доба био често замишљен, што му се иначе није догодило. Како стоји с оцем, није му било на чисто, ма да је од куће добио двадесет форината, кад му је сестра родила малога «Ћиру». И те новце послао му је Глиша с поздравом од свију у кући, само не од «старог» Ћире, од оца његовог.

Кад се приближило време, да се отпусте «трогодишњаци», запита капетан Дашу, да л' би даље служио? На Дашин одговор, да не, поче га капетан наговарати, да остане и да ће бити на сваки начин «велбаб».

— Не могу, господине, рече Даша; зажелио сам се не толико куће, колико слободе и независности. Вама, господине, не могу доста благодарити и док сам жив, не ћу вас заборавити. Али — искрено да кажем — већ ме пече мундир и једва чекам, да га скинем.

— Добро, кад већ морате, рече му капетан. Жао ми је, што идете. Били сте десна рука и мени а и фелдвеблу, кад мало «ослаби». Заволео сам вас. Ви сте човек добра срца, не пијете, не картате се а нисам ни чуо, да имате какву «либру»; том се чудим, јер сте момак на очима и за цело би се нашло какво нежно срце. Но што му драго. Иначе сте добар и тачан у служби, ал' сте — да вам кажем — што но веле наши: спадало. Тај сте били кад сте дошли а тај сте и остали. Таква вам је нарав. А тиме сте по највише шкодили себи. Бадава, кад се разбуде оне мушице у вашој памети, морате учинити ма какву лудорију; као оно с ђаволом.

— Шта ћу му, господине, насмеши се Даша; такав ћу се и подерати. То је ваљда и узрок, што ми се иде одавде, кући, у свет, ма куда, тек само да нисам овде.

— Онда с Богом! Желим вам сваку срећу и кад ме устребате, само ми се јавите; што могу, учинићу.

С узбуђеним срцем прихвати Даша капетанову руку и опрости се с њиме.

Неколико недеља доцније крене се Даша с осталим трогодишњацима паробродом у Нови Сад. Пре тога је писао Глиши, кад ће стићи, те да га дочека на «агенцији». Глиша га и дочека.

— Шта вели отац, беху Дашине прве речи кад се са зетом својим изљубио.

— Па вели, да можеш доћи, одговори Глиша; али да мораш што год започети, јер он неће да одрањује бадавацију — то су му речи.

— Само кад је тако, рече Даша радосно. Ја и оћу, да сам тек у први ма склоњен; за даље ћу се већ постарати сам.

Ту се опросте, Глиша оде кући, а Даша са момцима у Чивутски сокак, да се пријави. Сахат доцније ишао је брзим корацима кући, у Салајку, у нов живот. Весело, чисто пусто је гледао око себе; ох! сад није више солдат, сад му не прете више строга правила, сад може опет бити стари.....

V.

— Па шта мислиш, Дашо, сад? запита мајстор. Ћира свога сина после неколико дана. Ваљда не мислиш дембелисати? Да те ми хранимо?

— То никако, одговори Даша; и мени самом било би несносно овако бадавадисати.

— И ја мислим тако, настави мајстор Ћира. Знаш, курјак длаку мења а ћуд не; па кад не би имао права посла, било би опет..... знаш већ.

Даша се насмеши а мајстор Ћира настави:

— Да опет узмеш шустерски чекић у шаке, држим, да је доцкан; није то за сваког а за тебе баш никако.

— Како би било, да се понудим овдашњем магистрату? Ваљда му треба писар? Умем лепо писати, а за преписивање се и не тражи више.

— Треба и ту памети као свуд; хајд, ваљда су те јој научили у солдачији.

— Па ако баш не могнем нигде да нађем што, солдачија ми не гине. Мој капетан ме је и тако једва пустио.

— Мани се тога; само ако ти пос'о иначе не смрди, лако ћеш се провући.

— Та... не смрди ми, отегне Даша.

— Добро. Промисли се, потражи, распитај. Овде можеш још остати неко време; где толико нас има леба, имаш и ти, али... —

Мајстор Ћира одмане главом и оде из собе. Даша остаде сам. Запали цигарету и поче премишљати.

Да оде у магистрат? Мора, та магистрат не ће њему. О како ће то бити леп живот! Свега седам сати посла на дан; од осам до дванаест и од три до шест. На послетку даје се што и откинути: четврт сата доцније ући у канцеларију'а толико раније изаћи из ње; го је на дан одмах читав сат. Велики бележник не ће баш пазити на сваки минут. Иначе шта би друго и било за њега! Могао би с нешто труда временом и положити испит за сеоског натароша . . . . ох, та нико не живи тако, као натароши! Мало се пише, а новац лети к'о луд; па не мора се ни писати, доста су и речи. Па онда — Даша се насмеши и погледи на гредицу — за што да се не ожени?... Кад је могао Глиша упасти у пуну кућу, као што је њихова, може и њему пасти сикира у мед.

У неко доба диже се, узме своје «папире», књижицу из солдачије, поглади своје нове хаљине, опрости се са својима и упути се право у магистрат. Велики бележник, плав, пун господин са златним наочарима до-

чека га у својој канцеларији и запита га шта жели. Даша му рече у кратко.

— То се морате обратити на господина градоначеоника, он вас може примити, рече мирним, крупним гласом велики бележник; али он сад није ту. Доћи ће тек за који дан. Јавите се онда опет.

— Али, господине, примети Даша; можете л' ми бар рећи, да л' сам за то место?

Бележник се насмеши и намести своје наочари, да може боље видети човека, који ни сам не зна, има ли својства за ћату.

— А шта сте свршили и шта знате?

— Ислужио сам солдачију као фирер, одговори Даша.

— А шта сте учили пре тога?

Даша се најпре накашље, па онда рече:

— Пет разреда гимназиских.....

— Па вам је школа додијала.

— Управо ја сам школи додијао, рече Даша и почеше се по потиљку.

Бележник се опет насмеши; поче му се Даша допадати.

— Не разумем вас, рече и ако га је врло добро разумео.

— Истерали су ме на просто да кажем.

— А, тако!

— Због маленкости —

— Добро, добро. А знате ли мађарски или немачки?

— Мађарски не знам, али немачки знам доста добро.

— Још нешто. Од куда сте?

— Одавде, господине. Отац ми је чизмар овде у месту.

— Сад је добро Дођите опет за три дана па се јавите господину градоначеонику. С Богом!

Даша се поклони, још увек по војнички, и оде. Три дана доцније дође опет у варошку кућу и управо великом бележнику.

— Аха! рече тај кад спази Дашу. Господин градоначеоник је дошао, идите само њему.

— Господине, поче Даша и стаде гладити свој шешир; немојте се срдити, што ћу рећи. Кад би хтели, да за мене кажете коју добру....

— Та не познајем вас ни ја, рече бележник, одобровољен тим чудним захтевом. У осталом, идите само господину, говорио сам му већ о вама

Даша се радосно уклони и пријави се градоначеонику. Пандур га уведе у собу. Градоначеоник, црномањаст господин, средње величине и сувоњав, седео је за својим столом, пушио и писао.

— Шта желите, запита га после мале почивке.

— Да ме примите, господине, за писара. Ја сам Новосађанин, ислужио сам солдачију као фирер, пре тога сам свршио пет разреда у овдашњој српској гимназији, говорим немачки и српски.

— А имате ли сведоџаба? запита га градоначеоник и пусти густ дим из великог ћилибарског «шпицла».

— Имам војничку књигу.

— Да је видим.

— Даша ступи ближе и пружи своју књигу. Градоначеоник је узме и прегледи.

— Ви сте богме често били с оне стране браве, рече и провуче прсте кроз браду.

— Тамо су врло строги....

— Шта! Још и то да нису! А шта је са гимназиском сведоџбом?

— Господине, из петог су ме разреда истерали...

— Врло лепо! У осталом, то ме се не тиче ништа. Како стојимо с рукописом?

— Тај ми је леп, то могу рећи.

— Слушајте, рече градоначеоник и поче мотати нову цигарету; како би било, да ступите у варошку службу као пандур.. но, но... били би одмах каплар,

полициски каплар. И тако нам сад треба ислужен војник, и то баш подофицир.

— Господине, то никако, извините, рече Даша мало изненађен; да сам хтео такву службу, остао бих у војсци.

— Е, па лепо. Могу вас онда примити за дијурнисту, наравно, за сад привремено, док чујем, шта ће рећи ваш шеф.

— Господине, захваљујем вам....

— Ништа, ништа. Будите сутра овде у девет сати па ми се јавите опет.

После тих речи повуче градоначеоник густ дим и поче писати а на Дашу се више и не обзирати. Овај се ћутке поклони и оде из собе. На ходнику се нађе с великим бележником

— Но, шта је? запита га бележник.

— Добро је, господине, примљен сам. Господин ме хтеде у пандуре, али.... доста ми је те сорте. Сутра могу ступити.

— А ви ступите, рече бележник и уђе у своју собу.

Даша се лаким корацима упути кући; очи су му светлуцале од уживања што је дошао до „грађанског положаја“. Сад ће имати и плате, готовог новца, и то више него у солдачији. Оца затече на улици и већ из далека му поче показивати знацима, «да је добро».

— Примљен сам, рече весело кад му беше на домаку; од сутра сам писар, дијурниста, као што вели господин.

— Е, то је лепо, одговори мајстор Ћира сад да ти кажем и ја нешто. Код мене остајеш на стану, спаваћеш за једно с најсторијим момком као оно негда с Глишом; с нама ћеш и ручати и вечерати а оним, што заслужиш, купуј себи хаљине и већ шта ти иначе треба. Владај се добро, па ће ти бити и код мене добро, у противном случају....

Мајстор Ћира не рече даље ни речи; није било ни нужно, Даша га је врло добро разумео, шта би било у „противном случају". Сутра у јутру беше већ пре девет сати у варошкој кући, да дочека градоначеоника. Дође и велики бележник, и кад спази Дашу, мало се насмеши. Даша се дубоко поклони; осмех бележников тумачио је у своју корист. Ево и градоначеоника. Даша се поклони још дубље.

— А, ту сте, рече градоначеоник; идите доле у порезно звање и јавите се господину порезнику. Ја сам му већ јуче поручио, да ћете доћи. Мито, настави даље и окрене се свом пандуру; одведи господина Ђонића доле господину порезнику.

Градоначеоник уђе у своју канцеларију а пандур Мита намигне Даши, да иде за њим. Даши беше мало неправо, што га је Мита позвао главом и ако му у мало јуче није постао „колега"; та и сам граданачеоник му рече «господин Ђонић«, па шта се онда размеће „тај"!

Порезник, омањи дежмекаст господин, потпуно округле главе и још округлијег трбуха, који се мирно одмарао на кратким мало кривим ногама, од којих једна беше у великој чизми од пуста, филца, зачкиљи левим оком. кад спази пандура и Дашу.

— Ово је нов дијурниста. рече пандур Мита и оде

— Ви сте дакле Давид Ђонић, поче порезник мало кроз нос и почеше се по краткој проседој бради; добро. Ено онај астал тамо; видите ли га? То ће вам бити место. За сад ћете испуњавати формуларе, док не уђете у посао. Али, млади господине, ви морате бити још пре девет сати овде а пре мене не смете ићи из канпеларије, не смете ни пушити овде. Сад — господин Стево, рече даље и окрене се неком бркатом чиновнику; покажите младом господину оно, што сте и ви лане почели учити А сад се препоручујем и молим за тишину.

Порезник се после тих речи увуче у своју ограду и настави свој посао, стојећки пред високим „пултом"

као да Даше и нема на свету. Овај, мало изненађен тим дочеком, приступи, «господин-Стеви,» да научи, што још не зна. Из почетка је ишло врашки тешко, јер Даша о тим стварима није имао ни појма.

— Како вам се допада наш господин шеф? шапне чиновник Стева кроз зубе, преврћући лист по лист.

— Чини ми се да је мало строг, отшапне Даша такође кроз зубе.

— Нема несноснијег човека на свету, шушну преко листова; чекајте само, док вам почне сисати крв на памук.

— Е да!

— Напас' је то. Чиновници долазе свуд тек у девет или још доцније а ми морамо бити овде раније него пандури. Па како поступа с партајама! Па тек његова чизма!

— Хо мај!

Тог дана је Даша дошао кући, кад су његови већ ручали, до душе, оставили су му нешто, али шта је то!

— Није ме господин пустио пре, правдао се Даша

— А код кога си? запита мајстор-Ћира.

— Код господина Трепавице

— А, код њега! То баш ваља, тај је за тебе. Он је, истина, мало нарогушен, покис'о, а кад кад и гробијан; али какви му и не долазе! Порцију не плаћа нико радо, а кад му дође какав бостанџија, па се почне погађати с њиме као да је на пијаци — а тога бива на дан по неколико пута — онда се не чудим, што је зубат. Као да њему плаћају, а не држави. Чудан свет! Но ручаћемо од сад мало доцније, а ти убрзај кораке, да ти се опет не ократе рукави; мало је далеко од варошке куће до Салајке, али шта ћемо.

Две недеље је провео већ Даша у својој канцеларији, и колико се гегао у њу, толико је јурио из ње.

— А знате ли већ шта, млади господине? запита га порезник једном приликом.

— Ваљда знам, одговори Даша ког је копкало, што га порезник зове «млади господине.»

— «Ваљда знам!» То није никакав одговор. Ако мислите тако, онда се боље селите, млади господине! Баш да видим, шта знате. Та од тог вам зависи плата.

— Па кад ћу добити плату? запита Даша мало питомије.

— То вам је главно, да како. Две недеље не добијате ни потуре а цосле форинту на дан; али не у напред.

Порезник поче Дашу сад испитивати и после кратког времена рече му да је задовољан.

— Слушајте, млади господине, ви нисте глуп, доста сте сватили за ово доба. Ту не треба преписивати као машина, треба мало и мућнути главом. Радите даље и немојте тако често излазити у авлију, да пушите; троши се време

Даша загњури нос у најдебљу порезну књигу и уздане дубоко. То ли дакле! Та солдачија је цвеће и ковиље према овој канцеларији а капетан шећерлема према овом сичану! Па загушљив ваздух, па мастило, па онда — партаје не уносе баш мирисе, а ни порезникова чизма не одаје тамњан од себе, па вечито ценкање, чак и псовке! Дао Бог да се скраси. Хм! Али тридесет форината месечно! Није ни то мачији кашаљ. Ко ће му толико платити! Шта у опште зна! само да је у другој канцеларији! Да му не чучи тај Трепавица за вратом! Да замоли граданачелника?. ...

— А шта гледите у ту књигу као неко у шарена врата! зачује у тај мах мало храпав глас свога шефа. Млади господине мој, ваљда не правите стихове?

— Само сам се замислио....

— Радити треба а не мислити!

— Па сами рекосте, да овде треба мућнути главом

— Ви ћете мућак измућкати, млади, продрзљиви господине!

Даша прогута ту пилулу али науми у исти мах, да се «сичану» освети; бар да га научи памети, да људе не секира. Наравно да неће оцу казати ништа, јер какав је, још би се спојио са сичаном, па «истеком». ...

Међу тим се приближи подне. Порезник скине своју чизму од пўста и обуче обичну, а ону метне под сто. Тако је радио сваки дан; патио је од ревматизма и непрестано је тврдио, да је у канцеларији промаја и да му зебе нога баш она болесна. Кад је тај посао свршио, пође из канцеларије; за њим остали чиновници па и Даша.

(Свршиће се)

ЊЕН АНЂЕО

Покривена мирисним босиљком,
Моје злато умиљато спава;
Мајске руже испод витог тела,
А под главом љубичица плава.

Анђо среће, он над њоме лебди,
Он јој цвеће нежном руком бере,
И од њега, када нојца дође,
Постељицу мирисаву стере.

Он је штити својим крилом белим,
Милује је, од злих снова брани,
И, пун чедне сестринске милоште,
Миле снове у срцу јој храни.

Тог анђела душа моја шаље
С оног света, из раја, потајно,
Јер ми душа умире сто пути,
Љубећи је страсно и очајно.

Ђ. Д. Мијалковић.

ВАЖНОСТ ЗЕМЉОПИСНЕ НАСТАВЕ И ОЦЕНА РАЗНИХ МЕТОДА

НАПИСАО
Д-Р ПАВЛЕ А. ПАДЕЉСКИ

I

Важност земљописне наставе у опће.

Још ми је свеже у памети, кад сам и сам био у гимназији, и једну оцену из «историје и географије» добијао. Па и данас још имаде школа, које не знају, које место да уступе географији, већ је спајају, сад с једним, сад с другим предметом. А то све чине за то, што не појме: какву важност имаде земљописна настава за опште образовање. Па не само то, него шта више веле: да је то просто «мода;» — као што су се недавно у Француској изразили. Међутим, земљопис је један научан и сасвим засебан и одвојен предмет, који се нарочито онда узвисио до степена науке, кад је уведен упоредан или каузалан метод; — т. ј. кад се почело испитивати и изучавати на основу узрока и последица. А такав начин се датира тек од новијег доба, отуда је географија једна од најновијих наука: па ипак eine voll und gleichberechtigte Bürgerin in der Republik der Wissenschaften, као што каже А. Штаубер. — Нећу да кажем, да географија може са свим сама за себе живети, и да јој ради допуне и усавршавања друге науке несу од користи; али, и она је другима нужна. И кад те друге науке могу бити за себе и одвојене, може и земљопис. Основни карактер географије су без сваке сумње природне науке, с којима она на свакој тачци своје периферије у додиру стоји, и само са тог гледишта ако се обрађује, биће корисна и занимљива. Али се мора добро

пазити, да се преко бразде не прелази у туђе поље, већ да се свагда има у виду онај прави пут и задаћа, коју географија као наука имаде. Поред карактера природних наука имаде географија у себи и делића из историје. То поврђује и сам научењак Кирхоф, који вели: сваки разуман човек може видети, да је географија грана природних наука са битним саставним делом из историје. И само тако изучавање моћи ће човеку да користи и да га заинтересује, а никад да буде „aride et ennuyeux" као што се изразио белгијски изасланик, кад је поднео извештај географском друштву у Антверпену о држаним географским конгресима у Лиону и Млецима: dans les collèges il faut se borner à un enseignement élementaire *de la geographie, aride* et *ennuyeux* comme la grammaire et la syntaxe, et cet enseignement ne devient vraiment fécond, ainsi que le faisait récemment remarquer un professeur belge, que lorsque plus tard l'homme sait arriver à s'en servir pour etablir les comparaisons utiles à son commerce et aux affaires variées aux quelles il se livre.

Па и у самој Немачкој не изучава се још свуда географија онако, како треба и како се бар у реалкама то чини. Кад се више обраћа пажња на политичку поделу, набрајање многих имена и памћење толиких бројева, онда наравно да географија не може ни бити друкчија, него, сухопарна и досадна. Али, кад се код предавања географије обраћа више пажња на физикални део и каузалност, и кад то предаје онај, који се једино тој науци и тој струци одао, и њу добро изучио, онда та наука не може бити никад досадна ни сухопарна. А да се једино таки људи постављају, на првом месту је позвана влада, да води надзор; јер само тако ће ђаци, будући грађани, имати користи и наука та ће цветати и напредовати — иначе не.

Па по чему је управо важна земљописна настава? — може когод упитати. Ево по чему: α) — што та

наука има за предмет изучавања и испитивања саму нашу земљу, на којој живимо и умиремо; све оно, што се око нас живо и мртво налази; што условљава наш живот; β) — што је она важан део опће образованости, ради чега и заузима данас одлично место међу другим наукама; γ.) — што човек од ње има и велике користи.

А. Штаубер говорећи о томе, како географија треба да је облигатан а не факултативан предмет, вели: Die Kenntniss der Erde und ihrer Bewohner wenigstens in den Grundzügen, ist ein integrirender Bestandteil der elementaren Volksbildung, und für das practische Leben im Handel und Wandel unentbehrlich, für jeden der selbst auf und von der Erde lebt und zu einem ihrer Völker zählt.

О земљописној настави вели сам славни философ немачки Кант: dass gerade sie es sei von der man in allen nur möglichen Verhältnissen des menschlichen Lebens Gebrauch zu machen im Stande ist. На другом опет месту вели: unsere gewöhnlihe Schulgeographie ist sehr mangelhaft obwohl nichts fähiger ist den gesunden Menschenverstand aufzuhelleu, als gerade die Geograplie.

Врло лепо се изразио о важности географије Герард у једном свом говору: die Geographie ist human im vollen Sinne des Wortes, weil sie dem Menscheu den Platz zeigt, den er in der Welt einnimmt, und die Rolle die ihm zugedacht ist. — Sie wird beweisen das Rom geringer ist, als das bescheidene Athen, und dass es mehr Wert hat die Felder auszusähen, als die Ernte unter die Füsse zu treten.

Професор Кирхоф говорећи о географији на географском скупу у Берлину, рекао је ово: Lehrt die Geographie nicht in ausdrucksvoller Lapidarschrift den Satz vom Triumphe des Geistes über den Stoff, vom Erschlaffen des Menchen in der Ueberfülle der Naturspenden, falls er sich nicht ermannt zu deren höheren Verwertung? Gibt es eine tiefer gegründete Vaterlandsliebe ohne ein beginnendes Ver-

stehen von Landesart, Volksart, nationaler Bethätigung in und ausser der Heimat?

Кад тако признати научењаци веле, зар је онда нужно и даље још говорити о важности географије? — Па ја ћу ипак покушати, да мало детаљније проговорим о важности земљописне наставе, и за опће образовање и за практичан живот, и да исту тако са два гледишта посмотрим: прво, са формалног; друго, са материјалног гледишта.

Са формалне стране важна је земљописна настава за то: што она много доприноша развитку душевне моћи, развитку човечијег разума. У колико се она оснива на перцепцијама (Anschaung) у толико се и моћ перцепције пооштрава и увећава. Поједине пак перцепције се за тим својим одређеним редом концентрирају и тако образују разне представе; из којих се опет развијају појмови. Ти појмови пак биће тек онда чисти и јасни, када се разне појаве у свету упореде са оним у близини, који су већ познати. За то је дакле врло нужно, да се дете упозна прво са својим околним крајем, и да се тек онда у настави води у туђе крајеве и непознате земље. Но, како је и то нужно, да се при учењу и предавању географије свагда обрати пажња на узрок и последицу, на онај каузалнексус, то је онда ту свагда потребно упоређење, пресуђење и закључење. Тако се душевна снага налази у непрекидној радњи, чиме се опет јача и богати моћ мишљења. Ко познаје црногорске планине, може лакше да појми, како су Црногорци били у стању да се толико векова одупиру навали и сили Турака. Тај исти случај, тај исти дух слободе, можемо да видимо код Баска у Пиринејима, код Швајцараца, код Черкеза, код народа на Хималајима и других. Кад човек сазна у ком правцу неке реке теку, може лако онда да расуди, на коју страну се то земљиште нагиње. Или, кад знаде положај неког места према полутару, и да ли то место лежи више у унутрашњости континента или близу мора,

одмах долази до тог закључка: какву климу имаде то место. —

Како земљописна настава има највише да обраћа пажњу на сазнавање онога, што је карактеристично, чему служе разна факта; и како је знање тих факата нужно, јер се на њима оснива оно више увиђење — то она даје тим прилике, да се памћење развија и увећава Материјал за памћење показује се у разном виду; и ма како да се ту ограничи, ма како да се обим умали, то је ипак ту и памћење нужно.

Земљописна настава даје човеку и прилике, да упозна ону романтичност, ону лепоту и красоту, која у природи влада; а то све утиче на усавршавање и развијање чула за лепоту. Ово је така истина, да ја просто немам речи да о њој више говорим; а при том би ме далеко одвело од саме теме. Па и фантазија човекова се усавршава и увећава. А она је свагда нужна, кад треба да се цела слика неког дела земље, или друго шта, добро представи и пред душевне очи изнесе. У колико се увећава хоризонат, који се ученику пред очи ставља, у толико и фантазија јача и буја Изучавањем географије постаје и сам осећај код човека нежнији и племенитији. Тако се дакле развија хуманитарност. Зар може да буде човек равнодушан, кад му се изнесе пред очи живот, какав даје сурова а какав опет тропска клима? — кад му се представи она борба за живот у леденом и оно благованье у жарком појасу?

Земљописна настава има и ту добру страну, што човек тако цео свет пропутује — а и не макне се с места — те прегледа оне пусте поларне и бујне тропске крајеве; упозна разне народе, њихове обичаје, веру и начин живота; — и тако опет обогаћава своје искуство. Код географије је и то добро, што она и патриотизам крепи. И ми ћемо нашу отаџбину више ценити и љубити, што се с њом боље упознамо. За то је врло нужно, да сваки прво своју отаџбину упозна, да позна

свој народ, његов начин живота, његове зле и добре стране, па онда даље да учи. Отуда оно има много смисла и значаја, што се још раније, у основној школи, изучава прво и прво отаџбина. Само што се, на жалост, на то мало пажње обраћа.

Поред тога важна је земљописна настава и за то, што нарочито она концентрише и уједно спаја многе наставне гране; јер је она потребна и историји и свима гранама природних наука; па и математика, наука хришћанска и филологија несу ту изузетак. Географија је, што каже један научењак: das einzige Fach, welches naturwisseschaftlich-mathematisches mit geschichttichem Wissen verbindet und wird stets das kräftigste Gegenmittel gegen jede Zersplitterung liefern. — Чувени географ Пешл вели: Es giebt keinen Zweig menschlichen Wissens mit dem sich nicht ein Geograph beschäftigen müsste, oder durch dessen Unkenntniss er sich in seinen Kombinationen nicht beschränkt fühlte.

Географија има и то својство — наравно, кад се само као што треба предаје — да је врло интересантна; а то је врло важно ради пажње, какву ученик треба да обрати том предмету и ради воље, какву ученик треба да има, кад неки предмет учи. Воља пак и пажња код ученика су главни фактори за наставу. Зар да човек не слуша радо о оном, што сваки дан види и употребљава, а не зна, ни где, ни како успева, на који начин се добавља, — као што је: кафа, шећер, бибер и т. д.? Зар да не привуче пажњу оно, што му се прича о бујној тропској вегетацији, о Хималајима, о разним народима у Африци, Аустралији и др.? Све је то врло занимљиво, све је то у стању да код ученика пробуди пажњу и тежњу за даљим учењем.

Из свег овог, што сам до сад говорио, може сваки лако увидети, да је географија врло важна за свестрано интелектуално образовање. Но то још није доста. Она је још и са материјалне стране важна, о чему ћу сад да проговорим.

Знање географије је таково, да без њега данас нико не може бити, па ни онај, који је једва елементарно образован. Она се у пуном смислу — non scholae sed vitae — учи. Данас су раскинуте оне уске границе, које су до сад народе стезале. Не само да има данас користи од географије научењак и испитивалац; не само фабрикант или велики трговац, него и онај најмањи трговчић и занатлија. Па и за самог сељака је потребна географија, јер и он треба да позна бар свој околни крај, да позна свет у томе крају и његов начин живота. И он треба да се научи, како се неки посао може лакше и брже обавити, да знаде, где ће сувишак да извезе, а где опет потребу своју да подмири. О томе што мало пре рекох, вели и Кордес: Geographische Kenntnisse gelten gewiss jetzt mit Recht als ein notwendiges Erforderniss der Bildung für Jedermann, für den Staatsmann wie den Gelehrten, für Industrielle wie Kaufläute, für den Soldaten und Seemann, und der Bauer selbst, den seine Scholle fesselt, kann den geographischen Kenntnissen nicht ganz entsagen, wenn er sein geistiges Leben auch nur noch durch das Lesen selbst der kleinsten Zeitung documentirt.

Свака рационална земљорадња захтева, да се свагда добро испита, у колико продуктивност земљишта зависи од пластичне конфигурације, од материјалног својства, од наводњавања, од температуре и од ваздушних струја. Само тако ће моћи онда земљорадња цветати и напредовати, иначе слабо.

Трговином и саобраћајем стоји данас човек, тако рећи, са целим светом у додиру и вези, те упознаје тако његове добре и лоше стране, његов бољи или тежи живот, а сам стиче богато искуство, и код куће уважа оно, што је добро и корисно, а потискује оно, што је зло и штетно. — Бар тако треба да се чини. — При грађењу вештачких путева за трговину и саобраћај, при употреби истих и других природних путева, као: река, морских струја и кланаца, при подизању индустријалних етабли-

смана (фабрика, воденица и т. д.) који требају доста воде и за које је нужно да су на згодном месту — свуд мора да се добро пази на хидрографске и орографске односаје. — Данас је новинарство прилично развијено и оно доста доприноша просвети масе, јер оно му прича: шта се у свету догађа; говори о рату и миру, и на дому и на страни; говори о новим проналасцима, доброј и рђавој жетви, о благостању и беди у свету и т. д. — а те новине може само онај добро да разуме, који зна географију.

Својство неког терена утиче много и на радњу у стратегијском погледу; а од ратних операција зависи судба читавог народа. За то, чим се негде изабере бојиште, одмах треба да се добро испитају и хидрографски и орографски односаји. Отуд је географија важна и за официре. И они морају да знају хоризонталну и вертикалну разграну, па хидрографију прво своје отаџбине, па онда суседства и даље; да знају климатске односаје, продуктивност и насељеност неког земљишта, јер само онда ће бити кадри да своју задаћу добро изведу, да свој посао тачно изврше и да буду добре вође. Најмањи јарак, најмања хумка или поточић, за тим на први поглед, незнатно сеоце и шумица, — све то је за доброг војсковођу врло важно, јер од свега тог зависе стратегичне операције, јер све је то важно за исход и успех и од утицаја на судбу народа и њихово добро или зло. Отуд није чудно, што су добре војсковође и добри географи.

Карл Ритер говорећи како је нарочито упоредна географија важна, вели: да би она могла бити eine «Schule der Staatswissenschaft und Volkswirtschaft», а то за то, што географ испитујући природу земљишта испитује и њезин утицај на судбину народа. Он свагда пита: шта би морало, а шта би могло бити од неког земљишта за народ у таким и таким приликама — а шта је постало за државу? Шта треба да се ради у погледу природних

односаја неке земље за државу, а шта за напредак и срећу народа? — и т. д. И ако на овака питања није једино и искључиво географија у стању да одговори, то је ипак она најважнија и најкорисније, јер скоро свуд засеца у људски живот и човеку тако послужи.

У погледу мало пре наведених питања професор Шлагинтвајт доказује: да би Хималаји могли много више да послуже култури, него што је то сад случај. Она здрава клима тамо могла би многима да поврати здравље и да им тако продужи живот. И ако до душе имаде тамо много места, где Европејци лече своје изгубљено здравље у тропским земљама, то је број њихов још мален. Хималаји су дакле са здравственог гледишта за Европејце врло важни. Даље, падине Хималаја су врло плодне, те би ту могле многе биљке напредовати, као: лоза, чај, дуван и т. д. Оне простране шуме могле би да даду лепа дрва за грађу и другу потребу, само кад би било згодних комуникација. И влада енглеска има много разлога да отклања све оно, што би сметало развитку културног живота на Хималајима. Па колико би могла Бразилија да послужи култури са својим благом на земљи и под земљом! За то је свагда нужно добро испитати природу земљишта и видети за шта је које плодно, а за што није Па да не идемо чак на Хималаје или у Бразилију! Шта да тражимо по туђим земљама, кад ми имамо нашу лепу и богату мајку Србију? Па да ли је ту све онако уређено како треба и како природа земље захтева? Не, све је код нас још у зачетку, а желети је да не остане и даље тако, већ да се угледамо на културније и напредније народе. Само треба имати воље и енергије; имати умешности и свежине духа! Србија је земља и романтична и богата. Ту су толике лековите воде; ту су плодне долине, ту шумовите горе, ту рудно благо. Поред земљорадње може да напредује и сточарство. А после, она има основа и за индустрију, на коју треба

нарочито обратити пажњу; а оно што условљава индустрију — ту је.

Као што се види, географија је важна и за практичан живот.

А сад да пређем на:

II.

Важност земљописне наставе у средњим школама и према осталим предметима.

Рекавши толико о важности земљописне наставе и са интелектуалног и са материјалног гледишта, да видимо сад: где да се онда изучава та географија, где да се упознаје човек са овим светом? Ја држим да су за то средње школе најподесније; а то за то: што су оне основ за даље науке; што су оне управо праг, преко кога сваки мора прећи, ако је рад да уђе у онај узвишени научни свет; што се на основу знања, које ученик у средњим школама добије, подиже тек оно више знање и усавршавање. Оне су, да кажем, темељ на ком се касније она величанствена зграда подиже. — Како је географија данас са свим одвојен и засебан предмет, а не анекс историје или природних наука, како и она много доприноша развитку душевне снаге, то је и она потребна за оно опће образовање, које се добија у средњим школама. При том још географија атракцијом својом стоји у додиру скоро са свима предметима. Она је некако природан центар, око кога се све друге науке окрећу. Па баш за то, што је она многострана, што је тиме кадра, да задобије ученика за себе, за то и јесте важна и потребна међу другим предметима у средњим школама.

Ради своје велике важности треба географија и за то да се нарочито у средњим школама учи, што ће тек ту моћи да се научно обрађује; и само онда ће се увидети и корист и потреба. А за све то је опет нужно, да се узме природњачки основ, и да се тек ту узме

онај каузалнексус, који постоји између главних географских фактора, као: хоризонталне и вертикалне разграде положаја, вода, климе, биљног и животињског света. Тек када се све то као што треба обради и изведе, тек онда ће човек да види слику земљину са калеидоскопичним бојама у пуној и правој светлости. А то све да схвати, разуме и представи, биће кадар кандидат, који је научио већ да мало зрелије и озбиљније мисли, код кога су душевне снаге тек почеле да се развијају, код кога је и памћење и фантазија у најбољем цвету — а то је код ученика средњих школа. Нећу да кажем: да је географија важна једино за средње школе; њу треба предавати и у основним школама. Само што је апсолутно немогуће њу у основним школама онако предавати, како сам тај предмет захтева; а то за то, што су деца још не развијена и што је време кратко. За то се задовољавају негде само са изучавањем отаџбине, а негде додају поред тога још и неке главније појмове из шире географије.

Има их до душе и таквих, који веле: да није потребно, да се географија засебно, као одвојен предмет предаје, већ да се споји било са историјом, било са природним наукама, као што је то до скора било. Но сви ти врло греше, јер не знају: шта је управо задаћа географије, чиме се она занима. За то, где год још географија неје самостална, треба то што пре да се учини; и ради њезине важности и ради њезине задаће. А за предавање географије опет треба да се постави онај, који се одао тој струци, и у њој се усавршио; а не други који, као: природњак, историчар, па можда и филолог. Ја сам имао прилике, да упитам једног мога друга, који предаје географију, — а неје му то струка, — како предаје исту? А он ми на то одговорио: «по Карићу, па што је ту, то и ја научим, те тако предајем.» То је врло жалосно! Какав успех може ту да буде код ђака? И зар у опће има један наставник воље да

предаје оно, што неје мало боље изучио? Све то утиче врло рђаво и на ђака и на наставника. За то је нужно, да сви они, који су у стању, да то отклоне, исто што пре учине, да би се тако избегле рђаве и штетне последице. А на првом месту је позвана држава, да се она побрине, да се добију за тако важан предмет стручњаци; јер само тако ће моћи та енциклопедична, та многострана наука цветати и напредовати, иначе сумњам

Каквих лепих мисли, каквог корисног знања пружа географија ученику, о томе овако вели Хердер: кад се младић у мислима успне до оних великих висина и упозна њихове особите феномене, па онда поред река пропутује цветне долине и доспе до самога мора и свуда види друге створове, друге минерале, биљке, животиње и људе; па му се онда покаже да увиди, да онде, где је пре држао, да је хаос, влада неки закон и поредак и како се по свим тим законима мења и облик и боја, начин живота, обичај и навика па и вера, и онда сазна, да су при свем том сви људи браћа, која разним и тешким путевима теже једној и истој мети среће и блаженства — о, како ће се поглед његов уздигнути и душа његова проширити. Упознавајући свакојаке продукте земљине, разне врсте створова у овој или оној клими, разне мисли, обичаје и навике, начине живота својих сагрђана, људи, које с њим заједно једно сунце греје и који од истих закона судбине зависе, заиста ће му изгледати географија као нека слика пуна вештина и промена, пуна поуке и мудрости, хуманитарности и вере. Да се и не макне с места, пропутоваће, као оно Улис, цео свет и упознаће тако многе народе, земље, обичаје пуне мудрости и глупости; и кад му се све то лепо изнесе пред очи, то ће он морати бити умни богаљ, ако му се онда у глави не породе никакве идеје а у срцу никакви осећаји.

Па при свем том, што је географија и важна и корисна наука, она је ипак тек од најновијег доба уведена

у средње школе. Још ни за време реформације, која је много допринела полету школе, неје се толико обраћала пажња на географију. Сами реформатори Лутер и Меланхтон несу увиђали велику потребу земљописне наставе, већ су се више бринули за веронауку и лингвистику. Неје ни чудо; таки је онда дух владао! И кад је оно пре три столећа ударен темељ данашњим гимназијама, у организам њезин не би уведена и земљописна настава. Пророци реализма, као Бекн и Монтањ, тражили су, да школа отвори ученику књигу природе, да би тако добио и реалистичне наставе; али на њихове лепе жеље још се слабо осврtало. И Џон Лок је тражио, да се и земљописна настава уведе; но све то оста без успеха. Тек пијетистичка школа, чији чланови се у историји педагогике међу прве репрезентанте реализма броје, увела је и земљописну наставу: weil auch einer, der nicht studiert, dennoch die Principien der Astronomie, Geographie, Physik und Historie zu vissen vonnöthen hat, wo er ein verständiger und dem gemeinen Wesen nützliher Mann werden wolle. Но све би то слабо остало, да касније није филантропска школа која је нарочито реалистичке предмете неговала, ту географску наставу боље уредила и прерадила. Међу тим је методика још слабо обрађена била. Све, што се у њој налазило, узето је највише од Лок-а и Русо-а.

Да је географија одржала сјајну победу и да она данас, као важна наука за сваког, заузима одлично место међу својим другама, имамо да благодаримо највише Карлу Ритеру и Александру Хумболту, а после и Пешлу. Не само да се научно изучава кроз више разреда у средњим школама, већ је шта више подигнута катедра и на универзама. Сваки данас мора увидети, да је географија и поучна и корисна, а уз то и занимљива. Па зар може још нешто да се захтева од ње?

Да су и географију увели у круг других школских наука и да су јој одавали и одају педагошку важност.

допринеле су много речи Хебарта: die Geographie ist eine assoziierende Wissensrhaft und soll die Gelegenheit nützen Verbindung unter mancherlei Kenntnissen die nicht vereinzelt stehen dürfen zu stiften. Ohne sie wankt alles. Der historischen Begebenhëit fehlen die Stellen und Distanzen; den Naturprodukten die Fundorte.

Географија дакле, по речима Хербартовим, неје једноставна него, на против многострана наука; отуд и њезина педагошка важност. И Кирхов је назива, eine naturwifsenschaftliche Disziplin mit integrirendem historischen Material. А и Вагнер вели: sie sei keine einheitliche Wifsenschaft sondern ein Complex von solchen. Па при свем том је она опет засебан и одвојен научан предмет, а баш ради те своје свестраности важан, нарочито за средњу школу, кроз коју пролазе и научњаци и официри, трговци, индустријалци и многи други, за које је нужно и за које неје нужно да сврше, ако не целу гимназију или реалку, а оно бар неколико разреда. А да је географија засебна наука, долази отуда, што она има своје поље за рад, које јој не може ни једна друга наука одузети; а после што она има и свој метод, по ком то поље обрађује. Све те друге науке, којима се географија служи, имају у себи врло много, па ипак врло мало географског. Географија прибира само оно, што је нужно за њезину потребу. Па ипак неје то проста компилација! И биолог и географ занимају се са биљкама, животињама и људима, али само на друкчији начин. Ботаничар и Зоолог имају посла са индивидуама, њих испитују и класифицирају; географ пак на основу тог рада занима се само са масама и прегледа, где и докле се простиру, испитује услове живота и узроке промена. Као индивидуа спада човек у зоологију; али као људски род, живи скоро свуд на земљи, рађа се и умире, оснива државе, напредује или не, све то и још много шта још припада географији. И метеорологија до душе има свој основ, који помоћу хемије и физике све више учвршћује, али појединa њезина

посматрања зависе ипак од разних просторија на земљи и од утицаја тих просторија; те по том свакако спада ма једним својим делом у географију. И минерологија, геологија, геогнозија, математика, филологија и историја, све су то науке, с којима географија стоји у вези и које она треба, а и које њу требају.

Рекавши толико о важности земљописне наставе, држим да ће бити на свом месту, ако проговорим коју о оном, што све спада у географију.

Предмет географије је наша земља сама за себе, а после као члан универзума. Но на првом месту — и то је баш њезина својина — занима се географија са површином земљином. Она описује разне облике и појаве на земљиној површини, испитује утицај њихов на органски живот и истражује услове и законе, под којим су се неке просторије развиле и груписале. На другом месту географија посматра нашу земљу као домицилиум човека и место, од чијег природног својства зависи у многом и развитак и историја његова.

Земља неје са свим самостално и независно тело. Између ње, као члана сунчевог система, и других небеских тела постоје многи и важни односи. Законима атракције скопчана је земља са сунцем, од кога добија и топлоту и светлост, без чега никаквог живота не би могло бити на земљи. Чудан положај земље према сунцу и њезин пут око истог чине годишња доба и дан и ноћ. Месец опет даје земљи ноћу светлости и својом привлачном снагом узрок је приливу и одливу.

Овај део географије, који нас поучава, у каквом односу стоји земља према другим небеским телима, зовемо ми астрономском или математском географијом.

Но поред тога треба географија да испита и физикално својство земље. Треба да изнађе у ком односу стоји копно према води; у колико то копно неје једноставно и овде се протежу равнице и долине, а тамо уздижу високе планине. Шта утиче на промену копна;

каква је клима повољна за напредак биља и животиња, а каква не. Све то и још много друго изнаша нам физикална географија. За тим долази културна и историјска или, како неки називају антропогеографија. Она говори о распостирању човечијег рода, о груписању у расе и породице, о постанку племена, народа и државе, о утицају природе на тело и душу, на обичаје и навике човечије.

Гране културне географије су етнографија, и политичка географија. Политичка географија је нарочито за практичан живот важна и корисна, Она описује појединe државе по положају, величини и границама; говори о том: како се клима и рудно благо као главни фактори за земљорадњу и индустрију употребити могу; најпосле о насељености и путевима

Оволико у главним цртама о оном, што спада у опсег географије и што треба нарочито у средњој школи да се предаје. Но при предавању географије треба добро да се пази и да се ограничи само оно, што је најнужније и што ученици могу да разуму и схвате, а да се не упушта у сувишно детаљизирање, чиме се код ученика убија пажња и стрпљење Детаљнија, подпунија и више научна предавања остављају се тек за велику школу.

III

Оцена разних метода.

Да се упитамо пре свега· шта је то метода? Метода је управо онај пут. који води ка одређеној мети; то је најпростији и најкраћи начин, којим се постизава циљ, на основу ког се ученик постепено упознаје са материјалном и формалном садржином неког школског предмета

За наставу у географији. ако се искључиво материјал узме у обзир, могу бити само два пута, или да кажем, само две методе: аналитичка и синтетичка.

I *Аналитичка метода*, Аналитичка метода иде регресивно од целине ка деловима. Главна радња састоји се у сецирању. Као оно природњак, што узме целу чове-

чију лешину, те је раствори прво у главније веће делове, а после ове у ситније и испитује и једне и друге, прво за себе а после све у вези и целини, тако и географ аналитичком методом изнаша пред очи прво целу слику земљину, па тек после поједине системе и омање делиће. Том методом иде се за тим, да ученик одмах у почетку добије целокупан поглед на земљу. За то се изнаша пред ученика земља, прво, као небеско тело, а после, као сама за себе. Систематичном поделом предмета износи се подела копна и воде, а за тим се посматрају поједини системи геотрафских објеката (конфигурација, хидрографија, клима, продукти и становништво) сами за себе, а за тим у међусобном односу.

Добра страна ове методе састоји се у том, што ученик још у почетку добије поглед на целу земљу, што одмах види њезину праву слику и одношај према другим небеским телима, даље што му се тако одмах покаже садржај ствари и мисли географије, те тако принуђује ученика да дубље размишља о њој. Уједно се тиме пооштрава и поглед, да се после лакше увиде противности и разлике.

Рђава пак страна састоји се у том, што та метода носи на себи више научан печат, а не елементаран, те се за то пре може у вишим школама и разредима употребити. Она претпоставља да ученик много више зна него што је у ствари, те му говори онда и о таквим стварима, које су за њега врло нејасне. А да се опет ученик стварно и добро упозна са предметом, нужно је, да се код појединих категорија подуже остане, чиме се буди нестрпљење, та непријатељица учења. Тиме се много изгуби, док се дође до оног, што је најважније а то је изучавање и упознавање отаџбине. Тај начин претпоставља дакле неприродан развитак човечијег духа.

II *Синтетична метода.* Она иде прогресивно од делова ка целоме. Њезина радња састоји се у скупљању,

прибирању и уређивању факата. Према томе, она узима прво један део, па онда надовезује и испитује друге делове, а свагда употребљава већ познато за лакше разумевање непознатог. При почетку могу бити две полазне тачке; или се може узети ма који део и онда друге редом, или се узима прво отаџбина. Овај други начин је најподеснији. Пре свега се изнесе пред очи слика отаџбине, а за тим долазе суседне земље, па онда редом док се не пређе цео један део света н. пр. Европа, па онда други. Тако ће моћи ученик да лакше себи створи слику целе земље. — Та метода је више елеменгарна и подесна за ниже школе.

Добра страна те методе састоји се у том, што се ученик упозна прво са својом постојбином и у њој се тако рећи сад тек мало боље одомаћи, иначе се осећа као у туђини. И у колко се боље с њом упозна, у толико ће се више интересирати за њу. За тим што на тај начин може лакше да разуме много шта у далеким страним земљама и да на основу познатог већ представи много шта непознато. Тако му се постепено и поглед шири и пооштрава, да оно у даљини боље и јасније види

Рђава пак страна лежи у том, што је ту методу доста тешко на чисто извести, већ се овде онде мора и анализа употребити; даље, што би дете врло касно добило праву представу о земљи и њезином односу према другим телима. Дете би тако још и даље остало у мраку и тек касније дошло до сазнавања природне истине.

Поред ових метода говоре неки географи и о другим још методама: концентрална, конструктивна, «асоцирајућа» и групирајућа метода.

1. *Концентрична метода.* Есенција те методе састоји се у том, да се цео материјал географије сврши и изучи у току једне године. Ту се дакле изнесе само скелет који се тек касније постепено испуњује. Тим методом се данас у првом разреду наших средњих школа предаје

и заиста није погрешно. Дете се одмаћ у почетку више наставе упознаје са нашом земљом и њезиним односајем према другим небеским телима. Одмах ту му се скида копрена са очију и он јасније посматра ону природну истину; а не остаје и даље у заблуди. Но како је материјал велики, време кратко а душевна снага код детета од десет година још слабо развијена, то наравно да се не може све то прећи опширно и потанко. То је остављено за више разреде и старије године. Њему је за сад доста, ако му се изнесу само главније црте.

Рђава страна те методе састоји се у том, што се ради врло великог материјала мора доста брзо да иде, и ради кратког времена не може учитељ да нове представе са старим психолошки спаја и обради, чим се убија и слаби оно интересовање, а уједно и памћење оптерећава. Отуд није чудо, што деца ону велику количину дисператног материјала онако брзо изгубе из памети. Но све то ће се тек у старијим разредима постепено утврдити и боље и опширније обрадити. Ову методу, држим, да не би требало са свим одбацити, и ако су јој многи противни.

2 Конструктивна метода. Овом методом иде се за тим, да ученик цртањем карата сам изведе слику појединих делова земље; а то се на многим местима чини пре, него што је ученик ишта чуо о том делу, који је нацртао Не да се до душе порећи, да ће ученик пре упамтити оно, што сам нацрта, него оно, што само види; јер док црта, дотле му и слика у памћење улази. Али рђава страна састоји се у том, што се тако добивена слика без темељнијег знања и познавања брзо изгуби из памети, што наставник мора бити врло искусан, вешт и опрезан, и што је немогућно цео материјал прећи за оно кратко време које је дато географији, кад би се цртање карата методично обављало. Ова се метода и за то не може препоручити, што тражи од ученика много труда и много стрпљења, а при том се баш не постизава цељ онако, као што би се можда желело. Даље и за то не треба

толико мучити ученике цртањем карата, што циљ географије није та, да од ученика читаве картографе направи. Ова метода има разних модалитета, али ни један из наведених и ненаведених узрока није се потпуно одомаћио већ овде онде само вегетира. Па и сами они географи, који су најтоплије препоручивали ову методу, одустали су од ње, јер су се уверили, да се не постизава бог зна какав успех. Најпосле и да се уведе ова метода, опет не може постојати као самостална, већ се свагда мора ослањати на анализу или синтезу.

3. *Асоцирајућа метода.* Овом методом би се то хтело да се неки предмети, и то највише реалистички, у једно споје. Међу тим о њој није нужно ни говорити, јер та метода лежи у самој природи географије. Из ње се не могу искључити нити молекили из историје, нити они из природних наука. Органски живот н.пр, у погледу флоре и фауне, тако је карактеристичан за физиономију неког дела земље, да се просто мора и на њега обратити пажња, кад се хоће да изведе подпуна слика тог земљишта приликом поучавања у географији. Наравно само, да се не треба упуштати далеко при употреби историје или природних наука.

Но неки педагози разумеју нешто друго под том методом. Они прецоручују, да се, било географија са историјом, било и једна и друга комбинира са природним наукама. Ти предмети не би се онда предавали и изучавали у засебним часовима, него би се сви спојили у једно, те би се на једном и истом часу предавала и географија и историја и свака грана природних наука. Али и ако су неки покушали, да то изведу, опет су увидели штетност таке методе, јер се очигледно показало, да се ни један од спојених предмета не да онако изучити, као што би требало. Сву ти предмети не могу се подједнако обрађивати; а чим се један узме за базис, они се други већ губе. Тако се дакле никад не може конзеквентно

постићи целина овог или оног. Из тога се види, да ни ова метода није подесна за изучавање географије.

На завршетку остаје још

4. *«Групирајућа» метода.* Ова метода скупља свагда истоврсне објекте уједно и тако их онда изнаша пред ученика. И она није подесна за постигнуће циљи код географије, нити се може употребити при обичном току у предавању, већ пре при понављању. Поред осталог је та метода и монотона и може тако више пута да изазове досадност и нестрпљење.

Тиме бих био готов са набрајањем појединих метода. Резиме свега тога тај је: да код предавања географије, кад се узме само материјал у обзир, може бити говора само о двема методама у педагошком смислу, и то, α) о аналитичкој β) о синтетичкој методи Но, као што се изнапред реченог може видети, имају те две методе поред својих добрих страна и својих рђавих страна. Ако се отпочне синтезом, добија ученик касно преглед целе земље и касно сазнаје истину астрономских појава, које сваки дан гледа очима. А, ако се отпочне чистом анализом, није опет ученик у стању да схвати и разуме све што му се том методом изнесе пред очи; а после, касно долази до познавања оног што му је најпре, а то је познавање отаџбине, где се родио, где живи и где се креће. За то, да би се постигао успех у географији и да би се напредовати могло, нужно је, да се не извађа конзеквентно ни једна, ни друга метода, већ да се обе по могућности комбинују. Према томе, кад се узме напредак и успех код ученика у обзир, треба на првом месту употребити тако звану концентричну методу, која за кратко време изнесе пред очи ученикове цео скелет географије, па тек онда извађати синтетичну методу. То је најбољи и најзгоднији пут, који води ка одређеној мети.

Све оне друге методе не могу се назвати методама у правом смислу, већ се могу сматрати пре као помоћни начини, који ће се овде онде употребити, да би се пре и лакше постигао успех.*)

САН

(М. ЛЕРМОНТОВ)

Ужегло је сунце, а у Дагестану
С танетом у грудма лежао сам ја.
Димила се рана, а крв црна из ње
У танкоме млазу још је капала.

Леж'о сам на песку у долини пустој,
Што се пруж'о свуда по видику свом;
А топло ме сунце и жегло и пекло, —
Али ја сам спав'о, спав'о мртвим сном.

Снев'о сам весеље, што се бурно вило
У крају рођења, где бих летет' рад;
Међ женскињем младим, окићеним цвећем,
Разговор о мени водио се тад.

Ал једна не збори, нити се весели;
Замишљена, тужна седела је ту.
Ко зна о чему је премишљала тада,
И какви су снови занимали њу? —

Долину је снила пустог Дагестана;
Труп јој познат леж'о сред долине те;
На грудима тешка црнила се рана,
А крв хладном струјом још тече из ње....

Р.

*) Извори, којима сам се при изради ове теме послужио, ово су: Dr. H Oberländer, A Hummel, Seibert, A Stauber, Boettcher, Richthofen, Mikusch, Rusch A. Bain, G. Coordes.

ВЕСТАЛКА

(СЛОВОДНО ПО РУСКОМ)

Мир у храму. Бледа зрака
На жртвеном стубу тоне, —
Гасио се свети пламен
У весталке Хермијоне.

Спавала је покрај стуба;
Занела је главу доле;
Одећа јој с плећа спала,
Те се виде груди голе.

А дугачка коса њена,
Као злато што се сјала,
На гола јој, на рамена
Несташно је попадала....

Свети пламен већ се гаси;
Гасећи се пуцка ти'о;
Пробуди се, ој, весталко,
Тек што с' није угасио. —

Сневала је санак слатки
(То је само санак био):
Љубио је младић лепи,
Што јој беше драг и мио.

Грлећи је у свом жару,
На груди је њене клон'о....
Угаси се свети пламен!
Тешко теби, Хермијоно!

Р.

У ЧИТАОНИЦИ

СЛИЧИЦА

НАПИСАО

Р. Ј. ОДАВИЋ

Красно је то друштво! Па како се тек живе. како се слажу, — рекао би рођена су браћа

Знам да их не познајете; мало ко њих познаје. — не радо они улазе у свет.

Ето, само да вас питам: познајете ли ви Косту Блажића, познајете ли Стеву Носића, па Глишу Крстића и Ђоку Петровића (али не тог што га ви знате, него оног другог)? — Не познајете, јел' те? Ето, видите да знам! А виђали сте их, сигурно сте их виђали; само, овакве личности могу проћи и сто пута мимо вас, и ви се не ћете никад запитати: ко ли је ово?

А како су то красни људи; како се тек живе, како слажу!

Десет је година како наша варош има своју читаоницу, десет је година како се они редовно састају у њој.

У њој ћете наћи новина и српских и руских, и француских и немачких.... та она прима преко двадесет разних листова. Да седнете да читате од рâна јутра до мркла мрака, не би све прочитали.

Ја сам ово красно друштво видео први пут на окупу једног зимњег дана.

Тада сам и отишао први пут у нашу читаоницу,

Попнем се уза стрме басамаке и нађем се пред вратима, више којих је било написано «Сала“; лево од ње био је некакав ћумез, сигурно момачка соба.

Баш сам стресао снег са ногу и са шешира, кад изиђе из те собе неко сухо створење, поклони ми се и врло, врло учтиво рече:

— Извол'те, господине, ово је сала.

У исто време пружи ми последњи број „Јавора» и «Illustrirte Zeitung-a».

— Знате, не смемо да износимо у салу, — краду ђаци.

Узмем новине и уђем у „салу.»

Шешир метнем на чивилук, новине на сто, па пођем да је разгледам.

По зидовима слике и мапе; на среди велики зелени сто, сем њега још четири; свуда уза зид турски миндерлуци, изузимајући једно канабе, у кога су предње ноге биле испружене у поље, а наслон се нахерио; и ја чисто чух, када оно шкрипну (на њему је седео Глиша Крстић), као да ме упита: «Што ли ћу ја овде?»

Око столова биле су разне столице: и дрвене и сламне, па чак и једна, која је некада била део каквога мебла, али којој је читаонички момак већ давно претестерисао наслон, те сад само иза седишта стрче два патрљка. — Њу је, сигурно, поклонио читаоници какав

дарежљиви члан, кад је видео, да је он не може више да употреби.

Али тек слике!

„Марко Бочарис, грчки вођ," а поред њега се испружило неко голишаво девојче, испод којега пише: «Пролеће». Више њега (од куд он да залута овамо?) наш калуђер и историк «Јованъ Раичь»; лево од њега нека шаљива слика из немачких новина. Ту је и «Der letzte Moment des Kaisers Maximilian»; па онда некакав рад масном бојом, рукотвор српскога сликара, а испод кога је написано; «Дар н-ској читаоници од Николе Павића трговца и великокупца." Крај те слике «Лествица човечијег живота," испод ње «Марко Краљевић и Муса Кесеција," а крај њих нека девојка с тицом на левом рамену, испод које пише «Helene"....

Још бих се занимао прегледањем слика и мапа, да ме не прекиде гласни узвик:

— А, добар дан, добар дан!

Окренем се. У салу ушао Стева Носић, још стреса са себе снег, скинуо шешир и мараму с врата, па их остави на чивилук.

— Псећа зима!

— Псећа! одговори Глиша. А где су остали?

— Зар нису још дошли? пита Носић, трљајући уши.

— Нису, а ваљда ће сад,. — време је.

Носић прође Крстићу, рукова се с њим, па онда погледа мене, као да ме хтеде упитати: «А шта ћеш ти овде?»

Чисто заустих да му кажем: «Ето, свратих мало. да видим има ли чега новога."

Прођем столу да узмем «Илустрацију", да је разгледам, али њу је већ докопао Глиша и прврће је дебелим прстима прво попљунувши их добро.

— Ао, ово је сигурно немачки цар? упита Глиша Носића, који седе крај њега, показујући му слику.

Носић натаче наочари, извадивши их из масне кутије, прими новине и почита потпис, па онда преведе: „Немачки цар Вилхем I у лову на.... како се каже, на ... овај, вепрове.“

— Ето, кажем, то је немачки цар! рече задовољно Глиша.

Питаћете: од куд зна Носић немачки? А како да не зна, кад је двадесет година предавао по разним гимназијама! Сад је у пензији. Сем немачког знао је он и и руски и грчки (или као што он каже «Јелиника“). — Глиша Крстић не зна, а и што ће му, кад је он био трговац; „Швабу» је и онако мрзео, а с њим не воли, и никад није ни имао посла; све је његово било да отиде до Београда и да се ту „сортира“ и намири рачуне, па — свршен посао. Трговину је водио тридесет година, стекао је „нешто мало кућерка», предао радњу у сигурне руке, па сад животари, хвалећи Бога, са својом женом, којој је купио и тепелук и гране....

— А и тај немачки цар — лови! Лако је њему, ту Бизмрак ради! рече Глиша Крстић.

— Да видиш није ни њему лако, може сваког часа да буде какав атентат на њега, — па ето!

— Да, то јест, атентат.

— А после, сваког часа може да јурне «бели цар» са својим донским козацима....

— Не верујем! рече сумњиво Глиша, правећи цигару полако и пажљиво — Рус нешто много оклева!

— Е, има и то свога узрока! рече Носић, примајући табакеру од Глише. Ево, овај исти немачки Виљем овако је једном склопио руке (Носић спусти тубакеру и склопи руке) пред руским царем и молио га овако: «Молим те, руски царе, немој да бијеш Немачку само док сам ја у животу; ја сам остарео већ, скоро ћу и да умрем; па остави ме, да бар историја каже за мене: овај је немачки цар сачувао што је стекао.

— А шта му је на то рекао «стриц»?

— Рекао му је, да Немачку не ће дирати, док Вилљем буде у животу.

— Не ће? упита љутито Глиша.

— Не ће! одговори равнодушно Носић правећи цигару.

— Е, што бих му ја опростио! примети љутито Глиша.

— Е па шта ћеш, царска се не пориче.

— Само да тога није! Него, ваљда, не ће овако дуго трајати?

Разговор се прекиде.

Глиша је и даље превртао «Илустрацију», разгледајући слике у њој.

У «сали» по кад-кад само зашуште новине, које смо читали; дрва у пећи пуцкају; а из оног ћумеза чује се с часа на час сухо кашљање....

— Аха, тако, а да шта мислиш, — хоће, боме, хоће! узвикну Носић у један мах читајући «Пестер Лојд», те се ја и нехотице окренух.

Глиша спустио новине, па гледајући преко њих и својих наочара, упита га:

— А шта то?

— Телеграм у «Пестер Лојду» о Русији.

— Шта, о Русији? — Ту Глиша са свим спусти новине на сто, промешкољи се на дивану и упита:

— Какав телеграм?

Носић га преведе:

«Утврђивање руске границе према аустрйској и умножавање посаде појачало се последњих дана у великој мери. Влада је тражила објашњења.»

Колико је телеграм био кратак, ипак је Глиша имао доста времена, да неколико пута узвикне: «Аха, аха, тако, тако »

— Нека је са срећом! рече одушевљено Носић.

— Ајој, што ће бити тупе-лупе! И крајње је време —

У предсобљу чу се јако кашљање. лупкање ногама, зврцкање шешира....

И Носић и Глиша погледаше на врата.

Врата се отворише.

Напред уђе нека погурена личност сва у неким шаловима, из којих је вирио нос и чкиљаве очи; коса на темену већ прорећена.

За овом личношћу уђе висока «фигура» Косте Блажића, на коме је био капут ни летњи ни зимњи, него нешто средње; на ногама му дугачке чизме без набора.

За Блажићем се, готово, увала у собу бивши трговац Ђока Петровић.

— Добар дан! повикаше, готово, у један глас ови што уђоше; али најбоље се чуо пиштави глас оне погурене личности, која је сада одмотавала шалове.

— Добар дан! оздравише Носић и Глиша.

— А камо вас до сад? пита даље Носић.

— Нађосмо се код Јевте, те изручисмо по једну «префакуту».... Ала је ово зима, одговори Блажић.

У погуреној личности познадох Јевту Илића, пензионованог среског калетана. Од како зна за себе, како вели он, живио је с народом у љубави. Оно, истина, прича се којешта за њега, као нпр.: да је једном покупио неки прирез за грађење ћуприје, а ћуприје ни од корова, и још којешта; али ко ће свету запушити уста?

Сви прићоше Носићу и Глиши, те се здравише.

Још нису честито ни поседали, а Глиша их упита:

— Јесте ли читали последњи број «Пестер Лојда“? а добро је знао да нико од њих не зна немачког језика.

— Нисте?

— Нисмо, одговори Блажић у име придошлице.

— А знате ли шта је ново? — Е, баш ми је мило! А нисте читали «Пестер Лојд»?.... Боже, ако је истина!

— Шта је? пита нестрпљиво Илић.

— Шта је? пита и Ђока Петровић,

— Не ће га се мајци дуго башкарити! Е. баш ми је мило!

— Ама шта је? пита још нестрпљивије Илић.

— Ала ти умеш да мучиш човека! рече Глиши учитељ Блажић.

— Ако падне Беч, Босна је наша! рече одушевљено Глиша.

— Рат?.... Русија!.... Аустрија!.... Ко то каже? чуло се од стране придошлице.

— Та за Бога није рат, него.... поче Носић.

— Није? упиташе.

— Није, одговори и Глиша: ето нека вам прочита Носић.

— Читај, читај!

Носић намести боље наочари, узеде са стола «Пестер Лојд», прочита још једном онај телеграм и преведе им га.

— Ту је и рат! примети Илић.

— Јел' тако пише? упита Ђока Петровић.

— Пише, пише, одговори му Носић, и за бољу потврду прочита немачки исти телеграм.

Сви се згледаше, одмахнуше главама, згледаше се и још по једном....

— Тако је, ето, пише....

За тим су за дуго још претресали «ситуацију» и сви се сложише, да је сад време баш као што треба за рат....

После овога настало је дуго ћутање.

Из цигара вили су се густи димови.

И опет се чуло само шуштање новина, пуцкање дрва у пећи; сухи кашаљ у момачкој соби.

У два три маха само јако је кашљао Илић, пензионовани срески капетан; а како је кијавица била у редњи, то су се почешће усекњивали ови редовни читаонички посетиоци.

Ђока Петровић прочита неке новине, а за тим је пушио само, мислећи, сигурно, о нечему важном....

Врата се полако отворише и у собу уђоше тихо и на прстима нека два суха младића с клемпавим шеширима — сигурно ђаци.

Прићоше столу, узеше по једне новине, седоше на дрвене столице и читаше пажљиво, не мрдајући се.

У један мах Ђоки Петровићу, који је дотле био озбиљан, расплину се лицем само задовољство; и он, не могавши уживати сам у њему, саопшти га друштву.

— Што сам данас спремио ручак, — не роди више!

Остали спустише новине и погледаше га гладно.

— Супа с «ноклицама», млада говеђина са сосом од „парадајза» и — печење од сисанчета! Па шта мислите с оним мојим вином?

На свачијем лицу огледала се завист и признање да је то, збиља, «царски ручак», а учитељево је лице још уз то изражавало молбу за позив, али са кога си, у исто време, могао видети да је молба узалудна.

Глиша извади часовник и погледа га.

— Бога ми, већ је дванаест; да се нде....

— Да се иде! сложише се и остали.

Сви се дигоше.

Па кад се већ сви спремише, дуго су чекали Илића, изиђоше.

Дигнем се и ја, те прво узмем „Илустрацију» и «Јавор», па и сам изиђем.

У предсобљу је био онај сухи момак, који је испраћао друштво облигатним: «Пријатан ручак, господине».

Кад је то и учитељу рекао, учини ми се, да се овај намршти.

Вратим момку новине, који се превијао и глупо смешио.

Решио сам, да долазим чешће у читаоницу, па да се, можда, упишем и за члана њеног.

II.

Сутра дан отидем опет у читаоницу.

И опет ме дочека оно слабуњаво створење, момак; и опет се поче глупо смешити.

— Све су данашње новине на столу; не могу ничим да вас служим.

Уђем у салу, где је била само једна личност.

Кад сам пришао ближе, ухватим се руком за уста, да се гласно не насмејем: у ћошку на миндерлуку седио је, или боље лежао је, метнувши ноге на столицу крај миндерлука — Глиша Крстић. У рукама му раширене «Русскія вѣдомости» (а сигурно знате за њихов «формат»), које је спустио на прса, те њима, у неколико, покрио и главу; новине су се ритмички подизале и спуштале према монотоном, али јаком шиштању Крстићеву, — он је спавао!

Наочари су му још биле на носу, али тек што нису спале. Оно, истину рећи, да су биле на чијем другом носу, давно би спале, али благодарећи Крстићеву, још су се држале.

Како је блажен изгледао овај старац: на лицу му сама невиност, а оно мирно спавање јасно је показивало мирну савест

Узмем неке новине са стола и почнем да их читам. Али у залуд! И нехотице морао сам да гледам у Глишу, да му се дивим и да му завидим.

И мене је обрвавао сан! Осећао сам да ћу и ја проспавати који часак у овом заклоњеном куту мира и љубави.

Топлота у соби, мирноћа на улици учини, те заиста осетих неку слатку малаксалост у удовима, очи ми се почеше склапати; хладно размишљање поче да уступа машти, и ја видех, као у некој магли, лепе слике и...

Врата се отворише!

Ја се тргох.

На вратима се указа Ђока Петровић; али кад угледа Глишу и кад чу шиштање му, које сад, чини ми се, постаде јаче, окрете се онима у предсобљу, који су стресали снег са обуће, и дигнувши руку шапну им:

— Спава!

Стресање престаде.

У «салу» уђе са свим полако Ђока Петровић, а за њим такође Илић, Носић и Блажић.

Кад оставише штапове, шешир, а Илић шубару и шалове, прићоше столу.

Илић приђе Глиши, и полако, али са свим полако скиде му наочари с носа и остави их на сто. Глиша, као да осети, да је склоњена опасност, поче још јаче шиштати....

Петровић приђе пећи, отвори вратаѳца и полако ћушну један повелики пањ у њу; за тим донесе столицу, метну је крај пећи, па, узевши новине, седе на њу, и поче чварити леву страну.

Читали су. Веома полако превртали су новине.

Из момачке собе чуло се сухо кашљање. —

После неког времена, кад се раскравише ови поштовани читаонички чланови, зевну дуго и слатко учитељ Блажић; а како се зев предаје, почеше зевати и остали....

Петровић преместио столицу, те сад чвари десну страну.

Одмах за тим полако се диже Илић, седе на други крај миндерлука, и у скоро за тим слатко је ркао.

Блажић узеде „Новое время", покри се њим, и заспа као окупано дете. Није ркао.

Још су се држали Носић и Петровић.

Али у скоро и они попустише, те Носић наслони главу на сто; Петровић се догегуца до миндерлука, седе нањ и скиде ципеле, завали главу и доста је дуго гледао у таваницу; али му се у један мах заклопише очи он заспа...,

Боже, како су срећни ови људи!

И опет ме поче да опхрвава сан; и опет осетим слатку малаксалост, и опет осетим, како ме обузима дремеж.... кад — тресну нешто о под.

Тргнем се и погледам: Глиши испале из руку „Русскія вѣдомости". Он се пробуди, пође руком за њима и дохвати их. За тим погледа сањиво по «сали», па кад угледа мене, рече ми, као да је пронашао барут:

— Спавају!

А за тим се опет покри новинама и одмах се опет чу дуго шиштање, које попуни малопређашњи акорд дувања и ркања....

Полако се дигнем; обучем горњи капут и тихо изиђем из «сале".

И нехотице завирим у онај ћумез. На јадној и прљавој постељи лежи читаонички момак замотан у зелену, побледелу чоху (сигурно стари покривач са стола), рче, шишти и пишти на сав мах! Суха дрва пуцкају у пећи.

Сиђем полако низа стрме басамаке; изиђем на улицу, задигнем јаку и загазим у снег, који је шкрипао под ногама. Хладан ветар дува и развејава снег са стреха.

Чисто се покајах, што тако брзо изиђох из читаонице.

III.

Од првог уласка у читаоницу постао сам редован посетилац њен; а после месец дана уписао сам се и за члана.

Дознао сам да читаоница има доста добру библиотеку, али да се не дају књиге из ње: «квари се, знате, повез» рече ми момак, «а после и не враћају се више у библиотеку. А ретко их ко и тражи."

— Зар ни ђаци?

— Да, ђаци их траже, али им не да г. књижничар, јер, знате, занемарују науку.

— Па ни у «сали" нема тако много ђака.

— Нема; жалили су се, знате, чланови, да не могу

да добију новинâ од њих; па је одбор, решио, да се у читаоници пуштају само они ђаци, који имају препоруку од чланова.

Ово ме је баш наљутило.

Смишљао сам да напишем допис о томе нашим «Варошким новинама». Али једнога јутра, кад сам добио 14. број тога листа прочитам, на моје велико изненађење, један допис о читаоници.

Допис је гласио од речи до речи овако:

«Господине уредниче«

Вама је сигурно познато да у нашој вароши постоји већ од десет година читаоница.

Ја не бих морио пажњу ваших читалаца, кад би наша читаоница одговарала своме позиву.

Али, наша читаоница није читаоница, него — дембелана!

Неколико људи без занимања нашло је у њој склоништа и заветрине за тричавих десет динара годишњег улога.

И то неколико људи, ради своје угодности и спавања у читаоници, забранише улаз у њу нашој омладини, ђацима

И не само то: читаоничка библиотека, која је доста богата књигама, такође је затворена нашим ђацима.

Зар ово није грех?

О, ви дембели, који сте већ једном ногом у гробу, тргните се и уступите места омладини, која је жељна и жедна науке и просвете.

Од тих дембела због неучтивости највише пада у очи један повисок и сув чича, на коме је капут без боје и чизме без набора, а такође и онај господин, о коме се прича много лепих ствари због некакве ћуприје. Они терају ђаке из читаонице, као да је она њихова властитост!

Дембели! Доста је било вашега! —

Докле год буде читаоница оваква, боље и да је нема.

Читаоничку библиотеку изеде мемла и попаде прашина, па зар не би боље било, кад се већ из ње не дају књиге на читање, да се прода на добош; те би тако том приликом љубитељи књижевности дошли до књига, које сада због самовоље неколико дембела не могу да добију!?

«Хладни посматрач.»

«Ала овај креше!“ сену ми кроз главу.

Шта ли ће сад бити у читаоници?

Погледам на часовник: 8 часова.

Како нисам имао, готово, никаква посла, дигнем се и пожурим у читаоницу, да видим: шта ће бити док се скупи «друштво“.

Кад сам ушао није било још никога.

Погледам на сто. «Варошке новине» већ дошле.

Нисам дуго чекао, кад у салу уђе цело «друштво».

Поседаше за сто.

Узеше новине; а учитељ Блажић баш узе „Варошке новине».

Учитељ чита полако и пажљиво. Допис је на трећој страни.

Дуго сам чекао док је уча дошао до дописа.

О, да сте га видели у томе часу!

Шта описивање? Та и најјаче перо слабо је да опише какав је учитељ изгледао у том часу.

Бледи образи постадоше готово бели. Дише бурно а из разрогачених очију избија и бојазан и љутња; попридигао се са столице... Ужасан!

Остали читају мирно и не примећују, шта се дешава с учитељем. Ђока Петровић гледа неку слику у „Брци;“ осмех му се разлио по лицу, као да хоће да каже: «Обешењак један, ала га је потрефио!“

Учитељ дочита. И на један мах стеже зубе, стисну песницу, крикну и лупи по столу.

— Ух, човече! дрекну Илић.

— Ала си ме уплашио! једва протепа од страха Носић, а новине му испадоше из руку.

— Господо! настави учитељ; *метнули нас у новинама.*

— Шта?! крикнуше остали.

— Метнули нас у новинама!

Страх и ужас.

Учитељ прочита једовито допис и онда угушено рече:

— Ја ћу му одговорити; и то одмах!

Диже се, узе капу и — отиде.

Ја сам их жалио, те се и сам дигнем и отидем.

Из ходника чуо сам хуктање и узвике: нитков, харамија, убица!...

После два дана читао сам у «Варошким новинама» одговор Блажићев у име другова.

Ево га:

ПРИПОСЛАНО.

Мото:
Стан', почекај, од Добоја Мујо,
И ми коња за трку имамо!
Нар. песма

Схорите се највиша небеса,
Чрезмерије потреса вас људско!
С. Сарајлија.

У 14. броју овога листа појавио се некакав допис, пун гадних и тајних намера; из њега се јасно види да га је писао човек без икаквог образовања; то је само напад, као што нападају разбојници и харамије на друму поштене трговце.

Исти дописник, у вароши находећи се, назвао је читаоницу — дембелана!

А зна ли он шта је дембелана?!

Ја и моји другови пишемо и јављамо се овим само нашим пријатељима да виде каквих ниткова и животиња има у свету.

Али Бог је праведан и његов суд највећи је суд!

Исти дописник вели за потписанога: Од тих дембела због неучтивости највише пада у очи један повисок и сув чича (sic!), на коме је капут без боје и чизме без набора.

Нека ми тај госп. дописник чизме с наборима и капут с бојом, летњи или зимњи, како је по вољи њему, купи, и ја ћу га, као што сада капут без боје и чизме без набора носим, носити.

А што за другог нашег поштованог друга у злонамери, да се много лепих ствари због неке ћуприје прича, вели; да Бог да му се на леђима ћуприја (грба) створила, и да Бог да се никада од ње отрести не могао.

Вели да је ђацима забрањен улаз у читаоницу, и јесте, с тога, што ђаци краду књиге и новине, и зими да се бадава греју, долазе.

Да је исти ствар злонамерно и нитковски изнео, доказује и потпис „Хладни посматрач“. На поље из те заседе, па да се погледамо очи у очи.

Што каже да спавамо у читаоници то је просто лаж и измишљотина да се нахуди имену и части нашој.

Ако се то кад год и десило, то је било нехотице, а никако с намером.

Што вели за књиге да се продаду на добош, достојно одбор читаонички одговориће му.

На суду ћемо здерати маску томе опадачу части и поштења човечијег.

За сада оволико.

У име нападнутих
Коста Блажић
пенз. учитељ

VI.

Али ствар се лепо свршила. До суда није долазило.

Неколико дана нису чланови спавали у „сали», али после је опет све било по старом.

«Друштво“ сам и даље редовно налазио на окупу.

Ко први од «друштва“ дође, сматрао је за свету дужност, да покупи немачке и руске новине, те да их причува, седећи на њима, док не дође Носић, који би узео, читао и преводио друштву поједине ствари на опште задовољство.

Дани овога друштва протицали су у задовољству; сваки дан доносио је собом разних уживања; јер, зар није уживање, кад друштво свакога дана чита најновије вести из српских, а слуша их из руских и немачких новина? Зар није уживање кад «друштво« претреса те новости својим начином, и кад се на крају крајева сложи у мишљењу? Зар није уживање прилећи мало по ручку у топлој читаоничкој «сали“, а знаш да те нико не ће узнемирити?

Али што да набрајам? — Не би хартије достало, да набројим сва уживања; кад је и њихово зевање, прављење цигара, пушење, па, најзад, и превртање новина скопчано с правим уживањем! —

Дани промичу; природа се заоденула свежим зеленилом; свуда на сваком кораку промена, па се у неколико, променило и „друштво». Нема више шалова, дебелих капута, рукавица, шубара... све је давно склоњено у сарачане, да се идуће зиме, у име Бога, опет употреби. — Само је један члан остао и сад исти, само је учитељ Блажић остао непромењен. Његов капут без боје и даље је на учиним леђима, ту су и чизме, којима је само ударио нова „пенџета“; још је на њему и стари «халбцилиндер», који је већ почео да бледи...

Једнога дана пре подне, а баш је била недеља, седим у „сали» за једним столом, а за другим Петровић, Глиша и Илић; седе, пуше и разговарају се.

У један мах извади Глиша часовник, погледа колико је часова и рече:

— Већ десет! Где ли је то Блажић и Носић?

— Не знам, одговори Илић; а време је већ да дођу.

На пољу тако лепо време, да ми чисто додија седети у соби; за то се дигнем и прићем чивилуку да узмем шешир. Чивилук је био уза сама врата. Баш кад сам хтео да узмем шешир, нагло се отворише врата, јако лупнуше, а у собу улети, као без душе, Блажић. Није рекао ни «добар дан", као што је радио обично, него само крикну, а у гуши као да му је била каква кнедла.

— Умро!

— Ко? викнуше чланови, нагло уставши са седишта.

— Напрасно! дода сузним очима Блажић.

— Ко? писну Илић.

— Носић, наш добри Носић! рече Блажић.

Чланови као да се зграну ше.

— Шалиш се? пита умиљато Глиша.

— Умро, од њега и идем!

Чланови као забезекнути.

У собу упаде и сухо створење — читаонички момак и упита са свим равнодушно:

— Зар умро г. Носић?

Чуђењу и узвицима није било краја.

— Ej до Бога! виче Илић.

— Ама је ли могуће? пита Петровић.

— Ej ej! уздише Блажић. Можда му пукло срце због оног ниткова у новинама, а био је, Бог да га прости, слабе „конштрукције":

Кад се у неколико разабраше рећи ће Илић:

— Браћо и другови! (а он је обично сваки важнији говор почињао тако). Наш уски и пријатељски круг задесила је тешка несрећа; као што сада чух, напрасно је умро наш друг и пријатељ Носић! Браћо и другови! Он је био наш мили друг, и за то предлажем, да му се као другу и читаоничком добротвору, јер је по старом и једином тестаменту оставио читаоници намештај од шест столица и једног канабета, за тим четири велике, лепо урамљене, слике и своју урамљену фотографију, да

му се, дакле, као читаоничком добротвору држи «слово». Ја за то предлажем учитеља Блажића! (Окладио бих се, да је уједно хтео да пита: Ко је за то нека устане, а ко је против нека седи! Али, сигурно, кад је видео да сви стоје да боме, није могао да пита).

— Слажемо се! рекоше Петровић, Глиша и Илић.

— Али, браћо . . . поче Блажић.

— Не, не, да држиш «слово»! повикаше сви у један мах.

— Али . . . поче опет Блажић

— Ти ћеш најбоље саставити, па после, ти лепо читаш, ти си учитељ; па ти си држао красно «слово» и покојноме проти, — сви смо плакали, знаш! Па и онај допис! рече Глиша.

Ово је подејствовало.

Учитељ Блажић пристаде.

И тако ће сад по ново зацврчати учино перо, које је, сигурно, већ толико година мирно лежало у каквој фијоци.

Како је покојник био самац, решише да тога дана и те ноћи сви преседе крај њега; а да би имали послугу, заповеде момку да закључа „салу" и да се нађе у покојникову дому.

— Ето, шта ти је човек — сламка! рече Глиша.

— Сламка! потврђује Блажић; «Земља јеси, у земљу отидеши!"

IV.

Сутра дан погребли су Носића. За сандуком ишли су Блажић, Глиша, Петровић и Илић.

На гробу је држао дугачко «слово» Блажић, те је присутнима нагонио сузе на очи. Изнео је све покојникове врлине; рекао је, како је покојник знао, сем свога рођеног језика, немачки, руски и грчки. Изнео је и мисао да би читаонички управни одбор требао да скупља од грађанства прилоге, да се покојнику подигне спомен,

«видљиви знак нашега поштовања и признања» рекао је учитељ: И најзад заврши:

«Шта је наш живот? — Сламка! («То је узео од мене» шапну Глиша Илићу). Сви добро знамо шта смо ми: „Земља јеси, у земљу отидеши!» Збогом, драги наш покојниче!

Саставио учитељ Коста Блажић,»

После погреба није друштво свраћало у читаоницу,

V.

Сутра дан затекао сам окрњено «друштво“ на окупу Разговарали су о Носићу.

У један мах упита Глиша „друштво“; да ли је вољно, да он на идућем читаоничком скупу предложи у име своје и њихово, да читаоница не прима више страних листова, — јер их нико не чита; место њих да се још претплати на српске листове; а од страних могле би остати само илустроване новине, јер у њима има врло лепих слика....

Истога дана по подне дошао сам раније но обично. Био сам сâм.

После кратког времена уђе Глиша, и по старој навици поче купити руске и немачке новине. Кад их је покупио, упути се дивану, метну новине на њ, хтеде да седне, али се у један мах сети и уздахну:

— Он је умро!

Како сам имао нека журна посла, дигнем се и отидем.

УСКОЦИ

ДРАМА У ПЕТ ЧИНОВА

ОД

ЂОРКА ЂРЂАНИНА

(НАГРАЂЕНА ОД МАТИЦЕ СРПСКЕ)

ТРЕЋИ ЧИН

ДВОРАНА У ГРАЦИЈЕЛИНОМ ДВОРУ БЛИЗУ МЛЕТАКА. ПОЗАДНОСТ ЈЕ ПРОСТРАН ТРЕМ, ОДВОЈЕН ОД ДВОРАНЕ СТУБОВИМА

ПОЈАВА I

Марина у маспи црвеног домина, у мушком оделу, улази у трем, свуд обиђе, па ступи у дворану,

Марина. Још'те га нема.
Срце ми моје казује, као што
Вечито стрепи, слути и дркће:
Да ће са њим бит' једном крај,
Због пустог његовог самопоуздања,
Лудог залетања — у смрт!...
Како је жени, која љуби
Свом душом својом човека,
Очекујућ' га залуд' ноћи читаве,
Са сузним очима, страхом у срцу,
Предајућ' се сама најцрњим мислима —
Када јој драгог, сто опасности,
На сваком кораку, очекују? —
То само мати може да зна,
Кад јединче своје на дални опрема пут
И не зна, да л' је то вечни растанак,
Ил' ће јој суђено бити још једном видет' га!
Па још кад га на сваком кораку,
Сигурније може очекиват' смрт,
Него ли спас! Надаш се — доћи ће,
Огањ те целу појима;
Чежња те ломи' сатире
А срце дркће од сваког шума,

Који ти може њега — срећу, донети
Ил' рђав глас, злокобни — о смрти његовој!
Па кад га нема кад рече доћи
Када га нема н' уречен час?!....
Он рече доћи — а не дође, (очајно крши руке)
А о глави се његовој радило
И у мојим не лежи силама,
Да га спасем, да га избавим; —
И против воље, знања његовог,
Морадох предузети све — ако је могуће,
Отргнути га од заноса, слепила —
Спасти га!....
Ал' та жена, жена проклета
Залуди га — у пропаст га води сигурну....
И, о, да зна — колко је срећна,
Да зна како он силно, како он жарко,
Како он страсно љубити зна! —
Јест' он је љуби до лудила,
Он је љуби како није до сад љубио, —
Та сваки миг њен, за њ' је заповест,
Свака жеља најмања — светиња!
Љубав је права узвишена, пуна жртава,
А он сад њу тако љуби,
Како њега љубим ја,
А љубав та траје — до гроба!....
И ето и сад главу приноси,
Живот свој на дар,
Худима њеним, лудим жељама!....
Или га она и не љуби,
Па је то само замка подла, завера,
Да се главе дође, мрском јунаку,
Страшилу господе млетачке?....
Ал' не, не — она га љуби, ни сама не зна
Зар њега ко'год може не љубит'?!
Како му драго — ал' ја сам ту,
Да га непромишљеног заштитим,
Очувам, живот му спасем,
Ако случај хтедне ил' дадне Бог.

(Маске долазе. С леве стране навиру различите маске, напред међ' њима Грацијела. Она се повлачи и у маскама изгуби).

ПОЈАВА II

Грацијела полази у дворану, за њом различите мушке маске.

Грацијела (господи, на уласку у дворану)
Хвала вам господо млетачка,
На силној пажњи, на облетању!
Ал' ни један нисте ме познали,
Нисте ни један услове прописне,
На маскаради, испунили:
Моје име није ни један исписао!
Сваки је шар'о име му драго,
Име оне, коју жели наћи, видети:
Име даме срца свог! Али господо
Узаман — кавалер мој није међ' вама!
(Господа се клањају и одступају. Чује се мало после свирка и граја гостију).
Још'те га нема! Залуд' га очи траже,
Залуд га срце целе вечери жели,
Залуду дркће, стрепи и бије
Чим ми се ко' год налик, приближи —
Ал' њега нема, нема! Где л' тол'ко остаде?
Шта ли га задржа? Шта л' мисли сада?
Да ли ће заиста довести жељену маску:
„Црног витеза"?!.... О не, не верујем!....
Ал' да ћу се изненадити, узбудити,
То ми узрујана слутња казује,
Душа ми чисто стрепи, зазире!
(Чује се на пољу граја чуђења).
Шта ли то значи? Та необична граја?

ПОЈАВА III

Сенатор Челини, хитно улази с лева. *Грацијела.*

Челини (узбуђен, весео). Ту је! Приспео је!
Загонетка сад ће с' решити!
Грацијела. Шта је? Ко је приспео?
Говорте брже, жудња ме умори!
Брже казујте — је л' виконт де Балса?
Челини. То, ћери, не знам — је л' виконт сâм;
Ал „црни витез" — маска је његова ту!
Отуда граја изненађења, чуђења,
Радозналости силне и силног стра!
Јест' то маска није — то је он сâм!

Описи сви се слажу с овом појавом,
Овим поносним држањем пркосним;
Одело исто, маска, оружје;
Нема сумње «црни» је «витез“ то;
Од меса, крви, костију —
То није басна и није више сан!
Он немирно просторе прелеће
Очима тражи, лута, завирује сваки кут —
Некога тражи — или виконта,
Ил' ћери тебе?

Грацијела. Мене?!

Челини (угледа Анотола у масци «црног витеза», како се на уласку у трем, с лева, с муком пробија кроз многе маске, које му се страшљиво уклањају с пута).

Он је! Овамо иде!
Ја се повлачим. Тебе тражи;
Али не бој се — ја сам ту! (за се у поласку)
Он је сигурно! Све су мере предузете,
Да нам не умакне!
Браво сенатор Челини
Звезда се твоја пење — уздиже! (одлази десно).

ПОЈАВА IV

Грацијела. Доцније из трема улази у дворану: *Анатол.* Маске долазе до трема.

Грацијела. То је он! Анатол! Виконт!
Срце ми, душа, казује то!
Ова жар, чежња, љубавни плам,
Што ми, ка прилив благи,
Кроз живце све се разлева!
Онај 'од, оно држање — он је то!
И тај 'од познајем и бâт тај сам
Слушала! О, он је то! (устрашено)
Ал' ако је „црни витез» доиста?
Не, то не може, то не сме бити!
Није могуће — да све беше лаж!
О, онда би и небо и ова блага,
Тиха, млетачка, звездана ноћ
И цео живот и биће наше,
Био само пусти тек сан ил' злеуда лаж!
Виконт не уме лагати!....

Ха, та то је за цело шала некаква,
Шала опасна — морам признати —
Јунаштву његовом прилична улога!
Ал' тек је шала, није истина:
Жудње ми, жеље, наде говоре то.
Он је сигурно доказе дон'о:
О своме пореклу, своме угледу,
Кад шалу тако опасну,
Збијати сме!

Анатол (је примети, пробија се кроз маске које се склањају и кад он уђе, све у гомилама склањају и одлазе десно и лево. Марина — црвени домино — види се да и једнима и другима, некакве наредбе издаје. За се:

Она је то! Она ме чека.
Да л' с' нестрпљењем, са чежњом
Љубавног пуна заноса —
Ил' с љубопитством жарким, охолим,
С каквом лепе Римљанке,
Посматраше борбу тигровску,
С борцима окретним, несрећним?
(Приближује јој се. Гласно, галантно)
Лепа маско, ручицу вашу!
Да је целујем и да на њој покретима срца,
Почетно слово дражесног имена
Вашег испишем — како је обичај, ред!
(љуби је у руку и исписује на руци: «Г»).
Почетно слово — четврто на реду,
Најтеже, прве науке — азбуке, госпођо!

Грацијела (узбуђено) Јест, ви ме познасте,
Срце вам ваше — беше добар вођ!
Дозволте да се одужим!
(Црта му на руци «А»).
А вашег имена поносног,
Прво је писмо — прво и азбуке
Чиме природа хтеде вечита,
Обележит' и ту првенством свога љубимца,
Љубимца у свима делима
А не само по облику, стасу мушкоме!
(Он се клања. Устрашено).
Али за Бога од куда у масци тој,
Па још ви сами виконте?

Верујте, шала је опасна то!
Поред све ваше знане смелости
Дозвол'те да вас за тај ваш корак,
Непромишљен — благо покарам!

Анатол. О лепа Грацијело — племенита госпођо
Дозвол'те ми прво једно питање: —
Разумите добро, од тог питања,
Зависи срећа, живот, спас мој;
У њему лежи моја судбина
И моје све. Ви сте звезда моја
Поносна, коју сам с побожношћу заносном
Из детињства свога жудео,
Тражећ' је једнако по небу звезданом,
И горе нисам звезду нашао,
Докле се на земљи, на ме срећа смејала,
У бајним осмејцима зоре дивотне,
Што љуби плаво море заносно
И злати вршке брегова плодних
И грли чедо божанских дивота —
Венецију поносну! И све лепоте
И сва срећа, радост и светлост,
Што ме у крају овом дивотном
У овом рају земаљском — очекиваше
И звезда моја — бесте ви, госпођо!
И та звезда беше талисман мој,
За њу сам срећу, живот везив'о свој,
Њој поверих о'тад' живот, судбину —
Ја вам ево нудим све своје — *љубав своју*,
Вама, Грацијели, створу дивотном —
Не ни племићки, богатој госпођи не —
Вама лично, више никоме —
Ја нудим све, што имам сâм!....
О кад би људи на живот гледали,
Као што јуначки, на смрти, гледају,
Истину вечну пред смртним очима;
Кад би рушили све предрасуде, —
Све преграде, што их закон и обичаји
'Ладне друштвене форме налажу —
Тада би човек био срећан, слободан,
Спали би окови тела и ума,
Престала би тад тећи крв —
И ја не б' имао тада да дрхтим,

Са свога простог питања!.... Питања,
У коме мој живот лежи и мој спас....
Можете ли се уздићи тако високо,
Над страстима људским, над оковима —
До величанственог трона природе?
О како би срећни били о'тада —
Како би живот био убав и леп!....
Ал' не, ја немам права,
Да владатељци прописујем законе,
Онде где срце треба заповест да даје,
Где душа треба да с' креће, говори.
Ја права немам — и опет тако је слатко —
Да сањам и да се надам
Где нема наде више никакве!
Онда кад чиним последње, озбиљно
Питање: кад ово не би била шала, госпођо?
Кад овај човек, што стоји пред вама,
Не б' био Анатол, виконт де Балса,
Већ ускок страшни, тај „црни витез"?
Би л' срце ваше опростит' могло,
Би л' за лепи сан овај до сада
За преварене наде жеља поносних,
Би ли ми могли опростити само?
За вас било би то тако мало, —
На растанку — за ме божанство, све!

Грацијела (ужаснуто). Немојте, ја вас молим, преклињем
Виконте и даље шалу так'у збијати —
И ово до сад беше ужасно!
Кушање ваше није вас достојно —
Оно је грозно, ужасно!....
Зар овај лепи сан нашег познанства,
Првог виђења, састанака — сан овај,
Безбрижних дана наше младости;
Окићен пут цвећем мирисним:
Чежње, буђења љубави, заноса —
Зар све да је тек само себична, грозна лаж?
Зар свему томе маска требаше,
Та грозна црна маска, црњег имена,
Да збрише једним потезом све?!
Не, Анатоле, ништа грозније
Од тога — бити не може!....

Скидајте ту грозну, црну маску,
Ја 'оћу право своје — ја 'оћу Анатола!
Оног младића жара поносног,
Племенитог витеза јуначког,
Јунака и човека врлина без мана....
И ви — ко'ли — 'оћете да сте толико грозни, свирепи,
Да ми с грозотом таквом срушите,
Мог живота најслађи сан?!....
Да ме убедите — да све то беше лаж!?

Анатол. Ви сте то хтели, ви сте желели!
Да госпођо, колико ј' грозно — то беше сан:
Пред вама је „црни витез", гусарски вођ!
Ви сте то хтели — хвала вам за то,
За жељу вашу — сто пут благословени!....
О кад би груди расклопит' могао:
Сав јад, чемер, тугу, што би згледали,
Очајање кад би појмити могли —
Што мене у овом часу охвата —
Искрено кајање за лаж до сада: —
Ви би се могли смиловат' још'!
Ваше би срце и праштат' још могло!....
Али доста! Шарени санак блиске прошлости,
Пост'о је јава грозна, ужасна! Па нека буде!
Ја немадох моћи, храбрости,
Да праву маску са лица збацим —
Тај кратки сан среће — беше за мене:
Мој живот, спас мој, ох моје све!
А тако слатко беше сањати. —
Не, не, нисам вас достојан ја!
Лакомисленост, нужда опстанка,
Нагонише ме оружјем да будем —
Оружјем противу вас! Помислите ужаса!
Ја блажен бејах, лутао сам, одио
У љубавном заносу, као луд.
Разум износаше ми све ужасе
Поступка мог — недостојног чина:
Ја сам се грозио! Самога себе
Презират' стао! Ал' љубав беше страст,
Она већи беше јунак од мене —
Срце ме је вукло даље у пропаст!
А наде, жеље примамљиво шапташе:

„Само још тренут, само још сад!"
И ја у улози најмљеној својој,
Занесен шареним тим сном,
Као у бунилу даље сам одио,
И сневао о срећи, блаженству — љубави!
Ох бедни несрећник, бедан ли сам ја!....
И на један пут спаде копрена!
Хвала вам госпо, ви ме спасосте
Од самог себе! Ја и дотле бејах —
Ал' о'тада сам потпуно ваш роб!
Ви ме вратисте на стазу дужности, на стазу части
И живот мој — беше ваш!
Љубав ме је к вама — уздигла,
Облагородила — ја љубав предоцкан
Можда познадох и њену божанску моћ!....
Ви ово желисте — жеља ваша беше заповест:
Мој живот је пред вашим ногама:
Решавајте брзо: ил' живот, ил' смрт!

Грацијела. Грозно, ужасно!
Да ли сам будна, или још сањам —
О да сана ужасна,
Јаве ужасније још!....
Зар живот лепи до сада,
Зар снови — јава пријатна,
Зар љубав ова — слатко тепање
И речи срца, љубавног заноса,
Који и мене за собом понесе
Зар срећа ова, што се први пут
На ме осмену — све да је то
Лаж? Ужасна, грозна лаж
И пука обмана?! Племенитост, јунаштво,
Као и лепи лик — маска ужасна,
Као и име звучно, углед и понос —
Обмана и лаж — обмана свуда и лаж!?
Зар горда Грацијела Челини,
Чији су предци дрмали одавна,
Судбином земаља, градова, људи;
Поносна удовца — што је облеђу
Толики каваљери, први племићи
И за највећу срећу сматрају —
Приступ у дворе њене; а за осмејак један
Њен — у смрт би радо летели —

Толико преварена, понижена, згажена!?
И да од кога — но од лажи једне,
Маске, светске протуве —
Што нема ни лица, нити имена,
Док другом не покраде све то:
Као што мени спокојство украде,
Украде част, неокаљан глас мој до сада,
Украде живот, у прах ме скруши,
Мене, понос мој срамотом осу!
Грозно, ужасно!....
Даље сабласти!
Да т' очи моје не виде,
Или ћу сићи са ума још!....
Ил? Шта ми још брани, шта ми још смета,
Да гњеву своме, мржњи страхотној,
Неситим пламом што ме охваћа:
Да задовољењу своје освете, пониженога поноса
Ударом једним џелатским —
Казним ниткова, разбојника, крадљивца?!
Да га предам у руке џелатске
Д' учиним и отаџби с тиме услугу?....
Али не — ти с' смрти не бојиш —
А и Грацијела не служи с' подлошћу
Ни онда, када јој кипте груди мржњом ужасном,
А душа цела вапије и иште освету:
Да подлост казни, превару гнусну!
Приличније је ћери млетачкој,
Бурној крви јужњачкој —
С ножем у руци себе да свети,
Да пере љагу с имена свог,
Да крвљу опере окаљану част!

(Отима му бесно ножић из корица о пасу, упери му у груди, па га баца од себе)

Не — и то је прљавштина
Недостојна крви племићске,
Ка' и све остало, што се са бедним створом,
Које ни лица, имена свог нема —
И с личношћу мојом даље свезује!
Презрење крајње, гажење ништавила
То нек је моја казна — и ово гнушање,
Које ме сада охваћа сву!....
Бежи одавде авети!

Нека те прати презрење моје,
Проклество моје вечито.... !
Бежи ми с очију створе бедни, презрени !

Анатол (не зна шта да ради најпре од бола, али за тим таре очи, блене у њу — па се на послетку гордо усправља и гледа је с леденом збиљом, примајућ' тако и њено беснило с ножем; прекида јој реч)

Доста жено сотонска ! Умукни !
Јер ћу заборавит на достојанство своје,
Као човек, витез и муж !
Још ничији језик није сипао
Толико погрде — а да за то прође некажњен,
Да не умукне за на век! Доста је клевете!....
Јест крив сам, заслужих казну и мрзост ову,
Ја себе највише мрзим, презирем сâм:
Што се заслепих д'овде заведох....
Ал' ја те љубљах тако страсно, искрено,
И лакоумљу моме могло б' се простити,
Љубавним заносом — оправдат' све!...
Јест толико си бајна, дражесна жено,
Са грацијом женском — мушкост спаја се,
Невиђен понос некакав — владарски —
У њему је толико силе, толико чара
Да би и слепог залудит' могла,
А то ли лаку, страсну ускочку крв!
Јест дело недостојно — улога глупа,
Нечасна игра моја до сада;
За то сам кажњен највише сâм!....
Али чуј ме жено ужасна, жено себична —
Ја нисам протува — лажа не бех никада:
Света је истина: у мени тече племићска крв!
Претци су моји прави Балшићи,
Поносни владари српски некада —
Тако ми части, Бога великог,
То није лаж ! Ја сам несрећан
Човек лакомислен, крви ватрене;
Страсти ме силно заносе,
Постадо грешник против закона,
Који требаше да су ми светиња
И мој ме рођени отац, са свом строгошћу
И ако му бејах мезимац, понос, љубимац,
Прогна и прокле, Ја постах изгнаник —

А тежак је изгнанички хлеб! —
Мој дух немирни. кога вечито
Незадовољство мори, сатире
Несталност мисли пламених прегања —
Мира ми недаде! — Моја мишица,
Десница, моје славољубље ране требаше.
За мене славе, дела тражаше —
И ја постадох гусарски вођ!
Страшило на мору и на копну;
«Злочинац», «разбојник» — по вашем —
По нашем: — слободе прави син,
Какав бејах од рођења свог!....
Да жено, мрзит' ме можеш,
Ал' мораш ме још'те поштовat',
Јер ја те љубљах чисто, искрено,
Доказ је за то сијасет глупости,
Теби за љубав што их починих
А ова данас највећа — доказ љубави —
Долаз мој, у смрт ми сигурну!
Ја ти понудих, ево предадох све —
И љубав и понос мушки. Постадох роб
Твојих очију, жеља, прохтева
И главу своју, будућност и част —
Све то спустих пред ноге твоје!
Очекујућ' као озебо сунце — зрачка милоште,
Опроштаја очију твојих.
Ја, сам славних предака,
Син највећег војводе српског,
Јунака, племића по срцу, делима —
И ако сад грешник, изгнаник —
Ал' дело витешко, дело слободе,
Мисао о славној прошлости,
Несрећног народа мог, у тешком ропству
Што стење; — мисао о слободи,
О спасу, ослобођењу његовом,
Највећа је мета свију нас,
Даничића, Балшића — нама светиња!
А мени то беше завет, аманет,
Мени то беше до сада све! (горко)
И то све због једне пусте жеље,
Жене љубљене, кад човек један
Презре, напусти, остави

И живот залажући свој,
За један само осмејак њен —
Да то ни онда љубав није, истина није,
То је и онда — обмана, лаж!?
Ал' опет, хвала ти, лепа Млечанко:
Ти мене проклињеш — ја те благосиљам,
Ти мене презиреш — ја тебе жалим!
А сам у себи Бога величам, хвалим:
Што ако не живот, душу ми спасе
За времена још показа слепило —
И ту жену, којој је понос, свет,
Гордост, понижена част и стветски глас,
Више, милије, дражије од свега на свету.
И што је од свега најужасније:
Ти си још'те могао љубити
Ту охолу жену и сујетну, ту жену обичну?!
Томе ниском, бедном, себичном створењу,
Могао си живот жртвовати, спас, слободу своју
И будућност и аманет предака ти славних,
Завет свети свом народу тужном!?
О ти си у истини створење,
Презирања, гнушања достојно!

(Скида срдито маску и прилази трему; отуд виче):

Сенатор Челини овамо,
Са клопком си твојом ти успео:
«Црни витез» — непромишљен, луди,
У клопку ти сам је улетио!

Гроцијела (са ужасом му прилети, маче му силом маску, сва дркће од стра)

Бежи, бежи несрећниче!
Зар летити у сигурну самрт,
Гди још има могућства спасењу
Гди још не зна за истину праву?....
Ја те молим, преклињем те — бежи!
Ево падам на колена и молим те — бежи!

(Појављују се мушке и женске маске, ал' једна склопљена гомила с Марином и једном истоветном маском с Анатолом, одмах се истиче напред. Оружани солдати појаве се одмах у позадности трема. Међ' осталим маскама подвојеним виде се још две црне маске у свему налик на маску црног витеза. Гроцијела све то згледа и врисне, устаје)

Ах доцкан је све!

БЕОГРАД
Luka Ćelović
BEOGRAD

ПОЛАВА V

Марина, (носи црвен огртач и шешир у рукама, око ње група маски, поред ње једна црна маска, улазе сви нагло. Маске разне. Две друге црне маске остају у трему. Солдати. Доцније сенатор Челини и Провидур.

Марина (нагло на челу гомиле приступи замишљеном и збуњеном Анатолу, потисне га, у исто доба црну маску гурну на његово место. Гомила масака окружи њу и Антола, прелазећи на десну страну; тихо и врло брзо)

Бежи, бежи драгане
Из кужног овог простора!
Шта с' устежеш Даничић Ђурашко?
Зар љубав к народу твоме,
Спасу његовом — тако је ништавна!
Да презрење жене једне ништавне
Не соколи те, понос не уздиже ти?
Живот је твој скупљи, драгоценији,
Но да би га у лудо требало —
Жртвоват' тако ништавној љубави!

(Гомила с њима двома пробија, лагано и крећући гомилу маски што с поља навире, љубопитљиво осматрајући дворану. Солдати, кад већина маски уђу у дворану, сенатор и Провидур ступају ближе и тада их ова гомила с Анатолом и Марином пробије и у позадности се види, како Анатолу Марина огрће црвен огртач и црвен шешир, једна од масака из његове гомиле смота његов црни огртач и шешир под свој огртач. Докле се сва пажња преноси на дворану, гомила та с Анатолом и Марином полако се повлачи и нестане је десно; Сенатор с Провидуром нагло је ступио у трем и у дворану)

Челини (Притрчи устрашено Грацијели)
Шта је, шта је ћери по Богу?

Грацијела (опоравила се, ладно)
Ништа господин' *сенаторе*,
Мала слабост, несвестица ли, што ли
Те умолих каваљера свога
(показује црну маску која је заузела место Анатолово)
Да у помоћ виче. Но ето — опоравих се
(спуштеним гласом)
Ал' војска ова од куда,
То не беше наша погодба?....
И знате ли да је то гнусно, подло,

Да је то издаја, проневерење
Поверења и гостопримства!

Челини (притворно, но са забуном)
Ја нисам ни мало тому крив,
У томе делу — ја руке перем!

Провидур (без маске, званично) Господо и госпође! У име закона: маске доле! Државни обзири, интереси републике захтевају, да се један страшан, опасан човек, који се у друштво ваше користећи се поверењем и гостопримством племените госпође, непозват амо увуко' — с места затвори! Доле маске — у име закона!

Грацијела (за се) О како да га спасем, избавим? (гласно одлучно)
Ја протестујем најсвечаније,
Против повреде светиње прага дома овога.
У чију обрану нисам позвала власт,
А овог дома — ја сам господар!

Челини (тихо) Али ћери, промисли,
Високи савет премудри,
Изд'о је так'у заповест!

Грацијела. Обичај је — закон старији!
Са маскерадом нема посла
Ни савет високи, ни закон млетачки —
И ја стојим под заштитом његовом,
А и част дома мог!
Кад куцне дванаести час —
По обичају древном: маске ћемо
Скинути сви! Пре не!

Провидур Али госпођо... —

Грацијела (вишим гласом) Ја се надам да у Венецији
Још' има правих племића,
Који светињу дома, гостољубља,
Обичаја древних, витешких
И крвљу својом уму бранити!

(Више мушких масака у последње време ступило је у позадност трема, међ' њима и витез Ђовани Квирини, који се с муком догурао из трема, кроз солдаге у дворану)

Мушке маске (ваде мачеве) Има госпођо, има још!

(Гомила с Анатолом и Марином, умакне на десну страну. Солдати су пре тога ступили сасвим до дворане — њених улаза)

Квирини. Хвала вам браћо, хвала госпођо!
Част дома, прага кућевног,
Слободе личности — док је светиња,

Којој се покоравају власти, закони,
Дотле ће и бити слободе у Венецији.
Када немадне више ни једне мишице
Ни једног срца правог племићског,
Да од свачије самовоље заштити,
Нејач, права и повластице древности:
Слободи Венеције куцнуо је,
Последњи сат!
Живела слобода!

Мушке маске Живела!

Провидур (који се саветовао са сенатором Челини) Покоравам се госпођо, господо, захтеву вашем праведном (капетану страже) Појачајте стражом све поседнуте улазе, изласке!
Не дајте ником на поље!

(Стража одлази десно)

Грацијела А сад драги моји гости одбрани,
Господо, госпође — извол'те!
Користите се још пола часа,
Слободом маске — обичаја наших
Мојим гостопримством усрдним.
Изволте заборавит' непријатан прекид,
Мени на понос, радост и част.

(Маске почињу се разилазити. Тихо црној масци)

Чекајте ме ту! (Сенатору Челини)
Вашу руку ујаче!

Челини (тихо) Корак је врло неразмишљен твој!

Грацијела (исто тако) Боља је неразмишљеност од — опростите —
Правде или — подлости! (одлазе испод руке. Провидур и све маске. Чује се мало после весела граја и — свирка).

ПОЈАВА VI

Црна маска — остаје сама.

Црна маска (окреће се на све стране и завирује слике, стубове, ствари, намештај). Да ме ђаво носи, ако од свега што год, што год разумем! Мало се уплаших, кад овај налик на некакву власт и без ове комендије (маску показује) повика некако строго: «маске доле!» Ал' у брзо се сетих, да су ми пре рекли, да се ништа не бојим, да у инат маску не скидам — а да је све то шала и да се то тако све ваља!.... Ако је сан — слађе нисам никад сањао, ако је јава — никад се пријатније пробудио! Дадоше ми новаца, обукоше у ово

лепо одело; довезоше ме на колима на ово дивно добро, у овај леп двор. Свуд злато, огледала, свеће, полијелеји — као у цркви. Момци, одевени као племићи — сви ми се клањају. — Рекоше ми да ћутим и да се све држим једног малог црвеног ђавола — мора да је какво богато, размажено ђаче, па побегло из школе. Водише ме кроз ходнике, дворане, уз степенице, кроз сијасет — богато и као уз карневал одевеног, мушког и женског света — све саме госпоштипе. Веле да је међ' њима и славни сенат, па и сам пресветли дужд!.. Буди Бог с нама Иване! С тобом се више чуда догађа, него ли са Синдибадом морепловцем, ил' Аладиновим кандилом, како то причају у оној лепој књизи, што си је још ка' шегрт, код мајстора, читао!.... И ти си дошао у некакве вилинске дворе од биљура.... Постао си Бога ми страшна зверка: сви се на тебе смеше; лепе ти госпоће руку стежу а господа праве сугребе пред тобом! Доживео си велику славу!.... Па ти ме онда на једанпут у гужви повукоше овамо. Мали црвени ђак — довде ме све за огртач вукао, Кад дођосмо овде близу, неко ме муну у ребро, да ми све светлаци полетеше на очи. Кад се разабрах и погледах — око моје главе укрштени мачеви. Потегнем и ја свој. И у мал' не би окршаја — лепо да легне крв а ђаво би га сам знао за што и кро-што!.... Бадава господска посла — дубока посла! Ђаво је овде тикве лупао ал' где се баш ја нађох са њим тикве да садим — и ко' ће ти у овој уци алабуци бити паметан, а камо ли са собом на чисто?!.. (осмејкује се и облизује) П'онда ова лепа госпа и њен слатки гласић, ка' да сребрно звонце трепери: «тингили — тангили“: — «Чекај ме ту!...“ Живе ти Бога ми и проводе се славно ова господа! Дању спавају, — они у неко доба пошто се добро наједу и напију шетају се, јаше, возе се, а ноћу — проводе љубав и на гондолама, по мору, лове лепе жене и девојке! Славан би то био живот за младића моје багре!.., Море хеј! Ко' зна још шта може бити са мном — и с оном лепом госпоћом?..... Можда ће бити ту још и љубљења! А ако буде — батина! Сврбе ме и уста — а вере ми, ко' по мало и леђа да се јављају (Седи за сто и немирно звиждука).

ПОЈАВА VII

Грацијела журно улази и *Пређашњи*

Грацијела (застаје у трему, за себе) Срце ми бије да искочи,
Мозак ме боле — да полудим!
Вид ме, слух ме издаје,
Живци ко' највећа звона бубњају,
Дамари бију ко' усијани да су!
Напред! Куражно! О спасу његове

Главе ради се!...
О како ме мора
Мрзити, презират' за моје беснило,
За непромишљену моју заблуду,
Малаксалост, слабост мало пре,
За моје лудило, слепило! (прилази ближе дворани опет застане)
И како је миран, присебан,
Ка' да му сваки корак из овог двора
Не прати сигурна смрт!,... (улази у дворану)
Не он ни мало — не мари за смрт! (гласно)
Брже, брже, за мном, овамо!
(Хвата црну маску за руку и води за собом)
У моје одаје! Тамо је тајни пролаз,
Још стражом ваљда није поседнут.

Црна маска (у почетку за себе) Не рекох ли ја: биће ту ил' љубљења — ил' батина!.... Море прођи се Иване, Бога ти, глупости — магарца не зову бадава на свадбу (Одлазе лево кроз собња врата, али се брзо враћају)

Грацијела Ах доцкан. доцкан, мене несрећној!
(Сат откуцава 12 Маске се купе у трему)
Ах све је, све је пропало!....
Милост, милост — не дајте!....
Бежите, бежите одавде! (пада у несвест)

ПОЈАВА VIII

Женске маске притрче и забављају се око Грацијеле. Све више маски долази. Челини. Квирини. Франческо — пијан. Провидур. Маршал под маском.

Маршал (лупа палицом о под)
Дванаест је часа господо, госпође!
Молим — доле маске! (сви скидају маске)

Провидур (прилази црној масци и лупа је по рамену) У име закона, ви сте моји! Маску доле! (Скида му маску — запрепашћење опште —) Ко' сте ви — ви ваљда нисте: „црни витез“? Ви нисте гусар, ни ускок?

Црна маска (уплашено) Ајао наопако! Нисам господине — среће ми! Већ Иван Ријенцо мајстор коларски — поштен мајстор, миран грађанин.... Ако су вам за мене рекли, да сам ја ма какав неваљалац, разбојник — онда џаба им кирија, ратос ти и такве шале! Ево им и паре њи'не и одело њи'но — џаба им све!....

Челини (гунђа, зачуђено и зловољно) То није он!
Чудо доиста, једино он
У масци беше оваквој! (Граја, доводе с једне стране другу, с друге стране — трећу маску исто тако маскирану — радосно)
Аха — ево га (угледа трећу маску) Ал' шта је то?
Још један!.... Та то је превара!
Лукавством он је умак'о, спас'о се!

Провидур Маске доле господо! Скида једном па другом маске. Непозната лица блену и свуд се зачуђено окрећу

Грацијела (буди се «маску» угледа) А он, он, где је?

Франческо (који је пришао близу ње, тихо) Не бојте се — вешт је тај обешењак!
Он вам је зацело давно — нокат у леђину!
Побег'о!

Грацијела (радосно) Ох хвала ти Боже!

Провидур (зловољно, ужурбано) Ал' не, није умак'о! Није могао умаћи! Стража је посела све улазе, капије и све на двору тајне изласке! (Чује се на пољу граја, пуцњава, вика) Шта је то? Каква је то ларма, граја, на пољу? (пође)

ПОЈАВА IX

Капет. страже с десна задувано и хитно улази и Пређашњи.

Провидур. Шта је? Је ли ухваћен?

Капетан Не знам ко'? ваша пресветлост! Црне маске нигде не беше.... Неколико наоружаних маски на главни излаз навали, међ' њима беше један мален, итри црвени домино и један висок исто тако у црвеној масци — па кад им ми забранисмо пролазак — силом оружја они нас силно и бесно нападоше, продреше. Ми се очајно бранисмо — једног ранисмо — један од многих нападача, остаде. Ал' они се пробише. На земљи нађосмо овај огртач и шешир овај црни. Онај високи, поносити човек, вођ се виђаше, десну руку носаше везану, ал' левом као помамни лаф мачем нападаше — тројицу је наших саставио са земљом и мене ето самог ранио а мач ми из руке избио. Ми за њима пуцасмо у мрак — ал' беше у залуд' све.... Ко' се надао — из безбрижног, великог двора толикој сили, крвавом нападу из ненада....!

Провидур. Потеру! одмах потеру! (одлази журно вичући) Коња! Коња ми дајте! (Капетан одлази за њим)

Завеса пада.

(Свршиће се)

ИЗ КЊИГЕ „УСПОМЕНА“

III
ХАЈДУЧКА ПЕЋИНА

Ко титан замишљени диже се гора пуста,
Суморно чело њено облаци тамни крију,
А под њом, хучним шумом, срдито река жури,
Таласи разјарени подножје стрмо бију.
А у врх горе мрачне, где је се павит свила,
Пећина стоји тамна, виђагом обасута.
Ко да је хала гладна чељусти расклопила,
Векове, кад пролећу, несита да прогута.
Ту живе душе нема, гора је увек пуста,
Тек стена одроњена по кат-кад само јекне,
И тада стрмен сура и ова гора густа,
Суморним шумом својим покликне и одјекне.
Подне је превалило. Над гором густог мрака
Облаци сури стоје и ситна киша сипи,
А доле, у подножју, ко срна скоком лака,
Речица лети, шуми и белом пеном кипи.
А ти си, са тог крша, под сводом мрких стена,
Ко вила горска, када по мрачној гори ходи,
У понор гледајући, питала замишљена:
Беху ли увек пусти пећине ове своди?

Чуј, драга! у том' кршу, где оро сад крстари,
Живљаше хајдук силни, на ужас добрих људи,
Ко тигар разјарени, причају људи стари,
Са ових гора он је тражио плена свуди.
Преплашен путник често овде би мирно стао
Да њему у пљен даде најлепшу робу своју,
И многи витез ту је у понор мрачни пао,
Поражен од хајдука у овом страшном бою.
И ова мрачна доља за навек оста пуста,
Ни жива душа туда ступити смела није;
А где је путник иш'о порасте шума густа,
Да по њој мрки вуче свој страшни урлек вије,

Ал једне ноћи тамне, у бесу и помаму,
Ко дивљи беси када с ужасом страшним јурну,
Диже се холуј силно и муње у свом пламу
Са треском грома тешког параху поноћ бурну.
Хајдук је дома био. Под сводом мрачних стена,
Помамне буре он је слушао мирно гласе,
И хладним оком гледо холује и ужасе,
Столетно храшће како чупају из корена.
Од једном чудно плану — он зачу врисак јасно
И урлек бесног вука ужасан где се хори,
Ко срну преплашену, у густој, мрачној гори,
Хајдук је угледао девојче једно красно.
Очајним вриском она бегаше преплашена,
Међ' џбуњем и стенама од вука да се скрије,
А за њом, као стрела с тетиве опуштена,
Разјарен вуче лети и страшним гласом вије.
Уморна, малаксала, на земљу она паде,
Очајним гласом још'те тражећи спаса свога,
И у том часу виде под стеном како стаде
Пред вуком разјареним, хајдука силенога.
Мишцама снажним он је дочепо неман бесну,
А она дивљим гласом урлекну разјарена,
Са жвала расклопљених крвава лети пена,
А поглед уздивљали ко муња силно кресну.
Мрачна се гора тресла. И урлек бесног вука,
Силним је гласом својим раздиро ноћну таму,
Канџама оштрим плећа кидаше у хајдука
Шклоцајућ' оштрим зубма у бесу и помаму.
Од једном хајдук клече и снажном својом руком
За гушу шчепа вука и с њиме доле паде:
Још једном вук се пропе и страшним гласом хукну,
А за тим пред хајдука у крви мртав паде.
Хајдук је непомично над мртвим вуком стао,
Погледом занешеним гледаше мому красну;
Тај, који никад није за милост дивну знао,
Занешен сад о њојзи сањаше као на сну.

Хајдук

Говори, ко си, шта ћеш, у овој мрачној гори,
Где моја нога само слободним кроком ходи?

Ти ниси витез смели с хајдуком што се бори,
Чуј, ова стаза стрма у понор смрти води!

Девојка

Ти спасе живот мени: витеже ко си, да си,
Десницу твоју нека јуначка срећа прати!
За срце, које тако доброта дивна краси
Молићу вишњег Бога да милост не украти!

Хајдук

О, чудни створе, ко си? Девојка или вила
Камено срце моје благошћу што залева,
Зар тамо где се до сад паклена мржња вила
Пламеном чудне дражи твој поглед да загрева.

Девојка

Небесни дари то су, а њина чудна снага
Најбешњу душу као гранчицу танку слама!
Зар ниси до сад знао за она дивна блага
Блаженство рајско што их раскошно даје нама?

Хајдук

До сада никад, никад!

Девојка

А ти их познај сада!
Оснажи мрачну душу светлошћу дивног неба;
Ко љубав свету даје љубави нек се нада,
У бесу зверка живи, човеку милост треба!

Хајдук

Ту милост моја душа до данас знала није,
Ја нећу да је знадем! Девојко, иди даље!
На овом мрачном месту крвца се само лије,
Чуј, мене самрт страшна са ових гора шаље!

Девојка

Од смрти ти ме спасе!

Хајдук

Ал' сад од смрти бежи!

Девојка

Вишњем је Богу воља да спасем душу твоју!
У твојој руци можда мој живот сада лежи,
Ал' кажи, да ли можеш убити душу моју?

Хајдук

Шта хоћеш ти од мене, девојко чудна, стани!
Ја збиља немам моћи да узмем живот теби,
Мржњом су мог живота појени до сад дани,
Ал' какве чудне сласти осећам сад у себи.
Гле, како дивним зраком трепере очи твоје,
Блаженство са твог лица милине рајске вије,
Ја незнам каква сила овлада срце моје
Те милост пуну чара у моју душу лије!

Девојка

Божанска рука то се над твојом душом диже,
Благослов и проштење она ти сада носи.
Гле, са твог ока суза витешко лице роси;
Витеже, ти си спасен, небесна милост стиже!

И чудна светлост што се у њему разли тада,
Сурову душу ову обасја благим сјајем,
Ко грешник под распећем, он поче да се нада
И клону крај девојке дубоким уздисајем.

Од овог доба нико хајдука вид'о није,
Нити је смртним страхом трептала гора више,
Још песма о хајдуку по кат-кад што се вије
А џбуње и вињага пећину мрачну скрише.

Драг. Ј. Илић

СА ЈАВОРА

ПОДАЦИ ЗА РАТНУ ИСТОРИЈУ

ИЗ НАШЕГ РАТА СА ТУРЦИМА 1876. ГОД.

(НАСТАВАК)

Четири дневна и ноћна борба 21, 22, 23, ноћу између 23 и 24 и 24 Августа 1876 год. спрам Кушића.

Битка 21 Августа, првог дана.

У $11^1/_2$ часа пре подне Турци почеше пуцати из топова са Јаворских шанчева. Ватра ретка. Али одмах са 4 места започеше, и то: са Василијиног врха и испод истог (из шанца код бившег нашег дивизијског штаба) са Мешћеме, и из батерије са дрвеног шанца. Овако траја до $12^1|_2$ часа. Почеше при томе увелико развијати пешадију и спуштати низ Јаворску планину.

По свему видимом судисмо да ће бити озбиљне борбе.

Ово јависмо команданту у Ивањицу с тим да изгледа да ће доћи до озбиљне борбе, ценећи топовску ватру и развијање већег броја пешадије.

Командант одговори: да полази овамо; међутим општу команду предаје мајору Св. Гарашанину.

У $12^1|_2$ часа поче пешачка ватра са обе стране, и то најпре ретка па све чешћа, мало се притаји, па опет оспе. Са наше стране са Заскока јака се ватра просипаше, одакле у $1^1|_2$ часа по подне четврти пут поврати се наша јака ватра.

Око 2 часа стиже депеша № 441. послата у 1 час и 40 минута од Ивањице у Кушиће.

„Најхитније. Команданту ужичке бригаде I. кл.“

Штафетом, где буде. Кушићи. Јавите одма телеграфом последњу фазу борбе, јер командант се спрема за

полазак тамо. После тога шаљите му извештаје што чешће штафетом на сусрет, јер ће он већ бити на путу за тамо.»

„По заповести команданта,
Ађутант, Капетан
Поповић.«

Јављена је горња фаза борбе. Међутим борба се развијаше све жешће и многи наши војници из прве линије узмицаху.

Бригадир Чачански посла нам ово писмо:

«Г. Мајор! Што буде од моје бригаде пролазило путем, пропуштајте даље, ја ћу покушати да се концентришем под батеријом пред Плочом».

«21|8 76»

„Мајор
Гарашанин.«

Око 4 часа наши бијаху знатно поколебани. Дође налог од Мајора Св. Гарашанина, те одведосмо 3 батаљона у помоћ (један остависмо на Кушићима и ако је он 4 захтевао, — што је одобрио).

Батаљони идући у помоћ управљени су на Укоченицу, како би се висина што пре дочепала. Како стигосмо на Укоченицу приметисмо да наши многи одступају са Заскока и Погледа.

Како маршираше на челу колоне пожешки батаљон, упутисмо га да продужи у правцу раскрсници Радоњином гробу; за њим 3 чете Рачанског батаљона Оба са заповешћу да се одмах развију, чим виде потребу и привате наше, а Турке на се приме и задрже. Једну чету Рачанског батаљона употребисмо за заштиту лаке батерије (2 топа) која беше на Укоченици. Моравички батаљон задржасмо код Укоченице у резерви Златиборски остао на Кушићима да служи као крајња резерва и чува шанчеве

Ватра се просипаше по планини, нарочито од Погледа косом на «Биљевину». Борба беше упорна и очајна, али наши одступаху.

У 5 часова избише Турци, низам, из шуме изнад Павловића кућа, густим стрељачким низом гонећи наше. Ми отворисмо ватру на њих из топова са Укоченице, они се повукоше у шуму. Пушке праште по својој шуми, рекао би е се сама шума запалила. У један мах избише Турци, опет низам, на раскрсницу, и туна их гађасмо из топова. Пушке њихове дотураху у нашу батерију.

Наша помоћ прихвати Чачане, и осу се силна ватра око раскрснице.

У једанпут пуче турски топ са стијене изнад Биљевине, као да беше са Радоњина крша; претури преко нас на Укоченици; други удари ближе, и почеше ударати у батерију.

Ово нас је врло изненадило. Ми се нисмо надали њиховим топовима одавде, е смо држали да се не могу на оне литице изнети. Али их Турци изнеше и нас у перчин почеше тући.

Батеријску заштиту и резерву склонисмо за брдо, да не страда од ватре топовске. А ми са топовима продужавасмо, и ватра пешачка прашташе по шуми, како се само помислити може, али беше већ близу. Турци беху Укоченицу ставили под топовску и пешачку ватру.

И ми сами виђасмо, да је сад већ тешко било ствар поправити. Све силе употребисмо да Турке што пре задржимо у наступању.

Бригадир Гарашанин дође на Укоченицу задржавајући своје војнике у одступању. И код батерије се искупише: оба Гарашанина и ужички бригадир I кл. Милутин прича како су Турци јако навађивали и продрли у наш положај.

Напомена. Одступање беше дошло скоро до нереда, али пуцањ пушака беше с' обе стране густ. Милутин

нам рече: да га мало нису Турци заробили, али га нису познали, што је носио обичне, војничке хаљине.

Око $5^1/_2$ часова осу се врло честа ватра по шуми око Раскрснице и свуд испред Укоченице и у неколико и са страна ове. Нарочито стаде прасак пушака на нашем десном крилу, одмах у долини и шуми, између Укоченице и Зечијег поља. Према току борбе немаше вероватноће да су Турци дотле продрли; али ово беше изненађење. Поколеба се чета (III Рачанска) у заштити батерије; задржасмо је и дадосмо трубни знак «прекини паљбу» десном крилу; задржасмо војнике и ватра туна престаде. И доиста Турци не бијаху тамо продрли, но су *наши погрешно ватру отворили.*

У том оба Гарашанина са батеријом, два топа, одступише (остала 2 топа био је одвео командир Ст. Николајевић онда, кад смо ми пролазили ка Укоченици са она 3 батаљона у помоћ); борба пушчана испред Укоченице непрестано се продужаваше.

Наше рањенике спроводисмо што живље на Кушиће.

Напомена. Рањен Радоица Марковић из Јованчевића пребијене руке, позна бригадира и зовну га; овај му зави руку, упути на Кушиће а узе његову пушку и муницију и продужи с војницима гађање Турака који се гомилаху највише на Раскрсници. Старешине су храбрили и задржавали војнике те се борба врло упорно водила.

Продужаваше се и одступање с борбом кроза шуму.

Око 6 часова низами избише на ивицу шуме самога заравањка Укоченице. Нису даље били од 60—70 корака од наших. И ватра се просипа ужасна. Већ небеше силе ни моћи у рукама старешина да задрже потиснуту масу. — Наста одступање и са Укоченице

Напомена. Поп Јосип Поповић бивши добровољачки четовођа, Аксентије Пауновић десетар ескорте и други бијаху овог пута са бригадиром и добро су помагали при задржавању и храбрењу војника.

Одступање са Укоченице, било је врло незгодно за нас Турци су били на доминацији. Нама је помогло много што смо имали по нешто заклона, иза дрва и ограда; а и то што су се и Турци распрштали по шуми па се нису брзо искупили на ову тачку. Иначе гађаху у *леђа ко одступа*. Ватра је непрестано била врло густа. Све старешине докопали су пушке, почев од бригадира па на ниже, и пуцали на Турке. —

Пошто овако сиђосмо под Укоченицу, до двојке пута Јавор-Укоченица, приватише нас наши топови са Кушића, пуцајући преко нас на Турке по и око Укоченице.

Турци стигоше с топовима на Укоченицу, и опалише на наше; њихова пешадија поче се спуштати низ Укоченицу за нама. Али наш моравички батаљон, резерву, развисмо, те тако са свежом пешадијом и топовима с Кушића задржасмо Турке, који дођоше под нашу јаку ватру, јер се мораху тескобом спуштати.

У $6^{3}/_{4}$ часа престаде ватра, коју завршише Турски топови са Укоченице а наши са Кушића. И ноћ припоможе те се борба прекиде са свим. Наша предња линија оста с ове стране подножја Укоченице а Турци на Укоченици.

Ми смо имали знатан губитак. Али би био много већи да су Турци могли да се брже крећу. А нису могли ни топовима брзо да наступају, због врлети и шуме; иначе би нам већу штету учинили, нарочито са Укоченице, и ако нису имали тешких топова.

И нама би се могло замерити, што нисмо приближили бар једну батерију са Кушића. —

Заступник команданта војске са својим штабом дошао је данас по подне из Ивањице на Кушуће, *после 26 дана борављења у Ивањици* (тј. од 26|7 до 21|8.) Мајор Св. Гарашанин известио га је о борби, а и сам је у неколко видео.

Заступник команданта војске наложи ужичком бригадиру: да распореди предстраже и својом бригадом осигура позадност; а он са штабом оде на конак по чувењу на Опаљеник — Чачанска бригада искупи се око наших шанчева по Кушићима; а нешто на Чемерници.

Ужичка бригада осигура позадност са предстражама, у које је употребљен Моравички и Рачански батаљон.

И тако се сврши ова неуспешна борба. Сад имадијасмо у задатку: да отимамо Укоченицу и Поглед па онда Јавор. —

Пред саму ноћ добисмо следећи рапорт.

«Команданту Ужичке бригаде I. кл.»

«Чемерница и Кадина-Стијена остављене нису. Турака није било много но људи наши никаке стојкости имали нису, за изјатије врло мален број добри војника, већа част наши људи утекло је на Мучањ, осталим заповеђено је да се купе на Пресјеци где ћемо бити до даље наредбе»

Командант Ариљског батаљона
I. кл. Капетан
Е. Вукосављевић

Врли Вукосављевић прикупио је опет своје људе и на Чемерницу вратио преко ноћ, и шанац стари заузео. Ово дирљиво писмо показује како му је било тешко на војнике што нису слушали његове заповести, али опет он их не куди једко.

Како Турци падоше на Укоченицу и преста ватра, построише логоре, и почеше копати *стрељачке рупе за заклон шиљбока* по ивици заравањка Укоченице, за шиљбочни низ предстража, које и поставише.

Логоре су имали: позади Укоченице; на Укоченици заноћи им батерија; у долу испод раскрснице беше велики логор; један на платову Раскрснице; по шуми иза ове многе ватре наложише, а не виђаше се логор. Логори

им бијаху по видимом батаљонима. Многе ватре гораху сву ноћ у логору у доњи и то све велике (доцније смо видели да су и снопове доносили и ватре ложили).

Борба другог дана, 22 Августа 1876 г.

Као што горе напоменусмо, обе војске стајаху једна спрам друге, а ноћ битку коначно прекиде, премда и Турци не могоше онако лако даље продирати.

У $4^1/_2$ часа у зору, како бијаху Турци наложили велике ватре у логору у долу, опалисмо 2 тешка топа, са шанца с' Црквишта, пошто паљке палисмо за нишањење, и на наше задовољство обе гранате ударише и експлодираше у њиховом логору у један тантан. Ово нарочито учинисмо што нам бејаху као у инат пришли и без бриге ватре набуктели, за готовлење кафе. Турци у час погасише ватре и уступише Раскрсници.

Овде у зору чусмо 20—30 топова, које Турци избацише на Калипољу, као што нам се чињаше; и то ће бити да су шенлучили, пошто с нашом војском тамо бој нису били.

У $6^3/_4$ ч. пре п. почеше се Турци спремати за напад; ово закључисмо по њиховом скупљању и кретању по логорима. Ми их гађасмо са 20 топовских метака с Кушићских шанчева. Наши су метци дотурали, али нису великог дејства имали те престадосмо; али тиме дадосмо знак свима нашима да престоји убрзо борба

У $7^3/_4$ часа управише Турци око 3 батаљона и једну брдску батерију на Зечије поље; на њему се распоредише у маршеви ред, имадијаху и нешто коњаника; па се тако кренуше заузев целу просторију широм Чемерничког платова, и наступаше ка Кадиној-Стијени.

Да би задржали непријатеља да не нападне са великом силом нашу слабу посаду на Чемерници, почесмо пуцати из топова са Кушићске позиције на Укоченицу где Турци подизаху шанац, и више Павловића кућа, где подизаху батерију. Они нам не одговараше, јер немадоше

тешких топова —. На Чемерници отвори се пушчана ватра са обе стране, и турска из брд. топова и траја само десетак минута па престаде, као да наши одступише к ст. шанцу.

У 9^{3}_{4} часа посласмо и другу половину моравичког батаљона I кл у прву линију која беше отворила пушчану ватру, да је подкрепимо, и да се Турци не спуштају у село Кушиће, а у исто време да на се навучемо Турке да не би јако навалјивали Чемерницом. Тако се отвори живља пушчана ватра испод Укоченице.

Бејасмо позвали Црногорски батаљон са Ковиља јуче, и он нам у ово време стиже у команду на Кушиће 480 бораца).

У 9 часова 50 минута. како беше наступила пауза и ватра се не чујаше, наши се вратише у ровове код Кадине-Стијене, а Турци се бијаху повукли, без ватре обоје.

Са Кушића из топова све ређе пуцасмо а и пушчана ватра стиша се пошто се Турци вратише испод Укоченице, куда беху пошли у село.

У 2 часа по подне опет отпоче ватра по Чемерници после неког времена наши почеше одступати, а Турци заузеше ровове.

У 3 часа наши надбише Турке на Чемерници, гонише их, и опет заузеше ровове код Кадине-Стијене.

И тако се борба за овај дан заврши, која је била подржавајућа са обе стране. Турци су пипали како стојимо на Чемерници, по својој прилици зазирући од ове по њих слабе стране. При том продужили су живо рад око утврђивања заузете позиције и подизања анпласмана за топове, на предња два речена места.

Наш командант војске заповедио је, те је Ужичка бригада II кл. изишла из Ивањице и данас по подне отишла на Чемерницу.

Командант њен мајор Илић командовао је целим одредом на Чемерници. А имао је 5 батаљона Ужичке бри-

гаде II кл. (Осем Црногорског који је остао у Златибору као што је пре речено), Ариљски батаљон Ужич. бриг. I кл., 1. брдску батерију и 2 мала мерзера, и нешто Чачана.

Напомена. Ноћу између 22 и 23 Августа врло многе су ватре гореле на Котићима, које су коморџије ложиле по налогу Илијћевом. Ово сигурно у намери да се Турцима покаже што већа сила.

Битка трећег дана, 23 Августа 1876 г.

Турци су видели са свог положаја када је јуче отишао наш одред на њихово лево крило, и пуцали су из Топова на њ кад се је батерија спуштала од Плоче Видели су даље и оне многе синоћне ватре. Па су наумили да измере нашу снагу са тог краја, и да се с њом разрачунају.

У тој намери упутише, у 8 часова изјутра одред са Раскрснице, састојећи се одприлике од 5 батаљона једне брдске батерије и једног ескадрона преко Зечког поља Чемерницом.

Спрам Кушића заузеше положај за дефансивну борбу могло би се рећи; јер не наступаше на ову страну.

Кад смо приметили кретање Турских колона на Чемерници, одмах смо о том известили и команданта војске и предложили да на Укоченицу нападамо, макар и демонстративно, како би отклонили пошиљање јаче силе непријатељске на Чемерницу; а већ са оном што оде, Илић се могаше борити. Командант војске овај предлог не одобри. За то бригадир ужички одјури у каријеру команданту на Плочу, престави му потребу да нападамо на Укоченицу и Поглед и измолио је те је командант војске одобрио да се у почетку демонстрира према Укоченици, зашто је најпре (у 10 сати) послата само једна чета а доцније и остатак црногорског батаљона, и предузета и артиљеријска ватра са Кушићских шанчева. Као што

ћемо видети овај напад донео нам је много користи. Ток догађаја видећемо из следећег

Непријатељски одред марширајући са службом сигурности наиђе на предстраже нашег одреда и отпоче пушчана ватра у $8^{1}|_{4}$ часа (мора бити да њихове патроле нисмо видели, које су напред ишле и прве на наше предстраже наишле.) У то време магла се навуче и ухвати сву Чемерницу и Укоченицу до Погледа све и сам Поглед. Више војске ни дима не виђасмо по Чемерници и могасмо само по пуцњу судити што се ради тамо.

У $9^{1}|_{2}$ часова заста пушчана ватра, после 3—4 минута опет се продужи пушчана, а поче и артиљеријска ватра.

Магла држаше непрестано те ми с Кушића не виђасмо ништа шта се ради. По пуцњави не могасмо велике разлике да приметимо, ни да пресудимо који наступа, који ли одступа.

На Укоченици од времена на време могасмо по нешто видети, што ветар маглу позасуче; а тако и Турци шта ми чинимо

Међу тим посласмо једну чету Црногорског батаљона друмом ка Укоченици да Турци виде да одовуд почиње развијање и наступање.

У 10 $^{1}|_{4}$ часа чујаше се густа топовска и пушчана ватра Чемерницом са обадве стране.

У 10 $^{3}|_{4}$ отворисмо топовску ватру против Турака са Кушићских шанчева, пошто магла беше одујмила.

У 11 часова и 50 минута и пушчана ватра отпоче испред Укоченице.

Судећи по пуцњу Чемерницом, као да иђаше борба са променљивом срећом. Ватра се таласаше и час приближаваше час удаљаваше.

Умесност нашег предлога да нападамо на Укоченицу ускоро је командант војске увидео, јер је ускоро наредио да онај батаљон (црногорски) који је послат да демонстрира, иде брже ка Укоченици. Батаљон црногорски

већ је био на путу ка Укоченици и развијао се. Овај налог командантов гласио је:

«Одаслато 23-га Августа часа 11»

„Место одашиљања: Перишића батерија»

«Г. *Мајору Борисављевићу*»

«Одмах издајте налог нек батаљон на путу иде брзо и право к Турској батерији. Јер Турци послаше против Илијћа још трупа»

«Пуцањ се код Илијћа приближава; он напредује»

Заступ. ком. ибар. војске
потпуковник,
Чолак-Антић.

Турци су послали једну колону око 2 батаљона својима на Чемерници у помоћ, али су је задржали, као што ћемо даље видети.

Са фронта на спрам Кушића такође се почеше спуштати Турци око пола дана и *куће палити*. Борба се завеза врло густа.

У $12^{1}/_{4}$ часа по подне посла командант војске 2—3 батаљона Чачана под командом капетана Драгомира Вучковића, да ударе на турско десно крило, преко Зечке реке испод Заскока; са намером, да се турска снага поцепа и олакша нашој борећој се трупи по Чемерници и око Укоченице. Ово одељење привукло је на се пажњу непријатељску, и како се примило и за десну страну Зечке реке, почеше се Турци разасипати од Заскока низ косу. Па да би нам се што већи показали, а да би опет мање од топовске ватре трпели стрчавали су у низу по један два, једно за другим, низ косу, и уватили Ћувичак шумице пре наших. И тако се убрзо отвори пушчана ватра и на нашем крајњем левом а Турском десном крилу. Пошто се низами искупише у шумици, нанишанисмо и опалисмо један топ пољски са (великог) шанца, са Црквишта; граната погоди и распрште се. И тако се на ову страну продужи и топовска ватра.

О спуштању ове колоне против одељења Вучковићевог јависмо команданту војске на Дивизији-Плочи; и, додадосмо да она послата турска колона, против одреда на Чемерници, лежи 2 часа у пољу код Кадине-стијене.

Дође нам питање:

„Одаслато 23-га Августа час 1 минута 10"

«*Мајору Борисављевићу у великом шанцу.*

«Место одашиљања: Перишића батерија"

«С које стране и откуда се спушта Турска колона спрам г. Вучковића, да ли с Јавора или садање Турске позиције."

»За колону Турску од 2 батаљона, да ли лежи на Кадиној-Стијени већ од пре 2 часа времена, или лежи од ње 2 часа удаљено, десно лево напред или натраг."(!)

Заступника команданта ибарске војске
шеф штаба, мајор
Ј. Марковић.

Ми смо рачунали да командит може са Дивизијске батерије, где је био и одакле је пратио борбу и једно и друго горње. да види. Но само за случај ако не би видео, ми смо му јавили као важне догађаје на разбојишту. Из горњег питања уверисмо се да они ни једно ни друго не виде и нису видели, па још ни разумели јасно наш рапорт. Одговорисмо: да се турска колона спушта од садањег положаја; а она лежи на Кадиној-стијени 2 часа трајања времена

Ми распростресмо нашу бојну пругу у лево а Турци опет према нама њихову у десно. И почеше пуцати из топова са Јаворских шанчева против нашег левог крила на десној обали Зечије реке.

У 1½ час беше се завезала борба целом бојном линијом од Јавора преко Заскока, Укоченице, Чемерницом до ст. шанца, дужине десетак километара.

Топовска ватра беше се јако развила. Ми пуцасмо из Топова са 5 места, а Турци са 6 места. Турци по-

чеше палити наше куће, које бијаху у њиховом домашају. Нарочито низ долину Зечије реке дим беше приклопио.

У 2 часа и 10 м. по подне, почеше се Турци знатно спуштати косом од батерије више Павловића кућа, и куће палити.

За ојачање пешадије посласмо командира лаке батерије Симу Вучковића да избере положај на левој обали Зечке реке, пласира батерију и помогне узбијати Турке. Шта он и учини.

Борба беше целом пругом у великом размеру. Топовска ватра продужаваше се непрестано са заузетих позиција, бирајући мете. Турци са Укоченице и изнад Павловића кућа, из тешких топова дотураху и претураху наш велики шанац на Црквишту; зрна су и у шанац ударала, но нам велике штете не чинише. Пушчана ватра нарочито беше густа по долинама од косе и друма од Кушића идући ка Укоченици и по Чемерници.

Силни дим од топова, пушака, а особито од пожара беше маглу начинио.

Кад се овако разви борба спрам Кушића нашег центрума, и левога крила уз Зечију реку; *вратише Турци ону колону од 2 батаљона, што бијаху послали Чемерницом*, и стајаше 2 часа код Кадине-стијене.

Целом линијом борба је ишла променљиво, и са обе стране; како се где узмакне пошиљато је поткрепљење

На наше је врло непријатно дејствовало, што су Турци одмах палили куће, остале стаје сеоске и сламу по гувнима, како су до чега доспели. Нарочите паликуће ишле су са њиховим стрељ. низом и носили паљиво као што смо чули и гас, те палили све што горети може. Тиме су двоје постизали: своје храбрили и знак давали докле су дошли, а наше страшили и штету чинили.

Испочетка пушчана је ватра била издалека, мало по мало приближила су се оба стр. низа један другом И војници су се почели гађати: око кућа, вајата, колиба

дрвља, ограда, слама, крстина итд. Наши бијаху испред самих Кушића знатно притешњени, те посласмо пола Рачанског батаљона друмом у помоћ. Турци пуцаше из топова на ешелоне које чете образоваху, али нам штете не учинише. Како војници осете звизак гранате они се размакну, она дерне у земљу и сруче се парчад уназад.

По Чемерници се водила борба без престанка. Неколико пута наши одгонише Турке, а ови наше опет догонише у ст. шанац на Чемерници. Све смо видели догледом са Црквишта шта се по Чемерници ради, и ценили успех или неуспех наших по диму, који се примицао овамо ка Укоченици или одмицао. Прасак пушака и рика топова одговарала је са Чемернице праски и рики оних спрам Кушића.

Како су наши на Чемерници били узбијени до ст. шанца, да се није морала вратити она помоћ, од 2 батаљона, што Турцима из центра иђаше, тешко да би се наши могли одржати и у ст. шанцу. Било је момената кад је дим тако суктао из пушака из шанца, и против шанца, да се нама са Кушића чињаше да су борци на 30 — 40 корака одстојања. Топови наши из шанца продужавали су са пушкама.

Спрам центрума Кушића и левог крила нашег бијаше и даље непрестано густа пушчана и топовска ватра; Турци се бијаху знатно спустили, а наши се добро држаху, премда по нека слаботиња беше и узмакла.

Око 5 часова по подне, кад у најжешћој ватри бијасмо, донеше два пешака, са Чемернице од Илијћа писмо; које нам беше на жалост и последње од њега:

„Мајору Борисављевићу Кушић“

«Mon detachement est presque tout à fait derangé et dispersé. Мучањ је заузет, а тако и Катић. Ја *само* (подвучено) јогунством одржавам шанац на Чемерници. Вукосављевић decé et mort на мојим рукама; јадни рус (тј. тако смо га звали што је у руској војсци служио),

а тако и мој Ађутант (тј. Стевица Јовановић млад врло храбар официр). Кад буде потребе ја ћу преко Пресјеке на Мучањ»

«12½ 23»

(значи час 12½ 23 Августа).

»Мајор М. Н. Илић«

Пошто нам је стигло ово писмо, које су војници преко гудура, около и овако дуго носили, видели смо да су наши били одбили Турке од шанца на Чемерници; и да Турци одступају. Положај се на добро обрнуо, те смо рачунали да се ваљда неће опет у горе описану тескобу доћи

А како непрестано сањасмо о неком ноћном успеху, пошто дању не могосмо да га довољно имамо, одговорено је Илићу писмом послатим по истом војнику: „видим да си Турке узбио но да продужимо ноћни напад, и за знак тога пуцаће с мога шанца на Црквишту топ на ½ часа».

Ватра се целом линијом продужаваше и врло се учеста око 6 часова Ми појачасмо нашу бојницу спрам центра Кушића, са другом половином Рачанског батаљона на чије чете цуцаше Турци из топова, али им неспречише развијања, које извршише постепено и косом ка Укоченици и са обе стране наше подкрепише.

У ово време разви се особито густа ватра на нашем левом крилу између Чачана с оне и Турака, и Ужичана и Турака с ове стране Зечке реке. Турци гађаху из топова са Јаворског дрвеног шанца и оног са Мешћеме наше стрељце на крајњем левом крилу. Ови почеше узмицати оном страном Зечке реке. С ове леве стране буду потпомогнути пешачком ватром, и топовском са шанца на Црквишту и лаке батерије; те Турци бише принуђени на одступање

Напомена. Паликуће Турци: Кладничани, Брњичани, Арнаути и некакви Цигани и дечурлија облетаху око

низама и даваху огњу све што може изгорети и пљачкаху што се понети може. И ми веровасмо да је истинита вест, да је викао телал по Сјеници пред битке Јаворске при крају Јула: „Ко хоће да се напљачка блага и нароби ђевојака по Морави (тако зову Србију) нек пође са војском"....

Прасак пушака овом дугачком бојном линијом, рика топова преко 60 грла с обе стране, и густи дим од пожара, представљаху страховиту панораму. У овој бојној тутњави и ломљави могаше се истина видети да по неки и даље узмакне него што би требало; али уопште наши су се врло добро држали. А ималисмо и два батаљона резерве: Златиборски и Пожешки, премда су оба употребљавана у борби прошла два дана.

Како ноћ прижгабаваше, тако и борба малаксаваше, али на целој линији наши су напредовали, а Турци су узмицали, савили се у своје пређашње позиције. И ноћ борбу раскиде, но се и даље чујаше по која пушка. Те тако ми Турке узбисмо, они не успеше у нападу; али ни ми ништа не добисмо, осем што се морално снажнији осећасмо. Ова равнотежа на бојном кантару, са Турцима, који нас досад непрестано претежаху, бијаше за нас знак да би их можда могли и надвладати. Истина ми смо уморни, али и они су; но на нама беше лага што упустисмо земљиште, које нисмо освојили ми, него од наших предака насљедили. У Бога, оружје и ноћ, па опет прегнемо.

Ноћна битка између 23 и 24 Августа.

Одступање Турака

Припреме за ноћњи напад предузесмо са наступањем мрака.

Како нам беху три батаљона растурена у борби и стајаху пред Турцима по бојној линији, наредисмо да се прикупљају на истој висини; а два батаљона што

имасмо прикупљено и доста одморено, наредисмо да их поступно смене; и то, косом ка Укоченици, на коју намеравасмо нападати. Најпре да прије Златиборски батаљон па за њим Пожешки. Командантима батаљона закажемо на тајно лично и преко Ађутанта да намеравамо ноћас нападати и отерати Турке, ако нам ово одобри командант војске. За знак нападања пући ће топ са шанца с Црквишта и даље на пола часа пуцати. Командиру батерије наређено је да узме висину нишана и пази да не пуца у наше, а да чека даљу заповест.

У сам мрак стиже нам следећи налог:

«Одаслато 23. Августа час 7 минута 10»

Мајору Борисављевићу.

„Место одашиљаља Перишића батерија“ (тј пред Плочом) «Ни по што не напуштајте заузете положаје; издати нужне налоге за то. Ово је што се тиче нашег положаја спрам наше средине на путу (тј. двојка путова испред Укоченице коју Турци никако не прећоше директно а обићоше и прођоше са обе стране за време данашње борбе пред мрак.)

«Издајте наредбу да се растурени батаљони Вучковића скупе. А ако је могуће један батаљон да заузме који згодан положај на вису где је Вучковић имао оперирати“.

«Такође да се подигне једна батерија за 2 топа на вису у шумици пред редоном на путу.“

«Кад борба престане дођите са Мајором Мил. Гарашанином код. Перишића батерије»

Заступник команданта ибарске војске
потпуковник
И. К. Чолак-Антић.

Ми смо предње припреме за ноћни напад учинили, а Вучковић је своје батаљоне већ прикупљао; па и последње пушке по негде се чујаху око 8 часова али по Чемерници још чешћа пуцњава беше.

У 8 часова кренемо се са Гарашанином команданту, кажемо му намеру и споразум са Илијћем за извршење ноћног напада Даље, саопштимо му како имамо и 2 батаљона прилично одморна, као и да смо их упутили к Укоченици да смене уморне војнике из бојнице. Напоменемо како су добри изгледи на успех по што су Турци свуд узбијени на бојници; како је наше десно крило напредовало до с ове стране Кадине стијене, и сад продужује пушчану ватру, можда у знак да настављају борбу по нашем обећању дајемо и ми и. т. п.

Командант нам одобри све и дода̀де да ће наредити: да Вучковић са 3 батаљона Чачана удари доцније изненада на Заскок, турско десно крило, и загрози њиховој одступници.

Извршење ноћнога напада ишло је овако:

Како се још по која пушка чујаше око 8 часова тако се и продужаваше. Споразум са командантом извршисмо за тренут и одмах при повратку са дивизије свратимо на Црквишни шанац и кажемо командѝру батерије М. Цинцар-Марковићу те опали топ у $8^1/_2$ часова и да продужава паљбу на $^1/_2$ часа. Граната прешиша преко Укоченице и Раскрсинице и удари у Турски по̀ложај. Ово је био почетак овог срећног напада. Као што пре рекосмо Златиборски и Пожешки батаљони били су упућени под Укоченицу и они су по мраку пришли под вис Укоченице; ни су их Турци ни видели. За тим, како наредимо за пуцањ топова, упутимо се друмом — ка Укоченици. Наши међутим отпочеше ватру против шанца и батерије на Укоченици. А и остали војници већином се задрже на својим местима спрам Турака: Моравички батаљон готово цео остао је по шуми и врзинама испод друма између Укоченице и Погледа. Такође и десно од подножија Укоченице бијаше војника у близо Турцима.

Јашући са М. Гарашанином, с Вучковићем и ордонанс коњицима, гледасмо дивну слику. Беше ово призор какви се у животу једва једанпут може видети: Од

нашег левог крила спрам Погледа, поред друма, па испод Укоченице, десно, па испод Зечијег поља, и даље Кадиној стијени пламћаху пушке мушевито, и чујаше се непрестани прасак њихов. Турци одговараху такође целом линијом. Ватра беше негде гушћа негде ређа. На Укоченици беше стожер ове ноћне битке. Плотуни око ње с обе стране увеличаваху знатно величанственост призора. А рика топа са Црквишта, тресак гранате у Турски положај и дуготрајно: ура! ура! ура! чињаху представу недомашном. Јаглење опет пушака око Кадине стијене чујаше се у паузи као ехо огњишту са Укоченице.

Да, све то гледаоцу дивно и велелепно изгледаше; али, ту се крв лијаше. Рањеници пролажаху друмом на Кушиће.

Ми дођосмо на двојку путова под Укоченицом. Ту се задржасмо да се изближе оријентишемо.

Наши сипаху густу плотунску ватру на Турски шанац и батерију. Турци плотунима одговарху; одскачући куршуми звркгијаху низа страну и око нас, но без опасности е нас непријатељи не виђаху. Ништа не виђасмо друго сем светлуцања појединих пушака и пламтења плотунске ватре, пред нама, и са стране. Већ ништа не виђасмо, из низине, по Чемерници шта се ради. Ко је где, како стојимо ми, како Турци? Поуздано незнадосмо, но само нагађасмо. Само сигурно знађасмо да на Раскрсници имаше доста Турака, који на наше ура! ура! ура! које се и по Кушићима. од III класе оријаше; они одговараху са: „алах! алах! лИ-ла-лах!»

Да би се склонили од случајних погодака, а и да би боље пратили ток борбе око Укоченице, подиђосмо под стрмен Укоченице где бијасмо брдом маскирани.

Но шта је вајда? Нико не види нити познаје никога док му не приђе до пред очи и не проговори.

И доиста: у ноћној борби војници раде што сами умеју.

Напомена. Тражећи старешине и разбирајући која је команда пред нама и око нас, разговарасмо са војницима. Рањеници хучу и одводе их. Један глас викну: «Господин бригадиру!“ „Јесте ли ви”? — Јесам, је си ли ти Аксентије? Ој, јесам, рањен сам; дајте ми овог друга да ме одведе на превијалиште. «Добро нек те води но кажи ми у шта си рањен». «Ружно сам рањен ах — у мали трбух и — живот» Сиромах Аксентије, то беше десетар, ордонанс ужичког бригадира I кл. Од те је ране доцније у Ужицу и умро. Овде се сем осталих рани и др. Феодоров који је желео да пође против шанца са једном четом и дозвољено му је; рањен је у главу, но лака је рана била.

Борба се продужаваше непрестано. Пушке праштаху целом бојном линијом са обе стране. Како и где стој која страна могаше се ценити само по вођи и гласу,

Од времена на време наши викаху: ура! ура! ура!и од Укоченице па прихваћаху они у резерви иза двојке путова на коси, и продужаваху остали редом до Кушићских шанчева, па се тек хораше дуготрајне «ура — — —» по свима шанчевима и батеријама Кушићским. Постоја мало па рикне топ с Црквишта, а оно се почне: «Ура — — —» од Кушића са шанчева и обратно заврши на Укоченици. Турци одговараху са „алах — ил — алах» са Укоченице из шанца и батерије, позади њих и са Раскрснице. И тако се ова вика понављаше.

Ми не могасмо да пратимо ток борбе испод Укоченице, где бесмо пришли ни колко пре, кад не бесмо подишли; а и обилазак од стране Турака није био искључен. Са тога вратимо се на друм.

Врло тешко беше са рањеницима. Немогаше се распознати ко је како рањен. Они се суљаху испод шанца и батерије, и ми их даље шиљасмо чак на Кушиће да им се ране спрам видела привију,

Пошто изиђосмо на друм, опет иста слика беше пред нама. Пушке светлуцаху десно и лево на даље од

Укоченице, а по њој самој суктаху плотуни, звиждијаху куршуми и звркtаху одскоци. Нагло наши нападаху, али се Турци упорно бранаху. Наши беху са три стране шанац опколили и опет Турци неће ни да мрдну.

Док у једанпут, око $10^1/_2$ часова од прилике (јер се немогаше видети колко је часова, и ако је било ведро, али без месечине) осуше пушке на Заскоку, то су наши под Вучковићем ударили на Турске страже. Пушке севаху и праштаху са обадве стране. Ово још више у лепша и увелича дивоту ове ретке понораме.

Сад се продужи ватрена линија до Заскока и иза њега. На Заскоку се образова друго сјајно огњиште, које одговораше Укоченичком.

Изненадни нацад на Заскок наше је раздрагао и охрабрио; а Турке сигурно опечалио, е су морали посумњати и у безбедност одступнице.

Тад наши почеше још сложније и громкије викати: «ура — —»; а Турци одговараху са својим: «алах — илалах»

Удар на Заскок оснажи пуцњаву целом бојном линијом.

Напомена. У борби око шанца на Укоченици дозивали су се наши са Турцима, једни друге чикали и позивали да се окушају. Ту је било наших Кушићана који су поименце изазивали Кладничане, а ови опет њих. Па се и псовали, познавајући се као комшије, а крвници.

Око 11 часова малакса ватра и пуцањ по Чемерници. А чињаше нам се да беше прикучила близу «Зечких врхова" т. ј. између «Зечког поља" и „Кадине — Стијене". Шта би тамо не знамо. Тек се сваки час надасмо да опет понови пуцањ и, — не би га.

Око $11^1/_4$ часова ноћи слади се и ватра на Заскоку.

И са страна обреди се и утиша пуцањ. На Укоченици непрестано пушке пламтијаху. Надасмо се од тренутака до тренутка да загрокте пушке на крилима —.

И, ништа. Сад ће, скоро ће —! Што нх не бију, нарочито са Чемернице? И, ништа.

Ми закључисмо да још са истом жестином продужавамо, и пошљемо ипак једну чету у прву линију да помогне нашима, који од толико времена на шанац пуцаху. Ватра се умножи и тако продужи само око шанца и батерије на Укоченици.

Ми сваки час изгледасмо да запламте пушке и на крилима; па кад не би закључисмо: да је Вучковићева команда одступила (која и није много у борбу увела), а Илићева команда да је се зауставила. Споразума и гласника не могаше бити пошто је ноћ приклопила и незнађасмо гди су команданти крила, а и они где смо ми.

Борбу продужавасмо; прође пола ноћи. Бејасмо у незгодном стању. Да продужујемо и даље борбу и људе губимо, не виђасмо јасне цељи ни користи, пошто Турци држаху још исто онако, као и пре, Укоченицу. Да одступимо, штетно нам се виђаше. Овако премишљајући и надајући се даће и крило поновити пальбу водисмо борбу до 1 часа по пола ноћи одприлике.

Око 1. часа по пола ноћи пресекосмо премишљања и на једно одлучисмо се, тј. да дамо знак «Одступање» шта и учинисмо. Јест, али сад се још јача пальба отвори око шанца.

Кад свирну трубач: „назад", за што пушке и плотуни учесташе —?

Ми резонирасмо да Турци разумеше, па се окуражише. А наши вальда опет једва дочекаше да се разреше дужности, да већ бију шанац, па хоћаху при поласку што више да испале, и тиме искале на Турке, кад напред не могаше, што морају назад. Или, да Турци недржаху да је то знак општег напада на шапац, па дају последње плотуне да њима прикрију одступање, као што се и не чујаху нигде да вичу „алах —" сем на раскрсници; а наши, можда се усиђише па веле, лако-

ћемо одступити кад имамо дозволу те још мало да продужимо не би ли отели шанац од Турака —.

Еле, овај појав беше неразрешив.

Ми наредисмо Рачански батаљон у предстраже, а г. подпоручика Ерића за начелника и наложисмо му да и даље пази на ток догађаја, па одосмо на Кушиће. Тек што стигосмо — дотрча весник са Укоченице и каза да је шанац на Укоченици у нашим рукама, то беше у 2 часа по пола ноћи. И већ пушке престадоше пуцати и на Укоченици.

(Свршиће се)

ЛОРЕЛАЈ

Пре много тамних лета,
Где Рајне трепти сјај,
Где тихи Бахарах цвета,
Живљаше Лорелај.

Тајнама њених чари
Очаран беше тад,
Многи калуђер стари
И многи војник млад.

У древном замку њеном
Порочни влада кâл,
Под замком с мутном пеном
Шумори бурни вал.

Смртноме њене дражи
Даваху земски рај,
Ал' за то срце тражи
Вештица Лорелај.

Символи свете тајне
За њу су символи зла,
И вали тихе Рајне
Надежда вечног сна!

Невиност проли сузе,
И призва божју власт,
И Бог од онда узе
Од Лоре нежну страст:

Борама покри чело,
Раслаби њезин глас,
Исуши њено тело,
И снегом покри влас.

Презрена, оде Лора
Где вали бију град,
И с града, одозгора,
У Рајну скочи тад. —

Ал' од тад сваке ноћи
С обале шуми вај:
То тужи у самоћи
Вештица Лорелај.

Војислав

МОЈЕ МИНИСТРОВАЊЕ

(НАСТАВАК)

V.

Просветни и црквени програм

19. Априла 1888.

Број приватних писама и честитака још непрестано расте. Једно писмо од пријатеља из Лондна, пуних пет табака, нисам имао каде љуцки ни прочитати. Кад ћу стићи да одговорим на његове жеље «да и као Министар послужим српској књизи и — цркви", којој сам и «до сада као приповедач, лекар, научар, шеф санитета, лорд-мер, историк итд тако сјајно користио" то Бог свети зна. — Дворски саветник А. Битнер из Дрезде благосиља ми нов посао за који, вели, зна да је огроман и тежак, и нада се да ће моје миннстровање бити од вајде и слепима, за које сам као начелник санитета имао толико старања, да сам у његов завод послао одличнога г. Марковића те се спремио за вредног наставника слепих — Један срески лекар из Сучаве у Галицији, са којим сам пре 20 година учио бабичлук у Прагу, вели да има већ неколико година како жељно ишчекује да види моје име међу Министрима, јер према способностима итд. за њега то је било само питање времена, и — рифтик — доће деиеша... Следују честитања — Један рођак из Чачка иронично ми честита «Краљево поверење", које сам стекао тако брзо пошто сам био стрпан у пензију.... Један колега из Неготина радује се што ми се «post tot discrimina rerum» дало заслужено задовољење. — Један учитељ, чије име никада ни чуо нисам, налази да је управа просвете дошла у «најдостојније» руке, јер он је, читајући моје «радове на

пољу науке и лепе књижевности — родољубље — светао организаторски дух» итд. Да причекамо до сутра, сигурно ће г. уча имати и какву молбицу. — Г. Грубер професор на енжењерској војној академији у Бечу радује се изванредно «да се најзад догодило оно што је он одавно ишчекиво“ те тако може и мени и мојој отаџбини честитати итд.

Па онда препоруке које су препоручени лично донели. Еве две пробе ради.

«Поштовани пријатељу! Већ ме два дана јури кум мој Н. Н. бивши учитељ из Н. да вам га препоручим, и ако ме то ужасно мрзи, и то у толико пре, што овај мој кум има и сувише претерано мишљење о улози коју треба да игра за будућност српства, држећи да у учитељству нема довољно поља за своје патриотске подвиге. До душе он се задовољава за сада и с учитељством, ну тешко да се неће кашње пријавити за какво место у — ком конзулату. Пошто је свршио учитељску школу треба му дати учитељство» Јакако!

Друго.

„Драги В. Нека ти је препоручен наш пријатељ Б — који је некада био посланик у скупштини. Твој»

Пустих преда се тога пријатеља. Лепо одевен човек, црномањаст, очи му играју као на масти.

Питам га шта жели? Ништа. Дошао као «наш пријатељ» да се видимо. Узгред, да ми исприча, како су ме јуче неки радикали грдили на лађи, којом је и он дошао. Рекох му да је мени апсолутно све једно хоће ли ме ко грдити или хвалити, па зазвоних да пусте другога. Боже мој шта га има драговољних шпијунчина! И онај зове такву индивидуу — «наш» пријатељ..

Од данашњих послова у просвети, осем молаба за испис из школе, преписке са управом фондова око процента чиновничких за удовички фонд, и са пореским надзорником о наплаћивању порезе од чиновника мин. Просвете, осем траженог изјашњења од некаквих учи-

тељица које се гложу међу собом, осем преписке о грађењу нове Крагујевачке цркве и хонорару једног енжењера, да прибележим да смо решавали оваква питања: Како ће се поступати са ђацима који долазе на испит зрелости а имају *лоше владање* за последње *две* године? Решисмо: Ако се, по *смотреној* оцени владања крајем Априла *друге* године, од како је лошег владања, нашло то исто, онда да се отпусте из школе, а да се пусте на испит зрелости. — Хоће ли се благодејанцима издавати благодјејање и за време боловања? Да се издаје ако болест не би трајала дуже од три месеца. — Како се приближује време за ревизију основних школа, наредих главном просветном савету да ми кандидује лица за ревизоре. — Писао сам г. Митрополиту да с Архијерејским сабором изради нов закон о каштиговању свештеника за погрешке и кривице у свештеничким дужностима. — Једној гимназији посласмо хербаријум. — Попови траже да им се одреди нарочита награда што закуну «пољске чуваре»... Из акта једнога гимназисте благодјејанца видео сам: да се у нас не даје благодејање ономе сиромашку, који се одлично учи, већ се често одличне оцене дају само за то, да ђак «не би изгубио благодјејање». Да патриотског милосрђа Боже мој!

Морао сам да молим државни Савет да накнадно одобри трошак, који је прошла влада решила за сарањивање Панчића о државном трошку.

Данас је била седница Министарског савета у којој сам учинио једно добро и једно рђаво дело. Добро је што сам нашег најбољег и највреднијег статистичара Богољуба Јовановића начинио начелником статистичког одељења. То беше мој први указ — Рђаво је што сам дао потпис на указу којим се Ђока Радовановић шаље у Управу фондова. Као Министар Народне Привреде већ сам знао да је управа фондова за то дошла на ивицу пропасти, што су све владе трпале у њу оне чи-

новнике, који су им политички неподесни, а не могу се отпустити из државне службе, јер имају преко 10 година службе — за то, што су трпале у њу чиновнике без икакве способности за послове управе фондова, или и способне, али без икакве воље за рад, јер им је такав премештај с правом изгледао као политичко гоњење. Ја сам такав поступак мојих претходника осуђивао, а ето на првом кораку ја радим то исто. За што? Па морао сам. Министар унутрашњих дела једног Министарства, које није партизанско, није могао задржати за начелника полицијског одељења једног радикалског партизана; да га баци у пензију — неправда. Куда ће с њим? Аман, узми га ти у управу фондова... И ја га узех у интересу виших државних обзира, па макар и на моментану штету управе фондова и своје сопствене репутације. Још је то с Ђоком цвеће и ковиље, ако само не мораднем потписивати далеко крупније ствари против свог бољег уверења... Ја већ сад слутим да би човек, који би хтео да министрује строго по својим начелима, морао сваки дан да потеже оставку, као кебу иза паса.

После подне, у привреди, пре свега направио сам распоред за примање појединих начелника и референата. До сада се искупе сви у маленој собници г. Чединој чим ја дођем у канцеларију, па се грабе ко ће први да сврши посао, а други дангубе по сахат по два док дођу на ред. Узевши у обзир где је чија канцеларија (јер нису све у кући где је Министарство) ја наредих да на референсање долазе овим редом: статистичко одељење, земљорадничко-сточарско, рударско, поштанско-телеграфско, шумарско, трговачко, рачуновођа.

Обраћена ми је пажња (на жалост не из надлежног одељења „за трговину радиност и саобраћај" већ од једног личног пријатеља) на нову железничку тарифу, која је израђена у Јануару ове године, а која се сада штампа. У тој тарифи, по мишљењу стручњака, има по где-што паметно, али и врло много штетних ствари. Наре-

дих да се потражи од Министарства грађевина досадашња и ова нова тарифа, те да са стручњацима видимо да ли у интересу трговине не морам, а на основу устројства Министарства привреде, подићи свој вето.

Много сам времеиа утрошио данас са једним мемоаром ваљевског окружног енжењера г. Стеве Ђуричића у коме доказује да у земљишту тамошњега краја мора бити *соли*. Вели да је 20 година на томе радио, излазио је с тога пред књаза Михаила, и он га је пажљиво саслушао, али на несрећу, књаз погибе; доцније је код *сваког* «правителства» усмено и писмено предлагао истраживање соли, али без успеха; пре годину дана излазио је и пред Њ. В. Краља и добио налог да поднесе извештај Дворском Маршалу непосредно. На том извештају много радио, путовао, снимио профиле итд. поднео га у Мају пр. г. Краљ све послао Мин. Нар. Привреде, где и сад лежи јер је он «дошао у сукоб са начелником рударског одељења". Хм, хм. Хајде нека је то у овом случају узрок, ама од куда «*сва* правителства» за последњих 20 година не нађоше за вредно да узму озбиљно његове предлоге? Зовнух г. Михаиловића и упитах шта је у ствари? Он ми рече да у Србији има свакога рудног блага само *соли*, по геолошком саставу наше земље, *нема*.

У 15-ом бр. «Српског Занатлије" видео сам једну молбу упућену на мога претходника. Поред многих захтева, који се не могу извршити, нађох много што-шта оправдано и могућно. Наредих да ми се о тој молби стручно реферише.

20. Априла 1888.

Зар још, и то депеше? Ко ли је ово? Ах, наравно, мој колега Ивша! Та он ми је и пре за сваки орден честитао депешом, а камо ли неће сада. Добро, добро, altes Haus!

А ова друга? Из Дубровника, од Бопа! Срећни младићу, ти можеш да живиш само за науку!

Ене сад! Кутија пуна ружа и то чак из Дрезде. Још су свеже... Господе, ко ли то ружама честита? Да није каква... Unsinn, та оженио сам се још пре 23 године. Чекај, има и писмо међу ружама. Наравно, стари варошки саветник Тајхер, који поред управе дражђанских водовода и ватрогасаца има пасију да негује и руже. Хвала чича Тајхеру!

Е, данас је ред на старце. Ево и чича Прендића из Алексинца. Нека је благословена његова дипломатска качкета са портом од вишњеви кадифе. Она ме увек сећа на једно давнопрошло време, када је Србија била много сретнија, јер се онда више бавила филологијом него политиком.

Загреб? Ко ће то бити? Нико други до Туна. Другови смо са Билротове клинике, само што је он срећнији. Он је професор универзитета, а мене је ђаво однео у политику.

Овога ич не познајем. Па ипак он ми пише «ако ми не учиниш ову љубав не било ти просто ни овог ни оног света.» А какву љубав? Да отерам из његове вароши једног учитеља радикалца, и то «колико телеграфским путем.» А шта је скривио? «Беше запео и душом и срцем да дођу радикални кандидати за поверенике» Е богме то је страшно злочинство. «Поред овог кад први пут дођоше у нашу варош нови началник окружни и срески, он је изашао у сретање с осталом голанверијом радикалском, па је напио оваку здравицу: Ej вала Богу кад дочекасмо слободу, те нам началници долазе слободно без сејмена! А није прошло десет дана, а срески тражи да му се пошље десет жандара.» Жандари, јакако! Зар ти незнани пријатељу, мислиш да слобода може бити без жандара? «Ето какав је он учитељ, а ви га оставте и даље да се овде *слади* и даље, па ћете онда добро задовољити партију своју» али поред ове

претње ипак завршује писмо овако «Сад само могу рећи ми ћемо сви бити увек готови и одазвати се вашим позивима Дакле, господине, примите мог најдубљег осећања, понизни Н. Н.»

Е, што ме изедоше с овом «нашом» партијом.. Далеко ти брате лепа кућа и теби и твојим најдубљим осећајима партизанским.

Г. Дворски Маршал шаље ми улазницу за дворску капелу за време великог поста. Служба сваке среде, петка и недеље. Бдења 6, 8 и 21 Априла у 6 сати по подне, а 22-ог вечерња у 3 часа по подне. За ускрс следоваће нарочита наређења — Ово ме потсети да ја као Министар цркве треба сада да идем не само у дворску капелу него и у саборну цркву. То ће ми сад, велике недеље, одузети много времена али шта знам, Министар није само за рад, он је поглавито за репрезентацију...

Данас је потписан закон о раскиду уговора за монопол дувана. Чудновата је историја тога закона. Он је био у скупштини вотиран, преписан и спреман за потпис, када је радикална влада пала. Један од скупштинских секретара (чини ми се да рекоше г. Милован Маринковић) помислио је да ће тог скупштинског решења нестати, као да га никада није ни било, само ако нестане оног преписа тога закона који је био спреман за потпис и — чудним случајем — тога преписа нестаде. Наређена је потера за тим преписом. Бивши Председник дотич. скупштине г. Риста Поповић. уверава написмено да је скупштина одиста вотирала тај закон и да је он случајно остао непотписан. Како се препис није могао наћи у скупштинским актима, то га је Ракић дао реконструисати из протокола и стенографских бележака скупштинских, па га је поднео на потпис. Тај закон овлашћује Министра Финансије да за откуп монопола дувана направи зајам од пет милиона, с тим, да интерес не сме прећи девет на сто годишње од факти-

чки (ефективно) примљене суме. Ракић нам заложи своју реч: да ће он наћи новаца за откуп монопола дувана много јевтиније него што га овлашћује овај закон.——

Од лица која сам данас примио у Министарству просвете да забележим двоје.

Прво беше један младић са врло дугачким презименом са којим сам се познао за време мога кметовања Београду, и који ме још и сад титулираше «Господине Председниче.» Рече ми да му «дужност оданости налаже» да ми, као Министру привреде, обрати пажњу на једну врло важну ствар. Чуо је од једног разборитог човека «из народа", који није ангажован ни у једну политичку партију, да би држава могла лако, са мало жртава, и то одмах учинити, да још овога лета народ збере дупли плод од кукуруза онде, где је досад збирао само један, па да чак и планинци, који до сад нису садили кукуруз, до јесени добију и тога плода. То би се постигло овако: Да се одмах изда распис да општине јаве просторе засејане јечмом. Овај се жање у Јуну. Чим се «дигне» јечам, ваљало би, преко власти, настати да се земља поново узоре и да се засади кукуруз «ферментин» или «чинквантин.» Семе да држава набави. У Септембру би тај кукуруз био зрео. Он успева и по планинским местима, јер му не треба више од $2^1/_2$ месеца.

Белешку о овом раговору стрпао сам одмах у привредни портфељ, и чим сам по подне примио начелника земљорадничког одељења на реферисање, замолио сам га за његово мишљење о чинквантину. г Чеда Поповић рече ми да су пробе са тим кукурузом чињене у нас, али без икаквог успеха.... И тако и тај сахат времена утроших узалуд.

Друга «замјечателна» визита беше једна учитељка која је имала да ми преда у руке једно писмо. Никада пре тота нисам видео тако помодно и елегантно обучене учитељке. Одело и држање потсетило ме на оне даме које сам само у Паризу виђао и то само, кад сам се око

поноћи враћао из опере, јер само их онда има по тротоарима Boulevard des Jtaliens. Беше то крупна јунонска прилика танкога стаса, развијене бисте, крупних очију, и да јој јабучице нису сувише испале, да јој очи не беху мало на криво разрезане као у Јапанаца, нарочито да није имала испод очију модру бразду и врло маркантну линију од носних крила до углова уста, могло би се рећи да је лепота. Ја се и нехотице намрштих.

— Шта желите? —

— Имам ово писмо да предам —

Писмо се почињало овако: «Драги Министре».... Знајући ко ми може тако писати, ја бих сигурно уплашено превртуо да видим потпис; срећом познадох одмах кокетни рукопис једног пријатеља и «предшественика» на овом атлазном фотељу, па сам мирно прочитао ту дугачку историју разних неправда учињених овој дами под изговором да је «напредњачки шпијун» а у ствари да се само омаловажи Министар из противне партије, који је налазио да је то одлична учитељка. Потражих неколика објашњења. Јунона стаде да плаче због некаквог општинског додатка, који јој не издају. Женске сузе, које тако лако теку, праве ме нервозним, али опет потражих њену учитељску листу и нађох да је одиста одлична учитељка. Обећах учинити што могу да се неправда поправи.

Кад сврших „примања“ насташе «текући послови».

Молба да се један младић постави за приправника у народној библиотеци. — Посласмо народном библиотекару на мишљење.

Један директор н. гимназије пита како ће се ценити владање и казне за неоправдане изостанке из школе. Упутисмо га да се управља по §. 24. школског закона

Молба за периодску повишицу. Да се изда.

Молба за 20 дана одсуства. Зар сада, пред испите? Не дам.

Постависмо једну привремену учитељицу. Одобрих састав комисије за испит зрелости у Зајечару. Суд нишки јавља да је: а) свештеника А. С. казнио за неуредно вођење црквених протокола са три дана затвора или са 30 динара; б.) да је огласио за невина свештеника К. П. који је био оптужен да је оштетио цркву. —

Један свештеник није добио свој бир. Наредих да му власти наплате.

Г. Епископ Нишки јавља да се прота П. не може утврдити указом за проту, јер је под духовним судом.

Реферат о игуману Филарету. Вели да је невин. Морам видети за што га Митрополит гони.

Маса писама између Мин. спољ. послова и конзисторије преко нас, све због развода бракова.

Г. Митрополит јавља да Архијерејски сабор није могао ући у израду закона о каштиговању свештеника, јер треба најпре да се донесе нов закон о црквеним властима. Прекрасно, нека одмах приступи спремању тога закона.

Данас сам се дуже бавио проучавањем школа наше браће у Старој Србији. За школску годину $188^{7}/_{8}$ нађох 1, у *призренском* округу 5 мушких и једну женску школу (Призрен, Стрецка, В. Хоча, Љубижда, Зочиште) са 8 учитеља и једном учитељицом. 2. У *Тетовском* округу 6 мушких и једну женску школу (Тетово, Беловиште, Стенча, Блаце, Вратница, Маврово) са 7 учитеља и једном учитељицом. 3 У *Скопљанском* округу свега три мушке школе са 3 учитеља (Кучевиште, Бањане, Бразда). 4. У *Кумановском* округу свега три мушке школе са три учитеља (Куманово, Бујановце, Св. Петка) 5 У *Велешком* округу једна једина школа мушка у Велесу са једним учитељем. 6, 7, 8. У *Охридском*, *Дебарском* и *Гњиланском* округу само по једна школа (Боровац, Галичник, Гњилане) и по један учитељ. 9 У *Приштинском* округу свега осам мушких школа и девет учитеља (Приштина,

Штрпце, Липљане, Добротин, Грачаница, Неродимље, Доња Гуштерица, Ливађе). 10. У *Пећском* округу две мушке и једна женска школа (Пећ, Дечани) са три учитеља и једном учитељком. 11. У *Ђаковичком* округу само једна м. школа са једним учитељем (Ђаковица). 12 и 13. У *Вучитрнском* и *Митровичком* округу свега по једна м. школа са по једним учитељем (Вучитрн, Мигровица). 14. У Ново-Пазарском округу једна женска и једна мушка школа са два учитеља и једном учитељком (Н. Пазар), 15. Најзад у *Сеничком* округу једна мушка и једна женска школа у Сеници, са једним учитељем и једном учитељком.

Дакле у свих 15 округа Старе Србије, *на 62 године после васкрса нове српске државе* нађох основних школа 41 (36 мушких, 5 женских) са 46 учитеља и 5 учитељака. Од средњих школа нађох само једну богословију у Призрену са 78 ученика' 5 наставника и једним учитељем за турски језик, па и то све задужбина Старосрбијанца пок. Игуманова.

Међутим у тој истој Старој Србији и Македонији, *десет година пошто* је *Русија створила кнежевину Бугарску*, нађох *бугарских школа*: а) основних 194 (мушких 176. женских 18) са 208 учитеља 33 учитељке и са 9728 ученика и ученица. б) Од средњих школа нађох велику бугарску гимназију у Солуну са 7 разреда и 293 ученика и 15 професора; бугарску вишу женску школу у Солуну са 5 разреда и 63 ученице и 5 класних учитељака; нађох бугарске ниже гимназије са четири разреда у Скопљу, Велесу, Штипу, Прилипу, Битољу, Водену са 531 учеником и 28 наставника; нађох троразредне ниже гимназије у Кукушу, Серезу са 55 ученика и 5 наставника; нађох зачетке нижих гимназија са два и једним разредом у Гуменџи, Неврокопу, Мелнику, Петричу, Плевњи, Криворечкој паланци, Тетову, Охриду, Хлерину, Ембору, Ресну, Дибри и Кичеву са 208 ученика и 16 наставника; нађох средње школе за женску децу у Скопљу, Битољу

Прилипу, Кукушу, Водену и Велесу са 122 учеиице и са 10 наставница [1]

Све горе поменуте српске школе коштају нашу браћу у Ст. Србији годишње 40,000 франака, а на побројане бугарске школе троши Бугарска два милиона лева....

Ова упоредна студија страшно ме је потресла. Ја с овим белешкама одох право председнику Министарства. Никада ваљда нисам тако речито говорио као овом приликом. Чича ме је врло пажљиво саслушао, па онда мирно рече

— То је одиста врло озбиљно питање, али ја држим да о њему треба да води бригу — Г. Министар војени.... Таква се питања топовима решавају. Видите, молим вас, кад се с њиме састанете, јесу ли поправљени шрапнели за Дебанжове топове? —

Табло.

(Наставиће се)

ГРЧКЕ МИСЛИ

О ЕТНОГРАФИЈИ БАЛКАНСКОГ ПОЛУОСТРВА

од

ШАР-ПЛАНИНЦА

V

У претходним чланцима казано је све што се у овај мах могло о главноме предмету, и показано је, по признатим писцима, шта Грци мисле о етнографији балканскога полуострва.

Међу људима, који се о овим питањима баве, наћи ће их се више који говоре да су садашњи Грци прилично попустили, да већ прилично сипају воде у своје

[1]) О свима овим *бугарским* школама по Старој Србији и Македонији има опширна студија у „Отаџбини“ књ. XIX стр. 78—95.

етнографско вино. На крају овог чланка говорићемо о врло умереним предлозима, које је на једном предавању у Cercle Saint-Simon у Паризу објашњавао г. Д. Викелас,[1]) баш у време нашег рата с Бугарима Има у свему томе и нешто истине, али *главна основа* ипак није још ни до данас промењена; она остаје онака као што смо је ми нацртали.

Да би наши читаоци видели у чему се састоје те умереније грчке мисли, забележићемо: да се по најновијем атинском схватању Македонија дели на три зоне: на јужну (грчку), на северну (српску), и на средњу (мешовиту). Године 1885 садашњи грчки министар председник г. Трикупис, као приватан човек, говорио је једноме од уредника Pall Mall Gazette у Лондону: да се Македонија дели на три зоне, на јужну која јесте и остаће грчка, ма шта било; на средњу, у којој има и Грка, и на северну, у којој Грка никако нема. Грчка се — рекао је г. Трикупис — интересује нарочито за средњу Македонију. Становници тога краја признају цариградског патријарха, а не признају ексарха бугарског, али како се јелинизам у томе крају не налази у компактној маси, извесно је да ће се сав тај крај пословенити, ако би пао у руке Србије или Бугарске! Исте је мисли, а у истом листу од 6. новембра 1885. г. још опширније потврдио грчки отправник послова у Лондону, г. Ђенадије, који је онде представљао владу г. Делијанија, Трикуписовог противника.[2]) У средњу зону улазио би од прилике предео између планина северно од Прилепа и јужно од Битоља и између Белеша (јужно од Струмнице) и водопађе реке Брегалнице. Та би се зона имала делити, и Грчка би, по садашњим мислима атинских политичара, на сваки

[1]) Г. Викелас је самосталан човек који већином живи у Паризу. Писао је више цењених дела на грчком и француском језику. Cercle Saint-Simon је клуб у ком се састају професори, књижевници, дипломати и економисти.

[2]) Bikélas, Le rôle et les aspirations de la Grèce dans la question d' Orient. Paris 1885, стр. 53 и 54.

начин морала за се тражити Битољ и Струмницу као стратегичка места на северним границама.

Поводом у најновије време истакнутог питања, да васељенска патријаршија именује епископе родом Србе у епархијама где Срби чине на том крају већину, изјаснио се врло повољно атински лист *Παλιγγενεσία* (у броју од 14. Августа 1890.), за који се мисли да је један од органа самога г. Трикуписа. *Παλιγγενεσία* би пристала да ту концесију патријаршија учини Србима у Скопљу и у Охриду, али под условом, да се Срби одреку и уплива и аспирација у јужним крајевима Македоније и с извесним прекором што се до сад од стране српске тражило нешто чак и у Битољу и у Солуну. Наше обичне етнографске мисли називају се у том чланку обманом и заносом; у њему се напомиње, да је у томе прави узрок што се до сад патријаршија мало обзирала на српске захтеве, и чланак се завршује жељом, да се српске и грчке тежње, општега добра ради, доведу у сагласност (као што изгледа српским попуштањем). То би била најновија грчка оцена сувремене етнографске политике, и ми је бележимо као очевидан најновији напредак према ономе, што се раније мислило.

Толико у допуну пређашњих чланака, пошто је главни задатак овога последњега, да се врати у целини на предмет, о ком се говорило у прва четири чланка.

Српско, бугарско и грчко етнографско и државно питање; српски бугарски и грчки коначни изгледи за будућност, и српска, бугарска и грчка дефинитивна државна формација, на случај да у ближој или даљој будућности догађаји до тога доведу, предмет су *балканског питања*. Чисто смо се уплашили кад смо те речи написали. Да не жалимо мастила, али колико се само крви њих ради пролило?! Колико ли још снаге и жртава неће требати да се оно реши?! И Бог зна још за кога су досадашње, за кога ли су будуће жртве?!

Дакле наша жеља, да ове листиће завршимо погледом на «целину,» изведе нас у *Балканско питање*. И ми мислимо да и о њему говоримо, и мислимо да то учинимо само на три четири листа! И нама стаје перо у руци, а шта читалац мисли, не треба ни да погађамо.

Тим песимизмом, који само прост помен балканског питања побуђује, стегнућемо срце и узећемо преда се само два питања најглавнија за ту велику политичку еволуцију будућности, а та би два питања била ово:

а. *Можемо ли што научити за наш посао из историје уједињења осталих великих земаља и народа?*

б. *Можемо ли ми ићи њиховим путем или нам ваља бирати други, и који?*

Та питања можемо поставити за то, што на њих изводе како мисли излагане у прва четири чланка, тако и логика сама.

А најлакше ћемо објаснити, за што постављамо ова питања, ако часом промотримо како су се развијале остале земље у Европи, а како наше полуострво?

Међу крупнијим деловима европскога копна, Балканско полуострво заузима у сваком погледу једно од најзанимљивијих места.

Погледате ли Европу по јужним њеним странама, видећете на истоку, међу Црним и Јадранским морем, наше полуострво, мало даље к западу Апенинско, сада Италијанско полуострво, онамо још даље Шпанију с Португалијом.

Погледате ли Европу преко целе њене ширине, видећете и велико-британска острва и скандинавско полуострво; видећете стару Галију у данашњој Француској, а на равницама њојзи источно и северо-источно видећете Немце, па за њима Пољаке, а за овима Русе, како су се по пространим земљама разместили.

И у свима овим деловима Европе, прво што вам може пасти у очи, то је да је унутрашња државна или национална кристализација одавно срећена у *извесним ири-*

родним границама, и *да географским природним целинама одговарају државне или националне целине*, а кад погледате у историју, она ће вам испричати, да се образовање свих тих целина није обзирало *ни на какав етнографски сентиментализам*.

Прогледајте с овом идејом на уму француску историју и проучите каквим је путем, кроз какве муке и тегобе постала садашња једна и нераздељива француска отаџбина. Не само супротни интереси властеле и појединих династија, него и различност, и то не незнатна, племéнâ, дијалеката и језикâ подизали су небројене сметње јединству народноме. На садашњем земљишту једне и нераздељиве Француске, бивало је само пре три четири века, по два краља, а уз краља увек читава гомила скоро независних војвода и кнежева. И они су, по средњевековном праву, дерали јединство отаџбине на толико комада, колико је њих било. Кад је после реформације дошла још религиозна борба, она је поцепала све те већ поцепане делове и на две вере. Али је француски народ био срећан у својој књижевности и у својим државницима. Књижевност је француска узбила натраг све ситне дијалекте (незнатне језике) и њихову литературу, и раширила једну државну мисао над свом географском целином отаџбине. Државници француски, са даровитијим и умнијим краљевима на челу, утукли су све потпоре расцепа, обеснажили су стару властеоску моћ и ситне господаре над појединим крајевима и областима, и у име јединства отаџбине подигли су централизацију с краљевском влашћу на врху, централизацију, коју је револуција изједначењем права и већом слободом само утврдила и разгранала. Необична творна државна снага спојила је у једно и опасала једном државном мишљу све оно што је ушло у географску целину државе, не питајући *нити шта је, ни од куд је, нити кога је рода и племена*.

Истим путем, и ако другим средствима, ишао је и развитак Италије. И тамо је било и државица и дијалеката читава гомила, а дијалеката међу простим народом има и данас. Али су уз старије снажне римске традиције књижевно јединство Италије, изречено још одмах у почетку просветне обнове, и имена Данта, Бокача и Петрарке створила просветно јединство Италије стотинама година пре јединства политичкога. Одавно се сва Италија служила својом једном књижевношћу; одавно су дијалекти потурени из виших сфера живота и замењени књижевним италијанским језиком — али су кнежевине и краљевине са подељеним ситним династичким интересима остале, и још су гдекоје и у туђинској власти биле. Још пре тридесет година Италија је показивала напредно занимљив призор. У књижевности и у просвети огледало се лепо идеално лице италијанскога јединства; у ствари је била најнеудеснија политичка расцепљеност. Велика оданост просвећенога народа италијанског својој отаџбини; ненадмашно родољубље савојске династије у Сардинији, и велика мудрост кнеза Кавура, једнога од најзнатнијих министара на свету, учинили су, те је у наше дане и политички облик Италије изједначио се с обликом отаџбине који је у италијанској књижевности био одавно жив и светао. И данас је Италија једна од великих сила, а ненадмашан и светао пример, *како се отаџбина може ујединити знаменитим и дубоким културним и књижевним радом и родољубљем својих синова много пре него што би могло доћи време да се то и политички изврши.*

Пример Немачке није много различит од италијанскога. И у Немачкој је народ прво уједињен књижевношћу; и у Немачкој се књижевност снажним својим развитком издигла као оруђе народнога развитка у свој географској целини отаџбине, насупрот свима обласним и локалним утицајима; и у Немачкој је књижевност ство-

рила јединство отаџбине, а државници су касније радили да то јединство остваре.

Да не идемо с овим излагањем још даље, рећи ћемо, да се политичко јединство и морално освајање, да се образовање народа и крепких народних држава нашега века вршило непрестано *путем просветним и путем политичкога рада.* Просветни је рад или напред спремио оно што је извршила политика, или је касније имао да утврди, споји и стварно састави оно што је освојила политика

Је ли Балканско полуострво пшло којим год од та два пута? Има ли данас когод на њему, да би којим било од та два пута водио? У чему смо ми балкански народи провели средњи, у чему ли нови век? Јесмо ли ми радили што су радили други, мало даље западно или северно од нас? Које су наши освајачи, које ли плодови њихових победа? Које су наше просветне мисли, које ли њихови плодови? Које су наше високе политичне идеје, за које ће нас славити потомци после више стотина година? Шта смо учинили и шта чинимо за ову лепу земљу, која нас храни и поси и за оне који ће после нас на њој живети? Јесмо ли успели да где му драго разградимо ситне ограде, да области и посебности општему потчинимо? Има ли где год каква локална слабост или предрасуда да смо је утукли? Јесмо ли чим год надвисили свој век и свакидашње мисли обичних интелектуалних надничара?

Кад се узме да ми говоримо не о Србији или Грчкој, него о свеколиком балканском полуострву, о великим задацима политичне будућности, свак ће лако појмити горку истинитост наших питања. Јер балканско полуострво једнако изгледа као што су оне горе поменуте земље изгледале *тек усред средњег века.* Балканско је полуострво и сад позорница букварске љуте националне борбе међу народима сродним и несродним. Оно што је у другим земљама милом или силом одавно прекрхано и

саломљено, на балканском је полуострву још у пуном јеку силе своје. И на другим је местима било и разних народа и разних најезда, и на другим су местима у круг државних творевина (које су се свуда ширише у извесним географским целинама) улазили и различни дијалекти и различни језици; али се на другим местима нашло свуда по једно племе, које је својом снагом на видик избијало и оне друге са собом изједначавало, или на државну заједницу нагонило.

Балканско се полуострво тиме поглавито од свих осталих земаља разликује, што *од почетка историје ни један сличан покрет на њему није имао успеха и није довео до каквог год коначног ресултата.* Оно исто стање хаоса које је на овом крају Европе оставила епоха сеобе нáрôдâ, показује се нашим очима, с незнатним променама, и данас. На балканском полуострву, ни једáн од нáрôдâ насељених на њему, није успео да надвлада остале; ни један језик није могао да свуда избије поврх осталих; ни једно племе није могло да развије просвету тако надмоћну, да јој се остала племена не би могла одупирати. Нити је сила, нити је просвета могла успети, да овде образује једну заједничку кућу под једном заставом. А кад то није учињено пре XIX века, национално-либерални ток идеја који је владао кроз последњих сто година (ма да изгледа да и он сад уступа много мање либералној теорији о сфери интереса) подигао је својим етнографским сентиментализмом овоме развитку сметње много веће, изазвавши у живот народне егзистенције, које може бити немају довољно услова да живе, а имају их довољно да са свим не пропадну.

Да часом прегледамо разне заставе под којима се покушавало уједињење, те да исторички дођемо до онога што је пред нама, како бисмо могли наш преглед по постављеним питањима наставити.

Први просветни језик који се јавио на балканском полуострву био је стари јелински. Али приморска Грчка

мало се бавила унутрашњим крајевима полуострва, више пак приморјем, и не само приморјем балканским, него приморјем средиземнога мора. Поставши сама из семена просвете, коју је подигла југоисточна страна тога приморја (Египат и Финикија), она је у свом потоњем самосталном развитку држала исти општи правац. Унутрашњост полуострва, насељена по свему што се зна, народима којих су сродници и још'те живи потомци Арбанаси, мало је улазила у рачуне старе јелинске политике, сепаратистичне, трговачке и републиканске. С тога ни политика старих јелинских република нема готово ништа посла с балканском политиком. Први крепак израз балканској политици, израз пробуђен јелинском просветом, даје македонска династија. Филип и Александар Велики, по пореклу уроћеници, по просвети и политици Грци, *први су познати владаоци целога полуострва балканског.* Још и једном од њихових последника, Лисимаху, биле су границе на Дунаву. Али и Александар, први представник централизма и автократских система, иде и ломи се на истоку. Његово царство га не преживљује, балканске земље, које он први пут износи као целину пред лицем историје, ма да су и после смрти његове остале у заједници, нису се развиле као самостална целина; јелинизам није никад тежио да ове земље састави, и није чудо што у томе није никад ни успео. Све што је учинио, то је што је ухватио снажно корење по јужној страни полуострва.

За Јелинима долазе на балканско полуострво највећи вештаци у државним творевинама — Римљани. Они налазе по јужној страни полуострва јаке јелинске колоније и јаку јелинску просвету; северна је чекала тек њихову цивилизаторску руку. Али ни њихово освојење није овде дало оне ресултате који су иза њега остали у Италији, у Шпанији, у Галији и у Германији. У тим свима земљама римско је освојење оставило мисао целине и државног уједињења у кругу географских граница, која је

раније била непозната, а која је касније служила као државни идеал најпознијим нараштајима. На балканском полуострву као да то нису могли постићи ни сами Римљани. Прва је сметња била у двострукости просвете, јер су Римљани чисто латинску просвету могли да рашире само по северним странама полуострва, а у јужним је остала старија јелинска просвета. Друга се сметња налазила у географском склопу земље, коју ни они нису могли савладати. Кад узмемо преда се карту римских провинција од I—III века, видимо Италију, Шпанију, Галију, Германију и провинције њихове, али на балканском полуострву видимо само провинције: Илирик, Македонију, Тракију, а целину у залуд тражимо.[1]) С деобом римског царства на источно и западно, с престоницама Цариградом и Римом, с поступним погрчавањем источног римског царства, с поделом хришћанске вере на источну (са столом у Цариграду) и западну (са столом у Риму), сви су се ови узроци још већма оснажили. Покрај свега тога расцеп се касније развио међу јужним грчким приморским становништвом, које је држало и источно римско царство с грчким језиком, и међу потоњим насељеницима Словенима, који су заузели скоро сву тврду земљу, а нису могли заузети ни приморских места ни острва. И да су бар они успели образовати се као целина! Једна група с Бугарима (новим насељеницима туђега колена) образова бугарско царство; друга опет са Србима на челу образова српску државу, и на послетку српско царство Тако се све од времена себе нáрбдâ па до турског освојења полуострво ломило међу три царства и међу три државна средишта, од којих ни једно није било довољно јако, да друга два уништи. То је и спремило земљиште за турско освојење, које се, течајем XIV и XV века, и извршило. Па и оно, ма да је материјално завладало земљом, донело је са собом на полуострво нов

[1]) Види Th. Mommsen, Römische Geschichte, V. Die Provinzen von Caesar bis Diocletian, mit zehn Karten von H. Kiepert. Berlin 1885.

један елеменат расцепа и нов извор забуне и несугласице поврх свију који су се већ од старине на полуострву затекли. И Турци дугом својом владом нити су могли да униште оно што су затекли, нити су били кадри да ма шта ново образују.

Кад је с почетком XIX века турско царство почело распадати се, на балканскоме се полуострву показивало из рушевина старијих векова не мање него шест различитих, значајнијих етнографских група, свака са својим засебним тежњама, свака готова да употреби у своју корист идеје новога времена. И осим тога свака је скоро имала још известан део потурчењака, који су с освајачима држали против свога рођеног народа. Ако тих шест група уредимо по језицима којима се представљају, имаћемо их, по старини, овако:

1. Арбанаси (останак староседелаца).

2. Грци (останак староседелаца и последица грчке владе).

3. Румуни (последица римске владе и колонизације).

4. Срби (насељеници словенски).

5. Бугари (насељеници уралско-алтајски и словенски).

6. Турци (последица турског господства и уз њих потурице из горњих група).

Од тих шест група њих пет су са свим супротне једна другој; само Срби и Бугари, припадајући једној словенској лози,[1]) *у многоме су и сад у ствари више једнаки него што би требало за две засебне народности.*

Из ових елемената покрет се новога стварања почео борбом против Турске и *стварањем нових држава на основама старих државних традиција.* Већ у томе начелу борбе леже све потоње тегобе; у начелу је самом једна од најнеповољнијих контрадикција. Историја нас учи, да је стари државни развитак балканских народа довео Турке на полуострво. Шта нам на том путу може будућност друго пока-

[1]) Уралско-алтајски су насељеници на скоро ишчезли са свим у јачој маси словенској!

зати, него други опет онакав ресултат: довођење новог освајача? Са сваким новим ратом овога века, са сваким новим тако званим напретком нових балканских држава *ишло се све ближе ономе жалосном стању, које је било пре Турака*. Иза ратова који су свршени 1812 и 1829 изиђе на видик: Србија, Грчка, Румунија; иза кримског рата: кнежевина Црна Гора и бугарска ексархија; иза последњег рата 1876—1878: кнежевина Бугарска. Сви, дакле, национални чиниоци који су пре XV века радили да доведу Турке, били су опет на пољу рада. Да ли с намером, да Турке коначно истерају? То би требало. Али је то њихова акција показивала само платонички, никада пак у практици. Ако у историји доиста има закона, као што наука хоће да докаже, по томе би закону овде ресултат морао бити: или даљи опстанак Турске, или утврђивање новог освајача. И доиста после најновијег рата (1876—1878) ми смо видели да је на балканском полуострву и остала Турска, и да су на њ ступила два нова освајачка претендента: Аустро-Угарска (окупацијом Босне и Херцеговине и трговачко-економском политиком на балканском полуострву) и Русија (протекторатом Бугарске, православних хришћана у свој Турској, а од пређе и осталих малих држава). Оба ова претендента под једнако мало маре за независну домаћу политику; Аустро-Угарска хоће аустрофиле, којима би јединство национално било последња брига; Русија тражи «верне», који би се љуљушкали заосталим мислима из XVIII века и који би, сами мало мислећи, све уздање полагали у Бога — и у Русију.

У почетку овога века изгледало је да су од балканских народа два на челу: Срби, као представници Словена, и Грци, као представници јужних племена. Румуни, одвојени Дунавом као природном границом, мало су и улазили у рачун. Још 1867, за време ондашњег критског устанка, певао је пок. Качански: «А ви на Криту, браћо јуначка, држ'те се тако, док шарац чил

завришти нашег Краљевић' Марка, док с' прене и наш Срб-Ахил. — *Ал' ће из крви и нашег нада синути слободан нов исток.* И тад ће племе соколово, истока златног витешки син, *поделит' братски господство ново — слободан Србин и Јелин!* И доћ' ће време Душаново и Периклеса славни век — *јелинско-српско братство ново, живеће, живело за навек!*» Осим тога, тада су, рекли бисмо, први пут измењиване мисли између Атине и Београда о заједничкој акцији против Турске и о васпостављању старијега стања. Као да се полазило са претпоставке, да се по себи разуме да ће Бугари држати са Србима.

Али су како речи песника тако и радња тадашњих политичара још онда биле анахронизам, а нити је то видео песник, нита су видели политичари. Јер се 1867 у грчко-бугарској црквеној распри спремао већ и трећи чинилац — бугарска ексархија. Словенску радњу, коју су тада још водили Срби, догађаји су разбили на три средишта политичка и на два књижевна. Политичка су се средишта образовала осим Београда још на Цетињу и у Софији. Књижевна средишта, последица још најстарије деобе на источно (грчко) и западно (латинско) римско царство и паралеле му грчке и римске вере, утврдила су се у Београду (с модификованим грчким) и у Загребу (с латинским словима). Тако се срећно дотерало не к ослобођењу, него к правим логичким и историјом осведоченим премисама некакве нове потчињености, која се није ни слутила у времену кад је још Наполеон III декламовао о правима националитета и кад се још с много наивности веровало у аксиому «глас народа, глас сина божијег.“ С тим су легали и устајали лакомислени патриоти балкански, слабо се бринући да је политика као и море, и да на њој, као и на мору, ваља поглавито водити бригу о тврдоћи дасака које нас над водом држе и о вештини крманоша. Да стари освајач, Турчин, није тако немаран као што је, и да колико толико мари за

студију и размишљање — могао би гладити брке и смешећи се радити даље на свом опстанку. Шта нови претенденти мисле, нека погађа читалац.

Једно има што баца електрично осветљење на стварни карактер данашњег стања питања балканскога. То је најновији заплет о престолу бугарском и о промени која је у последње време настала у правцу политичком у Србији. Један део Европе жали, а други се радује тим променама, али нико већ и не помиње ни ослобођење народа балканских, ни уједињење, а ни решење балканског питања. И једни и други, истина, говоре да хоће да заштите самосталан национални развитак балканских држава. Али кад би то било потпуна истина, нити би било разлога да се Аустро-Угарска (са својим савезницима) љути на «руски» правац у Београду, а топи од милина што се тако држи антируска Стамбуловљева политика у Бугарској, нити би опет било разлога да се Русија тако љути на Стамбулова и његове присталице. Онака основица у ствари би коначно искључивала ону практичну политику, која се данас води и у руској и у средње-европској штампи. Нити, дакле, један нити други велики протектор озбиљно мисли на самосталност, ослобођење и уједињење, нити га за то срце боли.

Све што се у том смислу говори, само је за публику и за мамац; у ствари се води борба око уплива и око сфере интереса. И они који мисле, да је данас још некоме у памети начело народности, о ком се говорило пре тридесет година, треба да упамте, да је тај покрет после уједињења Италије и Немачке предат историји и архивама. У данашњем времену брзих комуникација и смањених простора, некадашње велике државе почеле су изгледати малене, а некадашње осредње и мале, особито ако им географски одвојен положај самосталност не даје, изазвале су политику сфере интереса, која путем трговачке и економне политике тражи увећање свога уплива. Данас се мисли да је доста, ако мале назови-

самосталне краљевине имају права да подижу своје школе, да терају своје кривце, и да се забављају својим ситним парламентаризмом, који се раздражавањем уображених величина и унутрашњим распрама показује као врло удесан дериватив од опаснијега лудила за величином државном, која би моћним суседима јаче могла сметати Зар је чудо да тако о опстанку малих држава и о Балканском полуострву мисле они који се боре, договарају и погађају о сфери интереса у дивљој Африци, непрестано толико удаљеној по средствима комуникације!! Ко има очи, нека види!

Је ли, дакле, паметно очекивати наше ослобођење и уједињење од другога? И може ли нас ујединити други ако ми не учинимо што треба за то? И ако не треба сметнути с ума да ми себе с Немачком и Италијом можемо поредити само по једнакости тежња, а да се у погледу народне снаге, просвете, књижевности и богатства (све средстава којима се уједињење постизава) не можемо с тим земљама ни из далека поредити — ма да се то у нас често чини — ваља знати, да су Немачка и Италија саме својом снагом извршиле своје уједињење, и да им га други нису ни наметнули, ни извршили, ни одбранили, и ако су им донекле помагали.

Ми смо мало час показали, како досадашњи развитак националне политике малих балканских држава иде управо скроз против ономе, чему би требало. Говорећи сви о ослобођењу и уједињењу, и имајући данас око себе два противна царства Турску, чије би европске земље требало да се међу нама поделе, и Аустро-Угарску, која се окупацијом Босне и Херцеговине у овом питању напоредо с Турском ставила — ми радимо тако, као да хоћемо да их на њиховим местима одржимо и оснажимо, а не да их потиснемо.

Главни су узрок томе наше плитко гледање и наше међусобне несугласице. Ми не само да се не обзиремо на целину наше потребе и нашег питања, не само да

заборављамо да се српско (грчко или бугарско) питање не може решити ако се не реши питање балканско (и турско-европско, и грчко, и бугарско, а по потреби чак и арбанаско), него ми сви тражимо што који хоће, као да никог више осим нас на Балкану нема, чисто се и не сећајући да то исто још неко чини. И што је још горе, ако се тога који пут и сетимо, нама то не служи као опомена на подешавање рачуна, него нас још више дражи да (ваљда за инат) останемо свак при својим мислима. Свак држи да је то «јунаштво», и може бити и да јесте, али се заборавља, да у овом веку више влада рачун него јунаштво и да онај иде у сигурну пропаст, који неће да рачуна. Народности српска, грчка и бугарска пре садашњих њихових малих држава биле су много ближе идеалу ослобођења него њихове садашње државе. Тада је било више веза и више заједнице међу њиховим људима него што данас има. Тада је, истина у турском ропству, полуострво више осећало заједницу својих интереса него данас. С једног краја полуострва на други ширили су се једни исти обичаји, наслеђени од Бог зна кадашње старине, цело је полуострво живело једним економним животом; главни језици свега полуострва били су по целом полуострву више познати него данас. То је једна чињеница скоро смешна, при толиком просветном раду који се од ослобођења извршио у корист развитка народности. Али то баш показује оно, што смо већ једном мало више нагласили, да је нови просветни развитак много учинио *за сепаратни* а мало *за општи напредак*, да се бринуо о интересима момента (може бити по слабости својој) више него о великим интересима коначне будућности. То ће се исто видети још и из овога што ће се сад навести.

Кад се ослободила Србија, Грчка, Румунија, шта је онда било? Оне су се ослободиле, свака у свом тесном кругу, али су се ослобођењем у исти мах и *одцепиле* од осталих делова својега властитог народа, који је остао

у Турској да чека дане ослобођења и да се нада да се и он са својом ослобођеном браћом сједини. Ослободивши се, нове државе су пошле свака својим засебним путем, на којем су их неослобођена браћа слабо могла следовати, на којем их оне нису умеле за собом водити, а који их је од те браће силом околности све више одвајао. Време и околности избили су те ослобођене земље из заједнице њиховог властитог народа, из заједнице полуострва, заједничке прошле и потоње отаџбине њихове, и бацили их у друге економне кругове и у друге кругове идеја. Ослобођење је, дакле, у ствари плаћено ценом скупљом него што је требало.[1])

На несрећу, последице такве теорије најсилније су се показале на Србији, и Србија је од њих и пострадала јаче него која друга балканска држава. С тога се журимо да поближе на примеру Србије означимо шта ове мисли значе.

Осим шаке горштака у Црној Гори, који су живели својим засебним животом, мало утичући на остало племе, народ је српски пре ослобођења Србије живео под Турском и Аустријом. Околности тих двеју држава, у којима је наш народ живео, производиле су већ извесне разлике у животу и у карактеристикама. Кад се ослободила Србија, с њом је постало треће засебно средиште, у ком се почео развијати трећи и то самостални национални српски тип. Србија у том свом самосталном животу, покрај свега старања које су њени одличнији људи поклањали српској заједници, већ је политички била оцепљена од осталих Срба у Турској, од њене праве баштине. Ма колико признања да смо вољни одати самосталном развићу Србије, не можемо да с гледишта с којега овде посматрамо то питање, не обележимо

[1]) Опет један привидан парадоксизам. Али он неће никако да каже да би боље било без ослобођења (од којега се разумевања категорично ограђујемо) него хоће само да изнесе шта смо грешили после ослобођења и чим смо промашали коначно ослобођење, које је у свима овим размишљањима наша главна мета

да је много пута с извесним својим чисто унутрашњим провинцијалнога карактера напредцима, Србија стварала тешкоће својој даљој будућности, и да је свагда грешила против свога задатка, кад је из очију губила ма за тренут своју потоњу будућност, једину мету живота њезинога. Све што је годило искључиво Србији, штетило је српству. За то што народ није цео ослобођен, бачена је Србија, део његов, у неприлику да штети остале неослобођене делове сваким кораком којим би искључиво она у напред крочила. Слободан унутрашњи живот колико је год користио Србији, толико је изазивао штете, подозрења, гоњења и неисказане неприлике онима, које је овај пример имао да привлачи, али којима домаће несавладљиве околности нису дале да му следују, излажући их баш тиме самим свима оним неприликама. Кад је Србија основала и почела унапређивати школовање и просвету само за Србију, и не узимљући у рачун цело српство, са сваким напретком у том правцу, она је стварала читаву пропаст међу собом и неослобођеном српском браћом, за то, што се и за њих није бринула. Околности, које су се и у Турској под утицајем нових идеја мало по мало мењале, и извесна права која су после 1839 и после 1856 у Турској уведена, нико није с планом и с рачуном употребио да изгубљени ниво одржава и да заостале неослобођене делове народа од незнања брани. Последице су тога, да је Србија у том правцу лепо напредовала, али да је српски народ, који је остао у Турској, *мање образован него и један народ који у европској Турској живи.* А та је последица за последњих тридесет година била на грдну штету Србије. Кад је кнез Милош 1830 добио да уз одвајање државе од цариградске управе, одвоји и цркву од патријаршије, он је учинио добру услугу Србији, али врло рђаву српству, за то што је тај корак ишао на велику корист одвојене Србије, али на велику штету неодвојеног српства. Нико није познавао питање, нити је могао да оце-

ни позније замашај његов. Да се онда израдило, да се васпостави пећска патријаршија, не би нико, ма уз колику помоћ Русије, могао мислити после 1856 на оснивање ексархије, а ако би и мислио, у ексархију би извесно ушле само земље старе Трновске патријаршије, и она не би могла захватити ништа нити од пећске нити од охридске старе питријаршије. Не радећи за просвету и веру српскога народа на свему пространству старе српске државне баштине. Србија је радила против себе саме, и тога ради јој је од мање или од са свим мале користи био и сав њен унутрашњи рад. Тежња за просветом и бољим животом, промењене комуникације, које су (паробродском пловидбом после 1836) засуле и обрнуле на другу страну старе балканске путне везе, толико плодне за старији наш национални живот, за тим унутрашње борбе око власти и личних интереса (од времена до времена често до беснила распаљене) у ствари и у практици избиле су Србију мало по мало скоро са свим из круга балканскога. Ми то нисмо никад признавали, ми то често нисмо ни знали, али је то било у истини, јер смо ми ушли у моралну кружну линију Беча и Париза; а о балканским смо питањима декламовали, али их већ нисмо познавали ни у дну своје душе осећали онако, као наши стари. Нов живот, на који смо позвани у Србији, занео нас је у свет којему смо подражавали толико, да смо заборавили задатке према целини, према старој баштини, према аманету старих наших, и према дедовини нашој. Почели смо наличити на дете, које отишавши у стран свет да учи, научи доиста туђи језик и туђе обичаје, али потури своје. То је доиста зло. Али се може покушати и друго објашњење. Може се рећи: да нисмо могли да стигнемо да образујемо и себе и браћу своју с нама заједно (као што ми мислимо да је требало). То је горе, јер то показује тешку немоћ и слабост, од које се с разлогом ништа добро ни у будућности не може очекивати. Кад после ове доста мра-

чне слике упоредимо с тога гледишта положај наших балканских другара, горчина ће се наше критике сама собом оправдати.

Грци већ нису били толико пали у те погрешке. Оно што је целини њиховог националног живота могла наудити оцепљеност краљевине Грчке, накнађено је у велике цариградском патријаршијом. Осим тога уз патријаршију су радила и богата грчка трговачка средишта, као што су Цариград, Смирна, Солун, Дренопоље и Пловдив. А целокупност грчког националног живота штићена је и већом просветом и већим патриотизмом грчког народа. Грчки народ у Турској и данас је најпросвећенији од свију; грчке гимназије по Турској често дају боље ђаке него гимназије из саме Јеладе (што се у самој Грчкој признаје). А то је све учинило, да је ниво сачуван и да краљевина Грчка није оцепљени део, него је право средиште целокупнога националног живота свију Грка.

Бугари, који су се најкасније пробудили, и који су се поглавито дигли руском радњом после кримског рата (1856—1870) употребивши Европом израђена нова права у Турској (чега смо се ми Срби, на жалост, тако мало сећали), вешто су се користили и грчким примером и српским погрешкама, и својим у неку руку повољнијим положајем. Имајући сав свој народ само у Турској, ближе правом средишту балканскога живота у Цариграду, они су учинили оно што је Србија у великом делу словенских балканских земаља могла учинити, да је умела између 1830 и 1870. Они су се начинили средиште словенског црквено-просветног покрета за сву Турску против Грка, који су непрестано подржавали вековне тежње погрчавања и пренебрегавања словенске просвете у свима земљама што су по православљу једнако остале под њиховом црквеном управом. У тај круг агитације Бугари су узели све словенске патријаршијске земље осим једине Босне и Хер-

цеговине и западног дела Старе Србије [1]) Том агитацијом они су обухватили и српску и бугарску државну баштину. Они су се вешто користили и руском заштитом, која је тражила накнаду за кримски рат, и српском наивношћу и незнањем, и турским (па донекле и руским) неповерењем према Србији и Грчкој, и према присталицама њиховим. И кад је 1878 установљена Бугарска, они нису ексархију ни укинули, ни ограничили је на саму Бугарску, него су је оставили у Цариграду и од ње начинили управу за своје тежње и за своју пропаганду у самој Турској. Они су врло вешто пазили да ослобођењем Бугарске јединству својих тежња не нанесу ни најмању рану.

Али с тиме заједно и ситуација се до дна променила. Србији је пала спона с очију, и она је тек тада угледала где је. Пређашњој српској или југословенској политици на Балкану одзвонило је, и Србија се видела у изненадној опреци с Бугарима, а југословенска се политика разбила на српску и бугарску. Грчкој се ваљало одвикавати од њених давнашњих уображења, а византијска антисловенска политика добила је последњи удар. Видећи се и против Срба и против Бугара, Грци су почели барем мислили да према Србима заузму колико толико симпатичнији положај. Прилике су изазвале исте мисли и међу Србима. Али читава маса старијих предрасуда, погрешних мњења и претензија пређашњег периода, на које су баш овим чланком погледи обраћени, лежи међу њима.

Најзнатније је, и ако се мање опажа, што је и положај према Турској скроз промењен, онако исто као што је промењен и положај европских сила према Балканском питању. Ми смо мало час нагласили, да се европске силе више не брину ни за добобу Турске ни за ослобођење њених народа, него за своје упливе и за

[1]) Они су управо хтели и то да узму, и ко зна да ли је боље што се са српске стране радило напротив?

своје економне интересе. То је права последица Берлинског уговора на тој страни, и тој последици биће излазна тачка с једне стране аустро-угарска окупација Босне и Херцеговине а с друге руска протекција Бугарске (која се, поред свег расцепа међу Софијом и Петербургом и сад живо осећа). На другој страни је последица Берлинског уговора, што је, ослобођењем Бугарске попуњен онај исти стари трио: српски, грчки и бугарски, који је претходио турском освојењу. И данас управо борба против Турске силом догађаја је потиснута на другу линију, а на прву је избила она иста стара међусобна борба српска, грчка и бугарска која од ово десет година испуња анале својим драматичним експлозијама. Изгледа да су Срби, Грци и Бугари сувише уљуљкани у мисао, да је с Турском свршено, да је деоба Турске зрела ствар, и да је главно сад борити се за део који ће коме припасти. Међу тим и Турска и они који још на њене европске земље претендују (барем по сфери интереса) могу гледати на сав овај нови чин драме са извесним смешењем, у коме бисмо ми балкански народи могли потражити много поуке и још више озбиљних опомена.

Обично се опште суђење о овом новом току борбе измиче погледима нас који смо, по свима својим животним интересима, чиниоци борбе, јер смо увек и сувише заузети оним што се нас тиче у овом питању, и мало ко уме да на питање погледа тако рећи туђим очима и да га види у потпуној његовој објективној наготи. Ми смо још у првом чланку узгред напоменули (али по врло меродавним изворима) како Европа с неком језом гледа на наш macédoine des nationalités. Али ћемо овде изнети шта пише један даровит политички писац, који је на нашу борбу из далека а у целини погледао. «Тако се — пише он — по свему Подунављу и Потисју налазе народности, које се с најсуревњивијим старањем међу собом посматрају, и изгледа сваки

час ће се сукобити. Векови су прохујали, али нису уништили ни једну преграду, нити изгладили коју год неједнакост међу њима. Немајући чим другим, они се служе језиком да се бране од суседских напада, или да покушају да суседа униште. Страсни научници и испитивачи, који ревност своју терају до цепидлачења, изналазе или тврде да су изнашли старе рукописе, незнане, заборављене и закопане листине на пергамену, и извлаче их из дубодолина прошлости, да на основу њих по својој мисли предругојаче историју свога народа, или да у њима нађу удесна обележја, која се старином својом тако згодно подешавају са финим данашњим потребама. Од граница босанских па до капија цариградских, кроз Моравску и кроз Хрватску, по Угарској, по Румунији, по Србији, по Бугарској и по Црној Гори ето тако се хиљадама тајанствених мука мучи, да се оживе и васпоставе погубљене традиције, да се стече надмоћнији положај над охолим и дивљачним суседима, да се њима завлада, да се непрестано без мира и без станка мењају и људи и установе, да се агитује и мути без одмора, без цељи, без задаће, која би се дала постићи и остварити. И дубоки заборав ће — наставља писац — прогутати онога који ово пише, и о имену његовом ни трага већ бити неће, и нараштаји ће се измењати један за другим као лишће, а та ће борба још једнако трајати на обалама Дунава, Тисе, Саве, Драве, Мораве, и Јадранског Мора, и нити ће се смирити, нити уморити, нити крају приспети. Овда онда ће се наћи по који надмоћан и поноситији ум, који ће у овој збрканој и неподесној мешавини успети да за тренутак организује неку смисленију политику, али ће тиме само још више раздражити збрку интереса и грамжење тежња што се бију око надмоћства над словенским светом, и око владе над полуострвом Балканским».[1])

[1]) Blowitz, Une Course à Constantinople. Paris. 1884,—38—40.

И ако горку, али ћемо само сушту истину рећи кад кажемо, да је писац видео боље него што је мислио. Само годину дана пошто је он то наштампао, са пловдивским устанком, српско-бугарским ратом, грчком узбуном, збачењем Батемберга, бугарским кнежевским питањем и променом целе сценерије међу силама самим, због превелике љубави према независности балканских земаља, избиле су на видик праве последице Берлинског уговора — неутољива суревњивост балканских држава, «малих, осакаћених и навлаш лишених баш онога што им треба да живе.»

У овој утакмици, на коју су извели ратови овога века и унутрашњи развитак самих балканских државица, Србија је, као што смо видели, извукла најтањи крај и прошла горе него ико. С тога се нас Срба и тиче више него икога другог питање: може ли овако остати; треба ли да доиста спремамо ново ропство или право коначно ослобођење полуострва? Нико нема толико интереса као ми Срби, да се потражи начин који би могао извести из садашњих заблуда у истиниту светлост новога срећнијег живота, али нико не сме заборавити, *да се слобода балканских народа може постићи једино и искључиво срећним и праведним решењем целокупнога балканског питања.* Све мисли које смо исказали у току овог размишљања, изводе на закључак, да смо ми уверени, да географско јединство Балканског полуострва, које је често доводило до једне државе, а није никад могло довести до једне народности, *треба да буде обележено и каквим год јединством политичким.* Читалац је могао опазити да смо ми међу врстама жалили, што стари освајачи, у време кад још није било савременога националног сентиментализма, нису и Балканском полуострву дали тип јединства, који су од својих освајача добиле и Италија и Шпанија, и Галија и Немачка и Енглеска.

Али кад то није могла старина створити из каквих му драго разлога, данашње време већ на тако што ни мислити не може.

И шта онда остаје?

Јединство не мора бити једноставно као у оним земљама. Барем наше је време богато у изласцима и начинима. Савез би главних група могао да да оно исто што би било створено, да се у старо време освојење извршило

Кад се ослободише Србија, Грчка и Бугарска, мислило се да је природно да те државе наставе заједнички посао дељења турског царства у Европи и посао заокружавања својих државних целина. На то их је упућивала и историја и природа, на то су их упућивали њихови прави интереси.

Али баш последње године показују појаве са свим противне. Кад је 1885 Бугарска увећана Источном Румелијом; кад је тим поремећена она равнотежа коју је установио Берлински уговор, заорио се као из једног грла болан узвик оштећених националних интереса и из Србије и из Грчке, Грцима је жао било оних Грка што се још налазе у Источној Румелији, особито око Пловдива; Срби су рачунали да се ојачаном Бугарском излажу опасности интереси њихова раширења на југу и утврђују за навек извесне неправде Сан-Стефанског и Берлинског уговора

Па колико је покрет био једнодушан по поводу, опет за последице није било јединства међу Србима и Грцима, Срби су мислили да срећним ратом с Бугарима могу Бугарима узети извесне граничне крајеве, које су Руси 1878 у Берлину Бугарима одржали да им осигурају аспирације на Македонију, и мислили су да ослабивши Бугарску, и те аспирације које су самим ојачањем Бугарске снажиле се, такође пресеку, а своју будућност осигурају. Грци су имали на уму више Турску, и рачунали су, да они овом приликом на ново рашире своју земљу Мало се озбиљно помишљало на заједничку акцију у Македонији, јер ту ни тада није било сагласности међу српским

и грчким аспирацијама, и ако се почела живо осећати потреба те сагласности. Ни непријатељ није могао бити један. Срби су могли бирати међу Бугарима и Турцима. и рачунајући да раде и у турском (барем привременом) интересу, ударили су на Бугаре, с рачуном, да саломивши њих могу извести свој рачун. На Турску им је тешко било ударати, што би се у том случају извесно Турци и Бугари за своју одбрану удружили, а на Грчку се није могло озбиљно рачунати, нити је она показивала воље и спремности, *да у акцију одмах уђе*. Грчка је рачунала да ће *виком* нешто од Турске отети, али се у рачуну преварила, не могавши поплашити никога, а после узбијења Србије све су главне основице њеног рачуна биле поломљене. Тако је несрећан српски рат утврдио везу Румелије с Бугарском, пресекао претенсије грчке на Румелију, и истакао питање — о Македонији, где су се тек од тог времена укрстиле аспирације српске, грчке и бугарске На питање о савезу нико, дакле, у практици ннје ни мислио. Само се борба током догађаја и последицом најновијег берлинског заокругљења држава, концентрисала на средишњи део полуострва, на средњу и северну Македонију где би имала да буде будућа тромеђа српска, грчка и бугарска. Бугарима је до тога, да њихова граница буде што западније и што јужније, и да обухвати за њих сву Македонију; Србима је до тога, да та граница иде што јужније, а Грцима до тога, да она иде што севернје. Ето у чему је данас цела ствар, и где је «камен општег претиканија.»

Више странаца, разматрајући заплетена балканска питања, казали су: да је за мале народе рђаво кад имају «славну историју.» «Под једнако је — пише један од њих — часно и опасно како за народ тако и за приватна човека, кад носи какво славно име. Успомена сјајне прошлости, која окружава главу каткад осиротелих потомака прослављеног неког народа, може за њих постати више штетна него корисна, ако они забораве да има

само један пут к новој слави или к ускрснућу, који је потврђен како у свакидашњем животу, тако и у историји, и да је тај пут: рад стрпљив, рад неуморан и победоносан. Опасност највећа за нову јелинску државу долази од властитих њених грађана. С њиховим сјајним способностима, с њиховом бистрином и хитрошћу, с њиховом жарком жудњом за сваким знањем и с лакошћу којом они та знања теку, они још нису могли да стеку прву и од свију најглавнију политичку врлину, да сваки пут траже онолико колико могу добити и да захтеве мере по снази и по заслугама својим Њихово старо велико име у историји засенило је очи њима онако исто као и Европи.[1]» Смисленију политику у Грчкој често збуњују успомене на византијско царство. Писац ових врста мисли, да је највећи политички ум српскога народа био цар Стефан Душан, и у својој души гаји праву службу успомени великога српског цара. Али пишући ово мора признати, да се и међу Србима смисленијој политици велике сметње дижу од Душанове политике. И зар и Бугари не би данас били много паметнији, да нису имали ни Симеуна ни Самуила, и да им те успомене Сан-Стефански уговор није истакао у сувремени националаи програм? Ко неће признати да је овде извор оном злу, којега смо мало час насликали, које нас је у XV веку под Турке бацило, а које нас после Берлинског мира скреће с истините стазе, правећи нас у неку руку на ново удворицама и проказивачима час Турске а час осталих наших непријатеља?

Како би много истинитије, много паметније и кући ближе било, кад бисмо се сви ми уверили, да се Балканско полуострво не може поделити ни по историји ни по етнографији искључиво!

Ако ћете по историји, наћи ћете у њој кроз свих последњих дванаест векова и што вам је мило и што

[1] G. Rollin-Jacquemyns, Revue de droit international. Le conflit greco-turc (1885—1886). XVIII 100—102.

није. По томе се и позивају Бугари на својега Самуила и Симеона Срби на Душана и Краљевића Марка, а Грци на своје византијске цареве. И препирци нити кад краја ни конца. Странци нас слушају, али им душу потреса сумња, која нема места при разлозима праве истините расправе.

Ако ћете по етнографији још се могу одвојити Грци Арбанаси и Словени једни од других — али ко ће одвојити Србе од Бугара? Најчистија етнографија не би се знала окренути у чудном прелазу и мешавини суседних српских и бугарских или мешовитих словенских дијалеката. Питања нису ни изучена како треба, и она се изучавају данас усред жара распламтеле политичке борбе. У осталом чиста етнографија никад се није постављала, нити се може постављати за темељ државама, тога ради што се државе оснивају и држе и по другим не мање суштаственим разлозима, који за државни живот могу бити меродавнији и од саме етнографије. На оснивање држава имају уплива и природне границе и облик државних граница, и веза с другим државама. Пошто ни један од Балканских народа не може освојити други; пошто је једини излазак *или деоба и савез* или *даље робовање* Турчину или другом неком који би на његово место дошао; — и границе се морају удешавати више *по равнотежи снаге и земаља* него по етнографији. Ако би се државне границе удешавале по етнографији, оне би често наличиле на чипку, која би каткад испуњавала место целе државне карте. То међу тим у практици бити не може.

Узмимо преда се границе бугарског ексархата у најновијем њиховом облику као некакав пројект будуће државне бугарске карте, јер се у Бугарској по досадашњем искуству мисли, да што сад држе владике, оно ће некад држати Бугарска. Од Кустендила као последњег окружног места у Бугарској пружа се међу Србијом или српским елементом с једне и међу Грчком и гр-

чко-словенским елементом с друге стране један кљун земље, у ваздушној линији дугачак на 205 км. а широк на 80 км. без икакве везе с природним границама Бугарске, својим комуникацијама упућен са свим на другу страну. У јужној Македонији нису могли Бугари ни до сад свуда продрети, Изглед је, да тамо могу Грци и даље држати своју црквену власт, а то би и извесно било, ако би се Грци још одлучили на либералније црквено-просветне мере према Словенима. Питање је, како би изгледала држава са оним кљуном или рогом, завученим међу две државе, које би јој баш тога ради биле противне? Држимо да ни Бугари на то не мисле озбиљно. За Србију је природно да те земље њој припадну, јер *Србија може имати бугарску границу само с истока.* Или би, дакле, то Бугарска морала Србији уступити, или би се борба Бугара са Србима морала свршити преполовљењем Срба. Природно је, или да граница међу Србима и Бугарима буде на Тимоку и на Струми, или на Ибру и Морави. Ко прегледа историју, видеће да се пре Турака доиста и појављују те границе међу Србима и Бугарима, према бољој или горој срећи њиховој. Мисле ли, доиста, Бугари опет на Ибар и на Мораву? Наспрам Грка онај рог значи оцепљивање Солуна, а с оцепљивањем Солуна иде оцепљивање целе Тракије. Кажу да по Бугарској народ пева популарну песму: «Марш, марш, марш — Цариград је наш!“ Ваљда онај рог то значи. Само остаје питање има ли ту колико толико збиље потребне и неопходне за овако замашне ствари?

Даље по тој логици излази, да Срби треба да за себе траже Серез и Јањину и Арту, Авлону и Верију и Самоков и Ћустендил (јер су ова два последња места и под Турцима била под српском црквеном влашћу). Шта по тој логици Грци имају да траже јасно је казано у прва четири чланка овога прегледа. За чији се рачун онда војује?

Историја балканског полуострва показује ова три врло разговетна закона:

1. Пошто се на полуострву није током историје могла утврдити ниједна народност нити каква год политична једноставна целина, да је неслога балканских народности увек доводила на полуострво неку туђу силу и туђега освајача;

2 Да се при јакој чијој било власти у Цариграду ничија мања држава није могла стално утврдити на полуострву;

3. Да се без Цариграда никоји освајач није могао утврдити нигде на полуострву за дуже време.

Морал је, дакле, ових закона за све балканске народе, да је једини пут да своју слободу стално утврде и да свој опстанак осигурају — у њиховом властитом споразуму, у уништењу међусобних раздора, у осећању својих узајамних федеративних интереса. Нико не може наудити другом, а да тим самим себи не науди

Међусобни споразум пак, и на основу истога балканска федерација не може се постићи ни на основу старих традиција, ни на основу сувремене етнографије и фантастичних етнографских карата и још фантастичнијих претенсија, него једино услед деобе на *основу међусобне равнотеже балканских држава*, поименце пак Србије, Бугарске и Грчке (јер Румунија ништа и не тражи на јужној страни Дунава, осим извесних права за своје сународнике у Македонији, а Црна Гора не може имати друкчијих интереса него Србија).

На претходним листовима ми смо више пута имали прилику да излажемо грчке мисли, које не могу наћи општег одобрења. С тога нам је мило да овај преглед завршимо једним предлогом из грчког пера, у ком је вођен озбиљан рачун од мало час изложених разлога По умерености погледа и дубљини разлога тај предлог заслужује сваку пажњу.

Баш у време нашега рата с Бугарима, 21 Новембра 1885, држао је грчки писац Д. Викелас у клубу Сен-Симон у Паризу предавање «о улози и о тежњама Грчке у источном питању[1].» У врло занимљивом и пуном дубоке историјске студије предавању писац прво устаје против византинизма у грчкој политици, и моли слушаоце да добро двоје царство византијско и народ грчки једно од другога. Царство византијско, које се све до пада свога није ни хтело звати царством грчким, него царством римским, по традицији постања свога, пало је с освојењем Цариграда; народ грчки почиње свој национални живот управо од те катастрофе. Грчки устанак (од 1821) није ускрснуће идеје византијске, него пробуђење јелинизма (грчке народне идеје). «Ово двојење јелинизма и византијске традиције није се извршило нити од један пут, нити начином одсечним и разговетним. Оно је ишло споро и природним током, и друкчије није ни могло ићи. Царство је римско пустило било дубоко корење на земљишту грчком; оно се и по језику и по образованости погрчило, а хришћанска је вера учврстила јединство међу државом и међу народом. Чим је царство ударило назад, још пре него што је пао Цариград, јелинизам се почео мало по мало отимати од римских веза. Али се византијска традиција упорно чувала у цркви и после пропасти царства. Још и под турским господством црква је сачувала и нешто старе државне власти, која је била оборена, али није уништена. Још се она молила Богу «да дарује победу царевима против варвара». Али у припреми устанка избијају на видик старе чисто националне успомене Атињана и Спартанаца. Образовање нове грчке државе у садашњој краљевини одваја националну идеју јелинизма од свега византијског. Престоница Атина представља овај нови правац, докле је престоница Цариград, варош која је и

[1] Le rôle et les aspirations de la Grèce dans la question d' Orient Par D. Bikélas. Paris. Au cercle Saint Simon, 1885.

сад највећа и најзнатнија по множини свога грчког становништва, представљала више старе византијске идеје. Темељ будућности грчке данас је мала држава на обалама мора Егејскога. Њу ваља увеличати, на њој ваља поправити погрешке, које су учињене кад је она образована. Што се она више шири и што више напредује, она врши све већи уплив на своје сународнике. *Она не може замишљати да над свима својим сународницима завлада, али њихов народни опстанак њу врло живо занима. Не мисли се више да се васпостави источно царство, јер је то немогућно, и с тим се ми миримо.* Али колико год можемо, ваља нам се старати, да се други супарници не дочепају турског царства, јер би то за нас у толико опасније било, што би они тежили на то, да прогутају елеменат грчки, који се под владом турских султана и одржавао и развијао. Оно што се назива *Велика мисао*, знало се за што је живело, историја га објашњава и оправдава. *Али је ток догађаја променио правац тежњама грчким. Јелинска мисао* се одвојила од мисли о васпостављењу цариградског царства. А зар *Јелинска мисао* није такође велика? У колико јој је опсег мањи, у толико је она јача.

«Питање о равнотежи претежније је од питања о раси. Томе је доказ, што су, како смо видели, Срби и Бугари, Словени и једни и други, дотерали до рата, а Срби из Србије, ако нису у алијанцији писаној, они су у алијанцији стварној с Јелинима у Грчкој. Рђаво схваћени интереси узрок су, што се ови народи цепају; чим они боље схвате своје властите интересе, они ће се један другом приближити. На полуострву Балканском има места за све: све би се тежње могле довести у општи склад да се не сударају, али кад би се свак у себи тврдо одлучио да је неизбежно да се погађа и да се мири.

«Таком једном споразуму није сметња у тежњама грчким Грчки захтеви нису претерани. Велика идеја ускрснућа царства грчког још је у стању да распламти

гдекоју племениту душу, гдекоју жарку уобразиљу, којима је драго да се хране сновима прошлости, али поменута идеја престала је одавно да води оне, који управљају судбином Грчке; њоме се више не руководе кораци наше народне политике, и народ грчки, који је готов устати као један човек, не би то данас чинио да васпоставља царство грчко у Цариграду. Наши труди и наше тежње имаће непрестано за задатак да образујемо грчку државу, којој би северна граница полазила од некуд с приморја Јадранскога више Крфа, а која би излазила на Егејско приморје с оне стране Халкидике (Свете Горе), која би обухватала грчки део Македоније; острво Крит чинило би јужну границу те државе. Самостална, или с Грчком везама братства сједињена Арбанија раздвајала би нас од увећане Црне Горе. Рашпрена Србија треба да допире до наших граница. Две Бугарске (северна и јужна) имале би да прихвате суседне крајеве који су доиста бугарским племеном насељени.

«Ето у чему су тежње грчке. То неће да каже, да би тако склопљена Грчка престала да се бави судбином осталих Јелина. Она не би могла заборавити везе које је везују за њену децу која би у Европи остала изван граница грчке краљевине и која још у великом броју станују у Малој Азији. Али као год што се у старо време нису могли сви Грци саставити у једну државу, тако се исто ни данас та мисао не може извршити. У класичкоме времену грчком, племе грчко, које је и онда ширило се по истим просторима, (осим колонија на западу, које су са свим ишчезле), није до душе чинило једну државу, али му то није сметало да чини једну целину, јелинизам. Тако исто може бити и данас. Ако би Грци морали остати у Бугарској преко мере увеличаној, или у Русији премештеној на Босфор, они би сви за Грчку на свагда пропали. Под владом турском они би имали сва јемства, да своју народност сачувају неповређену. После грчког устанка и у Тур-

ској су се извршиле многе промене на боље, нарави су се доста умекшале, дух је прозелитизма наспрам осталих вера попустио, а државне традиције и сами интереси Турске без сумње би учинили што треба да се зајамчи безбедан развитак ономе делу јелинизма који би у Азији и у Европи остао под турском управом.

„Јер, ја мислим, да је Турској намењено да остане у Европи. Кад напусти западне области, које су само узрок њене слабости, она се може концентрисати у Тракији. Наслонивши се на Азију, опроштена од земаља које јој је Берлински уговор још оставио, Турска може себи у Цариграду спремити дугачку еру напретка и благостања. *Само суревњивост осталих Балканских држава довољна би била, да јој осигура потребну сталност.* Питање чији ће бити Цариград увек је била велика тегоба источнога питања. Онај исти антагонизам хришћанских сила који је некада осигурао турско освојење, који је од времена Петра Великог па све до данас продужио опстанак Турске, служиће јој и даље, и боље него икад до сад као ново јемство у том новом опстанку који јој ми проричемо. У новим околним јој државама она може имати и савезнике и помоћнике. И онда ће се на Балканском полуострву моћи подићи права конфедерација независних задовољних држава, којима би једина брига била да гаје напредак и образованост. Онда би Источно питање било решено, и не би имало више чим ни да занима ни да узнемирује Европу."

Оставивши гдекоје појединости на страну, не може се одрећи да је овај план и смислен и умерен, и да и у једном и у другом погледу чини част грчкој политичној зрелости. Питање је само, је ли тај план доиста опште усвојен, и да ли није имао задатак (као што често у политици бива), да у околностима 1885 — 1886 приправи западну публику на какву год акцију у корист ондашњих тренутних потреба грчких?

Осим те сумње, која се у нама из разговетних разлога буди, још план има и противуречности. На јед-

ном месту се каже да би балканске државе својом суревњивошћу најбоље чувале нову Турску, која би у Европи сведена била на Тракију и Цариград. Мало ниже се пише, да би државе, онако поделивши Балканско полуострво, биле задовољне и мирне. Прво, онај који је суревњив, мучно може бити задовољан и миран, и ако би што чувало нову Турску (у Малој Азији с Цариградом и Тракијом из Европе) то не би била суревњивост њених балканских суседа него њихово уверење да је њихова властита солидарност, подељена с Турском, главни основ опште балканске сигурности од свачијих захтева са стране. А суревњивост балканска данас чува и докле год траје чуваће не ону горе обележену нову, него ову садашњу, берлинску Турску. То је и писац више пута јасно казао, а ми смо у овим листовима старали се да то у свој могућној јасности изнесемо. Тек ако суревњивост (сада у свој сили политичке страсти развијену) заменимо осећањем заједничке солидарности, тек ако ту солидарност средством равнотеже снаге и интереса умеднемо подићи на висину заједничке тежње српске, грчке и бугарске, бићемо у стању да неинтересовану и либералну Европу склонимо, а с помоћу њеном и оне остале морално, духом нашега напредног века, присилимо, да се склоне да нам помогну да извршимо нову и коначну поделу Турске међу старе државне баштинике. Јер Турска, без силе, на овај расплет, који би се о њеном трошку извршио, неће хтети пристати, ма колико је ми неискрено хвалили. Она је била, и она и даље остаје наш главни противник. То не смемо заборављати (као што смо у својој слепој суревњивости почели), и према томе морамо радити.

Ако претпоставимо, да се Турска не може у Европи овака каква је сад одржати, онда могу бити само два решења балканског питања. Или ће европску Турску узети нов освајач, (а с тим је једно исто и ако је два освајача поделе), или ће она припасти старим баштиницима, од којих је освојењем и постала.

Пошто је освојење и дошло услед несложе и суревњивости тих истих старих баштиника — ако они продуже путем несложе и суревњивости, којим су пошли од Берлинског мира, они само утиру пут новом освајачу.

И ми Срби и Грци и Бугари можемо доћи сваки до своје старе баштине, ако се умеднемо наравнати на основу равнотеже и наших солидарних интереса. Равнотежи је основе положио сам Берлински уговор, за равнотежу су Срби 1885 ударили иа Бугаре, у равнотежи је на сваки начин једино правилно и могућно решење Балканског питања.

Ми смо већ на крају четвртог чланка нагласили да би међу етнографским погледима Срба и Грка могло бити више сагласности него међу етнографским погледима Срба и Бугара, и онде смо већ рекли, да је у томе путоказ за савезе. У томе је велики корак ка равнотежи, јер етнографске разлике међу Србима и Бугарима, при једнаким основима вере, образованости и језика, не могу бити нити озбиљно питање, нити каква год тешка сметња подели на основи равнотеже.

Пошто су Бугари разлозима неприступни, и пошто је немогућно мислити да се споразум утврди међу све три земље, околности нас упућују да к цељи нашој пођемо путем спорозума с Грчком. Сам инстинкт народа, који се од ово неколико година тако јасно чује, упућује нас на тај пут. Главне основе нису несугласне, и оне обезбеђују наше опште интересе. И ми мислимо да наше јужне границе треба да се сусретају с Грчком, и Грци мисле да њихове северне границе треба да се сусретају са Србијом, Из тога је следство, да се бугарске границе морају налазити Србији и Грчкој на истоку. У тој подели лако се може наћи равнотежа.

Питања ова нису такве природе да се расправљају за дан. По нашој мисли књижевност треба да гледа даље него журналистика (обично поплављена тренутним интересима и расположењима), и да поставља мете умственоме и државном народном напретку, истичући му

куда треба да тежи у будућности, рашчишћајући разлозима мирнога изучавања и разумљања она питања, из којих истичу дневна политичка расположења и страсти. То је био задатак напред изложених листова. Срби и Грци су најдуже бранили од Турака свој државни и народни опстанак на Балкану; Срби и Грци су први, властитом снагом и властитим јунаштвом и немереним пожртвованьима, обновили државни народни живот на Балканском полуострву, ослободивши неке делове својих земаља испод турске силе; Срби и Грци су надаље напредовали на путу просвете и ослобођења. Право је да они и даље поведу напред развитак ових красних земаља, и да својом мудром и смисленом политиком потраже коначно ослобођење својих народа, потпуни успех њихов. У нашем напредном веку заједнички интерес вреде више него застареле сродничке везе, у којима има увек понешто предрасуде. А Бугари као што су и до сад ишли за нама, увидеће сами, *да и њихова отаџбина може бити само онда срећна, ако Србија и Грчка нису несрећне!*

КЊИЖЕВНИ ПРЕГЛЕД

ЈЕДНО „ГОРЕЋЕ“ ПИТАЊЕ

Бдин. Потоњи часи по Срйство. Београд (Штампарија Св. Николића) 1890. 8° 40. — *Чумић А. Задужбине у одбрани Срйства.* Београд. (Штампарија Д. Димитријевића) 1890. 8° 18. — *Веселиновић М. В. Гранични дијалекат међу Србима и Бугарима. Зона џ. и ч.* Београд (држ. штампарија) 1890. 8° 27. — *Драгашевић Јован: Македонски Словени,* отворено писмо редакцији руско-славјанскога календара за 1890. год. Београд (Штампарија Пере Тодоровића) 1890. 8° 32. — *Пројект правила друштва за међусобно зближавање и обавештавање балканских народа.* Београд. (Штамп Св. Николића. 1890. 8° 32.

II.

Ми смо у једном од ранијих реферата у овом часопису обратили читатељу пажњу на то, да је руска наклоност при грађењу

Санстефанског уговора била поред осталога на страни Бугара и с тога, што је за време самог прављења тог уговора Русија (одн. њен представник) била обавештена у много већој мери о бугарским жељама и захтевима, но о српским правима. Кад смо то тврдили, онда смо поред свих других разлога, који су у прилог том тврђењу ишли, имали и сведобу једног енглеског публицисте који се тих дава и сам налазио у стану генерала Игњатијева, и који то нарочито у једном чланку истиче. Г, М. В. Веселиновић у горе истакнутој књижици долази, и ако другим путем, до истог закључка. Позната и злогласна Комаровљева етнографска карта Балканског полуострва није на име по њему никаква новина, „већ трећа прерада, јер је прво Мирковић приредио (јамачно по Лежановој сумњивој карти) а за тим год. 1875 Ритих допунио.... Ритихова је била гора од ове садашње Комаровљеве. *И та Ритихова карта, баш као поручена пред српско-турски рат, била је меродавна у Сан-Стефану,* пошто је онакав дубок гроб ископала Србима» И „нико се тада не нађе, да и једне речи рекне противу те карте, противу тквог страшног српског гробара!“ — Да је то учињено онда, *можда* би руско Петроградско благотворно друштво чинило у њој бар по неке измене, ако ју не би са свим уништило, па спремило другу на основу правде и позитивних факата. Али тада се од наше стране не нађе нико, који би јавно и најмање што замерио тој тако судбоносној карти, и тако она као призната — јер ћутање је знак одобравања — оде да буде и ако привидан путовођа у делима руске дипломације у Сан-Стефану.

То тадашње ћутање је стало Србију и *Српство* скупих и ненадокнадивих жртава, али као да је бар једну добру страну имало. Ако има прилика, кад се и после кише јапунџе може употребити, те се баш не мора бацати у трње, онда и наша данашња обазривост на све, што изађе о земљама, у којима живе наша браћа, може још уродити добрим и корисним плодом. У том случају се с радошћу може поменути и једногласни протест наше штампе приликом штампања Комаровљеве карте, као и једнодушност, која је том приликом избила на површину код органа свих наших политичких странака.

У прилог наших ранијих погрешака иде и оно, што г. Драгашевић пише у истакнутој књижици. — «Вама је познато, всли он, обраћајући се уреднику руско-славенског календара за 1890. год. вама је познато, да је базис српској (народној) филологији рад Шлајхеров и Миклошићев — ни један од њих Србин; и овај њихов рад прихватио је и на српски језик у целој опширности применио најпре Даничић, истина Србин, али који нити се у српској земљи родио,

нити је језик међ Србима учио, него све његово знање о језику прибавио главно у Бечу, од људи, који живе Србе не познаваше и из књига, које нису писали Срби. — Даничић се већ био испео на велику висину као филолог, а још није видео ни једног Србина из из Немањићске државе, није видео ни једно место, ни град, ни село у оној земљи, у којој почиње и куда се ширила историја Српског народа. – Изучив *провинцијални* језик *северних* покрајина српских (и то из речника Вуковог, који је *само северну* Србију обухватио) и изучив га на основу науке, коју су по том провинцијалном језику извели Несрби, он је један замишљао, да се тај језик, који је он изучио, говори и на Косову, и у Скопљу и у Прилипу; а језик који се налази у повељама Српским којим су дакле говорили Немања, и Душан и Марко — да је то тек стари језик, који се данас нигде не говори, ну од кога је можда постао овај, који он зна... И филолози српски, узев овај језик *сееверних Срба* за књижевни, огласише га као *прави српски*, а језик *јужних Срба*, оних дакле Срба, који имаше ону историју, коју *сви за своју* држе, толико из вида изгубише, да се на хармонију Српске филологије уз брата свога ни појављивао није.... И тек 1878, кад је на јавност изишао уговор Сан-Стефански, и кад наши филолози видеше, да је тамо у *бугарску* народност урачуната и сва *јужна Србија*, — *тек тада* они у свом великом чуду почоше, да из ближе свој народ виде.»

На првом месту дакле, за наше погибије погрешка је наша сопствена. И ми тога треба да будемо свесни, јер признати озбиљно сопствену погрешку, значи за половину је поправити. Са свим је друго питање, у које се ми овде не можемо упуштати: За што руско добротворно друштво, одн. његови учевни чланови нису и сами водили већег рачуна о народносним односима на Балканском полуострву, кад су већ нашли за нужно да поменуте етнографске карте издају?

С радошћу се може констатовати факат, да последњих година бар у том погледу иде мало на боље. Озбиљни филолози и етнографи баве се изучавањем македонског живља, сравњујући га с српским с једне а с бугарским с друге стране. А њиме се бави не само наша, бугарска и грчка, но у велико и целокупна европска штампа. Занимљиво је и од велике важности то, што готово сви научари тврде, да је македонски живаљ састављен из разних славенских племена, и да се та различност још и даље примећује како на тамошњем језику тако и на другим особинама, које народност једну карактеришу, То у осталом није тешко објаснити, кад се на ум узме, да данашња Македонија није никад за дуго времена била потчињена једној и истој држави, те да би се њен живаљ у извесном

правцу могао кристалисати, но је ишла у руке час Грцима, час Србима, час Бугарима, час Турцима, а час је опет чинила државу за себе. Уз то иде у прилог овоме и разлика у елементима, који су од словенских племена првобитно насељавали Македонију. Пустимо овде, нека нас поучи позванији. Стручњак првог реда за ова питања, г. академик *Ст. Новаковић* пише у овом погледу (види његову расправу Ђ и Ћ у македонским народним дијалескима — чини XII. Глас Српске Краљ. Академије, Београд 1889. стр. 47. и т. д.) следеће:

«Из историских бележака VI. века види се разговетно, да су нека словенска сељења ишла преко Далмације (земље, која се онда простирала од Јадранскога мора па до Дрине или до Колубарске водопађе), нека уз Мораву и уз Тимок к Нишу и Солуну, а нека ниже преко доњег Дунава у садашњу Бугарску (ондашњу Доњу Мизију) и Тракију. Почело се узимати као правило, да је прво бугарско царство, што је основано 679 године од иноплеменних освајача Бугара, дало државни и народни облик свима овим прилично хетерогеним народним масама. Али то је бугарско царство трајало релативно кратко време, и у околностима, које нису могле имати никаква утицаја на дијалекте. (Не треба заборавити, да дијалекти и данас пред књижевношћу, општом просветом и школом, имају средства за врло јаку консервативну моћ, а у прошлим вековима мало су се чим могли и узбијати дијалекти, нарочито у народа, у којега су се писменост и просвета ограничавале само на мален број више класе....). Од XI. века у напредак, кад се управо још почела ширити хришћанско-словенска просвета, словенска су се племена на Балканском полуострву почела развијати под упливима још мање повољним за опште бугарско уједињавање. Јасно је дакле, да се првом бугарском царству без разлога приписују последице, које оно није могло извршити.... Према том је за науку сувише сумарно суђење, ако би се узело, да су сва племена Словена (осим специјалних Срба и Хрвата), која су ушла у састав некадашњег бугарског царства, после постала бугарски народ. Сувише је сумарно то суђење, не само за то, што међу потомцима тих племена и данас има разлика, као што их је и онда било и у дијалекту, и у осећању, него и за то, што су се за народно и државно кристалисање Словена образовале две средине, српска на западу а бугарска на истоку. Од тада још вреди, и за многа племена по средини вредило је начело, да од политичког напретка и успеха тих држава зависи, хоће ли дотична племена бити Срби или Бугари..., Правилно је очекивати, да се трагови оних дијалектичко-племенских разлика, које су се налазиле онде, одакле је насељење потекло, могу још и сад тражити онде, где су се та племена на ново населила и где и сад живе.

А кад с те стране погледамо садашње Балканско полуострво, видимо заиста и сад дијалектичке разлике управо у границама, које се цртају горе наведеним појасима расељавања".

Ову мисао изнео је г. Новаковић, и ако више узгредно још год. 1883 у својој расправи «Град Вишеслав и видинска област» (види «Годишњицу Н. Чупића", књ. V. стр. 150 и след.) и ако за са свим ограничени и доста мали предео. Но тај предео је у главном имао у виду и г. Веселиновић, кад је писао истакнуту књижицу (уз коју иде и једна карта зоне ц и ч с доста добрим прегледом), у којој тврди, да између чисто српског и чисто бугарског елемента постоји једна прелазна зона (што је у осталом са свим природно и што се примећује свуда, па и на границама мање сродних народности но што су српска и бугарска), у којој има и српских и бугарских елемената, но у којој први преовлађују. Према свему писац би сматрао «за српска места: Трн, Ћустендил, Радомир, Брезник, Цариброд и Видин, а сва источнија места од ових за бугарска. То је управо и стара политичка граница: вододеонице Нишаве и Искра, и Струме и Искра. Јаснија етнографска граница била би ова: од Дунава реком Ломом до садашње политичне границе између Мицора и Три Чуке, више Ћипровца, одатле садашњом границом до Мучи-Бабе, а од ове вододеоницом Нишаве и Искра преко ових места; Црног Врха, између Врањег Града и Марко-Краљевског града, преко Печеног брда, малог Малова и Солинца — Блата — (између Драгомана и Сливнице), за тим преко планина Вискера, Ленима, Витоша, од овога преко Клисуре и Риља планине, а одатле преко Рила језера и Рибног језера на Демир Капију. Одавде би се спуштала граница преко Перина планине." Писац даље позива непристрасне знаоце и језика и историје »да проуче овај народ на лицу места, да чују како говори и да виде како живи", а тврдо је уверен »да ће непристрасни знаоци, који буду ову зону проучавали, потврдити све" што је он навео, нарочито оно из језика. У осталом та су опажања већ учињена, јер као што читамо у изврсној књижици г. Стојана М. Протића: О Македонији и Македонцима. (Београд 1888) на стр. 42. и бугарски писци сами признају, да се »шопско наречје у многим случајевима јако приближује српско-хрватском"

Прелазећи с овог почесног на шире поље, ми наилазимо код осталих писаца на исти ток мисли које сретосмо код г. г. Новаковића и Веселиновића. „Кад узмете Браничево и његове источне покрајине, вели г. Драгашевић, па пођете к југу, једном руком водећи преко Левча на водомеђу Мораве и Топлице, а другом руком на изворе Струме и Марице, па тако обухватите Серез и све до иза Битоља и савијете к мору и северу, срп све више сужавајући, и изиђете на јадрански архипелаг до Истрије, свуда туда видите један народ, по свему што га тим чини, а унутра у празнини, управ у недриштy тога српа, имате народ у многом карактерном *другачи* од оног." То је једно и исто племе, које је по г. Драгашевићу сачувало доста својих особина, тако да се још и сад појављује као етнографска индивидуа. Други историци и етнографи балканског полуострва тврде ово исто бар у начелу. Консерватизам у одржању

етнографске индивидуалности огледа се и у томе, што чак и по истим местима, елементи који су подложни страном, нарочито бугарском упливу говоре друкче од својих суграђана, који још под тај уплив нису дошли.

Али узели како му драго, пошли с тачке гледишта, с које хоћете, једно је за непристрасног посматраоца јасно, а то је, да је славенски део македонског становништва, ако не онако чист српски, какав је у Шумадији — разлике већ и по себи мора бити, јер она постоји и у сравњењу других покрајина, где се с бугарским елементом и нема никаква додира — а оно је на сваки начин сто пута чистији као српски но као бугарски. За то у осталом није доказ само језик, но уз то и у прилог томе иду и историја и обичаји и предања и карактер народни. Могло би се запитати: а симпатије? Са симпатијама ће бити то исто, но разуме се, под једним условом, да се на име или уклоне из Македоније бугарски учитељи и свештеници, или да се дâ право, и то потпуно подједнако право и српским учитељима и свештеницима, које тамо Бугари уживају. — Неће бити на одмет, да овде наведемо једно место из једне руске књиге, која је ових дана изишла, а из које се види пријатан факат, да и браћа Руси почињу да увиђају, како су били на погрешном путу, кад су онако слепо заступали бугарске шовинистичке интересе, кад год је била реч о етнографским одношајима у Македонији. Следећи редови могу бити и нехотице у неколико и одговор на г. Драгашевићево отворено писмо. Његов писац Н. Д.(урново?) види се, да је добро упознат са историјом балк. полуострва, а нарочито са спорним питањем за последња два три деценија. То се види из сваког реда његове књиге: *Государства и народи балканскаго полуострова, ихъ прошедшее, настоящее и будущее* и *болгарская кривда*. Москва (Э. Лисснеръ и Ю Романъ) 1890. На стр. 23 и след он пише следеће:

„Осим језика, који македонске Славене везује са Србима из Шумадије, Ст. Србије, Босне, Херцеговине, Црне Горе, Далмације, као и из јужне Угарске, Срби из краљевине имају и друга права на Македонију, која се не могу опровргн. Друго за етнографским право је историско. Оно нам сведочи да су Срби владали северном и средњом Македонијом више од 150 година. Треће је право црквено-историско. Епархије: скопљанска, штипска и тетовска у Македонији као и самоковска и ћустендилска у садашњој Бугарској потпадале су до г. 1767 под српску пећску патријаршију, а друге епархије у Македонији, у којима српски елеменат преовлађује над грчким јесу следеће: пелагонска (битољска), струмничка, охридска, дабарска, магленска, велеска и сисаниска(?).... Славенски становници Македоније носе и исто народно одело, које виђамо и по другим српским крајевима, а тако исто чувају и народне обичаје, међу којима је слава, коју имају само Срби, од пресудног значаја. У Бугарској славе славу само побугарени Срби у самоковској, ћустендилској, софиској и видинској епархији.... Македонски Славени имају и она иста имена, која се дају по осталим чисто српским крајевима.... Сви они певају и сад још српске народне песме и опевају у њима српске цареве и јунаке, а бугарских никако и не знају, а шта би

се у овима и опевало до: силовање жена и деце, разграбљивање имања, запаљивање кућа, оцеубиство итд. Осим зла Бугари нису ништа друго уносили нити уносе у Македонију. По целој северној и средњој Македонији географски називи места и градова су српски, а по свим манастирима и црквама расејани су српски писани споменици и књиге, јер су и ови задужбина српских царева и краљева.... Бугарских старих црквених књига или рукописа нема ни по црквама ни по манастирима македоноким, као год што тамо нема ни једног манастира, ни једног историчног споменика, који би бугарски владаоци били подигли. А међу тим бугарски агитатори па према њима и наши (руски) бугарофили још непрестано тврде, како је Македонија бугарска земља, како тамо живе Бугари, и ако Бугари, на жалост, не разумеју језика, којим говоре македонски Славени.»

Желети би само било, да руска штампа, која се још ни данас не може хвалити својом обавештеношћу о отнографији Македоније, и која још и данас пати од бугарофилије, поред свих медикамената, које јој сами Бугари против те болести дају, — желети би било, да руска штампа, за коју је ова књига на првом месту и писана проучи исту без предрасуда и с пажњом, коју она заслужује. То би нарочито имало да се препоручи на првом месту славенском добротворном друштву, на које се и писац често, и ако не баш с много комплимената обраћа Ако поменуто друштво то учини, онда му неће бити тешко, ни да учини исправке, које од њега с пуним правом захтева г. Драгашевић.

III.

Шта ће бити са земљама балканског полуострва, које се још и данас налазе под Турском? О томе се води брига у целој Европи, и о томе мисле и премишљају и Немци и Француси, и Енглези и Руси и Италијани па чак и Шведи. И сваки, као што је то већ са свим природно, размишљајући о томе питању гледа га са гледишта својих народносно-личних интереса — Енглези хоће одржање Турске под приликама, у којима се она данас налази, с том само изменом што би требало да се што већма осигура јемство за промет, и да се дозволи што већем броју Јевреја, да тамо протурају енглеску робу. — Француси у данашњој Турској гледају капитал који их ништа не кошта, али који ће они трошити и бити готови да жртвују, кад друга заинтересована страна (н. пр. Русија) буде, готова, да их услужи на ком другом месту. — Немачка чува Турску за љубав Аустрији, а ова то чини до прилике, док јој опет не би мотла што узети. У осталом, ако ни за што друго, Турска им је и данас добра за то, да у њој протурају оно, за што се нигде на другом месту не може наћи пијаца. Уз то се и под овим околностима може привредити што и за свету, свеспасавајућу цркву, и то случајно више, но кад би тамо господарили Србија, Грчка или Бугарска. — Италија жели, да се у Турској постојеће стање одржи с тога, што јој ни по што није у интересу, да на јадранском или на белом мору има снажну Србију или Грчку, које би биле у стању да се с њом надмећу и ако не баш у прво време, и

које би јој прекратиле њене снове за Албанију, на коју се тако жудно погледа с италијанских обала. — А шта да рекнемо за Русију? Она чека на' прву прилику, да заузме, ако не цело Балканско полуострво, а оно бар Цариград, па да одатле господари и истоком и западом, јер би она онда држала од светова кључе. Но међу руским публицистима се нашао и један (хвала Богу безимени), који је пре три године у брошури „О естественныхъ предѣлахъ народовъ и гусударствъ" и т. д. (Петроград 1887) предлагао, да се Аустрији уступи не само Цариград с Дарданелима но и обе Бугарске, Тракија, цела Македонија, Србија и Црна Гора, Босна и Херцеговина, Добруча и Влашка, а за то да Русија узме за се Молдавију и Буковину! И то није чудо. Es muss auch solche Käutze geben. — Овако о «болнику XX века» мисле силни и богати; то му желе његови велики пријатељи. А шта ми мислимо, није такође тешко погодити.

Бугари би желели да заузму Македонију, па да преко Тесалије и Албаније изиђу на Јадранско и преко Солуна на Егејско море. Онда би Бугари имали три мора, господарили би целим балканским полуострвом, јер би ускоро потчинили себи и Грке и Србе. На тај глас се пева будућа химна балканског полуострва у Софији и у Филипопољу, а тој химни би секундирао, ако нико други, а оно с пуним срцем Солзбери односно његов последник. Тиме би се у исто време стало на пут Русији, да овлада Цариградом. —

Грци траже скоро толико исто колико и Бугари. Један њихов публициста (Д. А. Мано) европскога гласа, штампао је од 1861 у Лондону и у Паризу велико дело (од 534 стране) под насловом „L' orient rendu à lui-même," у коме, уз остало доста објективно и пуно патриотизма излагање, захтева за *Нову Грчну* следеће: независну Грчку, Албанију, Јонска острва, Епир, Тесалију, Маћедонију, Тракију, Малу Азију, стара краљевства Витанију, Мизију, Лидију, Карију и Лицију и најпосле сва грчка острва као Кандију. Ципар, Род, Кијос, Митилену и п. д. Престоница овог царства имао би да буде Цариград. — Од год. 1860, кад је ово дело писано, Грци су већ нешто добили. Може бити, да су њихови публицисти и патриоте данас постали и мало скромнији у својим захтевима, и ако је то тешко веровати нарочито ономе, ко је имао прилике да с њима у додир дође. На сваки начин и према свом садашњем гледишту Грци би укрштали и бугарске и руске и Аустриске па чак (бар у неколико) и наше планове.

Исти писац је замишљао северну половину балканског полуострва уједињену у једну државу, коју он назива југославенском (сигурно под утицајем Љ. Гаја и њихових једномишљеника) и у коју би по њему дошле данашња Бугарска, Србија, Босна и Херцеговинк Црна Гора и Далмација с островима, Хрватска, Крањска и Славонија; од црног дакле до јадранског мора и од Дунава и Саве па до Балкана оди. Шаре планине (стр. 401—405). Поменути Рус Н. Д. на стр. 105—181. своје књиге повлачи следећу линију као јужну границу српског елемента. Полазећи од источне границе Албаније, он пролази поред јужне обале охридског језера па о ида иде југозападном обалом пресписког језера правом линијом на реку Инце-

Карасу, иде њеним током на југ до њеног повратка на север до у планину Ницеш, одакле граница иде косом Могленких Гора до реке Вардара, пресеца је а за тим иде косом планине Холшасшана или Велицана-Султанице и Босдага до реке Карасу. Сва места, која се налазе северно од проведене границе насељена су или чистим Србима или Србо-Власима или Србо-Албанезима. — Јужно од овога је по њему грчко, а источно бугарско, па би се на тој основи могла поставити по њему и политичка граница државама ових трију народа. Али остављајући нас на страну ми смо уверени, да тим судом не би били задовољни ни Грци ни Бугари, па можда чак ни Румуни, који такође траже свој елеменат и полажу неко (етнографско) право на Македонију.

Један наш публициста, старина М. Бан (Solution de la question d'orient par l'Europe ou par la Porte? Београд 1885) држи, да би балкански народи, не искључив ни Турску, требали да се сједине у савез у циљу опште самоодбране од страних нападача. Као основица тога савеза требала би да послужи претходна унутрашња подела европске Турске и то на основу старе црквено-историске поделе на грчку, српску и бугарску патријаршију. „Ми понављамо вели писац (стр. 53) да су црквену поделу извршили сами ови народи у време њихове старе независности, и да се та подела потпуно слагала с њиховим тадашњим политичким и етнографским односима, почем је свака патријаршија обухватала управо онолико, колико и дотична раса и њена држава. Од тада се етнографски односи нису изменили, и сад само има да се васпостави поништена држава. Основице су и за ову створене у Краљевини Грчкој и Србији и у кнежевини Бугарској. Сад је само стало још до попуне на горњој основи.“

У европској штампи има у осталом ваздан писаца, а међу њима и врло знатних, који држе, да ће се источно питање решити једино савезом балканских народа, у који би имале да уђу Србија и Ц. Гора, Грчка, Румунија, Бугарска. Но сви нису на чисто с тиме, какав положај према том савезу има да узме Турска с њеним још заосталим европским покрајинама, а већина се њих чувају, да додирну питање о Босни и Херцеговини. У горњој сврси су покретани и листови и оснивана друштва, а одјек тих покушаја огледа се и у „Пројекту правила друштва за међусобно зближење и обавештавање балканских народа,“ који смо горе истакли, а у чију је неоцењену важност њихов писац толико убеђен, да свој увод у овај пројект правила завршује следећим речима: „Једини лек за *спасавање балканских народа на вечна времена од свију беда и невоља које их снађе*, састоји се у овим правилима“, која он предлаже. Писац се толико занео овим својим правилима, да на завршетку узвикује Београђанима и свима српским патриотима «претварајмо и разна наша друга удружења у ово удружење, *јер ово надмашује сва наша удружења* — ово ће дати истинског живота свима њима“ У самом пројекту писац иде до у најмање сигнице, бринући се о томе, какав ће бити печат удружења како ће се, кад и где држати почесне скупштине, како ће се у овим гласати и бирати, како ће се плаћати улози, и неизоставно: како ће се из друштва искључивати

они, који их благовремено не плате, и шта вам ја још знам. И писац овога пројекта хтео би да има савез балканских народа но с искључењем Турске, узимајући при том у савез Албанију, чији би месни скупови имали да се држе у Скадру. Неполитика с које стране хоћете. Таман ће турска дозволити, да се у Скадру држе јавни зборови за савез балканских народа, нарочито кад је овај (ма и пређутно) управљен против њеног опстанка. Па онда зар писац за Албанезе не нађе другог зборног места но проглашује њиховим средиштем престоницу старих Балшића?

* * *

Узев скупа, сви истакнути радови: и г. Чумићев и Бдинов[1]), и г. Веселиновићев и г. Драгашевићев, као и последњи безименог писца, имају, па ма полазили с које тачке гледишта, ту добру страну, што се занимају питањем, које је за Србију и за цело Српство данас најважније и од најпретежнијег значаја, и што, ако ништа друго, а оно бар самом својом појавом навикавају и уче нашу интелигенцију да се њиме мало више бави, да о њему што више размишља, па шат дође тренутак, да ће и она у целини пренути, да на њему озбиљно и са свом преданошћу ради. А ровито стање на Балканском полуострву неће се рашчистити ни консолидовати ни пројектима ни извешталеним накаламљивањима и удруживањима већ неуморним радом постојећих раса и завршном надмоћности једне од њих. То је у овим крајевима било, од кад је света и века, па ће то бити и од сад поред свих платонских жеља за неким балканским савезом. Кад ће то бити, и која ће раса (да ли српска, бугарска, грчка или нека страна?) надвладати остале? питање је будућности. А *ко ради*, и то озбиљно ради, тога ће и Бог помоћи.

Септ.-Октомбар 1890.
Београд.

Др. Мил. Р. Весић

[1]) У овд. „Дневном Листу“ од 30. Септембра ове године г. Бдин је у једном отвореном писму, упућеном на мене јетко протестовао против онога што сам ја о његовој књижици рекао у првом делу овог реферата. Већ и та јеткост показује нервозност г. Бдинову у писању, што сам ја већ и раније приметио и на што се он љути. Ја свечано одбијам од себе, да ма коме што хоћу да подмећем, а г. Бдину би то најмање имао разлога да чиним. Његова је књига оставила на мене утисак, какав је изнет у овом реферату, и ја за то нисам ништа крив. У остала задиркивања и вицеве г. Бдина ја нити хоћу нити могу да се упуштам, јер она не би ишла, нити пак доликују овако озбиљним питањима, нити им је овде места.